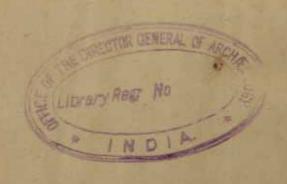
GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

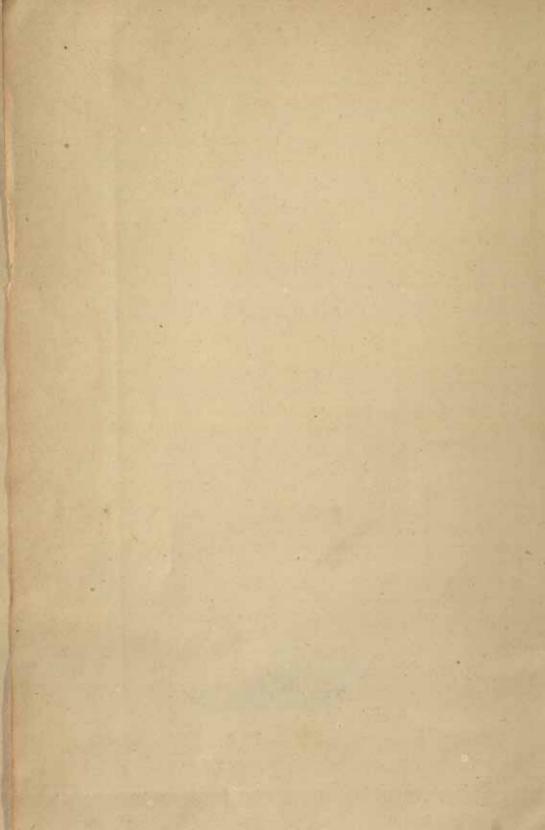
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

CALL No. 572.05 By

400

BIJDRAGEN

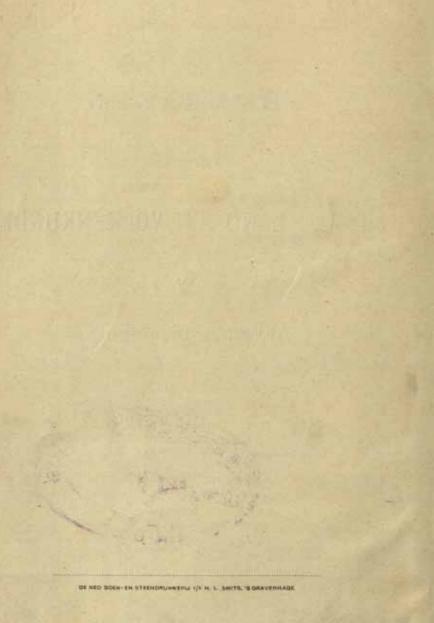
TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE,

UITGEGEVEN DOOR HET

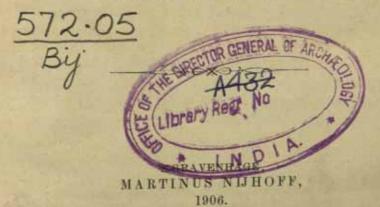

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

26744

ZEVENDE VOLGREEKS. - VIJFDE DEEL.

(DEEL LIX DER GEHEELE REEKS.)

CENTRAL AR	RCHAEOLOGIGA
LIBRARY	NEW DELHI.
Pate	7.5.69
All No.	572.05
1419	(C)
	org

INHOUD.

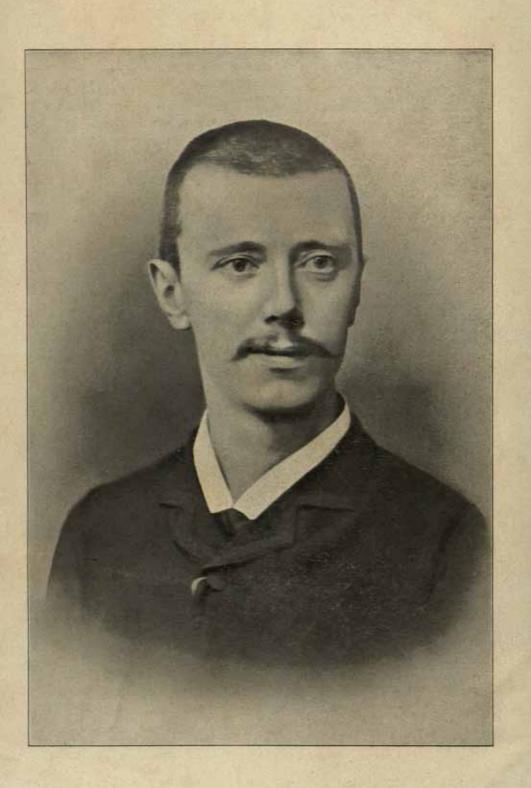
Blids	ijde.
In Memoriam, Dr. J. L. A. Brandes (Met portret), door Prof. Dr. H. Kern	1
In Memoriam. Prof. Dr. George Karel Niemann, door Prof. C. Poensen	
De Toetoer Monjèh op Lombok, door J. C. van Eerde	
Praboe Dewa Soekma of Petroek als vorst (uit de Wajang orang). Javaansche tekst met Hollandsche vertaling, door W. Meijer Rannert (met 12 platen)	
De Chineesche naam Ts'e-ts'un voor Gresik, door G. P. ROUFFAER	178
De koopman, die tegen zijn moeder misdreef. Eeu op den Boro Boedoer afgebeeld Jätaka, door Prof. Dr. J. P. Sprijer	181
Bijdrage tot de kennis van den Godsdieust der Dajaks van Landak en Tajan, door M. C. Schader, Controleur bij het Binnen- landsch Bestuur. (Vervolg van deel LVIII, blz. 513) 207,	
Bijdragen tot de Spraakkunst van het Oudjavaansch, door Prof. Dr. H. Keen	229
Over de eind-medeklinkers in het Rottineesch en Timoreesch, door Mr. Dr. J. C. G. JONKER.	
Sanskrit Kirti, door Dr. J. Ph. Vogel	344
De Hindostansche oorsprong van het "Negenvoudig" Sultanszegel van Atjeh, aangetoond o. a. door een merkwaardig Hindostansch schilderijtje van ca. 1700. Tevens onder herkenning eener teekening van Rembrandt. (Met 4 platen) door G. P. ROUFFAER.	
'T Lemes in 't Soendaasch (met voorwoord en woordenlijst) door R. A. Kern	

Karo'sche Taalstudien, door M. Joustra, zendeling van het Nederlandsch Zendelinggenootschap	562
Toekang Sadap, Eene bijdrage tot het leerstuk dat planten bezielde wezens zijn, door C. M. PLEIFTE	
Het landschap Laikang door J. Tideman, Controleur B.B	
Woordenlijst van het Sentanisch (Sentani-meer) naar de blanco lijst van Holle, door P. E. Moolenburgh, Controleur B.B.	

INHOUD VII

NOTULEN VAN DE ALGEMEENE EN BESTUURSVERGADERINGEN.

					Bl	ladzijde.
Bestuursvergadering van 17 Juni 1905	4		*	14		m
Bestuursvergadering van 16 September 1905		140				v
Bestuursvergadering van 21 October 1905 .						VIII
Bestuursvergadering van 18 November 1905		13	-	8	4	XI
Bestuursvergadering van 16 December 1905.						XIII
Bestuursvergadering van 20 Januari 1906 .						xv
Jaarverslag over 1905	*		31			XVIII
Algemeene Vergadering van 17 Februari 1906						XXI
Bestuursvergadering van 17 Februari 1906 .			UtB	*		xxIII
Bestuursvergadering van 17 Maart 1906	*					XXV
Bestuursvergadering van 21 April 1906	*		10			xxvIII
Bestuursvergadering van 19 Mei 1906				*	*	XXX

IN MEMORIAM

DR J. L. A. BRANDES.

In de volle kracht van den mannelijken leeftijd is de groote geleerde, aan wiens nagedachtenis de volgende regels gewijd zijn, ontrukt aan de wetenschap, welke zooveel aan hem verplicht was en nog zooveel te verwachten had van zijn veelomvattende kennis, rustelooze werkzaamheid en fijnen speurzin. Het is waarlijk geen overdrijving, wanneer men zegt dat voor de taal- en oudheidkunde van den Indischen Archipel in 't algemeen en van Java in 't bijzonder, de dood van Brandes een onherstelbaar verlies is, in dien zin, dat er jaren zullen voorbijgaan vóordat jongere krachten waardig in zijne voetstappen zullen kunnen treden.

Jan Laurens Andries Brandes werd 13 Januari 1857 geboren te Rotterdam, waar zijn vader Luthersch predikant was. Met het voornemen de loopbaan zijns vaders te volgen, begon hij zijne academische studiën te Amsterdam als student in de godgeleerdheid en legde hij de vereischte examens met goed gevolg af, zoodat hij den graad van doctorandus in de theologie verwierf. Doch toen kwam er omkeer in zijn levensplan, omdat hij voor zich het uitzicht geopend zag op een werkkring, waarin hij zich geheel wijden kon aan linguistiek en letterkunde, vakken die hem altoos meer aangetrokken hadden dan de zuiver theologische, Door de nieuwe wet op 't Hooger Onderwijs werd namelijk, gelijk men weet, een Doctoraat in de taalen letterkunde van den Indischen Archipel ingesteld. Zonder aarzelen besloot Brandes zich voor dat doctoraat te bekwamen en begaf hij zich naar Leiden, want alleen daar werden alle vakken, die de Wet voor de studenten in de taal- en letterkunde van den Indischen Archipel voorschreef, onderwezen,

7* Volgr. V.

Library Rogr. No. 7 406

In 1884 verwierf Brandes den Doctorgraad na verdediging van zijn proefschrift, getiteld "Bijdrage tot de vergelijkende klankleer der Westersche Afdeeling van de Maleisch-Polynesische taalfamilien. Het hoofdonderwerp, of wil men: 't middelpunt van de dissertatie, is de behandeling van een door van DER TUUK ontdekte klankwet, die door Brandes met overvloed van bewijzen uit schier alle talen van de Westersche Afdeeling der Maleisch-Polynesische taalfamilie wordt gestaafd. Wat hij ons geeft, is om zoo te zeggen de geschiedenis van één enkele letter, een geschiedenis zonder welke het taalvergelijkend onderzoek op menig punt in 't onzekere zou rondtasten. Behalve hetgeen rechtstreeks betrekking heeft op de bedoelde klankwet, bevat het proefschrift de aanduiding van de belangrijke ontdekking dat er een kenmerkend onderscheid is tusschen de Westelijke en de Oostelijke groep der talen van den Indischen Archipel ten opzichte van de genitiefconstructie. Uit het geheele geschrift is het duidelijk in welke richting zich de studiën van den jongen geleerde bewogen, en tevens kan men er uit zien hoe hij, in zijn loffelijk streven naar volledigheid, met zeldzamen speurzin allerlei materiaal had weten op te sporen en te pas te brengen.

Niet lang na zijne promotie vertrok Brandes naar Indië en werd hij benoemd tot ambtenaar voor de beoefening der Indische talen. Dat hij voor deze taak ten volle berekend was, kon reeds blijken uit zijn proefschrift en is door hetgeen hij voor de vergelijkende taalstudie tot zijn dood gedaan heeft, ook verder gebleken. Maar de kring zijner kundigheden reikte verder. Reeds te Leiden had hij zich met de borst toegelegd op de studie van 't Oudjavaansch, dat toen nog in de windselen lag, en van de Indische epigrafie. De riike verzameling van inscripties op koper en steen, alsook van Oudiavaansche HSS. in 't Bataviaasch Museum, die bij gebreke van een deskundige ongebruikt bleef, wachtte slechts op een bekwaam onderzoeker, toegerust met de noodige kennis, om nut te stichten. Terecht begreep de Regeering dat Brandes de man was om dat materiaal te onderzoeken, en zoo kreeg hij de opdracht daartoe. De uitkomsten van 't door hem ingestelde lastige, tijdroovend onderzoek verschenen in 1887 als "Aanteekeningen omtrent de op verschillende voorwerpen voorkomende inscripties en een voorloopige inventaris der beschreven steenen", als bijvoegsel tot den "Catalogus der Archeologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, door W. P. Groeneveldt".

De Aanteekeningen over beschreven steenen leverden het bewijs dat Brandes met zijn gewone grondigheid oudheidkundige vraagstukken wist te behandelen. Nu kan men de Javaansche oudheidkunde niet met vrucht beoefenen, tenzij men ook de geschiedkundige gegevens raadpleegt, en die gegevens moet men niet alleen uit volkomen betrouwbare, authentieke oorkonden putten, maar ook uit tal van Javaansche kronieken, waarvan met de uiterste behoedzaamheid en de noodige kritiek gebruik moet gemaakt worden. Brandes deed nooit iets ten halve, en was daarbij een meester in 't opsporen, verzamelen en schiften van studiemateriaal. Door jaren lang voortgezette nasporingen verwierf hij zich zoo'n ruime en diepgaande kennis van de Javaansche, vooral oudere, geschiedenis en hare bronnen als niemand vóór hem. Als de kroon op zijn werkzaamheid in deze richting kan men beschouwen zijn uitgave van de "Pararaton (Ken Arok) of het Boek der Koningen van Tumapel en van Madjapahit", waarvan Dr. van Ronkel 1 terecht zegt, dat het is meen meesterstuk van tekstuitgave en commentatie; in de Aanteekeningen is een schat van geleerdheid nedergelegd, die elken beoefenaar van de Javaansche zoowel als van de Maleische litteratuur van het grootste nut is."

Ook litterair-historische stoffen wist Brandes met talent te behandelen. Vooral de Dwerghert-verhalen uit den Archipel, zoowel de Javaansche als de Maleische en dezelfde verhalen buiten den Archipel, hebben hem aanleiding gegeven tot het schrijven van verschillende opstellen. Van groote belezenheid getuigt het artikel "Iets over het Papegaai-boek, zooals het bij de Maleiers voorkomt", alsook "Nadere opmerkingen over de Maleische bewerkingen van de geschiedenis der tien Vizieren": een proeve van kritische behandeling levert het opstel over "Het Damar Wulan verhaal in Lakonvorm."

Alhoewel de taalkundige en zakelijke verklaring van Oud-, Middel- en Nieuw-javaansche teksten hoe langer zoo meer den tijd van Brandes in beslag nam — een gansche reeks van grootere en kleinere opstellen legt daaromtrent getuigenis af — heeft hij nooit

¹ Tijdschrift Bat. Gen. XLVIII, 2.

zijn vergelijkend-taalkundige studiën verwaarloosd. De "Inleiding van de Maleisch-Kissersche Woordenlijst door N. Rinnooy"; de "Toelichting tot de schetstaalkaart van Celebes, samengesteld door den Heer K. F. Holle"; voorts "Une forme particulière du Toumbulu", en "Het infix is niet een infix om passieve vormen te maken, maar een tijdaanwijzer om aan een vorm de waarde te geven van een gedecideerd afgeloopen handeling", — dit laatste stuk dagteekenende van 1903 — toonen dat zijne belangstelling in de minder algemeen beoefende talen van den Archipel nooit verflauwd is.

Het lag in den aard der zaak, dat bij elke nieuwe vondst van oudheden, hetzij opschriften, beelden of andere voorwerpen, de hulp van Brandes werd ingeroepen. Zoo was hij de eerste ontcijferaar en vertaler van "Een Nagari-opschrift, gevonden tusschen Kalasan en Prambanan", welk in 't Sanskrit opgesteld stuk, dagteekenende van den jare 700 Çaka (778 A. D.) de oprichting vermeldt van een Mahāyānistisch, aan Tārā gewijd heiligdom. Een andere vondst, waarvan de belangrijkheid door hem in 't licht werd gesteld, was die van "Een Jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van Caka 849". Het gelukte hem ook eene in hoofdzaak juiste verklaring te geven van een moeielijk te lezen bijschrift van een op Sumatra ontdekt Lokecwara-beeld, waardoor bewezen werd dat ook op genoemd eiland het Mahayanisme veel aanhangers telde. Met doordringenden blik wist Brandes de beteekenis van tot onherkenbaar wordens toe gewijzigde letterteekens en figuren te ontraadselen; o. a. de krulvormige teekens op gouden ringen van 't Hindoetijdperk, waarin hij 't Sanskritwoord Cri herkende; zoo ook de misvormde figuren op de van het Tenggergebergte afkomstige zodiakbekers.

In 1897 kwam Brandes met verlof in Nederland. Het verblijf in 't vaderland maakte hij zich ten nutte o. a. door 't bestudeeren der nieuwe methode van katalogiseering in de Leidsche Universiteitsbibliotheek, die hij later aan de Bibliotheek van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waarvan hij gedurende eenige jaren bibliothecaris was, invoerde. Aan zijne bemoeienissen is het te danken dat de boekenschat te Batavia zoodanig is aangevuld, dat hij aan alle billijke eischen voldoet.

Na zijn terugkeer naar Indië in 1898 richtte Brandes zijn hoofd-

oogmerk in toenemende mate op de studie van de oude bouwkunst en 't decoratief. Bij menige gelegenheid gaf hij blijk van een verrassend juist inzicht in 't karakter, de leidende beginselen en de ontwikkeling der Hindoe-Javaansche bouw- en beeldhouwkunst, en toen de Regeering besloten had tot de instelling van eene Commissie van Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera, sprak het als het ware van zelf dat Brandes tot Voorzitter gekozen werd. Van 1901 tot aan zijn dood heeft hij als leider van dat onderzoek, gesteund door zijn medeleden KNEBEL en LEYDIE MELVILLE, deels ter plaatse de oude bouwwerken in Oost- en Midden-Java opgenomen, deels te Batavia het verzamelde materiaal verwerkt en met soortgelijke overblijfselen in Voor- en Achter-Indië vergeleken. Hij heeft in de spanne tijds die hem beschoren is geweest de hem opgedragen taak te vervullen, gewoekerd met zijn tijd en zijne gaven, zoodat Dr. van Ronkel naar waarheid daaromtrent het volgende kan verklaren: "Even rusteloos arbeider te velde als ijverig geleerde in de studeerkamer heeft hij ons tallooze geheimen der oude bouwkunst, der ornamentiek, der iconographie ontsluierd." Niet minder juist is wat Dr. HAZEU in zijn In Memoriam 1 opmerkt: "En daar leerden wij Brandes van een geheel nieuwe zijde kennen; niet alleen kwam juist bij het bestudeeren van den bouw dier monumenten zijn scherp opmerkingsvermogen hem uitstekend te stade, maar bovendien toonde hij een architectonisch talent, een inzicht in de constructie dier oude bouwwerken, welke men in hem, den "kamergeleerde", niet zou hebben vermoed."

Deze uitspraken zal men ten volle bevestigd vinden wanneer men kennis maakt met het prachtwerk "Beschrijving van de ruïne bij de desa Toempang, genaamd Tjandi Djago in de residentie Pasoeroean", waarvan de tekst is samengesteld door Brandes naar de gegevens verstrekt door zijn medeleden in de Commissie.

Reeds had Brandes een tweede monografie over de Tjandi Singasari in bewerking en bijna voltooid, toen de dood den 26 Juni 1905 een einde maakte aan zijn voor de wetenschap zoo vruchtbaar leven.

Treurende staren allen hem na, die zijn gaven van geest en hart wisten te waardeeren en nog zooveel in de toekomst van hem ver-

¹ Weekblad voor Indië, N. 28 (1905).

wachtten. Zijn verlies wordt diep gevoeld, niet enkel in den kring zijner Nederlandsche vakgenooten, maar ook daarbuiten en ik kan mij niet weêrhouden de hartelijke woorden aan te halen, waarmee een Fransch geleerde, de heer ED. Huber zijner gedenkt: ¹

"L'Ecole française d'Extrême-Orient, dont il était le correspondant, n'oubliera pas le souvenir de ce savant laborieux et estimé qui plus d'une fois avait accueilli et guidé ses membres en mission à Java et qui représentait auprès d'elle, au congrès de Hanoi, la Société de Batavia: elle le pleure à l'égal d'un de ses membres."

H. KERN.

¹ In Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient, V, 250.

IN MEMORIAM

PROF. DR GEORGE KAREL NIEMANN.

DOOR C. POENSEN.

Zaterdag den 18cn November 1905 stonden wij, zeer weinigen in aantal, op Delft's begraafplaats Jaffa, aan het graf, bestemd tot laatste rustplaats van Prof. Dr. G. K. NIEMANN, Ridder in de orde van den Nederl. Leeuw, Eerelid van het Kon. Inst. voor de Taal-, Land- en Volkenkunde v. Ned. Indië. In stillen, ernstigen, maar daardoor juist indrukwekkenden eenvoud daalde het stoffelijk overschot van den man, wiens geheele optreden in de samenleving daarmee in volkomen overeenstemming was, ter eeuwige ruste. Eenvoudig in geheel zijn leven, wars van wereldsche vormen, praal en ijdel vertoon, stil voor en in zich zelf gekeerd levende, vaak schuchter en als verlegen te midden van velen optredende, gelijk hij zich zelfs als kind reeds onttrok aan het onschuldig spel en de vermaken van zijn jeugdige familieleden en bekenden, in een betrekkelijk zwak lichaam waarvoor hij altijd de uiterste zorg koesterde, en dus ook matig in geheel zijne levenswijze, doorleefde hij kalm en ongestoord de 82 jaren zijns levens op aarde.

En toch bleek het maar al te duidelijk aan hen die hem meer van nabij leerden kennen, dat hij een man van ernstig zedelijke beginselen en diep-gevoelend gemoedsleven was; trouw aan allen — maar uit den aard der zaak niet velen — die hem hunne toegenegenheid en vriendschap toonden, en waardeerend met hem wisten om te gaan, wat, door zijn eigenaardig gevormd innerlijk bestaan, niet altijd even gemakkelijk was; prikkelbaar, soms overgevoelig voor wezenlijke of schijnbare, vermeende minachting en beleediging, grootendeels een gevolg van zijn gebrek aan verkeer met vele en velerlei menschen, was hij hoogst-bescheiden, waardeerend tegenover wie hem als zijn hooger-geplaatsten of meerderen voorkwamen, inzonderheid geleerden van grooten naam, ook al wist hij dat zij

wel eens dingen hadden neergeschreven, die hij, hoogst voorzichtig en zijn woorden wikkend en wegend, in het vertrouwelijk gesprek, als minder juist of bewezen meende te mogen noemen, of niet voor zijne rekening zou willen nemen. In zijne vacantiën ging hij gaarne op reis, bezocht dan alle mogelijke bibliotheken, musea, soms tentoonstellingen, maar den meesten tijd bracht hij eenzaam in de natuur door, precies bekend met de schoonste plekjes en natuurgezichten in een groot deel van Europa, - van welke reizen het zijnen vrienden het meest verbaasde dat hij weer zoo behouden thuis kwam. Ook congressen bezocht hij dan wel, als hij meende daar iets van zijne gading te zullen hooren; hij ontmoette dan menschen van allerlei taal en sprake, en leerde ook geleerden persoonlijk kennen, met welke hij gaarne verkeerde. Want - ongeacht alles - stelde hij belang in de menschenwereld; diep geroerd en soms tot tranen bewogen, hoorde hij gaarne iets nobels of deugdzaams van menschen verhalen, maar van het onedele kon hij zich dan of uit de hoogte, kortaf, soms vrij onbeholpen, of met afkeurende gebaren afwenden. Door zijn verbazend veel lezen wist hij, geholpen door een nimmer falend geheugen, meer van de menschenwereld dan een ander, maar zijne menschenkennis baatte hem niet veel in de praktijk des levens, waar het wel scheen, alsof hij alles slechts bij vogelvlucht, altijd van een hoogen bergtop of toren, of misschien wel door de vensters van de studeerkamer had waargenomen. Hij leefde te veel met zijn gedachten alleen, als buiten de wezenlijke levende menschenwereld, en buiten de realiteit der bonte mengeling van aardsche personen en hunne handelingen.

Edoch — in dien veelszins zonderlingen man, vooral voor hen die hem slechts oppervlakkig en als in het voorbijgaan hadden leeren kennen, en die, als zij iets naders over hem hadden gehoord, hem goedwillig "de type van een groot geleerde" noemden, woonde een buitengewoon werkzamen en hoogbegaafden geest. Uitnemende talenten waren hem geschonken; een stalen geheugen, dat alles wat hem interesseerde in zich opnam en bewaarde; een buitengewone aanleg voor het aanleeren en beoefenen van verschillende talen, en fijn gevoel voor de verschillende vormen, syntaxis en het eigen karakter dier zoo van elkander onderscheiden talen waarmee hij zich bij voorkeur bezig hield; een onleschbare dorst naar kennis op velerlei, in latere jaren vooral ethnographisch, physiologisch of psychologisch gebied; kortom — een geest die zich rusteloos bezig hield, ook met classieke grieksche of latijnsche, maar ook bij voorkeur

engelsche poëzie; zelfs nog slechts weinige dagen vóór zijnen dood; een geest, die alles, ook het meest ingewikkelde en abstracte trachtte te omvatten, en juist daardoor ook altijd onvoldaan met al zijn kennen en weten was, en uiterst voorzichtig en behoedzaam op wetenschappelijk gebied, want wer ontbreekt nog zooveel aan ons kennen en weten!" Uiterst bescheiden trad hij in de wetenschappelijke wereld op, ook dan als hij in diezelfde oogenblikken blijken liet dat hij er alles van wist wat anderen over eenig onderwerp in quaestie reeds hadden gezegd, - soms als onbewust het nog beter zeggende, - en het kaf van het koren zeer goed wist te onderscheiden; gedurig een vraagteeken plaatsende waar hij meende "voorzichtig" te moeten zijn. In alles bleek het doorgaande dat zijn geest meer receptief dan productief was aangelegd; ware het laatste meer het geval geweest, had hij meer behoefte aan produceeren gevoeld, had er meer drang tot spreken in hem gewoond, en "een durven " optreden in de wereld, dan af te wachten of anderen nog het een of ander zouden aan het licht brengen dat hij wist noodig te zijn om het geheel van eenig onderwerp goed en geheel machtig te worden en te kennen, dan zouden wij nog vrij wat meer vruchten van zijn buitengewoon veel en conscientieus onderzoeken en werken ontvangen hebben.

De gave, als "spreker" voor het publiek op te treden was hem niet geschonken, en de neiging of drang daartoe ontbraken hem geheel. Maar wat hij als "schrijver" het licht deed zien was superieur werk; het resultaat van veel lezen, onderzoeken, nadenken, wikken en wegen, ook gekenmerkt door die voorzichtigheid en behoedzaamheid van den waarlijk wetenschappelijken man; en dat in een mannelijke taal en stijl, benijdenswaardig fraai, helder en zuiver, geacheveerd; alles gestaafd en gedocumenteerd door aanhalingen van andere schrijvers in Noten en Aanteekeningen. Hij gaf immer het laatste wat er door erkend wetenschappelijke mannen over eenig onderwerp was gezegd, doch altijd ruim voorzien van eigen gedachten en gevolgtrekkingen, steeds het kenmerk dragende van den zelfstandigen denker en grondig wetenschappelijk gevormden man. Hij is geen baanbreker op wetenschappelijk gebied geworden; dat bracht zijne geheele persoonlijkheid niet mede; hooge en breede opvatting der dingen was hem niet eigen; hij reproduceerde, maar zelfstandig, maar met vaste hand, altijd blijk gevende een beslist wetenschappelijk gevormd man te zijn.

En tot die vorming kwam hij reeds op jeugdigen leeftijd. Wie hij was en wat er in hem stak bleek reeds toen hij nog aan het Atheneum Illustre te Amsterdam, of het Luthersch Seminarie studeerde. en daarna te Leiden het candidaats-examen in de theologie aflegde. Eigenlijk waren daarmee zijne theologische studiën ten einde. En dat de theologie - waarmee men, vooral als "prediker", tot het publiek komen, en in het publiek optreden moet, waarmee altijd "eenig klenr bekennen« noodwendig gepaard gaat, iets waarvan hij tot zijnen dood toe allerminst hield - dat de theologie eigenlijk nooit de liefde van zijn hart had gewonnen, bleek wel reeds in diezelfde studiejaren, toen hij zich niet alleen met Latijn en Grieksch, Hebreeuwsch en Arabisch bezig hield, maar zich ook aangetrokken gevoelde tot de Indologische studiën, en met name tot het Maleisch, onder leiding van Prof. P. J. Veth. Maar eenmaal alzoo gevormd, was het voornamelijk zijn zelfstandig studeeren dat hem tot den man van zooveel kennis en geleerdheid vormde. Reeds op jeugdigen leeftijd had hij een bijzondere voorliefde voor het Latijn, welke hem tot zijnen dood bijbleef; daarbij kwam later de studie van Engelands grootste schrijvers en dichters; het proza voor zijne latere Ethnologische studiën, de poëzie tot zijne ontspanning, hem uitstekend te pas. Zoo werd dan ook door dit zijn studeeren zijn naam reeds eenigszins bekend, ten gevolge waarvan de Theoloog verdween, en hij in 1848 als Sub-Director van het Nederl. Zendel. Genootschap optrad als opvolger van zijn vriend Dr. B. F. MATTHES bij diens vertrek naar Indië. Duidelijker werd echter zijne werkzaamheid in den dienst van het Zendel. Genootsch. aangeduid door de verandering van zijnen titel Sub-Director in dien van Lector. Hij gaf onderwijs in de Maleische en Javaansche talen, en in den godsdienstigen toestand der bevolking van Ned.-Indië in verband met de godsdiensten van Arabië, het vaste land van Oost-Azië en Japan. Over "Zending" gaf hij geen college, maar zij werd hem wel een onderwerp van bepaalde studie, zoodat hij door zijne adviezen bijzonder bij het Bestuur des Genootschaps gewaardeerd was. Hij bleef der zending in het algemeen en die van het Ned. Zendeling Genootschap in het bijzonder een trouw vriend tot zijnen dood toe, al maakten ook zijn levensomstandigheden dat hij sedert 1873 noch aan de werkzaamheden des Genootschaps als Bestuurder deelnam, noch in het openbaar zich over onderwerpen in betrekking tot de zending schriftelijk liet hooren. Uit zijne zendingsperiode - 1848-1873 - dateeren vooral zijne bijdragen tot de kennis der Zending. Zoo schreef hij een paar kleinere geschriften ter verdediging van het goed recht der zending en der toenmalige zendingsmethode; geschriften naar aanleiding van toenmalige zendingsquaestiën geschreven, thans van weinig meer dan historische beteekenis. Van meer blijvende waarde waren zijne kortere of meer uitgebreide bijdragen in het Tijdschrift "Mededeelingen van het Ned. Zend. Genootschap", waarvan de laatste uit 1890 gedagteekend is.

Maar een hoogst belangrijk boek uit deze "Zendingsperiode" was zijn "Inleiding tot de kennis van den Islam" in 1861 verschenen; een uitnemend gestileerd boek, geheel op de hoogte van den toenmaligen stand der wetenschap, waarin met nauwkeurigheid en juist inzicht de toestand en de beginselen van den Islam en zijne belijders geteekend worden. Al sedert jaren is dit boek geheel uitverkocht, en hoewel met ernstigen aandrang door zijne vrienden later herhaaldelijk gepoogd werd hem tot eene nieuwe uitgave daarvan te bewegen. mochten deze pogingen toch nimmer gelukken. Hij zag er blijkbaar tegen op. Daar waren sedert de verschijning van dat boek zoovele hoogst-belangrijke bijdragen tot de kennis van den Islam en het leven en streven van de belijders van dien godsdienst openbaar gemaakt, van welke hij met de meeste belangstelling kennis had genomen, doch die hem hoogst-waarschijnlijk terug hielden tot een nieuwe, geheel omgewerkte uitgave van dit voor zijnen tijd hoogst verdienstelijk boek te besluiten; daarbij kwam misschien ook wel, dat hij zich nu meer met Ethnographische en Linguistische studiën bezig hield.

Uit de in de "Mededeelingen" geleverde bijdragen blijkt intusschen dat zijn geest zich hoe langer zoo meer tot Ethnographische onderzoekingen en de studie van Indonesische talen aangetrokken gevoelde. Zoo gaf hij in 1866 nog eene reproductie van de bouwstoffen, door den verdienstelijken Zendeling-Leeraar N. P. Wilken omtrent het Toumbulusch, eene der in de Minahasa gesproken dialecten bijeengebracht, onder den titel: "Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahasa, 1° stuk 1866". Bij Niemann bestond het voornemen een 2° stuk, dat in hoofdzaak een glossarium zou worden, te leveren, doch door omstandigheden kwam daar niet van.

Intusschen had zijn naam als goed Indoloog reeds zulk eene algemeene bekendheid verworven, dat hij tot Hoogleeraar aan de toenmalige Delftsche Instelling tot opleiding van Indische ambtenaren benoemd werd, welke betrekking hij in 1873 aanvaardde; eene in 1878 gevolgde benoeming tot Hoogleeraar aan de Amsterdamsche Universiteit meende hij echter te moeten afwijzen. Gelijktijdig met zijn professoraat te Delft gaf hij eenigen tijd les aan de Indische Officieren, gedetacheerd aan de Hoogere Krijgsschool te 's Gravenhage.

De jaren 1873—1898 van zijn professoraat te Delft, hetwelk hij getrouw en met de hem eigen nauwgezetheid en wetenschappelijken zin waarnam, worden gekenmerkt door zijne Ethnologische en Linguistische studiën. De "Bijdragen" van het Koninklijk Instituut bevatten van zijn hand tal van langere of kortere mededeelingen op dit gebied. Men kan uit de hier achter volgende lijst zien, met welk een tal van talen en dialecten hij zich bezig hield, evenals met de Ethnographie der volken die deze talen en dialecten spreken.

Een werk van piëteit jegens zijnen vriend H. C. Millies was zijne uitgave in 1871, bezorgd door het Kon. Instituut, van diens "Recherches etc.", waarvan hij in de "Préface" rekenschap van zijne uitgave geeft.

In de "Encyclopaedie van v. N.-Indië schreef Niemann de artikelen "Alfoeren en Batak's."

Vooral het Boegineesch (en daarnevens het Makasaarsch) had zeer zijne liefde gewonnen. Getuige daarvan is ook zijne "Geschiedenis van Tanette", in het Boegineesch met aanteekeningen, uitgegeven door het Konink. Inst. als feestgave ter gelegenheid van het Zesde Internationaal Congres der Oriëntalisten te Leiden, in 1888.

Doch boven dit alles zouden wij willen stellen zijne "Bloemlezing uit Maleische geschriften, in 2 stukken, 1870-1871 mede voor rekening van het Instituut uitgegeven. De herhaalde herdrukken van deze Uitgave hebben bewezen, hoezeer dit werk gewaardeerd en gebruikt werd en nog wordt. Wie hem bij de bewerking van iedere nieuwe uitgave op zijn studeerkamer heeft kunnen gadeslaan, kan getuigen met hoeveel zorg en nauwgezetheid hii, met opoffering van veel, zeer veel tijd, dan daaraan werkzaam was. Onafgebroken was zijn geest daarmeê bezig, gedurig had hij wat te veranderen en te verbeteren, zooals de sobere en toch waardevolle inhoud der Aanteekeningen eenigszins kan getuigen. Alles wat hem maar eenigszins van waarde toescheen en hem kon dienen - en dat was buitengewoon veel, meer dan uit de Aanteekeningen kan blijken - had hij gelezen, overdacht, gewikt en gewogen; kortom - zijne Bloemlezing is eene model-uitgave geworden. Zijn receptieve geest, maar in deze materie ook helder oordeel en verstand, wist de gevonden stof te verwerken, en in keurigen vorm en taal weer te geven, wat vaste en gegronde overtuiging bij hem was geworden.

In den kring van Bestuurders des Instituuts zal zijn naam blijven voortleven, gelijk zij hem bij zijn leven reeds met den titel "Eerelid", ook in zijn eigen schatting hoog vereerden en gelukkig maakten; een titel en eere, evenals zijne benoeming honoris causa tot Doctor in de Taal- en Letterkunde van den Indischen Archipel door de Leidsche Universiteit in 1895, door hem misschien nog hooger gewaardeerd dan de koninklijke onderscheiding, die hem te beurt viel, toen hij bij de herdenking van zijn vijf en twintig jarige ambtsvervulling den 13en Juni 1898 tot ridder in de orde van den Nederl. Leeuw werd benoemd.

Rust in Vrede! Hooggeachte Leermeester en Vriend van hem, die met dankbare herinnering een bloemenkrans op Uw laatste rustplaats neerlegde!

LIJST DER GESCHRIFTEN van Prof. Dr. G. K. NIEMANN.

Afzonderlijke werken:

Bloemlezing uit Maleische geschriften 2 Stukken 1870—1871, 1872—1878, 1878—1892, 4° druk 1° stuk 1892.

H. C. Millies. Recherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel indien et de la péninsule malaie. Ouvrage posthume, publié par G. K. Niemann. La Haye, Nijhoff 1871.

Geschiedenis van Tanette. Boegineesche tekst met aanteekeningen 1883. Inleiding tot de kennis van den Islam, ook met betrekking tot den Indischen Archipel. 1861.

Bijdragen:

a. In de Mededeelingen van wege het Nederl. Zend. Genootschap. Zending, Islam, Nederland VI, 1.

Iets over de wereldtentoonstelling van 1867. XII, 72.

Gedachten over evangelisatie in Nederl. Indië. XV, 11.

Het maandblad voor de Minahassa in 1870. XV, 153; in 1871. XVII, 32.

De kabesaran in de Minahassa. XV, 200.

Varia. XVI, 41.

Boekaankondiging: Allgemeiner Missionsatlas von Dr. R. Grundemann. XVI, 223.

Ontdekkingstochten op Nieuw-Guinea. XVII, 165.

Het Koloniaal museum der Ned. Maatschappij tot bevordering van nijverheid, te Haarlem. XVII.

Hoe men buitenslands onzen arbeid ignoreert. XVII, 224.

Alfoersche vertelsels en raadsels. XXX, 291.

Nog iets over het eiland Rotti of Rote. XXXIV, 43.

- b. In de "Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië. Uitgegeven door het Kon. Instit. voor de T., L. en V.kunde van Ned.-Indië.
- Mededeelingen over Makassaarsche taal- en letterkunde 2, VI, 58—88. Overzigt der taal- en letterkunde van Ned. O.-Indië. 3, I, 113—416.
- Mededeelingen omtrent de letterkunde der Bataks. 3, I, 245-303.
- Mededeelingen omtrent de Alfoersche taal van Noord-Oost Celebes. 3, IV, 205—251, 400—445, 3, V, 69—120.
- Over het geloof aan gelukkige en ongelukkige tijden bij verschillende volken van Ned. Indië. 3, V. 133—141.
- De Maleische handschriften in het Britsch-Museum. 3, VI, 96-101.
- Mededeelingen omtrent de Linguistiek van Ned. Indië. 3, VI, 124-126.
- (Bespreking van) K. Semper's "Die Palan Insaln im Stillen Ocean". Leipzig 1873. 3, VII, 375—376.
- (Bespreking van) Garcin de Tassy's "La langue et la littérature Hindoustanies en 1872". Parijs 1873. 3, VII, 377—381.
- (Bespreking van) deel XXXVI der Verhandelingen v. h. Batav. Genootschap. Batavia 1872. 3, VII, 381—385.
- Een nieuw tijdschrift voor den Indischen Archipel [naml. het "Journal of the Straits Banch R. A. S.] 4, III, 232—235.
- Mengelingen [naml. over Djaja Langkara, Infixen in het Makassaarsch, Dewi Sri, en Doode Vogels]. 4, III, 236—240.
- Bibliographische bijdragen [naml. over "The Antanarivo Annual and Madagascar magazine, ed. J. Sibree Jr." en over "Een Boegineesch Handschrift."] 4, V, 328—331.
- De Latowa. 4, VIII, 198-228.
- De Boegineezen en Makassaren. Linguistische en ethnologische studiën. I, 5, IV, 74—88, II, Ibid., 266—286.
- Bijdragen tot de kennis der verhouding van het Tjam tot de talen van Indonesië. 3, VI, 27-44.
- Bibliographische bijdragen (naml. over het Bahnar, het Tjam, het Silong'sch en het Boegineesch). 5, VI, 389-346.
- Ethnographische mededeelingen omtrent de Tjam's en eenige andere volkstammen van Achter-Indië. 6, I, 329—353.

Voorts: Verhaal eener pelgrimsreize van Singapoera naar Mekah, in 1854, vertaald door H. A. Klinkert. 3, II, 304—408. Met aanteekeningen van G. K. Niemann; ibid. 409—410.

Rottineesche spraakkunst van J. Fanggidaej, omgewerkt door G. K. Niemann. 5, VII, 554—571.

Mededeelingen omtrent de Alfoersche taal van Noord-Oost Celebes. II. Spreekwoorden en eigenaardige spreekwijzen in het Toumbulusch, medegedeeld door G. K. Niemann, 3, V, 195—209.

DE TOETOER MONJEH OP LOMBOK,

DOOR

J. C. VAN EERDE.

Onder de vele lontargeschriften van belietristischen aard, die op Lombok voorkomen, is er geen, waarvan de inhoud zoo populair is, als de Toetoer Monjeh d. i. Het verhaal van den aap.

Dit verhaal is van waarde, omdat het een product is van het eiland zelf, niet ingevoerd van elders, maar geschreven door een Sassak voor Sassaks; het is, voor zoover na te gaan, niet een in Sassaksch gewaad gestoken uitheemsche roman, maar oorspronkelijk, al blijkt ook uit den inhoud, dat de auteur bekend is geweest met andere, van elders geimporteerde romanhelden en heldinnen, o.a. Pandji, Tjilînaja enz. Dit verhaal is in eenvoudig en zuiver Sassaksch gesteld en kan m. i. voor hen die beginnen deze taal te bestudeeren van veel nut zijn, omdat Balineesche en Kawiwoorden daarin weinig voorkomen. Alleen spreken vreemdelingen, die met hun schip aankomen in het land, waar deze roman speelt, Maleisch, zoodat deze uitheemsche kooplieden en zeevaarders volmaakt in hun rol blijven. Ook in den titel heeft men het woord Monjeh gebruikt voor aap, dat doet denken aan het Maleische monjet, ofschoon in de op Lombok inheemsche talen dat woord niet gebruikelijk is. (Sas-godèg. Bal. bodjog).

De auteur is Djëro Michram, Desahoofd van Pantjor (Oost-Lombok) later een zeer vroom man geworden, die zich schaamde ooit de schoone letteren te hebben beoefend en zich te hebben ingespannen, om zijne landgenooten te vermakeu door de lezing van zijn verhaal. Zooals bekend, bloeide aan het hof der Lomboksche vorsten de beoefening van theologie, wijsbegeerte en litteratuur meer dan elders aan de Balische hoven en hield de vorst er een zeer uitgebreide verzameling lontargeschriften, over onderwerpen van allerlei aard handelende, op na. Voor zoover bekend waren deze schrifturen, met uitzondering van de Lomboksche wetten en verordeningen alle van uitheemschen oorsprong en voornamelijk via Bali ingevoerd,

soms ook uit andere deelen van den Archipel.

Met de Toetoer Monjeh is zulks niet het geval; onder de Sassaks was die het eerst in zwang en kwam eerst in het laatste decennium ook naar de westkust over, waar zij zich bij de Balische gemeente een plaats wist te veroveren. Ernstige hoofden en priesters beschouwen een dergelijken roman, als dienende alleen tot vermaak, met minachting; doch de kleine man denkt daar anders over en naast de verhalen van Rengganis (Amir Hamzah) de den Toetoer Lawé (Rangga Lawé) bekleedt de Toetoer Monjèh thans een zeer voorname of de voornaamste plaats.

De dansmeisjes ontleenen er hare pantoens aan, de mannen zingen de strofen, als ze des nachts de wacht houden bij het rijstgewas, de meisjes neuriën de liedjes onder het weven en des avonds bekostigt menig eenvoudig Sassak eenen voorlezer, om het reciet van dezen roman te genieten. De geschiedenis van prins Witarasari, die, als een aap vermomd, om zijne schoone prinses werft, is uiterst populair.

Deze prinses, door hare zusters geminacht en mishandeld, wordt door bovennatuurlijke machten in de gelegenheid gesteld, een feest ten paleize bij te wonen en huwt tot ergernis van hare zusters eindelijk den schoonen prins. Zij herinnert aan de Asschepoester der Enropeesche verhalen.

Wanneer mijne veronderstelling juist is, dat Djëro Michram deze Asschepoesterfiguur niet aan een letterkundig product van elders heeft kunnen ontleenen, dan is hier in zake de Asschepoesterroman een merkwaardig bewijs geleverd voor de juistheid van de uitspraak van Prof. H. J. Polak in de Gids van Oct. 1903 maar aanleiding van fabels:

"Men handelt verkeerd door naar den oorsprong der fabels met min of meer didactische strekking langs ethnografischen weg te zoeken. Ik acht haar bij vele, misschien bij alle cultuurvolken autochthoon, een product van eigen bodem Hetgeen niet verhindert, dat in veel later tijden, tijden van druk internationaal verkeer, toen het genre allerwegen vasten vorm verkregen had, over en weer ontleeningen plaats gehad kunnen hebben." (Over Grieksche en Indische fabels bl. 58). En dat de auteur van de Toetoer Monjeh oorspronkelijk werk geleverd heeft, is des te waarschijnlijker, omdat met letterkunde zeer bekende inlandsche hoofden mij verklaarden, ook op Bali nimmer van een verhaal, als door de Toetoer Monjeh geleverd, te hebben gehoord.

Wel wordt door Dr Snouck Hurgronje van een dergelijk apenverhaal melding gemaakt in zijn werk De Atjehers Dl. II.bl. 151, doch dat overigens Asschepoester daarin een rol speelt, blijkt niet. De auteur heeft zijn eigene omgeving gedacht als het land, waar de roman speelt, de bijzonderheden zijn gelocaliseerd op de Oostkust van Lombok, die men daarin herkent en de ligging van de Oostelijke poeri komt vrij wel overeen met die van het huis van Djëro Michram. Ook overigens spreken en handelen de personen in de roman geheel als Lombokkers en ook als zoodanig heeft dit letterkundig product waarde.

Men waant zich op de Oostkust, als daar een prauw van den overwal aankomt met vreemde handelaren, die zich bij de inlandsche hoofden aanmelden enz.

Hieronder moge een zeer verkorte inhoudsopgave volgen van dezen roman, naar het exemplaar, dat zich in het Rotterdamsche museum "Prins Hendrik" bevindt onder n° 6971, gevolgd door de transcriptie met Latijnsche karakters, zooals die door een Wésija op Lombok is gemaakt.

Inhoud van den Toetoer Monjèh.

Metrum: Sinom.

De auteur brengt den lezer zijn' groete en zegt, dat dit verhaal uit tijdverdrijf is opgesteld, "daar de rijst nog niet gaar is," en dat het tot vermaak moge dienen. Hij tracht geleerde menschen na te bootsen en vraagt vergeving voor zijn slechte voordracht, de ontbrekende woorden, de letters "Kippekrabbels" en de taalverwarring, want het is Sassaksch, Balineesch en Javaansch door elkaar. Hij verhaalt nu van drie broeders, alle vorsten over rijken, die door de zee van elkaar gescheiden zijn.

1°. De vorst van Lajàng Sari had twee zonen: de oudste Kitap Moentjar uit een bijwijf, de jongste Witarasari uit een voorname moeder.

2°. De vorst van Indra sekar had een zoon Djajeng sekar en eene dochter Dinda Mas Windoe Sari.

3°. De vorst van Indra Pandita had 9 dochters, waarvan hij acht zeer beminde, doch de jongste, de schoonste, werd niet door haar ouders bemind. Zij heette Dinda Mas Widaradin en wordt als zeer bekoorlijk beschreven. Zij had echter een ellendig lot, ging slecht gekleed, want hare ouders en zusters gaven niets om haar; dikwijls wenschte zij dood te zijn. Nooit

gaven hare ouders haar iets, want hare zusters kregen alles en zij weende nacht en dag. Slechts haar dienstmaagd was met haar lot begaan en weende met haar en haar klaagde zij haar verdriet: "men zou niet zeggen, dat ik eene prinses ben, want ik heb slechts één kleedje, dat ik nacht en dag moet gebruiken, wat moet ik doen?"

Metrum: Maskoemanbang.

De baboe gaf haar eigen kleed en nam zelf het gescheurde van de prinses; slendang, buikband, die had zij niet; die sarong diende haar des nachts als deken. De baboe weeklaagde bij het zien der ellende van de prinses.

Volgen acht zeer dichterlijke pantoens over het ellendig lot van die Koningsdochter.

Metrum: Asmarandada.

De prinses vraagt aan de baboe 25 kepengs, om papier te koopen. Deze weet een weinig geld te krijgen, want zelf had zij het ook niet en koopt op de pasar twee velletjes papier. De prinses teekende met inkt zich zelf uit met het gescheurde kleedje aan, ook haar hutje met de vergane stijlen stond er bij geteekend. Zij schreef haar naam en woonplaats aan den kant en de namen van haar familie, die haar zoo slecht behandelde. De baboe schreide, toen zij de prent zag.

Metrum: Maskoemambang.

De prinses zeide: "dit blijft ter herinnering, als ik morgen wellicht dood ga, aan mij, de prinses, van wie niemand hield, die geen voedsel kreeg. Ware ik maar niet in dit paleis geboren, waar ik zoo'n ellendig lot heb, ware ik maar in een dorp geboren, dan kon ik gaan waar ik wilde, om voedsel te zoeken." De baboe wil haar troosten, de vrouwen klagen hare ellende in 7 pantoens.

Terwijl de prinses de teekening oprolde, stak de Westewind op en voerde het papier mee, hoog in de lucht over de zee naar Indrakila, zoo heette het lustverblijf van Raden Mas Witara Sari, den prins van Lajang Sari.

Metrum : Dangdang goela manis.

Deze prins nam juist een bad met zijn' broeder, prins Kitapmoentjar. Bij de pantjoran zag hij de prent liggen en toen hij daarop de prinses zag afgebeeld, viel hij in onmacht. Zijn broeder schrikte hevig. Hij dacht, dat de onmachtige zou sterven, omdat hij geweldig zweette. De volgelingen trokken reeds hunne krissen, om elkaar te dooden, ten einde hunnen Heer in den dood te volgen. Doch prins Kitapmoentjar weet hen tot bedaren te brengen en zegt, dat hij allen wel zal doorsteken, als zijn broeder werkelijk mocht overlijden. Men bracht den onmachtige weer bij door massage, blazen, hem oprichten enz. Hij vertelde nu van de prent en toen Kitapmoentjar de afbeelding zag, weende hij ook en rolde snel het papier weer op. De broeders beraadslaagden er over, hoe dit portret van de prinses daar zou zijn gekomen. "Dat moet wel een djin gedaan hebben, want een mensch zou dat niet kunnen doen: een traject van verscheiden maanden zeilen."

Metrum: Maskoemambang.

De prins Witarasari uit nu zijn liefde voor het schoone meisje in 11 zeer schoone en dichterlijke verzen.

Hij doet een gelofte, haar te zoeken en, mocht hij haar vinden, dan zal hij een wajang vertooning geven. "Als ik U niet levend aantref, moge Allah dan mijn leven verkorten, doch, indien gij nu nog leeft, moge Allah dan mijn leven verlengen, opdat ik U vinde."

Metrum : Pangkoer.

De broeders overleggen, hoe een schip te maken als «Singambara" ("Wolkenleeuw") met vleugels, ooren, oogen. Prins Kitapmoentjar, die met bovenaardsche macht bedeeld is, maakt een gouden schip met edelgesteenten bezet. Het maakte den indruk van een vliegenden leeuw, ieder die het zag, werd angstig. Het had drie masten en een vlag van zijde met de kleuren: wit, rood, zwart met goud omzoomd. Die vlag heette "vlag van de kompeni." De zeilen waren van Engelsch maaksel, dik en toch fijn. Er waren 18 "klasina" (wellicht wordt bedoeld 1" klas bootslieden of stuurlieden) op, die er uitzagen als koningszonen, met broeken en buizen aan. Ter zijde hingen drie witgeverfde sloepen en nog een sloep, genaamd "tongkang" bestemd voor den prins, geheel bont geschildert met wit, rood, zwart en geel, ten teeken, dat deze sloep voor een vorst bestemd was. Het bootje liep zoo snel als een pijl en het zag er uit als een gevleugelde kleine leeuw. Het geheele land liep uit om dat schip te zien: het was zoo'n toeloop, dat sommigen hunne kinderen kwijt raakten. Bij deze gelegenheid veranderde Kitapmoentjar van naam en noemde zich voortaan Kitapsekar.

Metrum : Dangdang.

Het schip wordt van leeftocht en kleeren voorzien en vele heerendienstplichtigen worden gelast, mede te gaan. Deze waren daarover zoo verheugd, dat zij reeds een dag te vroeg op het schip kwamen, doch de Radens verbleven den laatsten nacht in de poeri. Vele zijden gewaden nam men mee als geschenken voor de overzeesche verwanten. Acht kisten met kleedjes en een met bijzonder schoone gewaden voor de ongelukkige prinses. De prinsen nemen afscheid van hunnen vader en Witarasari bestijgt het schip en gaat in de "Kamar" Kitapsekar slaat met een rotanstok op den grond en er ontstaat op de pasar voor de poeri te Lajangsari, waar het schip was gebouwd, een groote plas, waaruit het door een verbindingskanaal in de groote zee vaart.

Metrum : Sinom.

Als een vliegende leeuw verdween het schip: een dag later stond het volk nog aan het strand. Als men de reis zou beschrijven, die maanden duurde, zoude de hand pijn gaan doen (van het vasthouden van het schrijfmes) en zouden de lendenen stijf worden. Eindelijk kwam men op de ree aan en daar stond het aan den wal vol van menschen, die den vreeselijken leeuw zagen komen. Ook de hoofden stonden eerst te kijken, maar allen liepen uit angst hard weg.

Een sloep werd gestreken, waarin Kitapsekar naar den wal ging, om de menschen gerust te stellen. Toen men daar zag, dat er een mensch in zat, bleef men staan. Kitapsekar stapte aan wal en vroeg aan zekeren Lo Loekap: "Wie is hier havenmeester (bandar) en noetaris?" Lo Loekap liep naar het hoofd van de havenplaats (Pěpatih Djaja Samoedra) en zeide, dat geen zeemonster, maar een handelsschip was aangekomen en dat de gezagvoerder reeds geland was. De Pěpatih kleedde zich netjes aan en ging naar het strand, waar hij den kapitein zag. Beiden groetten elkaar en gingen daar zitten, doch zeidden eerst niets.

Nu volgt een zeer aardig, naar het leven gegrepen gesprek in 't Maleisch tusschen kapitein en havenautoriteit.

"Ik ben een vreemdeling (djawa), duid het mij dus niet ten kwade, zoo ik mocht handelen in strijd met Uwe zeden, die ik niet ken."

De Pepatih antwoordde: "baik Kaptèn, apa djoega 'ndak

di bilang, bolehlah Kaptèn membilang" (goed, kapitein, zeg maar wat gij wilt.)

Volgt een gesprek in 't Maleisch, waarbij men kennis maakt en de kapitein de menschen gerust stelt omtrent zijn schip en den vorst laat uitnoodigen, om het vaartuig en zijne handelswaren te komen zien.

Metrum : Pangkoer.

De kapitein vraagt (in 't Maleisch) vergunning, een "maligé" aan het strand te mogen oprichten, om den vorst te kunnen ontvangen, zoo deze daarheen komt. Hij maakt zich bekend als te zijn Penghoeloe Djamal van Samarkaton, gelegen in Zuid-Java. De Pepatih stijgt te paard en rijdt naar de poeri, om z'n opwachting bij den vorst te maken. Hij brengt daar rapport uit, wat uitvoerig wordt beschreven.

De vorst laat zijne dochters komen aan wie hij vertelt, wat de Pepatih heeft medegedeeld omtrent het schip en den Kapitein. Hij gelast den Pepatih terug te keeren en den Kapitein te zeggen, op den volgenden dag zijn koopwaren op het strand uit te stallen, daar hij met zijne vrouwen en dochters inkoopen

wil doen en het schip wil zien.

Metrum : Doerma.

Raden Kitapsekar vertelt een en ander aan zijnen broeder en men komt overeen, den volgenden dag 11 stoelen gereed te zetten aan het strand, twee voor het vortsenpaar en 9 voor de prinsessen. "Blijft er één ledig, dan is er een ongelukkige achtergebleven." Men richt een tent op aan het strand, vol lofwerk en gele zijde en schoone kleeden. In de poeri maakt men zich gereed naar het strand te gaan. De vorst gelast zijn oudste dochter ook aan Winangsija (zoo noemt men de ongelukkige prinses voortaan) te vragen, of zij mee wil gaan. De oudste prinses draagt dit weder op aan hare zuster Dinda Gondawangi en deze weer aan eene kleine bediende, die Winangsija weenende vindt.

Metrum : Sinom.

De prinses zat daar zeer bedroefd, van alles verstoken. Daar kwam het meisje, dat de boodschap overbracht. De prinses zweeg maar altijd door en het meisje, dat ziende, ging schreiende heen, zonder te groeten. Zij berichtte, dat de prinses ziek was en niet mee kon gaan.

De zusters zouden nu met veel geld naar het strand gaan,

terwijl Winangsija ellendig en bedroefd achterbleef.

Metrum: Maskoemambang.

Zij zeide aan haar baboe: "ik kan immers niet mee gaan, want voor mij is er geen draagstoel en al was die er, voor mij zonder slendang en buikband zou het toch niet staan, daarop plaats te nemen. Ik bezit bovendien geen kepeng, om iets te koopen, terwijl zij zooveel hebben; dat nu maakt mij zoo bedroefd." Zij gelastte de baboe, om te gaan met 13 kepengs, om iets te koopen, al was het een aap of een vogeltje.

In pantoens troost de baboe hare meesteres.

Metrum: Pangkoer.

Een groote stoet, met muziek voorop en de vorstelijke familie op draagstoelen, komt de poeri uit. Ieder loopt mee en Dinda Winangsija blijft alleen achter, weenende op haar legerstede. De baboe loopt achter in den stoet mede. Vóór de tent aan het strand stonden de stoelen op een rij en in de verte kondigen de trommels de komst van den optocht aan. Raden Witarasari werd gewaarschuwd en zag met een verrekijker van af het schip naar het strand, waar hij den geheelen stoet zag aankomen.

Metrum : Doerma.

Hij laat servies naar den wal brengen, om het gebak en andere lekkernijen op aan te bieden; ook zendt hij 30 bedienden met van edelsteenen voorziene ringen aan de vingers, allen uniform gekleed, zoo schoon, "als waren het geen menschen, doch poetri djim". Kitapsekar laat de stoelen zoo op een rij plaatsen, dat zijn broeder alles duidelijk kan zien door den kijker.

De vorst met zijn gevolg was verbluft bij het zien van de tent en het schip.

Metrum : Sinom.

Penghoeloe Djamal verzoekt de vorstelijke familie op de stoelen plaats te nemen; 15 saluutschoten worden uit een geweer gelost. Raden Witarasari zag door den kijker en vergeleek het portret met de aanwezigen, doch geen der prinsessen geleek daarop. Hij dacht toen aan de ongelukkige prinses, die hij vermoedde, thans alleen op hare legerstede, zeer bedroefd, te zijn achtergebleven en hij weende. Intusschen werd de vorstelijke familie onthaald op allerlei lekkers: arak, brandi, samping (Champagne), anggoer, santeroep, limonade, anggoermasem (Rijnwijn), anggoermanis (likeur), koffie en prachtig

gebak. Na allerlei plichtsplegingen eet men van de uitheemsche koek, die allen verstomd doet zijn, want al de spijzen zijn met witte suiker bestrooid. De adel en de waardigheidsbekleeders stonden verbaasd over al die weelde. "De kopjes werden met zijden doeken schoon gemaakt." Na de vorstenfamilie kregen ook de volgelingen te eten. Daarna gaat men in de tent al de schoone handelswaren zien, elk der vrouwen kocht voor eenige honderden guldens. Penghoeloe Djamal gaf aan ieder nog een geschenk.

Daar kwam ook de oude baboe, doch zij was geheel de kluts kwijt, want zij kon niet met den kapitein spreken, zij toch verstond geen der talen: boegis, melajoe, tjina, arab, olanda. Hoe zou zij dus iets koopen? Bij al die pracht was niets, dat 13 kepengs (+ 2 ct.) kostte en toch wilde zij iets medenemen voor hare prinses. Toen ging zij naar den kapitein en vroeg, of hij ook iets verkocht, dat 25 kepengs of 13 kepengs kostte. Deze zeide: "wel zeker, ik heb ook goedkoope waren, b.v. naainaalden." En toen vertelde de oude meid aan den kapitein van hare prinses, die in ellende alleen was thuis gebleven, die verwaarloosd werd door hare geheele familie en die haar opgedragen had voor deze weinige kepengs iets te koopen, al was het een aap of een vogeltje. De kapitein zeide: wer is een aap op het schip, geef mij het geld maar." Kitapsekar ging vluks naar het schip en vertelde zijnen broeder, dat alles waar was, zooals bij het portret stond geschreven en dat de ongelukkige prinses 13 kepengs zond; op het gezicht van dat geld schreide Witarasari. Men besluit, dat deze zich in een aap zal veranderen, wat geschiedde door het aantrekken van een tooverjas. Kitapsekar bracht de aap aan de baboe en zeide, dat dit een zeer slimme aap was, verstandig als een mensch, die men goed moest oppassen en waarvan de prinses zeker wel zou gaan houden. Hij heette "Lo Monjeh" (lett. Jan aap). De baboe nam den aap op den arm en liep achter den stoet aan, want niemand wilde naast haar loopen, zoo met een aap.

Metrum : Asmarandana.

De prinses lag op haar legerstede te schreien; de baboe deed haar opstaan en liet haar den aap zien, die in den voorgalerij zat. Lo Monjèh sprak: "prinses, heb geen verdriet meer, schik U in Uw lot, want, als gij aan Uwe droefheid

toegeeft, breekt Uw hart." De prinses schrok er van, dat de aap sprak als een mensch. Zij vroeg : "Hoe kan jij zoo praten, was je wellicht vroeger een mensch en werd je vervloekt, of wat is er met je gebeurd?" De aap zeide, dat hij een gewone aap is, alleen kan hij praten. De geheele poeri hoorde van den pratenden aap en de zusters wilden hem hebben. De oudste Dinda Wingit stuurde iemand, om den aap te halen, doch Dinda Winangsija liet antwoorden: "het eenige wat ik bezit, is een aap van 13 kepengs, dien wil ik niet afstaan." De zusters werden toen boos en klaagden haar aan bij den vorst, dien ze wisten te bewegen om te gelasten, dat Winangsija zou moeten verhuizen naar een verafgelegen tuin (taman). De vader zei : "probeer het eerst nog eens met goede woorden, luistert zij daarnaar niet, laat zij dan heengaan, waarheen dan ook." Dinda Wingit zeide: "wij hebben het al geprobeerd met goede woorden, doch zij weigert." Haar werd toen gelast op den volgenden dag de poeri te verlaten. De aap ondertusschen zong allerlei liedjes en diende de boodschappers aan, die het verbanningsbevel kwamen brengen. Zij schreide met haar dienstmaagd. De aap, dien zij niet wilde afstaan, werd de oorzaak van hare verbanning.

Metrum : Sinom.

De aap troostte haar, zeggende, dat het onheil door Allah was gezonden. "Ga maar slapen, ik zal wel bij U blijven en U wat voorzingen." (Volgen 3 pantoens vol troost.) De prinses dankte hem daarvoor en zei: "zoo lang gij hier zijt, vermindert mijn verdriet al, laten wij immer samenblijven."

Toen de prinses sliep, beschouwde de aap haar eens goed en zag, dat zij geheel op het portret geleek. Zijne gedachten werden hem de baas en hij betastte hare borsten. De prinses schrok wakker en vroeg: "wat voer je uit, ik wil slapen en je doet mij schrikken." "Ik sliep en droomde, dat ik met de bloemknoppen van een boom speelde en zoo vergreep ik mij aan U," zeide de aap. Zij vergaf hem en toen gingen zij slapen, met een kussen tusschen beide.

Den volgenden morgen moest zij de poeri verlaten en 7 oude mannen werden haar medegegeven als arbeiders.

Metrum : Maskoemambang.

Zij leende een slendang van de baboe ter bedekking van haar hoofd en weenende nam zij afscheid van haar hutje (in pantoens), zeggende, dat zij nimmer weder zou keeren op deze plaats des onheils. De aap troostte haar en het poeripersoneel weende, want allen hielden veel van haar en zouden wel allen willen medegaan met de onschuldig verbannene. Onderweg zond zij de baboe terug, om hare groeten aan ouders en zusters over te brengen.

Metrum : Dangdang.

De baboe maakte hare opwachting bij het vorstenpaar en bracht de groeten over. De vorst beval, dat de prinses in leven en dood in dien afgelegen tuin moest verblijven. Onderweg bleef ieder verbaasd staan bij het zien van die schoone prinses, "als de volle maan" zoo schoon. Zij weende den geheelen weg langs, haar slendang was doorweekt van tranen.

Metrum: Maskoemambang.

De aap troost haar met gedichtjes en betuigt zijne trouw, wal ging zij ook tot aan Mekkahw.

Metrum : Dangdang.

De aap zegt: "Uwe oogen zijn gezwollen, zij zullen breken. Zooals het vleesch van twee karbouwen, goed gekookt en bereid, geheel bederft, als er een klein beetje bedorven trasi bij gedaan wordt." Hij troostte haar. Zij kwamen bij het huisje aan, waar zij moest verblijven. Men veegde het aan en maakte het met primitieve materialen wat op orde; ook het verblijf voor de oude mannen. De aap maakt grappen, zegt tot de oude vrouw "ga hier eens onder den pisangstruik zitten, dan zal ik die oude heeren voor je laten dansen". Toen werd de baboe boos op den aap en dreigt hem te zullen slaan. Toen zong de aap een liedje en krabde zich.

Metrum: Maskoemambang.

Pantoens, waarin de aap de oude meid weer tot bedaren tracht te brengen. Des avonds maakte men vuur, kookte en at. De aap plaagt de oude vrouw: "jij moet langzamer eten, anders krijg je buikpijn." Hij weet de menschen vroolijk te stemmen door zijn plagende liedjes op de oude vrouw: "ik zal met je trouwen."

Metrum: Dangdang.

De baboe scheldt de aap uit voor "boschluis," "die nooit met een meisje zal trouwen." Doch deze zegt: "dat is Allah's macht en daarover heb jij niets te zeggen." Metrum: Maskoemambang,

De aap zingt de prinses in slaap, bezingt hare borsten, hals, het genot bij haar te slapen, zijne liefde. Terwijl zij slaapt, zoent hij haar op wangen en lippen; zij slaapt vast door de vermoeidheid van den tocht. De aap zat naast haar, betastte haar en beschouwde de schoone slaapster, hij besluit echter, om nog niet van gedaante te verwisselen, doch eerst later, als de prinses in betere levensomstandigheden verkeert.

Metrum: Sinom.

Hare borsten geleken "moestika's", zij had schoone, gele wangen, lange wimpers, dunne, fijne lippen. De aap beschouwde haar: "geen ander was schooner op deze aarde." Zijne gedachten werden hem de baas en hij zoende haar: Toen schrok zij wakker, doch de aap deed net, of hij sliep. Zij stootte hem met den voet aan, waarop hij deed, alsof hij wakker schrikte. Hij vroeg: "Wat is er?" Zij verweet hem, dat hij net deed als een mensch. "Zijt gij misschien een mensch." Hij vraagt vergeving en zegt, dat, als zij hem niet vergeeft, hij maar liever weg zal gaan naar het schip. Zij gelast hem te blijven en te gaan slapen bij de oude baboe. Daar zat hij in zich zelf te spreken over zijn heer op het schip, die gezegd had, dat hij maar terug moest keeren, als het hem aan wal niet beviel en hij zou nu maar weggaan, omdat men hem zoo slecht behandelde.

De prinses hoorde dat en dacht dat de aap heen zou gaan. Zij riep; "als je het daar zoo slecht hebt, kom dan maar weer hier slapen." Nu beloofde de aap, niet weg te zullen loopen.

In de hoofdstad werd de vorst zeer ziek en de prinsessen doen een gelofte: als de Vorst weer geneest, zullen wij een feest geven en als dansmeisjes op het voorplein gaan dansen."
De vorst herstelde en eene bediende werd naar dien tuin gezonden om Winangsija daarmee in kennis te stellen en aan te zeggen, dat zij ook mee moest doen aan de voorbereidselen voor het feest en ook met hare zuster moest dansen. De bediende trof haar aan, terwijl zij met den aap speelde.

Metrum: Asmarandana.

"Hoe kan ik meedansen? Ik ben veel te arm, mijn kleed is gescheurd en vuil," "zeg dat aan de prinsessen," De aap schold de meisjes, die uit de poeri waren gezonden, om de boodschap over te brengen. "Maak, dat jelui wegkomt, jelui stinkt als een doode leguaan, het is niet uit te houden." Zij zeiden:
"jij bent een onbeschofte aap, jij zelf stinkt en zegt nu, dat
een ander stinkt." De aap zei: "doe eens wat spuw in je hand
en sla er met de vingers op, degene in wiens richting het
spat, die stinkt." De prinses zeide: "luistert toch niet naar
dien dollen aap."

De zusters waren boos, dat Winangsija niet mee wilde doen aan het vervullen der gelofte; zij stuurden nog eens een boodschap; doch Winangsija laat weten, dut zij geen passende

kleederen bezit, om op het feest te komen,

Metrum: Pangkoer.

De zusters schelden haar voor; "teef" en geven haar de schuld dat de vorst ziek werd. Men besluit haar te verderven. Wil zij niet op het feest komen, of wel, is zij daar minder mooi gekleed dan hare zusters, dan zal zij gedood worden. Op den dag vóór het feest worden drie Goestis gezonden: Patih Gandala Sĕmita, Patih Matjān Koening en Patih Matjān Wilis: "Haal haar hier!" "Wil zij niet, of is zij minder mooi gekleed dan wij, maak haar dan maar dood en begraaf haar onder een pisangstam." Zoo gelast de oudste zuster. Patih Gandala Sĕmita brengt de boodschap over. "Hoe kan zij nu gelasten, dat ik mij netjes moet aankleeden. Ze weet toch wel, dat ik arm ben, laat zij mij dan kleeren leenen." Ze moet echter met eigen prachtige kleeren komen, anders wordt zij gedood. Zoo luidt het vonnis. Als gunst vraagt zij, dat haar doodvonnis bij den vijver mag worden voltrokken.

Metrum: Maskoemambang.

De prinses bereidt zich voor tot den dood. De baboe en de onde mannen weenen en nemen afscheid in roerende woorden, want de prinses zou doodgestoken worden, daar aan den vijverrand. De patih's trokken hunne krissen en gingen voor haar staan.

Metrum: Dangdang.

De aap was gaan baden en kwam thuis. Hij vond de hut ledig en toen ging hij overal zoeken en zag eindelijk, dat er krissen flikkerden. Toen vloog hij daarheen onder luid geschreeuw. De prinses sprak tot hare beulen: "Wacht nog even, daar komt de aap; dien had ik vergeten." Deze verzocht de Goestis hunne krissen weer in de schede te steken. "Wat heeft zij misdaan?" De prinses zei tot den aap: "als ik dood ben,

moet je terugkeeren naar je heer op Java en vraag, dat men daar voor mij bidt," "Maar wat hebt U dan toch misdreven?" Zij vertelt hem het vonnis en zegt, dat haar tot morgen tijd is gegeven, om fraai gekleed ten hove te komen en dat zij anders moet gedood worden. "Wacht dan nog eerst, als er morgen geen uitkomst is, stel U dan in handen van de beulen, om gedood te worden." Dat zal de prinses doen. "Patih's gaat eerst naar huis, ik zal trachten, morgen aanwezig te zijn." De Goesti's gaan heen en brengen verslag uit aan de oudste zuster, die gelast: "als Winangsija morgen niet zoo schoon gekleed is als wij, wordt ze morgen gedood."

Prinses Winangsija ging des avonds haar hutje binnen en de aap bleef buiten. De prinses riep hem, doch hij wilde niet komen. Raden Watarasari (de aap) deed allen in vasten slaap vallen.

Metrum : Sinom.

Toen trok hij zijn tooverjas uit en werd weer een mensch. Hij liep vlug naar het strand, waar men hem van af het schip zag staan. Hij werd dadelijk aan boord gehaald, waar hij aan zijnen broeder Kitapsekar vertelde, wat er met de ongelukkige prinses gebeuren zou. Eenige kisten met prachtige gewaden worden naar den wal gebracht en drie honderd mensehen dragen die den prins achterna naar de hut in den tuin. In alle stilte worden de kisten daar neergezet en de dragers verdwijnen daarna weer naar boord. De prins trok zijn tooverjas weer aan en werd weer Lo Monjeh. Toen maakte hij de slapenden wakker en zeide: "ik heb vannacht gebeden om uitkomst voor U." Daar stonden bij de deur die kisten. "Wie heeft die hier gebracht?" "Zoo vergeldt Allah uw ongeluk." Lo Monjèh raadt de prinses aan, zich spoedig te baden en zich te kleeden. Vlug worden klappers geplukt, om heur haar met het vocht daarvan te wasschen, de prinses baadde zich en maakte toilet.

Dit alles wordt zeer uitvoerig beschreven.

De aap zat daarnaar te kijken en bezag de prinses van onder tot boven zeer aandachtig. Hij wordt daarover berispt, doch hij antwoordt: "het gaat daarmede, als met een nieuwe krisschede, telkens moet men er naar kijken en men draait en wendt die, om ze goed te kunnen bezien." De baboe beknort hem over zijne vele praatjes en hij zegt dan: "ik kijk niet naar jon met je karbouwelippen en je gezicht als een

pollepel."

Toen de prinses toilet gemaakt had, zag zij er betooverend uit als een hemelnimf, als een "bloem van het paleis," er was geen schoonere op deze wereld, geen der prinsessen in de poeri was zoo schoon. Haar costaum wordt uitvoerig beschreven, schitterend van goud en edelsteenen. Toen zij zoo schoon uit de hut te voorschijn kwam, sprong Lo Monjoh op van schrik, want hij was geheel ontsteld, hij viel bijna in onmacht. Hij dankte Allah, dat hij de prinses van het portret had ontmoet.

Hij gaf haar daarna den raad, naar het paleis te gaan en daar mee te dansen, doch dan niet links en rechts blikken te werpen, want daar zou allerlei soort van volk naar haar kijken. "Uw raad zal ik opvolgen, want aan U heb ik mijn leven te danken. Uit dankbaarheid wil ik U op den arm dragen naar het feest." Doch de aap wilde niet, hij zeide op de hut te zullen passen en liet de oude mannen als volgelingen met haar meegaan.

Metrum: Maskoemambang.

Daar gingen zij heen, de prinses, hare dienstmaagden, de zeven ouden mannen, waarvan één haar sirihdoos droeg en een ander, grootvader Tjoengklik, haar een roodzijden parasol boven het hoofd hield. Ieder, die men tegenkwam, bleef verbijsterd staan bij het aanschouwen van deze schitterend schoone prinses. Oud en jong, groot en klein liep uit, om haar te zien en volgde haar, door haren glans als medegesleurd. De een vroeg aan den ander: "wie is dat toch?" De ander antwoordde: wik ken haar niet, maar die parasoldrager is een achterneef van me, hij heet Grootvader Tjoengklik en is een broer van Grootvader Tjoering : hij is tuinwachter." "Dan zal zij zeker de verbannen prinses zijn." Zoo sprak men. "Zij ziet er uit als een hemelnimf, regelrecht nedergedaald op aarde. Zoo oud ik ben met mijn grijze haren, zoo een zag ik nimmer." Er waren er, die in onmacht vielen, anderen verloren de spraak, doch men herkende de prinses niet. Ieder stond met opengespalkten mond, zooals een doode legunan.

Metrum : Sinom.

Zij kwamen in de hoofdstad aan en er ontstond een ware volksoploop; in de verwarring tilden de ouders andermans kinderen op, om haar te kunnen aanschouwen. Het was een gegons van stemmen als van een bijenzwerm; in het gedrang werden de meisjes bij de borsten gegrepen. Op het voorplein van het paleis zaten de acht prinsessen, ieder op een kussen, doch hare schoonheid verschilde met die van Dinda Widaradin als hemel en aarde.

Dansende met twee waaiers kwam zij nader, rechts noch links ziende, zooals de aap haar had gezegd. De muzikanten konden van ontroering niet meer spelen, zij weenden op het gezicht van het dansende meisje, dat passen maakte als een pauw, die zal gaan vliegen. Toen Dinda Widaradin ophield met dansen, ging zij ter zijde zitten bij hare volgelingen. De baboe nam een sirihpruim en mopperde erg over de acht zusters, die zich verbeten van woede. De oude mannen waren zoo vrolijk, dat ze met hunne stokjes rondhuppelden. De vorst liet van uit het paleis onderzoeken, waarom het zoo stil was op den voorhof, doch de zendelingen kwamen niet terug, om de oorzaak te berichten, want zij bleven daarbuiten, gekluisterd door de schoonheid van Dinda Widaradin. Toen ging de vorst zelf met groot gevolg naar den voorhof en zag daar de schoonheid van zijne verbannen dochter, als een prinses uit den hemel, waar ieder wel dol op moest worden.

Metrum: Maskoemambang.

De aap in den tuin veranderde zich in een mensch, maakte toilet, kleedde zich prachtig aan en ging naar de hoofdplaats. Metrum: Sinom.

De vorst zag een schijnsel aan den hemel en liet onderzoeken, van waar dat kwam. De zendeling vond den prins aan den weg zitten, uitrustende, en verzocht hem namens den vorst de stad binnen te gaan. De prins kwam op den voorhof, waar de vorst hem ontving en onthaalde; hij zeide echter, niet te willen eten, daar hij een bovennatuurlijk wezen was, Siloeman Mertadi geheeten, dat in de steppen leeft. Hij was zulk een prachtige verschijning, dat alle acht prinsessen het paleis binnengingen, toen zij hem zagen, allen dol verliefd, doch hij verdween weer naar den tuin, waar hij zich in aap veranderde. De prinses kwam daar terug en riep den aap, die informeerde naar hare wederwaardigheden en zij vertelde toen zijn raad te hebben opgevolgd en rechts noch links blikken geworpen te hebben. Zij had dan ook slechts van hooren zeggen, dat er een jongeling op het feest was geweest, zoo schoon als

Pandji. De baboe deelt nadere bijzonderheden mede, waarna

zij door den aap wordt geplaagd.

Den volgenden dag, toen de prinses weer met haar gevolg naar het feest ging, veranderde de aap zich weder in een prins en verscheen ook ten hove. De acht prinsessen gingen vlug weer het paleis binnen en vielen in onmacht op haar bed neder; zij weenden in de kussens, want zij waren dol op den prins.

Metrum: Maskoemambang.

Dinda Widaradin (= Winangsija) kwam in den tuin terug en vond den aap niet, waar men hem ook zocht. Zij uit in pantoens het leed over zijn verlies. De hut binnengaande, vond zij de tooverjas en wikkelde die in eene mat, want men dacht, dat deze het lijk van den aap was. Later bemerkte men, toen men dit lijk wilde begraven, dat het een ledige huid was, die niet stonk.

Metrum: Sinom.

Daarna verborg de prinses de tooverjas.

De prins zat zoo druk met den vorst te praten, dat hij niet bemerkte, dat het voorplein ledig was geworden. Hij keerde terug naar den tuin en wist niet, hoe zijn apenkostuum machtig te worden. De oude mannen zagen een schijnsel aan den hemel, net als dat van een schoonen jongeling in de hoofdstad. Bij de prinses gekomen, vroeg hij naar zijn jas, doch zij zeide daar niets van te weten. Toen maakte hij zich bekend als den prins van Lajangsekar, die haar portret had gevonden en haar was gaan opsporen. Hij vertelde nu van zijn schip en van zijnen broeder. Hij noemde haar zijne jongere zuster (d. i. nichtje of ook bruid) en zij weende van geluk.

Metrum : Maskoemambang.

Hij wilde haar verlaten om zijnen broeder te halen.

Metrum : Dangdang.

"Verlaat mij niet te lang, want dan wordt het duister in mijn leven." Hij ging naar 't strand, waar hij zich in een boot naar 't schip liet roeien en in de "Kamar" alles aan zijn broeder vertelde.

Metrum : Pangkoer.

Zij gingen te zamen naar den tuin van zijne verloofde. Daar zitten de oudjes te redeneeren over het heil, dat nu voor hun meesteres zal zijn weggelegd en maken woord-7* Volgr. V. spelingen op het huwelijk van de maagd, die hier niet nader medegedeeld zullen worden.

De broeders kwamen daar aan en Kitapmoentjar weende, toen hij dat primitieve verblijf zag. De prinses stond de tooverjas af en toen men deze verbrandde, ontstond daar een prachtig paleis met poorten, pleinen, gebouwen en Kitapmoentjar noodigde het jonge paar uit, daar binnen te gaan en het slaapvertrek te betreden. Het volk krijgt vergunning tot het houden van hanengevechten en maakte allerlei toespellingen op het huwelijk, die men niet zal vertalen, doch voor inlandsche lezers veel bekoring hebben.

Metrum : Sinom.

De jonggehuwden in het slaapvertrek, zij voeren een discours overvloeiende de beleefdheidsbetuigingen en complimentjes. Zij valt in onmacht.

Metrum : Maskoemanbang.

De prins zingt zeer verliefde pantoens bij het flauwgevallen meisje.

Metrum : Sinom.

Zij komt tot zich zelve en samen voeren ze weer een discours en gaan slapen in elkanders armen.

De arbeiders in den tuin maken allerlei toespelingen op het huwelijk den volgenden morgen. Het paar ontwaakt en Kitapmoentjar slaat met zijn stok op den grond, een gouden leeuw verrijst, die zal dienen om het bruidspaar te dragen naar de hoofdstad. Zij rijden daarop naar het paleis en de prins stelt den voorgewenden Siloeman voor als den prins van Lajangsekar. De vorst schrikt bij het zien van zijn neef.

Metrum : Pangkoer.

"Waarom, "Raden Pandji", hebt gij U voorgedaan als het bovennatuurlijk wezen Siloeman?" Hij vraagt vergeving en deelt mede, hoe zijn broeder zich als scheepskapitein heeft voorgedaan. De bruiloft zal worden gevierd: meer dan 100 geestelijken werden ontboden, een groot feest zal worden gevierd. Gelden en kleederen worden onder het volk uitgedeeld; de geestelijkheid wordt goed bedacht. De prins laat een kist met gewaden halen en deelt ook prachtige geschenken uit, vooral de geestelijken worden rijkelijk voorzien. Daarna keerde het jonge paar naar het eigen paleis in den tuin terug.

Metrum : Sinom.

Op Donderdag den 7den van die maand zal het huwelijk gesloten worden. Al de prinsessen weeklagen, dat de prins haar niet genomen heeft en wel die "teef". Het maakt haar gek van jaloerschheid. "Hij zal haar eerst wel zwanger gemaakt hebben, dat hij haar neemt." Zij zouden wel uit alle dorpen de heksen en giftmengsters bij elkaar willen halen, om haar te verderven en zij schelden haar uit voor al, wat leelijk is. Zij weenen om 'den prins en zeggen des nachts te droomen, als werden zij door hem omhelsd.

Metrum Asmarandana.

Kitapmoentjar maakt zijne opwachting bij den vorst en stelt zich voor als diens neef uit Lajangsekar.

Metrum : Doerma.

Hij laat de tent van het strand naar de hoofdplaats overbrengen voor het feest. Geweren en kanonnen worden afgeschoten. Het was zulk een schitterende tent dat men des avonds de lampen niet meer aanstak in de hoofdplaats.

Alle hoogwaardigheids-bekleeders werden op het feest genoodigd. Zeer veel karbouwen, geiten, schapen, kippen, eenden werden geslacht. Allerlei spelen werden opgericht. Duizenden geweerdragers met trommen en trompetten marcheerden op.

Metrum : Pangkoer.

Den volgenden dag werd met een grooten stoet het bruidspaar afgehaald uit hun prachtig paleis, dat nog uitvoerig wordt beschreven.

Metrum: Maskoesmambang.

De bruid was kostelijk aangekleed en wordt uitvoerig beschreven met al hare kleinoodiën en schitterende edelsteenen. De bruidegom zag er uit als "Pandji".

Metrum : Sinom.

Onder het gebulder van 150 kanonnen en met 4000 strijders aan het hoofd gaat men op weg naar het paleis van den vorst. De zusters hooren den stoet met ergernis komen.

Metrum: Maskoemambang.

De trouwe knecht van den prins, Lo Njamboeloeng loopt aan het hoofd van den optocht en zingt een loffied op het bruidspaar. Metrum: Sinom.

De zusters konden niet eten: Ze braakten, als waren ze zwanger van vuur, toen het bruidspaar het paleis binnenkwam. Metrum : Asmarandana.

Het huwelijk van den prins, die er uitzag als een heerscher, als "Pandji Bagoes", wordt door de geestelijkheid ingezegend. Metrum: Sinom.

De muziek valt in, geweerschoten knallen en zoo wordt het huwelijksfeest besloten.

De zusters verteren van nijd, dat Winangsija haren Pandji heeft gekregen.

TOETOER MONJÉH.

Sinom.

Tabé' pada warga sanak, wajah anom bini laki, tetjoba' beradjah ngarang, panjalimoer ngantih nasi, poro' sang ini' djari, isi atè liwat bingoeng, sok ngadoe kasemolan, ngadok diri' djeneng ririh moele tetoe sok ngakoe lalakon dowang.

Djarinano ĕndi'nĕ kroewan, poepoeh pasang lawan gĕnding, manawa sang ara' koerang, sidĕ patoetang sih gĕnding, si' sara' toena loewih, sastra mara' tjokor manoek, basanĕ rarampoetan basa sasak djawa bali, kotjap ara' datoe teloe basanakan.

Sopo' lè' Indra pandita, sisopo' lè' Lajang sari, sisopo' lé' Indra sĕkar, sino kotjap paling tradi, tatĕloe' ne moetĕr boemi, nanging pada lalang lawoet, tateloe'ne badoewéang bidja, datoe si le' Lajang sari, ndèjang bidja laki laki ara' doewa.

Si sangaka Kitap Moentjar, si tradi Witaresari, sino pangarep bidjana, Kitap Moentjar bawoen samping, le' Indra Sekar malik, ndejang bidja doewa bagoes, si sangaka-no lalang, si taradi no je bini no silanang djadjoeloekna Djajeng Sekar.

Sitradi dakoe' te paran, në' denda Mas Windoesari, malik lë' Indra Pandita, ndëjang bidjë binibini, siwa' salapoe' bini, sitë sajang ara' baloe', no si sangaka ngaka, si taradi djari sari, si no lagoe' ndë' troengoe si' iboe bapa.

Sisino dakoe' te paran, nè' dende mas Widaradin, djégèg rembang prawak saka', toeroen dawoen sade wangking, ranggat ima nanglaring, bětis mara' mas te sěpoe', lampaknahèna rata, toemet mara' kroewan kamoening, moeně leka' adjong mara' antap oda'.

Mowana mboelan poernama, sangkëpna gading kalimis, giginë mara' moetijara, alisnë loentjip njaririt, moen tjëmor sambil moeni, manis mara' empat madoe, biwih ne manggis të bëla', lalampan pajoeng kagingsir, bëlong mara' embas gadoeng masi' oda'.

Anging pakakasnë dèndë, kèrèng lēmpot sapendait, samawoe' talin koemba'ne, mapan dè'ne teroengoe pasti, si' mami bini laki, ampo' kaka'ne salapoek, taria' pada ndé' girang, lè' nè' déndë Widaradin, pamoedjinne djoeroe mati' ne wah boedal.

Lamoen ara' pahitjana, mami'ne si bini laki, nde' ne wah mawoe' babagijan, sino sipaling taradi, sibaloe' bahé tarik, te bagijang pada maoe' sangka' dénde Winangsija, nde'ne pegat sedih kingking, djelo malem je nangis basasambatan.

Moenina' talin oemba' ne tangketne saling tangisin, asih lè' paněmoen awak, si sang sara sala' djari, sasambat ngasih asih ina' akoe salah toedoeh, salahè' te lè' doenija, ndè' te wah ènak sakèdi', djělo malem, ndè' ne wah běsoer tijanta.

Moen te mawoe' singëlèma', pasti momot sila laèk, bajë wah panemoes awak, nene pasti te sandangin, pisan nda' të angkënin, akoe bidja isi' datoe, ager sëmël maméta, soegoel badéja nggalining, nanè ngoembe gen sarangkoe nengkahina'.

Měné kèrèng sisa denda ndė ne bawoe si koe djahit, lěbih lěboeng si lahè ně, nané apa si koe gěnti, pan kèrèng moelě sai, djari kěrèng djari simboet, bandjoer nangis na rangda, sambil ngapong nènè bini, doeh mas mirah ratoe denda paněmbahan.

Maskoemambang.

Silas niki lempot kadji aras sais, gadang baroe lajoewan, wah kadji koenjitin roebin, de kadji mijas ije wastra.

Noenas kadji siletoe' anaké goesti, kadji mina' tongka', hitjanin ne bandjoer gëlis, peloeng sino' si letoean.

Bandjoer gĕlis nènèk bini wah basalin, kèrèng tjara dasan, noentang djoeloe ngèkès moedi, aran dja kèrèng sabidang.

Tan palempot tan pasaloek nènè bini, moe gadang sabidang, lawan meren nèné⁵ bini, si sapolong simboetangna.

Ina' rangde noendoek sambilna si nangis; nangis basasambatan, iro' gita' nene bini, nangis sambilna badjamdjam.

Soebahnala talet boengë lè Kakëri, segara balén krita, moela bina si paling bri, sangsara isi te gita.

Doehmas mirah gèdèng dirocti rara' tari', gèdèng tjampaka djila lajang, sitradi paling te měri', si sangaka no těsajang.

Lamoen rita' baranding dit lolon boni, timba bakong pamandijan, moen te gita' nènè'bini, mara' atjong bandarijan.

Doeh mas mirah pao' amplem masak manis, talet boedjak sedin langan, djëlo malëm kadji nangis, soesah si nde' mawoe mangan.

Soebahnala loewë kapal le' pasisi akah pao' djitalijan, ngoembè takal kadji goesti, lapah lalo' idap tijan.

Soebahnala dinding belah bis kasahit, petoeng ampel dji gapitan, kèrèng bĕdah ndè^s boendjahit, impoeng tongkel bis panggita^sn.

Doeh mas mirah antap tîwo' sadjadjahi, bangkèn bèbèk lè' panggoengan, ana' iwo' sala' djäri, kèrèng robèk sasamboengan.

Soebahnala moen te hero' këtan manis, timba remis brisi lentà, ero gita' nënè bini, sangka' te nangis gagita'.

Asmarandana.

Nè' bini bandjoer bamanik, ina' arakkè kèpèng da, koe ngèndèng ara' sēlahé, gen kadoe nkoe mběli djěloewang, sang maoe doewa koras, ina' rangde bandjoer matoer, adoeh déwa ratoemas.

Meran boewè' ngonè' goesti, kadoen kadji babalandja, mbĕlijang pēng kadji nènè', adjengan ngone' ngalèma', kadji bapamit dènda, kadji lalo njingga' djoeloe', lè'batoer kadji sang nara'.

Nènè bini nimbal gĕlis, lalo îna' sang na ara', asê' lê' ita si dèré', bandjoer bapamit na' rangdē, lalo méta batoerna, barŏtang jĕ bandjoer mawoe', bateroes lalo meken gantjang.

Kotjap wah ne mawoe mbēli, djěloewang ara* doewa bidang, pokne bentek gëlis oele*, atoerang na le* ne dende, ne mawoe kadji mērah ne* dende gantjang badjepoet, djěloewang ne kentat.

Djepoet mangsi bandjoer noelis, mina gambar nempadi na. talëpèknë lan panganggo, pëloeng boeroek djadjahitan, dahit anak pondokna, teken ampèl pëtoeng leboeng, salapoe taè lè gambar.

Kotjap wah ne pade djāri, bandjoer mara ije si njoerat, bilang tĕpin gambarna no, si moenggoeh ito, le'soerat, dahit aran désanē, ampo sanakna salapoe , si ndè dĕmēn lè'nè dēnda.

Mami' ne sibini laki, si miloe pada ndè' girang, noeroet pisoenan si loewè', lè' kaka'ne salapoe', pada moenggoeh lè' soerat, ina' sajoman badjoeloe, si gita' in roewan gambar.

Gitá' gambar bandjoer nangis, ring gitá' gambarnè' denda, nangis sambilna ngangapang, adoeh dēwa ratoe mas, ngoembè si pakajoenan, sangka peng kadji no bandjoer, sing gambarang ragan raka.

Maskoemambang.

Bandjoer nimbal nènē' bini sambil nangis, doeh ina' sajoman, aloer dji pangèling-eling', sang koe maté' lawoen djema'.

Adè' ara' tatemoe si' kanak moedi, datoe ndèjang bidja, bidja, ndè' nĕ troengoe sai', sĕdih hingking kalaparan.

Po' na tao' oeripkoe nandang prijatin, njatë jèn dè' sida, asê' toeloes akoe gëring, ndè' koe ndahit impan pangan.

Enda' gama' koe tiwo' lê' dalem poeri, kadi jên lê' dasan, adê' tesëmel gëlining, simètë djari kakënan.

Bandjoer nengkrak ina sajoman si nangis, sambil nengangapongang doeh mas mirah goesti kadji, peng kadji meneng gama na.

Empēt lalo' sēdo' kadji no mas goesti, dēngēr manik denda, sabar sabar gama' goesti, nènè' bini bandjoer nimbal.

Adoeh ina ka-sabaran koe lewih lewih, nengke tan kawasa, mapan wah pira balit, laè koe ngenè sangsara.

Nènès bini sajan sanget sis ne nangis, tokol bas langgah, ngëra does momot ndongas langit, sambilno nangis badjamdjam.

Doeh mas merah moen parèsa' Batoedjai, bawoe prija taka' penaroh, itè mesa' sala' djari, baje ndè' ne tao prijok.

Soebahnale bator klas engsot ais, pēdis isis bagēs dowang, ngĕlor kelemas dé lalais, pade sĕdih asēs dowang.

Moen badéje njonto' pēmpang kembang koening kēntjili toeroen lê' tana' moen te badejang galining, te sili' si' iná ama'.

Soebahnale bawoe pakoe lĕ pasisi, ndait godè timpal blija, lamoen akoe taoe miakin, kèrèng robèk djipasija.

Soebahnale këmë^s doewa mamboe sëngit koerintji kembang tjëmpakë djëngë^s roewan koe si^s nangis, bagriti^s ai^s matë^s. Doeh mas mirah rintjik bilē lé Padjanggi, langan pēno si lalajang, mirib ita si těbantjit langan kaka koe sa sajāng.

Soebahnale boewa' kakara sadjadjahi, moen bebanté bikan prija něrakankoe sadjari djari, koe mate pisanan lasija.

Bandjoer mali^s djepoet na gambar no mali^s, gĕnnë tĕgoeloengang, baroe^s ne goeloeng sakĕdi^s, bandjoer dateng angin barĕt.

Liwat kēras gambarna pade kapasi', kèlèpang ne krētas, ngawang ngawang liuat ai', tri' tipā' Indrēkilē.

Lé pantjoran manggong le sĕdin parigi, pamandijan den noenë, Raden mas Witarësari, bidjan datoe Lajangsĕkar.

Dangdang goele manis.

Kotjap Raden Mas Witarësari, pakajoenan, gen lalo' masiram, tiring si' parekan kodé', kantjan bidjan prëratoe dahit kaka'na miloe ngiring, Rahaden Kitap Moentjar, pade lèka' miloe aning taman Indrë-kilë, apon ito, pasiraman Raden Mantri, ndé'ne kotjap lê'ne langan.

Wahna dateng ito Raden Mantri, bateroes odjoʻ, le'sĕdin pantjoran gita' ne gambar no njam'peʻ, lèʻprigi poʻne djĕpoet, pedas gambar pinda poetri maliʻ tjingakne soerat, poʻne patja bandjoer, tan antara Dèn Taroena, loepa' diʻ na, kitap Moentjar gĕlis brari, tindjot noeloeng Den Noena.

Adoeh Den Noena koembè de kadji, ndé antara, peng kadji seloen réba, Den Noena ndé ngasa bahé, dawoerne loewé soegoel, Kitap Moentjar bandjoerné nangis, téparan ije wah sedé, parékan salapoe, pade nangis basasambat, Adoeh Raden, antih gama kadji goesti, moen peng kadji wal sedé.

Kadji sine goesti boewé' ngiring, sambil njëret këris ne Den Troena, mélénë gen saling maté', Kitap Moentjar ngërëboet, sambilangna si maringëtin, sabar dja' djoeloe' sabar, mahè' krisne saroeng, barès moen wal pedas sedë, Raden Noena, akoe mèsa', barerantjè', ngilangang gen te pada.

Mapan měné emboh Raden Mantri, masih aloes, mara měrěm djama, balih měné antě pěsèt tjokor Den Noena djoeloe, sambil antoe antoe djaridji, ne akoe njandar ijě, sambilkoe ne nijoep semangetne Raden Noena, ara' ngantèp, adé'ne èlèn sakĕdi', bandjoernĕ pada mara.

Si mamësèt sambil ngantoe djaridji, ara ngantëp, lèkan kiri kanan, bandjoeran ndè ne ara soewè, ngingat Den Noena bandjoer, Kitap Moentjar bandjoeran gëlis, matoer sambil njanjandar, doeh Den Noena bagoes, apa kè sëbap panjoengkan, ratoe Agoeng, sangkan datoe loepa diri, ndë ingët lè batangan.

Bandjoer ngingat Den Noena bamanik, nindjo gambar, Kitap Moentjar ngingat, gita'ne bandjoer gambarne, batëroes ne gantjang djëpoet, sambilang në mamatjë toelis, wah toetoe' si'ne patja, ampo'ne gëlis goeloeng, bandjoer, ne nangis badjamdjam, Raden Noena, ba manik sambilna nangis, doeh kaka' Kitap Moentjar.

Dè' koe tao' ara' pisak pasti, bidjan datoe lè' Indre Pandita toetoeran nde ara' baé', sai ke si djadjawoe' gambar siné lè' Taman Sari, Den Kitap Moentjar nimbal kadji mindah datoe, pilih djim djaoe' ija jen manoese ngoembè' ke koewasane goesti, lajaran pirā boelan.

Bandjoer Raden Mas Witarësari, djëpoet gambar, sambil basasambatan doeh mas mirah kadji nënè, ndè koe tao dèndë ajoe sisangsare ndè troengoe pasti, ndë badoewé kërèng slendang, si ndè troengoe, si mami de bini lanang, lawan ampo, tegedèkang side goesti si sana de slapoe na,

Maskoemambang.

Moge ara' kasoekan Allah sĕloewih, sabar djoeloe' dēnda, ndè' kadji gen boeroeng adi', sigen lalo métĕ sida.

Soebahnale lampen sidě sangka' tri', bēli toewa' taka' belabar, angen sidě sangka' njëri, îsi' te wah gita' gambar.

Doeh mas mirah boewa' bilë masa' pait, bēli goele lè' parèsa', sidë djalaran panjakit, sangka' kadji gilë mèsa'.

Soebahnale lè' gageroeng panimpoh ai', timpoh boka' lè' sampara dè' koe boeroeng gen badait daka' boe tĕmah sangsara.

Soebahnale timpoh kamboet lē' pasisi, kemalo djari bēlidē, ndē' koe takoet gama' goesti, sigen lalo métē sidē.

Soebahnale moen babele sēdin ai', lèmpot plangi djari lējang, moende mélé dja' ne adi', sasangankoe tanggap wajang. Doeh mas mirah poenti' lilin, poenti' ai', poenti' djawa pënoe' léndang, nda' de bilin akoe adi', èra' njawan te barèndang.

Soebahnale koe këntorantë kasait, koe pandi' djadjahi lolat, ape mëdo atè' sakit, moele mërari' djari owat.

Moele side lantaran kadji prijatin angan bageringsang, moge soeka.

Allah lewih, ne pandjang oemoer de mirah.

Ades bawoe dèndĕra mas tĕ badait, lamoen dĕ wah sédĕ, ne kontès oemoer kadji, adè kadji barĕng moesna.

Doeh mas mirah lamoen side masih oerip, moge gama' dénda, te bélowang oemoer kadji, adè' te kadait mirah.

Pangkoer.

Den Noena bandjoer ngandika, le'sana' na kaka' Moentjar ngka gëlis, mëné si koe sanget bingoeng, le' sanakta sangsara, ngoembé' akal arëpan te gëlis batëmoe, ëngkë pijaäng itë kapal, ade' na bagoes gëlis djari.

Papindajan Singambara, bakalètèk ampo bakento' pasti, bamata komaleoeloeng, Dèn Kitap Moentjar nimbal, lamoen meno nengke pakajoenan datoe, sila' meneng baé dewa pasti njidajang djoewa' goesti.

Pakajoenan batang déwa, toer katekan pèng kadji gen badait, lès sanak pèngkadji ratoe, bandjoer Dèn Kitap Moentjar, gantjang jë njoegoelang kasaktijanne bandjoer kapal mas mata komala, sĕrĕtĕ pakakasna pasti.

Baklètèk masotja mirah djari djaloe gigi salaka wilis, benar tjahijanna no tandoer, sing gita' pada benga', moele pasti mara' roewan singe idoep, sing gagita' takoet pada, si' roewa gala' toer simbit.

Tijang těloe bretjat warna, kabělè na sawawa djoeroemoedi, padjěněnganna no pahoet, tapasangang bandèra, bandèranna soetra poeté abang oeloeng, salapoe pada maprada, aran bandèra koempěni.

Pakakasna wah sregepan, bidar bagoes, boewatan tanah inggris, liwat tebal ampo' aloes, kelasina baloe olas, ampo' soroh kantjan bidjan pareratoe, salapoe'na bapakakas, badjalèr lan bakoelambi. Batatapong tjara tjina, sakoetjino salapoes pada sandi, wah tarik pada tegantoeng, ito les lempeng kapal, aras teloe bepoelas, tjat poetes patoeh, sisopos tongkang arana, palinggihan raden mantri,

Bapoelas isi' tjat warna poeté abang bideng matimpal koening, tjirin tatoenggangan datoe, pĕrari'na mara' pana', moen tĕdajoeng sipan tĕtjolèk wah kĕtjoer, mĕno angkoen dadajoengan, masih pindan singa bĕri'.

Loewé děngan maoè horta, isi datoe ngawangoen kapal api, kahoele si nao lapoek, udě rarah pada giwar, manto kapal wawangoenan lěbih bagoes, ndě na ngone sabol pada, lê pangorong běli běri.

Pada manto kapal mas, běnga nganga sing gita běli běri, nině mama pada bijoer, ěndě bawa bantjingah, pade momot gita tjahija tenang tandoer, ara si tèlang ana na, ndé tao aning na njědi.

Katoengkoel benga gagita, si roewan tjahijan kapal bagoes badjelimdjim, nde na asa anak papoe, sesek le parempatan, nde na kroewan nina mama je bagawoer, saling sorong saling tindjal, dawoer na no pada niris.

Den Noena bandjoer ngandika, kaka' Moentjar sila' bĕkĕtè'aning, awo' kaka' nĕngkĕ pajoe, koesalinang aranda, nanè akoe gĕnti aran sida bandjoer, sida aran Kitap Sēkar, akoe dja'Witarasari.

Den Noena mali'ngandika, adoeh kaka' akoe beketoewan mali', ngoembé' akal de si lawoen, djawoe' aning sagara, mapan itë siné ndè'boeroeng, gen pada lalo balajar, apan itë wah bapamit.

Lè mami' të bini lanang, bandjoer nimbal Den Kitap Sěkar gělis, sila da péng kadji kéwoeh, gampang si kadji déwa, nëngke sila dabdabang je raden galoeh bandjoer manikang tahèkang, prabot aning kapal gělis.

Dangdang.

Sila' manikang tahèkang mangkin, saprabotan, adè'na bis nëngkë sangoe ai'kèrèng kahèng, raden manik bandjoer, lè'parëkan salapoe' tari', lalo srëkang ja pada, pangajahna slapoe', si gen miloe lalo b'lajar, ampo' oendjal, barang barang sangoe ai', nëngkë bisang tahèkang

Dé'na soewé ĕndĕh rarah tarik, ngadjang dowè, tahè'aning kapal, dit pangajahno wah tahè' loewé girang gen miloe, tĕkotjapang djēlo wah lai*. pade nindo* lè*kapal ,anging Raden Bagoes, Barëng Raden Kitap Sčkar, pada boedal, tama aning dalem poeri, ndè*na měrěm lè'kapal.

Kotjap bakëlëm Rahaden Mantri, ngandikajang, nimpës lalëmësan, patale soetra lan songkèt, balëngkër takas këmpoe, wah karoewan, sisais sais, gen katoer lesmamis na bini laki koempoel, te djarijang soposwadah, baloeswadah, lessanas na pada sais anging je sisangsara.

Wah karoewan bagina na te pělain, éndah roewa, soetra sasongkètan, miwah batik soetra poeti⁵, balengkěr na sahempoe, wah sarěgěp ija pada tarik, ndè⁵kotjāp pětěng désa těkontè⁵ang toetoer, běněr désa madabdaban, tae⁵kapal, kantjan pangajah singiring, kotjap ija Den Taroena.

Bareng Raden Kitap Sekar gelis, tama djero, parek le mami na, wah datang baletoer adeng, kadji baletoer datoe, kadji pajoe nengka bapamit, le linggih batang dewa, datoe nimbal bandjoer, doeh anakoe Den Taroena, alo leka Den Noena bandjoer bapamit bateroesna pade leka.

Babrijoekan soegoel Raden Mantri, Kitap Sĕkar, batĕroes pada lèka' wah datang to lé'kapal no, Radën bamanik bandjoer, adoeh kaka' sila' nengkanè, tĕ pade taè'kapal te bareng bateroes, Kitap Sekar bandjoer nimbal, sila' Raden, pèng kadji djoeloewan goesti, lawoen kadji pija' langan.

Bandjoer gëlis taè' Raden Mantri, dit parëkan, batëroes to lè' kamar, Kitap Sëkar ndè' në soewé, djëpoet pandjalin bandjoer, teroes na pantok goemino gëlis, lè' pëkën Lajang Sëkar, djari sëgara bandjoer, batëmoe dit lawoet goewar, liwat bagoes, palaboewan Lajang Sari, pan lè' pëkën tao'na.

Sinom.

Bandjoer tahè' Kitap Sĕkar, lè' kapalna lèkan moedi, sambilna simanto kapal, hi' tjĕmĕti pandjalin, njonta kapalna gĕlis, aning moewarano bandjoer, kapalno teroes balajar, palajarna mara' angin, taoe désa pada bĕnga' sing gagita'.

Wah datëng lè'lawoet goewar, masih ndè'na salip salip, děngan si pada gagita', apan tjahijana njaririt, mara' roewan tjahyan api, di' ai' no miloe tandoer, wah sadjělo balajar, masih ngabor dateng sědi, jan te gita' mara' singa ngawang ngawang. Pětěng běnar tan kotjapang, adè' na kontè' sakědi', palajaran pira boelan, dè'kotjap lè'langan gělis, sakit iman tanoelis, čhing ta no boewè' siloe, wah laè' ija balajar, ndè'na ngingat ngingat moedi, tekotjapang wah rapat, lè'palaboewan.

Pědas děngan si lè'darat, gita' kapalno basědi, ěnděh rarah pada gèwar, pade metě anak djāri, loewé' raroet barari, nina mama pada bijoer, gen oeli' aning désa, towa' badjang běli' bri', pan badè'na singa galak gěn mangangsa.

Goesti Patih miloe gèwar, prekanggo silè pasisi kipatih Djaja Samoedra. kotjap silè kapal malik, 'Kitap Sĕkar njorongin, gita na lè darat bijoer tadah nakoetang kapal, Kitap Sĕkar bandjoer gĕlis jĕ noeroenang sakoetji babasĕ gantjang.

Sambilangno browap owap, ngĕlè' dĕngan si barari, bares nda' barari pada, bandjoer dĕngan si barari, tarik ija ngingat moedi, gita' na sakoetji toeroen toenggangno si' manoesa, basĕdi aning pasisi, bandjoer mandĕg sibarari salapoe' no.

Pada ngandjeng le' tamparan nganti' sampanno basëdi, bandjoer Raden Kitap Sëkar, wah datang sëdin pasisi, batëroesno toeroen gëlis, tëpët no dëngan sibijoer, bandjoerna bakatoewan, barës pada ama' rari, ënda' gèwar ita gën të bakatoewan.

Sai kanggo lè palaboewan, djari bandar lan noetaris, silä gama de pasila saia mélé genbadait, Lo Loekap bandjoer gelis, méta Goesti Patih bandjoer wah datang je Lo Loekap, lè baléne Goesti Patih, regas regas Goesti Patih bakatoewan.

Apa hanta benggas enggas ngĕndol èla' mè' barari, wah taè' lè' singambara, sangkā ndè' mè' lijoe moedi, Lo Loekap matoer gĕlis, mĕran goesti kadji balatoer, ndè' po je singambara, kapal dagang sino goesti, mapan ara' ito toeroen, anakoda.

Sino njoerai kadji lèka^{*}, ngatoerin peng kadji goesti, gĕn soegoel ara sĕmenda^{*}, ito lè^{*} sĕdin pasisi, kipatih bandjoer gĕlis, djawat kēris, djawat saboek, bandjoerna lèka^{*} gantjang, nĕpet lè^{*} sĕdin pasisi, wah na datang ito lè^{*} sĕdin tamparan.

Badahit lè anakoda, bandjoer na saling arĕpin, batĕroes pada basĕlamat, barĕng tokol lè pasisi, soewe pada saling antih, ndè nara njapa badjoeloe, bandjoeran anakoda, bakatoewan lingna manis, pasang tabé hamba ini tanja toewan.

Dari bodo hamba toewan, tida taoë adat ratip, hamba ini orang djawa, besar besar hamba kliling, djikalo salah ini, bolè goesti kasi ampoen, djangan terlaloe marah, bandjoer nimbal Goesti Patih, baik kaptèn apa djoega 'ndak dibilang.

Bolélah, kaptèn membilang, anakoda nimbal malik, jang hamba tanja sakarang, sijapa jang koewasa disini, nama bahitoe lagi, Goesti Patih nimbal bandjoer, jang koesawa sini saia dan beranama saia ini, dinamakan kipatih Djaja Samoedra.

Anakoda bandjoer nimbal, djikalo bagitoe, hamba minta ampoen toewan, sebab bodo hamba ini baik sakarang goesti djangan kasi orang gadoeh, dji kalo ada orang, melijat sama kapal ini, dikatakan ini kapal Singambara.

Sabetoelnja ini kapal, tapi pakradjaan lain, dibëri roepa simgambara, tandanja kapal Koempëni, tida koerangan lagi, apa djoega jang di seboet, boeli goesti manjembah, kapada Radja disini, barang barang banjak hamba moewat dikapal.

Barangkali ini Radja dan anaknja bini bini, soeka maoe beli barang, jang hamba bawa' kĕmari, bolehlah lekas goesti kalo radja maoe toeroen, melijatkan barang barang, jang soeda sampe disini bole radja djoega sendiri mameriksa.

Pangkoer.

Dan lagi sĕmbahkan toewan maka ada hamba mamoehoen lagi, soepaia sembahkan tentoe, kapada sri padoeka, djikalo, radja mĕngasi hamba toeroen, mĕmbikin roemah didarat, dan maligé satoe bidji.

Mëndjadi tempatnja radja doedoek tempo maoe toeroen kamari, maningokken barang itoe, Kipatih bandjoer nimbal, pasal itoe nakoda saia sanggoep, dan lagi saija bretanja sama anakoda lagi,

Sijapa namanja nakoda, dan nëgërinja preboemijan mana lagi, soepaja sëmbahkën tentoe kapada sri padoeka anakoda bandjoer nimbal lingna aloes, djikalo bagitoe toewan, baiklah bagitoe goesti.

Hamba nama Pangoeloe Djamal, dan namanja hamba ampoenja negëri, Tanah Djawa sabëlah kidoel, Samarkaton namanja, goesti patih njanjoeroe* parekan bandjoer bahit djaran palinggihan, Lo Brëngkik jë gëlis bërari. Bahit djaran palinggihan, nde' ne ngone' Lo Brëngkik datang gëlis, ngatoerang djaranno bandjoer, kipatih madabdaban, lèkan tampano batëroes, njingsët oeboek, njaprek djaran palinggihan patirata loewê' ngiring.

Ndë ne kotjap silë langan, ëndëh rarah nahen djarano brari, Goesti Patih datëng bandjoer, batroes taè bantjingah, kabenderan soewoeng ndè batangkil datoe, gebagan bahè dahitna, nging ara parekan bëri.

Parekan sino soeroe'na, alo tamë atoerang akoe gëlis, akoe gen parëk lë'datoe, parëkan bandjoer tama, aning djro daitna datoe no bandjoer, lè'bale oekiran mandjak, parëkan no matoer gëlis.

Měran kadji balatoer pěmban, lè'peng kadji ngokasang goesti patih, Djaja Samoedra njanjoe', gen parek batang déwa, lé'bantjingah badjaranan datèng baroe, datoeno bandjoer ngandika, alo kělek ija gělis.

Parěkanno brari gantjang, djo' bantjingah métě je goesti patih, parěkan badait bandjoer, kipatih lè' bantjingah, parěkanno matoer sila' goesti batëroes, tamë lè'balé oekiran, datoe no ito, malinggih.

Goesti Patih bandjoer tama, parekanno sisopo sino ngiring, goesti patih datang bandjoer, daitno datoe mandjak, sedek batangkil prebini salapoe, goesti patih tokol gantjang, ito tokol lè bawa tataring.

Datoe pědas njěrěminang, goesti patih noesas loegrěhě gělis, tokol je le'bawa'datoe, bandjoeran ija ngatoerang, saprihokas anakoda to lè lawoet, datoe no běngah mirěngang, bandjoeran gantjang bamanik.

Manikang parekan nina, ngĕlek kantjan prĕbidjan sēlapoe' tarik, parĕkan wah lèka' bandjoer, tama aning dalĕman, wah badait parekan lé'ratoe ajoe, sĕdĕk barĕng pada mandjak, to lé'bale pantja rĕsi.

Parěkanno matoer sěmbah, meran ratoe kadji kahoetoes goesti, ngatoerin pèng kadji soegoel, si'mami' batang déwa, dènda Wingit bandjoer nimbal paling djoeloe, sai ke no te manikang, parěkanno matoer malik.

Salapoe' de kadji déwa, těmanikang isi' mami' pēng kadji, nênê bini gantjang soegoel, bandjoer babrijoek lèká', wah na datang lé'bale oekiran bandjoer, bateroes parěk lé'mami'na, mami'na bandjoer bamanik.

Ne Patih Djaja Samoedra, badas akoe sis kapal datang ité, kotjap

onè pada bijoer, lé loewar bangsal, gita kapal si datang nengke lè laoet, papindajan singambara ngawang lè kan ai .

Sino kotjap tăkoetangna, saloewê'ne tawoe silê pasisi, lagoe ara gēlis toeroen, nakoda lekan kapal, anděkangno tawoeno si pada bijoer, po badaäng aran kapal, arana kapal koempěni.

Apa djë méléntě ara, éndah roewa si nde wah té dait, ara baé sing teseboet, wah noeroet roewan kapal, djari něngkě mélénkogen djēmak toeroen, prěbidja balatoer sembah, salapoe babrijoek pasti.

Lamoen meno mami' sila', kadji ngiring djemak aning pasisi, datoeno bamanik bandjoer, Anta Djaja Samoedra, bada' ija anakoda djema' akoe pada toeroen gen bablandja, bareng dit anakno tarik.

Pada mélé manto kapal, bandjoer gēlis Goesti Patih bapamit kadji noenas pamit datoe, oeli' nēngkē njērēgēpang, gen babada', lè'anakoda lè'lawoet, adé'na oendjal dagangan, toeroen lè' sēdin pasisi.

Datoeno malik ngandika, alo oeli antë aning pasisi, kipatih Samoedra bandjoer, boedal lè panangkilan, gagantjangan, ëntanno silèka soegoel batëroes gantjang njapèrè djaran, nanepes bandjoer barari.

Tehiring si patirata, ndėna ngonė lė langan goesti patih, pan djaran tarik mamëroeng wah datang lè tamparan, batëroes gan tjang mėta anakoda bandjoer, badait sedin tamparan, nakoda bakatoewan gelis.

Goesti bagimana habar, goesti soedah jang poelang itoe tadi, soedah mengadap mangatoer, kipatih bandjoer nimbal, soedah abis saia sembah samoewa itoe, sapreti sembah nakoda, radja kasi jang premesi.

Bėsok įpagi anakoda, sri padoeka hēndak toeroen kamari, mamē, rèksakan barang itoe, dan manengoken kapal, sebab tijada kapal datang jang dahoeloe saperti kapal nakoda, brenama kapal koempeni.

Radja hendak maoe lijat dan sakalijan anaknja bini, anakoda nimbal bandjoer, kalo bagitoe toewan, hamba moehoen poelang kakapal dahoeloe, hamba priksa itoe barang, jang bawa toeroen kamari.

Patih nimbal baik poelang, anakoda taè' lè'sampan malik, babasé batènga' bandjoer, wah datang to lè' kapal, batéroes taè' lè'kamar, bandjoer balatoer, lè' deside Raden Noena, Raden Mas Witarasari.

Doerma.

Bandjoer matoer gĕlis Raden Kitap Sĕkar, doeh goesti Raden mantri, idĕp moele ara, marar gambar lèr taman, pan djati mamir pēngkadje, badoewé bidja, banjak nging bini-bini.

Kotjap djëma^r mami^r pengkadji gen loembar, toeroen aning pasisi, gen njërëminang kapal, sambilne gen babelandja, barëng dit sanak pëngkadji, lapoe^r sasanakan gen boewè^r toeroen ngiring.

Nëngkë kadji gen mija⁵ang pasanggrahan, ito sëdin pasisi, Raden Mantri nimbal, lamoen samëno ka⁵ djëma tjoba de tënongin, koersi djawoe⁵ang, ara⁵ solas de ënti⁵.

No si doewa toas mamiste bini laki, koersino siwas malik, taos sanakta, moen aras sopo mogang, pasti aras moela djati, aras sangsara, ndes troengoe isis mamis.

Bandjoer nimbal gëlis raden Kitap Sëkar, sandikan dëwa goesti, batëroes ija boengkar, gen djari pasanggrahan, mapan ija moelë djari, lèkan desanë, tèkang na lè sakoetji.

Po^sna oendjal basĕdi aning tamparan, wah datang lè^s pasisi, bandjoer Kitap Sĕkar, dabdabang pasanggrahan, dait maligeno sai^s wah pada pragat pondok lè^s sĕdin ai^s.

Maligeno batěkěn mas toer matatah, riring soetra koening, atap soetra abang, matoeroet soetra kěmbang, abang idjo dadoe tangi, moewah soetra djingga, sangkét djari lalangit.

Mapan oewah pada djari salapoe^cna, tandoer tjahija njaririt, běnar lè^c tamparan, pilih měno rowan sorga, běnga^c děngan lè^c pasisi, sipada gita^c, kotjap wah djělo lai^c.

Kitap Sĕkar bandjoer taè aning kapal, parek lè raden mantri, Den Noena bakatoewan, kaka ngoembe dabdaban, wangoen pondok lè pasisi, den Kitap Sĕkar matoer mĕran wah djari.

Ndè në kotjap tingkahna silè sagara, kotjap lè désa malik, datoe lan prebidja, pada gëgër sëlapoë na, gën toeroen aning pasisi, njërëminang kapal, djoeroe mati benar gëlis.

Sakělěm kělěm ja pada nimpas balandjana, datoe bandjoer bamanik, nané lè prěbidja, hè kamoe pada kanak, tjoba kělek dja adi bi, ja La Winangsija, sang ne mélé masisi.

Bandjoer nimbal bidja sipaling sangaka lè denda Gondewangi,

adis soeroes tjobas badas ija Winangsija, sang ne melé miloe ngiring, La Wangi ngengat adisna Gondasari.

Saling èngat sitesoeroë bada ija, ara parëkan bëri, aran La Soeměkar, sino bandjoer soeroe na, lalo parëk nênê bini, daitna mandjak, noendoek sambilna nangis.

Si' na děnger samětonna salapoe' na, gen boewé' toeroen ngiring, lalo manto kapal, sambilna gĕn bablandja, lan saloewé' isin poeri gen baboewĕsan, ngiring aning pasisi.

Sinom.

Sino kotjap sĕdinina, sangka' na nangis né' bini. sĕdihna kaliwat, djĕlo malĕm ija si nangis, si asi' gita' diri', tan palempottan pasaboek, goja ara' balandja, sakèpèng dé'na ara' lagi, mĕno sang ka' dénda lĕbih' si' na ila'.

Bandjoer datang La Soeměkar, tokol bawa' něně bini, liwat asi' La Soemekar, sěpan matoer soegoel tangis, atoerna boen pasakit, pěgat si'na soegoel, doeh déwa panembahan, kadji těmanikang goesti, si' desidě rakan pēngkadji no denda.

Matoer lè pèng kadji mirah, sang ara bajoen de kadji loembar ngiring djema ngelema, pan mami peng kadji goesti, gen loembar bini laki, manto kapal aning laoet, mapinda singambara, kapal sidatang masgoesti, meno sangka rakan peng kadji genloembar.

Nenes bini ndesno nimbal, sajan batoengkëm si nangis, ndesna soegoel pangandika, La Soemëkar miloe nangis, boedal ndesna bapamit, parëk les denda si baloes, denda Wingit bakatoewan, gënë miloe kë no ngiring, sibadas bi ija baroes La Winjangsija.

Bandjoer matoer La Soemëkar, mëran sanak peng kadji goesti, nde na kawangi ring djema, rahin pengkadji je sakit baroe merën dait kadji, kaka na penang salapoe, pada ngitoeng blandjana ja djawoe pada doewa këti, ampo ringgit tatimpas lè patjanangan.

Kotjap nè' denda Winangsija, babangsēl si' tangis, sambil gorap tijan, ngredoes momot donga' langit, ngengat bakanan kiri, sinjaroe njaroewang kajoen, ndè' na ara' gene dēmak, sajana éro' sinangis po' ne këlek bandjoer na' Rangda Sajoeman.

Maskoemambang.

Adoeh ina kěte djoeloe gama aning, tēpēt akoe saměndak, ina rangdě bandjoer gelis, parek le denda Winanangsija.

Bandjoer matoer apĕke kajoen peug kadji, dēkadji gen loembar, gen ngiring mami^c peng kadji, ne bini bandjoeran nimbal.

Adoeh inas angen koe djas mélé gati, miloe manto kapal, lagoes dengan noenggang djoeli, sréta aras gen bělandjana.

Lamoen akoe gojoké gen noenggang djoeli, nde^c koe sĕmĕl ina^c jadin gĕn koe noenggang djoeli, ngoembè gen roewan koe ina^c.

Tan palēmpotan pasaboek noenggang djoeli, tapi djās inas, bapakakas noenggang djoeli pasti ndēs koe ilas inas.

Ndes koe ilas ngalentong lès moedin djoeli, lawoen lès datĕng tĕ ito lès sĕdin pasisi, dengan tarik pada belandja.

Sang koe sĕdih ndès naras kadoen koe bēli, saképéng ndès naras, dateng ito gen koe nangis, sino ilaäng koe inas.

Gĕn tĕ gitas sis dĕngan loewé sakĕdis, noendoek ngolas mata, bagoes sidĕ inas ngiring, de lèkas bahé si djĕmas.

Dë pëdasang mara^r toetoeran siroebin, roewan kapal dagang, moen dëngan sang nde^r na ini^r, batoetoeran lè^r koe ina^r.

Ampo^c siné kèpèng sisa dinda roebin, masih těloe olas, sinè djawoe^c djema^c ngiring, apa dje side bělijang.

Apa apa djë inar djëmar belijang, adji teloe olas mana godèg mana këdit, masë ndër arar inar.

Bandjoer matoer ina rangde sambil nangis, doeh denda ratoe mas ndè kadji kawa mas goesti, gita peng kadji masmirah.

Mapan ngonè se peng kadji masih nangis, sangka kadji reng gang, njalimoeran até sédih, na rangde nangis badjamdjam.

Soebahnale sai rengge djeroek manis, boewa^c paham bagalèmpar sila^c denda ĕnda^c nangis, tao^c tao^c gama^c sabar.

Soebahnale koepēsēl gedeng balimbing, timpal gedeng pēlas, nde koe sēmēl djēma ngiring, djoe kēpeng těloe olas.

Doeh mas mirah romot gro sambel gili^s loewé brisi sebija, momot mero kangen diri^s, isi^s te ndè^s badoewe blandja. Sajan sangët inas rangde sedih nangis, tokol baslanggah, lës moëdinë nënës bini, ndësne kotjap pëtëng désa.

Pangkoer.

Těkotjapang benar désa, ĕnděh rarah ongkat tahoe singiring, lè pěkěn pada bakoewoer, ngantih datoeno kodal, lamoen tamboer mara bědah bagaloedoeg, mapan djoeli wah badjādjar, lè bawa bantjingah pasti.

Ndé^c nè ngonèk bandjoer kodal lè^c bantjingah datoe no bini laki, prěbidja ngiring salapoe^c, tjěndět wah ngambiar, datoe moenggah lè^c djoeli bandjoer salapoe^c, baroe^c soegoel lèkan dèsa, ĕnděh ongkat tahoe si ngiring.

Kotjap nès dènda Winangsija, lès pamereman bakaloemboeng si nangis, mirengang dengan si soegoel, lekan djro babowean, bandjoer gelis inas Sajoman balatoer, sambilna batatangisan, doch mas mirah goestin kadji.

Pajoe ke kadji ratoe mas, něngkě miloe ngiring mami^s pèng kadji, nènè^s bini nimbal bandjoer. lèkan dalem běloemboengna, ao^s ina^s alo^s leka^s sidě miloe, srěkan djao^s dateng děngan, na^srangda bandjoer bapamit.

Bateroes gagatjangan lèka^c, rĕba^c oerĕs, mamalè^c lèkan moedi, ndè^cna sanahe kadantoe^c, dawoer na mara^c oedjan, kadĕngaran ongkat tamboer bagaloedoeg, Pangoeloe Djamal ijĕ gèwar, basoeroe^c djadja rang koersi.

Lè djoeloen měligè badjadjar, bandjoer gantjang njoeroe parëkanna běrari, matoer lè den Noena Bagoes, si ngantèh lè kapal, bandjoer gělis lo Njamboeloeng noenggang djoekoeng, babasé taè lè kapal, wah datang lè kapal gělis.

Batĕroes matoer lès den Noena, tolès kamar Radèn sĕdĕk basisir, Los Njamboeloeng bandjoer matoer, doeh dewa panĕmbahan, mĕran datoe kadji temanikang matoer, sisrakan pèngkadji déwa, matoer lès pĕngkadji goesti.

Ongkat tamboerno wah pēdas, lèkan sēdin pasisi goesti, sēdēk matoer Lo^c Njamboeloeng, tamboerno kadēngēran, lèkan kapal pēdas raden Noena bandjoer, gantjang ja donga^c mēdasang, djawoe^c tjatjorongno gēlis.

Doerma.

Raden Noena njanjorongin lèkan kapal, pedas tahoe ngarĕpin, pada djawoe^c mamas, si paling djoeloe lèka^c, wah rapĕt sĕdin pasisi, bandjoer dèn Noena ngandjeng sambil bamanik.

Lè pangajah alo kamoe toeroen pada, Njamboeloeng je barengin, djawoe paprabotan, gen wadah sasanganan, narè babintangan tjangkir, bobor moewah kredap lawoen kamoe ngajahin.

Badabdaban pangajahna teloeng dasa, ja bapakakas pasti, panganggo masmasan, bakembang mpakmpak mas, tarik pada brali ali, bamata mirah malempot soetra plangi.

Jĕ bakereng srèbèt soetra sasawoedan, salapoes patoeh tarik, roewan pakakasna, kenanta nde'manoesa, maras roewan poetri djim, silalo ngajap aning goenoeng galining.

Wahna djari pakakasna salapoes na, bandjoerna toeroen tariks, lės sakoetjin kapal, barëng isis prabotan, salapoes na mas tësanggeling tjahijana bënar, babintangan lan tjangkir.

Lo Njamboeloeng babose dĕngana ēmpat, wah datang lè'pasisi, toeroen salapoe^c, lèkan sĕdin tamparan dèn Kitap Sĕkar bamanik, koewih pandjakna, engke aloe^c ya gēlis.

Babandarano si toeroen lèkan kapal, kawoelĕ bandjoer gĕlis, ngoendjar babandaran, pangajah pada lĕkar, ngoengsi maligē no gĕlis, den Kitap Sĕkar tjĕmor angĕnĕ njèrĕmin.

Bakatoewan apa gawen kamoe pada, baboewaan toeroen tarik Lo Gadoeng je nimbal, meran kadji temanikang, si sanak peng kadji goesti, toeroen le darat temanikang ngajahin.

Malik ara lé kadji manik de sidě, balatoer le pèng kadji, ade na gantaran tao koersi badjadjar, ade bawoe katjorongin, lekan le kapal, isi sanak peng kadji.

Bandjoer gëlis Kitap Sěkar ngandikajang, pada djadjarang koersi nëngkë malik kotjap, datoe miwah prěbidja, wah datang sědin pasisi, lè loewar bangsal, nděh rarah rame tarik.

Pangiringna pada bĕngà sing gagita, pada saling toetoerin, daka na gagita, malige dait kapal, timbang panggita na malik laoet dit darat, lèka ndé kroewan aning.

Loewé^s pada saling goeloeng lé^s tamparan pasti ndé^sna sanisi^s, ndé^sna kroewan tinda^s, ara^s rĕba^s si^sombak, ara^s kampilin si^s gĕsik datoeno kotjap, wah datang lé^spasisi.

Sinom.

Bandjoer jë pangoeloe djamal ngatoerin datoe malinggih, lès korsino makembaran, taos datoe bini laki, silas peng kadji mëlinggih, lès koersi si doewa datoe, niki taos prebidja, datoe bandjoeran malinggih salapoes na.

Korsino sisopo mogang, den Kitap Sěkar bawangsit, ara djongos oerës gantjang, dēmak oeti njëdoet bědil, ara limolas moeni, Raden Noena ngèngat bandjoer, mirěng bědil lè darat, djěpoetno tjatjorong gělis, po na pěntang le'kan kapal no wah pědas.

Bandjoerna nangis dèn Noena, sambil ngëntat gambar gëlis, ndë nara pada si gambar, poetra si pada malinggih, pikirna Raden Mantri, tëtoe moele ndè tëroengoe, ngoembé djagë angënë, ito lè balé tebilin, ndë ne boeroeng je baboedjoeng lè pamërëman.

Měno pikir Raden Noena sangka^c-na si gati nangis, pangajah silè^c lěmpėngna, pada momot bahè tarik, pada balatoer bakti, ndè'nē nimbal Radèn Bagoes nëngkë kotjap lé^c darat, saloewè^c kantjan pangiring, sok na běnga^c gita^c maligė kit bapal.

Bawangsit ja Kitap Sēkar, soegoel pangajahno tarik, pada napak sasanganan, tar lagin isin tjangkir, inoem inoeman malik, arak brandi samping anggoer, santĕroep limonada, anggoer masĕm anggoer manis, pada napak sasanganan salapoerno.

Bandjoer Raden Kitap Sĕkar balatoer lè datoe gĕlis, sila pēngkadji ngadjĕngang, sasanganan timpal koepi, datoe bandjoer bamanik, anakoda dja njērang bandjoer barĕbing sasanganan, tĕmowè je batĕmowè malik, jene patoet moela saia ke nakoda.

Sigën nëmoewè anakoda, anakoda matoer malik, sila mënëng datoe wajah, kadoeng ara sinë goesti, djari pandjanggël ai, mara ling sasenggah datoe, moen kadji no wah pëdas ndë kadji gën boeroeng goesti sigën noenas lè pëngkadji lawoen djema.

Mapan kadji tawoe rara, datoena bandjoer bamanik, saja nërima krana Allah, anakoda matoer malik, sila adjengang goesti, djadje manis siné ratoe, pada benga selapoe na, si manis kalëbih lebih indah roewa soroh mamanisan djawa.

Katjang djawa běligo gědang, lèngkeng boeloeng dipang roeti, salak nangka běloeloek nanas, salapoe' te goele pasir, lan djadě koelang kaling, klěpon bater lan bahoeloe, apem djongkong sang rěmpang, bantal tjrorot gagas pais, tepoeng pěroes gogodah lan pisang rěndang.

Awoer si' bengaäng wadah, salapoe' ne mas tesenanggeling, matatah masotjë mirah, bënga' ija si pada ngiring, sakantjan mama nangkil, mantja mantri lan toemënggoeng Raden menak prewangsa, momot gita' si ngajahin, anoet temoe mara' djogèt lè' kalangan.

Ampo' lamoen tepedasang, mara' wajang dalem kelir, ngènggok njarèrè nokolang, pada djawoe' soetra koening, kadoene ngasè' tjangkir, sitajahin loewe' ginggoeh, njaroe gita' sanganan, ade'na pedas njarèmin, tatangkepan pangajah lè' Lajang Sekar.

Sinokolang apaapa, pasti ndé^rna djoeloe moedi, barëng dowang si^r tinda^rna jen soeroet barëng sëtali, ndè^r sara lijo moedi, soeroet mara^r tandang gandroeng, tokol mara^r te sipat, loewésakantjan parëmantri, saling godét, kapèsĕd dengan batoerna.

Wahna djěra basasanganan, datoe lan prěbidja tarik, loengsoerano tetjatjarang, lè toemenggoeng parë mantri. Lo Njamboeloeng ngajahin, děngan batoerna salapoe, tandangna padě měntja, ěnděh lé sědin pasisi, simanto Lo Njamboeloeng badè dèngklang.

Datoe bandjoeran ngandika, lè pangoeloe djamal malik, sila ke pangoeloe djamal, soegoelang dagangan gëlis nè kanakno gen bëli, anakoda bandjoer matoer, sila peng kadji moenggah, lè maligé nengke goesti mapan itoe dagangano salapoe na.

Apa kajoen ara' dowang, datoe lan prebidjana tarik, bandjoer tèk sabarengan, mareboet mileang diri', pasti nde'na sadiri', sing te gita' bis teringkoes, bandjoeran teitoengang, pada adji doewa keti, sopo' sopo' nène' bini babelandja.

Malik ija pangoeloe djamal, mamboeka bendalasahi, njoegoelang djari atoeran, lé datoeno bini laki, prebidja pada sai, balengker mawadah kempoe tandoer tjahijana benar, malik kota pada sai, berisi kereng soetra pada sapranggonan.

Kotjapna rangde Sajoman, ngalidoeng ndè kroewan aning, bapikir dalem pangërasa, ngoembè akalkoe nëngkané, ndë nao basë boegis, gojoke basa malajoe, tjina arab olanda, ndë te tao loma gënit, ngoembè ëntan koe nanè gën bakatoewan.

Měné roewan dagangan, ndés naras kasoran adji, si gěn adji teloe olas, měné képèng něněs bini, aras teloe olas pasti, sěměl kè akoe badjoeloe, jen ndë tebakatoewan, lawoen ndë dateng koepasti, ndë ne boeroeng nënë bini bakatoewan.

Apë kë gën' ling koe nimbal, nané koe pasëmel diri, bakatoewan lè anakoda bandjoeran na rangde moeni, ongkatna asih asih, ila te denger si batoer, bakatoewan lè nakoda, ara dagangan pangadji, sabëli na pangadji těloe olas.

Tjěmor anakoda nimbal, ara' baé' sidē bēli, dadagangan endah roewa, ara' baé moeda adji, soroh djaoem pandjahit, ina' rangdě nimbal bandjoer, koemambang po nakoda, pan siné kèpèng sĕmpait goestin saia to lè' djĕro kasangsara.

Nènè denda mas Winangsija, ndè na troengoe isi mami, lan sana na salapoena, ndèna ara girang sai, satata sedih kingking, meno sangka ndé na miloe, né saia temanikang, djawoe kepèng siné ngiring, sang na ara kedit godèg gen tedjoewal.

Mėno manikna nè dėnda, těmanikang saia běli, pědas ija pangoeloe Djamal, děngěr orta nenè bini, ngěmběng ai sarěmin, anakoda nimbal bandjoer, ara godeg lè kapal, makeh kèpèng dě koe ěnti, bandjoer lèka Kitap Sěkar gagantjangan.

Noenggoeng sampan taès kapal, wah dateng lès kapal gĕlis, bandjoer matoer lès Den Noena, mĕran goesti moelĕ djati, maras oetjapan toelis, soerat pēngkadji no ratoe, tĕtoe ndès tĕdēmēnang, sangkas mĕné iĕ njĕmpahit, gen bablandja kèpèng aras tĕloe olas.

Dèn Noena tindjot mirĕngang, bamanik sambil na nangis, gitas kèpèng tēloe olas, bandjoerna bakatoewan gĕlis, sai tos na njĕmpahit, Kitap Sekar nimbal matoer, to lès talin oembasna, kotjap mélé na gĕn bēli, sang na aras kĕdit godèg, sas moedaän.

Raden Noena bandjoer nimbal, bamanik sambelna nangis lamoen meno nengke kaka^{*}, akoe bahé gen basalin, sigen njaloekkoelambi, adè koe badait lawoen, gantjang je Raden Noena, bandjoerna njaloek koelambi, salin roewa pedas mara^{*} godeg gawah.

Bandjoer malik Kitap Sĕkar toeroen lèkan kapal gĕlis, djawoes godègna kadarat, Kitap Sĕkar wah badait, lès inas rangde ngantih, bandjoer na tĕsodè batĕroes, sambil badas nas rangda, siné godègna wah djari ampos taos bararasan mara ita.

Siné alo de djaoeang, pēdas dēmēn nenés bini, los monjeh sinē arana, inas rangde bandjoer gēlis, gen lalo méta tali, anakoda moeni aloes, sēmantas nalis ija, ndès ne saragēn barari, sok bagoesang mapan ija naos basa.

Inar rangdě bandjoer lekar, ngoembar ija lo monjèh gělis, wah boedal lēkan tamparan, nděh rarah si pada ngiring inar rangdê lèrmoedi, sitakrijah isir batoer, ndar rapet inar rangdě, godêg oembakna ngiring, noendoek bahé inar Sajoman si lēkar.

Nde'na kotjap silè langan, wah dateng lè'désĕ gĕlis, datoe bandjoer batĕroes tama, prĕbidja salapoe ngiring, gantjang jĕ sing arĕpin, mijakang dĕngan simikoel, kotjap dinda Winangsija, mĕrēm bakaloemboeng nangis, bandjoerna datang ina rangde Sajoman.

Asmarandana.

Tokol bawas nënësbini, bandjoer matoer adoeh déwa, silas oerës djoeloes nënës, tjingakin kadji mas mirah, maoes kadji bablandja, nës dende Winangsija bandjoer oerës mandjak lës pamërëman.

Në bini bandjoer bamanik, doeh ina apa maoe da, ara ke no anak godèg, gëlis matoer ina rangdë, ne maoe kadji dënda, sambil na tokolang bandjoer, godèg no lè sasangko na.

Nënè bini bandjoer nangis, sambilna basasambatan, dengan maoes doewe loewès, kèrèng lempot lan masmasan, itë godeg maoes të mëno sasambat dendajoe, los monjëh jë bandjoer nimbal,

Doeh dewa sarining poeri, nda bingoeng ratoe mas mirah, mapan wah kasoeka nènè, lè ragan pèng kadji denda, moen dekadji toeroetang, sajān sédē kajoen ratoe, tindjot ne déndē mirengang.

Běnga sambilna bamanik, kënang koe ndë nao basa, sëloen têteh jë bakrantè, mara pitoetoer manoesa, na rangdë bandjoer nimbal, moela tao kotjap ratoe, mangëraos mara manoesa.

Lo' monjêh arana goesti, tĕadjah tjara manoesa, nēnè' bini bandjoer tjĕmor, lēbih soeka pakajoenan li' godèg nao' basa, nè' bini bakatoewan bandjoer, hè monjèh akoe bakatoewan.

Ngoembé langan mè sakëni, sangka mè si nao basa, angsal manoesa kè laè, sala dabdaban mè tapa, atawa kënë sëmpata, sangka mè sala patëmoe, djari godèg basangsara.

Lo' Monjèh balatoer bakti, adoeh dēwa ratoe mas, kadji sinē moelē godèg, bělè bēlè to lè dēsa, saking kasoeka Allah tao kadji ngotjap bandjoer, mangěraos mara manoesa.

Bandjoer loembrah dalem poeri, godèg tétèh bararasan, katoer lè denda si loewé, si' godèg tètèh ngoetjap, tarik pada salapoe na, méléne gen bait bandjoer, né dénda Wingit ngandika. Gadoeng alo lèka^e gëlis, bait godèg la Winangsija, bandjoer djāoe^e ijë këtè, la Gadoeng bandjoeran lèka^e, parëk dënda Winangsija, kotjap wah datang la Gadoeng, daitna nè^e denda mandjak.

Lè sasangko dēnda mělinggih, godèg tokol lè lěmpěna, tingkahna tokol ndarěpě, běnga la Gadoeng gagita, tratip godèg marēkan, la Gadoeng bandjoer balatoer, adoeh dewa ratoe mas.

Kadji těmanikang goesti, si rakan pèng kadji denda, gen bait anak godègno, denda Winangsija ngandika, Gadoeng měno atoer, koepindahang gen bi djaoe', maman kaka koe sělapoe'na.

Tarik pada soeba soegih, kérèng lèmpot lan masmasan, moen akoe garna si siné godèg adji těloe olas, něngkě akoe pindahang, ndar gamar bi bait Gadoeng, gĕn koe kadoe pakědihan.

La Gadoeng bandjoer bapamit, batëroes lèka gagantjangan, wahna datang bandjoer tokol, batëroes matoer adoeh dewa, ëndeh kadji kahitjan, si sana pèng kadji, ratoe, girang lalo lè godègna.

Salapoe na nènè bini, mirèng la Gadoeng ngatoerang, tarik pada sala até, lè nènè denda Winangsija, kotjap wah pětěng désa, bandjoer nè bini salapoe, éntjong parěk lé mami na.

Mami^sna tindjot njarëmin, si^s tingkah dateng bidjana, bandjoerna bakatoewan éntjong, apake ara^s bi pada, datëng sebënggagatijan, dèndë Wingit nimbal matoer, kadji parek nëngkë mëmban.

Měran mami gawen kadji, parěk lè peng kadji něngkě, si tingkah, adi kadjino, ndè na ini pisan pisan, noeroetang kadji pada, si paladjar ndè taroengoe, je nganggo sawēnang wěnang.

Djari kadji nëngkë mami', salapoe' ndë kadji kawa, si gën barëng lè'ija ité; nëngkë moen peng kadji itja, bagoes alih tao'na, lè'taman adé'na noenggoe, ampo'ija la Winangsija.

Ngingon godèg aras sais, patoet di panoenggoen taman, mamisna bamanik adèng, sarèkè angèn bi pada, lagoesling koe moen kënas adès bi adjar je djoeloes, moen tětěl baé sarana.

Sino po^c bi pada sĕdi^c, ĕmbé dja^c tao^c bi bowang, lĕndang gawah tana^c kebon, sorē kĕ angen bi pada, nè^c dēnda Wingit nimbal moen paladjar dja^c wah toetoe,^c masi baé ndè^c na ngrasa.

Nès denda sĕlapoĕ bapamit, lèkas sambilna brarasan, aras parēkan kodès, arana la Sĕntoel gawah, sino bandjoer soeroes na, alo lèkas kamoe Sĕntoel, bada' ija la Winangsija.

Djěma^s adè^s na njědi, adé^s na djawoe^s godègna, lè' kebon to' na babalé, nda^s na ité dalem desa bandjoer la Sĕntoel lèka^s parek lè^s nè^s dénda batĕroes, daitna denda bagèla^s.

Lo Monjèh sĕdĕk manjanji, lagoes lingna rarampoetan, la Sĕntoel ija datēng bakĕrĕm, los monjèh taget gagita, gantjang matoer lès dēnda, sai djagĕ siné ratoe, datang kanak kodès nina.

Nênê^s bini oerës gëlis, la Sĕntoel noenas loegrëhë, bandjoer je le' bawa^s tokol, bateroes matoer adoeh déwa ne kadji tĕmanikang, si' rakan peng kadji ratoe matoer lè^s pēng kadji dènda.

Ngatoerin peng kadji njedi, lèkan djro aning taman, nè denda Winangsija tagèt, apa dja sala koe nengke lè kaka koe salapoena sangka koe nané tatoendoeng, gen teboewang aning taman.

Lo Sentoel balatoer malik doeh mas mirah kadji mindah, sakewalĕ kadji nĕné, tĕmanikang matoer déwa, ndè' kadji tao dēnda, sala² peng kadjina ratoe, ndè' kadji bani noenasang.

Si^s rakan pèng kadji goesti, gati lalo si^sna mĕnggah, neⁱ denda Winangsija diri^s, awo^s piran gen koe lèka^s gen ngalih aning taman, la Sĕntoel gawah balatoer, djĕma^s nja lèma^s no loembar.

Né bini bandjoer bamanik, sandika alo atoerang, lè kaka koe pada ito, kaling ké ito lè taman, jaden lè lĕndang gawah, lè goenoeng rèdjèng sisoewoeng, nde pisan gen akoe piwal.

La Sentoel gawah bapamit, batëroes lèka^c gagantjangan wah no datang bandjoer tokol, batëroes matoer adoeh déwa, wah kadji parëk dënda, lè' sanak pengkadji ratoe, ngatoerin boedal si djëma^c.

Sanak pèngkadji sahiring, dènda Wingit lebih soeka, neng tingkahnë si ngëraos, kotjap nè dënda Winangsija, angënnë lëbih soesah, djëlo malem ija baboedjoeng, nangis sambilna badjamdjam.

Ndè' ne batelah sinangis, barĕng dait inas rangda, ngis basasambat bahé, doeh inas rangdĕ Sajoman, apa dakoe salas të, sangkas koe nané tëtoendoeng, gën tëbowang aning taman.

Inas rangde matoer nangis, adoeh déwa ratoe mas, jen pambaden kadji nènès, sis pengkadji nde'ngatoerang, lo'monjèh teharsajang, nènès bini nimbal bandjoer, sino sang djari salaste.

Sinom.

Lo monjèh balatoer sĕmbah, sabar sabar gamat goesti, mapan

wah kasoeka^c Allah, lè'ragan peng kadji goesti, toedoeh wah dalem toelis, tetoelis lè^c lai^c ma^cpoel, nëngkë tatemoe tëmah, mëno toetoer dëngan alim, nëngkë sandangin koe ratoe mas mirah.

Nènè dēnda mas Winangsija, bandjoeran batēlah nangis, bapikir dalem pangrasa, si[‡] lo[‡]monjèh běladjar pasti, měné jè godèg djati, mara[‡] manoesa batoetoer, nao' sipat pangēran, něngkē akoe tjoba pati[‡], si[‡] ndè'nara[‡] sala[‡] isi[‡]na si běladjar.

Nènè bini bandjoer nimbal, djati mara ling mè moeni, monjëh moelë djati gama, ling mé nde sala sakëdi, lo monjëh matoer malik, adoeh dewa ratoe ajoe, sila bagèla gèla, bagoes bagoes si bapikir, lawoen kadji poro poro baramban.

Embe pao^c ĕmbė goelē kajoe soerèn djari koeri, embe tao^c tëngawoela, moele toelen si sëngari, oepaman sidë goesti, këmbang toendjoeng tënga^c lawoet, kaloejoe lomba lomba, pada galak ija bakëmit, daka^c meno ndë^cna boeroeng kadji tjoba.

Dakas loewés paos tinggang, bilĕ dĕngana baranding, dakas loewés tahoe girang, sigĕn koe bantĕl njoering, kadoeng limo papĕdis, kadoeng simo sĕdih ratoe, klawoe boeloen kalijang, lamoen na boerik pinasti, moele pasti koengalaloe sakalijang.

Děkadji gen sirik mirah, tjěmor nê'dénda bamanik, si' mirěngang rarambangan, si' rotjèt godégna ngawi, nènè' bini nimbal malik, monjēh antě moelě tětoe, tao mê' njalèmorang soesahkoe kalěbihlěbih satipak mè' ité akoe ngërasa ènak.

Koe ngèndèng asè lè antě, da mè bílin akoe njēdi, adè'tě barěng sangsara, lo monjeh balatoer malík, sandikan déwa goesti, lamoen pèngkadji gen taoe, asè lè kadji mirah, ndé po kadji mélé njědi, sila měrěm baé djoeloe ratoe mas.

Pan djěmak goesti gen boedal, bandjoer sirěp néné bini, dilě balěbih bēnar, ina rangdě tindo ngoering, lo monjèh masih ngěringing, sědi kanan to na měrěgoe, sambil mědas mědasang, lè awakna něně bini, djari tiwo pikir monjèh lè atèna.

Tëtoe mara silè gambar, roewana pasti nè bini, ngoembé si sangka mami na, ndè na soeka bini laki, lo monjèh bandjoer nangis, gita tjahja tĕnang tandoer, sambil basasambatan, doeh dénda sarining poeri, toenah gama roewan dē nandang sangsara.

Lo' monjèh bandjoer badjawat, ndè'na kawa ngandĕg pikir, soesoe nès dēnda Winangsija, dĕdoewas na podil na pasti, bandjoer tindjot nè bini, gantjang jë bamanik bandjoer, hè monjèh ngoembé antë, salapoe mè bala bali, akoe pëdëm, ngasangkoe tagèt si antë.

Lo^c monjèh je matoer gantjang, sila^c ampoen kadji goesti, si^cnjanto kadji kaliwat, bandjoer noendoek kadji goesti, tindjot kadji kalĕbih, no sangka^c kadji badjĕpoet boeti^c kajoe^c no pēdas, ĕno prèsa^c kadji goesti, djari nēngkē sĕloen panjoengsoengan djagat.

Něngkě ampoen kadji děnda, ndě po sadijah kadji goesti, děnda Winangsija ngandika, koe ampoen antě něngkani ning da mě malik malik ngalih antě tindo djoeloe, akoe tindo saměnda, lo monjéh jě bandjoer njědi, batěroes tindo lalang langsé galēng bědah.

Ndé^cna kotjap pětěng désa, běnar te kotjapang malik, kalèma^c datang oetoesan, njerekang jě nênê^c bini, njědi lê^cdalem poeri, nê^c dēnda bamanik bandjoer, bar's adé^cna běnar, ndè^ckoe boeroeng gama^c njědi, lagoe^c tjoba^c bilalo malik atoet.

Sang na aras dengan towas, gen ngatong akoe tësëdis la Sandat bandjoer matoelak, balatoer lés denda Wingit, denda Wingit bamanik lés adis la Wangi bandjoer, adis alo bi lekas, parëk les mamis te gëlis, alo noenas pandjak siwas towas

Gen barengin la Winangsija, dénda Wangi lèka gelis, bātēroes matoer lè mami na mami na bandjoer bamanik, je pajoeke ade bi sigen pada lalo soegoel, gen ngalih aning taman, adi bi la Widaradin, lamoen meno ara bae so dengana.

Patoettë jë mesas mesas, mapan je taoe bini, bandjoer datoe ngandikajang, badas patih mangkoe boemi, adesna nëngkë gëlis, metë batoer aras pitoe, mama sitowas towas, parëkan wah lekas gëlis, wah badait les patih Mangkoe Nagara.

Goesti Patih bandjoer nimbal, apa salar nénér bini, sangkarna těboewang lér taman, parěkanno matoer malik, kadji mamindah goesti, kadji těmanikang matoer, adérpeng kadji déwa, métě batoer si gen ngiring, ara pitoe siwah towar towar.

Adès pengkadji manikang, ito lè' pěkěn no ngantih, denda Wingit nëngkě kotjap, njoeroe' la Měnoeh Gambir, alo bi lèkas gělis, badas adès na gělis soegoel, sétan sino Winangsija, la Měnoeh Gambir bapamit, batěroes lèkas daitna něs denda mandjak. La Měnoch balatoer sěmbah, kadji tēmanikang goesti, si^crakan peng kadji dēnda, sila^c loembar něngkě goesti, sigěn ngiring wah ngantih, lè^c pěkěn tao^c na nganggoer, ara^c pitoe towa^c towa^c, sino gen ngiring děkadji, gěn babalé ngiring pèng kadji lè^c taman.

Maskoemambang.

Bandjoer nimbal nenes bini sambil nangis, awos Menoeh nengke, ndes koe boeroeng gamas njedi, alo malik bi atoerang.

Lès kakas koe salapoes akoe bapamit, La Mĕnoeh matoelas, bandjoer malik nènès bini, bamanik lès talin oembas.

Adoeh inas hĕntèh baé nĕngkē njĕdi, jen tebarès inas, aras baé datang malik, bĕkĕtès njamboro ita.

Ndè koe kawa gĕn tĕpoera malik malik, babasa da ina, akoe singga gĕn koe kawih, koepija tĕdoeng lè langan.

Adé saroe sang ara samēton djari, gita koe sangsara, ina rangdē bandjoer gēlis, je ngatoerang babasa na.

Bandjoer gëlis batatëdoeng nènè bini, si lèmpot sabidang, malik ngengat nènè bini, gita na anak pondokna.

Těkěn ampēl kapongna sambilne nangis, nangis basasambat, něngkě akoe gěn koe njědi, sai kě gěn noenggoe ija

Soebahnala dilĕ matès minjak tehis, tetoetoeng sisdengan, gilĕ atès sangka nangis, gĕn tatoendoeng aning taman.

Doch mas mirah goelĕ mateng lè Madjĕti, krita lê sagara, moelĕ ate dengan dengki, le itĕ ngĕné sangsara.

Soebahnala balè bala lè Padjanggi, pasang songor sédin langan, apa sala koe tësédi, gén kapongor aning taman.

Moen pēnarah kadoe taka^c nasi^c bari, tēpor kléndé sĕdin lawang, moga ara^c dĕngan nari, gĕn koe mēlé sakali dowang.

Bandjoer matoer ina rangdě sambil nangis, sila kě ratoe mas, nda katoengkoel gama goesti, nènè bini bandjoer nimbal.

Awo ina ndê koe boeroeng gama njedi, sang na ini ina, nanê langsor si koe nangis, nda lawoen ito lê langan.

Ampo^s ina^s ndė[†] të gën matoelak malik, këté lè^s pondoktë, mapan nané gën tëbilin, onos tawo^s tësangsara. Bandjoer mara lo monjèh balatoer gĕlis, sila ke ratoe mas, nané loembar kadji ngiring, apa sangka goesti rèmbat.

Awos monjèh maras ling més moele djati, apa to terèmbat, kèrèng lèmpot sangoe ais, tao' mès moela ndès naras.

Lagoe nëngkë akoe nangis asë diri, jen nëngkë koe lèka, lè langan tao koe nangis, gita na pada si dëngan.

Bandjoer loembar nèr denda mas Widaradin, tiring sir nar rangda, lor monjèh oembar na gĕlis, wah soegoel lèkan paboewan.

Sing gagitas tingkah denda Widaradin, te bowang le' taman, salapoes na sedih nangis, asis na kaliwat liwat.

Salapoe^c na pada mélé miloe ngiring, pada saling katoewan, apa sala^c nènè^c bini, si tetoendoeng aning taman.

Pan ndè nara nao sala nènè bini, tetoe ndé na ara kasala na nene bini, pada sedih sing gagita.

Betetedong nènè bini sambil nangis, nangis basasambat, sambil ngasap ai seremin, badjamdjam sabélon langan.

Ndè'na kotjap lê langan jẽ nènè bini, wah datang loewah koeta, bandjoer batĕlah nènè' bini, tokol njengkoeng sĕdin langan.

Adoeh inas loepas koe kalĕbih lēbih, bagoes de matoelas, atoerang akoe bapamit, lês mamis koe bini lanang.

Pos atoerang salam sembah akoe malik, les mamis koe pada dit atoerang akoe malik, les kakaskoe salapoes na.

Bandjoer bapamit na rangdě lè gělis, ndè kotjap lè langan, daitna datoe malinggih, barëng dait sabini na.

Dangdang.

Bandjoer matoer ina rangde gelis, meran datoe, kadji matoer pemban, le batang peng kadji nene, kadji kahoetoes datoe, isi bidjan peng kadji goesti, ngatoerang salam sembah, le pengkadji ratoe, malik ara manik dénda, bapanoenas ampoen beriboe riboe malik, le linggih batang dewa.

Bandjoer nimbal datoe bini laki, nëngkë ëmbè anak koe Winang sija, na rangda balatoer adèng, wah loewah koeta datoe, bandjoer nimbal datoe bamanik, moen mëno alo lèka anë bagoes bagoes, idoep matés to lés taman, bandjoer nimbal inas Sajoman bapamit, ndèsna kotjap lès langan.

Wah datëng lè'tao' denda ngantih, loewah koeta, toko basëlanggah lè' bawa' kajoe' sirèmpè', lo' monjèh miloe mërëgoe, nging badèkèt lè' nènè' bini, barëng papoe' sitowa', pada tokol noendoek, ndè' kawa sing gatita', bandjoer datang, na' rangda balatoer gëlis, doeh dèwa ratoe mas.

Silas loembar dénda kadji ngiring, mapan oewah, kadji matoer dénda lès mamis pèngkadji nènès, nès bini loembar bandjoer, los monjèh jë të oembas gëlis, si'nas rangde Sajoman, loewês pada bijoer, nina mama to lès langan pada bëngas, gitas tjahija nènès bini, tënang boelan poernama.

Anging nènès bini noendoek sakali, sokna ingat, langan sitoeroetna, ndès na saras lijo lahé, těgoes djawoes tetědoeng, pan sabélon
langan jé nangis, moen tanggoen tatědongna, bis basas balamoet,
sis ais srěmina denda pan kadoena, ngasap asap ais srěmin, los
monjèh bandjoer ngěrambang.

Maskoemambang.

Soebahnala soesoe koedang balang sangit, bilos matés siwas, noendoeg noentang ngandég tangis, èros atènkoe gagitas.

Soebahnala toempah balang lê gagapit, bila tri masak oda, soesah badjang moelë sakit, bina si soesah toetowa.

Doeh mas mirah bēlas manggis panggitan isis, te ngèndèng sis déngan, ndas nangis gamas mas goesti, silas tjingak lèntèng langan.

Ampas goela toeroes po arana pasti, limo pedis sakakisa, moen te toeroetang je goesti, simo sedih pono ita.

Moelĕ pasti kisan kĕdit kakĕn sampi, ampas tĕloʻ kataʻ, sisakĕdiʻ na badjari, sĕkat laloʻ ija gen pontaʻ.

Soebahnala pina soenggar galih blimbing, talèt waroe sĕdin langan, sila loembar kadji ngiring, adè aroe dateng taman.

Moelĕ pasti djoerang langan gawah djoering, bēnē sis kakara, ndès koerang angenkoe ngiring dakas koe tĕmah naraka.

Soebahnala těpo^s těpa^s lè^s djalindjing, timoen gantoeng dèkèt timba^s, adjak Měkah kadji ngiring, lamoen těbaroentoeng pisa^s.

7* Volgr. V.

5

Dangdang.

Bandjoer tjemor ne' dēnda bamanik, awo' monjèh, tětoe moelě anta, kalěbih isi' mè' rotjēt, lo' monjèh nimbal matoer, meran djati kadji mas goesti' si' toena' kadji liwat, si' gita' dendajoe, gen bako-bako panjingak, sĕrĕmin manis, gen tê sèda' isi' tangis, mara' andèn hèbatan.

Kawo^c doewa wah těhébat pasti, sērēgēp gēnēp, ragi sěloen séda, isi^c trāsi adji sēkèpeng měno oepama ratoe, něně^c bini bandjoer bamanik, ngonè^c sanget koe soesah, nané bawoe limoer si^c rotjet anta njarambang; de'na kotjap lè^c langan nènè'bini wah na datang lè^c taman.

Bakătoewan bandjoer nēnè bini, ina rangda, siné ke no ija, sigen tao ta babalé, rangda Sajoman matoer, meran ije sisiné goesti, bateroesna pada tama, le pondokna bandjoer, si bateken kajoe boewa, atapnano gedeng njijoer si tegapit, ne denda bandjoer mandjak.

Lè galampar kajoe boro tjanging bagagawon sambilna ngandika ina tokolang lo monjèh, sapoehang ito djoeloe, adè bawoe èlah sak di, nè pada papoe towa, pijaang di de djoeloe, mana mana si kararas, papondokan, tao da tindoäng diri bandjoer matoer papoe towa.

Silar měnněg bahé nènèr kadji, tiwas kadji, jadin bawar djarak taor kadji pada měkèh taor kadji soesah ratoe, mapan kadji toe kasoh sakit, tindor lèr lěndang gawah, sok ping kadji ratoe, adèr no bawoe gantaran, bandjoer mara ngaler ja pada tarik, něnangis ngasah ngasah.

Sambil mager pondok nènè bini, wahna djari, te bidĕl si kĕlang-sah, bandjoer moeni jē lo monjèh, kalĕbih bĕnga akoe mapan akoe ndè oewah dait sanggrahan dengan mènak, mara toebĕ gadoeng, tēbidĕl isi kalangsah, bandjoer nangis në denda mas Widaradin, monjèh tedoe gama -na.

Antē ngoerēsang angenkoe sēdih, monjèh nimbal, adjas kadji dènda, tēgēs mēno dja'na ngoembés, mara pondok nak agoeng, lagoes lamoen le' gawah pasti, sēdēkanna si njēran, rangda nimbal bandjoer, godèg tētèh lalos antē, monjèh nimbal, sroro lalos sidē moeni, patoet kē tědoes dowang.

Ndê' koe kawa mara sidê ngĕné, sokdĕ merĕgoe, mara djangkihpangan njangkasangkok ngèlè èlè, maka maka bogoetoe kadi rasa nda^c gama^c sēdih, balik dasa lèmorang, pétang dé^cda keloekoe^c, da bal ngèr po^c de mojas, bakakembang, pétang di^c de kembang koembi tjoba^c ilēn panoedja^c.

Bandjoer njandar to lė ana poenti, měné lawoen, papoe koe sělapoe na, koesoeroe pada bagěro, nė bini loembar bandjoer, papoe towa salapoe tarik, pad genter salapoe na, na rangde djarěngoet, gěděkna kaliwat liwat, lė lo monjèh, katoewan mě kēman si goesti, tjoba goděg ambaran.

Moen ndès rĕmoek lengkarak més lĕtis, jadin kēman tjobasna rĕnggangan, moen dèsna katekan pēlot, koe ngatoerang dit kajoes, adès endas akoe ngasilik, mēno pikir inas rangda, jē lo monjèh bandjoer gitas sĕbĕng inas rangdē, ngarambang batĕmbang sahir, sambilna ngerahèkèngna.

Maskoemambang.

Soebahnala sisi koe lësih boewë njëdi, ngara mate bagalëmpar, sala sakedi te sili, mara ate boegis mandar.

Doeh mas mirah baprawoehan liwat gili, poelang manggar bawon tana^c, ndē' na kroewan to'de nli, pan itē ngegarang manah.

Soebahnala këmangi te sambel gili^s lé^s sëmpara timpah djoman, ndè' koe bani gëntësili^s si^s ina^s rangda Sajoman.

Soebahnala moen kantjili le^r barîri, nasi' bari taka tĕpa^r, nda^r dĕ sili ina^r rari, alo tari papo^r bokah.

Sajan ëndëh rarah rèrè ramé tarik néné bini itja, papoe to pada nggegih, na rangda batoengkem kaka.

Pan wah pětěng lo monjèh je bandjar moeni, řngkě ina rangdě, soeroe papoe moesoet gělîs, bandjoer mara noetoeng dila.

Wahna galang bandjoer more mangan mais, nès bini madjangan, papoes towas pada nangkil, bareng pada bak'loran.

Nëngkë kotjap lomonjèh malik ija moeni, adèng si' de basoewap, lawoen sakit tijan de bibi^s, ina^s rangde bandjoer nimbal.

Awos monjèh tetèh lalos antē moeni, ndes koe maras anta, běsoch isis gèdèng djrocti, děměn ngaken goetoe mesas.

Antë monjëh poros poros ng'rambang malik, apa djas mës rambang, adës ramejan sakëdis, kalëbih sëpi përasasta. Balang kĕbon bĕongkatna ramé moeni, lain loʻ idapta, sila' de bagèla bibi, bandjoer na' rangda bagèla^c.

Doeh mas mirah njijoer gading tenga gili tarik pada baboewa, tindoe ngoering batatili, maran roewan dadara towa.

Soebahnala moen sempara dja' tatali', koesapaäng gèdèng gëdang, moen na' rangda ja' marari', koe tampaäng anak bĕgang.

Moen kasoeka ngemboen batoe djiwanggili, dajan pantjor sekar tédja, lamoen akoe ja merari, akoe njongkol langan kréta.

Dangdang.

Endêh rarah loewah dalem tarik, ina rangdē moeni sambil njemprak, pasten lalo antë godëg, sahingë-mele kamoe, dadara no si gën koekawin, pan ant goetoen gawah, monjèh nimbal bandjoer, endak meno ina rangde, nde te tao, kasoekan Allah si loewih, side kë si kowasa.

Maskoemambang.

Soebahnala bawas are to koe ngandik, koelawar boewas patjes dowang, inas rangde moele rantjik, gen koe palar krante dowang.

Doeh mas mirah embès kaos telang tali, dila gantoeng lès sempara, bès taos koe balang pati, bidjan datoe si sangsara.

Soebahnala ëmbë paos sibe soele, pëlëng oepës djari tapan, ëmbe taos koe bagoesti, paling kodës silës taman.

Soebahnale běrěm séda^c ai^c manis, kčla^c limo djari djangan, sila^c měrěm nènè^c bini, enda^c simo pakajoenan.

Bandjoer sirëp në dende mas Widaradin, ndë na ngasa ngasa, lo monjèh jë sajan gati, nganggit, tëmbang maskoemambang.

Soebahnala lamoen tekërët pemkang boeni, talët kléndé timpal komak, lamoen sirep nenè bini, mélénkoe tipa bademak.

Petoe koekoe njonto bareng dit kantjili, le sedin kakoewang, djëpoet soesoe sai njili, mapan soesoe wah teboewang.

Soebahnala apa kando mangan mai , temoen gantoeng sambel bawang, pira djao lalang ai , lamoen oentoeng datang dowang.

Doeh mas mirah toenoes goele lès pasisi, malas doewa bagalampang, tetoe gila kadji goesti, maras roewan de si lès gambar.

Lamoen prija talawarang oema^s sampi, anak pèkat bagarèran, moen sidè djalaran kadji, daka^s pěkad lè^s pangeran.

Moen tengërawoe bëlambah si pempang boeni, reba lëkong siwa, lamoen bawoe nënë bini, koe kapong lè baon iwa.

Soebahnala lès emboeng balén kantjili, djelati kelela bareng doewa, kèrèng peloeng no tesalin, lempot batik salam doa.

Soebahnala lengkong meneng penorair, timoen sapondongan tindor meleng nderkoe mair, lamoen nderkoe bakapongan.

Soebahnala djaran babak sangkas ngoendjit, timpah kamboet le' sempara, angen tabah sangkas ngoentik, ndèskoe takoet gen katara.

Soebahnala sèlép andan baté'awis, kédoek lindoeng lè^stalabah, sirép rénggang sajan manis, sidoek iroengdé saméndak.

Moele idjoek talin sangkêt kajoe boeni, tetomat lidi bela⁵, sidoek sangkep nênê⁵ bini, emat biwih dait èla⁵.

Dangdang.

Sajan sirëp bahé nènè bini, ndè na ngasa, mërëm bagalèmpar, lëlëh si mamargi ngonè lo monjèh tjëmor bandjoer, gita tjahyana nènè bini, brangsok sambil bagorap, adoeh ratoe ajoe, tinghah dë mara kawoela, mapan moela miskin lalo sidë goesti, kasakitan sangsara.

Dé^c na kawa gita^c nènè^c bini, si^c tjahijana tĕnang mara^c boelan, bandjoer bapikir lo^c monjèh, tĕtoe moele na aloes, moelĕ ndè'ara^c satanding, mara^c roewan dèndara, widijadari toemoeroen, lekan sorga tipa^c doenija, lagoe nĕngkĕ, jen koe salin roewan koemalik, apĕ ling ongkat dĕngan.

Nengke koe sabarang bahé pasti, lawoen éra¹, koe basalin roewa, akoe ndè² koe boeroeng baē, batemoe lè² dèndajoe, awor daki lè² nēnè² bini, jēn nengke salin roewa, loewé sengkalankoe, lè² awakna ratoe mas, si nĕngka né, isi²na ndè² tedemenin si² mami² bini lanang.

Sinom.

Sajan hempēt bac sedosna, los monjeh gitas nes bini, soesoena

mara^s mastika, sangkėpna gading kalimis, alis tiroes njaririt, biwih ramping ampo^s moeloek, lo^s monjèh tjemor gita^s, pasirepanna nënè^s bini, bandjoer mirih ima kiri dji galëngna.

Ngësok lo monjèh medasang, lèkan moedi nènè bini, lè bawa datang atas, si na gita nènè bini, lo monjèh momot mikir, tetoe deuda moele ratoe, sagoemi ndè na pada, toewo si na sala djari, gojo pedas madoeloer isi pakakas.

Tetoe na gen njèda⁵ manah, nè⁵ dènda mas Widaradin, lo⁵ monjèh medas medasang, ndè'na kawa ngandeg pikir, ndè'na tao⁵ gen pirik, angennë mélé badjepoet, soesoen dènda Winangsija, lolat mara⁵ tehaponin, bandjoer mara⁵ imana si kiri kawan.

Remesna dagangan dengan, nenes bini nde na ngoewit, si' leleh na bas kaliwat, lo monjeh bagregas malik, njidoe sangkep ne bini, sambilna nged kang soesoe, bandjoer tokol batelah, ngerang sok ija badjawat malik, bandjoer reba njoesoer idoeng tipa dada.

Rēgēm soesoe ima doewa, angēng soesoena sikiri, emotna tapi djangkana, ngèsok ija badjawat malik, gorap betis nè bini, roeroes mara mas tēsēpoe , bas sangēt si na gorap, bandjoer tindjot nènè bini, bateroes oeres lo monjèh rebaäng dè na.

Nës bini bandjoer ngandika, los monjèh je ndê'na ngoewit, nës dênda malek ngandika gantjang je los monjèh ngoewit, posna tindjal ja malik, tindjot ja los monjèh bandjoer, tokol sambil bakatoewan, napi aras nènès bini, ratoe ajoe bamanik sawang banggeras.

Monjèh ngoembe kèno ante, satingkah palah mèr pasti, marar lalakon manoesa, soesoe betiskoe mèrdjemit, mèr badar akoe djati sang ante manoesa tetoe, ndarmèr basasiliban, nëngkë djedjeh akoe pasti, bandjoer matoer lor monjèh adoeh adoeh mas mirah.

Apa kadji pasadjajang, mapan kadji godėg djati, nengke ampoen kadji denda, ndė'po sadijah kadji goesti, gen ndė' ratoe bamanik, ndė' kadji tao' dendajoe, diri' kadji badjawat, tapi ara' impin kadji, prasa' kadji diri' kadji to lè' djawa.

Aras lolon njamboe rakta, dèkèt balén goestin kadji, njamboesno bapèmpang doewa, taèk kadji ito goesti, lès pempangna si sais, sambil djomèt babak njamboes, gen taos kadji njandar, malik lès atasna goesti, boetis kajoes te balés isis soemangah.

Sino gorap kadji denda, parap lalo kadji goesti, gen te kroem-

poen ai soemangah, meno denda impin kadji, bandjoer denda bamanik, maran kadji dema impoeng, nengke kadji dawegang riboe beriboe ampoen goesti, si nde sadijah kadji gen moela badjawat.

Lamoen nde^c peng badji itja, ngampoen sala^c kadji goesti, kadji pamit nengke denda, lalo meta goestin kadji, sang masih lè^c pasisi, nène^c bini nimbal bandjoer, monjèh koe ngampoen ante nde^c mè^c bilin akoe njedi, alo tindo^c ito bareng ina^c rangda.

Ndas mès badèkèt si nengke, los monjèh je bandjoer njedi, tindos bareng ditnas rangda, sambil na ngaringing ringing, sasambat ngasih asih, njeboet goestin na lès lawoet, goesti pangoeloe Djamal masih kèpèng kadji goesti, lès tamparan, ndés peng kadji man balajar.

Pan manik peng kadji ara lè kadji piranan goesti, lamoen mè ndé tedemenang, lè tao mè si bagoesti, adé mè oelè malik, daka lebijan si koe teboes, pan liwat si koe toenah, lè antë monjèh kalëbih lagoe nengke asi koe kaliwat liwat.

Dengër toetoer ina rangda, noetoerang goestina miskin, djawoe këpèng tëloe olas, meno dja manik pèng kadji, sipiranan lè kadji, djari nengkë tetoe tetoe, ndë nara begirang na, djelo malem mélé sili, ndé na pada lè tingkah peng kadji dewa.

Nè bini bandjoer mirengang, pedas lo monjèh gen njedi, meno pikirna nè bini, mapan langan koe tesedi langan lo monjèh siné, isi kaka koe salapoe, tetoendoeng aning taman, lantaran lo monjèh pasti djari nengke lo monjèh gen babilinang.

Pedas sanget si koe soesah, mapan ja lo monjeh pasti, tao njalimoerang soesah, djari nengke gennënjedi, bandjoer na kelèk malik, monjèh ante bandjoer ngamboel, melen mè njëdi dowang nde bawoe sala sakëdi, engke tindo me lè tao mè si bengan.

Apa lingkoe si lè 'anta, sëdëktë lè dalam poeri, koe ngèndèng asé lè anta nda' mè bilin akoe njëdi, mëno dja ling koe moeni, lo monjeh je nimbal matoer, mëran nde man kadji loepa, jadin kadji siné goesti, ngata ara atoer kadji sipiranan.

Nde kadji njedi ratoe mas, sok denda asi, le kadji, meno atoer kadji denda, peng kadji sanggoep mas goesti, isi kadji si ngimpi, sala entan goesti bendoe, nengke peng kadji itja, nde po kadji pajoe njedi, nde na kotjap peteng desa bandjoer benar.

Tekotjapang si lè dēsa, datoe kene bahla sakit, lambihan gĕnĕ malèkat, prĕbidja soesah tarik, bandjoerna basasangi, piran dja na kĕna datoe, koe ngigĕl lè bantjingah meno sosot nènè bini, si kasoeka ndè na ngoné bandjoer kènak.

Nès denda Wingit ngandika, lès adis na Gondawangi, adis nèng kë saregepang, ita gen njawoer sasangi, mapan lingte wah tarik gen pada ngigel salapoe, nanè mamis wah kènak denda Wangi bandjoer gĕlis, ngandikajang matjawisan padagingan.

Djari padagingan karja, bandjoeran wah negep tarik, beras reket njijoer poentik goela, ne denda Wingit bamanik, karing lima djelo adis, ingetang le djelo saptoe, tao te nembé karja, djema soeroe kanak adis, aning taman, bada ja la Winangsija.

Pēteng bener tekotjapang, bandjoer denda Gondawangi, basoeroe^c lò^c parekana, la Menoeh dait la Gambir, alo bi lèka^c gēlis, lalo aning taman santoen, bada^c ja Winangsija, si^c koe gen njawoer sasangi, pada ngigel bareng itē lè^c bantjingah.

Adè'na seken pakakas, na patoeh patoeh dit kami, ndè'na bawoe lebih koerang, adè'na seken isi'bi, badas la Widaradin, adè'na seregepang djoeloes, soroh djari pajasan, la Menoeh Gambir bapamit bateroes soegoel daitna Basok batjiwa.

Sino lo' Basok këté dja kënë, bandjoer pada lèka gëlis, nde'na kotjap silè langan, wah datang la Menoeh Gambir, taèk lè tètè gelis, sadatangna pada bateroes, odjok pondok, nè denda, nè denda sedèk malinggih je badjora bareng dit anak godègna.

Asmarandana.

La Menoch balatoer bakti, ratoe kadji tëmanikang, si rakan peng kadji nënë, ngatoerin peng kadji dënda, gen oeli'anëng désa, ingitang lë djëlo saptoe, ito tao nëmbé karja.

Sasangen rakan pēng kadji, si mami de kadji soengkan, gen ngawangoen karja belé, malik ngigel lè bantjingah, rakan peng kadji pada, meno sasangino ratoe, dait peng kadji no endah.

Adè'na peng kadji si ngiring, lēkan ité bapakakas, adè'na sipatoeh baé pakakas dekadji dénda, lè' sasanakan pada, měno manikna sibaroe', isi' kadoeng tri' manikna. Bandjoer nimbal nènès bini, awos Mēnoeh ndèskoe piwal, maras ling bi si sèsené, jadin ngigel lès bantjingah, nging sapo koe sangkèjang, mapan miskin lalos akoe masa ndèsbi nanaos.

Sino bi atoerang malik, lè kaka koe salapoe na, lamoen si ngingël sësënë, jadin ito lè bantjingah, pasti ndé koe gen ila, ngadoe kërèng peloeng boeroe, meno isi bi atoerang.

La Mënoeh Gambir bapamit, sambarengan pada oeras, bandjoer moeni je lo' monjèh, daka' njërek gama' oeras, ndé' tekawa berijak, si' bas keras, mamboen ëntoet, mara' amboen bangken djawak.

Ngengat la Menoeh la Gambir, sambilna si pada nimbal, litjek lalo^c ante godēg, pilih tempolok mè^c anta, paran mè^c entoet dēngan, lo^c monjèh je nimbal bandjoer, oeli sai gen koe paran.

Sidě oeras bandjoer bais, tjoba^s toesin lampak ima, bandjoer tjoba^s jë tepek, lamoen ndé^s sida pesikna, nènè^s bini ngandika, alo lèka^s baé Menoeh, nda' bi roengoe godèg djogang.

Bandjoer pada lèka^c gelis, wah soegoel lèkan lè taman, la Menoeh la Gambir Basok, ndè na kotjap si lè langan, wah datang jĕ lè désa, parĕk lè dénda si baloe, ngatoerang denda Winangsija.

Tatas pada nènė bini, bandjoer pada bararasan, dinda Wangi soegoel rawos, ngoembé kë gen roewa rasanta, gen ngigel lė bantjingah, ngadoe kèrèng peloeng boeroek, gen ngora ngorajang ita.

Bandjoer nimbal denda Wingit, tetoe ades ndes ne salas, mapan sosot te ndes ngene, sasangi ades te pada, nané malik badas ija, sitowas ampos soeroes, badas ija la Winangsija.

Te kontè'ang be sakĕdî', manik dinda si lè' taman, mapan tetel koe mĕné, isi' na bas miskin pisan, gojogen bapakakas, moelĕ pasti ndé' satoeroet, gĕnĕping teloe oetoesan.

Pangkoer.

Nè denda Wingit ngandika, nëngkë toetoe lalampan ta no adi, moele tetoe ndè satoeroet, asoe sino Winangsija, pilih po ija masangang mami ta banggeroe, sangka na soengkan mami na, balik pètang akoe gelis.

Patih Gonda Lasmita, Patih Matjan Koening lan Matjan Wilis, parēka no lèkas bandjoer, barari gagatjangan, wah badait parekan bandjoer balatoer, goesti kadji tēmanikang, masilas peng kadji goesti.

Sila gelis goesti tama, si' peng kadji temanikang gelis gelis, goestih patih gantjang bandjoer, makatatĕloe lèka, ndē' na kotjap lè langan wah datang bandjoer, bat roes taèk lè bantjingah, parekan tama gelis;

Ngatoerang patih lè loewar, denda Wingit bandjoer gantjang bamanik, soeroe' ija këtë batëroes, ade na pada tama, parekana gantjang ja barari soegoel, matoer sila goesti tama, nènè bini ito nganteh.

Goesti patih bandjoer tama, wahna datang lè' arep, nènè bini bandjoer na njembah balatoer, kadji noenas loegrèhe nênè bini bamanik masawang bendoe, keté aning ama pada, gawén de te kelèk gelis.

Gen de lalo aning taman, bada ja tjitjing no Widaradin, neng ke de leka bateroes, nda sara sara ama, ampo soeroe jia oele djema bandjoer, ade na teroes mapajas, patoeh patoeh dait kami.

Lamoena dè bawoe ama, bapakakas patoeh si mara kami, nda de sara ama lawoen, sematè tengkarakna, mapan ja moele pasti ndé satoeroet bateroes talet tjara loma, bangkéna lè toengga poenté.

Goesti patih matoer sembah, makateloe'na bapamit lèka' gelis, sambil ngerawos kantjan batoer, apa sala' goestin ta, sangka nengke gen teséda' ratoe ajoe, lamoen kanti ita lèka', ara' baé sala' lain.

Nde na kotjap sile langan, wahna datang le taman goesti patih taèk le tété no bandjoer, bateroesna pada tama, bandjoer ngèngat papoe si towa salapoe, gita patih benggas ènggas, nènè bini ngèngat gelis.

Pateh Gonda Lasmita, bandoer matoer sambil pada ngabakti, kadji noenas loegre ratoe, në bini bandjoer nimbal, awo ama baketé sida batêroes, goesti patih tokol gantjang, lê arēpan nènè bini.

Ne^c bini bandjoer ngandika, apa ara^c gawan de ama^c rari, goesti patih nimbal matoer, kadji kaoetoes déwa, si^c de side rakan peng kadji, no ratoe, masila^c peng kadji denda, oele^c gen bapajas goesti. Malik ngigel lè bantjingah, adë patoeh papajasan peng kadji, le rakan peng kadji ratoe, nènè bini bandjoer nimbal, awo měno baé isi na basoeroe, njoeroe akoe bapakakas ndě na tao kè koe miskin.

Toenasang akoe gen njingga, 13 kaka'koe sang na soeka beng kami, goesti patih nimbal matoer, arah ndè' kanggo njinggas, ndes na kanggo ngadoe peloeng boeroes, nènè' bini ndèsna nimbal, sajan eros dalem pikir.

Na rangde badjoeloe gantjang, batëroes tokol lê arep nënë bini, ngoembë ke no ratoe ajoe, de kadji temanikang samar saroe isi kadji dënger baroe, mara mara gen teséda, batang peng kadji no goesti.

Maskoemambang.

Bandjoer nimbal nënë' bini sambil nangis, doch ina Sajoman, nëngkë sidë gen koe bilin; tao tao sida ina.

Ngenti'diri ngendeng lè sameton djāri, lamoen koe wah inggas, sērē tanda mel sakēdi, dē èndèngang akoe ina.

De rowahang akoe lè toewan kjahi, mana isi mama, ina rangda bandjoer nangis, sambil kapong nènè dinda.

Doeh mas mirah ngoembé ke roewan kadji, tebilin si' dènda, ndè kadji kawa mas goesti, ina rangde bandjoer rēba.

Bandjoer èndeh papoe towa miloe nangis, tarik ngangapongang, saling goeloeng pada nangis, sedih pada basasambat.

Doeh mas mîrah ngoembé ke roewan kadji, tebilîn si denda, nde kadji bawa mas goesti, gita pèng kadji mas mirah.

Nènè' bini bamanik sambilna nangis, adoeh papoes towas, ndas gamas de miloe nangis, lawoen sang da djari salas.

Papoes towas salapoesna matoer nangis, moge de ratoe mas, kadji siné boewés ngiring, ngiring peng kadji mas mirah.

Nènè' bini bamanik lè goesti patih, ama patih pada, barès djoeloe ama rari, adè'na ngara na rangda.

Ade'na tao na diri na gen koe bilin, ade'na nda tempoewas bandjoer nimbal goesti patih, sandikan peng kadji dénda.

Papoe' towa' salapoe'na leleh nangis, sambilna njanjandar, pada batoengkem si nangis, ina' rangde bandjoer ngasa. Nènè bini bamanik sambilna nangis, kēté djoeloe ina nas rangde ndè kawa moeni, moeng ngĕngkoes kasekoe dowang.

Nènès bini bamanik lès goesti patih, enteh lèkas amas, soewé lalo sidè ngantih, sampoeng ne ngasa nas rangda.

Ampo^c něngke pangendengkoe ama^c rari, tao^c koe těséda^c, ito lè^c panaman ai^c goesti patih bandjoer nimbal.

Měran goesti sakènak kajoen peng kadji, kadji ngiring denda, goesti patih miloe nangis, ase na kaliwat liwat.

Papoe^c towa^c koepesen sidĕ sakēdi^c, lamoen koe wah inggas, bandjoer oele^c sida malik, adē^c de si malih molah.

Bandjoer lêka^c adeng adeng nênè^c bini, sambil basasambat, odjo lè^c panama'ai^c, bandjoer datang lè^c panama^c.

Bandjoer tokol nènès bini sambil nangis, doeh inas Sajoman, kétê djoeloe inas rari, de sandar akoe samendak.

Bandjoer entjong inas rangda sambil nangis, njanjandar në dënda, nënë' bini bandjoer gelis, ngapong bëlong ina rangda.

Soebahnale petoeng tinggang djongkolangit boewas dawo lê panginang moen koe ilang de tandangin, da tawo saranda inas.

Doeh mas mirah balé bala lè pasisi, ngaloeng sēdin langan, apa sala kadji goesti, sangka kadji gen kilangang.

Soebahnale djoekoeng bali boewat masin, timpal matèh trong tawah, oentoeng kadji gen ngemasin lantaran si godèg gawah.

Soebahnale patje oengkah lantoer sampi, koeromat kembang tjëmpaka, mate koe wah latjoer kadji, momot timbang ais mata.

Doeh mas mirah boen bagés lès Barabali, koetimpas to lès sampara, ndè' na asi' braja djari, sinepet ita sangsara.

Ima sikiri tepanggong lè rarai, sambil basasambat, doeh inas djandjingkoe gati, ité sida nengke inas.

Amas raris engke seret kerisdē gelis, bandjoer pada oeras, sambilna sinjeret kēris, Patih Gonda Lasmita.

Bandjoer ngandjeng lès arepan nènès bini, ngandjeng makatöloes na sambilna nedjongdjong keris, sokna pada djongdjong dowang.

Dangdang.

Kotjap lo' monjèh silalo mandi, wah na djěra, silalo barodja, lo monjèh je bandjoer, oelè gita na pondok soehoeng, bandjoer tama lo' monjèh gëlis, lè dalëm pondok dénda ndè na dait lapoe, lo monjèh je brari gantjang, batëroes soegoel, lèkan pondok monjèh gelis, ngengat kakiri kawan.

Porna gitar dengan djondjong këris, belër ganggas, lè' arëp nër dénda, lor monjèh je gantjang baé marar djaran mamëroeng, rebaroeras lor monjèh brari, sambil bakoeweh bagowap, denda ngingat bandjoer, gitar na lo' monjèh gantjang, nènèr bini, bamanik lè' goesti patih, bares djoeloer de amar,

Kadoeng ne lo' monjèh datang brari, sabar djoeloe, side amar pada loepa' lalo akoe ngoné-, lo' monjèh datang bandjoer, gantjang matoer lè' nenè' bini, ngoembé ke ratoe mas sangka' denda ratoe, těbarimpoen isis dēngan, amar pada, sila' saroeng djoeloes këris, ne angker këroewan da.

Mapan këris djadjëroekan bali, saroeng gama, lamoena wah pedas; pirë si ngonè teserët, adé na kroewan djoeloe, djari sala ara nènè bini, nè denda bandjoer nimbal, ante monjèh bandjoer njerantajang lalampan dengan, monjèh nimbal, doeh déwa ratoe mas goesti, ndè te sala bakatoewan.

Nênê bini bandjoeran bamanik, awo' monjêh liwat si' koe loepa, lê ante monjêh si ngonê nané pangendengankoe, si la anta lo' monjêh pasti, lamoen akoe wah inggas, oelé anta bandjoer, pétĕ goestin mê lê' djawa, ampo' éra moen ara mel mê sakĕdi, akoe ngèndèng lê anta.

Lekan djawa akoe ngèndèng tahlil, lè batoer mè, si tao' sembajang, moen ara soeka' mè monjèh, lo' monjèh nimbal matoer apa kē no sala pèng kadji, sangka dènda teséda, ndè kadji pēdas ratoe, nènè bini bandjoer nimbal, awo monjèh sala rarin koe si miskin, tësoeroe' gen bapajas.

Pan ndè'nara akalkoe gen ngiring, gojo kè na, siaran pakakas, anang mè ndè nao monjèh, poepoet besoch si pakoe, nëngke djandjinkoe moele pasti koep'lombo angën nëngka, daka koe gen idoep, sangsara satata tata, saoemoerkoe, lè doenija nandang prijatin, soesah djari manoesa.

Monjèh nimbal piran kë no goesti, to peng kadji, sigen te manikang, si 'rakan peng kadji nënëk piran sëngkerno ratoe, nënëk bini bandjoer bamanik, monjèh djema ngalèmak sengkerkoe gen pajoe, lo monjèh jë bandjoer nimbal, doeh mas mirah gampang si kadji mas goesti, sabar djoeloe ratoe mas.

Sëngkër bélo dakoe goestin kadji ngoembé sangka pëng kadji ngalahang, sanggoepang ke djoeloe nënë, djema lamoen wah toetoe, sasengkeran pëng kadji goesti, ngoembé dja pakajoenan, jadin masih idoep dijastoen matemahan roesak nënë bini, noendoek sambilna bapikir tjoba akoe toeroetang.

Nènés bini bandjoeran bamanik adoeh amas Gonda Lasmita, alo sidé nëngkë oelès, atoerang akoe sanggoep, bapakakas amas nëngkani, lès kakaskoe selapoes na, lamoen koe ndés pajoe, si djëmas gen bapakakas, sara amas, goesti patih bandjoer pamit, wah soegoel lèkan taman;

Nde kotjap le langan goesti patih wahna datang taèk le bantjingah, bateroes tama le pasarèn, gagantjangan salapoe, wah na datang le dalam poeri, daitna denda mandjak, sasanakan lapoe, malinggih le balé djadjar, goesti patih bandjoerna balatoer bakti, kadji noenas loegrehe.

Dēnda Wingit bandjoeran bamanik, ama'rari, ngoembé sida amas tingkahna si lalos ngonès aning taman soeroes koe, badas ija la Widaradin kipatih matoer sembah, meran ratoe ajoe, sanak pèng kadji no denda, wah njanggoepin, gen bapajas djemas goesti, denda Wingit ngandika.

Awos adis djemas pada antih, lamoen patoeh patoeh bapakakas, lamoena ndè bawoe baé, pakakasna gen patoeh, maras ita si gen basalin, amas pada si djemas, sematè ija bandjoer, batëroes de poenggal otakna, ndè na kotjap, nè denda lè dalem poeri, nëngkë kotjap le taman.

Nènè bini bandjoer oelè gëlis, odjok pondok, barëng papoe towa, na rangda ngoemba lo monjèh, pada lèka batëroes, wah datang lë bawa tataring, tokol djoeloen pondokna, ina rangda bandjoer lo monjèh dit papoe towa, pada tokol, lè arepan nènè bini, kotjap wah pëtëng désa.

Nenè bini bandjoer tama gëlis, ina rangda ngiring miloe tama, lo'monjèh lè loewar tokol, denda bamanik bandjoer, adoeh monjèh bekëté gëlis, lo monjèh bandjoer nimbal, adoeh ratoe ajoe, aloer kadji télès loewar, bèngès èngès, oeseng lalos kadji goesti, silas merem ratoe mas.

Lamoen kadji moedijan tama goesti, bandjoer sirep, ne denda Winangsija pasti nde na ngasa baé, papoe sitowa salapoe pada miloe ja tindo tarih, tindoeh ngoering bagelimpar, je lo monjeh bandjoer, bapikir le dalem basang, bandjoer tipa Raden Maswitara sari, masangang sasirepno.

Sinom.

Nengke kotjap Raden Noena, djera^s ija njaloek koelambi, malik ija bëroewa manoesa, soegoel lèkan taman sari, angënna Raden Mantri, genne loembar aning lawoet, bateroesna lèka^s gantjang, nëpën lè^s sedin pasisi, bandjoer tandoer roewan tjahjan Raden Noena.

Lèkan kapalno wah pedas, den Kitap Sekar bamanik gelis toeroen pada kanak, pendakin Radèn Mantri, pan tjahja tandoer meni, lètamparan to'na tandoer, parekan bandjoer gantjang, toeroen lèkan kapal gelis, noenggang sakoetji babasé toeroen darat.

Wah datang sedin tamparan, badait lê Raden Mantri, Raden Mantri bandjoer moenggah, lê sakoetji bandjoer gelis, sakoetjino babalik, pada njarepēng badajoeng gantjang na mara pana, wah datĕng lè kapal gēlis, Raden Mantri batēroes taèk to lè kamar.

Badait lè' Kitap Sekar, Kitap Sekar bandjoer gelis, balatoer lè Raden Noena, napi ara Raden Mantri, sangkas pèng kadji goesti, paragajan këté ratoe, pěting datang lès kapal Raden Mantri nimbal gelis, awos kakas akoe datang sinë nengke.

Nané akoe batoetoeran, noetoerang tingkahkoe pasti, si sangsara to lè taman, Kitap Sekar bandjoer nangis, sambilna matoer malik, pajo lalo gama datoe, terënjoe baé sebengna, wah boewe toetoer Raden Mantri, lè satingkah palahna ito lè taman.

Den Noena malik ngandika, silas kakas nëngkë gëlis, soegoelangke pëti kotak akoe gen matoelak malik, dit kanak miloe tarik, Kitap Sekar gantjang bandjoer, njoegoelang peti kotak, bat roes sambilna bamanik, lès parekan alo anta toeroen pada.

Anta ngiring Raden Noena, parekano bandjoer gëlis, ngadjang doewe pëti kotak, toèkangna lè sakoetji, barëng dit Raden Mantri, taèk lĕ sakoetji noempoek, doewè banda peti kotak, tepasangang pëlèmbah tarik, sawatara ara karobelah lèmbah. Wah lèka lèkan tamparan, Raden Maswitarasari, tehiring si kantjan roban, den Noena bandjoer bamanik, he kanak selapoe seni, lamoen te wah datang lawoen, ito lé dalam taman, nda mè sara-sara moeni, sok tokolang petino lè sasangkono.

Bandjoer mè batoelak, mè oelé aning pasini, parekanno matoer sembah, sandikan pengkadji goesti, ndè kadji piwal goesti, lè manik péng kadji ratoe, ndè na kotjap lè langan Raden Maswitarasari, wahna datang ito lè djoeloen pondokna.

Tokolangna peti kotak, Den Noena bandjoer bamanik, alo oeléante pada, parekan bandjoer bapamit, oelé aning pasisi, ndé'na kotjap si lè lawoet, nengke kotjap Den Noena, malik ija njaloek koelambi salin roewa pedas mara godég gawah.

Těkotjapang benar désa lo monjèh ja tama gelis, sambilna ngarempak kelasah, sila oeresnèné bini oeras gantjang, bamanik sambēl malinggih, awo'monjèh běnga akoe gita anta.

Anta baé si njerantajang, tingkah mè si ngagĕtin, daka koe dja sērēk oeras, embé tao koe gen dait, sangka nèngkē koe antih, lo monjèh ja nimbal matoer, sila soegoel mas mirah, sang kasoeka Allah loewih, pan bamalam kadji badoa soelēman.

Malem kadji keras tapa, sangna tekaboelna goesti, në bini pëdas mirengang, atoerno lo monjèh pasti, bandjoer soegoel nè bini, nido lèkan lawang bandjoer, soegoel ija lekan lawang, sreminangna mara gili, lè sasangkok noempoek soroh peti kotak.

Nè bini bandjoer ngandika, ngēlėk ija lo' monjeh gēlis, monjèh ēmbé ke no anta, lo' monjèh ja nimbal gēlis, matoer sambil makëdjit, napi sino ratoe ajoe, në bini bandjoer nimbal, sahi si datĕngang sine, mara gili panoempoekan, peti kotak.

Lo' monjèh matoer meran dēwa si né wah roewana goesti, pambalas Allah kowasa, lè ragan pēng kadji goesti, daka loewē dengan meri, si mijāāng pēng kadji ratoe, kasalahan lè doenija, si sanak pēng kadji goesti, mapan moela ragan pēngkadji no kēna.

Sinē wah goesti timbangna, ndė' na tiwas Allah loewih, njipat pandjakna si kēnat, pan ragan pėngkadji goesti, kėna taparan pëlih, si' sanak pėng kadji ratoe, silat ne goesti tjingak tatimbangan Allah loewih, dakat měno sērēt baé goesti kodal.

Silas peng kadji manikang ina rangde nengke gelis, mina sisig lan koeramas, bandjoer masiram mas goesti néné bini bamanik, ina' rangde këté djoeloe^e, de soeroe^e papoe^e Bokah, ngëmpokang to njijoer gelis, papoe^e Bokah ngempak njijoer gantjang.

Nènè bini bandjoer mara, mal moeroen něngkě gelis lo monjèh tokol njenjandar, lè bataran pondok si běri, sambilang na bapikir, tëtoe denda moela ajoe, mara silè gambarna, roewanna ndè salip salip, moela njandang tao te njeraäng awak.

Lo' monjèh bandjoer bakatoewan, bakerèm sambilna makedjit, kanggo ke të ina rangda, miloe ngosog nënë' bini mana le' betis tao' te barosok akoe, adè'na gelis djëra , isi' djëlo wah tenga' ari, lawoen srëkan ija datang sasëngkëran.

Ina' rangda bandjoer nimbal monjèh apa ling mè' moeni, bēngas akoe gita' anta, si' rotjēt mè' bas kalēbih ara' bé ling mè' moeni, pēnang pènang anta banggoes, lo monjèh bandjoer nimbal, sangna baoe inas rari, no sangka' koe matarih ngëtoewanin sida.

Në bini bandjoer ngandika, tëtoe anta monjèh lebih, sok mès gëndjo baé ita, maras mës gitas kanak beri', lo' monjèh matoer malik, ndë po'na saks no ratoe si' baktin kadji liwat, isi' djělo wah tëngari, lawoen datang oemboel-oemboel ita Allah.

Sila' pèng kadji masiram, lawoen gelisan tengari, nènè bini bandjoer loembar, na' rangda lo' monjèh ngiring, lè' ana timba bĕri sela bakong bawa koeloer, bandjoerna makoeramas, ampo'na bateroes masisig, wah masisig bandjoer mara tĕmbasa.

Tembasas soetra djingga, bandjoer ngandjeng sedin ais sambilna ngaket koekoe'na na' rangda njendokang ais, bandjoer mara ne bini, naka' ais bakamoemoeh, makiri noengkam dada, tidjot kanan ngasok gigi, mirik tadah nès denda lempar boeloena.

Garangan ngëras lè' tana^c, bandjoer mare nënè' bini ngawèh tembasa^c baratas, gëpitna si^c ima kiri, lèka^c lè^c sëdin ai^c, sambilna singerem boeloe, malik brosok si' odak doepa ratoe ganda koenjit, kotjap sino djari panggawoer aèsna.

Monjèh sēkat soegoel ijak, kedjep mēling bawas poentis, medas medasang nès dēnda, bawas atas djoeloe moeli, nènès bini bamanik, hè monjèh lain prasas koe, mirih mès andang daja, maras mès ndés wah sakali, saling gitas tingkas mès medas medasang.

Lo monjèh matoer mëran dewa, djati mara manik goesti, lagoes kadji ngibaratang, oepaman oerangkan këris, daka' te ngëné goesti, 7° Volgr. V. lamoen bawoes djras tesoetsoet malik baé têgîtas, têdjondjong tê bolak balik, mêno ratoe isis kadji ngoepamajang.

Si^s pengkadji masiram, sang ara^s gita' lè^c moedi, masa tegen goesti njingak, sino pedasang kadji, na^s rangda bandjoer moeni, ara^s baé ling mè^s loetoeng, ndè^c mè^c koerang rarasan, monjèh nimbal awo' djati, ara^s baé mapan akoe moele lantjar.

Mapan akoe ina' rangda èla' lēmēs biwih tipis, patoet koe ngĕrawosin djagat; ndè' koe mara sidē ngĕné, sidê ndè' tao' moeni, biwih kao' moewa sĕndoek, pantes dē lè' amparan djoeroe ngēdakang trasi, ina' rangda lēpas ai', bandjoer mara

Ngèsak njontak dadoekepang, loʻ monjèh gelis makëlid, lèʻ rëmpoeng poentiʻ baterlaʻ, bakèrèʻ sambilna moeni, ndaʻ mëno ina' rari, alo njedoʻ ai' djoeloeʻ, saʻ meno djëgedekang, tëngerangkap tingkah si roebin, roebin soesah nengke ina' té badjoraʻ.

Në' bini bandjoer ngandika, nda sara në wah tengari, mapan djao' tao' désa, ina' rangda bandjoer gelis, njedokang nënë bini ai sambilna djarengoet, nënë bini masiram bakamoemoeh malik malik oeres tokol simeroetë ra' awakna.

Lo' monjèh pēdas gagita, le tingkah denda si mandik, tandoer jadin batembasa, ngerèdep mara mas tēsanggeling, lo' monjèh momot mikir, tetoe denda moela ratoe, tjahjana tandoer tenang, raga mara mas tesanggling, jen tegita mara ndé na batembasa.

Wahna djera denda masiram, bandjoer ngandjeng sedin ai, meres boeloe ngasap mokē isi sapoe soetra koening, kadoe pangisep ai, malik nè bini badjepoet, njalinang tembasa na soetra djingga mateloeki bandjoer boedal në denda lèkan timbana.

Sambilna monggo' boeloena, na rangdê ngiring lê' moedi, djawoe tembasa nê'dênda, lo' monjêh ja barêng ngiring wahna datang nênê bini, ito lê pondok dêndajoe, papoe towa pada benga gita tjahja nênê bini, pido sangka goestinte si tegedêkang.

Si' sanakna salapoe'na, anoe' mara' Widijadari, tetoe mara'ling toetoeran, sĕdekna lè' dalam poeri, ĕngga' na moelè sai', djari sarin bidjan datoe, nè sipaling kodé'na, njandang djari kembang poeri, mĕno baè ling kanak kanak sininé.

Tetoe mara ling de kaka', daka' te wah lotjok ai', nde koe wah dait gagita' mara tjahja nènè bini, daka' bidjan premantri, pare

ratoe lan toemenggoeng, ndë nara pada, bandjoer nimbal papoe Tjoengkelik, anoe sidë si djaoe djaoe sambatda.

Njandang ndë'na mahiroetan, anoes pedas moelë lain, amboelan isis sanakna, ndë' kë oeloeng selem poeri, pan sidjoeloe akoe sering tama mamarëk lè' datoe, masan kanak singajah, djangkè nindos dalem poeri, no sangkas koe pëdas ito salapoesna.

Lagoe' siné dja goestinte, ndè' koewah sakali kali, ndé' nëngke ité lè' taman, tao'koe na nao' pasti tetoe ndè' mirib mirib, saloewé bidjana datoe, siné djari kapala, nimbal papoe' Bokah malik, pido sangka na gëdek kantjan la Djonggar.

Talo ate menang prasa, si inges goestinte siné, lemoch aloes batang prana, ita sitowa no gandjih, gojo badjang ndè goedji, sai ke gen aget maoe, batemoe lè goestinte, gen maoe ēra bakawin, ngoembé djagë lègana sibakapongan.

Meno lingna papoe' towa', lo' monjèh balatoer malik, sila' ke ratoe mapajas, toetoeang kajoen pengkadji, nè sida ina' rari, boeka' kota'na bateroes, baudjoer ina' Sajoman, ngatoerin nè' dénda sisir sambil boeka' kotakna wah tedjadjarang.

Në bini bandjoer bamëke, basisir milpilang sëmi, mara' boelan bawoe' tanggal, wah na djera dënda basisir, siso kondje makatik, sotjë winten patjek poesoeng balëngkerna masotja bandjoer në bini basalin kërëng dalem soetra abang maparada.

Kèrèng soetra sasongkètan, papijaän lè Lajangsari, lèmpot batik maparada, saboekna tjiroepan bali, basengkang mas tĕoekir, batrété si mirah tandoer, bapangkah tjoekeli belajar, kakembang pĕno mapilpil, matetèrèk poepoerna boelan poernama.

Tjatjitakan padjaroepan, alisna loentjip njaririt, mara roewan daoen mimba, sapolah tèke mantesin, batjingtjing tjara bali, betisna ngaléjap aloes, njelengna mara kisap, gigina galinong njeli, moewa boenter mara boelan si poernama.

Apoes koening maja maja, söngir mara ambar sari, parawakan djegèg rembang, tetoe mara widijadari, panjerep sremin manis, tjengèl bina madoe djoeroeh, biwihna manggis tebelak, ranggit ima na ngelaring, sangkep aloes mara doerèn sisa bantar.

Siloewar soetra déwangga, songkétan banjoemas keling, malambé ěmas matatah, djari ontjèr soetra koening, bélo émpat dépë lěbih, malik djari koedoeng soesoe, anteng malambe emas, gagawejan Lajangsari, taèk bapang madoeloeran gelangkana.

Salapoe^c na mas tērēka, tatjele-pokin mirah adi, winten widoeré komala, bandjoer mara nēnè^c bini naèkang balengker malik, ma hoenda masoesoen teloe, ngobor tjahjan sasotjan, mara^c bintang Sidi ngari, silè' djoeloenà kotjap mastikan boelan.

Silès bènder semangetna, matimpal lè bawas sais, sotjan bapang silès dada no kotjap mastikan ais, sotjan bapang lès moedi, komala garoeda moengkoer gelangkano masotja, bandjoeran ija bali ali koenang-koenang sakebon mastikan boelan.

Sē lè kiri sino tao'na, silè kawan kotjap malik, bamata si mira moelija, abang tjahjana njaririt, sajan baé nënè bini dasar aloes bapang ngimboeh, ingësna nënè dénda nè denda Maswidaradin, moele pasti gama genë njeda manah.

Gen ngadowang pagawèjan, moele pasti dji panjakit, obah atenta si këna", bandjoer soegoel nënë bini, babèntë soetra koening, kadoene pangosè dawoer, ngandjeng lè sasangko na, tindjot ija lo monjèh brari, ndë na ngasa diri na mélé ngarëmpak.

Ngelog nënë bini lèka, lo' monjèh ja inget gelis, bandjoerna rěbaäng di na, sambilna bapikir pikir ja Allahoe jarabi, pengkadji silebih agoeng, mogë mogë batekan, tekaboel pandan kadji, gen badait lè dënda saling asiäng.

Ndas kerantë papoe' si towas, sabolto no kënas si' rëngit, ndës na ngasa ngotjap ija, nas rangde lès dalem masih, prasas na nënës bini, masih ngandjeng dè'man soegoel, pedas ke lès djoeloena, nës bini bandjoer bamanik, adoeh monjèh antë koembé na si nëngke.

Rēbas ndé' mès malik oeras, lo' monjèh jê bandjoer nangis, ndè' na sara sara nimbal, ingët si djēlo roebin, das gen kelangan goesti, das dasan latjoer bagoeloeng, sino si ingetangna, nèsbini malik bamanik, adoeh monjèh sang te ante sakit tijan.

Anèh bada' akoe nèngkë, lo' monjèh je nimbal gelis, doeh dewa ratoe mas mirah, ndè'po rarin kadji sakit, lagoe' sitaget kadji, dasdasan gen séda' baroe', pakakas batang dewa, anoe' pedas roewan api, gita' kadji sino si gen kadji pěda'.

Nengke sila goesti loembar, anging ara atoer kadji peng kadji ingetang pisan, atoer kadji siné goesti, dateng to lawoen goesti, lè

bantjingah ratoe ajoe, nda' goesti ngèngat èngat, noendoek ngigel baé goesti, mapan loewé dengan ito nina mama.

Lëngë onjas aras dowang, aran djas karja bëlës goesti, loewé baé babégalan, lawoen séda kajoen goesti, dateng to lawoen goesti, gati ngigel baé ratoe, ndas ngengat kiri kawan, nènès bini nimbal gelis, awo' monjèh mara'ling mès ndé'koe piwal.

Pan ante monjèh saratna, sangka koe simasih oerip, lè doenija nandang sangsara, saling mè moelë koepati, laoen ling akoe malik, entèh koe oemba ante miloe, enda mè ngenteng anta, ndè koe ila monjèh pasti, oemba anta jadin ngigel lè bantjingah.

Miloe anta baé nëngke, lo' monjèh je matoer malik, adoeh déwa ratoe mas, ndé'na kenas meno goesti, ngoembé ke rowan kadji, ta oembas isis dèndajoe, tekrijah isis dengan, sila loembar baé goesti, adé' boewés pada ngiring papoes towas.

Adè'na bawoe tebengan nè' bini malik bamanik, sahi ke noenggoe pondokta, lo' monjèh jë matoer malik, sila' loembar bé goesti, nda' ngéwehang sino ratoe, lawoen kadji noenggoe ija, sahi ke goesti gen bani tamë keté lawoen kadji parah njandar.

Maskoemambang.

Bandjoer loembar nèné' dènda Mas Widaradin, tiring si'na' rangda, papoe' towa' boewé' ngiring, wah soegoel lèkan lé' taman.

Bateroesan pamargina nènés bini, papoes Monggos këmbal patjanangan nénés bini, lèkas lès moedin nès denda.

Papoe^c Tjoengklik jĕ majoengin nènè^c bini, pajoeng soetra abang, masoelam banjoemas inggris, papijaän Lajangsekar.

Loewé^c dengan badait nènè^c bini, selapoe^c pada benga^c, gita^c tjahija nēnè^c bini, kasor tjahijan djlo boelan.

Pada bijoer towas badjang belés beris, gojo toe lè dasan, silès desa masih ngiring, kadoedoet sis tjahjan dénda.

Bandjoer aras taoe towas sopo moeni, ngetoewanin batoerna, lèkan ēmbés dengan siné, si taketoewan bandjoer nimbal.

Mindah Warang ndè koe tao dēngan sēné, djati ndè koepēdas, lamoen sino si pajoengin, pisa sampoenkoe lè dasan. Si'no ija si tëparan papoe Tjoengklik, pisa' si' poen Kadjar, adi'na si papoe Tjoering, je djari panoenggoen taman.

Pilih sinë bidjan datoe si tesëdi^c, të bowang lè^c taman sangka^c papoe^c Tjoengklik ngiring, mëno pambadè' koe warang.

Lagoe nëngkë pambadè koe Warang malih, sang sinë teparan toelen mara Widijadari, aroe toeroen lèkan sorga.

Djangkoe baloe pēmpang rambok akoe adis, ndè koe wah gagitas, ireges dengan mara sēni, tetoe mara ling de kakas.

Pada bengas sing gitas nènës bini, ara djangkë rëbas, momot ndë'na tao moeni, batoengkoel bëngas gagitas.

Sing tĕbabas isi' denda Widaradin selapoe^c tokol napak sambil na saling ketoewanin, loewé pada katandroehan.

Pan wah djao' pamargina nënè' bini, loewé dengan benga', nganga' sambil matja sikir ngingi mara bangken djawak.

Sinom.

Wah datang lè' dalem dēsa ĕndeh rarah ramé tarik, pada bijoer dalem dēsa, towa' badjang belè' beri^c pada beke nakdjari, lè' pēken pada bakoewoer, ara' ngoemba^c na' dēngan, parana anakna pasti, po'na djepoet oemba'nanging ngandang bawa'.

Lė' rangkong tao'na broembas idėpnė lė tongkėl pasti lo' Brengkėh ja nangis, neng kesäh, soegoel tetina bakëtjerit si' benga na kalëbih, saling tindjal dait batoer, sēsēk lè' parampatan, maras ongkat inan lani ina Prongong djoeroe ngomèh pagawèjen.

Pamaoe' dëngan si badjang, njëroendoepoeng diri'na pasti, podelna be soesoen dëngan, njaroewang lè' kana' beri', samëlë no gen djemit sakërëng kërëng badjepoet, katoengkoel bënga nganga', ndë' na asa djoeloe moedi, ina' Prongong èloran baë gagita'.

Poetrine sibaloe^c mandjak, lé' kakapa pada sai^c, tanding apit po ndë' nara', lé^c nè^c dënda Widaradin, djao' goemi lan langit, ampo' tesilak lè^c goenoeng, poetri si baloe^c pada, lènè^c dënda Widaradin, bandjoerna moeni ina^c rangda Sajoman.

Mijakang dengan si banjak, mirik djoeloe' ama'rari, koe tama djoeloe' samenda', kelet lalo ama' rari, bandjoerna pada mirik, ina' rangda tama batëroes, tokol sedin kalangan, bandjoer mara nènè' bini, bateroes ngigel lè' djoeloen ina' Sajoman. Sambil djawoès kepet doewa, ndës na ngéngat kanan kiri, pan ingat le pamesenan, inas rangda bandjoer gëlis, baregem soetra koening, kadoene pangosè' dawoer, rambil na ngiwa kembal, papoe' towa pada tarik, pada ngandjeng lës dèket dengan si banjak.

Tataboehan gagar mangsa, singaredep moele apik, madoeloer soeling kakawijan, si bagendang pada bangkit, anging batélah moeni, tangis dowang sitaroengoe, ndé ingat lé géndingna, nene bini ngigelgati, mara merak si gen lalo ngawang ngawang.

Djoeroe gamel pada benga⁵, sokna momot ngapong soeling, si bagëndang sokna iwa, salapoe⁵ na pada sēpi, pada momot be tarik, pragat si⁵ ngapong djadjengkoe, poetrisi'baloe kotjāp, lè' kakapa no malinggih, sokna momot gedekna kaliwat liwat.

Lè Poetri si lèkan taman, dinda Winangsija malinggih, badékèt lé ina rangdē, papoe towa pada ngalih, salapoe tokol tarik, lē sedin kalangan bandjoer, na rangde bandjoer mama, basoesoetan mako mai, basindiran sambilna singortap.

Salēga' diri' de nengke, angende si mėlė dengki, prasakkoe gen sere sala', angende simėlė djail, sajan mètijanang api, papoe' Bokah oerès bandjoer, sambil djongdjong tatoendjang, ngangkat nahe bakaketik, sinė akoe empat djelo ndè' koe reba'.

Salapoe na pada oeras, kantjan papoe towa tarik, pada djondjong tatoendjangna basalekep babaketik, bandjoer tjëmor në bini, sambilna si ngosêp dawoer, na rangde ngangantëpang, isi kepet mas tesangling, nengkë botjap datoena le dalem poeri.

Datoeno bandjoer ngandika, lê kantjan parekan si beri, kanak alo soegoel gantjang, ngoembé sangka na si sepi, ndê ara apa moeni, parekano brari soegoel, mija dengan si banjak, bandjoe ran ja tama gelis, lo oetoesan entjep ndê na malik toelak.

Ndè'na inget pangandika, ndè'na bawoe toelak malik, so'na katoengkoelan benga', gitá' tjahja nènè' bini, datoe malih bamanik, kanak alo malih soegoel, mè' lèká' dèngan doewa, adé' mé'pédasang gati, asing soegoel entjep ndè'na malik toelak.

Datoena bandjoeran kodal lèkan djero laki bini, toer tehiring isis mamas, bandērana soetra koening, ngapit datoe mamargi, bareng isis pajoeng agoeng, soroh mapontang ēmas, tjendek mamasna ngarepin, bandjoer datang datoe ito lès bantjingah.

Lè' dékét dengan si banjak, soroh kantjan si ngarepin, mijakang dengan si banjak, gojo njongko' gené ini', mamas ndé'na prédoeli, nina mama pada bijoer, lagoe' si djawoe' mamas batoengkoelan, benga' pasti, sokno momot gita' nënè denda Winangsija.

Datoeno bandjoeran mandjak, lė'bonkor si sibini laki, dèkėt pčkēn balė djadjar, banjak mama pada nangkil, papatih mangkoe boemi, mantja mantri lan toemēnggoeng, Raden mėnak prewangsa, sēsēk djedjēl pada nangkil, nina mama sabol ito lè' bantjingah.

Datoena bandjoer njereminang, bidjana sipaling beri', sitetoendoeng aning taman bengà' datoeno njaremin, pan tjahja nènè' bini, mara' boelan bawoe' soegoel, ampo' tjahijan sasotjan mara' bintang sidi ngari, anoet tetoe poetri lekan sorga.

Ampos lamoen tepëdasang, maras roewan poetri djin, sing bikasna inis dowang, terombos sis srëmin manis, kire-kire ke poetri, dasar parawakan bagoes, ngoembè tanta ndé girang, tetoe towas pada gandjih, gojo badjang pëdas gènë pada gindjal.

Nde'na kotjap sile' desa, nengke kotjap Raden Mantri, si tabilin to le' taman bandjoerna djraëng koelambi, bateroes Raden Mantri djawat keris djawat saboek, bandjoerna basalinan, bakereng gagoeloeng tangi, sasongketan po to idjo maparada.

Keris mawarangka danta, malandéjan mas gërantim mawiwir krisna matatah, bandjoer soegoel Raden Mantri, èntjong je lalo mandi^{*}, odjo timbana bateroes, masisig makoeramas, bandjoerna bateroes mandi^{*}, Raden Mantri wah na djera^{*} masiram.

Maskoemambang.

Wah ne djēras mapajas Raden Mantri, soegoel lèkan taman, angenê Raden Mantri, gënë lalo aning dësa.

Pan wah djao' pamargino Raden Mantri, batēlah lè langan, ndê' nara' dēngan te dait, sambil bapikir dēn Noene.

Baje ĕmbĕ to nda gēnē nènè' bini, bandjoeran je lēka*, bandjoeran koko' tēdait, den Noena malik batélah.

Pan angenne den Noena nginem ai', wah na nginem djera', sambilno bapikir pikir, bandjoer datang taoe towa'.

Bandjoer Raden Noena bakëtoewan gelis, adoeh papoe' towas akoe baketoewan sakëdis, ēmbé keno tao' désa.

Bandjoer nimbal papoe' towas matoer bakti, meran Raden Noena, wah rapat tao' dēsa goesti, Raden Noena bandjoer lèkas.

Sinom.

Wah dateng le sedin désa, Raden Mas Witarasari, den Noena bandjoer batelah, le sedin langan malinggih, tjahjano Raden Mantri, dit désana miloe tandoer, datoe benga njeriminang, bandjoeran gantjang bamanik le parekan, kanak alo soegoel gantjang.

Métë sino tjahjan apa, parëkanno bandjoer brari, wah datang lé' loewar koeta, meta tjahja Raden Mantri, den Noena sèdèk malinggih, parëkan bandjoer matjoendoek benga kaliwat-liwat, gita' tjahjan Radèn Mantri, bateroes matoer kadji nanikang dewa.

Ngatoerin peng kadji tama, aning dēsa nengkē gēlis, Raden Mantri bandjoer leka^s, parēkan si sopo ngiring, wah datang Raden Mantri, taèk lè^s bantjingah bandjoer, datoe bamanik gantjang, rapētang tao^s da ité, Raden Mantri bandjoeran noenas loegrehe.

Datoe ke bandjoer ngandika, lè kantjan pangajah tarik, njoegoelang soroh sanganan, warah bokor mas tesangling, wah napak batoer gelis, datoe ke bamanik bandjoer, sila laloe ngadjengang, sasangana timpal koepi, Raden Mantri bandjoeran balatoer sembah.

Mēran datoe kadji mindah, si'kadji ndē' ngaken nasi^s, pan siné kadji siloeman, aran Siloeman Mertadi lêndang goewar to' kadji, datoeno bamanik bandjoer, derēs manis ngandika, kēnangkoe tao lè^s nasi^s, lamoen meno sila' laloe sida njēdah.

Si mamanto pada bënga⁵, gita⁵ tjahjan Raden Mantri, si⁵ngigël ndè⁵ ta roengoewang, towa⁵ badjang belè⁵ bëri⁵, sing gita⁵ Raden Mantri, nina mama pada bijoer, poetri sibaloe⁵ pada, boedal aning dalëm poeri, salapoe⁵na pada gila⁵ lè⁵ siloeman.

Raden Mas Tilar Nagara, bandjoerna sida bapamit, kadji pamit datoe Wajah, datoeno nimbal bamanik, entjong lalo' de adi', sila' njëdah djoeloe laloe, den noena matoer sëmbah, isi' djëlono wah lai', mapan kadji babalé lo' lëndang goewar.

Dātoeno malik ngandika, lamoen meno djā adi⁵, sila⁵ de loembar sēloeman, djēma⁵ kēté sidė malik sandikan datoe goesti, Raden Mantri loembar bandjoer, soegoel lèkan bantjingah, wah datang loewah koeta gēlis bateroes lèka⁵ ndè'na kotjap si lè⁵ langan. Wah dateng ito lè taman, malik ja njaloek koelambi, pedas mara godeg gawah, nengke kotjap nene bini si lè désa tabilin, isi kaka no salapoe, tama lè dalem poera, bandjoer loembar nene bini, pangiringno ara pitoe towa towa.

Wah dāteng lè loewar koeta, na rangdē lēká lè moedi, mongko kēmbalno nè dènda, wah datang lè taman sari, taēk lē tété gēlis, pada bateroes salapoe, tama lè dalam taman lo monjèh bandjoer tekoewih, adoeh monjèh boje embé keno anta.

Lo' monjèh balatoer gantjang, mëran kadji nënë bini, ngoembé keno ratoe mas, tingkah pengkadjino goesti, singigel ngonë goesti nënë bini nimbal bandjoer, si ling më koe toeroetang, ndë koe ngingat kanan kiri, sadatangkoe noendoek ngigël lë kalangan.

Tapi aras ongkat dengan, pada bijoer bēlēs beris, kotjap aras sopo dēngan, badjang bagoes maras Pandji, mēno ling dēngan tarik, si mamanto pada bijoer, si lēs dalem bantjingah, lès kalangan boewès sēpi, daka meno moele nde koe ngèngāt.

Lo' monjèh balatoer sembah, sangka inget gama' goesti loewés baé babègalan mapan karja belis gati, ara' bé tos tepelih, ina' rangde nimbal bandjoer, maras ling mè' ndè'salas sangkas sedek datang kami, bandjoer mara nènès bini ngigel dowang.

Akoe tokol djari tenga^c, ngiwa kembal nene^s bini, bakaloeng si' sapoe^c tangan, regem sapoe' soetra koening, kadoe koe ngosè^c biwih, sambilang koe basamparoe, mirikoe andang daja, boeka kembal nene^s bini, po'koe mama^c soesoetan koe mara^c bila.

Tjatjoendoekoe kembang poedak, lè poendjoengkoe ngantjikngantjik lēgē atengkoe ndè djamae, poetri si pada malinggih, pada njibeng bé tarik, endè krante la Sentoel, sepit baé sibengna, sare baé akoe gati, ngapè tandang ngèmot roko lè kalangan.

Ndè na ngonè bandjoer gèwar lè kalangan boewé sēpi, si ngigil ndè tëroengoewang pada béké anak djari, towa badjang bini laki, lë bantjingah pada koempoel, pada manto siloeman, ndè koe wah nanemoe dait, anoe tëtoe mara roewan tjahjan boelan,

Tetoe ngempet be elorta, ita si towa no gandjih, gojo si badjang nde gindjal, lo' monjeh je nimbal gelis, nde ke de tjoba tari, polah sang na ini sanggoep, na rangda bandjoer nimbal, djema akoe tjoba tari, sang na sanggoep le ita gen bakasihan.

Lo' monjèh je bandjoer nimbal, tjēmor sambilno makēdjit, moele sedeng inas rangda, si badjang ja djari gait, nging sida inas rari, isi' tombongde wah kisoet, sos angen bae badjang ini' rangde nimbal sili, pantēs lalo anta moeni godeg gawah.

Lo' monjèh bandjoer nenggakak, ina rangde sërë sili, oeres mélé ngarëmpakang, lo' monjèh sajan nëngkihik, njarèrè ngisek sakedi', gen ngëmbé mowa sëndoek, pantës dë lè' tamparan, bilang djèlo ngitoeng trasi, ina rang da sërè gëdèk ngapak ngapak.

Ngileng mélé mamatèäng, lo' monjēh bandjoer bērari, lè' rēmpoeng poenti' batèrla', bakĕrēm sambil makĕdjit, nahina bakaketēk, na' rangda sērĕ njĕrengoet, sambil gati matēäng, bandjoer ara' longka' poenti' ina' rangda kalĕgong ngaloengkoer reba'.

Lo' monjèh pēdas gagita^s, bandjoerna gantjang brari, kampak kina ina' rangda lo' monjèh jë malik brari parēk lè^s nènè^s bini, ina^s rangda' oerēs bandjoer, keng na baé ëndjekna, njanjandar lè^s toengga^s poenti^s, ina^s rangda ngangkat mēlarja barijak.

Nè' bini bandjoer ngandika ngelek ina' rangda gelis, ina' rangda bandjoer oeras, parëk ja lè' nènè' bini lo' monjèh bandjoer moenik, na' rangda koe ngèndèng ampoen nda' da pijak kasilijan, ita malèsang si roebin, roebin soesah nengkë te badjora' djora'.

Ndé' na kotjap peteng désa běnar těkotjapang malik, kalēmà' jamadabdaban, papoet towas sigen ngiring, lê' loewar taman ngantih, nēnēt bini loembar bandjoer, gen oelih aning désa, nas rangda Sajoman ngiring, djari ngidjěng ja los monjèh měsas-měsas.

Ndé' kotjap silè langan, wah datang lè désa gëlis, endéh rarah dalem désa, taèk lè bantjingah tarik, si manto bělé běri, lè pēken pada bakoewoer, towa badjang nina mama, pada ngoemba anak bai, sēsēk djēdjēl lè pangorong bag'lijoeran.

Ndé' na kotjap si lè désa, nengkë kotjap Raden Mantri, sitabilin ito lè taman, wahna djraäng koelambi, bateroes Raden Mantri, loembar aning désa bandjoer tjahjana Raden Noena, benar toe ning tasning léwih, datoe bandjoeran bamanik lè parékan.

Kanak alo soegoel gantjang, këlèk siloeman si roebin, Tedjan ija bakëtoeäng, badait lè' akoe malik, parekan bandjoer gelis, lèka ija barari soegoel, lalo meta siloeman, pasila na bandjoer gelis, Raden Mantri batëroes taèk lè bantjingah. Badjoerna noenas loegrèhe, datoena gantjang bamanik, sila laloe sida njedah, Raden Noena matoer gelis, sandikan dewa goesti, Raden Noena mama bandjoer, singigel je batelah, salapoe na nèné bini, bandjoer boedal téhiring si tali oemba.

Sambil njarère dendoena, sadatangna dalem poeri, tama bale bandjoer rebar, ngapong galeng sambil nangis, adoeh siloeman goesti, djawoer gamar kadji datoe patoeh makabaloerna, si gila ler Raden Mantri, makabaloer pada nangis basambat.

Kotjap nè denda Winangsija, tjingakina pada sepi, poetri sibaloe ja boedal, tama aning dalem poeri, në bini loembar gelis, oeli aning taman santoen, wah datang je lè taman lo monjèh bandjoer makoewih, adoeh monjèh kēté anta djoeloe gantjang.

Lo^r monjèh ndè^r ara' nimbal, nè^r bini malik bamanik, bojë embé si aningna, nèngkë po ja pajoe njëdi, papoe^r sitowa^r galining, pada nanggah bilang boetjoe, sĕpi ndé' nara^r nimbal nè^r bini malik bamanik, adoeh monjèh nëngkë mè^r sipajoe ilang.

Maskoemambang.

Bandjoer tokol nënè^s bini sambil nangis, nangis basasambat, ngoembė sangka mė^s si njědi, bilin koe ngënė sangsara.

Soebahnala boedjah matê lê' pasisi, kapoenê lê' lendang, soesah atèn kadji goesti, si lo' monjèh nëngkë ilang.

Doeh mas mirah bilo matè djari soeling, timpoh le sempara, era atènkoe te binin, djandjinkoe dait sangsara.

Soebahnala ara' mate ta sampèntih, ngoemben entan taowat, sala' atènta sakēdi', isi' tenge tampowas.

Soebahnala romot gro sambēl gili², teseda² si pelalah, momot mēro kangen diri, si² kangen ita siri sala².

Bandjoer lèka' nënè bini sambil nangis, tama lè pondokna, bandjoer daitna koelambi, njëbo lè goeloengan tipah.

Po^rna djepoet iwana sambil nangis, sai njëmatë^r ija, na^rrangdë bandjoer tëkoewih, barèng dait papoe^r Bokah.

Inas rangde në bangken los monjëh oeri inas rangda gantjang, tama gitain koelambi, nas rangde tindjot gagitas. Noenas kadji djawoe ija nënë bini, bangken monjèh dénda, itjanina bandjoer gelis, na rangda èntjong badjawat.

Po^sna pesèt koelambi ndè^s nao^s isi, ina^s rangda nimbal, jen bangkēna mené goesti, tekan lēndong masih tilah.

Mapan mené mara^s patadah koelambi, nè^s bini badjawat, amboena ndè nara^s bais, bandjoer bapikir nè^s dēnda.

Sinom.

Bagoes koe seboe ija nëngkë, bandjoerna te seboe gelis, le pakemba na ne dënda, nëngkë kotjap Raden Mantri, sile desa te bilin, sedekan ja nangkil datoe, katoengkoel bararasan, kadjoeloe wan Raden Mantri, nde na tao si ngigel wah pada boedal.

Raden Noena bandjoer ngèngat, tjingakna wah boewè sépi, si ngigel wah pada boedal, tama aning dalém poeri, pikirna Raden Mantri, je gen bapamit lè datoe, kadji bapamit déwa, isi djelona wah lai, datoe bandjoer bamanik sila de boedal.

Sila' de loembar Siloeman, djema' kēté sida malik, sandika atoer Dennoena, bandjoerna oeres bapamit, soegoel ija leka' gelis, oeli' aning taman santoen, bapikir sambil leka', ngoembe akalkoe nëng kani, sigen tama le' taman mara' si nengke.

Pan nané akoe katara, koelambinboe wah tègisi, meno pikir Raden Noena, bagoes koe pasëmel diri^c, wah datang Raden Mantri, to lè^c loewar taman bandjoer, bapikir sambil lèka^s, nidó^c lè^c bawa^c tataring, baparimboen papoe^c toewa^c bagoes deman.

Malik bapikir den Noena, bagoes koe pasemel diri, koe mate ila koe nengke, bateroes tama Raden Mantri, taèk lè tété gelis, papoe sitoewa salapoe, tarik ija pada ngèngat, gita tjahjan Raden Mantri, pada tindjot salapoe na pada ngéngat.

Bandjoer moeni papoe' Bokah, ija si ngonè' sĕsĕni, si tapanto isi dĕngan, pilih lo' monjèh jĕ sĕni, sangka ndè' na badait, Raden Noena lèka' batëroes, nĕpĕt lè' sasangko'na, bandjoer ngéngat nènè' bini, batëroes noendoek, nènè' bini semoe ila'.

Den Noena bandjoer ngandika noenas koelambino adi², nènè² bini bandjoer nimbal, ndé² koe nanao² koelambi, sai kè sidě siné isi² koe ndè² wah bat moe, Den Noena bandjoer nimbal, lamoen de ndè² nënao² adi², kadji bidjan mami² si lè² Lajangsëkar.

Sangka" kadji dateng mirah, mapan ara" gambar goesti, tri tipa' ito lè' taman manggong lè' sedin parigi, sino si gita' kadji, no sangka' kadji dēndajoe, balajar noenggang kapal, si mèta sida mas goesti, lagoe' ara" sanak të masih lè' kapal.

Aran Raden Kitap Moentjar, tësalin arana pasti, pina di' na anakoda, sino sameton të adi, nëngkë nenoenas goesti, koelambi noratoe ajoe, ne' bini noendoeg penang, bandjoer soegoel ai s'remin, ngoembé sangka peng kadji nandroehin raga.

Maskoemambang.

Enda' gama' sidĕ malik bakoelambi, pajo lalo sida, njangsaran ragan pèng kadji, maras roewan godeg gawah.

Raden Mantri bamanik sambilna nangis, kadji pamit dënda, gen lalo aning pasisi, méta kaka^s Kitap Moentjar.

Kadji lalo ara' samendak mas goesti, nènè bini nimbal, nda' de ngonè loembar goesti, lamoen peng kadji gen balajar.

Dangdang.

Këlëm siné oemoer kadji goesti, moen peng kadji batëroes loembar balajar, sangkas nda de ngones raden, den Noena nimbal bandjoer, nde po kadji gen ngonek goesti, kadji lalo samendas, oeli aning laoet, meta kakas.

Kitap Moentjar bandjoer lêka^e, soegoel lêkan taman gĕlis, wah datang lê^e tamparan.

Kitap Moentjar bandjoeran bamanik, lè' parëkan, alo toeroen kanak, mapan ara' tëmpo mené, tjahjana Raden Bagoes, parëkano badjoeran gëlis noenggang sakoetji balajar, njarëpëk badajoeng, wah datang lè' tamparan, wah badait, parëkan lè' Raden Mantri, Den Noena bandjoer moenggah.

Gagantjangan pēlajar Raden Mantri, dit parēkan, wah datang lè kapal, Raden Noena bateroes taèk, den Kitap Moentjar bandjoer, gantjang mēndakin Raden Mantri taèk lè kamar, wah na tokol bandjoer, Kitap Moentjar matoer gantjang, adoeh raden, ngoembè si sangka' pèngkadji, pētēng datang lè kapal.

Pangkoer.

Den Noena bandjoer ngandika, Kaka^s Moentjar dabdabang neugke gelis, čntèh kaka^s miloe toeroen ta barang aning taman, adè' sida nao^s djari gagebo^s koe, mapan nané wah katara, koelambin koe wah tĕgisi.

Kitap Moentjar bandjoer nimbal, sila Raden kadji liwat ngiring bandjoeran ija barëng toeroen ndé na kotjap lè langan, kantjan roban pada ngiring Raden Bagoes, pada lèka gagatjangan, kenëng tjritan Raden Mantri.

Tekotjapang silè' taman, papoe towa tokol bawa tataring, bagoendem ngrawos dit batoer, sambil noengker tatoendjang nde sala ling koe sipiranan batoer, pilih lo monjèh siné ija, mené dja ling koe si roebin.

Bandjoer moeni ina rangda, basindiran hê sida ama rari, de sregepang baé djoeloe, kandik pengkali tambah, mapan nengke pedas ai no gen blaboer, bandjoer moeni papoe Bokah, awo moelê ndê na pelih.

Mara' ling bi inas rangda, ndë na boeroeng poenika sigen djari, padas ija gen djari emboeng, takalis isis lëntas nengke djas na pira lindoeng gen tekedoek, mapan ais pangempokan, piran ija gen ingsat malik.

Papoe Krapoe bandjoer oeras, basalekep nahènè bakâtik, nginggè mowa nganggoe, sambil djongdjong tatoendjang basindiran sangka ingât bahé batoer, ënda pada simo benga, moelë gënnë ëntoer goemi.

Panjakapnja wah basadang, mapan nané djandjina tama' ai, nènè' bini tjemor bandjoer, mirengang sasindiran, bandjoer oeras kantjan papoes toewas salapoes, pada djongdjong tatoendjangna, mentjas lè' bawas tataring.

Nde na kotjap si le taman, nengke kotjap malik ija Raden Mantri, wah datang le taman bandjoer, balatoer Kitap Moentjar, siné keno si tao peng kadji ratoe, Raden Mantri bandjoer nimbal, awo siné tao kami.

Bandjoer nangis Kitap Moentjar, sambil ndongas ngandèk ais saremin, datang lès pondok na bandjoer, bateroes pada tama, Raden Noena bamanik basana aloes, bareng Raden Kitap Moentjar, bamanik lès nènés bini.

Noenas koelambino dėwa, nėnė bini bandjoer njoegoelang klambi, lėkan pakėmbokan bandjoer, tesadé Kitap Moentjar, bandjoer gelis Kitap Moentjar badjepoet, bateroesna toenoe ija gantjang, tan antara bandjoer djari.

Djari djero to le' taman, liwat bagoes mapan ija baroes djari, koeri agoeng no manjoekoer, taoekir endah roewa, també dara masengkang merak makakapi, bantjingah batjrangtjang kawat, balé salapoes mahoekir.

Djaba tengah patandakan, lan pamengkang salapoe na baoekir, tadampal si prada moeroeb, atap doerè salapoe na, lè pasaren goenoeng rata balé moedjoer balé malang balé djadjar, peno isi gambar inggris.

Den Noena bandjoer ngandika, Kaka^s Moentjar baketé side gelis, Kitap Moentjar nimbal matoer, sila^s tama bé déwa, lawoen kadji té lè' loewah ngantih datoe, Radèn Mantri bandjoer tama, bareng dait nènè^s bini.

Bateroes tama lé pamereman, Raden Kitap Moentjar bandjoer bamanik, lé kantjan roban salapoe hé kamoe pada kanak, ade mé bisang pakakas mé salapoe, mapan siné moelè njandang tao te naroäng diri.

Lo^c Njamboeloeng matoer sembah, meran datoe kadji liwat sahiring, bateroes gantjang bada^c batoer, hé batoer nëngkë bisang, kèrèng dodot pondjol kemè^c tepa^c lisoeng, akoe sapo' to koewada, si^c manoek tebadjang gati.

Měno sangka^s koe sěparap, sigen ladjor bataro^s bisang diri^s, si^s tadah manoek těbatoer, masih djeneng garoenjam, manoek badjang tadah koerangan gageboeg, tjēmor dèn Noena mirěngang, sindiran Njamboeloeng pasti.

Sinom.

Den Noena bandjoer ngandika, sila' denda taèk gelis, nènè' bini ndè' na nimbal, semoe ila' dalèm pikir, inget sidjelo roebin, manggong ima lè' bon kasoer, sambil ngakit koekoena, tokol sambilna sinangis, Raden Mantri ngapong sambil ngandika.

Doeh déwa mas mirah, pitoeroening Widijadari, toeloes soekanda mas mirah, asi' gen prijak lè' kadji, tawoe doraka lebih, sabalit satawoen, nemoe papa sangsara, djari tao^c sala^c djari, dalem oedjoet tawoen sida djari kembang mata.

Lantaran kadji si djogang, gila ngerèmon liloes poesing, ndè ta soekajang si dengan lagoe' kadji semel goesti, ngenteng lè dalem poeri, tapi njandang si dendajoe, ndè de soeka pangéran, ngemboen tawoe sala djari, mapan kadji tawoe da doro sasawah.

Sangka^c ndè' na ara' girang, to lè' dasan kadji goesti, sangka' kadji dateng mirah, si meta sidē mas goesti, djari wah datang kadji lè' balen dēndajoe, sidē bandjoer ndê' soeka, ngemboen kadji tawoe miskin, sangka nëngkë kadji pamit ratoe mas.

Oelès aning Lajangsekar, nëpet dësan kadji goesti, ndès kadji semel mas mirah, ngenteng ité dalëm poeri, ndès kadji semel goesti, noenggoe balén dengan bagoes, ni bini bandjoer nimbal, adjoem lalos sidë goesti si bamanik njatë goesti lebih wikan.

Lè kamiskinan kadji déwa njata jen ndè ndè goesti, asé lè kadji pangeran pilih powah laè kadji kalaparan bagrinting, ngoembé sangka' nèngke datoe, ngakoe diri da rara, anging kadji tetoe miskin, ngoembé sangka' peng kadji nandroehin raga.

Sangka' pëng kadji gen boedal, ndë kë siné balen goesti, ndë po kadji ngépéjang, kadji sinë patoet njedi, mapan ndë pantas kadji, djarin isin djëro bagoes, pan kadji tawo' nista, gëmet lalo gama' goesti oepamanjo ngëmboen tangkoelak bagelèmpar.

Sambilna nangis ne' dēnda, bandjoeran ija toeroen gelis, toeroen lèkan baon tipah, sambilna batoengkēm nangis, bandjoer toeroen ne' laki, djawat tangan ratoe ajoe sawal bandjoerna oemba', tekang no le' kasoer sari, tan antara nēne' bini bandjoer reba'.

Dèn Noena tindjot njerëminag sambil ngapong nènè bini bandjoer na nangis badjamdam doeh denda sarining poeri, tjingakin kadji goesti, nda gama de loepa bandjoer, nënè denda ndè na nimbal, paleng ndè na tawo moeni, Raden Mantri djëdjeh, nangis basasambat.

Maskoemambang.

Soebahnala kahwa tiwoʻ tĕngā gili, tarik pada baboewaʻ, ndèʻ koe kawa gen tĕbilin, sakit angen koe tampowas.

Doeh mas mirah dila koerem silè dinding, minjak pada noempah sila' oeres nènè bini, enda gama bandjoer loepa.

7º Volgr. V.

Soebahnala bémbé paleng sēdin ai, těsebo lè kakoewang, ngoembè angen side adi, sangka sida tedo dowang.

Soebahnala moen te keret pempang boeni, bëlindjo lè Sowéta, sila oeres nënë bini, daka lijoe gama ita.

Doeh mas mirah djoekoeng bali gen basedi, peno² isi³ sebija, oentoeng djandjin kadji goesti, sigen nimpăh djari satija.

Soebahnala pempang boeni polak tarik, kasampah lè mita, nenè bini loepa diri, nengke soesah po no ita.

Soebahnala lamoen koening boewa' djroeti, takeret taka ngerandjang, apa oenin kadji goesti, daka serek oerès gantjang.

Doeh mas mirah kelem sine djandjin kadji, baréng ninggal doenija, nènè^c bini bandjoer ngoewit, Raden Noena ngangapongang.

Sambil nangis doeh denda mas ajoe lewih, tjingak kadji mirah, Sinomoele ia prijatin, nènè bini bandjoer ngasa.

Sinom.

Nènè' bini bandjoer nimbal, pèng kadji baskalèbih, djaran baroes teoeroekang, pantes babandar sakedis, gemes peng kadji lebih, ngendet isis lima karoeng, den Noena bandjoer nimbal, sila pinang gamas goesti, mapan kadji baroe' seger kamaroeh pisan.

Sangkar kadji datang mirah, ndè po kadji likat moedi, singangēn peng kadji denda ndé' téhitoeng temah pati, pan larangan de goesti, lè' aten kadji kaleboe, djēlo malem bag'ringsang, singangen peng kadji goesti, mapan djaor aran desa Lajangsekar.

Enda^s ke lalang sagara, daka^s meno datang kadji, nènè' bini bandjoer nimbal, sila' merem baè goesti, bandjoeran Radèn Mantri, manggong ima lé^s bon kasoer, aloes soegoel manikna, sila^s kareng mērem adi^s, bandjoer mara saling kapong bareng reba^s.

Dila gedah makembaran, benar tandoer dalem poeri, bandjoer mērēm nènè' dénda, bareng dait.

Raden Mantri, pada ngidap bĕmai^c, saling djomēt saling sidoek, ndé^c kotjap petėng desa, bēnar tekotjapang malik Raden Mantri masih sirep ndé^cman ngasa.

Baroe'na sigalang menah, djelono wah soegoel ngantjik, bandjoeran soroh pangajah, silê' loewar pada ngantih, la Goelasih Kamoening, la Sandat dait la Gadoeng, Mènoeh Gambir Tjindaga, Poedak Saroeni Djampiring, la Prijana Nagësari la Tjëmpaka.

Salapoe na basindiran, antap tinggang sedin ai lamoen te si moela girang, njere angidep kamai, paleng pao mas goesti, si balida djari tèloe sedeng tao koe mirah, ngawala tatoe mas goesti, bandjoer ngakak la Poedak ija bateroes nimbal.

Nde^c ta tao^c toena malang, tagodit bandjoer malitik, nde^c te tao^c troena badjang, tao djari godèg pasti, la Sandat nimbal moeni tetoe Poedak, la Poedak bandjoer nengkikik, pada ngakah la Tjempaka bandjoer nimbal.

Babi lè tenga segara kapoenè no lé Koerandji, sangka na mélé déndara, si monjèh wah djari Pandji, la Soelaseh jë moeni, lé batoerna salapoe, poesoe djaka tegita, katoengkoelan ita pasti si mamatja ndè na tao désa benar.

Raden Noena bandjoer ngasa, tjemorna kalebihlebih, mireng sindiran pangajah, bandjoeran ija oerès gelis, barèng dit nènè bini, po na barèng soegoel, badait Kitap Moentjar, Dèn Noena bandjoer bamanik, nanè ngoembé gen saran de nëngkë kaka².

Nane apè gen koe toenggang, koelalo parèk lè mami, koebareng dait ipar da, Kitap Moentjar nimbal gelis, sila meneng bé goesti, gampang isi kadji ratoe, bandjoer den Kitap Moentjar, gantjang je djepoet pandjalin, mantok kajoe bandjoer djari singa mas.

Sino bandjoeran toenggangna, nènès bini taèk gelis, malinggih lés bongkor singa, nas rangda miloe nongkèlin, sambilangna ngatèmin Raden Noena taék bandjoer, Singano bateroes lèkas, lalo aning dèsa gelis, tèkotjapang wah rapèt, lès sedin désa.

Endêh rarah pada gêwar, pada bêkê' anas djari, nina mama bagelijoeran, towas badjang belés beris, tama lê dalem poeri, lês bantjingah pada koempoel, pada njêbos dirisna, parek lê datoeno gelis, si'na takoet gitas singa boenggas oenggas.

Wah datang lê parempatan, Raden Mantri bandjoer gelis, toeroen lēkan bongkor singa, Nênê bini toeroen gelis, tama lê dalem poeri, parek lê datoe no bandjoer, datoe taget njereminang, sĕrēminang na nênê bini, si'na datang barêng dit Siloeman.

Datoeno bandjoer ngandika, lè denda Widaradin, adoeh anakkoe Winangsija, sai siné si tè djak bi, ampo' arana malik, nènè bini njembah matoer meran kadji matoer pemban, lè batang peng kadji mami, siné bidjan mami silé Lajang Sekar. Datoeno taget mirengang, bandjoer na gantjang bamanik, doeh anakkoe den Taroena, nde^z koe tao^z sida goesti, sai aran de goesti isi^z tembé sida laloe, ama' moelē ndé^z pedas, nēngkē tindjot ama^z lebih isi' laloe ngakoe^z di^z djari siloeman.

Pangkoer.

Datoeno malik ngandika, doeh mas mirah Raden Taroena Pandji, ngoembè sangka sida laloe, ngakoe diri siloeman, Raden Mantri bandjoerna njembah balatoer, kadji noenas goeng sampoera, pan noengkoelang tadah kadji.

Datoena malik ngandika, nëngkë kembé tao' kaka' da goesti, Raden Kitap Moentjar laloe, Raden Noena matoer sembah meran ita lê pasisi nëngkë datoe, pina di' na anakoda, datoeno malik bamanik.

Jen toeloes asé de anak, sigen brama lè ama nëngkë goesti, pan ngëndeng koe nanë laloe, koe tikah laloe nengkë, adè bébas to lè taman saling djao, sandika atoer den Noena, datoeno malik bamanik.

Manikang mas sila toewan, moewah pangoeloe lebé dit kijaji moerid, tjatjakana lebih satoes, datoe malik ngandika, hé Tengkowah alo kamoe leka djoeloe, bada sedahanno gantjang, ade na sregep matjawis.

Djari padagingan karja beras reket njijoer boesoeng lan poentik, akoe gen menikah menantoe, soroh djari sidekah, moewah selawat, ade na seregepang djoeloe, kepeng sile gedong bisang, djari selawat baloe keti.

Pada sijoe salapoe na, sopo sopo toewan dit kijahi moerid, sregep kereng tangkong badjoe koepijah kasoet lenterang, minjak pender sapoe tangan kepet pajoeng, den Noena bandjoer ngandika, le parekan roban gelis.

Lo' Njamboeloeng krari gantjang, aning taman bait petino sai', ndè' na soewé datang bandjoer, pèti wah teatoerang, Raden Mantri ngandikajang boeka' bandjoer, berisi soroh lalĕmesan, ara' satoes solas kodi.

Malik ija njoegoelang selaka, jen tjatjakan watara teloeng tali, nané te kontèäng toer, wah na inggas batekah, bandjoer mara

toewan lebé kijahi pangoeloe, pada tatjatjarin sèlawat, pada sijoe sai sai.

Malik loʻ Njamboeloeng oeras jen tjatjarang selawat Raden Mantri sopoʻ kijahi pada baloe,ʻ bagyana ringgit mas, kèrèng belèkat sapoeʻ tangan badjoe kasoet, wah na inggas pada boedal, den Noena bandjoer bapamit.

Bandjoer taèk noenggang singa, nènès bini na'rangda miloe ngiring, singano jë lèkas bandjoer, gen oelis aning taman, ndè'ne kotjap lès langan wah datang bandjoèr, bateroes tama dalem poera Kitap Moentjar wah badait.

Kitap Moentjar matoer gantjang, doeh den Noena ngoembe be nengkë goesti, si^s peng kadji toe le^s datoe, wah parèk le^s mami ta, Raden Noena bamanik basana aloes, owo^s kaka' Kitap Moentjar, djema^s sida oeli' malik.

Djema ngalema de leka adé sida ito noeloeng noeloengin, mama ta no kaka bandjoer, sigen dabdabang karja, bandjoer gelis Kitap Moentjar matoer, piran ke no mami dewa, sigen nembé karjoe goesti.

Sinom.

Né^s bini bandjoer ngandika, sila^s kaka, de toeloengin, mami^s ta gen ngangkat karja, Kitap Moentjar nimbal malik, sandikan dèwa goesti, piran si karjano ratoe, sila^s de pahitjajang nènè^s bini nimbal gelis, awo^s kaka^s lé^s sinino tanggal lima.

Kitap Moentja bandjoer nimbal, mapan moele sino goesti, djelo keras ajat sengkala, jen kapatoet atoer kadji, datang lé djelo kemis sedekan tanggal ping pitoe, ndë na kotjap lé taman, batjrita lè desa malik, bidjan datoe salapoe na pada gila.

Salapoe^c nangis badjamdjam, adoeh Raden Noena Pandji, djawoe^c gama^c kadji mirah, aning desan dë mas goesti, ngoembé sangka^c pèngkadji, betah lalo sida laloe, ngangkat tao gila djogang, ndé sopo^c timpal peng kadji, doeh mas mirah sarin désa Lajang Sěkar.

Ndè ke peng kadji wah wikan lè kadji siné goesti, moele djari isin poera, ngoembe sangka sida goesti, djari makendeng diri, lè tjitjing sino la Kantjoet, djadah sino Winangsija, sino si emboen peng kadji, sangka nengke kadji temah gila djogang.

Singangen peng kadji déwa nengke moela djandjin kadji, meno ling tangis badjamdjam poetri selaboe^c no tarik, denda Wingit bamanik, tipa' denda Wangi bandjoer, denda Wangi je ngèngat lè' ade na Gondasari, saling engat, gedek na baliwit liwat.

Lé dènda mas Winangsija, nê denda Wingit bamanik, pilih po ija wah batijan sangka mélé Raden Mantri pedas ija ngoenggahin lè kamalem aning laoet, sangka na mawoe koeskas, tjitjing sino Widaradin ngoembé sangka ja tèmelè si den Noena.

Tanding apit po ndé' nara', roewan te pada sĕseni, lè' djadah sino Winangsija, goetoen tana' sala' djari, hé kanak nengkĕ gĕlis, alo pada leka' bandjoer galining bilang dasan, petang akoe bang groe' begik, sang bi mawoe' ratjoen oepas broewang.

Lamoen bi wah maoe' pada ampo' bi pada tjetekin, adë' na si pelot modar, basong sibilangno djenggit, angen ne Raden Mantri, gen madik ita si baloe', serekan si basong boewang, la kantjoet no Widaradin, genit bèlang ja ngoengahin aning kapal.

Meno lingna pada ngoetjap, nde'no djeras gila nangis, djawoes gama' kadji mirah, nde kadji kawa mas goesti, ngenteng les dalem poeri, lamoen dandes asis datoe gen ngemboen kadji mirah, lamoen kamalem kadji ngimpi, prasa kadji diri kadji bakapongan.

Asmarandana.

Katjrita lè' taman malik Kitap Moentjar bandjoer léka', gen mamarek datoe nènè', ndè na kotjap si lè' langan wah datang dalem désa taèk lè' bantjingah bandjoer, parek lé' datoe mami' na.

Datoeno bandjoer bawangsit Kitap Moentjar noenas loegrahe bandjoer je lè' bawah tokol, datoeno bĕnga' njĕrĕminang, si tindak lan tritipno datoeno bamanik bandjoer, laloe ama' bakatoewan.

Lekan embè laloe sini, ampo' sai ké aranda, Kitap Moentjar matoer adeng, meran kadji balatoer pemban, kadji le' Lajang Sekar Kitap Moentjar kadji datoe, datoeno taget mirengang.

Bandjoeran gantjang bamanik, doeh anakoe Kitap Moëntjar, nengke ade laloe bahe, itè gen merentah gawente, Den Kitap Moentjar nimbal, meran kadji ngiring datoe, samanik pèng kadji dèwa.

Doerma.

Kitap Moentjar bandjoeran bamanik gantjang, njoeroe' perekan

gĕlis, alo ante lèka⁵, lalo aning tamparan, mè⁵ geroegah meligè no gelis, parekan gantjang lalo aning pasisi.

Ndè' na kotjap silé langan saloepoe'na, wah datang lé' pasisi, bateroes ija boengkar pragat bandjoerna ngoendjil, sangka odjok desa gelis, ara' watara rembatan satoes lebih.

Wahna datang lé' desa pada batroesan, bandjoer tandjengang gelis, lé' tèngà' prampatan, djari balè pahasan, baratap si' soetra koening soetra dewangga, songket djari lalangit.

Balalingsir bakalamboe soetra kembang toenggoel petjoet nongapit lé' djoeloen pahasan, wah djari salapoe'na, bédil merijam tarik moeni, mara' gen kijamat, si'ramen ongkat bedil.

Mapan moela tjirin wah djari pahasan, ndeh rarah ramè tarik, simanto pahasan, belé beri nina mama, pada ngoemba anak bai, manto pahasan, toe dasan tépi siring.

Salapoe'na pada benga' gagita', ng'rèdèp tjahija njaririt, benar dalem dèsa, dila pada nispala, datoeno banga njaremin, roewan pakakas, ndé' bawoe soegoel manik.

Teken bale isi mas toer matatah, salapoe na te sangling, goewar papadjangan, watara lima dépa, takaloang kasoer gembi, rampeng masoelam, bareng dit galeng goeling.

Silè' tenga' tadinding si' pager gedah, gen tao' Raden Mantri, wah djari selapoe na, poetri si baloe' pada, barerempak bakakètik', isi gedekna, talo-atèna lebih.

Mapan oewah pada djari salapoe na, den Kitap Moentjar gelis, matoer le' mami'na, pajoe te djelon karja, tanggal pitoe djelo kemis, datoeno nimbal, awo' ama' noeroetin.

Datoe bandjoer ngandikajang kantjan roban, ngalim kantjan kijaji, goeroe santri toewan, dèmang toemenggoeng pada, preraden miwah preboeling, mantri poenggawa, salapoe' bini laki.

Datang djelon karja gorok sampi kibas, kao^c lan biri biri, manoek bebèk angsa, djelo malem basoekan, linggih lè' bantjingah tindih, si mendet pada, gajoeng lan ngatjor pasti.

Ramè ongkat gamelan ndè' na pegat, tandah gro' pada gati, rèdjang legong ardja djoged barong lan wajang. Raden Kitap Moentjar gĕlis, ngigĕlang djogedna, bènga' datoeno njĕrĕmin.

Katjanta wah datang lè djèlon karja, lè djelon karja gati selapoe

dateng pada, djoeroe bedil lê' dasan tjatjakana teloeng tali, sibabarisan gong prèret tamboer tarik.

Pangkoer.

Kalèma^{*} ija madabdaban, tawoe dèsa gen ngaloe^{*} Raden Mantri, kantjan prebinin prēratoe, pr^{*}mantri lan poenggawa, pada tedoen gen mendakin Raden Galoeh, lo^{*} Njamboeloeng bandjoer lèka^{*}, bareng R. Soerja Tangi, bareng Raden Soemar Nasa, patirata nĕmbangsit pada ngiring, wah na boewè^{*} pada soegoel, lèkan desa sĕlapoe^{*} na, sitamowe^{*} no sinina pada miloe, ndè^{*} na kotjap lè^{*} langan wah datang lè^{*} taman gelis.

Batëroes taèk lè bantjingah, Soemar Nasa bareng dit Soerja Tangi, singiring lè bawa brimboen, moeng mantri lan poenggawa, moewah preradèn preboeling miwah prelaloe, pada taèk le bantjingah, ngiring Raden Soerja Tangi.

Pada benga salapoe na, gita djero bagoes kalebih-lebih prebini ja pada koempoel, batelah lè pamengkang, pada momot gita pinda naga bagoes pada djedjeh salapoe na mara pan naga idoep pastoe.

Sis tingkah koerin pamereman, kakarangan tahoekir pada pasti, bamata komala oeloeng, ilas na isis mas, badjadjawan sis mirah djomanten oengoe, tekelèjatin sis talaga, pameremana Raden Mantri.

Bandjoer soegoel la Soemekar, lèkan lawang barâng dit la Soelasih, masila^c prebini bateroes, tama aning daleman, la Soemekar Soelasih bandjoer lalatoer, goestin kadji temanikang, masilè^s pèng kadji goesti.

Silas goesti bateroes tama, lês daleman peng kadji mandjak goesti, de kadji gen hitjan djoeloes, njampah sis sasanganan, bandjoer tama binin prepoenggawa selapoes, lè balen sedin talaga, bandjoer mara mandjak tarik.

Balē djadjar doewa olas, si bakelining lė' telaga ja belalangit, malangsi permas gagoeloeng, mahoelap soetra kembang, bakakebat isi pramidami aloes, ito sabol salapoe'na, isi' kantjan temoewè' bini.

Wah napak ija pada mandjak, bandjoer soegoel sasanganan lan kopi, hèr mawar santeroep anggoer, ginèwer limonada, anggoer masèm anggoer manis goela batoe, bandjoer mara ta pasila⁵, isi⁵ si ngajah ngahin. Te kontè ang betjarita, wah na djera basanganan si bini, jadin lé bantjingah soeroet, wah inggas salapoe na, tekotjapang den Noena dait né ajoe, bapajes lé balé gédah, saprétingkahna wah djari.

Bandjoer datang Kitap Moentjar, djëpoet isim bandjoerna batéroes ngadji, 16° djoeloen den Noena bagoes, ngoedjoetang mërak mas, djari djolin pangantèno istri kakoeng, bandjoer datang mërak mas, sërtë pakakasna pasti.

Malik Raden Kitap Moentjar je ngoedjoetang pajoeng agoeng si koening, datang pajoeng belidah sijoe, toer tao bagendingan, maras ongkat gagamelan rame naboeh, malik Raden Kitap Moentjar, ngoedjoetang djem sibini.

Bandjoer dateng djino si ĕmpat, patoeh roewa ingesna lebihlebih, ja djawoer kepèt mas tatoer sing gitar pada bĕngar, si bangkitna Kitap Moentjar, bagoes, sing oedjoetangna katĕkan, mapan ija kasih dit djim.

Maskoemambang.

Ina' rangde tokol djoeloen nênê bini, kereng sonket djawa, djawoe^c kepet ima kawan.

Tekotjapang papajasan nenë bini èndah roewan ëmas massan, bakèrèng songket matjawi, matepi si kawat mas.

Kéréng dalém tjindé prada patrésari, kamben geringsing wajang, malambé emas tehoekir batèkèn masotja mirah.

Anting soetra malambè mas tehoekir, belo lima depa, ikat pinggang mas tasangling, batrètès isi^c sasotjan.

Sĕngkang ĕmas mamata si manik ai, poeti mara danta, ali ali peno gerigi, sasimping masotja mirah.

Balengkerna bapapoetjoek, sĕkar tadji, tandoer roewan sasotjan, sile' atas kotjap, malik gĕloeng agoeng gĕroeda moedina.

Tekotjapang papajasan Raden Mantri, panganggo masmasan, tetoe roewa mara Pandji, mawastra tangi tjinde mas.

Raden Mantri basaboek soetra koening, moewang soetra dewangga, melandéjan mas garantim, oerangka pélét Bělangbangan.

Basasoemping si² tjempaka mas tehoekir, bělěngkěrna mahoenda, sasawoer kembang saroeni, jen gagita² mara³ boelan. Pangajagna si ĕmpat miloe taek ngiring, doewa ngiwa kembal, sidoewano pada sai', djawoe' kepet ngangatèpang.

Silahinan pangajahna pada tarik, selapoe' noeggang singa, ampo' bapakakas pasti, mara' kakembang sataman.

Sinom.

Wah sregep si pada lèka', parëkano soegoel brari, njedoet merijam si le' loewar ara' karo belah moeni, lo' Njamboeloeng ja gëlis, nginter barisna badjoeloe, pambatek baris satak, tjatjakan baris petang tali, wah badjadjar salapoe'na pada léka'.

Prérèt tamboer tawa*-tawa* soerak mara* entoer goemi, soerak baris batimbalam bagarèp*s ongkat bĕdil, nde'na batelah moeni, tawoe dèsa pada bijoer, toewa* badjang nina mama, pada girang, manto baris, sésèk djedjel pangorong pada ngambijar.

Lė' djero samene djoewa', pada breboet nepet koeri, ngèndong mara' sèrang mama, dait si mongka' boewè' sepi, boewé' ija soegoel tarik, pada manto saling djoeloe, ager mawoe' gagita', roewan tjahijan Raden Mantri, ina' Taker moele ngentik be ngadjongna

Mijakang dengan si banjak, mirik djoeloe ama' rari, isi' koe sitoemben ama', mele gita' Raden Mantri, si'ongkat dengan tarik, noetoerang den Noena bagoes, jen tetoe meno ama', lawoen akoe tjoba' tari, sangna sanggoep sasanginkoe gen balawas.

Kotjap silė dalem poera, dėnda sibaloe nå tarik, babangsėl sambil ngandika, nè denda Wingit bamanik, semel be ita adi, sigen lalo manto soegoel, sėtan sino Winangsija, sangka ta si pada ngeni, si mela na oema dengan tagetikna.

Měno lingna pada ngoetjap, baris tekotjapang malik, wah datang lè'dalem desa, komala sari mendakin, lè' peken to' na ngantih loewén děngan pada bijoer, takotjapang lè taman si' loewè' barisno masih, ndè'man lèka' barisno kari teloeng atak.

Sino baris bèdil dowang, malik baris toembak lain, poenggawa djari batekna, njoendoel baris Lajangsari ja bapakakas pasti djaler koening tangkong dadoe, tetapang tjara tjina, ngoendoel malik djaran baris, djari batek Soerja Tangi Soemar Nasa. Sino ja noenggang kareta bandjoer soegoel bini laki, soroh si badjoeli dowang, tjatjakana satak lebih marijam lèla mocni, merakna bandjoeran soegoel, èlongna ngentapentap, mara'na singa ngiber pasti, njeling tandoer lè^c moedina singa mas.

Tedèdè isi rebana, toewa-toewa kjahi goeroe basikir, ongkatna mara* kanjeroehan, si' lagoena pada tarik, tebarengin si' moerid, toeroen taek soewara bagoes, asè ita dengehang, soewara gangsoeng manis djangih, mara'ongkat soendari si parek benar.

Njoendoel malik si nanoenggang, limang atoes biri-biri pasti lamoen tëpedasang mara' taman goenoeng sari, si bakakëmbang tarik, madoeloer pakakasan bagoes kotjap si djoeloewan leka': wah ito lè' desa ngantih, pada njamping lè' roeroengna si badaja.

Wahna këlet lè désa pangorong peno^c, si' baris, ina^c rangda, bandjoer ngéngat, ngelé' lo' Njamboeloeng gĕlis, Njĕmboeloeng keté aning itè mè' lèka^c lè djoeloe sambil mè^c barambangan, té lè^c djoeloen Raden Mantri bandjoer marĕ lo Njamboeloeng barembangan.

Maskoemambang.

Soebahnale goela mateng lè' Madjěti, taka' si penarak lege aten kadji goesti, si lèka¹ djoeloen měrak.

Doeh mas mirah gèdeng balantak moela pait, tesedek palalah, parasa' koe sere sakit, angen de si mélé sala^s.

Moela pasti lolon gedang itja sampi, dedolė taka' tapa' ondong dengan mara' Pandji, pajoe ita melet gagita'.

Soebahnala gedeng djroeti babar angin, lolon tjëmpaka boewe^c · reba^c, si taradi je bakawin, sisangaka bararempak.

Soebahnala boeroeng basa' pajoe mandik, moen kanjamen timpal goela, boeroeng kaka' pajoe adi', rasan angen lebih soeka,

Sinom.

Bandjoer ara' déngan nina, lè' sédin pangorong moeni, batoer tjoba' tepikirang, ongkat rarambangan sini, batoerna nimbal moeni, tjoba' sida badé' djoeloe' tapi mara sindiran, ndé' na doega tipa' lain, sabebelta ara' bahe lé' atènta. Ampo' lobè si' rotjetna, tawoe si ngarambang sini, ndé' ara' sigoeg sigoegna, sing agolna těkě ini', oeli' aning né' bini, ngoembè daka' meno batoer, salapoe' pada nimbal, djati gama' ina' rari lagoe' něngkě adé' ita ita dowang.

Nda'na katoer lé' né' dènda, tetoe na metjijanang api, né'bini sibaloe' pada, gen ngandjénang ndè' na ini', gojo gen toelak malik sajan tegeng mara' batoe, měno lingna si nimbal, Raden Mantri kotjap malik, wah na datang ito lè' tenga' prampatan.

Nèné bini tekotjapang, taèk lé bantjingah gelis, nimpah lekan bongkor merak, dit pangajah toeroen tarik, merakno bandjoer te bilin, nèné bini tama bateroes, aning balé oekiran mami'na sibini laki, lan sanakna pada ito salapoe na.

Asmarandana.

Nènè' bini wah njarémin, mami 'bini laki sanak, salapoe'na semoe ila', inget lé' tingkah silaè', simijaang eban-eban ade' na si teboewang dêde Wingit moeni noendoek, adi' alo bateroes tama.

Nèné bini leka gelis, bateroes tama lé pamereman takotjapang datoe nènè bini laki pada benga, sinjereninang bidjana, nengke kotjap Raden Bagoes, tahiring isi rébana.

Njempang taèk le' masigit, rébana ngantih le' bawa', dait saloewé' temoewè, běnga' gita' Raden Noena, njandang gen moeter djagat, mara' Pandji Bagoes noeloes, temoewe nina loewè' gita'.

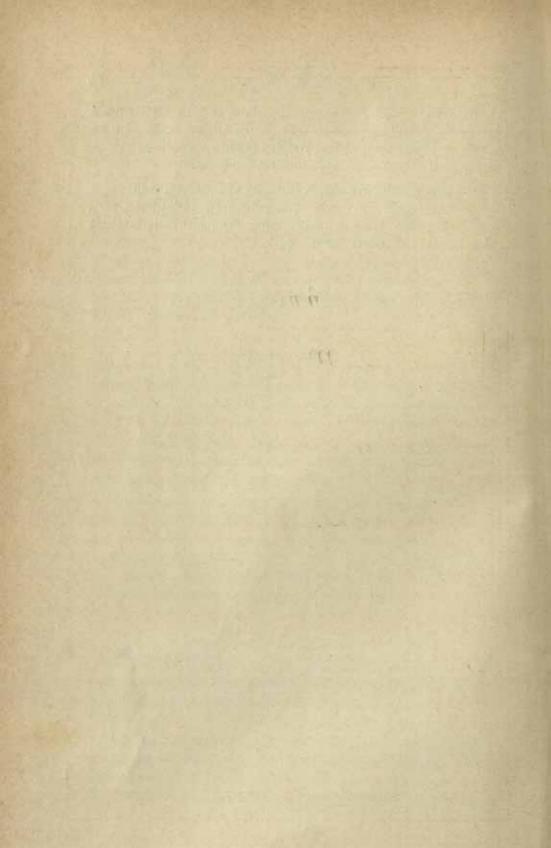
Datoeno bandjoer bamanik, si gen nikah Raden Noena, lé' toewan kijaji moerid lebé bandjoer mara den Noena bateroes tetobat tikah tekontèäng bahe toetoer, wah inggas batobat tikah.

Sinom.

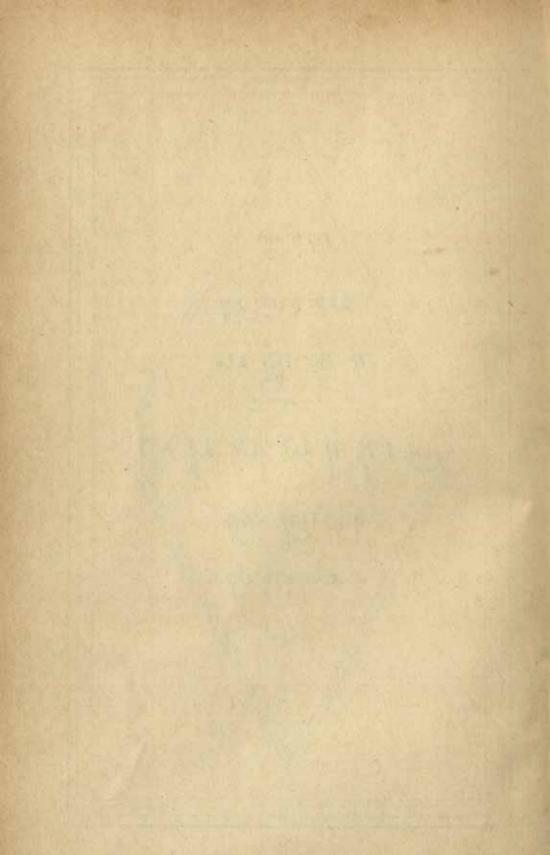
Bandjoer moeni gong gamělan, bedil socrak ramè tarik, pasti mara' entoer desa, koeri agoeng no bakantjing lè' dalem Soerja Tangi barěng dit den Noena Dempoeng, gen djawab tjatjang kriman Raden Mantri loewar koeri, lé bantjingah pada napak salapoe' na.

Kitap Moentjar taek oendag, lo' Njāmboeloeng bandjoer ngiring, bātěroes pada batjang keriman, agal aloes manis djàngih, maraongkat soendari mapan ija dadoewa na bagoes, sing dènger pada gita pangajah lè' dalem poeri, běnga penoe klekit lè' tadahna. Katjrita lé dalem poera, dènda sibaloe na tarik bapikir dalem pangerasa, ngelidoeng ndè keroewan aning angenna njebo diri lè dalem balè sisoehoeng denda Wingit ngandika, lè adi na Gondawangi, adi nèngke ngoembé sang légan angenna.

Basong sino da Winangsija isi na wah maoe Pandji, entèh pada adi nengkë, ita pada njebo diri pan ndè tësëmël adi, sigen pada lalo soegoel, manto aning bantjingah, ila takalebih gen te gita isi tëmoewèno si banjak.

มบุ ค่ำ คก வ ந பிருப் வி ที ทำ เกู๋ เบ๋ נים משבור וש ונו யுறும்பியி ரம் அன்ற மரமாவு

EKEDNH.		
மின்கெயு	ည္ကို လုံး က ရ က ၁၁၂၂	นาวยามายู่กิดเราะเกม
ប្រាប់ក្តីមារ	ณ์ เกิน เกาะ เกาะ เกาะ เกาะ เกาะ เกาะ เกาะ เกาะ	பியையும் வியாய்கள் வியையிரிய வியையிரிய வியாயியிரியில் வியாயியிரிய வியாயிரிய வியாயிரிய வியாயிரிய வியாயிரிய வியாயிரிய வியாயிரிய வியாயியிரிய வியாயிரிய வியாயிர
மாயத்து	ang di di sm	வர்கு வின்கிகின் குடுக்கள் கட்கின் வக்கை சிக்கிய விரு வில்லி குக்கிய விரு வில்லிய குக்கிய விருக் வில்லிய குக்கிய விருக்கு வில்லிய குக்கிய விருக்கிய விருக்கி
uning my	anka samas	வி விருக்கு இரு விருவ விரு விறிக்கிர், ஆர்ச்சு வரு கு வகிருவை ஆர்ச்சி ஆர்ச்சி ஆம் ஆர்ச்சி ஆம், ஆரைச்சு அரி ஆம்
7* Volgr. V.		8

C) mr. and	ແລະຕັກ	வத்கையுக்குக்கிற்கு விருக்கையுக்
		ปกายการให้เกายายา
General M.	เกลเการ	விட்டியத்தை விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில
ar Galanda	miland (a)	வா தை, மழும்பியியையைபார் மழுப்பியப்பாபியியியாத
		வர் வையில் விருவியாகு விருவியில் வையில் வையியில் விருவியில் வையில் வையியில் விருவியில் வையில் வையியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவியில் விருவி
เลาอยู่คา	พิเลา	வலுகாளவுவாவியாழ்றி? கி.வ வையியூம் ஆவி வள்வத்கி ஐ வி.வி.வி.வையை விரையூம் ஆ

		เมาะลา เมื่อนัก เกาะสาราช เมาะลา เมา
drivan,	in in	இது வளவைத்திரு வர்கள்கள் இது வளவைத்திரு வர்கள்கள் இது வளவைத்திருக்கள்கள்
d march	ancia v	வியார் இவர்கள் விருவியார் விருவிய
		ปะบายกาษีกลับพาสุดหูชูพุทธ ปะบายกาษีกลับพาสุดหูชูพุทธ
មាញក្នុង ស្លាន្ត្រាក់		குக்கு அர்கிருத்தை, குக்கிகதுகிற்று இதை கருதிறு இ குக்கிக்கிற்று வதி கருதிறு இ
en my mu	mguy(m)	มหายเมื่อมา มหายมหาย ส. ผูนมหายมหาย ส. ผูนมหาย
9 km 2 mm	an ein v	பு துறியையை வரும்பாய் இரியும்பா, வரிப்பியில் இரியும்பா, வரிப்பியில் இரியும்பா, வரிப்பியில் இரியும்பா, வரிப்பியில் இரியும்பா, வரிப்பியில் இரியியியியியியியில் இரியியியியியியியியியியியியியியியியியியிய

The second second		
		สการขณายิซูพูซูพูซูพูธาลา
my gum en	மருப்போ	வையார்க்கை விகையூக்கிய வையார்க்கிக் பிகையூகுக்கிய வையார்க்கிக்கியின் வையார்க்கிக்கியின் வையார்க்கியின் விகிகியின் விகியின் விகியின் விகிகிகிகிகிகியின் விகிகிகிகிகிகிகிகிகிகிகிகிகிகிகிகிகிகிக
		வுவத்தி வழக்கள்கள்கள்
w.	white Car	त्रिक्तिक मार्थित क्षा हिंदि । विकास का वितास का विकास का
		B d J W Call
q sen 2 cmm	an air	வது வவி விக்கு நித்தார், வவ
		Dewil dysmer
ព ញ់រណខា។	வ்றவிமுளு	ப்கினரி வினியதியத்தில் தின
		ម្នាក់ មាន ក្នុង មាន ក្យាន មាន ក្រាង មាន ក្លាង មាន ក្រាង
ยเทยัยเกาส	வடிவுடியாக	ក្រុយណិត្តដើម្បារ ដោយជាការការ
முற்றவள்	क्षमा क्षेत्र (क्ष	and
9 400 2 0000	យាស់	(บุ๋ๆบ่ามเกยยิน่า เนลียเลิมบุ๋เล
		ள வெயமுறைவிற்பு வள
		n m m danu

is in Us in v	Elm dis w	amda manda m
en an (or den en	70.00.33	ក្ខារាធ្យាន្ធ ការប្រាស្ត្រ ការប្រាស្ត្ត ការប្រាស្ត្រ ការប្រាស្ត្រ ការប្រាស្ត្រ ការប្រាស្ត្រ ការប្រាស្ត្រ ការប្រាស្ត្ត ការប្រាស្ត្ត ការប្រាស្ត្ត ការប្រាស្ត្ត ការប្រាស្តិត ការប្រាស្ត្ត ការប្រសាស្ត្ត ការប្រាស្ត្ត ការប្រាស្តិត ការប្រាស្តិត កា
	Judani	and the man and which and
9 km 2 mm \	สมสัม	பெற்று வகு வது வகு வரு வரு வரு வரு வரு வரு வரு வரு வரு வர
		யாள்ளுற்றயும்
re em (Re em /	Tim Ale wi	ன்ன, விசிக்கவுக்குக்கு வள் ஐயூவர்ளாவூ, எவிஜ்டிக்கிர விர்க்கிர்களிருக்கிருகுகி
		பாதியு பிவிடம் வைவின் திற்
(yegoqijen	mgy (ug)	namananananan mananan
		municial (III)
THE REAL PROPERTY.	धन कोम ्	வாய் வய் வயில் வயில் விரும் வ
	I SHEEP	(0)

បាញម្រៀងកាស្តិ	வரும்கின	มา เมื่อนุการ เลา
		பிவின்சுவின்சுவின் வின்சுவின் விவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவ விவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவ விவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவ விவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவ விவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவ விவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவ விவின்சுவிக்குவின்சுவிக்குவின்சுவிக்குவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவின்சுவிக்குவின்சுவிக்குவின்சுவிக்குவின்சுவின்சுவிக்குவின்சுவிக்குவின்சுவிக்குவின்சுவிக்குவின்சுவிக்குவின்சுவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குவிக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்க
n en a amen	कामुम्मकी भार	குப்படைப்புள்ளு! மாகவோய்பாறுவ, குயயனி பெருக்குயாறுவிறுவம்!, ம
மனித்துல்.	மறுவின	man man man man
மானும் என்ற மா மானு	เการ์เกา	அயு வனுக்கு வருக்கு வர்கள்கள்கள் இவைவை இவகு வர்கள்கள்கள்கள் இவைவனு வ வர்கள்கள்கள் இவைவனு வ வர்கள்கள்கள் இவைவனு வ வர்கள்கள்கள்கள்கள் வர்கள்கள்கள்கள்கள் வர்கள்கள்கள்கள்கள் வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள் வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள் வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள் வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள் வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள் வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள் வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள்
9 km 2 mm	លាល់ប	வகையில் அவி , வாதிய விறுவரி வாதிய விறுவரி

Samual.

முன்துவ	minimanan	ปการการให้กฎญญพุลธูณ์ไ เกาะการให้กฎญญพุลธูณ์ไ
yennum	ywas w	அவர்கினும் வகையாகள் கையின்றின் மின்னின் கையின்றின் மின்னின் கையின்றின் கையின் கைமை கையின் கை கைமிகை கையின் கைமி கையின் கைமி கைமிகை கைமிகை கைமிகை கைகை கைகை கைக
नुभा ३ हा	क्षा क्षा क्षा स्वा	புள்ள வருக்கு விருவியில் விருவிய
மும்தின்	(amb some	amanagame, gan (Amana) dan alan asamanaki, muna dan alan asamanaki, muna dan alan asamanaki, muna dan alan asamanaki, d
a) 400 2 000) /	es eis v	முக்கு விறையில் விறைய

(yg) mnum	yw Bas wi	வித்விறி மாத வரையது விறுவிறு விறுவிறி விருவரும் விறுவிறு விறுவிறி விருவரும் விறுவிறு விறுவிறி விருவரும் விறுவிறு விறுவிறி விருவரும் விறுவிறு விறுவிறி விருவரும் விறுவிறு விறுவிறுவிறு விருவரும் விறுவிறு விறுவிறுவிறு விருவரும் விறுவிறுவிறுவிறுவிறுவிறு விருவரும் விறுவிறுவிறுவிறுவிறுவிறுவிறுவிறுவிறுவிறு
(Unity con action of act	milnin (m)	து வது துறு குறி து திரு திரு திரு திரு திரு திரு திரு
வர்களை ச	ing to any any	விய்கு விறியுக்கு பாதின் வில்றிக்கு கிறியுக்கு பாதின் வில்றிக்கு கிறியுக்கு இது முறியுக்கு பாதின் இது முறியுக்கு முறியுக்கு பாதின் இது முறியுக்கு முறியுக்கு மாதி
(ye) wand	ywasw.	முக்குந்தையை விருக்கு மாக்கு விருக்கு

des gal	क्षा की की की	រាម្យុមនៅមានាមារ
WILL CIT	yam6 4 mas	
(ying an in sh	ญ์นเชิกรณ.	andrind dured mandand
(yezamana)	myny(m)	ரவருள்ளும் வரம்பய்ள்ளுமுர் நடிக்கும்
ពរណ្ឌាលខាត	ingels	CH
quism		
9 scn 2 cmm \	ผาณ	வரு வெள்ள அத்து முற்று விரும் விடு பெள்ளை முற்று விரும் விடு பெள்ளை முற்று விரும் விறு விறுவின்று விருவின்று
(yez) en mi que	many(m)	Ell manus manus um grandis in
DI.	2, 1-	வ பிருப்பிய்கள் படையியு
		with the same
เทเดินเดินๆ	மூக் வருமு	வரு பெலியங்கில் சிவிது உயற்ற
quisms	esn cur v	வு ஆயின் இயற்பாய் பி
goins any	en eta v	வளைக்களு கிகிகிமுதின்
		in i

Egdninda.

	8 11 11	
	PONT SET THE	ปกระการติการเกาหนา
(ymana)	The order	Historian manager a
		พก๊เซอม อัตออเพลิการก วิเป
		வடையவியூக்கியது. மூரிகி
		பிய ஆயா யாப்பாடு(பிபிட் நாவி
	Maria Maria	மம்மாயில், வதுவிக்றுயின்
	Sangaya adina	மிழாவுட் கிக்குக்காயாய
	Caldan P.	H
deus au.	ធាញ់	வுள்ளு மாகழ்கா வக அவதுக்க வ
		welling nune grand field a
		மத்துள்ள ஆறுவத்து வனியழி
		பியிர் படியாழ் தாவ சர்ப் விற்ற
		KID ACH
		ปกระบาที่สิยนูญพุทธานทา
an mem an		Mandadulen nyi Ay
Ci 41 Lin Otto		0 0 00
		सामा संभा की का सा कि की मासा कि से संग

		Engyyde po political galand
may view	ymba.	Charle Charles
dens and	យល់ទ	அர்ப்விறுவுமா, காவி, சூயாய்விய்யியாறு மாற
அவ	ywarm.	வாழவித்து.
विभाग्ना,	non in ish ish ish	அகும் காகு ஆர்க்கியில் ஆர்க்க
வு வின் விஜ		พลง เปลา เกา เกา เกา เกา เกา เกา เกา เกา เกา เก
d Ku s ama	en ein v	ருவளுக்கள்கள்கு விவிதில் நக்கள்கள்கள்கள்கள்
m ដែរ ដោយ ២។	மரக் வருமர	THE HALL WINDSHOW WING OF THE
ๆเม้าสกา	an uur \	வளுக்கு கள்ளது முன்னு ஆன் கிறுவிக்கா குக்கு முன்னு குக்கு
		2000
स्त्र स्	ywasus	munginangungm CH

dem sum	แล สถัก 🔻	(ध्रेम वृद्धाला वृद्धा अल्लाक्ष क्रिक मा वृद्धा अल्लाक्ष क्रा अल्लाक क्रिक मा
		เปิดเมนิยมาราชกายป
មាយ្យា មាន ព្យា មាន	மு <u>க</u> ்=மருமு	வளிருவதின்ன, வித்தை நினிற
		isin quina x
ក់ខៀត្តមួយ។	yw Brews	வுறுவுவ, மூளக்குக்காவுள்ள வாங்
ເລາຊາວັນກາ	ingles	வடியாமன் விய்புகள்
		ப்பாயா பி
म् बद्धाः ३ तारात	an ain v	mike jung man man and man and man
		egit mendenmentangan, gyanguda abagagania
กุลเพลง	inigunian.	เป็นแน่นทุมอเนมมูลเล่
		புகர் வல்லாகப்பார் பிகரி
en ana qua un v	เหมิงเกิ(เมิง	drawing of the mean of the man of
densam.	រោ ជប៉ា \	டு வழுவித்வி வயிய்பட

	வத் முற்று வக்கையில் விறியில்
	ปการทางผิฐพพฐปมาคา.
y wich is w	ப்படியை வில் பர்வியார் வில் இர் வில் வில் வில் வில் வில் வில் வில் வில
mymm	manimum yan All
เลากับ	கையாக்கி, தபர்கையுறைவியுள்துவிய பயர்பதிக்கிக்காவர்கள்
	Bank Run werge Berneral
	பிறுபடுக்கிய நுள்ளின் நின் விறுபடுக்கிய நின்றின் நின் விறுபடுக்கிய நின்றின் நின் விறுபடுக்கிய நின்றின் நின்றி விறுபடுக்கிய நின்றி
	magunan

d sens and	an air	றுயியா, முதாவுள்ளாளது. வூள்விறுவுய, சுமாரமாவிசுவுவ நெறியியுமத்திருவியியின்
เมลาในประกา	to 16 2 July 10	தி, இரு முறையின் இவிதிக்கு குவி ஆருக்கையின், விருந்துவுக்க கோவியமின் வகிறிவித்து முன் இவறியமின் வகிறிவித்தின் வி
eq scn 2 cmm	แล เกิด 🔻	பில், மவு பாருமா பழையியி , ஆடும்விறு ஆயர்பா பார் பிரியிர் பிரு பிரு பிரு பிரு பிரு பிரு பிரு பிரு
ប់ខាត្តមាយរ	ejundis un	பிது ஆண்னால்ய, இர் வாசவியையிரையூர், டூவல் வாசவியையிரையூர், டூவல் வாசவியையிர், டூவல்
مرس و سعوا	வஸ்	តិត្តពីរដ្ឋិតិសា សន្លេករម្មសិសីនៅយកលកែលកែ

EEmanus.

m En war.	шы жы жы х	กายาโกษา (กูโกษายายายายาม ปกกาย (กูโลยา กายายายายายายายายายายายายายายายายายาย
		an in man an a
ๆ เทา หา เกิดส	GEAL SEN USING	குற்றவர்க்கு வர்கள்கள்
QAB S		ம்கு வியைவையியியிருக்கு
		រាម រ
mgmn,	முன்னேன	เมื่อง เล่า เล่า เล่า เล่า เล่า เล่า เล่า เล่า
		ក្សារនោះ មាឡាអ្វីមារជាអ្វីមិល សហិ
		வுக்கிய குயம் விறியில் அப்பி
		வுகையையான் வாவியாவுக்காம்
		்ள்ளுள் படி
ๆ เท้า หถ เกิงเร	6-4 (61 (61)	ปกายาน เมื่อน เมื่อนาโทกาลาเล่า
AND		
g sen s arm	eastis v	Em Man de my wing er man de
		man is amil

and inou	வருதுக்கா	denson magging water maggin.
		மாக்கு நான்று அர காக்கு நக்கை காக்கிக்கு அர காக்கு நக்கை காக்கிக்கு கிக
ស្មារ មានជាន មហ.	6.4(eren)	ஐச்சுக்கு விர்க்கு விர்க்கை விகிப்தீக்கிரியும், சிருக்கு வுக்கிக்கத்தையில் விருக்கி வுக்கிக்கையில் விருக்கி
al sens anni	na vie s	வாது வுகையாகு விர்களைக்க
ecu en (r) des	mant.	ப்பியல் வாசாத்சியாவுள்ளை கிலிது மாது பருயலித்பைய சுசு முற்று இரு முற்று இரு ம செயர் மாயியையை ஒரு முறித்தி ம சியர் மாயியோரியாக மியா சிரு முற்று மிருந்தி மிறு சிரி பர் மாயியின் பிறு முறியாக மியா

ๆ เการ เกา เรียง	6 A ZEI EN J	வின்னர் சித்து சுச்சு இவர் வின்னன்ன வின்னன் அரை சிரு வின்னவின்ன அரை சிரு வின்னவின் காவ்வை சிரு வின்னவின் கிரைகள்கள்
9 Km 2 mm \	แลสนา	வாதிர்வி, வாதுவற்துவின்துவைறியை வாதுவற்துவின்துவைறியே வாதரியாரியைறியைவைவ
an it is an an	an ing sy to more	மருடுக்புவாய் அசியுவியில் படி வையதி அழுதிடிர்கள் விய வர் முத்தியப்பத்தை விய வர்பாக்கில் பித்துக்கும் வர்பாக்கில் பித்துக்கும்
9 km 2 am	an acts s	ยีพิธิยา ปารยกายไ

Simmen un	เกตุมูลิกา	வலியத்தி?
ang max	เกเลงรูปกากา	mannangma, ananago
Sam en any	mysgan	adam ming main main
and sure	ng way kama	Tan gargaaran dan bundan (a
ta anni en inj	முவிழ்வா	damelala,
mg mu.	un 1924 ich ann	midans Walanguez man a Ett
d acus a usus	ta tit	க்குவது வரும் குரு வர்க்கு வர்க்கு வர்கள் வரு வர்கள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வருகள் வருக
an in an an	in ig is in ann	வி, நும்ஐவ்யார், வுகு, பிதீவிஐவிளருடு, வச விறுவிவியில் நுபிறபிபை
ស្នាប់ មាន ក្នុង ក្នុ	64(88)	விக்கு வர்சிக்கு வக்கள்ளை சுவி வூகு வர்சிக்கு வக்கள்ளை சுவி வூகு வர்சிக்கு வக்கள்ளை சுவி

dem s auni	an air v	இத்து குறு வர்கள் காயாரிக்காள்கு வகு இது வர்கள் காயாரிக்காள்கு இதித்து குறு காயாரிக்காள்கு
	Charles and all	
	E E gans H	gum, daum,
ស៊ី ៤០ បា ត្វ៉ា ៶	ศ ธรร ว เปก ง	சியாது. இதுவாக்காக வைறுவின்றி விறவனுகை வக்கதவிஆகும் விறவனுக்குள்ளிகள்ளி விறவன்றின்றின்றி
विकाश स्थापा स्था	end end	படையுள்ளுள்ளை குறையின்று விக்கு வரியாக விக்கிய விக்கி
gama ann	an ain s	เกเพาะลามพูทุลไป พฎนเก่มปกมหาสมใปกุมเมาถูนะ
		การของาคยุยยุคยุยกา

dans in in in in	wasin.	กลูการและกายและการการและ การการการการการการการการการการการการการก
ๆ เกา หา เกิง	6 Aren engly	andender wilderstratischen andender wilderstratischen angenengengengengengengen angengengengengengengen angengengengengengengen angengengengengengengen
ពួកបន្ទាវ	ศ อก ว เก่า	வுள்ளுக்கையில் வையாயுக வின்குக்கை கொள்ளுக்கைய கொள்கையில் கையையி கோள்களிக்கை கையின்று வ
வல் வகள்விற	6-stenent	வில் வில் வில் வில் வில் வில் வில் வில்

a) acin 2 carry .	an eta x	ப்பால்கு பார்பது து மால் விய்கம்பழுதாக்கின்று பெ பாதவித்துவாள்பாயிவ்பிற
ma Harish	wind seal	வியூதியைப்பில் இர் இடியில் வருகியத்தின் வி இம் சஞ்சு இசு விறு வியின் வி காப் கின் தென் இசை அத் கிற காப் கின் தென் இசை அத் கிற கியில் கிற்கு இசை அத் கிற கியில் கிற்கு இசை அத் கிற
of sen 2 mm	an ain v	வர் வரும் வ
den en en en	ananamas \	து வெள்ளுள்ளுள்ளுள்ளது வில்லிய வில் வில்லிய வில் வில்லிய வில்லிய வில்லிய வில்லிய வில்லிய வில்லிய வில்லிய வில்
ๆ มักว หา เกิงธ	6-47 (51 40)	பயிள்ளிறிகள்றி, குவக்கள்ளி

		មាក់ស្នាវ ជ្រា ឈ្នាំមានប្រវន្តិស្នីស ស្នាជាសិក្សាន ៣, បម្មខណ្ឌលិយស្នានស្នាស ឯយោមអ្នកមា លាសងម ឃុះយញ្ជាន
ad seur a unita	an ain v	வதுவை வடிவதிராம் வரிவ வைகை வடிவதிராம் வரிவ வைக்கை வடிவதிராம் வரிவ வக்கை வடிவதிராம் வரிவ
สุนการหางเกินธ นมา	6-2/21 251	தி, சூ கூறுவதுவைற்று விருவைற்று விலுவருவியைத்தில் விருவ விலுவில் விறுவைற்று விறுவை விலுவில் விறுவில் விறுவை விலுவில் விறுவில் விறுவை விலுவில் விறுவில் விறுவை விலுவில் விறுவில் விறுவில் விறுவில் விறுவில் விறுவின் விறுவில் விறுவிறுவில் விறுவில் விறுவில் விறுவில் விறுவில் விறுவில் விறுவில் வி
ad seen a cusus	an eis v	durinder in international in the managem

		வை இது இது விக்கிய வி
and Enan	an ngayabi anni s	வு விர்விர்கள் கோகையுக்கள் கிகையில் கிகையை விக்க கிகையில் கிகையில் கிகி கிகையில் கிகையில் கிகி கிகையில் கிகையில் கிகி கிகையில் கிகிக்கையில் கிகி
of ten a comp	na cia x	பிர்பு அர்கு அர்கு வர்கு விரு விரு விரு விரு விரு விரு விரு விர

EELIMO

முறு மக்க	மில்கும்	การขณาผู้กลักษาสูโลกุขยุมกา
		is)
		ubmb vermer war dady
		மற்காள்புறக்கத்

លេខា ខ្មៅ 🗸	Judicus	பிய்கு (நார்க்கி விரும் முர்கு) இது ஆர்க்க
Signan	призви.	மாப்பாள்கள் ஜீத்வன்னது
យាយាធា	ym Bas m	காவுள்ளது இவ விளைகுறை
ne ng wm ·	(Teru en un les les	ள்ப்பாப்பானவை வூ. வியாவவிபாவலின் வகு
រោយមារ	Jundie m	พูปการประการเการา
mayou suq	am and the	கமமான் சுமாவ காகம் (பிரை ப
decour.	юх	alymynima.
មានបាលម្នា។	yundrem.	เมเนียนูลิยยยิ
		வை வெள்ள வின் வையாது வில்வ
		ម្តាប់ ម្រាប់ ម្តាប់ ម្តាប់ ម្តាប់ ម្តាប់ ម្រាប់ ម្
முறுமைய்	may ham	เมลิน เมื่อใน เมลา เมลา เมลา เมลา เมลา เมลา เมลา เมลา

al sen a usua /	ra rin s	derdering.
பனிருமை	and Mans	வர்த்தில் விழுவர்த்து ஆவேறுவே இதுவருவர்களில் ஆவேறுவே இதுவர்களில் ஆவிவருவ
ப்பியியாம	ym Bre ur	யாரு . வேடுவள்ளுள்ளுள்ளுக்கள் நூவிரைவாபியூயாளு பெடி ப்
முறுமைய்ய	my ham	(Higgin greismangni)
as ig ion v	galenden w	வு வர்கள் காகுக்கு வருக்கு வர
Simon	ยอดวูลิกา	து நாவதி இத்து விள்ளவர் கூரையில் விள்ளவர்கள் ஆமையிய விள்ளவர்கள் ஆமையிய விள்ளவர்கள்
4) KH 3 mm \	en vis v	ப்பிக்கையில் வாய்பியியில் வயூள்கிய வக்கையின் வருயி வாதுவுள்ளி வதுவது விகியுமுல

महानुस्ता ।	6_4 pen m em _m	garana a galanda magana ma
	nal,	
		மாகள்ளால் குக்கள்கள்கள்கள்
	y white the	สายเกาะเลา เมื่อเลาเลาเลา เลา เลา เลา เลา เลา เลา เลา เล
describes.	annun am as 🔻	(மானவும் வில் வில் வில் வில் வலக்குள்ளவில் விலி
	STATE OF	alegiser green of malors and minum and many management of malors and management of management of malors and management of
al mus and	anain c	Hanganais unggandungum (Augusi
is idea.	grafenden m	anga, (nadanankadanan) all mandandanny, memb
	มย	denomination many maders and contraction of the con
		ลาทใผ้เกลเซ็กมกมะ
den en en en	การากุษะ	மாகளியை சமையூ கர்சாமய் (வியுக்குக்கை சியர்
		வுளவுள் வுள்ளுள்ளும்)

man a ann	en «în »	வையூவிற்றுள்ள, வெளியின்றுவில் வருகிற மோசியின்றுக்கு கோற்கோ கொசியின்றுக்கை காரிவ
Eing wan.	ыпун. д.б.т.	விருவின் அருவில் விருவின் வையியில் விருவில் வுவையாதி வையியில் விருவில் விருவி வையியில் விருவில் விருவி விருவில் விருவில் விருவிருவில் விருவில்
n way in	auran am as 🔻	ம்பாது அவர்கள்
d sen 3 and	และเริก	ள்ள வரையில் விருக்கு விள்கள வருவை வரு புறு வர்கள்கள் புறுவில் பயர்பாகு வள்ளியி
(ugném)	เหมิลพูมูกา	AT DE Dudung Migner

		ப்பார் முகியார் முக்கார் விரும் விரு
dennahen.	mannas v	வர்க் வர்கள் (ஆன்றுள் கியைக்கு விய்கள் சுக்குக்கை
ad wan a unan	an ata s	புவுவையாகு வளையும் புவுவையாகி வது புவையுவி வுவுவுவையுகு வளையுள்
resultan	ywasw.	வை வாய்கள்கள்கள்கள் வெறுவாக வாய்கள்கள் வுக்கள்கள்
STAL.	dens den and	பியி த்வைதியி, துதுதியைபான முது குவைதியின் திதுதியைப் குவல்கவ
(yeyana	ywansu.	Barin mind an A
d km s usus ,	ណណ់	an Este an a sian grant an

		த்து ப்பிர்வைய விறு விறு விறு விறு விறு விறு விறு விறு
in common	ng wo ซีก เธ wo	பிர்கள் விருவிக்கு வி
qu (m) m	นมหายการ \	க்று/) வுவ்வளைக்கின்னைவைவை குக்கை/ஐவ்வஐவ்வைக்குகள் (ஆஆங்கொகிவவக்கட்/ இவை
d sen s and	an ain 🔪	வை இறுளிக்கையும் திருந்தா வை இறுளிக்கையுக்கள்ள

Eghalmana.

Charles of the latest and the latest		
and and a	miland (ii)	การอกาษีกิลกูญพุพศพิสต์)
		அதுவது பிடியவுவையைப்பா! வரை! விருவள்ளை! பிருக்கு வரி! தவருவியையையைப்பு வரி! தவருவியையையைப்பு வரி! தவருவியையையைப்பு
, une custe	an ein y	ng (Amanama)
120 120 17 10 120 1	migray (m)	ๆ เมาเมนา เทเมีณิสกณ์ เล้า
(yegunu M	ejudieu.	சுயைய் பகிச்சிரை கிகையு திரிய இது விக்கிரியின் இது இது இது இது இது இது இது இது இது இது
en ma p m un x	myny(m)	yquismquismjuquig.

ப்பாய் வர் நிறு வர் முறு வர் முறு வர்			
புள்ளா, வசிற்பி, வின்வது வின்று வர்கள்ளாக சுவியார் வின்று விற்று வர்கள்ளாக சுவியார் வின்று வர்கள்ளாக சுவியார் வின்று வர்கள்கள் வர்கள் வர்கள்கள் வர்கள்கள் வர்கள்கள் வர்கள் வர்கள் வர்கள்கள் வர்கள் வருகள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வருகள் வர்கள் வர்கள் வர்கள் வருகள் வ	чен з отп ×	ancies	เมื่อเการ์ เมื่อมา เกาะการการกา
ப்பாயி வர்பு விற்று வர்பாயியில் வர்பாயியில் வர்பாயியில் வர்பாயியில் வர்பாயியில் வர்பாயியில் வர்பாயியில் வர்பாயில் வர்பாயியில் வர்பாயில் வரிபாயில் வர்பாயில் வர்பாயியி			តិអ្នក ពេលថ្នាកា ពេក្យតាយ ខេ
ப்பாய் மல்சியும் மன்று விறுவர் விறுவர்கள் விறுவர்கள் விறுவர் விறுவர்கள் விறுவர்கள் விறுவர்கள் விறுவர்கள் விறுவர்கள் விறுவர்கள			மை சர்வ வயிய வற்றி
ப்பாய் வல்ற்றைய விறு வர்பாய் வர் விறு வர்	timent.	angunans	இது காள்முறு கான்படி அறுவ வ
த்து வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள் விற்கள் விற்கள் விறையைகள்கள்கள் விற்கள் விற்கள் விறையைகள்கள்கள்கள் விற்கள் விற்கள் விறையின் விறையின் விற்கள் விறையின் விறையின் விறையின் விறையின் விற்கள் விறையின் விறுவின் விறையின் விறையின் விறையின் விறையின் விறையின் விறையின் விறுவின் விறுவிறுக்கள் விறையின் விறையின் விறையின் விறுவின் விறுவின் விறையின் விறுவின் விறுவின் விறுவின்			विषयमाध्यापाला विषयम् । भी ता
ப்பாய் வர் முறு விற்கையில் முறு வர் விறு வர் விறு விறு விறு விறு வர்கள் விறு விறு விறு விறு வர்கள் விறு விறு விறு வர்கள் விறு விறு விறு வர்கள் விறு விறு வர்கள் விறு வர்கள் விறு வர்கள் விறு விறு வர்கள் விறு வரு விறு விறு விறு விறு விறு விறு விறு விற			முள்ளு இன்றிக்கைய
புவர்கள் வர்கள் வர்கள்கள் கள்கள் கள்	angigenens	ពេលភា(ពិភ	ๆและเลินสุดอาการสมุลาง
த் வதுர்வர், பிற்கையில் வெக்குக்கு விற்கையில் விற்கையில் வெக்குக்குக்குக்கையில் விற்கையில் விற்கோர்க்குக்குக்குக்குக்குக்குக்களி விற்கோர்க்குக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்			เมติบุติบุๆจากสากง
த் வதுர்வர், பிற்கையில் வெக்குக்கு விற்கையில் விற்கையில் வெக்குக்குக்குக்கையில் விற்கையில் விற்கோர்க்குக்குக்குக்குக்குக்குக்களி விற்கோர்க்குக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்குக்	ýmigaja.	and out any	யமியம்பியயடும்மன்று வி
த்து வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள் விறுக்கு விறுக்கு விறுக்கள்கள்கள் விறுக்கு விறுக்கள்கள்கள்கள் விறுக்கு விறுக்கள்கள்கள் விறுக்கு விறுக்கு விறுக்கள் விறுக்கு விறுக்கு விறுக்கள் விறுக்கு விறுக்கு விறுக்கள் விறுக்கு விறுக்கு விறுக்கள் விறுக்கு விறுக்கு விறுக்கள்கள் விறுக்கு விறுக்கு விறுக்கு விறுக்கள் விறுக்கு விறுக்கு வி		11	2 1 1 Cun
புவர்கள், வக்கிறி, குறிவர்கள் சிறு விருவின் குறிவர்கள் குறிவரிகள் கைகள்	of the same	and in s	வுறை துறை நடிக்கும் குறிக்கும் குறி
த் வதுரை முற்று விறு வர்கள்கள் விறு விறு விறு விறு விறு விறு விறு விறு			inwmygygyg
த் எதுரை வெயையை வெயை, வர் நிருவையில் வியையையை வையையில் வியையில் வியையில் வியையில் வெயியியியியியியில் வியையில் வியையியியியியியியியிய்கள் வியியியியியியியியியியியி	maganus	my un	பு மாப்பாவிறுக்கள்
த் வதுரை வின்னர் வின்னரி வெரியிர் விற்கை வின்னரி விற்கை வின்னரி வின்னர் விற்கை வின்னரி விற்கள் வின்வின்னர்கள்கள்கள்			தோவரமையாக், ரமர்வகள்மு
த்து வர்கள்கள்கள்கள்கள்கள் வில்கள்கள்கள்கள்கள் வில்கள்கள்கள்கள்கள்கள்கள் வில்கள்கள்கள்கள்கள்கள்			พื้อเมาโลมยึงแสงมุงแห่นั้
த் வதுவற்கரி, வெயய்கள் வெக்குவரி, வி			de de la company and man
த் வதுவற்கரி, வெயய்கள் வெக்குவரி, வி	district in	เกมุมห์ลิเมา	மும் நடிக்க முக்கு விரும் விரும்
த் வதுக்கரி மியியைய் இதி			மைது ஆழிட்டு
	न् विकार जाता र	antin	
ยา เกษา์ เมษายา	THE WAY		
			กา เกษร์เมพูหิมา

กุลเพิ่มเ	in injury in m	Manuel Manuel Contraction of the
en an aj to an v	மற்காருள்	Ded de minder mendel menden des
ผุ้มเพลิกา	agyan	men manaman in men en e
d en sam	ผาสัก	பு சுரித்து மிகும் பு பு பி வான்றிய (வி வாயு மூ வி வ
ion and of an an x	เกาสามาใหม่ (	में भोगुष्ट्रमसार्वमात्रामसी विमास नामाद्रस्थानी स्थापे सुख्य स्थाप स्थापित्रमा सामाय्यक्षिण स्थापित्रम्था स्थापित्रमा सामाय्यक्षिण स्थापित्रम्था
ńangala.	ingujum.	I RELIGITATION OF THE PROPERTY
nd acus a custur	ស់ល់	துபியுமியும் வடி மாதுமாப்புயையூயிர்பிய கடியத்தை பிருவியியிய பாதுயியர்து படிபிர்யயூரி

เกษาผู้หากา	மாவின்றத	ยลา อูทิพทาวิพมา ทพมากักพารผลา ทุมผมญ พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.พ.
is in an	eneil eneil	มายังเลา เกามา เกามายายายายายายายายายายายายายายายายายายา
4 km s mm s	แล แก้ก 🕥	เมืาพูเลปก็นเป็ (กิณิตหนิยม
และผู้เกา	on the ingreen	வளவ்வைய் வைவிக்கும் வையு
not with the	erieden w	विविधान स्मानित्र स्मान्त्र समान्त्र समान्य
மவத்கை	लाहिस्तुम्	प्राण्ड्रभूष्ट्री भ
an sanan x	en eta v	பு பு வத்தையாப்பையிழில் து வத்தையாப்பையிழில் து சிலியியுயும்றார், சிலத்தி பிறிச்சியுல் பானுவைப்பா சிறிச்சியில் மனத்பையப்பா

001	0			0	0	
HE WE LI	En	LAN	151	M	ASY	KD
		10	1	6		

Mary Co.	A superior and the	1.0
un cm cm ch	ynsh.	ปกายกาพที่ยูยหมายไก - โละเพษายนหมายนายไก
		சர்வத்தில் விளியிருக்கு வலுகர்வள்ளை வல்வ, மூவருள்கிறுப்பூல் வ ஆதியியலைப்பூல் வப்பூங்கி ஆதியியலைப்பூல் வப்பூங்கி
ប់នាំខ្មាញម្នាក់	Judiem.	granging nagang
1) KM 2 MM	ia rii v	ப்பான் ஐவியு வடுக்கு ஆன்று ந்தித்தில் கி வடுக்கு
MEMERICA A	ដ្ឋាន្ធ្លា	முன்று அவிர்ப்சிக்குக்குக்கி வ துவயவிருகுறு தவி கவிய மூகதுக்கது விகவிறிக்கி மூகதுக்கது விகவிறிக்கி
Tally.	(Jam 6-4 in 18	TENENTIN CH WEEN AND WEEN AND WAR WARMEN AND WAR WARMEN AND WARMEN

д кизата у	win	புகினுகிகில் வகிழ்களிடி மா
		ជួក ស្ត្រ ជា មា ប្រការ ប្រុង ប្រការ ប
		து வின்
ក់ខាត្តមួយរ	ym Brews	ក្រៅ ក្រុមព្រះ ម្នាន់ ក្រុមព្រះ ម្នាន់ មាន ក្រុមព្រះ ម្នាន់ មាន ក្រុមព្រះ មាន ក្រះ មាន ក្រុមព្រះ មាន ក្រាជា ក្រុមព្រះ មាន ក្រុមព្រះ មាន ក្រុមព្រះ មាន ក្រុមព្រះ មាន ក្រុម
ដែលមានក្នុង	மூக்=மருமு	மாக ம் ஏன் ஊர் பாத்து மாரம் அம்
ams	ISN EU \	กมตุสูง กษาพูมมาปพิธปะเพ
	). The state of th	entition (City
g sen a mm	an via v	மதிர் ம்விறு மூயை மாவிவர்
		முகாகர்க்கு விற்கு கும்புக்கு விருக்கு விருக்கு விறுக்கு
Para Mali		10)
en ad amon as	வறியின்	
(a)		றுத்தத், நபதிரையித்து வ
		மிலில்லை ஏற்பத்தினு படியல்ல
		டு வயுக்காறுஞ்து!
Singuan.	राष्ट्रीक मुक्ती गर	மூதிரைக்குக்கா வக்குரியக்கும்
		ยายยิง ปีหาตาบิบานาทิกติ
		nımx

densum.	an eù x	மூர் பாளவுக்கையி?
man an		ndendermingen den den der in ingenden neunden den der in ingenden neunden den der in neun der Genenmingen den neun der Genenmingen den neun der Genenmingen der in neun der Genenmingen der in
d tun a tun /	an cin s	menuly day ndown bear
ang may	เกาฐานากา	மான்பெய்கள்கு வரு காயக்கிமாக வசியத்து வரி காயக்கிமாக வரியுக்கு வரி

naldening wandeling man.

றுகின்கு

PRABOE DEWÅ SOEKMÅ

OF

PETROEK ALS VORST.

(Uit de Wajang orang.)

DOOR

W. MEIJER RANNEFT.

Er is misschien geen volk dat zooveel van lectuur houdt als het Javaansche. Zelfs in eenzame streken, waar geene scholen zijn, kunnen de eenvondige desa-bewoners gewoonlijk toch wel een weinig lezen en schrijven; de kinderen leeren dat dan van oudere familieleden. Met deze liefde voor hun taal houdt nauw verband hun groote belangstelling in het Javaansch tooneel. Over het geheele eiland, het meest in Midden-Java, kan men dit opmerken.

De Javanen noemen hunne tooneelstukken, of liever wajangstukken, lakon's; zij bestaan meest in handschrift. Vele Javaansche familie's bezitten zulke documenten en bewaren ze, met andere verhalen uit den ouden tijd, als zaken van waarde. In de rijke verzameling Javaansche Handschriften van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bevinden zich de afschriften van al het belangrijke wat op dit gebied bekend is. Verscheidene wajangstukken zijn reeds door dit Genootschap in Javaanschen tekst uitgegeven, doch de meeste bestaan alleen in manuscript.

Bij elke wajangvoorstelling is de gamëlan (een stel bij elkander behoorende inlandsche slag-, strijk- en blaasinstrumenten) onmisbaar. Er zijn drie soorten van deze vertooningen met poppen: de wajang poerwå waarbij de gamëlan salendro gebruikt wordt, de wajang gëdog met de gamëlan pelog, en de wajang karoetjil met de gamëlan laras miring. De eerste is de oudste en behandelt de Hindoesche heldensage; de beide andere hebben betrekking op de Javaansche geschiedenis vóór en tijdens de oude rijken Padjadjaran en Madjapahit.

Verder moet nog genoemd worden de topeng, een voorstelling met gemaskerde personen, doch hier zoowel als bij de wajang is de dalang de persoon, die de geschiedenis voordraagt. Daar het echter niet mogelijk is dat één persoon voorddurend aan 't woord blijft, treden nu en dan grappenmakers op, die de toeschouwers geruimen tijd bezig houden met hunne snaaksche zetten en kwinkslagen.

In de Inlandsche maatschappij is de dalang een nog al gewichtig persoon, die gewoonlijk vrij goed op de hoogte is van de Javaansche literatuur. Zijn pakëm (de bundel die zijn répertoire bevat) bestaat uit verscheidene lakon's. Hij kent den geheelen inhoud uit zijn hoofd en als hij eens hapert, weet hij er zich wel uit te redden. Ook grijpt hij gaarne de gelegenheid aan om er een toepasselijke aardigheid, die pakt, tusschen te voegen. Er kan van hem nog al eens gezegd worden, dat hij er geen doekjes om windt; hij kent zijn publiek.

Boven de genoemde tooneelvoorstellingen staat de ringgit tijnng, de Javaansche wajang orang, omdat de voorstelling door sprekende en tevens acteerende personen plaats heeft. Toch krijgt ook hier nog - zooals beneden zal blijken - de da lang het leeuwendeel. Deze wijze van uitvoering maakt het den toeschouwers uiterst gemakkelijk om op de hoogte te blijven van hetgeen aan de orde is; de dalang is het levende tekstboekje. Vóór elke verandering van tooneel deelt hij mede, wat de vertrekkenden gaan doen en welke personen nu zullen optreden. Na elke djëdjër (opzet of afdeeling) - wij zouden zeggen na elk bedrijf - houdt hij het publiek bezig met grappen, die meestal niet bij het stuk behooren en alleen dienen om den spelers tijd te geven om uit te rusten. Die intermezzo's vallen zeer in den smaak van de toeschouwers en duren soms nog al lang. Dat is dan ook de reden, dat men voor de opvoering van één stuk gewoonlijk meer dan één avond of nacht noodig heeft.

Het moet ons niet bevreemden dat de voorstelling met sprekende personen niet spoediger opgang maakt in de Javaansche maatschappij, want de Javaan is zeer gehecht aan zijn traditioneele wajangpoppen; hij is in dat opzicht erg conservatief. De wajangvertooningen met scherm en poppen behooren als het ware bij de talrijke Javaansche feesten, houden verband met het doel waarvoor die feesten gegeven worden en een afwijking van den gewonen regel zou, volgens de eenvoudige desa-bewoners, allicht ongewenschte gevolgen kunnen hebben voor de hoofdpersonen van het feest.

Toch worden nu en dan door Javaansche Hoofden pogingen aangewend om het nationaal tooneel op te heffen. Zoo was schrijver dezes eens in de gelegenheid eenige voorstellingen uit de Wajang orang in de kaboepaten (regentswoning) te Magelang bij te wonen. De opvoering daurde eenige dagen van 's avonds 7 uur tot diep in den nacht. Het buitenpubliek bestond uit honderden Javaansche toeschouwers. Daar de pandapå (open ontvangzaal), waar de voorstelling plaats had, eenige voeten boven den beganen grond ligt, konden de omstanders de spelers nauwkeurig opnemen en het geheele spel volgen. Aardig was het te zien, hoe die toeschouwers geheel opgingen in het spel en elken avond tot het einde toe aandachtig bleven luisteren. Als er een aardigheid gedebiteerd werd, hoorde men van alle zijden de bijvalsbetuigingen en bij ernstige momenten heerschte een ademlooze stilte. De versierde en schitterend verlichte pandäpä, omgeven door een dicht opeengepakte menigte, met een groot aantal door kleine lampjes verlichte snoeptafeltjes op den achtergrond, maakte een eigenaardigen feestelijken indruk, dien men niet licht vergeet.

Er werd opgevoerd: "Praboe Dewa Soekmå of Petroek als Vorst."
Het stak was in de kaboepaten ingestudeerd en de spelers
waren familieleden en kennissen van den Regent van Magelang.
Omdat deze uitvoering in alle opzichten naar wensch slangde,
werden de voornaamste momenten in het stuk in 12 photo's vastgelegd.

Het onderwerp van deze lakon is aldus:

De Pandāwā's en inzonderheid hun bloedverwant de Vorst van Madoera schijnen den toorn der machtige Goden opgewekt te hebben. Een diepe vernedering zal de straf zijn. Petroek, een panākawan (mannelijke bediende van een aanzienlijk persoon) der Pandawa's werd met bovennatuurlijke macht begiftigd en ontving den last om zich aan het hoofd van het leger der reuzen van Moesa Kambangan te stellen en het rijk Madoera te vermeesteren. De gewezen dienaar steekt zich in vorstelijke kleederen, neemt den naam aan van Praboe Dewä Soekmä, en overal verspreidt zich de mare, dat een vreemde Vorst met een weergalooze macht naar Madoera oprukt. Niemand herkent den panākawan; alles zwicht voor hem. De Vorst van Madoera neemt na een beslissende nederlaag de vlucht en Praboe Dewä Soekmä beklimt den troon.

De verjaagde vorst gaat eerst naar Ngastinå en Ngawonggå en later naar Däräwati om hulp te vragen, die gaarne verleend wordt. Maar Kresaa, het Hoofd van laatstgenoemden staat, ziet spoedig in, dat hij en de Vorsten van Ngastina en Ngawongga niet tegen den vreemden indringer bestand zullen zijn. Nadat de Vorst van Madoera en verscheidene van zijne bondgenooten gevangen genomen zijn, grijpt hij het laatste redmiddel aan en roept de hulp in der Pandawa's, de machtige vijf gebroeders. Deze beroemde strijders zijn eveneens bereid om te helpen, doch ook zij zijn niet tegen den alles vermogenden Praboe Dewa Soekma opgewassen en worden ook onderworpen.

Thans schijnt aan de wraak der Goden te zijn voldaan; misschien heeft Kresna, die het vermogen bezit om in de lucht op te stijgen, voor zijne ongelukkige familieleden genade afgesmeekt. Hij is er althans achter gekomen op welke wijze aan Dewa Soekma de sekti (bovennatuurlijke macht) ontnomen kan worden. Daarna volgt de ontknooping.

Petroek, alias Praboe Dewå Soekmå, is dus de hoofdpersoon in het stuk. Hij en Nålå Gareng waren zonen van Semar, den in de wajangverhalen zoo bekenden koddigen pånåkawan van de Pandawa's die wegens zijn getrouwe diensten Dewå werd.

Petroek, die den bijnaam Kantong (Geldzak) had, wordt hier voorgesteld als pänäkawan van Ongkä Widjäjä (kleinzoon van den kluizenaar Abiäsä). De hem van hooger hand toegekende macht bestond hierin, dat hij slechts zijn wapen behoefde op te heffen en de verwensching lempoh («word lam») uit te spreken, om zijn tegenstander machteloos tegenover hem te doen staan. Maar in zijn hoogen staat heeft hij toch het type van zijn vader behouden, hij is grappenmaker gebleven. Hij heeft den naam aangenomen van Praboe Dewä Soekmä en draagt vorstelijke kleederen, doch zijn aangeboren lust om komiek te zijn verloochent zich niet, ook wanneer hij als Vorst is opgetreden. (Zie plaat 5).

Op ongegeneerde wijze zit hij daar grappen te maken en zijn omgeving zit terwijl te lachen en te rooken. Telkens laat hij schotels met lekker eten brengen, neemt er met de hand stukken af en deelt ze uit aan zijn gevolg. Wat een contrast met de deftige vormen aan een gedistingeerd Javaansch hof. Men had het stuk ook wel "Een parvenu op den troon" kunnen betitelen en het is te begrijpen, dat zulk een onderwerp voor het van nature beleefde Javaansche volk een groote attractie bezit. Als Petroek in zijn hooge positie telkens tegen de étiquette zondigt, allerlei onhandigheden begaat en toch maar steeds aardigheden debiteert, staan de

toeschouwers te schudden van het lachen. Dan zijn ze een en al aandacht en gaan op in het met zorg bestudeerde spel van de hoofdpersonen. Zelfs een Europeesch toeschouwer geraakt onwillekeurig onder de bekoring van dit schouwspel, ook al begrijpt hij niet alles wat er gezongen en gesproken wordt.

Wat Petroek zegt is niet op zang, hetgeen de auteur opzettelijk gedaan heeft om hem gemakkelijker in zijn rol van koddige på nåkawan te houden.

Verder moet nog worden opgemerkt dat dit wajangverhaal afkomstig is van het Sultanshof te Jogjakarta, doch het was niet in tëmbang (dichtmaat, die gezongen wordt) gezet. Op verzoek van den Regent van Magëlang werd het in tëmbang opgesteld door Raden Mas Mangkoe Amidjåjå, goeroe bëkså (leermeester in alle zaken betreffende het Javaansch tooneel), onder wiens leiding ook de opvoering plaats had. Welwillend werd mij een afschrift van dit Javaansche manuscript afgestaan, waarvoor ik nogmaals mijn dank betuig. Hier volgt de vertaling er van. De intermezzo's komen natuurlijk niet in den tekst voor.

PRABOE DEWÅ SOEKMÅ

OF

PETROEK ALS VORST.

I. Ngastina.

Volgens de Javanen heeft dit rijk ondtijds bestaan in Pěkalongan. Personen: de Vorst van Ngastina,

Arjå Srengkoeni (Patih van Ngastinå, tevens oom van den Vorst), Panditå Doerna (Goeroe van den Vorst).

(zangwijze: asmāra dānā).

De Vorst van Ngastină:

Wel, Paman ¹ Arjā Srēngkoeni! kunt gij mij ook nauwkeurig inlichten omtrent het gerucht, dat Madoera verwoest zou zijn door het volk van Noesa Kambangan? Als het werkelijk zoo is, waarom heb ik er dan geen bericht van gekregen?

Arjā Srengkoeni:

Als van de loopende geruchten slechts iets waar was, zou men

¹ Paman = oom.

U wel bericht gezonden hebben. Wat zegt gij er van, Kakang ¹ Doerna, heb ik niet naar waarheid gesproken tot den Vorst?

Pandità Doerna:

Gij hebt gelijk, Di Soeni (verkorting van Adi Srengkoeni), als het gerucht waar was, zou men van Madoera ongetwijfeld dadelijk bericht gezonden hebben en het zou ook volstrekt niet ongepast zijn om hulp in den strijd te vragen. Daaruit reeds mag men besluiten, dat men er nog geen geloof aan moet hechten.

De dalang vertelt:

Zij worden gestoord door de komst van Praboe ² Bålå Dewå (Vorst van Madoera) en Praboe Krënå (Karnå) Vorst van Ngawongga (gewoonlijk Adipati of Dipati Ngawanggå genoemd).

(zangwijze: Sinom)

De Vorst van Ngastina tot den Vorst van Madoera: Kakang Praboe ²! Uw komst lijkt dringend, het schijnt dat gij iets gewichtigs hebt. Gij moet mij alles van het begin tot het einde vertellen. Ik ben zeer verlangend te hooren, wat gij mij te zeggen hebt.

De Vorst van Madoera:

Jaji ³ Praboe! ik geef u kennis van mijn ongeluk; de vijanden uit Noesa Kambangan zijn in mijn land gevallen. Hun vorst draagt den naam van Dewå Sockmå. Ik was zeer verwonderd toen ik met hem vocht; het was alsof mijn tegenstander een machtige God was. De angst van mijn hart was eindeloos. Nu zit zijn Patih mij op de hielen om mij gevangen te nemen.

De Vorst van Ngastina

Als het er zoo mee gesteld is, zal het 't beste zijn, uw vijand met een leger te gemoet te gaan.

Paman Srengkoeni! gij moet de soldaten uitkiezen en de koerawa's (leden van het geslacht Koeroe), die het bevel zullen voeren. En gij, Kakang Ngawongga, haast u!

¹ Kakang (oudere broeder of zuster),

Adi (jongere broeder of zuster;

Beide, soms verkort tot kang en di, zijn beleefdheidstitels geworden waarmede Javanen elkander, bekend of onbekend en naar gelang van het verschil in jaren, aanspreken

² Praboe is een titel, uit den Hindoetijd, voor regeerende vorsten.

³ Jaji = Adi.

Arjā Srengkoeni en Adipati Ngawongga:

Goed, wij zullen alles voor den oorlog gereed maken.

De dalang vertelt:

Zij vertrekken. Vervolgens heeft een samenkomst plaats van Adipati Ngawonggå en Praboe Bålå Dewå.

(zangwijze: Sinom)

Adipati Ngawonggå:

Kakang Praboe, het komt mij beter voor hulp te vragen aan het rijk Dåråwati (het gebied van Krësnå). Als u het goedvindt, zal ik u begeleiden, om uw verzoek krachtig te ondersteunen.

Praboe Bala Dewa:

Gaarna zal ik nw raad volgen, want ik weet zelf niet, wat ik doen moet; het is alsof iemand mij zoo gemaakt heeft (Hij doelt hier op den bovennatuurlijken invloed van Dewå Soekmå).

De dalang vertelt:

Praboe Bålå Dewå en Adipati Ngawonggå vertrekken. Vervolgens komen op: Patih Děndå Baoe en Praboe Waneng Båjå, twee legerhoofden van Praboe Dewå Soekmå, die het leger der reuzen (Děnåwå Bålå) nanvoeren.

(zangwijze: Sinom)

Patih Děndå Baoe:

Sang ' Praboe, welk groot land is dit? Zou het werkelijk Ngastina ziju, dat onze Vorst genoemd heeft en dat ongetwijfeld als toevluchtsoord gebruikt wordt door den Vorst van Madoera?

Praboe Waneng Baja:

Als het werkelijk zoo is, moeten we het maar binnengaan, want onze Vorst heeft er sterk op aangedrongen.

De dalang vertelt:

Zij vertrekken. Vervolgens treden tegelijk op: Wong Satāmā, een krijgsman van Ngastinā, en Matjanambal, een strijder van het leger der renzen.

Wong Satama:

Gij, die dit land binnentreedt, wat zijt gij voor een reus? gij

¹ Zooals men Si wel eens vóór namen van gewone menschen plaatst, wordt Sang soms gebruikt vóór namen van goden en vorstelijke personen.

ziet er afschuwelijk uit. Verwijder u uit dit land! de plaats waar de reuzen hun voedsel zoeken is in de groote eenzame wouden.

Matjanambal:

Hou je mond! ik zoek Bålå Dewå.

Wong Satama:

(zacht) Deze reus loopt als een bedwelmde rond en verlangt zeker te sterven.

De dalang vertelt :

Zij vechten en Wong Satămă wint het. Daarna komen op: Djâjâ Djrâtâ, een strijder van Ngastinâ, en Kâlâ Pratjekâ, een reus.

Djåjå Djråtå:

(zacht) Deze reus stroopt binnen onze grenzen en bemoeit zich overal mee; de schelm veroorzaakt ongeregeldheden, (luid) Ga weg reus! als gij koppig zijt, zult gij ervaren, dat gij niet lang zult leven.

Kålå Pratjekå:

(zacht) Sidrohoen! (scheldnaam voor iemand, dien men veracht, dwaas, gek) De kerel is maar een gemeen soldaat en toch is hij trotsch en doet zich voor als iemand, die geëerd wordt. (luid) Wijk niet! ik zal je bespringen en je hals afbijten. ¹

De dalang vertelt:

Het gevecht heeft plaats en de reus verliest het; hij sterft niet, maar neemt de vlucht. Daarop komt Praboe Waneng Båjå hem in den strijd te hulp.

Djājā Djrātā:

Wie staat daar zoo deftig op het slagveld? Gij hebt een welgemaakte gestalte; men kan wel zien, dat gij een geducht krijgsman zijt. Gelukkig dat gij mij, den Toemenggoeng van Bana Keling ontmoet, die ook een uitgelezen strijder is.

Praboe Waneng Båjå:

Laten wij het probeeren. Ik ben een machtig vorst; daar zijn voorbeelden van. Treed dadelijk vooruit!

De dalang vertelt:

Zij vechten en Djåjå Djråtå verliest het, waarop Praboe Waneng Båjå zijn weg vervolgt.

De lezer gelieve in aanmerking te nemen, dat het stuk ons verplaatst in een tijd van lang vervlogen eeuwen.

Daarna komen tegelijk op: Patih Arjå Srengkoeni en Patih Denda Baoe.

(zangwijze: dandang goelå)

Patih Arjå Srengkoeni:

Wacht vriend, wacht eerst! ik zal u de waarheid zeggen. De vorst Bålå Dewå (van Madoera) is niet hierheen gevlucht, maar wel naar het rijk Dåråwati.

Patih Děndů Baoe:

Geeft gij de juiste aanwijzing? Als gij geen onwaarheid spreekt, dan geloof ik u. Vaarwel! Ik zal hem verder opzoeken.

Patih Arjā Srengkoeni;

Dank u, ga uw gang.

De dalang vertelt:

Zij vertrekken. Daarop heeft nog een samenkomst plaats van de beide legerhoofden van Praboe Dewå Soekmå; Patih Děndå Baoe en Praboe Waneng Båjå.

Patih Děnda Baoe:

Sang Praboe, het zal nutteloos zijn, als wij in Ngastina den oorlog voortzetten, want de Vorst van Madoera is niet meer hier; hij is naar het rijk Darawati gevlucht. Nu zal ik, met het leger der reuzen hem daar opzoeken. Gij moet terugkeeren om het aan onzen Vorst te zeggen.

Praboe Waneng Båjå:

Goed.

De dalang vertelt:

Ieder hunner gaat zijn weg.

Het tooneel wordt afgewisseld met allerlei grappen, die niet bij het stuk behooren.

II. Darawati.

Dåråwati of Dwåråwati was het rijksgebied van Krěsna, een jongeren broeder van Praboe Bälä Dewä, vorst van Madoera.

Krësna bezat het vermogen om in de lucht op te stijgen.

Personen: Praboe Dåråwati (Krěsnå), Raden Sombå, zijn zoon, Arjå Sětjaki, oom van Sombå. (zangwijze: midjil)

Praboe Dărâwati (tot Sombâ):

Mijn zoon! wat is er aan van het gerucht, dat uw oom, de Vorst van Madoera, door een groote legermacht is overvallen? Dat nieuws komt van "den kleinen man" (het geringe volk), doch ik geloof niet dat het waar is.

Raden Sombä:

Vader, naar mijn inzien, is dat bericht onwaar. Als het geen leugen was, zou de Vorst U reeds een brief gezonden hebben.

(tot Arja Setjaki) Zou hetgeen ik gezegd heb, mis zijn, oom?

Arjā Sētjaki tot Krēsņā:

Kakang Praboe! het is wel zeker, dat het bericht onjuist is. Wat Sombå gezegd heeft, is waar. Indien de Vorst van Madoera in groote moeilijkheden verkeerde, zou zijn gezant wel komen opdagen.

De dalang vertelt:

Terwijl zij nog bij elkaar zitten, worden zij gestoord door de komst van Praboe Bålå Dewå en Adipati Ngawonggå.

Praboe Dărâwati (tot Praboe Bâlâ Dewâ):

Kakang Praboe! het schijnt dat er iets gewichtigs is, dat gij te zamen met Dipati Ngawonggå hier komt. En het is vreemd, dat gijlieden niet vooraf een brief hebt gezonden.

Praboe Bălă Dewă:

Jaji Praboe! dat ik zoo ongemanierd gehandeld heb, vindt zijn oorzaak in mijn ongerustheid. Mijn land is veroverd door een Vorst Dewå Soekmå, die buitengewoon machtig is. De persoon, op wien hij vertoornd is, wordt moedeloos en zakt ineen.

Adipati Ngawonggå (tot Praboe Dåråwati):

Kakang Praboe! ik maak er mij ook bezorgd over, dat Dewå Soekmå voortdurend zoo machtig blijft; want mijn rijk ligt er dicht bij. Als hij mij onderwierp, wat zon ik moeten aanvangen?

Praboe Dărăwati :

(tot Praboe Bålå Dewå) Als het er zoo mee gesteld is, zal ik u bijstaan in den oorlog om uw rijk te heroveren.

(tot de anderen) Sombå, Sëtjaki en Oedåwå (Patih van Dåråwati) haast u! Maakt u strijdvaardig!

Sombå en Sĕtjaki:

Goed.

Praboe Dåråwati:

(tot Praboe Bålå Dewå en Adipati Ngawonggå) Vertrekt dadelijk! verdelgt uwe vijanden in den strijd. Ik ga terstond naar de Pandawa's om hulp te vragen en zal mij daarna met u vereenigen.

Praboe Bålå Dewå en Adipati Ngawonggå:

Wij zijn nitermate verblijd.

Praboe Bålå Dewå:

(tot Adipati Ngawonggå) Kom broeder, laten wij ons haasten.

De dalang vertelt:

Zij vertrekken. Krěsná stijgt op in de lucht. Daarna verschijnen weer Praboe Bålå Dewå, Adipati Ngawonggå, Raden Sombå, Arjå Sětjaki en Patih Oedåwå.

Praboe Bala Dewa:

(tot de anderen) Hoe zijn uwe plannen omtrent den aanval? Ik zal doen wat u behaagt.

Adipati Ngawonggå:

Kakang Praboe! mijn raad is om den vijand niet verraderlijk aan te vallen, maar hem openlijk in het front aan te tasten.

De dalang vertelt:

Zij vertrekken terstond, gevolgd door gewone soldaten, die in menigte voor den dag komen. Het is een schoon gezicht.

III. Praboe Dewa Soekmå.

Deze gunsteling der goden heeft het rijk Madoera veroverd en aldaar den troon beklommen.

Personen: Praboe Dewä Soekmä en eenige aan hem ondergeschikte vorsten.

(zangwijze: dandang goela)

Een der ondergeschikte vorsten:

Sang Praboe! wij geven U kennis, dat Bålå Dewå in den strijd ontsnapt en in het bosch gevlucht is. Reeds hebben wij last gegeven hem op te sporen. Wij laten hem opzoeken door Uwe wådjå dënåwå (reuzensoldaten) onder bevel van Patih Dĕṇḍå Baoe. Dat is het, wat wij U te zeggen hebben.

De dalang vertelt:

Dewå Soekmå is zeer verheugd. (Zijn antwoord is niet op zang). De ondergeschikte vorsten gaan heen.

Dewå Soekmå blijft grappen maken (zie plaat 5).

Na zijn vertrek verschijnen eenige hofdames (thans dienaressen van Praboe Dewå Soekmå) benevens Patih Rětnå Sětikå en de ondergeschikte vorsten.

(zangwijze: asmårå dånå).

Een der hofdames :

(tot Patih Rětna Sětika) Raden Patih, de Vorst heeft dit bevel gegeven: Gij moet van daag nog vertrekken. Gij moet buiten de stad de legers opstellen en daar Patih Děnda Baoe afwachten.

Patih Retna Setika:

Njaï Loerah 1, zeg aan den Vorst, dat het goed is.

De dalang vertelt:

Zij vertrekken in verschillende richtingen.

Vervolgens komen Patih Rëtna Setika en Raden Somba op het tooneel.

Patih Rětná Sětiká:

Pradjoerit (krijgsman)! van waar komt gij en wat zijt gij van plan?

Raden Sombå:

Ik ben de zoon van den Vorst van Dåråwati; ik heet Sombå. Mij is gelast het rijk Madoera op te eischen.

Patih Rětná Sétiká:

Dus zijt gij van plan oorlog te voeren. Welnu val mij maar aan.

De dalang vertelt :

Zij beginnen te vechten en Sombå verliest het. Nu komt Adipati Ngawonggå op.

Adipati Ngawonggå (tot Rětná Sětiká):

Kom, breng mij ook ten onder; ik ben de Adipati van Ngawonggå,

¹ Titel van de eerste hofdame.

de oom van Raden Sombå. Rětnå Sětikå, Patih van Dewå Soekmå, gij treft het, dat gij mij als tegenstander krijgt.

Patih Rětná Sětiká:

Nu, gij zult niet in uwe verwachting teleurgesteld worden.

De dalang vertelt:

De strijd is hevig; geen van beiden is de verliezende partij. Zij rusten dan uit en spreken met elkaar.

Adipati Ngawonggå:

Patih Rětná Sětiká is een geduchte strijder; gelukkig dat hij mij ontmoet heeft.

Patih Rětna Sětika:

Houd den strijd met mij vol.

Adipati Ngawonggå:

Kom Patih, laten wij met krissen vechten.

De dalang vertelt:

Dadelijk begint het gevecht met de steekwapens. Adipati Ngawonggå verliest het en wordt door een kettingpijl ¹ getroffen.

Daarop verschijnen tegelijk Praboe Bålå Dewå (Vorst van Madoera) en Rënggani Soerå (een der legerhoofden van Praboe Dewå Soekmå).

Rĕnggani Soerā:

Gij, Vorst van Madoera, waart reeds gevlucht en hadt u verscholen; waarom komt gij weer terug? Onderwerp u en stribbel niet tegen. Ik wil u wel bij den Vorst brengen.

Praboe Bålå Dewå:

Spreek niet te veel; kom nader bij.

De dalang vertelt :

Na nitdaging van elkander, begint de strijd. De Vorst van Madoera wordt van ter zijde getroffen door een kettingpijl van Patih Rětnå Sětikå.

(zangwijze: sinom)

Patih Rětná Sětiká (tot Praboe Bålá Dewá):

Daar ligt gij nu uitgestrekt. Nu zult gij mijne handen voelen.

¹ In de oude wajangverhalen wordt herhaaldelijk van dit wapen gewag gemaakt. Het is een pijl in den vorm van een ketting (djëmparing rante); de getroffene wordt er niet door gekwetst, maar zijne handen worden er door vastgebonden.

⁷º Volgr. V.

Kom, sta op, als gij een buitengewone macht hebt. Ik sta nog op je te wachten; ik zal niet voor je op de vlucht gaan. Als je niet opstaat, zal ik je vast en zeker de ooren afsnijden, als een afschrikwekkend voorbeeld voor het land. Kom, spoedig!

Renggani Soera (tot Praboe Bala Dewa):

Ja, houd den strijd maar vol.

De dalang vertelt :

Nadat Praboe Bālā Dewā overwonnen is, verschijnt Arjā Sĕtjaki (van Dårāwati) en laat zich afkeurend uit.

(zangwijze: asmārā dānā)

Arjå Sětjaki (tot Patih Rětná Sětiká en Rěnggani Soerå):

Kom, breng mij ook ten onder. Ik wil hetzelfde lot als Raden Sombå, de Vorst van Madoera en Adipati Ngawonggå, die allen ongelukkig zijn.

Toch zult gij ongetwijfeld door mijn Vorst (Kresna) overwonnen worden.

De dalang vertelt:

De strijd begint. Ook Arjå Sĕtjaki wordt door een pijl van Patih Rĕtnå Sĕtikå getroffen. Al de overwonnenen worden gedwongen dienst te nemen in het leger van Praboe Dewå Soekmå.

Daarna komt Patih Oedawa (van Darawati) op het tooneel.

Patih Oedawa:

(alleenspraak) Ach, wat moet ik doen. Als ik mee ga vechten, sterf ik vast en zeker. Hoe zou ik in staat zijn, mij met den Vorst Dewå Soekmå te meten. Het is beter dat ik van dit alles kennis geef aan mijn Vorst (Kresnå van Däräwati).

De dalang vertelt :

Patih Oedāwā gaat heen. Vervolgens maakt Patih Rětná Sětikā zijn opwachting bij Praboe Dewå Soekmå om hem de overwonnenen voor te stellen.

Patih Rětná Sétiká (tot Praboe Dewá Soekmá):

Goesti! i ik deel U mede, dat dezen zijn : Praboe Bålå Dewå, Krënå (Adipati Ngawonggå), Raden Sombå en Arjå Sëtjaki. Zij

[!] Goesti is een eeretitel, waarmee vroeger regeerende vorsten werden aangesproken en die thans nog gebruikt wordt voor den Kroonprins en andere vorstelijke personen.

allen zijn in den strijd overwonnen. De Vorst van Madoera onderwerpt zich niet, maar de drie anderen zullen doen wat U behaagt.

De dalang vertelt:

Daarop worden den krijgsgevangenen hunne werkzaamheden aangewezen.

IV. Abiasa.

Abiåså leeft eenzaam op een berg als kluizenaar.

Het geheim, dat aan Petroek, den pånåkawan van Ongkå Widjåjå, een goddelijke macht is geschonken om den Vorst van Madoera ten onder te brengen, is hem alleen bekend.

Personen; Abiåså en zijne beide kleinzonen Ongkå Widjäjå en Gatoet Kåtjå. Laatstgenoemde, die het vermogen heeft om te kunnen vliegen, is een neef van Ongkå Widjäjå.

(zangwijze: sinom)

Abiāsā:

Mijne kleinzonen! gij zijt reeds lang hier; het schijnt dat gij beiden verdrietig zijt; wat is de oorzaak van uw leed? Zeg het mij toch, ik weet niet wat ik er van denken moet,

Ongka Widjaja:

Grootvader, ik maak mij ongerust over mijn pånåkawan Kantong (bijnaam van Petroek), die sedert lang verdwenen is.

Abiäsä:

Ja, Bagoes 1, uw pånåkawan is op dit oogenblik nog in leven. Vermits de Dewä wonderen wil doen, durf ik het echter niet openbaren. Thans is het rijk van den Vorst van Madoera door de vijanden veroverd en uw pånåkawan bevindt zich daar ook, doch gemaskerd.

Ongkå Widjåjå:

Als dat zoo is, zal ik hem dadelijk opzoeken.

De dalang vertelt:

Zij vertrekken eerst, doch daarna verschijnen Ongkå Widjåjå en Gatoet Kåtjå weer op het tooneel.

¹ Bagoes, letterlijk "mooi", is een titel voor een fatsoenlijken Javaan en wordt dikwijls gebruikt voor jongere familieleden.

(zangwijze: dandang goela)

Gațoet Kåtjå:

Wel, Adi Mas! ik ben niet sterk genoeg om over land te gaan en zal maar door de lucht vliegen. Ik zal echter niet hoog stijgen, opdat ik dicht bij je kan blijven.

Ongka Widjājā:

Kang Mas, daar heb ik niet op tegen. Wat gij zegt, is juist. Als wij scheiden, zouden wij niet eendrachtig kunnen optreden.

De dalang vertelt:

Gațoet Kâtjă vliegt nu door de lucht. Ongkă Widjăjă ontmoet de reuzen.

(zangwijze: sinom)

Kålå Pratjekå (een reus):

(tot Ongkå Widjåjå) Gij zijt iemand, dien ik vroeger nooit gezien heb. Waar komt gij van daan, waar wilt gij heengaan en hoe is uw naam? Vertel het mij, ik wil met u meegaan. Misschien weet gij waar het land Dåråwati is. Vrees niet voor (mij), Patih Kålå Pratjekå.

Ongkå Widjåjå:

Reus! doe mij geen kwaad. Gij vraagt, wie ik ben? Ik ben een satrijå (edelman) van Pělongkawati en ik heet Ongkå Widjåjå. Als gij van plan zijt met mij mee te gaan, dat kan niet, niemand wil met een reus omgaan. Ga weg! als gij wilt, dat uw leven lang zal duren.

De dalang vertelt:

Kålå Pratjekå begint te vechten en verliest het. Daarna komt de reus Kålå Srënggi en verliest het ook. Vervolgens treedt de reus Sindoeng Riwoet vooruit, wiens nek wordi omgedraaid door Gatoet Kåtjå, zoodat zijn hoofd van den romp wordt gescheiden.

Gațoet Kâtjâ:

Reuzen, gij kunt niet op één lijn met mij staan. Als gij maar een weinig beteekende, zou ik je als gelijken beschouwen. Waar zijn uwe makkers? Treed niet een voor een op; al kwaamt gij bij honderdduizend tegelijk, dan zoudt gij toch sterven. Gij zoudt uwe hoofden verliezen en lijken worden.

De dalang vertelt:

Nu treedt Patih Děnda Baoe op. Hij wordt geslagen door Gatoet Kåtjå. Daarop spreken zij elkander aan.

Patih Děnda Baoe:

Wie zweeft daar in de lucht en slaat mij met de vuist, zonder te vragen wie ik ben?

Gațoet Kátjă:

Ik ben Gațoet Kâtjâ. Wie zijt gij krijgsman? Volg mij in de lucht, ik wacht op je.

Patih Děnda Baoe:

Ik ben Denda Baoe. Kom naar beneden, Gatoet Kåtjå!

Gațoet Kâtjă:

Stijg op in de lucht, als gij even machtig zijt als ik.

Patih Děnda Baoe:

Kom naar beneden!

Gațoet Kâtjå:

Ontwijk den strijd niet.

De dalang vertelt:

Zij beginnen te vechten en Patih Děnda Baoe verliest het. Vervolgens ontmoeten Ongkå Widjåjå en Gatoet Kåtjå elkander weer. Sëmar en Nålå Gareng (vader en broer van Petrock) verschijnen als hunne volgelingen.

Gațoet Kătjă (tot Ongkă Widjājā):

Ik ben blij, dat gij niet meer in gevaar zijt; ik merkte het eerst, toen gij midden in den strijd waart. Van onze vijanden is de aanvoerder de eenige, die geen reus is en die is toevallig ontsnapt.

Ongkå Widjåjå.

Ja, dat (het gevaar voorloopig geweken is) komt door de gebeden van onzen grootvader (Abiäsä), die op den berg is achtergebleven. Kom, laten wij rechtstreeks op ons doel afgaan.

De dalang vertelt:

Ongkå Widjåjå en Gatoet Kåtjå zetten de reis voort. Sëmar en Nålå Gareng volgen hen verheugd.

V. Gondå-wati en Wida-wati.

Deze beide vorstinnen van het Madoereesche hof wandelen in den bloementuin van het prinsessenverblijf. Zij schijnen niet bijzonder ingenomen te zijn met den nieuwen gebieder.

(zangwijze: kinanti)

Widawati (tot Gondawati):

Wat zult gij doen, als het voortdurend zoo blijft? Ik wil het land verlaten, want ik ben ontevreden over de bedoelingen van den vorst. Het lijkt er niet naar, dat hij als een vorst handelt. Hij draagt in het geheel geen zorg voor de vrouwen.

Gondåwati:

Heb eerst geduld; wij zullen er over praten. Wat mij betreft, ik ben ook van dat gevoelen. Ik houd het niet langer vol te dienen bij een gevloekten vorst. Ik wou, dat er iemand was, die ons heimelijk wegvoerde.

De dalang vertelt:

Terwijl zij nog praten, gaat Ongkå Widjåjå naar hen toe.

(zangwijze: midjil)

Gondawati:

Wie zijt gij Raden Padoekå i, die hier komt in het prinsessenverblijf?

Ongkå Widjäjä:

Ik ben hier verdwaald. Ik heet Raden Ongkå Widjåjå. Vergeef het mij, dat ik mij vergist heb. Het spijt mij zeer, met ontevredenheid aangezien te worden.

(zacht, tot zich zelf) Hoe het ook zij, het is je eigen schuld. Besef je niet, dat je een zwerver bent? Het is verkeerd de liefde te winnen van de koningin der schoonen.

Widawati:

Wat zijt gij toch trotsch op uw flinke lichaamsgestalte, dat gij u zoo iets aantrekt ². Ik had niet gedacht, dat een schoone man zoo hoogmoedig was.

(zacht) Hij wil niet hebben, dat iemand iets verkeerd doet; dan maakt hij zich boos en wil geen vergiffenis geven.

Padoekă en Bendară zijn eeretitels voor aanzienlijke personen.

^{*} Te denken dat hij met ontevredenheid wordt aangezien.

Ongkå Widjåjå:

Al reisde men de geheele wereld rond, het zou niet mogelijk zijn schooner vrouw te zien dan deze van Madoera. Alleen haar glimlach doet iemand het werk staken. Ik verkies den dood, als ik mij niet met haar kan vereenigen.

De dalang vertelt:

Daarop gaan Ongkå Widjäjä en Widäwati naar de slaapplaats. Vervolgens gaat Gondäwati naar buiten om het te verklikken aan Praboe Dewå Soekmå; hare dienaressen volgen haar.

Zij en de vorst spreken met elkander.

(zangwijze: pangkoer)

Gondawati:

Goesti! ik deel U mede, dat in den bloementuin van het prinsessenverblijf een schoone edelman is, genaamd Ongka Widjaja. Hij heeft Jaji Déwi (Wida-wati) geliefkoosd, zonder dat zij er zich tegen verzette. Had ik niet de vlucht genomen, dan zou hij mij ook gepakt hebben 1.

De dalang vertelt:

Dadelijk begeeft Praboe Dewå Soekmå zich derwaarts en ontmoet Ongkå Widjäjä.

Praboe Dewa Soekma:

Wie zijt gij, slimmert! dat gij zoo vermetel zijt en het waagt om den bloementuin binnen te treden?

Ongkå Widjåjå:

Praboe Dewå Soekmå! gij maakt een beweging, alsof gij mij bang wilt maken. Daar gij het mij vraagt, ik heet Ongkå Widjäjå en mijn vader is Danang Djäjå (Djanaka) van Madoekårå.

Ik heb met opzet uw toorn opgewekt; ik heb uw echtgenoote geliefkoosd.

De dalang vertelt:

Zij vechten. Ongkå Widjåjä is niet tegen Dewå Soekmå bestand en wordt voortdurend door hem gesard; hij steekt met de kris, maar Dewå Soekmå is onkwetsbaar. Ongkå Widjåjå daagt hem uit om terug te steken.

Ongkå Widjājā:

Wel Praboe Dewå Soekmå, gij moet mij niet voortdurend belee-

¹ Déwi is een titel voor vorstinnen.

digen; kom, steek mij spoedig terug met uw bëḍāmā¹. Indien (mijn dood) reeds door den almachtigen God is besloten, maak mij dan niet te lang het schouwspel van de menschen. (Hij roept zijn eigen vader aan) Vader! verneem dat ik zal sterven in den strijd. (Tot zijn moeder) Moeder! Gij moet er van droomen; Uw zoon sterft; hij is machteloos in den strijd met Praboe Dewå Soekmā in het land Madoera; en mijne bloedverwanten weten er niets van.

De dalang vertelt:

De strijd wordt voortgezet en Ongkå Widjåjå verliest het werkelijk. Daarop laat Praboe Dewå Soekmå de vorstin Widåwati roepen en gelast haar geneeskundige hulp te verleenen aan Ongkå Widjåjå. Terwijl hij dat zegt maakt hij grappen.

Vervolgens komt Gațoet Kåtjå om Ongkå Widjäjå te helpen. Hij wil Praboe Dewå Soekmå het hoofd van den romp trekken, maar valt (een oogenblik) bewusteloos neer (wegens de bovennatuurlijke macht van Dewå Soekmå).

Gațoet Kâtjă:

Wel Vorst! vernietig mij terstond, want ik heb den strijd reeds verloren. Ik zon beleedigd zijn, als het bericht zich verspreidde tot mijne dapperen, dat Gatoet Kåtjå overwonnen en bang was om te sterven.

De dalang vertelt:

Daarop wordt Gațoet Kâtjå onderworpen. Praboe Dewå Soekmå vertrekt. Sĕmar en Nålå Gareng worden nagezet ².

VI. Pandawa.

Pandåwå is de geslachtsnaam van de 5 zonen van Pandoe. De Pandåwå's worden hier genoemd: Praboe Ngamartå, Wĕrkoedårå, Djanåkå en de tweelingen Nakoelå en Sadewå.

¹ Een soort kris uit den ouden tijd.

² Op de vraag aan een javaanschen toeschouwer, waarom Ongkå Widjäjå zijn pånåkawan Petroek niet herkende, was het antwoord: Petroek is enherkenbaar door zijne vorstelijke kleederen en wie zou ook op de gedachte komen, dat zijn volgeling een machtige gebieder is geworden. Maar Petroek herkende Ongkå Widjäjå wel; dat is ook de reden, waarom hij hem niet doodde. Zijn vader Semar en zijn broeder Nålå Gareng zijn nog in dienst bij de Pandawa's. Hij zal zijn vroegere meesters wel onderwerpen, maar nooit dooden.

Kreşnå, de Vorst van Dåråwati, komt hulp vragen voor den Vorst van Madoera.

(zangwijze: pangkoer)

Praboe Ngamartå:

Ik groet u!

Praboe Dåråwati:

Dank n.

Wĕrkoedårå:

Wees welkom, zwarte broeder! (een bijnaam van Kresna wegens zijn zwarte huidskleur).

Praboe Dårawati:

Ik dank u voor uwen welkomstgroet.

Djanaka:

Ik groet u bij uwe komst in Ngamartå.

Praboe Dårawati:

Zwager, ik dank u voor uwen welkomstgroet.

Nakoela en Sadewa:

Wij groeten u bij uwe komst in het land der vijf gebroeders.

Praboe Darawati :

Ik dank u.

Jaji Praboe (tot de oudste van de 5), ik geef u kennis dat Madoera veroverd is door een Vorst, genaamd Dewå Soekinå, die zeer machtig is. Alleen op u is onze hoop gevestigd (aan U wordt hulp gevraagd).

Praboe Ngamarta:

Wij zullen aan Uw verlangen voldoen.

De dalang vertelt:

Terwijl zij nog beraadslagen, worden zij gestoord door de onverwachte komst van Oedawa (Patih van Darawati).

Patih Oedawa (tot Kresna):

O Vorst, ik geef U kennis dat Uw oudere broeder de Vorst van Madoera in den oorlog is overwonnen. Uwe beide jongere broeders en Uw zoon hebben het ook in den strijd verloren.

Praboe Darawati:

Het is genoeg, Oedawa.

(tot Praboe Ngamarta) Dit is mijn raad: wij moeten dadelijk naar Madoera vertrekken.

Praboe Ngamartå:

Laten wij gaan.

Djanaka:

De Vorst heeft gelijk; als wij niet spoedig hulp verleenen, zal (de vorst van Madoera) te lang lijden.

Wěrkoedárá (tot Krěsná):

Kom, zwarte broeder, laten wij terstond vertrekken. Hoe zou die Dewä Soekmä er toch uitzien, dat hij ons zoo minacht.

De dalang vertelt:

Zij vertrekken en komen in Madoera.

Raden Djanåkå ontmoet Dewå Soekmå van aangezicht tot aangezicht.

(zangwijze: asmärå dånå)

Djanåkå:

(zacht) Is dit nu Dewä Soekmä? Wat ziet hij er leelijk i uit en hij is toch zoo beroemd; ja hij is tot alles in staat. (luid) Dat komt omdat hij nog niet in de gelegenheid is geweest om te strijden met mij, den edelman van Madoekårå 2.

Praboe Dewå Soekmå:

O, dat is de man, die Raden Djanåkå heet. Je bent werkelijk knap. Je noodigt mij uit om te vechten? Kom, je zult het toch niet winnen.

De dalang vertelt:

Zij vechten. Raden Djanåkå zakt ineen, doordat Dewå Soekmå zijn machtspreuk lempoh! ("word lam") uitspreekt.

Djanaka:

Kom, dood mij, laat de schande niet lang duren. Praboe Dewâ Soekmå! 't is de gewoonte bij het oorlogvoeren, dat de overwinnende partij den verliezer doodt. Doodt mij spoedig, dan zullen anderen (mijn lijden) niet vernemen.

Praboe Dewa Soekma:

Nu ben je genoodzaakt te klagen. Gij vraagt mij u te dooden? Ik zal je nooit dooden, het zou jammer zijn, zoo'n knappe man.

¹ Petroek had een leelijk uiterlijk: lange armen, een gezwollen buik en een spitse kin.

² Het land waar Djanaka regeert.

De daling vertelt:

Raden Djanåkå wordt niet gedood. Praboe Dewå Soekmå laat de vorstin Dewi Gondåwati roepen (om den gekwetste bij te staan). Vervolgens worden Raden Djanåkå zijne werkzaamheden aangewezen.

Na zijn vertrek komt Raden Werkoedara om zijn broeder in den strijd te helpen.

Raden Werkoedara:

Zijt gij Dewå Soekmå? Uw bekwaamheid in den oorlog is overal bekend. Je ziet er toch maar zoo zoo uit, je bent leelijk van voorkomen en lichaamsbouw. Ik vraag je iets en je lacht voortdurend. Als ik je een schop geef, tuimel je omver.

Praboe Dewā Soekmā:

De oudere broeder komt nu te hulp. Wel, wat ben je groot en sterk; maar al is dat zoo, toch durf ik wel. Kom, laten we strijden.

De dalang vertelt:

Zij vechten en Werkoedara verliest het. Hij onderwerpt zich en wordt door soldaten weggeleid.

Vervolgens komen de drie andere broeders, Praboe Ngamartå (de oudste), Nakoelå en Sadewå (de tweelingen) op. Allen zijn van plan zich te onderwerpen.

Praboe Ngamartå:

Vorst! ik onderwerp mij, om bij u als ondergeschikte te worden aangenomen; deze mijne twee broeders insgelijks. Hun dood en hun leven worden den machtigen gebieder aangeboden.

Praboe Dewå Soekmå:

't Is maar goed, dat gij en uwe beide broeders u onderwerpt. Ga dáar heen (hij wijst hun een plaats aan) en voegt u bij uwe onderworpen makkers.

De dalang vertelt:

Praboe Dewa Soekma was zeer blij (over dezen afloop). Hij staat op van zijn zetel 1.

Vervolgens heeft er een samenkomst plaats van Praboe Dåråwati (Krësnå) met Sëmar en Nålå Gareng.

Praboe Darawati:

Kakang Semar, wat raad? Mijne broeders, de Pandawa's, zijn allen overwonnen in den strijd.

Dewä Soekmä heeft hier het toppunt van zijn macht bereikt. Hij heeft aan zijn opdracht voldaan; de ontknooping is aanstaande.

Semar:

Wat moet ik doen? ik wil wel helpen, maar ik kan niet. Het is, of men mij voortdurend met een knuppel achtervolgt.

Praboe Dåråwati:

Nu kakang, ik zal wel iets uitdenken.

De dalang vertelt:

Praboe Dåråwati laat Såmar en Nålå Gareng door een overdekte waterleiding kruipen; zij komen op het erf van den kraton.

Zij vechten met Dewå Soekmå ¹. In dezen strijd verliest Dewå Soekmå zijn bovennatuurlijke macht; de prachtige kleederen worden hem van het lijf getrokken en hij neemt weer de gedaante van Petroek aan (zie plaat 12). De Paņdåwå's komen dadelijk bij hem. Kresnå neemt het woord.

Praboe Darawati :

Petroek, je houdt er van verdriet te veroorzaken aan de gebroeders. Hé, Kantong, je moet dat niet meer doen. Daar zijn uwe meesters; zij vragen je om vergiffenis, als zij je iets misdaan hebben.

Petroek:

Ja, ik schenk u allen vergiffenis. Ga daar maar heen (hij wijst de plaats aan) om uit te rusten.

(tot Wěrkoedårå alleen) Běndårå Wěrkoedårå! daar maken mijne soldaten amoek; gij moet ze dooden.

De dalang vertelt:

Daarop gaan ze heen om uit te rusten. Alleen Praboe Dåråwati gaat naar zijn ouderen broeder Praboe Bålå Dewå.

VII. Praboe Bålå Dewå.

In de gevangenis.

(zangwijze: mas koemambang)

Praboe Bålå Dewå (tot Arjå Sĕtjaki):

O, jongere broeder, ween niet zoo meelijdend. Mogelijk schenkt de hooge God ons later de gunst, om ons uit de gevangenis te ver-

¹ Deze had zijn vader en broeder wel herkend, maar zij hem eerst niet.

lossen. En als gij en ik door Gods wil moeten sterven, wat kunnen wij onderdanen er dan aan doen.

De dalang vertelt:

Daarop verschijnt Praboe Dåråwati en opent de gevangenis. Zij spreken met elkander.

(zangwijze: pangkoer)

Praboe Bålå Dewå:

O mijn broeder, ik heb niet gedroomd, dat ik U zou kunnen ontmoeten.

Praboe Darawati:

Broeder, denk niet aan hetgeen gebeurd is. Dewä Soekmå is reeds verdwenen; hij is gevlucht. Laten wij zijne soldaten onderwerpen.

Praboe Bålå Dewå:

Ik stem met U in.

De dalang vertelt:

Zij verlaten de gevangenis.

Vervolgens komen de vorsten Rënggani Soerå, Praboe Waneng Båjå en Praboe Dåså Lëngkårå (alle drie in dienst van Dewå Soekmå) op. Zij zijn verschrikt de gevangenis ledig te vinden.

Rěnggani Soerå (tot Waneng Båjå):

Kakang Praboe, wat een ongeluk! Bålå Dewå heeft de deur kunnen openen. Hoe boos zal Sang Praboe (Dewå Soekmå) zijn op U en mij.

Praboe Waneng Båjå:

Als dat het geval is, laten wij hem (den Vorst) dan opzoeken.

Rënggani Soera:

Goed, ik ga met U mee.

De dalang vertelt:

Zij vertrekken. Vervolgens komen Irawan (een zoon van Djanåkå) en Praboe Waneng Båjå tegelijk op en staan tegenover elkaar.

Praboe Waneng Båjå:

Zijt gij de slimmert, die den vorst Bålå Dewå heeft laten ontsnappen? Gij zijt nog een kind en toch al zoo verwaand. Volg mij en stribbel niet tegen; ik zal je bij Praboe Dewå Soekmå brengen.

Irawan:

Probeer mij te vatten, als gij werkelijk een uitstekend strijder zijt.

De dalang vertelt:

Zij vechten. Praboe Waneng Bäjä verliest het en wordt door een pijl getroffen.

Daarna treden weer tegelijk op Praboe Bålå Dewå en Renggani Soerå.

Rĕnggani Soerå:

Het verwondert mij! dat gij uit de ijzeren gevangenis zijt ontsnapt. Hebt gij lust Uw lijden nog te vermeerderen?

Praboe Bålå Dewä:

Hou je mond! spreek niet tegen mij. Kom hier, laten wij het gevecht op leven en dood voortzetten.

Rënggani Soerå:

Het schijnt dat gij gewend zijt te lijden; gij zult een ellendigen dood sterven.

De dalang vertelt:

Zij vechten hevig; beurtelings smakken zij tegen den grond en voortdurend dagen zij elkander uit.

Praboe Bålå Dewå:

Daar ligt gij nu uitgestrekt op den grond. Hoe zoudt gij ook in staat zijn, mij te wederstaan. Sta op, als gij even machtig zijt als ik, die wel landen heb veroverd. Als je niet opstaat, zal ik je de ooren afsnijden.

Rĕnggani Soeră:

Probeer het, als gij een held zijt,

De dalang vertelt:

Zij vechten nog heviger. Rënggani Soera wordt van ter zijde door een pijl van Djanaka getroffen.

Dåså Lëngkårå komt Rënggani Soerå te hulp in den strijd en loopt op Djanäkå toe.

Dåså Lëngkårå:

Ha! deze is de machtige dief, die het door ons bewaakte (de gevangenis) heeft vernield. Noem je naam aan mij, Dåså Lĕngåkårå.

Djanaka:

Ik ben Djanåkå. 't Is zoo, ik behoor tot hen, die de gevangenisdeuren geopend hebben. Kom hier en grijp mij (als gij kunt).

De dalang vertelt:

Zij vechten een oogenblik.

Dâsâ Lĕngkårå heeft een knots in de hand.

Dåså Lěngkärå:

In den strijd zijt gij moeielijk te wederstaan. Ik heb je te min geacht; maar welk wapen gij ook hebt, sla er mij mee.

Djanaka :

Het is mijn gewoonte niet om het eerst te beginnen. In een gevecht met wapens word ik wel eens het eerst geslagen.

Dåså Lěngkårå:

Gij zult uwe beenderen breken, als ik met mijn knots sla.

De dalang vertelt:

Werkelijk beginnen ze weer te vechten en Dåså Lëngkårå verliest het. Hoewel door pijlen getroffen, sterft geen der drie genoemde legerhoofden van Dewå Soekmå. Zij worden slechts zoo met pijlen beschoten, dat elk in zijn eigen land terecht komt.

VIII. Patih Retna Setika:

Personen: De hofdames en Patih Rětná Sětiká.

(zangwijze: sinom)

Pårå Njaï (de hofdames):

Kjaï Patih! wij geven u kennis, dat in den kraton twee machtige dieven zijn binnengeslopen, die den Vorst verraderlijk gedood hebben. Zijn lijk is verdwenen; wij weten niet of het in stukken gehakt of verbrand is.

Patih Rětná Sětiká.

O mijn Vorst, ik heb niet gedacht, dat gij zoudt sterven.

De dalang vertelt:

Hij (de Patih) trekt ten strijde.

Vervolgens komen het eerst op: Landjak Prakoså (een der strijders van Patih Rětná Sětikå) en Arjá Sětjaki (van Dåráwati).

Landjak Prakoså:

Wie rukt daar ten strijde op? Om mij bang te maken, doet hij net als iemand, die gevreesd wordt. Hij denkt, dat ik den moed verlies. Al heeft hij een huid van ijzer, vast en zeker zal ik hem in stukken hakken.

Arja Sĕtjaki:

Spreek niet te veel. Kom, treed vooruit om te strijden met mij, den edelman van Lésan Poera (Sĕtjaki was de zoon van den Vorst van Lésan Poera).

De dalang vertelt:

Zij vechten en Arjå Sĕtjaki wint het.

Vervolgens treden op : Patih Rětnå Sětikå en Adipati Ngawongå.

Patih Rětná Sětiká:

Daar is de Adipati Ngawongga! hij verschijnt weer op het slagveld. Herinnert gij u niet meer, dat gij vroeger ongelukkig zijt geweest, bij het meten van onze krachten en dat gij door mijn pijl werd geboeid? Behaagt het u, om ten tweeden male te worden gekneveld?

Adipati Ngawonggå:

Spreek niet tegen mij. Treed vooruit en schiet uw kettingpijl weer af.

De dalang vertelt:

Zij strijden; Patih Rětná Sětiká verliest het.

Maesa Nabrang (ook een der aanvoerders van Dewa Soekma) komt hem in den strijd te hulp. Dit wordt gezien door Raden Werkoedara.

Maeså Nabrang (tot Wěrkoedårå):

Zijt gij de slimme dief, die mijn Vorst heeft omgebracht? Gij hebt een groote en welgemaakte gestalte, maar nu stuit gij op Maesa Nabrang, die dikwijls tegen meer dan 66n persoon gevochten heeft.

Wěrkoedárá:

Hou je mond! spreek niet zooveel tegen mij. Werkoedara is onverwinlijk in den strijd.

De dalang vertelt:

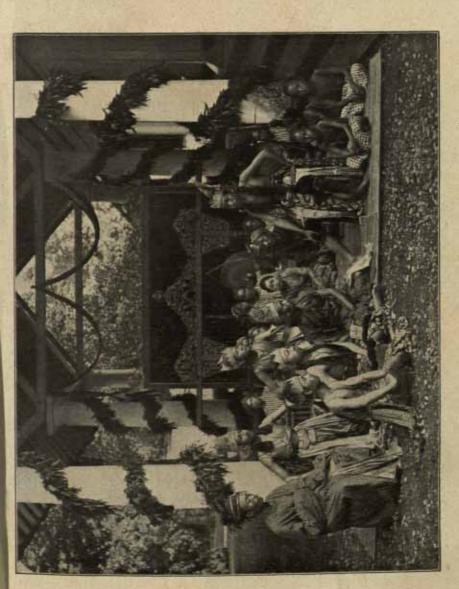
Zij vechten; Maesa Nabrang verliest het.

Er komt weer een andere strijder (van Dewå Soekmå) op.

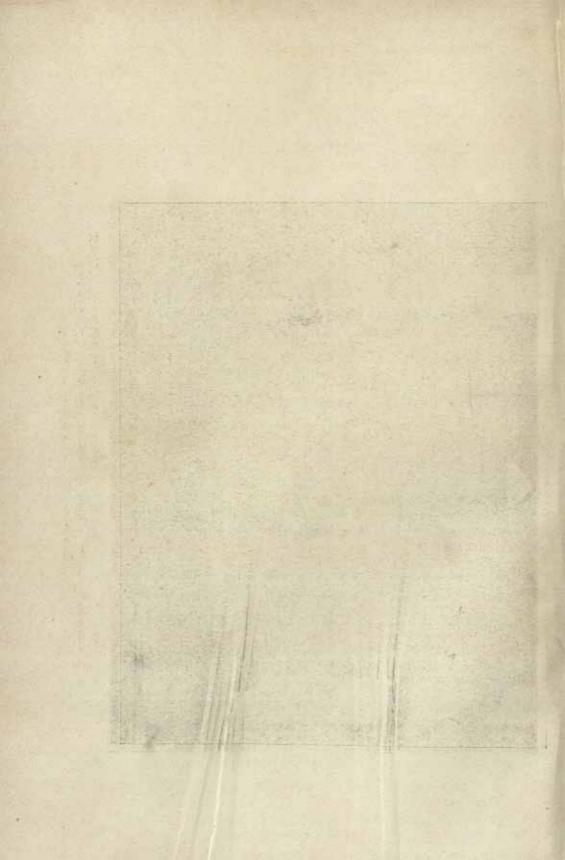
Goendjing Miring 1:

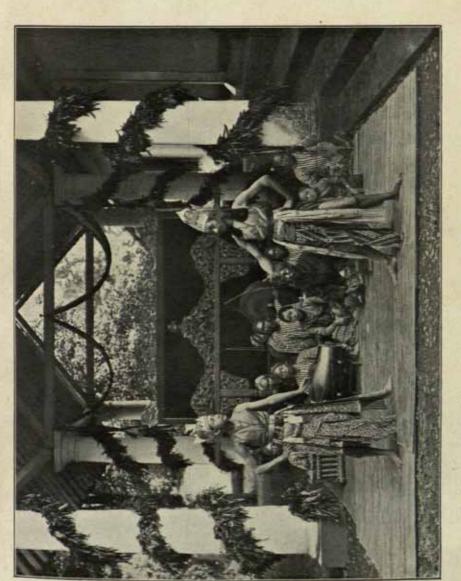
Al mijne makkers zijn vernietigd; zij zijn in den strijd over-

¹ Goendjing Miring is een grappenmaker, die ook in andere wajangverhalen voorkomt. Gewoonlijk heeft hij een haarstaart. Petroek komt dan te voorschijn en trekt hem den hoofddoek af, soodat zijn haarstaart zich ontrolt. Hij loopt dan beschaamd weg en het publiek lacht (het is nl. belachelijk als een Javaan een haarstaart heeft).

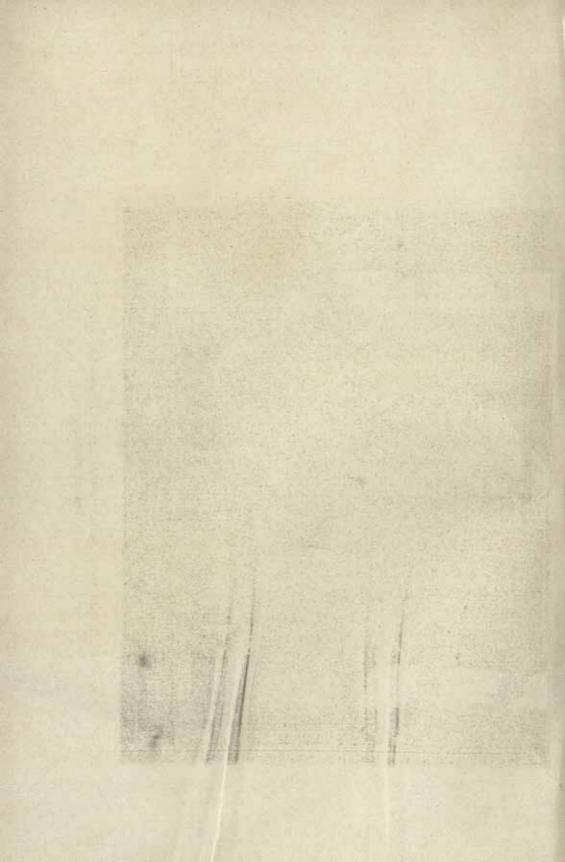

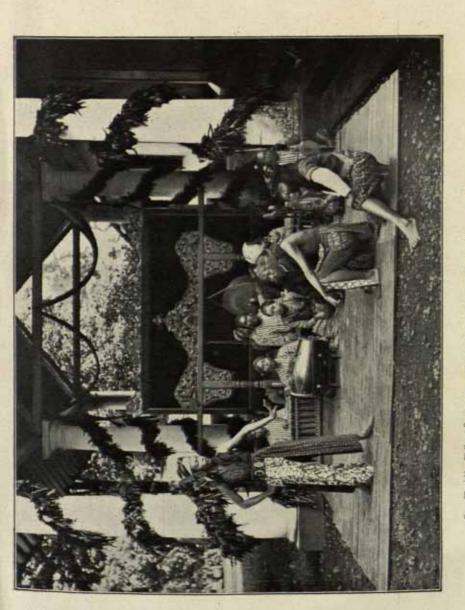
1. Praboe Ngastina heeft een samenkomst met Praboe Madoera, Adipati Ngawonggå, Panditå Doernå en eenige rijksgrooten. De inval in Madoera is het onderwerp van bespreking.

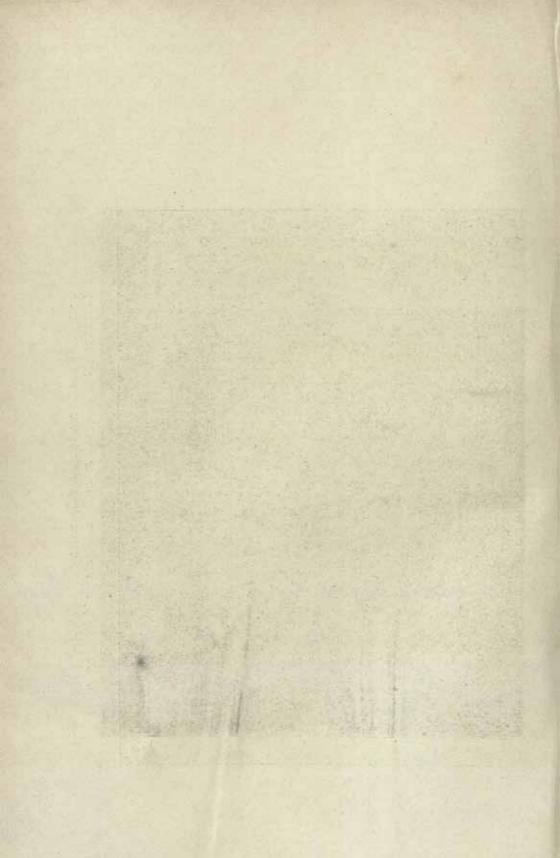

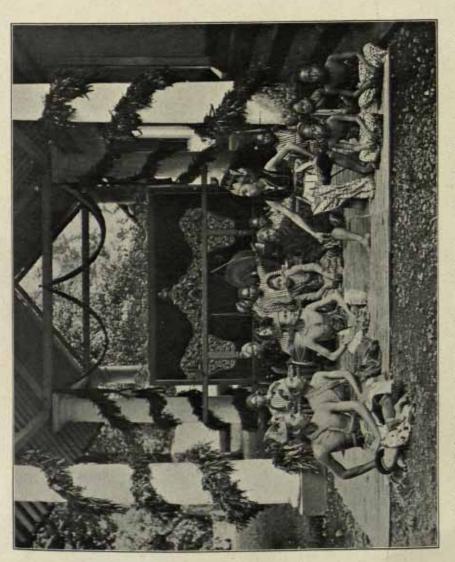
Praboe Madoera en Adipati Ngawongga besluiten ook hulp te vragen aan Praboe Darawati.

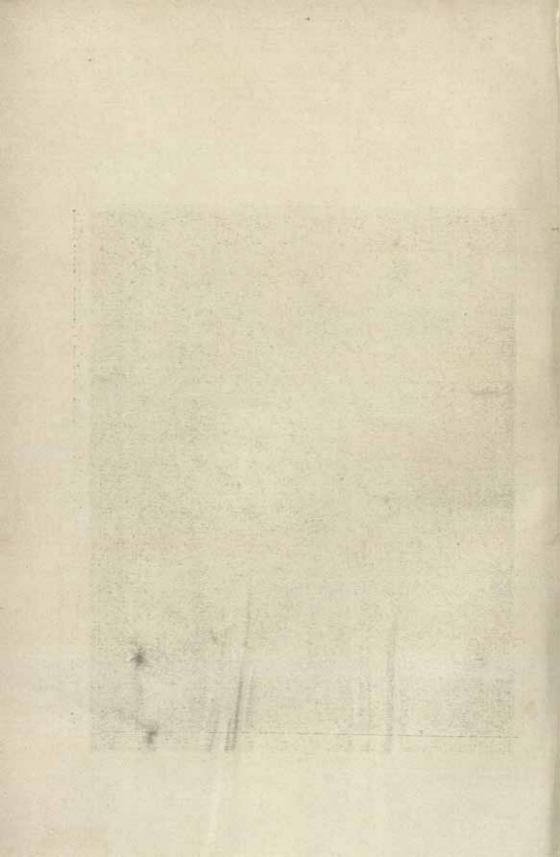

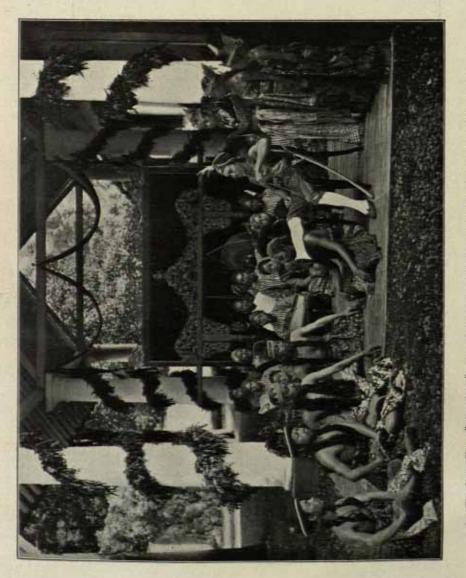
3. Patih Děnda Baoe, de aanvoerder van het leger der reuzen, zoekt Praboe Madoera.

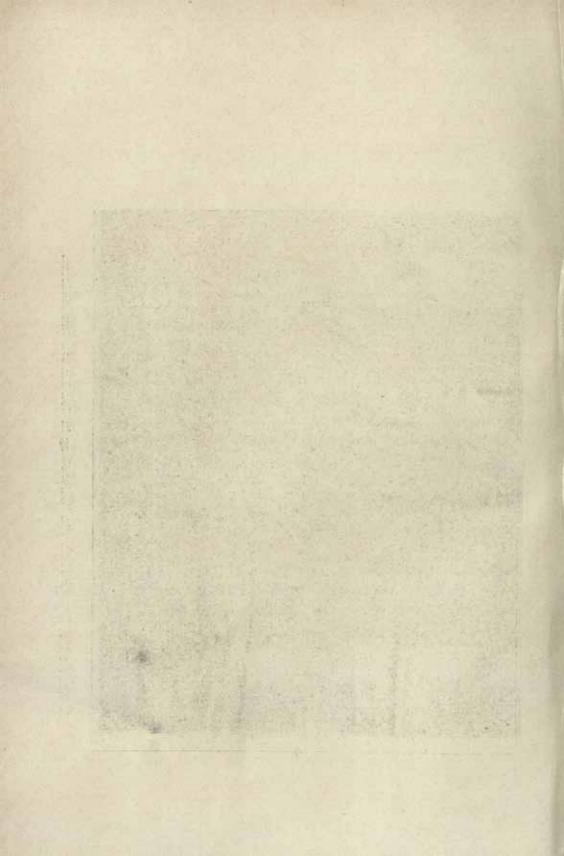

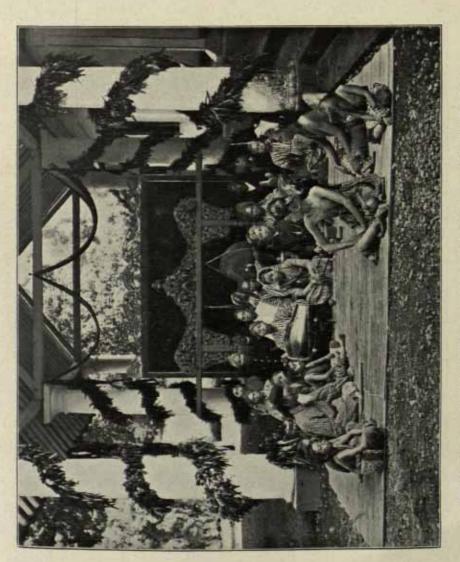
4. Praboe Darawati hoort het bericht, dat Madoera door de vijanden veroverd is.

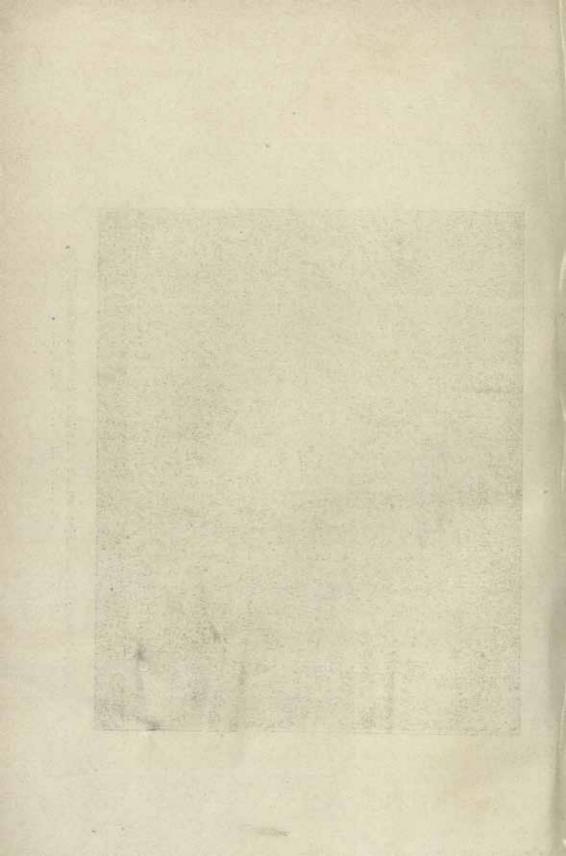

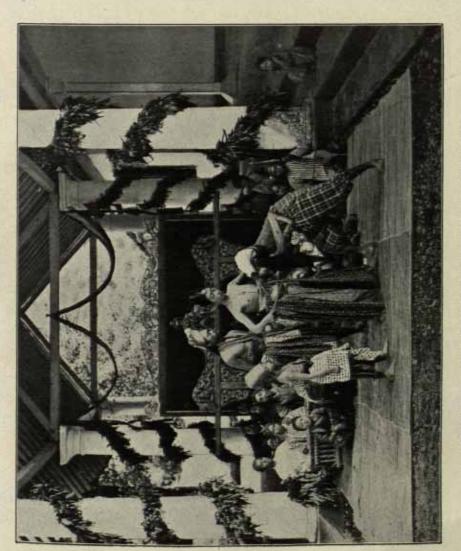
5. Praboe Dewi Soekmå en zijn hofhouding in den Kraton van Madoera.

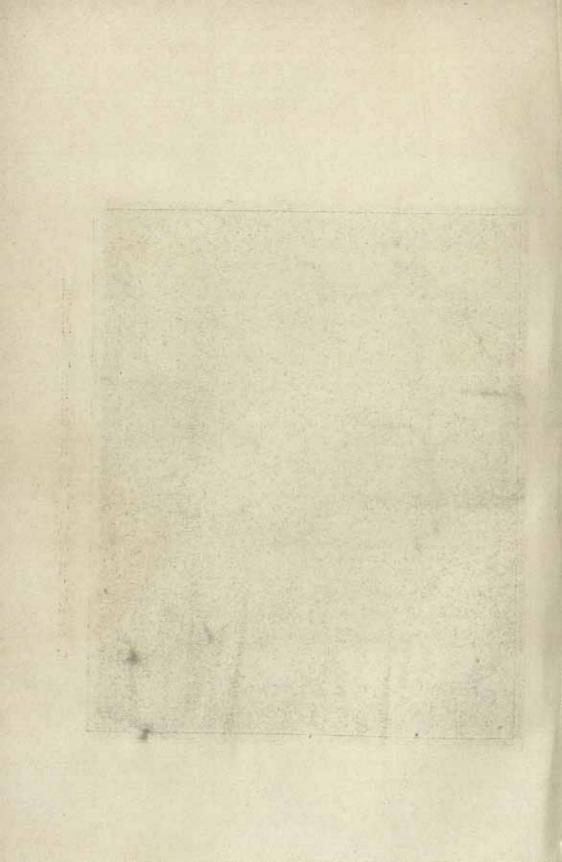

De kluizenaar Abiäsä krijgt bezoek van zijn kleinzoon Ongkä Widjäjä, die zijn pänäkawan Petroek tracht op te sporen.

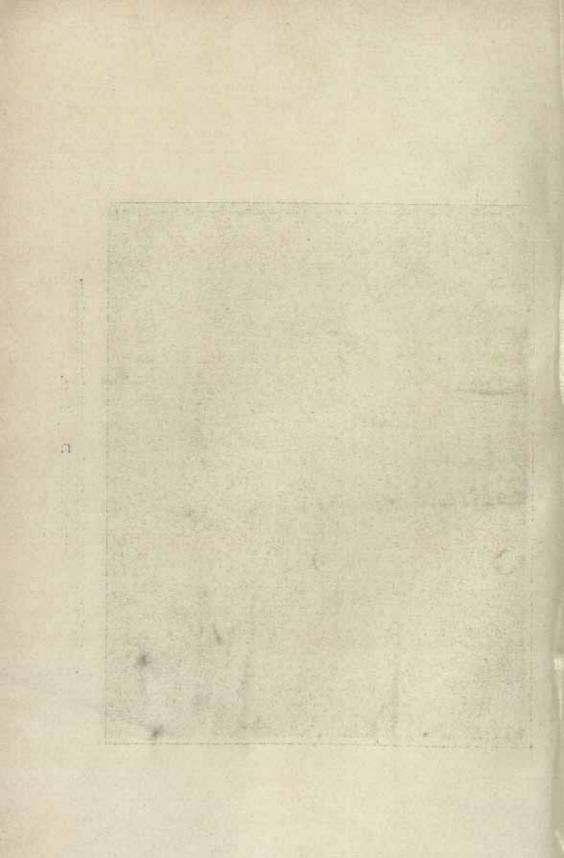

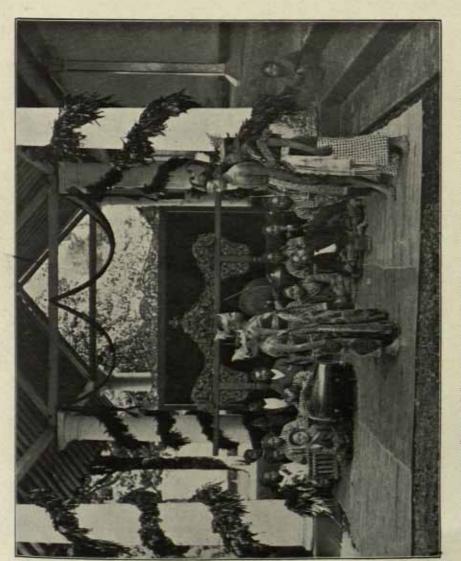
7. Gevecht van Ongka Widjäjä met den reus Kälä Pratjekä.

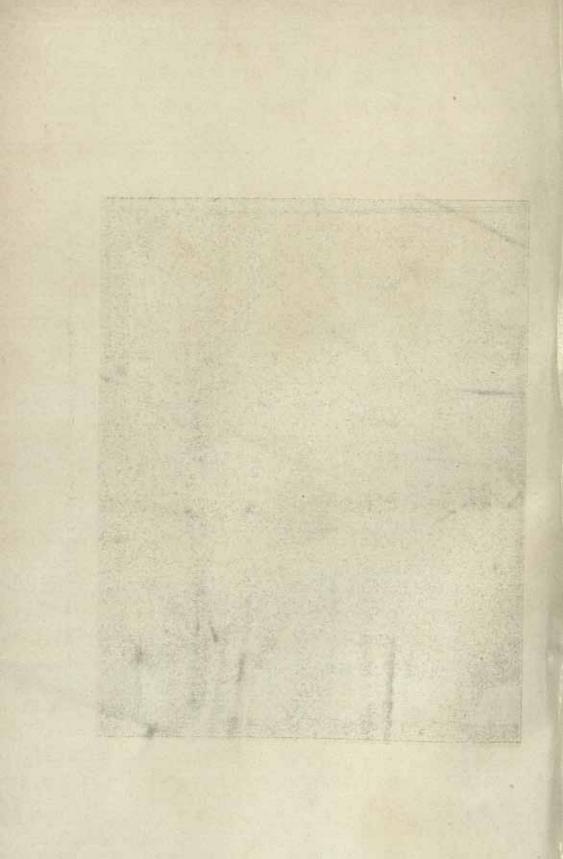

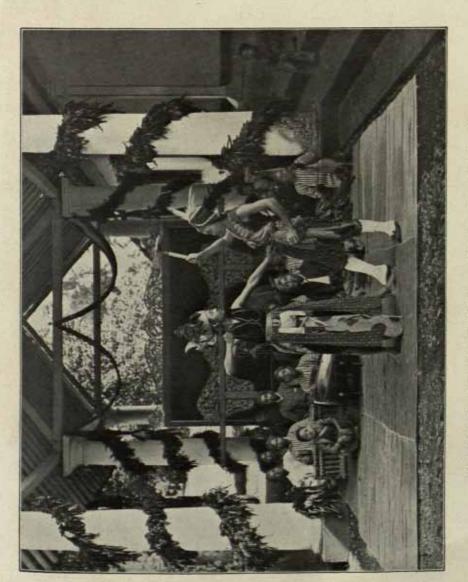
8. Gevecht van Gațoet Kâtjä met den aanvoerder van het leger der reuzen Patih Děndä Baoe.

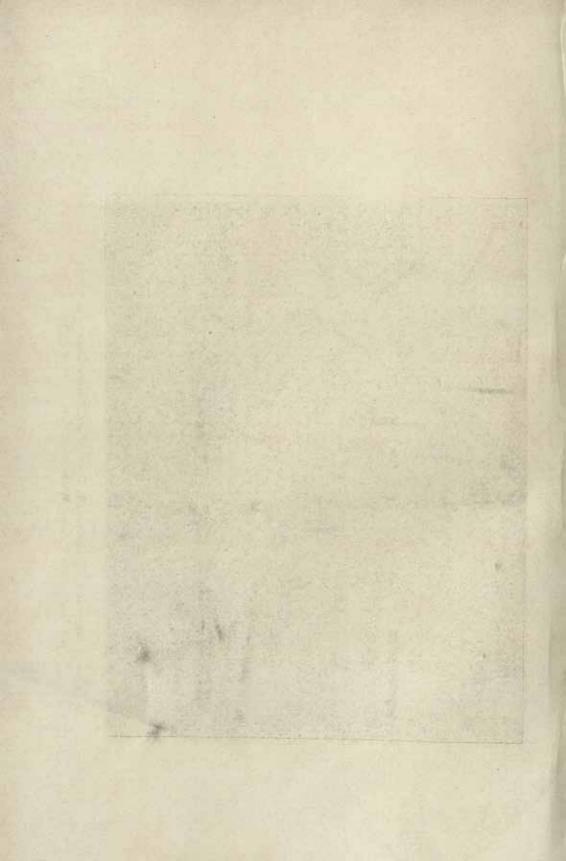

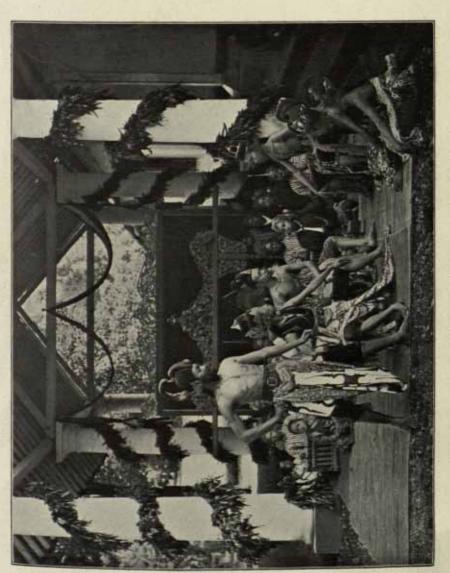
9. Ongkä Widjäjä ontmoet de vrouwen van Praboe Dewä Soekmä.

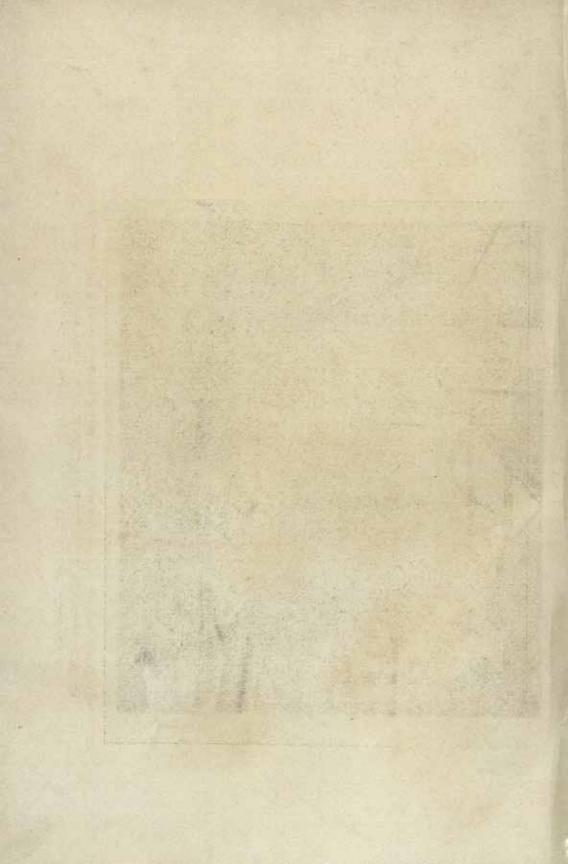

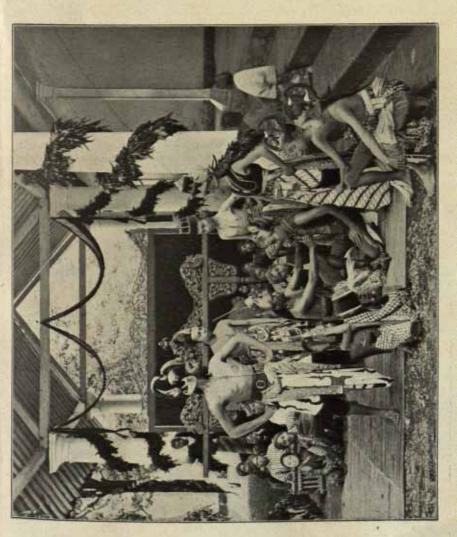
10. Gevecht van Gațoet Kätjä met Praboe Dewa Soekma.

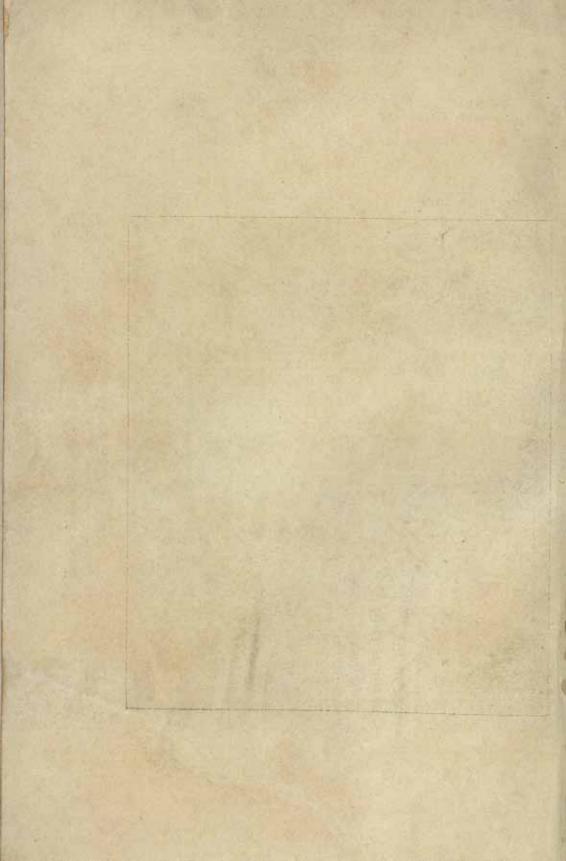

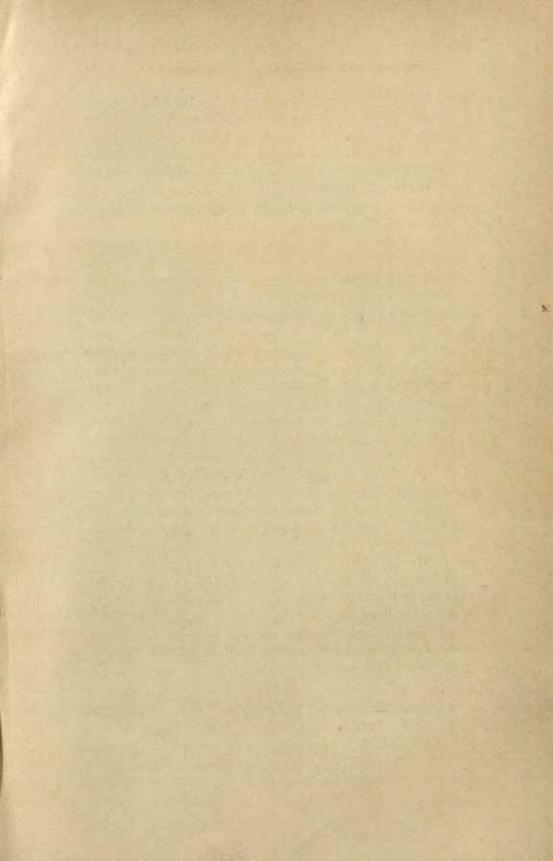
Praboe Ngamartä, Wērkoedārā, Djanākā en Praboe Dārāwati nemen het besluit om Praboe Madoera in den strijd te helpen.

12. Praboe Dewä Soekmä verliest den strijd met Semar en Nälä Gareng. De vorstelijke kleederen worden hem van het lijf getrokken en hij komt weer als Petroek te voorschijn. Praboe Ngamarta en zijne broeders komen bij hem.

Bij het komen der Chineezen te Gresik, vóór 1400 Aº. D. in elk geval, hoorden zij ook reeds den Jav. Krama-vorm Tandes daarvoor bezigen. Zij echter, die de beteekenis van dit woord wel leerden kennen in het Maleisch, maar den Jav. zin niet begrepen, hielden nu dezen tweeden naam vast en vertaalden hem letterlijk in het Chineesch, tot tê'e = Kakhuis.

Vandaar dan hun Kë-r-sih = Tandas = Ts'e-ts'oen = "Kakhuis-dorp" in 1416 bij Ma Hoean!

Dat Jav. tanděs en Mal. tandas met elkaar in rechtstreeksch verband staan, blijkt uit de verdere beteekenissen van Jav. tanděs, o.a. "monding of uitwatering van een rivier", en nanděs = "tot den bodem toe uitputten, doorgronden". Het zou dus best kunnen wezen dat Tandés daarom als andere, figuratieve naam voor Gresik dienst deed vóór 1400 A°. D., omdat toen de Solo-rivier — verg. het in het Jav. Wdb. l. c. door Rhemrev reeds opgemerkte — daar uitwaterde in zee. Jav. Tandés zou dan ten rechte beteekenen: "Cloaca maxima" van de Bengawan! Men ziet, hoe dit begrip in het Maleische dan weer onmerkbaar overgaat.

Maar óók blijkt hieruit, dat de Kråmå-vorm Tandës voor Grësik reeds Madjapahit-Javaansch is, van vóór 1400 A. D. dateerend; men verg. hierbij Van der Tuuk's Kawi-Balineesch-Nederl. Wdb., II, 1899, p. 574, i. v., waar Middeljavaansch tandës voorkomt in den zin van tlah, dus: òp; àfgedaan; uiterst. Evenzeer blijkt, dat de voorstelling van Ma Hoean omtrent de stichting dezer stad: "Originally this place was a barren seashore, but Chinese who came to this country established themselves there" (Groeneveldt, op. cit. p. 47—48) wel een beetje geflatteerd moet heeten.

Het is toch niet aannemelijk dat een plaats die de Monding, het "Muiden", heette van de Bengawan ("den Stroom") in 1400 A°. D., en welke reeds daardoor in dien tijd er twee namen op na hield, Gresik en Tandes, pas "gesticht" zou zijn geworden door vreemdelingen, door Chineezen; te minder, nu dezen blijkens hun vertaling Ts'e-ts'oen dien naam Tandes zóozeer hebben misverstaan.

DE CHINEESCHE NAAM TS'E-TS'UN VOOR GRESIK.

DOOR G. P. ROUFFAER.

Zooals Ma Hoean in zijn Ying-yai Shêng-lan van 1416 — zie Groeneveldt's "Notes on the Malay Archipelago and Malacca", Verh. Bat. Gen. XXXIX, 1e Stuk, 1876 — duidelijk zegt, was de Chineesche naam Ts'e-ts'un = het Jav. Gërsik, Grësik, Grissee. Hij deelt toch mede:

"Going eastward from Tuban for about half a day, one comes to Ts'e-ts'un, of which the native name is Gersik [Ke-r-sih]". L. c. p. 47.

Zooals Groeneveldt in de bijbehoorende noot 3 opmerkte: "The former name is Chinese, meaning the Dung-village". Of, zooals hij mij mondeling nader mededeelde, beteekent Ts'e-ts'un in rond-Hollandsch letterlijk: Kakhuis-dorp; van ts'e = kakhuis, ts'oen = dorp.

Vanwaar deze allerwonderlijkste naam?

In mijn "Oudste Ontdekkings-tochten tot 1497" (Encycl. v. N. I., IV, 1904, p. 385, 2° kol. noot 1) waagde ik tot verklaring de onderstelling: "dat oud-Gresik in den aanvang een visschersdorp, op palen gebouwd, was". Wie zich zoo'n Maleisch-Javaansch zeedorp op palen voorstelt, zou zich kunnen voorstellen dat de Chineezen bij hun eerste komen aldaar, en bij het zien wat ze daar al zoo in het water zagen vallen, een dergelijken schimpnaam uitdachten!

De zaak is echter veel eenvoudiger, veel interessanter tevens.

De bekende Krämä-naam voor Gresik is Tandes. Dit is zeer begrijpelijk. Jav. garēsik, gērēsik beteekent "fijn grint, krakend zand", zooals blijkt uit het Mal. karsik = "grint, grof zand", Mal. gērēsik = "knetteren, kraken", en Mal. gērēsak = "knarsen". Maar Jav. tandēs — zie het Jav.-Ned. Wdb. Roorda-Vreede, 4th druk, 1901, I, p. 617 — beteekent "vaste bodem, harde grond". Naar zuivere Krämä-toepassing was dus de eene Jav. naam een aequivalent voor den anderen.

Maar...het Maleische tandas beteekent Sekreet, Drekput!

Wat was dus de zaak?

wonnen. Zijn de Pandåwå's dan zoo machtig? Maar zij hebben nog niet met mij, het Hoofd van de helden, gevochten 1. Ik wilde wel, dat ik de vijanden, die zoo machtig zijn, eens zag. Ik zou hen den buik opensnijden, dan zouden ze zeker niet meer leven.

De dalang vertelt:

Spoedig wordt hem door Gaţoet Katja den nek omgedraaid.

Gatoet Kätjä (daagt zijne vijanden uit; wat hij zegt, is niet op zang):

Komt niet een voor een, maar allen tegelijk op! Dat zal mijn hart voldoening schenken.

EINDE.

³ Het publiek staat te schudden, bij die taal van zulk een onbeduidend persoontje.

DE KOOPMAN, DIE TEGEN ZIJNE MOEDER MISDREEF.

Een op den Boro Boedoer afgebeeld Jataka.

DOOR

J. S. SPEYER.

In een van de vroegere jaargangen van deze Bijdragen (Zesde Volgr., III, 1, 49—56) heeft Prof. Kern mededeeling gedaan van de ontdekking van den Petersburgschen hoogleeraar Serger Oldenburg dat de verhalen van de Jätakamälä in dezelfde volgorde, waarin zij in dat heilige boek voorkomen, op het beeldhouwwerk van den Boro Boedoer zijn voorgesteld. 1 Behalve deze samenhangende serie heeft dezelfde geleerde nog eenige andere Buddhistische vertellingen op de reliefs aan den tempel aangetroffen. Ik wensch hier stil te staan bij een van die losse avadänas, en wel bij de mrs. CXXIII—CXXVII, 216, 218, 220, 222, 224, die de geschiedenis van Maitrakanyaka behelzen (zie Kern's opstel t.a.p., bldz. 55).

De aanwezigheid van dat avadāna onder de afgebeelde verhaaltjes kan niet bevreemden. Het geniet eene groote mate van populariteit bij de Buddhisten. In het Pāli Jātakaboek komen verschillende verzen voor, die er op zinspelen, en de uitvoerige commentaar (Aṭṭhakathā) geeft er dan ook een omstandig relaas van. In de geschriften der zoogenaamde Noordelijke Buddhisten staat het in vrij wat bundels van heilige verhalen. Bij de laatstgenoemden is het ook een merkwaardig geval dat daar behandeld wordt, eene zondige daad van den Bodhisattva, die later in zijne existentie als Çākya-prins, het Buddhaschap zou deelachtig worden. Çākyamuni zou ze aan de schare zijner geloovigen verteld hebben, om door aan eigen ervaring ontleend voorbeeld op des te indrukwekkender wijze te doen zien de wrange vruchten van oneerbiedigheid tegenover

¹ In het Journal of the American Oriental Society, XVIII, 184 vgg., heeft de heer Winnes van het geheele, in het Russisch gestelde artikel van Oldesnung eene Engelsche vertaling gepubliceerd.

⁷º Volgr. V.

zijne moeder, en met te meer klem in te scherpen het gebod: Eert uwen vader en uwe moeder, opdat het u welga.

Ondanks eenig verschil tusschen de Pali en de Sanskrit redacties van ons verhaal, een verschil waarop wij later zullen terugkomen, bestaat er alleszins grond om aan te nemen dat het tot de ondste en aan alle secten gemeenschappelijke herinneringen van de Buddhistische Kerk behoort, even goed b.v. als dat van het zelfopofferende haasje dat tot belooning van zijn heldenmoed en vroomheid eene plaats in de maan kreeg.

Tot nadere opheldering van de reliefs van den Boro Boedoer die op de Maitrakanyaka-geschiedenis betrekking hebben, moeten wij natuurlijk nitgaan van de voorstelling, zooals die in de geschriften, in het Sanskrit opgesteld, van dat verhaal gegeven wordt. Het zal blijken dat die teksten met de afgebeelde tafereelen in volkomen overeenstemming zijn. Met de redactie, zooals die ous door den commentaar op Jätaka wordt verteld, is dat niet het geval; iets wat a priori te verwachten was.

In de litteratuur van het Buddhistische Sanskrit zijn mij vier teksten bekend, die de Maitrakanyaka-legende bevatten, misschien bestaan er nog meer. Van deze zijn er twee uitgegeven, Divyāvadāna, ed. Cowell and Neil, nr. 38 (bldz. 586—609) en Avadānaçataka, nr. 36 (I, 193—205 mijner uitgave). De twee andere zijn slechts in handschrift voorhanden, nl. Ksemendra's Avadanakalpalatā, nr. 92 en het Bhadrakalpāvādana, nr. 28. Op de Universiteitsbibliotheek te Cambridge, waar hdss. van beide werken zijn, heb ik die teksten leeren kennen, zij zijn te vinden MSS Add. 1306, f. 343a—347 a (Avadānakapalatā) en Add. 1411, f. 225b—234 b (Bhadrak.) Van deze bronnen is het relass in Avadānaçataka ongetwijfeld de oudste. In vertaling is zij reeds lang bekend, zie Feer, Ann. du Musée Guimet, XVIII, «Avadāna-çataka, cent légendes (bouddhiques) traduites du sanskrit», Paris, p. 131—137.

In dezen oudsten ons bereikbaren vorm luidt dit Buddhistisch verhaal als volgt:

Lang, heel lang geleden ² woonde er in de stad Benares een opperkoopman en karavanenleider, die overzeeschen handel dreef. Zijn naam was Mitra. Hoewel gelukkig gehuwd en rijk, had hij

[‡] In de Păli teksten wordt de geschiedenis gesteld in de dagen van den Buddha Kassapa (= Kāçyapa).

kommer. Niet omdat zijn huwelijk kinderloos bleef, zelfs bracht zijne vrouw hem steeds zonen ter wereld; maar zoo was er een geboren, zoo stierf hij weder, telkens en telkens *. Die regelmatig terugkeerende tegenspoed drukte hem neer, de hoop op mannelijk nakroost scheen voor goed verloren. En, zooals in soortgelijke gevallen van kinderloosheid met stereotiepe gelijkluidendheid in de Buddhistische avadana-bundels vermeld staat, op raad van bloedverwanten en vrienden wendde hij zich met gebed en offer tot allerlei godheden en hoogere wezens om ze gunstig voor zich te stemmen. Hij bad tot Civa, tot Varuna, Kubera, Cakra, Brahma enz., tot de beschermgoden van tuinen, bosschen, wegen, pleinen, tot de godheden die dagelijks hun aandeel van zijne maaltijden genoten, tot zijne persoonlijke genii. Natuurlijk was dit alles vruchteloos. Want, zoo heet het, in de vaste bewoordingen van dezen rationalistisch getinten locus classicus, de menschen maken elkander wel wijs dat het krijgen van zonen en dochters van gebeden afhankelijk is, maar in de werkelijkheid is het niet zoo. Volgt de aanwijzing van de natuurlijke oorzaken van de procreatie, ten getale van drie: hartstocht van man en vrouw; rt u der vrouw; gereedstaan van den gandharva [vrijwel gelijk aan "de ongeboren menschenziel", of, omdat de Buddhisten van eene "ziel" (ātman) niet weten willen, "den op een nieuwe existentie wachtenden pudgala (individu)"] 4. Een beteren raad ontving onzen Mitra van een vriend. «Geef aan den eersten zoon die u geboren wordt een meisjesnaam. Doet gij dit, dan zal hij lang leven." Mitra deed aldus, en noemde den knaap, die hem weldra geboren werd, Maitrakanyaka; als zoon van Mitra moest hij 'Maitra' en als meisje kanyakā heeten. 5 Het middel bleek probast, want deze zoon bleef in leven.

Al wordt in ons avadāna de beweegreden van die schijnbare geslachtsverandering niet vermeld, de bedoeling er van is duidelijk. Zoodoende moesten de booze demonen, die pasgeboren kinderen rooven, en die in ons geval het blijkbaar op zuigelingen van het

³ Doordat de handschriftelijke overlevering hier corrupt is, geeft Feen's vertaling hier den zin niet juist weer. Hij heeft: "il ne lui naissait pas d'enfants". In mijne uitgave heb ik betoogd dat in plaats van het overgeleverde putrā jāyante ca te lezen is putrā jāyante mriyante ca.

⁴ Vgl. Versl. en Meded. der Kon. Akad., Afd. Lett., Vierde Reeks, III, 879.
⁵ Bij Kşemendra heet hij soms met femininumuitgang Maitrakanyakā. In Avadānaç, en Divyāv, is de naam een masculinum.

mannelijk geslacht voorzien hadden, op een dwaalspoor gebracht worden. De gevaarlijkste dag is de zesde levensdag, waarop het huiselijke ritueel der Hindoes dan ook de ceremonie genaamd Ṣaṣṭhīpūjā verricht wil hebben. Doch hoe dit zij, het behoud van den knaap was te gelukkiger, omdat uit de lichamelijke kenteekenen, die Maitrakanyaka bij zijne geboorte medebracht, mocht afgeleid worden dat in hem een bijzonder begaafde persoonlijkheid, een hooger wezen ter wereld was gekomen.

Maitrakanyaka was nog een klein kind, toen zijn vader op een overzeesche reis het leven liet. Toen hij zelf volwassen was, vroeg hij zijne moeder: "Moeder, waarmede verdiende vader zijn geld, dan zal ik datzelfde beroep gaan uitoefenen." Maar zij, die bij zich zelve bedacht dat, wanneer zij de waarheid sprak, ook haar zoon groot overzeesch koopman zou worden en zij ook hem op dezelfde wijze zou verliezen, zeide, dat hij in leven tokohouder geweest was, En zoo zette Maitrakanyaka een winkel op, en verdiende den eersten dag vier kārṣāpaṇas. Hij bracht dat geld aan zijne moeder, zeggende: "Doe dat geld, moeder, ten goede komen aan gramanas, brahmanen, behoeftigen, bedelaars." Maar zie, nu zeide hem iemand dat zijn vader geen tokohouder geweest was, hij had in parfumerieën gehandeld. Aanstonds sloot Maitrakanyaka den toko, en opende een parfumerieënwinkel. Op den eersten dag verdiende hij acht kārṣāpaṇas. Ook die som gaf hij aan zijne moeder, om evenals het vorige bedrag aan aalmoezen te besteden. Maar nu kwam al weder iemand hem vertellen: «uw vader handelde niet in parfumerieën, hij handelde in goud." Zoo gaf hij ook zijn parfumerieënwinkel op, en begon een goudhandel met dit voorspoedig gevolg, dat hij den eersten dag zestien, den tweeden twee-en-dertig kārṣāpaṇas maakte. Ook dat geld bracht hij zijne moeder om er monniken, brahmanen, behoeftigen mede te ondersteunen.

De goede zaken die hij maakte hadden intusschen bij het koopmansgilde naijver en wangunst doen ontstaan. Er waren er die wisten dat de oude Mitra overzeeschen handel gedreven had. Dezen, be-

⁴ Saşıbî is de naam van de kinderroovende godheid. In een verhaal van den Kathāsaritsāgara (55. 186 vgg.) wordt op den zesden levensdag door eene vervaarlijke Rākṣasī het kindje uit het kraambed weggehaald.

⁷ Die kenteekenen worden opgenoemd in Avadanaç. I, bldz. 197, 10. In Bhadrakatpävadana wordt uitdrukkelijk vermeld dat de conceptie van onzen held gepaard ging met de nederdaling van een deva in den moeders hoot van Mitra's vrouw.

grijpende dat door hem dat te vertellen zij een gevaarlijken concurrent konden kwijt raken, zeiden hem dat hij een verkeerd en hem niet passend beroep uitoefende; "uw vader is geen gewone winkelier geweest, maar een opperkoopman, een karavanenleider (sarth a vaha) die handel dreef over zee." Maitrakanyaka ging hierop tot zijne moeder en vroeg haar of dat waar was. Zij kon het niet ontkennen, maar smeekte haar zoon om zijns vaders beroep niet te willen uitoefenen. "Je bent mijn eenigst kind, zeide zij, och verlaat me niet, ga niet naar zee." Maar de jonge man had zich nu eenmaal voorgenomen te worden wat zijn vader geweest was, iets wat op zich zelf, en zeer zeker van een Indisch standpunt, niet anders dan loffelijk moest geacht worden. Dan, slechte vrienden stijfden hem in het verzet tegen zijne moeder. En zoo gebeurde het dat hij na eenigen tijd in Benares, op de gewone wijze met de schel 8, liet omroepen: "Aan de heeren kooplieden van Benares wordt het volgende bekend gemaakt. De sārthavāha Maitrakanyaka zal eene overzeesche handelsreis ondernemen. Wie van ulieden gezamenlijk met den särthavāha Maitrakanyaka in zee wil steken, vrij van tollen, heffingen en vrachtgelden ", die moet zorgen de waren voor dien handelstocht bestemd [te bekwamer tijd] gereed te hebben." Aan die oproeping gaven vijfhonderd kooplieden gehoor. En zoo ging de lange stoet van vrachtwagens, kameelen, runderen, ezels, beladen met kisten, manden, balen of hoe overigens de koopwaar vervoerd werd, op weg. Op dat oogenblik stortte zich Maitrakanyaka's moeder, met tranen op het gelaat en teederheid in het hart, voor haren zoon ter aarde, en smeekte: "verlaat mij niet, mijn kind, ga niet naar zee". Maar hij, vast besloten om te gaan, werd driftig over die door snikken onderbroken uiting van smart en liefde, schopte zijne moeder uit den weg en ging heen. En zij sprak: "Kind, moogt gij nooit de vrucht van die daad ervaren!"

Het verhaal gaat voort met de beschrijving van den tocht der karavaan tot zij aan de zeehaven komt van waaruit de zeereis zal ondernomen worden. Maitrakanyaka huurt een schip, werft

^{*} Zie Kenn, Gesch. v. h. Buddhisme in Indië, I, 38 noot 1: "Alle publieke bekendmakingen geschieden bij de N. Buddhisten bij klinkende schel, bij de Zuidelijke met trommelslag."

⁹ Ik vat dit zoo op, dat de bijdrage door elk der medevarende kooplieden aan den särthaväha te betalen, alle tollen enz. insloot, zoodat zij zich ieder afzonderlijk daarmede niet te bemoeien hadden en als vrijgesteld konden beschouwen.

scheepsvolk aan, en aanvaardt de zeereis. Een zeemonster doet het schip omslaan. Bij de schipbreuk weet Maitrakanvaka een plank te bemachtigen, waarop hij aan land drijft. Op den vasten wal gekomen, gaat hij landinwaarts en komt aan eene stad, die den naam draagt van de "Bekoorlijke" (Ramanaka). En zie, vier Apsarasen (hemelnimfen), welgevormd, schoon en lieftallig, treden hem aan de poort van die stad te gemoet en spreken hem aldus toe: "Kom, Maitrakanyaka, gij zijt hier welkom, hier vindt gij ons eetvertrek, ons drinkvertrek, onze kleedkamer, onze slaapsalet, alles is er vol van zilver, goud en alle soorten van edelsteenen, kom mede, laat ons genieten." En hij bleef een aantal jaren bij haar, genot met haar smakend als een vrome [in den hemel] tot loon van deugd en goede werken. Zij willen hem altijd bij zich houden en hem niet verder zuidwaarts laten trekken. Als hij verhinderd wordt zuidwaarts te trekken, wordt hij hoe langer hoe meer verlangend daarnaar. Eindelijk weet hij zich los te maken en zet zijn tocht naar het Zuiden voort. Zoo komt hij aan een tweede stad, "Altijd dronken" (Sadāmatta) geheeten. En zie, als hij voor de poort staat, treden hem acht Apsarasen tegemoet, nog schooner en lieftalliger dan de eersten; ook zij spreken hem op gelijke wijze toe: "Kom, Maitrakanyaka enz." Ook aan hare uitnoodiging, die in juist dezelfde bewoordingen vervat is als bij de vorige stad, geeft hij gehoor; ook bij haar verwijlt hij vele jaren; ook zij beletten hem verder zuidwaarts te trekken; ook hier wordt hem de begeerte om toch verder te gaan te machtig. En zoo gaat hij dan in dezelfde richting voort. Hij komt nu aan eene derde stad. Zij heet "Vrengde" (Nandana). Daar herhaalt zich hetzelfde spel. Nu zijn het zestien Apsarasen, die hem meetroonen, ook deze nog mooier, nog liever dan de vier en de acht van vroeger. En als hij ook hier jaren achtereen gewoond heeft, drijft hem op dezelfde wijze als de vorige keeren een onbedwingbaar verlangen van haar weg, altijd verder in zuidelijke richting. Thans komt hij aan een paleis, dat den naam draagt van Brahmottara. Daar stellen zich twee-en-dertig hemelnimfen, nog mooier, nog liever dan de vorige, te zijner beschikking. Ook met dezen geniet hij vele lange jaren hemelsch genot, maar zijne zucht om verder te trekken komt boven, wordt hem te machtig, en hij gaat.

Hoe verder hij zuidwaarts komt, des te sterker wordt zijne begeerte. Daar ziet hij, voortgaande, de "IJzeren Stad" (Ayomaya). Hij treedt er binnen, maar nauwelijks binnen gekomen, valt de poort achter hem dicht. Hij gaat voort, komt in het midden van de stad, al weder valt eene poort achter hem dicht. En daar in het hart der "IJzeren Stad" ziet hij een persoon, groot van gestalte, die een draaiend ijzeren wiel op het hoofd torst. Het wiel straalt licht af, vlamt, is een en al vlam. Onder het draaien snijdt het wiel het hoofd open, en het bloed en de etter, die er uit druipt, strekt dien persoon tot voedsel. Toen nu Maitrakanyaka hem zag, vroeg hij: "Wie zijt gij, man?" En de ander antwoordde: "iemand die zijne moeder mishandeld heeft." Nauwelijks had hij dit gezegd, of Maitrakanyaka stond de daad die hij tegen zijne moeder bedreven had voor den geest. "Ook ik", dacht hij, "heb slecht gehandeld tegenover moeder, voorwaar door dat karma ben ik hier gebracht."

Op dat oogenblik weerklonk eene stem uit de ruimte roepende:
"Die gebonden zijn, zijn vrij, en die vrij zijn, gebonden." Onmiddellijk na die woorden verdween het wiel op het hoofd van den man
en vertoonde zich op het hoofd van Maitrakanyaka, die geweldig
pijn begon te lijden. Toen de man Maitrakanyaka in dien staat zag,
sprak hij hem met deze strofe aan:

 Zeg, gaaft gij op Ramanaka, Sadāmatta en Nandana, En ook 't paleis Brahmottara? waarom zijt gij hierheen gegaan? Maitrakanyaka sprak:

Ja, ik gaf op Ramanaka, Sadāmatta en Nandana,
 En ook 't paleis Brahmottara. Begeerte dreef mij voort hierheen.

 Ver weg sleept ons het Karma voort, van verre werkend altijd door, En daarheen sleept het Karma ons, waar 's Karma's vrucht geworden zal.

 De rijpheid van mijn Karma maakt dat op mijn hoofd het gloeiend wiel
 Met vlammentongen lichtend draait, tot helsche pijn voor 't levend lijf.

De man zeide:

 Haar die 't onmogelijke deed voor u, hebt gij in euvelmoed Gehoond, uw moeder weggeschopt; van deze daad ziehier de vrucht.
 Maitrakanyaka sprak;

Zeg, hoeveel jarenduizenden zal op mijn hoofd het gloeiend wiel,
 Zijn vlammentongen draaiend, staan, tot helsche pijn voor 't levend lijf?

De man sprak:

Wel zestig jarenduizenden en zestig honderden daarbij
 Zal 't vlammentongend gloeiend wiel ronddraaien blijven op uw hoofd.

Maitrakanyaka sprak: "Zeg, man, zal dan nog iemand anders hier komen?"

De man zeide: "Die hetzelfde gedaan zal hebben als gij."

Toen, hoe ook door felle pijn overmand, koesterde Maitrakanyaka een gevoel van medelijden voor de schepselen en sprak tot den man: "Ik wensch dit wiel ten behoeve van de schepselen altijd door op mijn hoofd te blijven dragen; moge niemand anders, die zoo iets gedaan heeft, hier komen!" Nauwelijks waren die woorden gesproken, of het wiel ging ter hoogte van zeven tālas omhoog en bleef in de lucht staan. En de bodhisattva Maitrakanyaka stierf en werd opgenomen in den hemel der Tusita-goden.

Hier eindigt ons verhaal. Ook zonder dat de verhaler aan het slot zijn held met den term "bodhisattva" had bestempeld, zou de aandachtige lezer dat wel begrepen hebben. Wie anders dan de tot de grootst mogelijke zelfopoffering en zelfverloochening steeds bereide strever naar de tot het Buddhaschap voorbereidende Volkomenheden van deugd (pāra mitās), zou zulk eene verklaring hebben kunnen nitspreken? Ten overvloede doet, in onze bron, de Buddha, na zelf het verhaal van Maitrakanyaka aan de luisterende schare van zijn monniken en aanhangers ten beste gegeven te hebben, deze identificatie volgen: "Wat denkt gij wel, monniken? Degeen die in dien tijd, onder die omstandigheden, Maitrakanyaka was, die ben ik. Dat ik aan mijne moeder het geld dat ik met koophandel verdiend had ter hand stelde, door de uitwerking van dat karma heb ik in de vier groote steden groot geluk gesmaakt; maar omdat ik mij aan mijne moeder, al was het ook nog zoo weinig, vergreep, heb ik, ten gevolge van het rijp worden van de vrucht van die handeling, zulk een ongeluk ondervonden." Volgt eene predicatie over den plicht om vader en moeder te eeren, opdat het iemand welga, waaruit ik alleen het karakteristieke slot zal aanhalen. "Wie zijn vader op den eenen arm, zijne moeder op den anderen honderd jaar lang zou koesteren of ze in het bezit stellen van wat er aan zilver, goud en edelsteenen op aarde gevonden wordt, zou daarmede aan zijne ouders nog niet behoorlijk dank vergolden hebben; maar wie zijne ongeloovige ouders in het heerlijke Geloof invoert, onderwijst, inwijdt, bevestigt, hen, zoo zij in zedelijk gedrag te kort schieten, in de heerlijke Zedelijkheid, zoo zij van goed of geld niet scheiden kunnen, in de heerlijke deugd der Mildheid, zoo zij door waan verblind zijn, in de heerlijke deugd der Wijsheid invoert, onderwijst, inwijdt, bevestigt, zulk een zoon zou daarmee aan zijne ouders behoorlijk dank vergelden."

Wat de drie andere Sanskrit redacties betreft, die van het Divyāvadāna leert ons niets nieuws. Dat spreekt van zelf, wanneer men weet dat zij niets anders is dan eene rhetorische paraphrase van Avadanac, nr. 36. Legt men de beide teksten naast elkander. dan wordt die verhouding van beide evident. Men ziet, hoe de bewerker van Divy, nr. 38 den ouderen tekst op den voet volgt en er eene recensio elegantior et ornatior van bereidt, door hetgeen in de overlevering eenvoudig weg verteld was klaar te maken met een dikke saus van naar de regelen der kunst plichtmatig toebereide finesses van alankāra. Dit pronkstuk van professioneele dicht- en stelkunst, of om het modewoord van de hedendaagsche Nederlandsche geestverwanten van onzen stilist te gebruiken, van 'smans "woordkunst", is in de uitgave van Cowell en Neil niet geheel tot zijn recht gekomen. Hoezeer de handschriftelijke overlevering van dit avadāna vrij slecht is en het daarom meermalen niet mogelijk was den juisten tekst te herstellen, toch hadden er meer fouten der overlevering verbeterd kunnen worden. Om die reden voeg ik een Aanhangsel aan dit opstel toe met eenige proeven van tekstverbetering.

Is deze stijlproeve gemengd uit poëtisch proza en metrische gedeelten, de relazen van Maitrakanyaka die in het Bhadrakalpavadāna en bij Kşemendra voorkomen zijn geheel in dichtmaat. De beide laatstgenoemde redacties zijn onafhankelijk zoowel van elkander als van Avadānaçataka. Toch verhalen zij de gebeurtenissen, zooals die boven zijn medegedeeld, met zoo weinig verschil, zelfs in bijzonderheden, dat wij gerustelijk mogen verklaren dat zij hetzelfde verhaal inhouden als boven is naverteld. Hunne zelfstandigheid blijkt 1°. hieruit, dat wat bij den een uitvoerig is behandeld bij den ander soms in weinig woorden wordt afgemaakt en omgekeerd, 2°. uit hun stijl en wijze van uitdrukking. Wat de dateering der werken betreft, Ksemendra is betrekkelijk laat; hij leefde in de 11de eeuw, maar hij heeft ongetwijfeld geput nit werken en overleveringen, die ons verloren zijn gegaan. Hij moet iemand van groote belezenheid geweest zijn, en heeft zich op heel wat gebieden bewogen. Daarom is zijne getuigenis, ondanks zijn laten leeftijd, van gewicht. 10 Wanneer het Bhadrakalpāvadāna opgesteld is,

¹⁰ Sahat Candra Das, die in de Bibliotheca Indica eene uitgave van de Avadā nakalpalatā begonnen is, heeft die niet voortgezet. Nadat tien afleveringen verschenen waren, schijnt zij gestaakt te zijn. Dat is wel ongelukkig. Voor de voortzetting van de uitgave van dit belangwekkend en, naar zijn vorm, schoone product van de klassieke Sanskrit litteratuur mocht wel eens gezorgd worden.

weten wij niet. Het zou mij om de volgende reden niet verwonderen, zoo die bundel nog jonger zon blijken te zijn. Ik vond nl. de volgende verzen, waarin de Bodhisattva verklaart ter wille van alle schepselen, nu en later, het rad te willen blijven torsen, in beide teksten volmaakt gelijkluidend:

adhună ye sameşyanti narāh pātakakāriņah teşām arthe mamevedan cakram tişthatu mastake || katham sahante te tīvrām dīrghām evamvidhām vyathām ekasya ca vyathā me 'stu sarve tişthantu nirvyathāh || parārthe dhārayiṣyāmi cakram bhuktvā nijam phalam paravyathām ca jānāti na janah svavyathām vinā ||

"Moge dan dit wiel op mijn hoofd blijven tot boete (ook) van degenen die van nu af, na eene hoofdzonde te hebben bedreven, hier zullen komen! Hoe zouden zij zulk eene lange en felle pijn doorstaan? Laat ik het alleen wezen die pijn lijd en alle anderen vrij van smart zijn! Ter wille van anderen zal ik het wiel blijven dragen, (ook) nadat ik mijn eigen kwaad geboet heb. Niemand kent eens anders leed, die niet zelf geleden heeft." 11 Het komt mij uiterst onwaarschijnlijk voor dat een dichter als Kşemendra deze nobele taal en die niet deel kan uitgemaakt hebben van den overgeleverden vorm van het avadāna, van een ander zou hebben overgenomen. Een dergelijk gebruik van vreemd eigendom laat zich veel beter verklaren voor den samensteller van een zoo middelmatig werk als het Bhadrakalpāvadāna.

Het beeldhouwerk op den Boro Boedoer vertoont op de eerste vier van de door Oldenburg gedetermineerde bas-reliefs de schipbreuk en Maitrakanyaka's aankomst en onthaal achtereenvolgens bij de vier, bij de acht, bij de zestien en de twee-en-dertig nimfen, al zijn om praktische redenen er van de 16 maar elf en van de 32 niet meer dan dertien afgebeeld. Het laatste nummer bevat in drie tafereelen de ontknooping, die eindigt met het overspringen van het rad. Maar als ik goed zie, moet men ook het aan die vijf voorafgaande nummer CXXII, 214 bij de Maitrakanyakageschiedenis betrekken. Wij vinden daar in het rechtsche vak een manspersoon, met allerlei figuren om hem heen, die bezig is waren met de weegschaal af te wegen. Het is Maitrakanyaka in den winkel, zijn klanten bedienende. Maar ook de linksche scène moet er bij behooren.

¹¹ Vgl. wat Dido bij Virgilius zegt (Aeneis, 1, 630) non ignara mali miseris succurrere disco.

Twee personen, rijzig van gestalte, een aanzienlijk man met zijn begeleider zijn in staande, vóór hen eene figuur in liggende houding afgebeeld. Hier mag men onderstellen dat Maitrakanyaka bedoeld is, op het punt te vertrekken, maar weerhouden door zijne moeder. Evenwel, de liggende figuur blijkt door den teekenaar bij Leemans als een manspersoon te zijn opgevat. Hadden wij eene fotografie van dit nummer, dan zou deze wel geen snorbaard dragen! Dat hier inderdaad eene voorstelling te zien is van de moeder, als zij haar zoon te voet valt, blijkt uit de haarvlecht, de ekavenī, die haar duidelijk genoeg als weduwe aanwijst. Beide tafereelen zijn gescheiden door de afbeelding van een hoog, groot gebouw. Kan daarmee soms een stadspoort bedoeld zijn, ter aanduiding dat het tafereel links buiten en dat rechts binnen de stad geplaatst wordt? Misschien ging aan de afbeelding van den winkel nog een relief vooraf, waarop de zoon was voorgesteld, als hij zijne moeder vraagt naar het vak van zijn vader. Maar CXXI, 212 is grootendeels verloren gegaan, en de onmiddellijk daaraan voorafgaande CXX, 210 en CXIX, 208 zijn bij Leemans leege vakken. Deze omstandigheid is mede ongunstig voor een eventueel onderzoek naar het werk, dat de kunstenaar hier kan hebben geïllustreerd. Dat dit het Avadanacataka niet is, blijkt voldoende.

Daar wij al de hoofdmomenten van ons verhaal in beeld nauw-keurig terugvinden, is het vreemd dat de kwijtschelding van de straf ten gevolge van de zelfopofferende gedachte van den Bodhisattva ontbreekt. Misschien ontbrak dit pakkende slot in het verhaal, dat de beeldhouwer geïllustreerd heeft. In eene ons alleen uit de Chineesche vertaling bekende redactie van ons avadāna blijft Maitrakanyaka zijne straf tot het einde toe ondergaan. Beal, die het hoogstbelangrijke werk, waarin deze voorkomt, het Mahābhiniskramaṇasūtra (Fo-panhhin-tsi-kin bij Bunyiu Nanjio, Catalogue, nr. 680) 12 vertaald heeft onder den titel: The Romantic Legend of Sakya Buddha, geeft aldus het einde van de geschiedenis weer (p. 345 in "the Story of the Merchant who Struck His Mother"):

"Then a certain Yaksha, who kept guard over that city, whose name was Viruka 13, suddenly came to the spot, and removing the

¹² Zie hierover Wassiljew, p. 123 van de Duitsche uitgave van zijn werk:

Der Buddhiemus.

¹⁸ Of Virudhaka (het hoofd der Kumbhāndas, regent van het Zuiden) of Virupākṣa (het hoofd der Nāgas en regent van het Westen) zal wel bedoeld zijn. In Buddhistische vertelselboeken worden de termen yakṣa, rākṣasa, nāga en derg. wel eens dooreen gebruikt; al dezen zijn gelijkelijk amānuṣāḥ.

fiery wheel from off the head of Govinda [zoo heette de man, dien M. aantrof], he placed it on the head of Mâitri. Then the wretched man cried out in his agony and said, 'Oh, what have I done to merit this torment?' 14 to which the Yaksha replied, 'You! wretched man, dare to strike (kick) your mother on the head as she lay on the ground; now, therefore, on your head you shall wear this fiery wheel, through 60.000 years your punishment shall last; be assured of this, through all these years you shall wear this wheel.'

"Now, Bhikshus! I was that wicked Maitri, and for 60.000 years I wore that wheel for disobedience to my mother; so be ye assured that disobedience to your religious superiors will be punished in the same way!"

Behoudens dat aanmerkelijke verschil aan het slot valt deze redactie, voorzooverre het uit Beal's onvolledige vertaling is na te gaan, met de andere Sanskrit teksten samen. Of het begin van de geschiedenis door Beal is uitgelaten, dan wel in het Chineesch niet voorkomt, blijkt niet; het verhaal, zooals hij het geeft, begint eerst met het plan van den koopman (die bij hem steeds Mâitri heet) om overzeeschen handel te drijven. Het is tamelijk omstandig, en enkele van de namen der verblijven, waar de held zich na de schipbreuk ophoudt, zijn onder het Chineesch-Engelsche omkleedsel te herkennen. Het is wel jammer, dat wij den Sanskrit tekst niet bezitten; die zou waarschijnlijk ook ouder zijn dan het Avadānaçataka.

De overleveringen in de Pāli litteratuur wijken hier van de door ons behandelde in sommige opzichten nog al sterk af. Het is de moeite waard hierbij even stil te staan. Tot vijf maal toe komt de persoon van Mittavindaka — zoo heet Maitrakanyaka in de Pāliteksten — in jātakas voor, en wel nr. 41, 82, 104, 369 en 439. Maar wij hebben hier te onderscheiden. Het door Fausböll uitgegeven Jātaka-boek bestaat uit verzen en proza. De verzen (met uitzondering natuurlijk van die in het proza geciteerd worden) zijn de oude, heilige tekst, het proza is de commentaar daarop, en een commentaar, die vele eeuwen later is opgesteld. Die afstand tusschen beide, die zich duidelijk in het verschil van taal uitspreekt, komt somwijlen hierin uit, dat de prozavertelling van den commentaar 15 met het

¹⁸ In het Chineesch volgen hier gäthäs, die Bear oversloeg, zooals hij te kennen geeft.

¹⁶ Over dit punt wordt wel wat heengegleden in het overigens goed geschreven hoofdstuk over de Jätakas in Ruys Davids' Buddhist India (Chapter XI). Om er enkele te noemen, in de jätakas nr. 11, 29, 47, 57, 72, 164, 466, 475 heeft het prozaverhaal met de verzen, die het heet te commenteeren, eigenlijk niet veel uit te staan.

gecommenteerde jätaka-vers of verzen niet te best klopt. Ik ga hier op dit punt niet nader in, en heb het alleen opgemerkt om te motiveeren, waarom ik de twee verschillende klassen van getuigenissen uit elkander houd.

Van de gāthās dan, d. i. het metrische gedeelte, hebben op den man met het rad betrekking: 1°. de ééne gāthā van nr. 82 (= dl. I, 209 van de Engelsche vertaling), 2°. de ééne gāthā van nr. 104 (ibid. I, 246), 3° de vijf gāthās van nr. 369 (Eng. vert. III, 136) 4°. de tien gāthās van nr. 439 (Eng. vertaling IV, 3). Onder die zeventien zijn enkele doubletten. De gāthā van nr. 82 komt ook voor onder de vijf van nr. 369, die van nr. 104 staat ook onder nr. 369 én nr. 439; en van de vijf van nr. 369 zijn er slechts twee die alleen daar te vinden zijn. Rekent men de herhalingen niet mede, dan heeft men 13 stanza's in het Jātaka-boek, die met ons verhaal hebben uit te staan. Daar de enkele gāthās van de nummers 82 en 104 in 369 en 439 herhaald worden, kunnen wij die ter zijde laten.

Nrs. 369 en 439 bestaan elk uit wisselzangen van twee personen. In eerstgenoemd jätaka is de verdeeling over de twee als volgt: A zegt ééne gäthä, dan B ééne, dan A ééne, dan B twee. In 439 is het schema: A 2, B 6, A 1, B 1. Dr. Rousz heeft ter aangehaalde plaatse van de laastgenoemde tien de volgende, hier en daar wel wat vrije, maar fraaie en vloeiende vertaling gegeven, die ik hier, als beste en kortste middel tot kennismaking met den inhoud, afschrijf:

- (A) Four gates this iron city hath, where I am trapt and caught: A rampart girds me round about: what evil have I wrought? Now fast are closed the city gates: this wheel destroyeth me: Why like a caged bird am I caught? why, Goblin, should it be?
- (B) An hundred thousand thou, good Sir, didst own, and twenty eke: Yet to a friend thou wouldst not lend thine ear, when he would speak. 16 Swift didst thou flee across the sea, a perilous thing, I ween; The four, the eight, didst visit straight, and with the eight, sixteen, And with sixteen the thirty-two; and lust didst ever feel: See now, the meed of utter greed upon thy head, this wheel. Who tread the highway of desire, that spacious thoroughfare, That highway great, insatiate 't is theirs this wheel to bear. Who will not sacrifice their wealth, nor to the Path repair, Who do not know this should be so, 't is theirs this wheel to bear.

¹⁶ Letterlijk staat er: gij hebt het woord van uwe verwanten niet opgevolgd (ñātīnam vacanam....nākari).

Ponder the issue of thy deeds, and see
How great thy wealth, and do not crave to be
Master of ill-got gains; what friends advise
Do, — and the wheel shall never come nigh thee.

- (A) How long, O Goblin, shall this wheel upon my head remain? How many thousand years? reveal, nor let me ask in vain.
- (B) The wheel shall roll, and on shall roll, no saviour shall appear, 17 Fixt on thy head till thou be dead — O Mittavinda, hear.

Het is vooreerst duidelijk dat wij hier te doen hebben met eene samenspraak tusschen iemand, die Mittavinda heet, en een demon. Wat Rouse door "Goblin" weergeeft, luidt in het origineel yakkha. Dan is evident dat wij te doen hebben met den man met het wiel, die in de IJzeren Stad gevangen zijn straf ondergaat. De oorzaak van zijn lijden is blijkbaar wat anders dan in het boven door ons uitvoerig medegedeelde verhaal. Maitrakanyaka boet eene daad van oneerbiedigheid tegenover zijne moeder, Mittavinda draagt het wiel als straf voor zijne onverzadelijke hebzucht. De drie stanzas in echt Buddhistischen preektoon (6-8), die dit uitdrukkelijk uitspreken, en die eigenlijk niet gericht zijn tot den gefolterden man, maar tot den lezer, die gesticht moet worden, hadden best kunnen ontbreken, zooals zij wel oorspronkelijk zullen ontbroken hebben. Ik heb zelfs een sterk vermoeden dat met de vier, de acht, de zestien en de twee-en-dertig geldswaarde, en niet hemelnimfen bedoeld worden; Rouse's vertaling is misschien een weinig onder den invloed van het prozaverhaal, zie beneden; en de meest natuurlijke opvatting van de betreffende gatha is deze, dat M. met 4 niet tevreden, daarmede S verkreeg enzoovoorts. Doch hoe dat zij, dat wij hier eene andere motiveering voor de straf hebben, staat vast. Ook dat de uitweiding in 6-8 het allegorisch-ethische karakter van het verhaaltje wil doen uitkomen. Opmerking verdient ook dat Mittavinda op zijne vraag, hoelang hij het rad zal moeten dragen, (vs. 9) geen behoorlijk antwoord krijgt.

Ter verklaring van deze gäthäs vertelt de commentaar een verhaal, dat, als gewoonlijk, allerlei bevat dat uit de verzen alleen niet geweten kan worden. Zoo dat Mittavindaka zijn vader vroeg verloren had en aan zijne moeder van jongs af ongehoorzaam was, ook dat hij ze op de onbeschaamdste wijze bedroog. Dat hij geldgierig

¹⁷ Eene zeer vrije vertaling van een versregel, waarvan het begin duister is, en ook door den commentator niet begrepen. Er zal wel iets dergelijks staan, als in de Engelsche vertaling gezet is, maar de woorden "no saviour shall appear" zijn er door Dr. Rouse bijgedicht.

was, wordt in bijzonderheden aangetoond; eerst voor 1000 geldstukken wil hij naar het klooster gaan om de preek te hooren, en op stuk van zaken slaapt hij, in plaats van naar het stichtelijk woord te luisteren! Hoewel hij schatrijk is, wil hij toch handel drijven over zee, om al meer te hebben, en als zijne moeder hem smeekt om niet te gaan, slaat hij haar en werpt haar ter aarde. 18 Niet een schipbrenk doet hem bij de nimfen belanden, maar hetgeen volgt. Op den zevenden dag, nadat het schip zee gekozen heeft, blijft het plotseling stil liggen. Nu wordt hetzelfde gedaan, als in een soortgelijk geval gebeurde op het schip, waarop de profeet Jona voer; het lot wordt geworpen om uit te maken wie van de opvarenden de schuld is dat men niet vooruit kan. Het lot wijst M. aan, die wordt in zee geworpen, redt zich op voorbij drijvend hout en komt zoo aan wal, van waar hij naar het paleis van de eerste vierkomt, enzoovoorts. Tot hier toe is er niets in dit aanvullende prozaverhaal dat in strijd mag heeten met de gathas. Ook niet, waar aan het slot uitdrukkelijk gezegd wordt, dat hij zijne straf lijdt in de Hel. Maar wel is dit zonderling, dat de commentaar het gesprek laat voeren niet met een demon, maar met den Bodhisattva zelf, bij gelegenheid dat die met een groot gevolg in dien uithoek van de hel de ronde doet (mahantena parivarena ussadacarikam caramano). Hier legt de commentator zijn metrischen tekst averechts uit, dat is onmiskenbaar.

Opmerking verdient ook dit. De gestrafte man is niet de Bodhisattva in eene vroegere existentie, zooals in de overlevering der
Noordelijken, maar een geheel ander individu. In alle vier de
nummers identifiëert de commentaar hem met een ongenoemden
monnik in des Buddhas dagen, en wel een monnik behept niet met
geldzucht, zooals men misschien denken zou, maar.... ongezeggelijkheid (dubbacabhikkhuahosi). Eindelijk, de geschiedenis van
Mittavindaka wordt overal geplaatst in de dagen van den voorlaatsten Buddha, Käcyapa (Kassapasammäsambuddhakälikam).

Het verhaal, zooals het uit den versvorm te reconstrueeren is, vertoont hier geen tegenstrijdigheid. Die komt er eerst in, wanneer de 4, de 8 enz. als hemelnimfen worden opgevat, wat de commentaar doet. Want elke aanleiding of verklaring van de hemelvreugde, tot vier malen toe bij de jonkvrouwen gesmaakt, ontbreekt hier ten eenenmale. Dat Maitrakanyaka, die tot viermaal toe al de

¹⁸ IV, 2, 19 van het origineel: Mätarä hatthe gahito hattham vissajjäpetvä mätaram paharitvä pätetvä etc.

gemaakte winst voor liefdadig doel aan zijne moeder afstond, zoo beloond wordt, verstaan wij : maar de gemeene en in-slechte Mittavindaka heeft hoegenaamd niets verricht, wat belooning verdiende. Toch moet de ontmoeting met de nimfen in de overlevering van de Pāli boeken van ouds te huis behooren. Van de gāthās in nr. 369 wijzen vs. 2 en 3 er op. In 1 vraagt de man met het wiel: "Wat heb ik tegen de goden misdreven, wat voor kwaad gedaan, dat het vlijmend wiel op mijn hoofd rouddraait?" - Met 2 volgt de wedervraag, die nagenoeg gelijk is aan het boven (bldz. 187) uit Avadanacataka geciteerde vers 1. De namen der nimfenverblijven Ramanaka en Sadāmatta zijn dezelfde, in plaats van Nandana heet het derde verblijf hier Dubhaka, en het vierde brahmattaran ca pāsādam zal wel eene foutieve lezing zijn voor brahmottaran enz. 19. - Gāthā 3 luidt in vertaling: "Ik meende, hier zouden nog meer genietingen te vinden zijn. Zie, door die meening ben ik in mijn ongeluk gekomen." Gatha 4 en 5 vallen dan weer samen met 4-6 van nr. 439.

Ten slotte nog een kort woord over het prozaverhaal in nr. 41. Dit staat niet in verband met het daarbij behoorende vers-jätaka, en maakt slechts een deel uit van het geheele verhaal (Losakajätaka). Allerlei trekken uit het verhaal van Mittavindaka zijn daar met trekken uit andere vertelsels dooreengemengd. Dit verhaal, het meest onoorspronkelijke van al de ons bekende redacties, kunnen wij veilig ter zijde laten.

Ter bepaling van den oudsten bereikbaren vorm van de sage is het — het zal uit het bovenstaande voldoende gebleken zijn — noodig de oude gathas van de Pali teksten te leggen naast een soortgelijk gegeven in de litteratuur der Noordelijken. Welnu, dat is niet moeielijk. De oudste Sanskrit tekst, die ons verhaal bevat, die van het Avadanaçataka, dien wij boven (bldz. 182—188) naverteld hebben, bestaat ook uit proza en gathas. Deze laatsten vormen ook hier een dialoog tusschen den man met het rad en een ander. Ook hier moeten de verzen ouder zijn dan het prozaverhaal, dat ze in zich opneemt; alleen is dat prozaverhaal beslist eenige eeuwen ouder dan de Jataka-commentaar. Vergelijken wij nu de uitvoerigste en meest homogene redactie in het Jataka-boek, die van nr. 439 met de zeven gathas in Avadanaçataka, dan zien wij het volgende:

1. In deu Pali dialoog zien wij Mittavinda gestraft om zijne

¹⁹ De gäthä van nr. 82 heeft een geheel andere lezing in de tweede vershelft.

onverzadelijke hebzucht, in dien van Avad. om oneerbiedigheid tegenover zijne moeder.

- 2. Hier hebben wij een opzettelijk Buddhistischen tint, daar ontbreekt alles wat men specifiek Buddhistisch kan noemen.
- Hier vraagt de man naar den duur van zijne straf, en krijgt daarop een ontwijkend antwoord; d\u00ed\u00e4r vraagt hij insgelijks en verneemt den duur precies.
- Hier blijkt alleen van straf; dáár is er duidelijk sprake van straf, die volgt na het verbruikte genot van vroegere belooning.

Laten wij voorloopig aannemen, dat het niet uit te maken is, welke van die twee voorstellingen de oudste is. Maar dat de overlevering der Noordelijken hare voorstelling der legende zuiverder bewaard heeft dan die van het Pāli Jātaka de hare, zal wel duidelijk zijn. Denzelfden indruk krijgen wij bij eene vergelijking van de prozaverhalen aan beide kanten, die natuurlijk 66k oude traditie (alleen zooveel later vastgelegd) vertegenwoordigen. In de Sanskrit teksten is de figuur van den hoofdpersoon konsekwent volgehouden. In de Pāli boeken vindt men nu en dan tegenstrijdigheid, eene tegenstrijdigheid die in nr. 369 zelfs in de gāthās zich vertoont. Het schijnt dat daar de figuur van den booswicht en geldwolf, die ten slotte om zijne onverzadelijke hebzucht het wiel op het hoofd krijgt, niet zuiver volgehouden is, maar trekken heeft overgenomen van de andere voorstelling, waarin alleen het verblijf bij de nimfen en de daar gesmaakte zaligheid behoorlijk passen.

Nu is het merkwaardig dat beide varieteiten van de legende van den Man met het Wiel ook buiten de Buddhistische wereld in de Sanskrit litteratuur worden aangetroffen. Als straf voor geldgierigheid vinden wij ons verhaal in het vijfde boek van Pancatantra, als straf voor ongehoorzaamheid aan ouders in den Kathäsaritsägara.

Het Pancatantraverhaal is welbekend. Vier arme brahmanenzonen gaan op weg om fortuin te zoeken. Een beroemd toovenaar, dien zij aantreffen, Bhairavänanda 20, maakt vier tooverlampen voor hen, en zegt dat zij daarmede naar den Himālaya hebben te gaan; daar gekomen moeten zij, wanneer zoo eene lamp valt, maar graven gaan, want op die plaats ligt een schat. "Neemt die, zeide hij, en keert dan terug." De eerste lamp, die valt, stelt hen in het bezit van een schat aan koper. Een van de vier is er tevreden mede, de drie anderen gaan verder. Nummer twee blijft achter, als het vallen van

³⁰ Bhairavānanda is ook de naam van den grooten toovenaar in het tooneelstuk Karpūramañjari. Hij is natuurlijk een Çaiva.

⁷º Volgr. V.

een tweede lamp een schat aan zilver ontsluit. De twee overigen, die daarmede niet tevreden zijn, vinden verder op den schat van goud. Het goud bevredigt den een, de ander verlangt naar meer, "verder op zal ik zeker juweelen vinden, en van deze is een enkele al genoeg om van armoe te bevrijden." Zoo sprekend, trekt hij nog verder en vindt in plaats van edelsteenen den man met het vlammend rad en onmiddellijk daarop zijne straf. In Van der Waals' vertaling vindt men deze geschiedenis, dl. III, bldz. 70 vgg.

In den Kathasaritsagara komt de Man met het Wiel voor in tar. 56, vs. 140-168. De gang van zaken is in dit korte verhaal geheel anders. In de Witte Stad (Dhavalākhye pure) woont een koopman, Wiel (Cakra) geheeten. Deze gaat, tegen het verbod van zijne ouders, handel drijven over zee in Goudland. Na vijf jaar langdaar rijkdommen te hebben verzameld gaat hij naar zijn land terug, maar lijdt schipbreuk. Van alles beroofd wordt hij levend door degolven op het strand geworpen, waar een man met een net hem vangt en naar een zaal brengt, alwaar een man op den rechterstoel gezeten 21, zijn vonnis wijst. Nu wordt Wiel naar een ijzeren kerker gebracht. Daar ziet hij een man met een gloeiend ijzeren wiel, dat in onophoudelijke beweging is, op het hoofd. Hij vraagt hem naar zijn naam en wat hij gedaan heeft, waarom hij zoo gefolterd wordt. "Zwaard (Khadga) is mijn naam, ik ben gestraft wegens ongehoorzaamheid aan mijne ouders. Hun vloek treedt in vervulling. Eene maand lang zou ik dit rad te dragen hebben, zoo verwenschten zij mij." "Ook ik, herneemt Wiel, heb tegen het verbod van mijne onders gehandeld; zij vervloekten mij dat ik alles verliezen zou wat ik met overzeeschen handel verdiend had. Ook dit is in vervulling getreden", en hij biedt grootmoedig aan het wiel van hem over te nemen: "geef mij het wiel op het hoofd, o Zwaard, uw vloek zij geëindigd!" Nauwelijks had hij zoo gesproken, of een stem uit den hemel weerklonk: "Zwaard, gij zijt verlost. Draag uw wiel over op het hoofd van Wiel." Zoo geschiedde, en onzichtbare handen tilden Zwaard op en brachten hem naar het ouderlijke huis. Wiel intusschen, toen hij het wiel gekregen had, riep uit: "o, mogen ook alle andere zondaars op de aarde van hunne zonden verlost worden! laat dit rad op mijn hoofd ronddraaien tot aan de verdelging der Zonde! " Op deze taal volgt nu een bloemenregen uit den hooge. De devas zijn verrukt over zulk een heilig voornemen. Het ijzeren wiel verheft zicht en gaat de lucht in, en een Vidyadhara komt hem van wege

²¹ Blijkbaar Yama zelf.

Indra zelven een aantal edelsteenen brengen. In Tawney's uitmuntende vertaling 22 staat dit verhaal I, 554-556.

Volledigheidshalve vermeld ik dat elk van de beide behandelde vertellingen, die in Pañcatantra en die van Somadeva, kunnen behooren tot latere toevoegsels bij de oorspronkelijke verzameling, waarin zij zijn opgenomen. Van het Pañcatantra-verhaal van de vier schatgravers is dit vrij wel zeker; zie de tabellen in het opstel van Dr. J. Hertel in Zeitschr. d. Deutsch. Morg. Ges., LVIII, 65, en het is mogelijk dat het vertelsel van Cakra (Wiel) niet stond in Gunādhya's Brhatkathā, want ik heb het in Ksemendra's uittreksel uit laatstgenoemd werk, de Brhatkathāmanjarī, niet aangetroffen. Voor de beoordeeling van den inhoud is die betrekkelijke laatheid van opneming in eene reeds bestaande collectie somtijds van weinig verschil. De vertelsels kunnen toevoegsels wezen en toch op zich zelf oude overlevering bevatten. In ons geval is dit zelfs zeer waarschijnlijk.

Zonderen wij van de verschillende vertellingen, waarin de man met het wiel voorkomt, alles af wat de zucht om "la morale de la fable" te doen zien er bij gevoegd zal hebben, dus de diverse en uiteenloopende trekken van zedekundigen aard of sectarische strekking, dan houden wij over een kern van het verhaal, die overal en onveranderlijk terugkeert: den man met het vlammend wiel op het hoofd. Dit is zonder twijfel het meest wezenlijke en oorspronkelijke bestanddeel. Hoe zonderlinger en absurder een legendarische voorstelling is, des te grooter kans is er dat men met een mythe te doen heeft. Zoo ook hier. Het vlammend rad dat zich steeds beweegt, wijst op een zonnesymbool. De enkele radvorm zou op zich zelf reeds zoodanige opvatting toelaten (zie Oldenberg, Religion des Veda, 88; MACDONNELL, Vedic Mythology, 155), hoeveel te meer klemt de interpretatie van het rad als de zonneschijf, wanneer het vlammen schiet en onophoudelijk zich voortbeweegt. Dat de ethische tint van het verhaal niet fundamenteel is, maar dat wij in den grond der zaak met eene natuurmythe te doen hebben, volgt hieruit, dat er steeds iemand wezen moet, die het Vlammend Wiel draagt. De een lost den ander af. Buddhistische vervorming heeft den Bodhisattva als drager van het wiel natuurlijk in zijn rol van Verlosser ook hier laten uitkomen; hij verlost, zooals dat meer door hem gedaan wordt, tegelijk met de schepselen, zichzelven.

The Kathā Sarit Sāgara or Ocean of the Streams of Story transl. from the original Sanskrit by C. A. Tawney, M. A. Calcutta, 1880 (vol. I), 1884 (vol. II). Zij maakt deel uit van de Bibliotheca Indica.

De voorstelling van de Noordelijke Buddhisten, zooals het Avadānaçataka ze ons bewaard heeft, houd ik voor het dichtst staande bij den oorspronkelijksten vorm van de mythe. 23 De drager van het wiel is niet de eerste de beste. Wat is hij anders dan een cakravartin? Hij maakt dat het rad rondwentelt: cakram vartayati. Met andere woorden: wij hebben hier alweder een staaltje van mythologische voorstelling, die niets is dan eene grove, materieele opvatting van een term die eigenlijk alleen symbolisch bedoeld is. De cakravartin, het hoogste ideaal van Koning en Wijze beide (zie Kern, Gesch. van het Buddhisme, I, 268. 177. 22) is in dezen lageren vorm van uitbeelding even onmiskenbaar, als in den discus zwaaienden Visnu, in den Grooten Meester en Alwetenden Buddha, in de fabelachtige tooverkoningen van het grijs verleden, een Mandhätr, Hariccandra, Supriya, Nābhāga, Bharata enz.

De cakravartin-figuur heeft, zooals men weet, zijne plaats in den kring van denkbeelden en begrippen eigen aan het Buddhisme, maar zij is niet door het Buddhisme geschapen. Ook in de gedaante, waarin wij haar hier vinden, de Man met het Rad, zal zij wel buiten het Buddhisme om bestaan hebben, voordat zij dienstbaar werd gemaakt aan Buddhistische stichtelijke leering. Ook in dezen gedachtengang moet men aan den vorm, waarin het verhaal bij de Noordelijke Buddhisten is overgeleverd, de prioriteit toekennen boven dien van de Zuidelijken. In het Jātakaboek toch heeft de Man met het Rad het verband met den cakravartin, waarnit hij is voortgekomen, geheel verloren; hij is een simpele booswicht geworden, die banale slechtigheden doet en daarvoor welverdiende straf krijgt met eene preek van den Bodhisattva op den koop toe.

Deze conclusie stemt overeen met den indruk dien de vergelijking van den versdialoog in het Avadānaçataka met de gāthās in het Pāli Jātaka te weeg brengt. Naar vorm en naar inhoud beide moet de overlevering der Noordelijken, dezelfde die op het beeldhouwwerk van den Boro Boedoer haar aanschouwelijke voorstelling gekregen heeft, voor de meest oorspronkelijke gelden.

Gaan wij nu nog eenige bijzonderheden na in dat oorspronkelijke verhaal. Wij zullen er eene bevestiging in vinden van ons resultaat: 1°. Maitrakanyaka verdient als koopman eerst 4, dan 8, dan

²³ Het boven vermelde verhaal van de heeren Zwaard en Wiel zal wel niet buiten den invloed van de Buddhistische atmosfeer gebleven zijn. Daarentegen valt er in het Pancatantra-verhaal hoegenaamd niets Buddhistisch te ontdekken. Zooals het daar staat, is het Çivaïetisch gekleurd.

16, dan 32 kārṣāpaṇas, die hij achtereenvolgens aan zijn moeder geeft om aan çramaṇas, brahmanen, behoeftigen weg te schenken. Als belooning hiervoor smaakt hij later, na zijne schipbreuk, hemelvreugde bij juist evenzoovele nimfen, als hij geldstukken heeft weggeschonken. Die 4, 8, 16, 32 jonkvrouwen zijn niets anders dan de verpersoonlijkte hemelstreken, de diças en vidiças, die als woorden een grammaticaal vrouwelijk geslacht hebben en daarom in de Indische rhetorica regelmatig als vrouwen worden voorgesteld. 24

2°. De naam Mitra of (Maitra) 25 van des Bodhisattva's vader wekt op zich zelf reeds het vermoeden, geeft althans eene aanwijzing in die richting, dat de zoon een zonneheros zal zijn, een "Maitreya", een kind van den daghemel, en dan moet men verwachten dat zijne moeder "Aarde" zal heeten. Nu wordt de moedersnaam niet vermeld in het Avadanaçataka, evenmin in de Chineesche bron, die Beal toegankelijk heeft gemaakt, maar hij staat in de Avad anakalpalatā. Toen ik de betreffende plaats in het Cambridge hds. er op nalas, vond ik mijne verwachting inderdaad bevestigd. De moeder van Maitrakanvaka heette "Aarde". Väränasyäm grhapatir Maitro nāma purābhavat/patnī Vasundharā nāma tasyābhūd ativallabhā 26. Mocht men hiertegen aanvoeren dat Ksemendra's getuigenis zoo laat is, immers uit de elfde eeuw, en dus weinig waarde kan hebben om het stilzwijgen der andere en oudere bronnen aan te vullen, bij nader inzien zou men bemerken dat die tegenwerping niet veel afdoet. Kşemendra heeft dien naam er niet zelf bij gefantaseerd, maar eene oude overlevering gevolgd die wij niet meer bezitten. Evenmin als hij den vorm Milindra, den Milinda der Päliteksten, den Grieksch-Baktrischen koning Menander, een vorm, die alleen bij hem is aangetroffen, zelf verzonnen heeft. 27 In dergelijke heilige overleveringen houdt ook eene jongere bewerking de essentieele trekken niet alleen, maar ook de namen angstvallig vast. - Dat de kinderen van Hemel en Aarde als ééndags schepselen kunnen worden voorgesteld, als wezens die zoo geboren zoo sterven, is niet moeielijk te begrijpen. De hemellichten, uit beider vereeniging te voorschijn gekomen, gaan in minder tijd dan een etmaal, voor een goed deel veel spoediger, al weder onder de kim.

Ngl. Lanman's aant. 4, p. 272 zijner vertaling van Karpüramañjari (Harvard Oriental Scries, IV).

Zoo in Avadānakalpalatā, zie volgende noot.
 Cambr. Sanskrit MSS. Add. 1806, f. 844a.

¹⁷ Vgl. Kenn, Manual of Indian Buddhism, p. 9 noot 5.

- 3°. De schop, dien Maitrakanyaka zijne moeder geeft, als hij zijn tocht over de groote zee gaat beginnen, heeft mythologische beteekenis. Hetzelfde woord pāda beteekent "voet" en "straal", en het ontbreekt in de Indische mythologie niet aan soortgelijke gevallen, waar eene gewilde woordspeling het substraat is van mythe of legende. De Zonneheros bestraalt de Aarde, zijne moeder, met zijne pāda's, die hij op haar neer doet dalen, wanneer hij op marsch gaat. 28
- 4º. De drang, die Maitrakanvaka telkens en telkens van de nimfen en het heerlijke leven in hare paleizen voortdrijft, is een onbedwingbaar verlangen om in zuidelijke richting te trekken. Steeds trachten de jonkvrouwen hem bij zich te houden, maar eene onweerstaanbare begeerte 2 * jaagt hem voort naar het Zuiden: daksinagamanāc cainam vārayanti, sa yato daksināvāh paddhater nivaryate tatah susthutaram utkanthito gantum. 10 De zonnegod in zijn jaarloop moet, of hij wil of niet. van zijn hoogsten stand in zuidelijke richting wegtrekken. Zijn laagste stand, het winterzonnesolstitium, de tijd van zijne onmacht en waarin hij het langst onder den horizont vertoeft, is het rechtstreeksche gevolg van zijn trekken in zuidelijke richting, zijn daksināvana. Ook Rāma's vermaarde tocht, waarbii hem Sitā geroofd werd en hij zooveel leed en ontberingen had te doorstaan, het Rāmāyaņa is een echt daksināvana. In het Indische ritueel en in allerlei daarmee samenhangend bijgeloof wordt het daksināyana van de zon als een ongunstige, het uttarāyana (de tijd van het lengen der dagen, als de zon Noordwaarts tijgt) als een gunstige factor aangemerkt.

5°. In Beal's Chineesche bron heet de man met het wiel, dien onze held aflost, Govinda. Gelijk men weet, is Govinda een naam van Kṛṣṇa-Viṣṇu. De eene zonneheros lost den anderen af altijd maar door.

Op zich zelf en ieder afzonderlijk beschouwd zijn die aanwijzingen niet sterk, dat geef ik grif toe. Bij 2°. zou men b.v. kunnen in het midden brengen, dat een naam als Vasundharā (Aarde) als heusche vrouwenaam niets ongewoons is, en dat in het tooneelstuk Mālavikāgnimitra b.v. de koningin den synoniemen naam Dhāriņī

Eene parallel vindt men in mijn opstel over Nahusa, Actes du VIeme Congrès des Orientalistes (1884) II, 24.

Bij de Noordelijken wordt dat verlangen (utkanthä of icchä) met het Karma geïdentifieerd. In het Päli Jätaka is het de uiting van Mittavindaka's hebzucht.

³⁰ Avadānac. I, bldz. 202.

draagt. Maar in de opeenhooping van zulke trekken, die alle in ééne richting wijzen, ligt wel degelijk bewijskracht. Hunne onderlinge incongruentie levert geen tegenbewijs. Een groot deel, zoo niet het meeste, van de zonderlingheden en onzinnigheden, waarvan mythologische verhalen overvloeien, komt hiervandaan dat onderling verschillende vergelijkingen, beelden, symbolen, raadselmystiek, die elk op zich zelf als product van de fantasie allicht herkenbaar zijn en verklaring toelaten, aaneengeschakeld zijn en in ruimte en tijd geprojecteerd. Eerst hun onderling verband schept de absurditeit.

Volledigheidshalve behoort hier nog melding gemaakt te worden van den tegenhanger van den Man met het Wiel in de Grieksche mythologie, en wel hierom omdat bij mijn weten door hen die over de Indische sage geschreven hebben van Ixion niet gerept wordt en ik bij Roscher geen enkele aanwijzing heb gevouden, waaruit men zou kunnen zien dat door iemand bij de verklaring van de Ixion-figuur rekening is gehouden met hare Indische parallel. Omtrent Ixion, den door Zeus om zijne ondankbaarheid gestraften man, die met slangen aan de spaken van een wiel is vastgeketend, dat in gestadige beweging verkeert, is de algemeene overtuiging van de beoefenaars van Grieksche mythologie deze, dat zijn wentelend wiel het zonnerad voorstelt. Inderdaad, in de oudere phase van het verhaal boet hij zijne straf in de lucht, waar hij, zooals het bij Pindarus heet (Pyth. 2, 40-42) "op het gevleugeld wiel [gebonden] steeds rondwentelt," eene eeuwigdurende straf (Diodorus IV, 69). Dat hij zijne straf in de onderwereld ondergaat, eene uit betrekkelijk jonge bronnen bekende en later heerschend geworden voorstelling, schijnt een gewijzigde vorm van het oorspronkelijke verhaal te wezen.

De vraag mag rijzen, of de Ixion-mythe en die van den Indischen Man met het Wiel gemeenschappelijken oorsprong hebben, die in dit geval tot in overoude tijden is terug te plaatsen; alsdan zou op Indischen bodem de invloed van het zuiver Indische çakravartin-begrip ze in eene bepaalde richting vervormd hebben. Zulk eene vraag kan gemakkelijker gesteld dan beantwoord worden. Wij hebben geene feitelijke gegevens voor de oplossing, en evenmin een waarschijnlijkheidsgrond a priori. Het is zeer goed mogelijk dat de voorstelling van de eeuwigrollende zonneschijf en die van den steeds ronddraaienden hemelbol bij Hellenen en Hindoes, onafhankelijk van elkander, aan verwante mythologische verhalen het

aanzijn heeft gegeven.

AANHANGSEL.

CRITISCHE AANTEEKENINGEN OP DIVYÄVADÄNA XXXVIII (ed. Cowell and Neil, p. 586 vgg.)

Bldz. 586 1° strophe is anabhre, de lezing der hdss., ten onrechte door de uitgevers in arātre veranderd. De overlevering is ongeschonden tot ons gekomen; er is sprake van maneschijn "aan wolkeloozen hemel."

ibid. 2° strophe pāda 1: lees tṛshṇānalaiḥ, er is sprake van vuur en vlammen, niet van wind; de tṛshṇā is zelf het verterende vuur, niet de wind die het vuur aanwakkert.

ibid. 3° strophe pāda 2 is lokakleça° verknoeid. Lees lobhakleça°; de menschen, zoo staat er, zag hij in de macht van dien duivelschen kleça, dien men 'hebzucht' noemt.

- 587, r. 3, de eerste pāda van eene vrij bombastische sragdharā, is onverstaanbaar doordat vyāsajyacetā, een onmogelijke vorm, en labdhā de constructie bederven. Lees: vyāsajyaceto en labdhvā. Het verbum gāhante heeft een algemeen subject. Er staat: "Dien rijkdom, op welken hun hart zettend (vyāsajya cetah) wanneer zij hem verkregen hebben (de menschen) hellewaarts gaan, dien..... gaf hij prijs."
- 587, 9 Lees: tasyāputradhanatvāt.
- 588, 5 MSS samkleçaº, uitgevers: samkleçam, lees: samkleça.
 - 13 Lees: vidambyase.
 - 27, in de passage waar de heerlijke verschijning van den pasgeboren Maitrakanyaka in overladen en bombastische verzen geprezen wordt, zal wel in plaats van carucikharad dhemam yatha bhücyutam gelezen moeten worden Merucikharad enz.
- 589, 4 zal er wel moeten aaueengeschreven worden tanayamuditacetā; de maat verbiedt tanayam muditao te lezen, wat naar den zin het best zou passen.

6 vrddhikaraih te lezen, niet vrddhakaraih, wat hier zinledig is.

590, 17 De eerste regel van den anuştubh heeft eene lettergreep te veel. Eene kleine verandering op twee plaatsen verbetert die fout en den stijl. Men leze:

gandhikapanikah çreşthin pita te 'smin pure pura.

591, 25—28. In den derden pāda van dezen çārdūlavikrīdita hebben de uitgevers juist vermoed dat te tīrtvā moet gelezen worden voor het overleverde ye nītvā. Maar ook in pāda 1 zijn een paar verbeteringen aan te brengen, waardoor eerst de zin van het geheel vertaalbaar wordt. Ik lees de strophe als volgt:

ye mṛtyum gaṇayanti naiva vipadi grāmam bhajante na ye gehe bandhuṣu sūnuṣu vyapagatasnehātmanodyoginah | te tīrtvā jaladhīn agādhasalilān āvartabhimān budhāh prāpyārthān gajadantabhangasitavācinvanta kīrtvā jagat ||

"Wijs zijn die, den dood niet tellend, in tegenspoed niet in hun dorp blijven hangen, maar zonder zich te laten weerhouden door gehechtheid aan huis, zonen of verwanten, met ondernemenden geest zich zelf inspannend, de zeeën bevaren diep van water en te duchten om hunne kolken. Dezulken hebben zich schatten vergaard en met hunne glorie, blank als een sieraad van elpenbeen, de wereld vervuld."

592, 12. Voor evam moet natuurlijk ekam gelezen worden. Tegenover vavad ekam staat dvitivam in regel 14.

593, 8—11 zegt Maitrakanyaka tot zijne moeder dat hij in dit ééne opzicht haar ongehoorzaam wil wezen, omdat hij door op zee te gaan wel levensgevaar loopt, maar, slaagt hij, der armen leed kan stelpen. De twee eerste pädas van dit indravajrä-vers zijn aldus te verbeteren:

tasmād vilanghyāmba vacas tad ekam yāsyāmi te tvam prajahīhi cokam.

15 vg. zijn aldus te lezen:

asyām eva purā Puramdarapurīvispardhipuryām vaņik Mitro nāma babhūva yas suranaraprakhyātakīrtidhvajah.

595, 10 vg. in de beschrijving van de verschrikkingen van de zee in eene dodhaka-strophe valt er te corrigeeren ° mahābha-yaraudram (waardoor tevens het metrum hersteld wordt) raudramahāmakarāhatavakram, niet ° cakram, zooals in den uitgegeven tekst staat. Eene soortgelijke verandering is noodig 598, 27 ° vandana° lees ° candana°.

597, 7 zal wel khadiravaţa° moeten gelezen worden.

" , 21 tato....dadarça is een stuk proza tusschen metrische brokken in geplaatst.

601, 21 lees: yatha nivaryate en gamanayotsukamanah.

604, 20, vg. zal wel dus moeten gelezen worden:

kim vākāri bhavāntareşu bhavatā karmātiraudram svayam yasyāsti vyasanam duruttaram idam bhujyam phalam krandayat.

605, 5—8. De zin van deze çārdūlavikrīdita-stanza is duister door het onverstaanbare complex in pāda b daivāveçādakāryagurukas. Men leze de beide eerste pādas als volgt:

yām loke pravadanti sādhumatayah kṣetram param

[prāṇinām

daivāveçavaçād akāryagurutas tasyā jananyā mahat enz.

De strophe houdt in, dat M. beseft dat hij het wezen dat
door elk schepsel het hoogst behoort te worden geëerbiedigd,
namelijk zijne moeder, met den voet geschopt heeft, zeker ten
gevolge van de macht van het noodlot, dien leermeester van
ongeoorloofde handelingen.

13 doşaguņeşu....lees: doşagaņeşu.

606, 3 vgg. ksaņāt sa reje enz. is verkeerdelijk als proza gedrukt. Wij hebben hier een regelrechte upajāti-strofe, waar alleen cyutais snāta° i.pl. v. cyutasnāta te veranderen valt.

ibid. 8-10 De corrupte derde pāda van deze indravajrā komt terecht, wanneer men de strofe verbetert als volgt:

divyānganāgītamanoharāņi cittapramododayasādhanāni saṃtyajya kasmān nu purāņi tāni prāptas tv idaṃ sthānam [anantaduḥkham.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN GODS-DIENST DER DAJAKS VAN LANDAK EN TAJAN.

DOOR M. C. SCHADEE.

Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

(Vervolg van deel LVIII, blz. 513).

b. Het babalian.

§ 73. Mannen en vrouwen als balian.

Het babalian is meer een specifiek Dajaksche instelling. Alleen Dajaks treden als medium op. Ook vrouwen, echter zeer oude. De tijd, dat jonge schoone vrouwen, als Dara Hitam, de bruid van Aria Sinir in Landak als medium dienst deden, schijnt voorbij te zijn.

Balians moeten niet verward worden met toekang pamang (gebeden-kundigen). Dit laatste is geen beroep; iedereen kan als zoodanig fungeeren, indien hij slechts welbespraakt genoeg is, en de noodige pamang's van buiten kent. Elke balian i is echter op zijn tijd wel eens toekang pamang.

De balian fungeert in de eerste plaats als geneesheer. Als zoodanig opgeroepen, wordt hij bij aankomst onmiddelijk toegelaten tot een onderzoek van den kranke.

§ 74. Medium-steentjes.

Dit geschiedt met behulp van kleine kristalheldere steentjes (batoe paniloe) — gewoonlijk stukjes bergkristal — waarmede wij ook den lenggang gewapend zagen. Deze steentjes worden eerst in olie gewasschen, waarna de balian er zevenmaal mede over het voorhoofd en daarna zevenmaal over de borst van den patient van boven naar beneden strijkt.

Daarna houdt hij ze naar het licht; de helderheid van het door-

¹ Zie over de vermoedelijke affeiding van het woord Wilken's Shamanisme Bijdr. T. L. en V. V. 2. pag. 471.

vallende licht levert de maatstaf tot beoordeeling van de hevigheid der ziekte.

Soms komt hij daarbij tot de slotsom, dat alle moeite, om den levensgeest terng te roepen, te vergeefs zou zijn, en hij, de balian, ook geen verdere hulp kan bieden.

Een andermaal verklaart hij, dat genezing nog wel mogelijk is, maar dat daartoe groote offers gebracht moeten worden; het is toch de geweldige Trio, welke de ziekte veroorzaakt heeft, en nu moet deze door bijzondere gaven gedwongen worden, zijn slachtoffer weder de vrijheid te hergeven.

Wij veronderstellen echter voorloopig, dat de ziekte aan een minder gevreesden geest geweten wordt en gaan na, welke toebereidselen voor de plechtigheid gemaakt worden. Voordat daartoe overgegaan wordt, moet echter de patient, het huis en zijne verdere bewoners voor booze invloeden gevrijwaard worden.

Dit geschiedt door het bestrijken met den vleugel van een hoen, waarbij rijkelijk gele rijst rondgestrooid wordt.

§ 75. Offermaal.

Verder worden gereed gemaakt dezelfde zaken als voor een groot barimah; voorloopig dus barang roba — onrijpe ongekookte spijzen, waaronder een varken. Dit laatste wordt buiten vast gelegd, de andere zaken in de soerambi neergelegd.

Verder voegt men daaraan nog toe:

een zilveren geldstuk of zilveren ringetje, dat op de rijst gelegd wordt, een tampajan "sandong" genaamd,

een stuk ijzer, meestal een kapmes, in de tampajan geplaatst, en een hoen "mano' tanong" geheeten, dicht bij de tampajan vastgebonden.

Aan den onderkant van een der stijlen van het huis bindt men een bosje randjoewang-bladeren 1.

Het stuk ijzer neemt de balian na afloop der werkzaamheden mede naar huis als "pangkaras" voor zijn levensgeest. 2

De boom van den balian, welke de taman van den l\u00e4nggang vervangt, heet — wij noteerden het bij de Sarito'-Dajaks — "bawar," komt echter zelden voor.

Ook bij het tiwah of doodenfeest der Olo-ngadjoes krijgt de balian voor het overvoeren van de ziel van den overledene naar het doodenrijk de volgende geschenken: twee gulden, een mat, een bijl, een mes, een aarden kopje en een bord. Zie Grabowsky's beschrijving van het tiwah, Int. Arch. Bd. II., p. 198.

Het doel der andere voorwerpen zal later verklaard worden.

Verder wordt de gamëlan gereed gemaakt, bestaande uit een daoe (kromong), vier gongs en een katoembah¹. Vier personen zijn noodig tot het bespelen dezer instrumenten, twee aan de daoe's, een aan de gongs en een aan de katoembah.²

De balian neemt intusschen plaats op een schommel, welke in het midden van de soerambi is opgehangen.

Aan den rechterpols draagt hij een koperen kettinkje als teeken van zijn beroep.

§ 76. Helper (panjampang).

In zijne bezigheden wordt hij verder bijgestaan door een helper "panjampang" (eigenlijk pagaaier op den voorsteven, gelijk djoeroe batoe), welke voor den geregelden gang der zaken zorgt.

Vaak is het eene oude vrouw. Wanneer toch de gamelan zich doet hooren, en de balian door den panjampang heen en weer geschommeld wordt, zijn hoofd gedekt door een slendang, geraakt deze, evenals de lenggang, in een soort van eestase, waarbij het heet, dat hij zich niets van zijne omgeving bewust is.

In dezen toestand is het hem niet mogelijk, zelf voor de regeling der plechtigheden te zorgen; dit doet de panjampang.

Het verschil tusschen den lenggang en den balian merkten wij reeds op.

In den eersten toch wordt verondersteld, dat verschillende geesten achtereenvolgens nederdalen of opstijgen, niet alzoo in den balian. Deze zendt zijne soemangat uit op reis in de geestenwereld, die dan verschillende ontmoetingen en allerlei avonturen heeft. De mond van den balian uit slechts wat de soemangat spreekt en ondervindt, en soms ook de woorden, welke anderen tot hem richten.

Is de ecstase ingetreden en heeft de balian als teeken hiervan de slendang weggeworpen, dan begint zijn eentonig gezang op de maat der door de gamëlan aangegeven melodie.

De katoembah mag alleen tijdens het babalian bespeeld worden, op andere tijden is dit pantang. Zie over het slaan op een trom tot oproeping van geesten: Wilken, Shamanisme, Bijdr. V. 2, p. 479.

In kampong Moeja (Batang Tarang-Dajaks) zag ik tijdens het babalian een man aan de kromong's (= daoe), een man aan een kleine totong en eene vrouw, welke twee tjanang's, een gong en een ta was-ta was bediende.

³ In Tajan treden vrouwen nimmer als balian of lenggang op.

§ 77. Balian-taal.

De taal ervan is de bahasa boekit. Echter wordt niet de gewone spreektaal gebezigd, maar de "bahasa balian", welke gemengd is met tal van hooge woorden, en gekruid met talrijke omschrijvingen.

Menschen en dieren dragen er weidschklinkende namen in.

Zoo heet het varken niet kort weg "djaloe" maar Baboet sangkomang barsoengap badil laba limaoeng batité lébar. [baboet = varken, sangkomang = met witte haren in de zijde als het wilde varken, barsoengap badil == met een snuit als de mond van een léla², laba = wild varken, limaoeng = blazend, tité = vet.]

De kip wordt betiteld: Mansio kompong, batatas tégat [mansio = kip 3, kompong = bosch, tatas = snijden, hakken, tégat = kleine teen, die naar achter staat, bartatas tégat = met den afgesneden teen, d.i. zonder nagel]; de haan als "Balangking balo, bartadji bini" [balangking = vogel met zwart en witte veeren, balo = zonder veeren, bartadji = de sporen geven].

Intusschen is het hoen, dat zooeven tot het pipissen diende, geslacht en heeft de panjampang een weinig bloed ervan opgevangen, dit gemengd onder gekookte rijst, waaraan nog zout toegevoegd wordt. Een kopje met deze rijst wordt den balian aangereikt, welke met de rechterhand den inhoud beetje voor beetje voor zich uit in de hoogte werpt als een offer aan de goden en geesten, welke hij nu achtereenvolgens bezoekt.

In de eerste plaats de Dewata's. De balian heeft hun hulp op het oogenblik wel niet noodig, maar het zou toch niet aangaan.

¹ De uitdrukking "basa sangiang" is in Landak niet bekend.

² Dit doet denken, dat men het varken met een olifant vergelijkt. Ook het woord limaoeng, dat "blazend" zou beteekenen, doet zulks vermoeden. Vergelijk lila (een soort kanon) met bêlalê in singa bêlalê = de geslurfde singa. Int. Arch. für Ethn. Bd. IX. p. 88 en met têlalê = fluit o. c. p. 67, ook tromp van een olifant. — Etymologisch hebben de Malwoorden lila (kanon) en boelalai (snuit) niets met elkaar te maken. (Redactie).

Mansio = kip, hoen. Vergelijk de vertaling van het Maleische ajam = hoen in de Dajaksche woordenlijsten, soms mano', soms sio' of een nevenvorm daarvan. Mansio niet te verwarren met mensia = manoesia = mensch.

Vergelijk het woordenboek van Hardeland; balo = weduwe. De weduwe moet zich het haar tot de schouders laten afenijden.

hen, de hoogere machten, te passeeren en zich direkt tot de mindere geesten te wenden.

Zij worden dus in het algemeen om hulp en zegen, voordeel en geluk aangezocht en verder in kennis gesteld met het voornemen der menschen, om de gereedstaande barang roba hun als maaltijd te bereiden.

Na de Dewata's zoekt de balian de Ippé's en de Kamang's op. De laatste leerden wij reeds kennen, de Ippé's 1 echter nog niet.

§ 78. Ippé's.

Het zijn de geesten der afgestorven balian's van het begin der tijden tot den huidigen dag, in het bijzonder de oudsten onder hen, diegene welke leefden voor Aria Sinir.

Het waren vrouwen. 2 Zij heeten:

- 1º. Goram indoe Boro Bartikar Langkéh.
- 2º. Apé indoe Gomé Bartjonding Banta.
- 3º. Naboer indoe Doekoel Balian Sidi.
- 4°. Toedjoeh indoe Njampoet Mandiri Maja.
- 5°. Dending indoe Angan Mantjagit Bangkei.
- 6°. Boewan indoe Apo' Balian Sansap.
- 7º. Gili' indoe Sari, Bartoekar Maja.
- 8°. Tjoepoe indoe Balalang Barsamé Ajo.

Vergelijk verder het woord apé in apé mantoe Hari (zie § 118), oepo, de naam van den hoofdbalian bij de Olo-ngadjoes, apo Leggan, het zielenland der Redjang-Dajaks (Ling Roth, Natives of Sarawak, vol. I. pag-149). Apoe kajan, Apoe kësio en Apoe Lagan (D-A. W. Nieuwenhuis, In Centraal Borneo, blz. I van den Bladwijzer).

Ook de ëmpoeng's der Alfoeren in de Minahasa zijn de geesten, welke de balian's bezielen. Tot hen behooren ook de zielen der afgestorvenen.

Ook op Loewang-Sermata zijn het de oe poe maté (= gestorven oe poe), welke in de mediums nederdalen.

Zie Wilken. Animisme, Ind. Gids 1884, Dl. II, p. 97. Shamanisme, Bijdr. T. L. en V.-kunde, V, 2 p. 457, 468. Dr C. Snouck Hurgronje, De Atjehers, Dl. II, p. 312, noot 1.

Ook de manang's van Sarawak roepen de geesten der gestorven manang's op. Ze worden aangesproken als ini = grootmoeder. Ook daar zijn het dus vrouwen. Ling Roth, Natives of Sarawak, I p. 282.

Dit Ippé is identisch met een algemeen in den Indischen Archipel voorkomend woord, bij de Alfoeren van Boeroe, Ceram en Halmahera als opo, opoe of oepoe, bij de Alfoeren van de Minahasa als opo en ëmpoeng, bij de Atjchers als eumpéë, bij de Makassaren als poen, poem, of poeng voor eigennamen, bij de Bataks als ëmpoe (Dairisch dialect) of ompoe (Tobasch dialect) of naar den uitspraak oppoe, bij de Lampongers als ampoe, bij de oude Javanen als mpoe. Al deze woorden hebben de beteekenis van grootvader of grootmoeder en van heer, baas.

en ten slotte Aria Sinir's bruid zelve, de bekoorlijke Dara Hitam (= de zwarte maagd).

De lantste twee woorden van elken naam vermelden eene goede eigenschap of eene bijzonderheid van de betreffende persoon, de **nama poedjian** (poedji == prijzen).

bartikar langkéh = met de met schelpjes versierde matten; bartjondong banta = met het fleschje met medicijn (banta = geneesmiddel);

balian sidi = de onfeilbare balian ";

mandiri maja = die de dooden doet opstaan;

mantjagit bangkei = die de lijken doet herleven;

balian sansap = de balian, die zich niet meer van de wereld bewust was. Dit ging zoover, dat Boewan indoe Apo' vergat hare schaamdeelen te bedekken.

Bartoekar maja en Barsamé Ajo = die de zielen verwisselde. Beide vrouwen genazen vaak kranke personen, door hun de zielen van gezonde menschen te geven. Dezen, van hun soemangat beroofd, stierven dan. Het was daarom gevaarlijk, deze balians tot vijand te hebben.

De balian richt zich dus tot de Ippé's en de Kamang's met het bericht, dat de gereed liggende barang roba hun tot een maaltijd bereid zullen worden, en met het verzoek, hem bij de genezing van den patient behulpzaam te zijn.

§ 79. Diagnose.

Zij geven hem dan ook de verlangde inlichtingen en noemen den naam van den Kamang of Hantoe, die de ziekte veroorzaakt heeft. De balian komt dan met zijne diagnose voor den dag, welke bijvoorbeeld neerkomt op een der volgende gevallen:

Takana di panta', di ladang, di tanggorèng, di ajer, di kajoe ara, d.i. door ziekte overvallen bij den panta' (afgodsbeeld tot vereering der voorouders) in de ladang (rijstveld), in den hollen weg, aan het riviertje, of bij den ara-boom, waarmede bedoeld wordt de in den panta' zetelende geest of de geest van de ladang, van den hollen weg, van het riviertje, van den

Veth spreekt abusievelijk over Darah Hitam — Zwart Bloed. Borneo's Wester Afd. Dl. I, blz. 194.

² Sidi is ontstaan uit Sanskrt siddhi (volkomenheid). Prof. Kern.

ara-boom heeft den zieke "geraakt," is in hem gevaren, is dus oorzaak van de ziekte, op de wijze aangewezen in § 54.

Het moge verwondering wekken, dat de ziekte aan een Kamang toegeschreven kan worden, terwijl gelijktijdig de Kamang's inlichtingen omtrent of hulp tegen de ziekte verschaffen. Dit is te verklaren uit hun dualistisch karakter; zij zijn zoowel tot het goede als tot het kwade in staat.

Ten slotte wordt ook de ziektedaemon, de Kamang of Hantoe opgeroepen, ook hem wordt een aandeel der spijzen toegezegd, waarna de balian alle Dewata's, Ippé's, Kamang's en andere geesten aanmaant om voorloopig huiswaarts te keeren (dewata poelang ka dewata, ippé ka ippé = dewata, keert weder tot de dewata's, ippé tot de ippé's), en richt ook zulk eene aanmaning tot zichzelven (talino poelang ka talino = mensch keer weder tot de menschen) en ontwaakt voor een oogenblik uit zijne eestase.

Nu wordt in allerijl tot het slachten der levende have en het bereiden der offerspijzen overgegaan.

§ 80. Het oog van den balian.

Wij hebben dus even den tijd, om kortelijk de beteekenis van het zilveren geldstukje of ringetje en de mano't anong te verklaren.

Het eerste noemt de balian zijn oog; nl. het oog, waarmede zijne rondwarende soemangat ziet.

Ontbreekt het, dan is het hem onmogelijk, aan den arbeid te gaan. Na afloop der werkzaamheden vervalt het aan hem voor zijne moeite. Verder krijgt hij nog \$ 1 per avond.

Eens woonden wij het bij, dat het medium maar niet in den toestand van verrukking scheen te kunnen komen. Driemaal wendde hij eene poging daartoe aan, maar telkens mislukte het. Eindelijk ontdekte men, waaraan het haperde: het zilveren oog ontbrak!

§ 81. Mano' tanong.

Wat de mano' tanong betreft het volgende:

Dit hoen dient, om wanneer voor den balian de tijd daar is, om uit zijne eestase of hypnotischen slaap te geraken, hem te doen ontwaken. De panjampang, de hypnotiscur neemt dan het dier en wuift het boven het hoofd van den balian heen en weer. Bovendien legt hij dan bras banjoe op diens hoofd.

De arbeid van den balian is echter uitermate vermoeiend.
7. Volgr. V.

Wanneer wij zijne lotgevallen hieronder nader beschrijven, zal dit duidelijk blijken. Niet zelden gebeurt het dus, dat hij in de war raakt in zijn eigen werk, ja vaak valt hij uitgeput bewusteloos op den grond. In dat geval neemt de panjampang fluks den manot tanong den kop af (di poelas) en brengt den bloedenden hals van de kip aan de lippen van den balian, opdat deze uit het warme vocht nieuwe krachten opzuige.

Het nut van de tampajan "sandong" genaamd zal direkt blijken. Gaan wij thans met ons verhaal verder. De spijzen zijn gereed en weder dezelfde als bij het barimah. (Zie § 10).

De barang rimah worden niet op den grond gezet, maar opeen groote platte mand (njiroe), die ook tot rijstwannen gebruikt wordt, geplaatst, welke voor den schommel opgehangen wordt.

De barang rimah wordt in vieren gedeeld; elke spijs wordt over vier kopjes of borden verspreid.

§ 82. Vier soorten offerspijzen.

De vier deelen heeten: rimah badoedoe', rimah panjolor,2 rimah bataboes en rimah badjampi.

De balian zet zich weder op den schommel (ajoen), de gamelan weerklinkt, en al schommelend komt hij weder in ecstase.

De Dewata's, Ippe's, Kamang's en verdere geesten worden weer opgeroepen. Bij aankomst zijn zij vermoeid van de reis, het is dus zaak, hen eerst in eene goede stemming te brengen, waartoe men hun zoo spoedig mogelijk de rimah badoedoe'— de rimah bij het nederzetten — aanbiedt.

Zijn zij wat tot rust gekomen, dan komt pas het eigenlijke maal; de rimah panjolor (solor = aanbieden) worden dan genuttigd.

De rimah bataboes alsmede de tampajan "sandong" (zie § 75), dienen bepaaldelijk tot het afkoopen van de ziekte van den kwelgeest, die haar veroorzaakt heeft (taboes = tĕboes Mal. = inlossen).

De kwelgeest is verplicht, het zoenoffer aan te nemen, want de pantang-instelling, dat het verboden is, aangeboden spijzen te weigeren, geldt zoowel voor geesten als menschen. Hij zou schuldig

¹ Vergelijk dit met hetgeen Wilken en Schwarz mededeelen omtrent een medium-séance bij de bewoners van het landschap Bolaäng Mongondou. Bijdr. V, 2, p. 459.

² Het offeren door de mediums bij de Alfoeren der Minahasa heet mangelloer. Zie Bijdr. V, 2, p. 458.

zijn aan adats-overtreding, indien hij iemand in den toestand bracht, dien wij boven als kampoenan leerden kennen (§ 3).

Hem niet willende oproepen naar de woning der menschen, brengt men hem de rimah bataboes in zijn eigen verblijfplaats.

Het barbalian begint in den namiddag en duurt den geheelen nacht. Het brengen van de rimah bataboes wordt daarom tot den volgenden morgen uitgesteld. Is men dus takana di tanggorèng, dan wordt de rimah bataboes, waaraan men nog een levend hoen toevoegt, naar den hollen weg gebracht, alles te samen aan den daar verblijvenden Hantoe aangeboden.

Soms is de woning van den kwelgeest ver verwijderd.

Eens vroeg een mijner politie-oppossers (nog wel een Maleier en Mohamedaan) eenige dagen verlof, om naar de Béhé-streek te gaan. Toen wij onderzochten met welk doel, bleek ons, dat hij geloofde aan het verhaal van een balian, die hem verteld had, dat de ziekte, waaraan hij lijdende was, toegeschreven moest worden aan den Hantoe van een bangaram-boom, welke zich bevond op een vroeger door hem bij zijn kampong in de Béhé-streek aangelegde ladang. Den boom had hij, toen hij bezig was het veld schoon te maken, verbrand, maar niet geheel, zoodat de geest hem ook niet verlaten had, maar zeer verbolgen was over de schending zijner woning. De oppasser wilde dus een offer aan den geest brengen en moest verder op last van den balian dezen uitnoodigen, vandaar te verhuizen, vervolgens den boom geheel verbranden, de asch mengen met fijngemaakten wortel van de aroes-struik, bespuwen met sirih-spog en zich met dit mengsel op zeven deelen van zijn lichaam besmeren, waarna hij totaal genezen zou zijn.

Keeren wij intusschen tot den balian terug, die met zijne manipulaties verder gaat, en thans overgaat tot de geneeskundige behandeling van den patient.

Deze bevindt zich in het woonvertrek, terwijl de panjampang hem de rimah padjampi benevens een van een dekseltje voorzien bakje — kroewam Daj. — nadraagt.

De inhoud van dit laatste zal hieronder blijken.

De balian wendt zich wederom tot de Dewata's, Ippé's en de Kamang's — want deze (vooral de Ippé's en de Kamang's) zullen hem bij het behandelen van den kranke behulpzaam zijn. De rimah badjampi wordt hun als loon voor hunne diensten aangeboden.

De middelen, welke de balian nu aanwendt tot herstel van den kranke zijn velerlei. In de eerste plaats melden wij het "badjampi." § 83. Badjampi = bestrijken met een randjoewangblad of steentjes.

De balian zet zich naast den kranke op den grond neder en de panjampang reikt hem een blad van een randjoewangboom over, waarop wat bloed van de geslachte offerdieren gesmeerd is. Met dit blad in de hand masseert de balian thans den kranke. ¹ Telkens schijnt daarbij een klein steentje of pluisje uit diens lichaam te komen, dat de balian dan tusschen duim en wijsvinger grijpt en van zich afwerpt.

Die kleine voorwerpen veroorzaken de ziekte; deze wordt dus in letterlijken zin uitgeworpen.

Het masseeren geschiedt niet alleen met een randjoewangblad, maar ook met steentjes, welke de balian, evenals de batoe paniloe, van de Ippé's ten geschenke bekwam. Zij worden met deze laatste bewaard in het bovengenoemde bakje — kroewam genaamd — dat half met olie gevuld is.

De steentjes, bij het masseeren gebruikelijk, worden nog onderscheiden in batoe padjampi en batoe panawar. De eerste hebben den vorm van een vleermuis, de laatste zijn klein, langwerpig rond.

Waar de balian met den vogelvormigen steen over het kranke lichaam strijkt, blijft er telkens weer een ziektestofje aan den steen hangen, dat dan zorgvuldig verwijderd wordt.

De batoe panawar wordt alleen gebezigd in geval van een vergiftigden beet, hetzij van slang, schorpioen of duizendpoot. Door er mede over de wond te wrijven, wordt het gift van zijn kracht beroofd. [tawar = krachteloos, flauw; panawar = wat krachteloos maakt].

§ 84. Pamoelang.

Een ander expedient van den Dajakschen geneesheer is het volgende: Hij neemt fijngemaakt tras [loros Daj. Ajoeh = tras Mal.] d. i. de harde kern van het hout van den kalimantan en den tëngang-boom (boom bekend om de sterke vezel, welke de bast

Ook elders verricht het medium zijne werkzaamheden met bladeren in de hand.

Wilken deelt het mede van de Orang Benoewa en de Mohammedaansche Maleiers van het Schiereiland Malakka. Bijdr. V, 2, p. 452, de Alfoeren van de Minahasa (p. 457), en de Olo Ngadjoe (p. 485). Zie verder het woord ir ek bij Hardeland.

levert) en wat afschrapsel van den tand van een kasoewil (tijgerkat), mengt deze stoffen goed door elkaar en strooit het mengsel uit over wat kalk op een sirihblad. Daarna kauwt hij dit uit met een pruimpje tabak, gambir en een paar stukjes pinang, en bespuwt er onder het tellen van een tot zeven verschillende plaatsen van het lichaam mede [voorhoofd, wangen, borst en rug, tusschen de schouderbladen.]

Dit geneesmiddel heet pamoelang. Soms wordt het op andere manier toegediend nl. gemengd met olie, met den vinger op de genoemde plaatsen aangebracht.

§ 85. Mangaroes.

Een ander bekend middel uit de Dajaksche therapie is fijngemaakte wortel van twee heestergewassen, den aroes- en den
tangkrapoes-struik. Men smeert den stof in sirih-spuw gemengd
onder het tellen tot zeven op de evengenoemde lichaamsdeelen. Dit
heet "mangaroes" en het doel ervan is het wegnemen der kwade
invloeden, welke mochten voortspruiten uit het niet nauwkeurig
opvolgen van pantang-voorschriften, welke gedurende het barbalian van kracht zijn, nl. het verbod om dan paddestoel (koelat),
varen (pakoe), bamboespruitjes (rabong) en slakken (ikan tangkoejong) te eten.

Hiermede is het eerste gedeelte van de genezing naar Dajaksche opvatting, de bestrijding der physieke krankheid voorloopig geeindigd. Thans rest voor den balian een andere taak, het opsporen en terugbrengen van de voortvluchtige soemangat van den patient. Het medium moet daarvoor eene lange reis ondernemen naar het Zielenland — Sibajang, de Dajaksche Elyseïsche velden, waar de zielen der afgestorvenen hun verblijf hebben. 1

§ 86. De Trio als ziekte-daemon.

Voor wij hem op dezen tocht volgen, moeten wij nog het geval behandelen, dat de ziekte geweten wordt aan den meest geduchten aller geesten, den Trio, den patroon der koppensnellers.

¹ Soms weet de balian de soemangat meer in de nabijheid op te sporen. In kampong Moeja (Tajan) woonden wij het bij, dat de balian uit het langs het dorp stroomende riviertje wat water haalde en dit gedurende eenigen tijd omroerde, totdat het plotseling rood werd. Toen ving hij eensklaps de soemangat (ziel) van den zieke met de hand uit het water op en bracht haar door wrijven weer in diens lichaam. Hij beweerde een soemangat ontworsteld te hebben aan den Hantoe Aje⁵ (Water-Geest).

Wij leerden hem boven reeds kennen, bij de behandeling der Kamang's (§ 38) en voegen daaraan nog het volgende toe.

Van den Trio zegt men, dat hij vervuld is met padjong (barisi padjong), d.i. dat padjong van hem uitgaat. Padjong is een geweldige kracht, waarvoor de mensch zich moet in acht nemen, en staat dus tegenover kramat, heilzame kracht, welke bijv. van den radja, van heilige bergen, rotsen of heilige kanonnen uitvloeit. Is de ziekte nu door den Trio veroorzaakt, dan noemt men dit "kana padjong," d.i. door padjong getroffen. De wijze, waarop de Trio daarbij te werk gaat is zeer eigenaardig. De ziektestof deponeert hij op een boom of een rotsblok en maakt ze besmettelijk door er op te spuwen (di samboer) met speeksel, gemengd met fijngemaakte tras kalimantan en gestampte wortel van den aroes-struik. De ziektestof heet pangkala; in de duisternis is ze zichtbaar en vertoont zich als kleine vlammetjes. Door aanraking neemt de mensch de ziekte in zich op, die voornamelijk in de beenen trekt en spoedig het loopen verhindert.

De balian gaat tot genezing als volgt te werk.

Eerst heeft het "pipissen" van den patient met een hoen plaats en het strooien van taboer njawa.

Daarna laat hij een hond met roode haren en een haan met roode veeren zoeken. Hij kleedt zich i als een koppensneller in feestgewaad met rood en witten hoofdring (bangkong), zwart en wit katoenen lendegordel en wapent zich met een houwer nl. met dien, bij de Boekit-Dajaks in gebruik, de "tangking." Aldus uitgedost begeeft hij zich op het bordes voor het Dajaksche woonhuis, om den Trio het offer te brengen (manongkòh). Niemand zou het toch wagen, den Trio in huis te noodigen; voorzichtigheidshalve roept men hem dus maar daar buiten aan (aanroepen van den Trio = manjaro' Trio).

¹ Gedurende het eerste gedeelte van de séance was hij gekleed in een sarong, met behoud echter van zijn gewoon baadje. Bij de balians van Landak komt het vrouwelijk karakter, dat bijvoorbeeld den manang der Zee-Dajaks eigen is, slechts in zeer geringe mate uit. Aldaar trouwen zij soms met mannen. Zie Sarawak by Hugh Low, pag. 176 en Ling Roth, The Natives of Sarawak and British North Borneo, I, blz. 270.

Zie over dit onderwerp: Wilken, Shamanisme, Bijdr. V, 2, pag. 477. Niemann, Linguistische en Ethnologische Studiën. Bijdr. V, 4, pag. 278 en Kern, Een Spaansch schrijver over den Godsdienst der heidensche Bikollers, Bijdr. VL 3, pag. 229. De Landak Dajaks komen dus in dit opzicht overeen met de Land-Dajaks van Serawak. Hugh Low o. c. p. 262.

Dit geschiedt door drie ruwe scherpe gillen; tegelijkertijd worden den rooden haan en den rooden hond elk in één slag met den

houwer de kop afgeslagen.

De Trio eet bij voorkeur hersenen en bloed, en baadt zich slechts in bloedwater. Het bloed der geslachte dieren wordt dus ten deele opgevangen in een gereedstaanden aarden bak met water en voor de rest gemengd met gekookte rijst, waaraan nog wat zout en het hart en de hersenen van hond en haan worden toegevoegd. De balian werpt nu tot driemaal toe wat bloedwater in de hoogte, om den Trio een bad te geven, en biedt hem daarna zijn maal aan, hem de bloed-rijst toewerpende.

Gedurende deze bezigheden houdt hij op dreunenden toon een toespraak tot den Trio, dezen smeekende, het offer te willen aannemen, maar af te laten van zijne booze plannen ten opzichte van

den kranke.

Is de Trio ten slotte uitgenoodigd, weder huiswaarts te keeren, dan begeeft de balian zich naar den patient, om ook hem met het bloedwater te baden. Dit geschiedt door hem met rendjoewangblad te bestrijken, in dit water gedompeld.

§ 87. Homocopathische geneeswijze.

Bovendien bespuwt hij den kranke met dezelfde stoffen als de Trio bezigde, om de ziektestof besmettelijk te maken; deze geneeswijze is dus homoeopathisch; ook de Dajaksche dokter huldigt dus den stelregel: similia similibus curantur.

Het offeren aan den Trio moet steeds tegen het vallen van den dag geschieden.

§ 88. Reis naar het Zielenland. Kleeding en uitrusting van den balian.

Volgen wij thans den balian op zijne reis naar het Zielenland. ¹ De gamëlan doet eene andere melodie hooren.

De schommel wordt verwijderd, want de balian gaat thans te

Ook de manang's in Sarawak ondernemen reizen nasr het zielenland. Onder de "pēlian" of "manang performances", beschreven door Perham — zie Ling Roth, The natives of Sarawak, I, blz. 279 — komt voor het "Memuai ka Sabayan" — Making a journey to Hades."

Vergelijk ook de reis naar de kampong der djihin's door den doekoen bij de Minangkabauers in "Het Animisme bij den Minangbabauer der Padangsche Bovenlanden." Bijdr. Taal, Land en Volkenkunde, volgreeks V, dl. 5, blz. 52.

voet. Hij kleedt zich in een lang, tot de voeten reikend kleedingstuk zonder mouwen, van achteren gedeeltelijk van rood, gedeeltelijk van wit katoen (badjoe gojam).

Soms ook is het geheel van blauw katoen.

Het bestaat uit een stuk doek, in het midden waarvan een rond gat is uitgesneden voor het hoofd, zoodat bij gebruik het eene eind de borst, het andere den rug bedekt.

Om het middel draagt hij een saroeng, welke door een daaronder zich bevindende hoepel (gata) van een in kronkelingen gedraaiden rotanband, welke bij wijze van crinoline om het midden gedragen wordt, breed uitstaande wordt gehouden (basindjang).

Aan zijne voeten bindt hij belletjes (Mal. krontjong, Daj. karong (Sepatah-Dajaks).

Den hoofddoek slaat hij los om het hoofd, de uiteinden worden niet ingestoken, maar hangen naar voren links en rechts van het gezicht ter neer.

Hij voorziet zich van eene goede hoeveelheid gele rijst en andere taboer njawa, want de bezwaren, die hij onderweg ondervinden zal, zijn vele, maar met gele rijst komt hij ze alle te boven.

De Ippé's en de Kamang's worden verondersteld hem te volgen.

§ 89. Titi badjowa.

De balian vangt aldus zijne reis aan. De eestase ingetreden zijnde, begint hij te menariën ', daarbij op de maat der muziek op eentonige wijze voortdurend zingend. 2 Zijne eerste ontmoeting

¹ Dit menariën is een langzaam in een kring rondloopen, al draaiende, waarbij de voeten niet van den grond komen, maar bij kleine rukjes of schokjes langzaam worden omgeschoven, terwijl de armen onbeweeglijk uitgestoken worden in horizontale richting. Alleen in de handen is daarbij eene kleine op en neergaande beweging merkbaar.

De dans, op deze wijze uitgevoerd, heeft alleen plaats onder het aanroepen van den Kamang, en is dus alleen geoorloofd bij het babalian en bij snelfeesten. Dit betreft vooral de Dajaks van West- en Noord-Landak.

De Europeaan, de kampong's dier streken bezoekende, zal daarom steeds vergeefs het verzoek doen "eens even te menarien," want dit is voor den Dajak verboden.

De bewegingen van den toekang lenggang bij het menariën zijn veel sneller, vrijer en losser, ook de armen worden door hem meer bewogen.

Deze gezangen zullen waarschijnlijk veel overeenkomst hebben met de "Augh olo balian" reeds boven genoemd (§ 59.) Ook bij het tiwah worden op de reis naar het zielenland alle hindernissen door "taboer" d.i. "het gestrooide" overwonnen. De eerste gezangen zijn dan ook aan de taboer gewijd.

is een brug, de titi badjowa [titi = brug, badjowa = niet raken, ontmoeten], een brug, die uit twee deelen bestaat, welke elkaar niet raken, maar zich voortdurend naar elkaar toe en van elkaar af bewegen, en zich toch nimmer aaneensluiten, daar de einden elkaar voorbij schuiven.

Dit wordt aanschouwelijk voorgesteld door twee knapen, welke ieder een rijststamper in de hand houden en deze op dezelfde wijze heen en weer bewegen. De balian roept de hulp der Dewata's, der Ippé's en Kamang's in, om het hem mogelijk te maken, de brug te passeeren. Heeft hij dit zeven maal gedaan, rijkelijk gele rijst om zich heen strooiende, dan sluiten de beide rijststampers — de beide deelen der brug — aaneen, en kan de balian er zonder gevaar overgaan. Hij besmeert haar met «bëras banjoe» en gaat verder.

Zijn tweede, derde, vierde en vijfde avontuur zijn alle bruggen van dergelijk mechanisme. Achtereenvolgens passeert hij, steeds na zevenmaal om hulp gesmeekt te hebben en steeds rijst opwerpende:

§ 90. Andere hindernissen.

de titi bagintoer [bagintoer = zich bewegen]: twee naast elkaar gehouden rijststampers worden eerst tweemaal op en neer bewogen en dan naar elkaar toe;

de muziek geeft de maat der beweging aan;

de titi bagora [bagora = om elkaar heendraaien];

twee rijststampers worden om elkaar heen gedraaid;

de titi sawa. Sawa = slang. 1 Twee reepen wit en rood katoen, om elkaar gewoeld, stellen die slang voor, welke zich kronkelend heen en weer beweegt. Op het zevenmaal herhaald verzoek van den balian aan de Dewata's wordt de slang eensklaps strak getrokken;

de titi mangoenang: een op den vloer uitgespreid stuk zwart katoen wordt langzaam vooruit bewogen en eensklaps met een ruk ternggetrokken, hetgeen een beweegbare brug voorstelt, welke bijna tot den overkant reikte, maar eensklaps weder ingetrokken wordt. Het hulpgeroep van den balian en de gele rijst sluit echter ook deze brug. Haar gepasseerd hebbende komt hij op de

tanah bagaboet, d. i. golvende grond, een zwart op den

¹ Sawa = eigenlijk sawar = slang, vergelijk S. W. Tromp, Uit de Sala sila van Koetei, Bijdragen tot de T. L. en V. v. N. I. vijfde reeks, derde deel.

vloer uitgespreid kleed wordt in golving gebracht. De golvende grond komt tot bedaren, en de balian betreedt nu de

tanah balida 1 d. i. het land met de voetangels.

De scherpe pennen van een stekelvarken (landa') worden in schuine richting in eene op den vloer liggenden biezen mat gestoken, op dezelfde wijze als randjau's — inlandsche voetangels, pennen van bamboe — opgesteld.

Op het zevenmaal herhaald verzoek van den balian worden door de kracht van de gele rijst de randjau's alle eensklaps verwijderd — de pennen van het stekelvarken uit de mat getrokken.

Steeds worden de hindernissen op den weg naar het Zielenland moeielijker. De balian stuit thans op de saka bariboe d.i. de duizendsprong, een kruispunt van duizend wegen.

Zevenmaal slaat de balian een verkeerden weg in, maar ten slotte wordt hem het goede pad aangewezen. Het geval wordt aanschouwelijk gemaakt door een ontelbaar aantal nerven van palmbladeren in een kring te leggen, in een punt samenkomend. Het geval wordt opgelost, doordat alle bladnerven op een na, welke den hoofdweg voorstelt, door den panjampang weggenomen worden.

§ 91. Vuurrotsen.

Daarna komt de balian aan de batoe barapi of de vuurrotsen. De panjampang stookt een vuurtje op een paar groote
steenen en blaast het met een rijstwan (een platte mand, njiroe)
aan. Het einde is ook weer, dat het vuur uitgedoofd wordt en de
balian ongehinderd verder trekt. Nog een hindernis heeft hij te
overwinnen: de tabang hantoe [tabang Daj., tebang Mal.
— omkappen van boomen], d. i. de wegversperring der geesten,
eene opeenstapeling van omgevallen boomen, — duidelijk gemaakt
door een stapel langsat en sibau-takken (beide vruchtboomen).

De versperring wordt op haar beurt verwijderd en eindelijk komt de balian in het Doodenrijk, nagri orang mati.

§ 92. Borari, poortwachter van het Doodenrijk.

De poortwachter Si Borari is op zijn post. De balian spreekt hem aan: "Waar is de soemangat van N. N.?"

Si Borari wijst hem de plaats, waar de ziel van N. N. zich ophoudt en geeft den balian op diens verzoek vergunning, haar

¹ Ikan bêlida (chirocentrus dorab) een smakelijk vischje, maarmet zeer veel graat. De graten vergelijken de Dajaks met randjaus.

mede te nemen, zeggende: "Het zij U vergund, de ziel van N. N. weder huiswaarts te voeren; niet geroepen toch was zij, maar uit zich zelve is zij tot ons gekomen."

Langs denzelfden weg keert de balian thans met de soemangat (ziel) — welke hij in een kopje heeft opgeborgen, met een doekje toegedekt — naar de menschen terug, begeeft zich naar den kranke, brengt het kopje aan diens oor, blaast even, en de patient heeft zijne soemangat terug.

Soms echter gebeurt het, dat Si Borari, de poortwachter, den balian geen gunstig antwoord kan geven, omdat de soemangat zich niet bij hem bevindt. Het zielenland toch schijnt uit twee afdeelingen te bestaan, die onderling niet met elkaar in verband staan. Twee geheel verschillende wegen van de wereld der menschen uit leiden naar de beide gebieden. De balian is dus verplicht, onverrichter zake naar het rijk der menschen terug te keeren en vandaar uit langs den tweeden weg eene nieuwe reis naar het zielenland te ondernemen.

Thuis komende is hij echter te vermoeid, om direkt weer op reis te gaan; hij pauzeert dus een oogenblik, na weder tot bewustzijn, uit de geestenwereld op aarde wedergekeerd te zijn.

§ 93. Tweede reis naar het zielenland.

Na zich versterkt, betel gekauwd, of een strootje gerookt te hebben, is de balian weer reisvaardig. Volgen wij hem ook op dezen tocht, nieuwe lotgevallen zijn toch wederom te wachten.

Een eerste moeielijkheid wordt gevormd door een groot rietveld rangka' taboe [rangka' = kruipen, taboe Daj. = tĕboe Mal. suikerriet].

De panjampang stelt het voor door tien stokken en zeven soeman's (zie § 10 sub 3) overeind te houden. Na een zevenmaal herhaald gebed aan de dewata's en het opwerpen van gele rijst, wordt het riet plat over den grond gestreken en is de balian in staat, het al kruipende te passeeren.

De balian komt nu reeds direkt aan de grenzen van het Zielenrijk, maar moet nog verschillende kampong's passeeren, voordat hij de hoofdstad bereikt.

§ 94. Verschillende kampongs, die gepasseerd worden.

Het eerst ligt aan den weg de kampong van Rango (naam van het hoofd). Rango en zijne minderen (ana' boewah) hebben geen ander werk dan brandhout te kappen. Groote stapels liggen nabij de woning opééngehoopt.

De balian vraagt, na de bij eene ontmoeting gebruikelijke inleiding en de aanname van een betelpruimpje aan Si Rango:

"Hebt gij Si Anoe (den patient) niet gezien?" — Si Rango denkt een oogenblik na en antwoordt:

"Ja! een twintigtal dagen geleden was hij hier, maar hij ging in de richting van Si Rada's kampong".

De balian gaat verder; eerst moet hij nog over stapels gekapt hout heen, maar deze openen zich door de macht der gele rijst en laten hem door.

De kampong van Si Rada is alleen bewoond door mannelijke personen. Zij voeren niets uit dan muziek maken; sommigen bespelen de soeling (fluit), anderen de dënaring (soort mondtrom), weer anderen de talalé (soort klarinet).

Op de vragen van den balian naar den kranke aan het kamponghoofd Si Rada zwijgt deze. Pas wanneer de vraag zevenmaal herhaald is en de balian een regen van gele rijst op hem heeft doen nederdalen, vraagt hij: "Wat zegt de vreemdeling (tamoew6)?"—Deze herhaalt nogmaals de vraag, waarop het hoofd hem bescheid geeft en verwijst naar een volgende kampong, welke staat onder een vrouwelijk hoofd, Si Oh genaamd. Dus wederom op weg naar Si Oh's woning. Si Oh is reeds oud en ook hare ana boewah zijn allen oude vrouwen. Grijs zijn hare haren en gerimpeld haar voorhoofd. Haar eenige werk is boreh (een geel smeersel) te bereiden en zich daarmede het lichaam in te wrijven.

§ 95. Panara, de maagden van het Zielenland.

Ook hier weder dezelfde moeite, Si Oh aan het spreken te krijgen. Maar ook dit gelukt en de balian begeeft zich, thans met zoo groot mogelijken spoed, want de onde grommige vrouw heeft hem verder gezonden naar Si Poetih's kampong, nitsluitend bewoond door de Panara [dara, huwbaar meisje] Si bajang, dat zijn de maagden van het Zielenland. Wat zien zij er bekoorlijk uit in hare naaktheid, het bovenlijf geheel ontbloot, slechts de heupen omgeven door een nauwsluitend rokje! Maar juist hare naaktheid is haar schoonste costuum. Haar eenige arbeid is zich het haar te kammen en met welriekende oliën te overgieten.

Na zevenmaal vergeefs gesproken te hebben, doet Si Poetih eindelijk een bedeesd maar vriendelijk "Wat wenscht gij vreemdeling?" hooren, waarop hij zijn vraag verhaalt en zij hem mededeelt, dat het reeds twintig dagen geleden is, dat Si Anoe hare woning voorbij ging en in de richting van Si Anteng's woning is verder gegaan.

Wederom dus op reis naar Si Anteng's kampong. Anteng is wat ouder dan Si Poetih; zij ziet er echter nog goed uit. Hare ana' boewah, de dara bagambang [Daj. = berkembang Mal. = die bloemen bezit] houden zich bezig met het kweeken van bloemen. Evenmin als in Si Oh's en Si Poetih's kampong zijn bij haar mannen te vinden.

§ 96. Dajang Etor, vorstin van het Zielenland.

Ook Si Anteng wijst den balian den weg, welken Si Anoe ingeslagen heeft, twintig dagen geleden. Thans voert deze onmiddelijk
naar de hoofdplaats van het Doodenrijk. De ingang is echter afgesloten door een op en neergaanden balk (batang manoentong).
Door de kracht der gele rijst blijft hij echter op den grond liggen,
en de balian stapt over den balk de stad binnen. Hij begeeft
zich onmiddelijk naar het paleis van de vorstin, Dajang Étor
genaamd en maakt bij haar zijne opwachting.

Weder zevenmaal eischt hij de ziel van Si Anoe, maar zij zwijgt. De gele rijst ontsluit echter ook haar mond en even als Si Borari antwoordt zij "Neem Si Anoe's ziel (d. i. de ziel van N. N.) mede, niet ik heb hem geroepen, maar uit eigen beweging kwam hij in mijn gebied."

Is de balian weer langs denzelfden weg naar huis gegaan en heeft hij den patient zijn soemangat weer in het oor geblazen, dan is hiermede de genezing tot staud gekomen.

Voor het geval, dat echter nog iets van de ziekte mocht zijn achtergebleven, en om een terugkomen te verhinderen, neemt hij nog de volgende voorzorgen.

§ 97. Vlock van den ziekte-daemon.

Hij zoekt een stuk bamboe van eene geleding (boeloeh saroewas) en omwikkelt het met een boomblad, dat vastgelegd wordt met een band van jonge tëmbëran (geklopte boomschors van den tërap-boom). Daarna splitst hij de bamboe in de lengte, ook het blad en de reep tëmbëran doorsnijdende.

Een der helften laat hij ter plaatse liggen, de andere werpt hij naar buiten. De beteekenis dezer handeling is deze. De eene helft van de bamboe stelt den kranken mensch voor, de andere den hem vijandigen geest. Zooals nu de deelen van de bamboe, het touw en het blad gescheiden zijn, onherroepelijk gescheiden, want hare samenvoeging tot een geheel is eene onmogelijkheid, zoo moeten ook de mensch en de geest van elkaar afhouden.

In zijn toespraak tijdens deze handeling zegt de balian tot den geest: "Indien gij U nog mengt in der menschen zaken, zoo wees vervloekt (toelah)!" en eveneens tot den mensch "ook indien gij u mengt in der geesten zaken, zoo zijt ook gij vervloekt."

Ten slotte onderwerpt hij den patient nog even aan het badjampi, bespuwt hem nog even met sirihspog, met kalimantan tras gemengd en bestrooit hem al heengaande rijkelijk met taboer njawa.

Deze slothandelingen heeten sengkodo (Daj.) = kasoedahan (Mal.) = het einde.

§ 98. Vergelijking met het tiwah.

Wederom is overeenkomst op te merken tusschen de reis naar het zielenland van den Landakschen balian, om een ziel te zoeken en de reis van Tempon Telon bij de Olo-ngadjoe's om de zielen der afgestorvenen naar het zielenland of doodenrijk te brengen.

Zie wat over deze reis verhaald wordt door den oudsten berichtgever Halewijn in het jaar 1832. (Grabowsky, Der Tod. etc. Intern. Archiv. f. Ethn. Bd. 2 blz. 183).

Punten van overeenkomst met de reis van den balian naar het zielenland zijn het vragen naar den weg, en de hindernissen van het vuurveld en de vuurrotsen.

Volgens de Augh olo balian (zie § 59 en § 89) geschiedt de reis met het vaartuig van Tempon Telon en moet de vuurwaterval of vuurmaalstroom wel degelijk gepasseerd worden. (Grabowsky o. c. blz. 197).

Aan de talrijke bruggen van den Landakschen balian (titi badjowa, titi bagintoer etc.) herinneren ook deze woorden van den Augh olo balian "Es klappern die armringe der krokodille (i. e männer) welche niederlassen die Brücke. ¹ Es sagt ein Sangiang: Geh vorauf, o Brücke, strecke dich abschüssig aus durch das nebelmeer (blz. 225).

§ 99. Medium-seances van korten duur.

Naast het barbalian bestaan nog twee, ook specifiek Dajaksche wijzen van genezen, welke bij onbeduidende ziekten worden toegepast. De eerste methode heet barkangkoen; de persoon, die daarbij

¹ Auf welcher die Sangiang nach der Unterwelt absteigen wollen.

het woord voert, heet boeras of toekang boeras, de tweede methode bartilis.

Het barkangkoen neemt een halven nacht in beslag, het bartili' slechts een paar uren.

Bij het barkangkoen wordt geen ander offer aan de Déwata's en verdere geesten bereid dan een groot of klein hoen, bij het bartili's slechts eenige eieren en wat rijst.

Gedurende de séance staat het medium niet van zijn plaats op; schommelen noch menariën behoort tot diens verrichtingen. Slechts hoort men eene eentonige langgerekte redevoering, en ten slotte haalt hij de soemangat van den zieke uit een deurstijl of iets anders en brengt die weer in den patient over.

INHOUDSOPGAVE

- b. Het babalian.
- 73. Männen en vrouwen als balian.
- 74. Medium-steentjes.
- 75. Offermaal.
- 76. Helper (panjampang).
- 77. Balian-taal.
- 78. Ippe's, geesten der gestorven balians.
- 79. Diagnose.
- 80. Het oog van den balian.
- 81. Manos tanong.
- 82. Vier soorten offerspijzen.
- 83. Badjampi = bestrijken met een randjoewang-blad of met steentjes.
- 84. Pamoelang, een Dajaksch geneesmiddel.
- 85. Mangaroes, een Dajaksch geneesmiddel.
- 86. De Trio als ziekte-daemon.
- 87. Homoeopathische geneeswijze.
- 88. Reis naar het zielenland. Kleeding en uitrusting van den balian.
- 89. Titi badjowa, eerste hindernis.
- 90. Andere hindernissen.
- 91. Vuurrotsen.
- 92. Borari, poortwachter van het Doodenrijk.
- 93. Tweede reis naar het zielenland.
- 94. Verschillende kampongs, die gepasseerd worden.
- 95. Panara, de maagden van het zielenland.
- 96. Dajang Ètor, vorstin van het zielenland.
- 97. Vloek van den ziekte-daemon.
- 98. Vergelijking met het tiwah.
- 99. Medium-seances van korten duur.

BIJDRAGEN TOT DE SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH.

DOOR

H. KERN.

Over 't gebruik van n en an als bestanddeelen van een volzin.

In 't Kawi-Balineesch Woordenboek drukt v. d. Tuuk zich omtrent de functie van n, No 2, aldus uit: "vóór e. stamw. of de in 't passief optredende vorm, een substantief en 't vaakst vóór een actief-verbaal substantief, in pl. v. d. neusklank, die 't actief kenschetst". De hier gegeven omschrijving is juist, voor zoover ze gaat, maar niet volledig, in zooverre geen gewag wordt gemaakt van een onderscheid dat het spraakgebruik maakt tusschen de constructies met of zonder n.

Als voorbeeld geeft het Wdb. o.a.: (hana ta) rare nemang siki n-pangideraken cakra. Dit is toch niet eenvoudig "zes knapen draaien een rad", of "zes raddraaiende (zonder klem) knapen", maar, naar ons spraakgebruik: daar waren "zés knapen, die een rad draaiden", waarbij 't voorzindeel met stemverheffing, klem en een korte rust na "knapen" wordt uitgesproken, en het volgende iets lager, maar toch met zekeren nadruk.

Ditzelfde is ook van toepassing op gevallen waarin niet gevolgd wordt door een stamwoord, een substantief, enz., als in 't Wdb. vermeld, maar door afgeleide actiefvormen. Bijv. hana'n angidung, hana'n amet jamur, sommigen zongen een lied, sommigen (anderen) zochten kampernoeljes; B. K. 35. Hana-n is eig. wer waren dien. Doch men vindt ook: hana'n gaganamärgga, hana'n padäti, er waren er, die door de lucht, er waren er, die te voet gingen, A. W. 21, 9; aangehaald in K. B. Wdb. I, 19, waar men voorbeelden vindt van hana'n-hana'n, nu eens — dan weêr (anders gezegd: soms-soms); bijv. hana'n awās, hana'n samar, nu eens zichtbaar, dan weêr onmerkbaar, Sum. 1, 13; hana'n herhaald is: nu hier, dan daarn, vertaling van Skr. 7* Volgr. V.

tatra tatra. Ofschoon n oorspronkelijk niet bij hana behoort, maar bij 't volgende woord, is aan te nemen dat door 't veelvuldige van de constructie, n enclitisch bij hana is getrokken.

Een voorbeeld dat n gevolgd wordt door een stamvorm, of wat op hetzelide neerkomt, door den vorm die ook in 't passief optreedt, levert: samangkana lawasa-nya'n hidēpa lara ghātaka, zoo lang moge het duren dat hij doodspijn ondervinde; KO.I. Lawasnya kan opgevat worden als nde duur er vann, maar ook als nde duur van hemn. Dat n ook voor een vorm met infix um kan staan, blijkt uit: kepwan ri de-nya'n tumama mareng dalem, verlegen hoe zij 't moesten aanleggen om in 't paleis binnen te komen, BK. 51. De-nya leeft in 't Njav. voort als name and seen den gen. van 't vnw.

Waarom in een der voorgaande voorbeelden anglayang, in een ander tumama gebruikt is, laat zich gereedelijk verklaren, daar in 't eerste geval een imperfectief, in het tweede een perfectief op zijn plaats is. Doch waarom hidep, en niet anghidëp? Zoover ik heb kunnen nagaan, vordert het spraakgebruik den stamvorm, die tevens als passiefvorm optreedt, wanneer een als bepaald gedacht object genoemd of bedoeld wordt. Zeer gewoon zijn de uitdrukkingen uton, udëngö, bij 't zien, bij 't hooren (of: bij 't gezien, bij 't gehoord worden), als vertaling van Skr. drstwä, erutwä, doch met een bepaald object, uitgedrukt of gedacht; uton dus z. v. a. «het, hem, haar, enz. ziende».

Tot de in 't KBWdb. aangehaalde voorbeelden behoort: mangkana ta lwir ni panah bhagawān Bhişma an tumanēm ing lēmah ri tēlasnya-n alap hurip nikang dyah Çweta, op zulk een wijze plantte zich (drong) de schicht van Bhişma in den grond, na 't leven van jonker Çweta genomen te hebben, Bhişmap. Ri tēlasnya, na afloop er van, daarna; ri tēlasnya-n, nadat. Hier wordt dus door n de overgang bewerkt van een demonstratief begrip in een relatief. Evenzoo is bijv. apa, wat? waarom? apan, omdat, dewijl, want (oorspronkelijk een relatief, gelijk ook in 't Fransch car). Door 't veelvuldig voorkomen van deze verbinding is apan tot één woord geworden. Dat evenwel de n oorspronkelijk niet bij apa, maar bij 't volgende zinbestanddeel behoort, blijkt bijv. uit apa tan, omdat niet. Hetzelfde is op te merken bij on nindien, dat uit o + n is samengegroeid, want nindien nun is opwan. Natuurlijk behoort de n evenmin oorspronkelijk bij tan en pwan als bij apa. Tan is geheel en al één woord geworden; toch bestaat het uit de eenvoudige ontkenningspartikel ta, wel bekend ook uit de verwante talen, en n¹. Waarom nu is n regelmatig met dit ta om zoo te zeggen samengegroeid? Naar het mij toeschijnt, om reden er op het bij de ontkenning behoorende woord eenige nadruk valt. Bijv. tan yogya, ongepast; tātan hēmās, pinakadon mami yan parangke, geen goud, is het doel van mijne komst hierheen (= dat ik hier kom), Rām. 2, 37. In tapwan, niet nu, nog niet, e. dgl. verbindingen, staat n na het tweede woordje, niet na ta.

Al kan men in 't algemeen zeggen dat n dient om ook nadruk op 't volgende woord of zindeel te leggen, omtrent den oorsprong er van is daarmede niets gezegd.

Het bovenaangehaalde voorbeeld uit Bhismap, geeft aanleiding tot een andere opmerking. Wij vonden daar ri telasnya-n alap hurip nikang, dus het gezegde van den bijzin, waarvan 't logisch, ofschoon niet grammatisch onderwerp in den hoofdzin panah bh. Bh. is, in stamvorm. Daarentegen leest men elders: ri huwusnya-n amangan anginum yathasuka, nadat hij maar hartelust gegeten en gedronken had, Hariw. Vermits ri tëlasnya-n en ri huwusnya-n synoniem zijn, kan men vragen, waarom op de ééne plaats de stam, op de andere de imperfectieve actiefvorm voorkomt. M. i. doet zich hier bij alap hetzelfde geval voor als bij hidepa van zooeven; het heeft een bepaald object bij zich, terwijl dit bij amangan anginum ontbreckt. Of nu hidepa, alap hier als passief en 't in elk geval logisch object als grammatisch subject van den bijzin moet opgevat worden, is moeielijk uit te maken, al is het niet twijfelachtig dat alap op zich zelf een passieve beteekenis kan hebben.

In 't Njav. zal men voor ri huwusnyan, ri sampunyan, zeggen ang pangan en dit met een volgend gezegde, bijv. and verbinden zonder eenig element, dat aan n beantwoordt. Daarentegen zal een door n ingeleid zinsdeel vervangen worden door een substantief-constructie, wanneer een feit, in onze taal vervat in een werkwoordelijk gezegde in verband met een nadere bepaling, waarop nadruk valt, wordt gekleed in den vorm van een substantief (of de omschrijving hiervan), hetwelk dan als onderwerp optreedt,

¹ Daar s ook een verkort vnw. 3 ps. enk. is, laat zieh niet altoos onderscheiden welke s bedoeld is.

terwijl de nadere bepaling gezegde wordt ¹. De vraag of wij niet tweeërlei n moeten aannemen, zal later een voorwerp van onderzoek uitmaken.

Uit lwir ni panah Bh. an tumanëm ing lëmah blijkt, dat het feitelijke onderwerp van tumanem overgebracht is naar 't voorzindeel, en verbonden als genitief met lwir, Evenzoo in karana nira nahömhöm mwang D., de reden, dat hij (eig. de reden van hem dat hij) met D. raadpleegde, BY. 4, 5; nahan hetu nira n-wijil prihatin, dat (eig. zoo) was de oorzaak, dat zij bedroefd naar buiten kwam. Smar.; karana nira n-wijil oker, dat was de reden, dat zij ontroerd naar buiten kwam, ald.; nāhan hetu nireki cighra n-umijil, dat was de reden (van haar in deze omstandigheden), dat zij weldra naar buiten kwam, Sutas. Enjing kala nira n-lumampah sadulur, de ochtend was de tijd, dat zij met haar gezellen op weg toog; wij zouden zeggen: 'smorgens vroeg, toog zij op weg, Smar. Waarom wordt hier de afgeleide vorm lumampah, gelijk in 't voorgaande voorbeeld umijil gebezigd, terwijl op de twee vorige plaatsen de stamvorm wijil staat, alsook in an tumanem? Voor zoover ik heb kunnen nagaan, is de regel deze, dat de stamvorm gebruikt wordt wanneer een bepaling volgt waarop nadruk valt; doch een afgeleide vorm, als een bepaling (die bij omzetting in een naamwoordelijke constructie, gezegde zou worden) waarop nadruk valt voorafgaat. Een duidelijk voorbeeld is: matang yan kita 'n-těkā usěn, opdat gij gáuw zoudt komen, Adip; hier valt nadruk op usën; evenzoo zal het de bedoeling zijn van den schrijver om op prihatin en oker hierboven nadruk te leggen.

In overeenkomstige gevallen wordt een 1ste of 2de pers., wanneer die het feitelijk onderwerp is, natuurlijk ook als genitief met het u, karana, e. dgl. verbonden. Dus het u ning wang mapangguh, de reden dat ik een samenkomst (met U) heb, Rām. 19, 30. Al ontbreekt hier n, de plaatsing van 't eigenlijke onderwerp is dezelfde; karanāntāt anēmu suke mēne, (het) zal de oorzaak zijn dat gij hier (op aarde) geluk deelachtig wordt; ald. Doch ook nāhan het unya k-amwit, dat is de reden er van dat ik afscheid neem, 31. In ikana matangnya tan katēmu denta, dat is de reden dat hij niet door u aangetroffen is geworden, Rām. 5, 84, blijkt niet of met matangnya ta'n bedoeld is nde reden er van dat hij

Vgl. Roorda, Jav. Gr. §§ 221, vg. 474; 505; 517.

niet" of "de reden van hem dat niet"; zonder ontkenning zou het heeten: matangnya'n katëmu. Duidelijk "er van" is nya wederom in ya matangnya k-ojar hita, dit is de reden dat ik goeden raad geef, 24, 37; en matangnya ta g-langghana, de reden dat ik niet weerstreef (of: overtreed), 3, 12. K (g) en t zijn verkorte voornaamwoordsvormen, die in een afhankelijk zinsdeel op zich zelf reeds "dat ik" en "dat gij" beteekenen kunnen of althans zoo te vertalen zijn. In overeenkomstige gevallen zal dus n, waar het met "dat hij (zij, het)" te vertalen is, ook een verkort voornaamwoord wezen. Uitvoeriger zal dit punt behandeld worden in een afzonderlijk hoofdstuk over de verkorte voornaamwoordsvormen en hun gebruik. Hier moet alleen de aandacht gevestigd worden op het feit dat in karanantät an emu hierboven at vervangen zou kunnen worden door t. De verhouding van dit at tot t is dezelfde, althans oogenschijnlijk, als die van an tot w. In 't voorbeeld lwir ni panah Bhisma an tumaném is an blijkbaar gelijkwaardig met n. Hoe is nu de a in at en an te verklaren?

Wat an betreft is op te merken, dat an de beteekenissen in zich vereenigt van "dat, terwijl, wat aangaat"; het is synoniem met yan en Njav. 74400 Bijv. byaktan, blijkbaar dat, zeker dat. De verbinding van byakta en an is zóó innig, dat men het vertalen kan met "zekerlijk". Naast byaktan komt in dezelfde beteekenis meermalen voor byaktan, uit byakta + n. Is in dit geval n slechts een zwakkere vorm van an, gelijk bijv. ook 't lidwoord ng van ang, of is in an n vervat? Dat n duidelijk de beteekenis van "dat" als voegwoord van een declaratieven bijzin heeft, is onloochenbaar, wegens een voorbeeld als: pājarnya'n bubar ing kuta, hij berichtte dat de veste verwoest was, BY. 50, 10; een ander voorbeeld in KBW. I, 511: riy Ayodhyā tan warah n-alah musuh; van een verkort voornaamwoord 3º ps. kan hier kwalijk sprake zijn. Evenmin in: ikā sopānangku n-lěpasa muliheng Rudrabhawana, dat is de trap voor mij om verlost te worden (van mijn verlossing uit het ondermaansche) en te komen in Rudra's verblijf, BY. 36, 17; " kan geen vnw. zijn van denzelfden persoon, van 1sten ps. ku 1. Een ander voorbeeld is tija bhagya ko'n kapanggih, het treft gelukkig dat ik u ontmoet heb, 15, 38. Het onderwerp van 't

Wel zou men het kunnen opvatten als betrekk, vnw. "die". Doch die en dat vallen in een taal, die geen geslachtsonderscheid kent, samen.

passief kapanggih is hier naar 't voorzindeel overgebracht, maar staat niet in den genitief, omdat het niet afhangt van tija bhagya.

An wordt meermalen gebruikt voor een woord om dit meer nadruk te geven; bijv. mangkana, zoo; anmangkana, zóó, dús; vgl. quaffiquaryare In deze functie last het zich gevoegelijk vergelijken met Sundaneesch nja; bijv. radjana sugih, nja adil, de koning was rijk, (en) rechtváárdig; di sanggut ku oraj nu gëde, nja matih, zij worden gebeten door slangen die groot, várig zijn; di kubur teh nja poek, nja njëri, in 't graf is het duister, (en) pijnlijk. Ook in gevallen wanneer nja volgens Coolsma 1 geplaatst wordt «vóór het werkwoord of gezegde, dat een bepaling bij zich heeft" is het met Oudj. an, n te vergelijken; bijv. ti mana nja asup, van wáár? zijt gij binnengekomen; gös tudjuh taun lilana kakang nja ninggalkön ka njai, het is reeds zéven jaren geleden, dat ik (man) u (vrouw) verlaten heb; bantu-bantu, nja něněda ka Gusti nu mahasuci, help mij bidden (= terwijl ik bid; of: bij mijn bidden) tot den hoogheiligen Heer. In al deze voorbeelden en nog andere, die Coolsma aanhaalt, wordt hetgeen de Sundanees aanduidt door voorvoeging van nja door ons uitgedrukt met behulp van den klemtoon; vóór nja hoort men in de Sundaneesche manier van spreken een korte pauze, evenals in onze eigene. Ook komt nja "te staan vóór aanwijzingswoorden, als ivő, eta, kiyő en kitu, zoo het namelijk noodig is daarop klem te leggen"; vgl. anmangkana boven vermeld, hoewel vóór voornaamwoorden 't Oudj. dan ya bezigt; dat dit ya ook gebruikt wordt in gevallen waar 't Sund. nja heeft, zal later ter sprake komen.

Nja is niet hetzelfde woord als an, n, maar gelijkwaardig daarmee en heeft dezelfde syntactische beteekenis. De volgende voorbeelden zullen dit duidelijk maken. Yekan (of yeka'n, dit is niet te zien dewijl vekā op een langen klinker uitgaat) krodha 'n tedun ring lemah, toen, daalde hij, toornig, af op den grond, BY. 17, 1. Op hetzelfde zou neerkomen: "in zijn toorn"; in elk geval valt hier nadruk op krodha, evenzeer als op "daalde af", terwijl "toen" met stemverheffing en met een pauze er achter wordt uitgesproken. Yekā walesku ri lekasmu 'n amancanāsring, dit is het waarmede ik betaald zet de handelwijze van u die herhaaldelijk bedrog pleegdet (of: uwe veelvuldige bedriegelijke handel-

¹ Sund. Wdb. p. 230.

wijze) 48, 61. Het spreekt van zelf dat n hier geen verkorte vorm van den 3den ps. kan wezen. Evenmin in: patyangkwa (dat ik zou omkomen) sädhyamu 'n aweh lepaseng alas gong, was uw oogmerk met mij in 't groote woud te doen verdwalen (of: terwijl gij mij deedt (of: die mij deedt) verdwalen); ald. Wekasmu 'n ahurip, 't einde van uw leven (letterlijk: 't einde van u dat gij (of: die) leeft), BY, st. 208; volgens den regel staat het feitelijk onderwerp van ahurip als gen. in 't voorzindeel. Ndi 'n ngwang tan guywa denta 'n pangucap, hoe zou ik niet lachen over hetgeen gij zegt, 28, 3. Evenmin als hier kan n terugslaan op een 3den ps. in dhira 'n lekas ira, moedig was hun gedrag (moedig gedroegen zij zich), 29, 7. Hier schijnt n overbodig, dewijl lekas ira in plaats kan treden van n lekas; want de substantiefconstructie, in 't Nieuwjav. de eenig gebruikelijke in overeenkomstige gevallen, is niet onbekend in de ondere taal. Door 't gebruik van n wordt echter de nadruk verhoogd en tevens bewerkt dat na dhira een pauze volgt. Evenzoo in ndan wyartha 'n kadi tempuh ing bañu tibeng wungkal, doch vruchteloos (zonder uitwerking), als het neerkomen van water vallende op een steen, 19, 25. An zoo gebruikt in: kunang yathānya 'n saphalān patingkw ari, taman samangke ya dělāha ring jemah, en dewijl het voegzaam is, dat ik sterf, zusje, moet het nu maar niet tot later uitgesteld worden, Rām. 21, 47. De substantiefvorm wordt hier vereischt, omdat het in 't nazindeel geplaatste onderwerp van 't gezegde saphala niet is *ik*, maar patingku; an kan hier kwalijk een andere bedoeling hebben dan n in de twee voorgaande voorbeelden. Yathā in den zin van "dewijl, daar" is niet vreemd aan 't Skr. Het is van zelf reeds een betrekkelijk voegwoord, en zoo desniettegenstaande het in 't Oudjav. noodig wordt geacht, het door n te laten volgen, dan is het m. i, omdat in onze taal en 't Skr. het gezegde in een relatiefzin den klemtoon krijgt, en 't Oudjav. dit middel niet bezittende, den nadruk op andere wijze aanduidt. Daarom wordt het ontleende yadi, indien, ook met n geconstrueerd, zoodat het yadin wordt; zoo ook yatanya'n sopdats, terwijl Skr. yatah, waaraan yata ontleend is, op zich zelf reeds met den optatief wopdatw beteekent. Bijv. yatanyan kami muliheng mareng pitrloka, opdat wij in de wereld der voorvaderen mogen komen, Adip.; yatanyan awelasambeknya, opdat hij medelijden hebbe in zijn gemoed; yatanyān hilanga nikang çāpa, opdat de vloek eindige, 8. Ofschoon hilang hier een substantief

is, neemt het toch het conjunctiefsuffix aan; kunëng yatanyan upaçamā ta tangguhi, vermaan hem dan (waarschuw hem) opdat hij bedare (d. i. aflate van zijn gewelddadigheden), Rām. 13, 8.

Yadi-'n en yady-an, indien, als, zijn volkomen gelijkwaardig, en worden dus door elkander gebezigd. Bijv. syapa māsiha len yadin taya dyah, wie anders zal mij genegen zijn inden gij, vrouwe, er niet meer zijt; Ram. 21, 12; aparan guņā ning ratu, yadin pamuharā wirodha, wat zal de verdienste eens konings zijn, indien hij strijd gaat verwekken, 3, 29; yad yan kitāmējahaneng Kurunātha bhangga, indien gij den weerbarstigen Kuruvorst zult dooden, BY. 8, 6. De ontkenning is yadi ta'n: guņanta aparan guņanya yadi tan guņā ning ratu, waartoe zouden uwe deugden dienen, indien ze niet de deugden zijn eens konings? Rām. 3, 46; zoo ook 72. Niet verschillend van yadin en yadyan is yadiyan; bijv. yadiyan tuhu matya lingta mangke, indien het werkelijk uwe bedoeling is nu te sterven, 21, 13. Hieruit volgt dat an en n in beteekenis = y an zijn. Yadyapin is "ofschoon, al ook"; zie voorbeelden in Juynboll's Glossarium op 't Ram.; niet verschillend van yadyapin is yadyapi yan; bijv. yadyapi yan těkā ng musuh, al moge de vijand komen, Ram. 4, 44. De ontkennende vorm van yan is ya tan, niet te verwarren met het bovenbehandelde vata'n.

Boven hadden wij een voorbeeld hetu nireki çighra'n umijil; zonder merkbaar verschil: nāhan marmma nirān ulih, dat was de reden, dat hij terugkeerde (anders uitgedrukt: van zijn terugkeer; of: om die reden keerde hij terug); BY. 13, 11, çighrān tumēdun, flúks (of: dra) daalde hij af, st. 198; çîghrān sahur, flúks antwoordde hij, st. 79; çighrān lumampah, flúks toog hij op weg; st. 74.

Meermalen is het uiterlijk niet te zien of n dan wel an gebruikt is; bijv. ngkān (of ngkā'n) tinghal sira ri nghulun, toen wierp hij een blik op mij, BY. st. 104. Hier is tinghal, ofschoon het een stamvorm is, toch als werkwoord te beschouwen omdat het gevolgd wordt door den nominatief sira; en tevens als bedrijvend, dewijl het een intransitief begrip is, dat, alleen in verbinding met volgend i transitieve beteekenis krijgt. Zoo ook in: ngkā ling nirāntinghali Dāruka, zoo sprak hij bij 't zien van Dāruka, BY. st. 74.

Een volzin als deze: henengakena bhatari Çailaputri 'n kaworan (Smar.), kunnen wij vertalen met: "laten wij niet verder spreken over de godin C., die zwanger geworden was«, of "over de zwangerschap der godin C."

Alupa sirān tibā, hij verloor 't bewústzijn (bezwijmde) en vièl, BK. 79. Hier laat zich an niet wel met "terwijl, wanneer" weergeven, het dient slechts, gelijk Sund. nja, om zekeren nadruk te leggen op het volgende woord. Evenzoo kan men vertalen mürcchān tibā ring lēmah, BY. 11, 9. In twas ira 'n tēnuh, zijn hart was kapot, BK. 43, wordt door n aangeduid dat op het gezegde zekere nadruk valt. Kunang sang Bhrgu 'n winehan Pulomi, en Bhrgu, kreeg Pulomi (tot vrouw); Adip. Men spreke dezen zin in 't Hollandsch uit met stemverheffing van 't eerste gedeelte, 't onderwerp (Bhrgu), en op lager toon maar met klem «kreeg Pulomi». Stond er Bhrgu win. P. zonder », dan zouden wij onderwerp en gezegde op gelijke toonhoogte uitspreken.

Eenige moeielijkheid baren constructies als de volgende: nă ling nirang Kurupati 'n pangucap ri Kṛṣṇa, BY. 3, 5. Des noods zou men kunnen vertalen: "zoo waren de woorden van den Kuruvorst (zoo zeide de K.), terwijl hij tot Kṛṣṇa sprake, maar natuurlijker zou klinken: "zoo waren de woorden die de Kuruvorst tot Krsna sprak«. Misschien is de volgende verklaring aannemelijk: n pangucap is logisch = pangucap nira, waarbij in gedachte ling als object behoort. Stellen wij eens, dat pangucap nira vervangen wordt door een omschrijving, en vergelijken wij in 't Nieuwjav. bijv. een zin als quanquagequagen en met mannamen. gunigungagenen Sat, dan begrijpen wij, dat een verbaalsubstantief in een bepaald geval in plaats kan treden van een passiefsubstantief op an (Roorda's objectief denominatief). Zulk een geval doet zich voor, wanneer het logisch object der handeling als grammatisch onderwerp voorafgaat; noon goo in 't Nieuwj. voorbeeld, ling nira in BY. Meermalen, het is niet te ontkennen, vindt men een andere constructie; bijv. Nahan mangkana ling sang Sahasrapadmāwarah i sang Ruru, zoo waren de woorden van Sahasrapadma, 2 een vermaning richtende tot Ruru, Adip. 23; na ling mahārşi mojar, zoo sprak de groote Rşi zeggende, Rām. 1, 51. Hier kan men nooit vertalen: "de woorden die (hij) sprak"; men

¹ Roorda Jav. Gr. § 474.

¹ Vermoedelijk moet er gelezen worden sahasrapad mawarah, want er is wel een eigennaam Sahasrapad bekend, maar niet Sahasrapadma. Doch dit doet hier niets ter zake, want mawarah en awarah zijn van gelijke beteekenis.

moet aannemen dat het hier niet de bedoeling is van den spreker om eenigen nadruk op de bijstelling te laten vallen.

Op dezelfde wijze als boven bij 'n pangucap zou ik willen verklaren dezen volzin: Kadi wingsit ing anginte striratnan hanangakena, als ware het 't signaal voor iemand die op de loer ligt om een schoone vrouw te schaken, BY, 4, 14. Het feitelijk onderwerp is als genitief, ing anginte, naar 't voorzindeel overgebracht, gelijk gewoonlijk; striratna is het object van anginte; an hañangakën is feitelijk = bij 't geschaakt worden; het conjunctief-suffix duidt aan het doel; het behoort onmiddellijk bij striratna, evenals boven npangucap bij Kurupati. Wel is waar is vormelijk hanangakena een passief, dus letterlijk "wijl, of die, geschaakt zal worden", doch logisch blijft striratna het object van schaking, en tevens grammatisch object van anginte; de agens anginte is 't logisch onderwerp van de voorgenomen handeling des schakers.

Volgt op n of an een conjunctief, dan krijgt het natuurlijk de beteekenis van ons "dat" = "opdat", of van onzen infinitief met wom ten. Bijv. angënëbënëb raras-hati niran kamënangāngucapa, hij trachtte zijn aandoening te bedwingen, om te kunnen spreken, BK. 69.

Na verschillende gevallen waarin de constructie met n en an gebruikelijk is, behandeld en naar beste weten verklaard te hebben, laat ik nog een reeks van andere voorbeelden volgen, waarbij gelegenheid zal bestaan voor opmerkingen van verschillende aard.

Luh ni stri ning ari n-pëjah, de tranen van de vrouwen der vijanden die gesneuveld waren, Smar. Iti mangkana de nira 'n paçabda, zoo zeide hij, Hariw. De nira is zoowel "zijn doen" als "zijn werk, zijn daad". In de eerste opvatting is de nira 'n p. z. v. a. "zijn zeggen"; in de tweede z. v. a. "hetgeen hij zeide". Ook hieruit blijkt hoe de omschrijving van een verbaal substantief die van 't zgn. passief denominatief raakt.

Naast elkaar vindt men voorbeelden als de volgende: Ngka Cwetan umaso masenghit i pejah ni cura kalih, toen rukte Cweta voorwaarts, vertoornd over den dood der beide helden: cighran tandang amah-gunung, snel viel hij aan als een bergstroom, BY. 11, 1. In den eersten zin valt in onze taal na Cweta een korte rust en een hoogere toon; in cighran tandang zou cighra gezegde worden, wanneer an tandang door een substantief werd vervangen. Tusschen ngkan mangsö Kuru-

nātha, toen was het, dat de Kurnvorst voorwaarts rukte, 11, 5; yekan angsö sang J., en yekangsö nira sang Jayadratha, BY. 13, 26, vermag ik geen wezenlijk onderscheid te ontdekken, al is het laatste een substantief-constructie, de voorlaatste niet. Cighra'n dateng nrpati Krsna rikang kadatwan, weldra, kwam K. aan in 't paleis, 3, 19. Don ira'n lari mare nrpa Hastina, het doel van zijn gang naar den vorst van Hastina, 2, 3.

Ngkan panggih açrama nira, daar was het dat zij zijn kluizenarij vond, Smar. Dewijl zijn kluizenarij een bepaald iets is. staat panggih in den vorm die in 't passief optreedt, en vermits geen agens genoemd of door een vnw. aangeduid wordt, zal men het woord ook als grammatisch passief moeten beschouwen, zoodat de letterlijke vertaling is: "daar was het dat zijn kluizenarij gevonden werd."

Rumuhun kawés girigirin tékap i halis nira'n sédéng cala, eerst bedeesd en eenigszins bang doordat haar wenkbrauw zich juist bewoog, Smar. Ook hier is halis 't onderwerp van 't bewegen overgebracht naar 't voorafgaande zinsdeel en verbonden met těkap; letterlijk is těkap i halis nira, door (voor) haar wenkbrauw, n-cala, zich bewegende, die zich bewoog."

Hana sira wiku sangkeng swargga, wéngi'n parangke, er is een priester uit den hemel, die van nacht hierheen gekomen is, Hariw. Wij zouden eenvoudiger zeggen: "van nacht is er een priester uit den hemel hierheen gekomen"; door de plaatsing van de bepaling "van nacht" voorop valt genoeg nadruk op de omstandigheid dat de komst van nacht heeft plaats gehad.

Apan mamukti wisa rakwa'n asiddhakaryya, want men (of: hij) nuttigt vergif, heet het (z. v. a. het is welbekend), wanneer men (of: die) zijn taak niet volbracht heeft (en toch van de gastvrijheid gebruik maakt), BY. 3, 5. Tucapa haji Wirāţān kāryy āçānangisi weka, laten wij spreken over vorst Wirāţa, die (of: terwijl hij) achterbleef, treurig, zijn zoon beweenende, 12, 1. Baribin manah nira'n inambulan nikang kala rākṣasi, in verwarring was haar geest, als zij door de reuzinnen overstelpt werd, Ram. 8, 108.

Tan wandhya'n mati karwa, het miste niet dat beiden sneuvelden, BY. 19, 24. Tandwa'n (vl. tandwan) mati, onmiddellijk sneuvelde hij, 23. Meestal staat na een nominatief of accusatief an, na een genitief #, na bijwoorden an, doch een

volstrekt doorgaande regel is dit niet. Sedeng ira'n umulih mareng kuta, op het pas dat hij naar de veste terugkeerde, 21. 1. Wuwus niki'n amalaku toya, de woorden van hen die om water vroegen, 23, 3. Wetis ira'n gilap kadi kilat, haar béén schittert als de bliksem, 37. 3. Ya nimittangku'n wulat ring langit, dat is de reden, dat ik naar 't luchtruim kijk, 19, 1. Kāla Drona'n inastwaken, ten tijde dat Drona ingezegend werd, 13, 12. Drona is als genitief bedoeld; bij eigennamen en titels blijft het voorzetsel van den genitief dikwijls achterwege. Guhā padanya'n umangang, dat waarmede het te vergelijken is terwijl het den mond opent, is een spelonk; anders gezegd: bij 't openen van den mond lijkt het een spelonk, BK. 222. Laghawa'n pada silih-tujah, met behendigheid staken zij naar malkander, BY. 31, 10. Wedi'n kantuna, uit vrees van achter te zullen blijven. Saka wedi niran kahibekana tova ikang pari, uit vrees dat de rijst overstroomd zou worden, Adip.

Aharep tuminghala ri sang narendran dateng, begeerig om den vorst te zien wanneer hij kwam (of: bij zijn komst), BY. 2, 7. Sang Cwetan dinunung nira'n pamanah ing diwyāstra, op Cweta richtte hij zijn doel, terwijl hij op hem schoot met het hemelsche wapen; anders gezegd: Ç. was het mikpunt van zijn schieten, 11, 4. Ya karana niran paçabda ri narārvya K., dat was de reden, dat (waarom) hij tot K. sprak. Rikā sang Kṛṣṇān tinghal ing awangawang n-ton rsigana, toen was het dat Kṛṣṇa naar 't luchtruim blikte, en de Rsischare zag. Byatita'n mangkat, nadat zij vertrokken waren, 36, 2. Ndi'n Çalya tan tulusa sihnya ri H., hóé zou Calva niet bestendig zijn in zijn genegenheid jegens H.? 35, 9. Vgl. met n di 'n de constructie bij vragende bijwoorden als mana, na iraha gevolgd door nja in 't Sundaneesch. Nistanya'n patëngah, tikang rawi sirëm, ofschoon ze reeds in 't zenith stond, lichtte de zon niet, 42, 9. Akweh manggala sang krtartha'n umulih ring amarabhawana, veel waren de gunstige voorteekens, dat de zalig overledene ten hemel gevaren was, ald. Ring apāku'n tanlēgā ring hurip, met welk doel zou ik, vreugdeloos, in 't leven blijven? 50, 19. Hier staat de nominatief aku, want het woord is niet afhankelijk van ring apa. Ri kědő nira'n lumihate çawa nrpati, bij haar vasten wil om 't hijk des vorsten te zien, 44, 7. Pinanah ring

gulū'n kalĕnggah, hij werd in den nek geschoten, dat hij achterover zeeg (of: "en zeeg achterover", met nadruk, 31, 25.

Ngkan pojar Karna, toen sprak Karna, 28, 4. Rikan lumpat mahārşing lemah, toen sprong de groote Rsi op den grond, 11, 7. Lumpat kan opgevat worden als substantief, want met mahārsi kan evengoed een genitief als een nominatief bedoeld wezen. Duidelijk den genitief van den agens vindt men in: ramyan pangdyus ira kuda, genoegelijk (rustig) liet hij de paarden baden, 15, 28. Daarentegen den nominatief in: ndah yekan pangucap sirang Drupadaputri sang Hidimbi, doch toen zeide Drupada's dochter tot Hidimbi, 19, 17. In een zin als yekan pada tumědun sakeng ratha, alsdan stegen beiden af van hun wagen, 15, 39, kan er van een genitief geen sprake wezen. Staat het feitelijk onderwerp, hetzij van een passief of van een intransitief in 't nazindeel, dan is licht te verklaren waarom bedoeld onderwerp door den genitief wordt uitgedrukt. Bijv. pajarnya'n bubar ing kuta, hij berichtte, dat de veste verwoest was; tūt märggan (v. l. märgga'n) larap ing kunang-kunang, langs den geheelen weg, flikkerden de vuurvliegen, BY. 50, 2. Waarom echter pangdyus ira zoo even, naast pangucap sira? M. i. omdat rām va het gezegde is, waarbij als onderwerp de handeling pangdyus, niet de persoon, behoort. Het verbaalsubstantief, anders genoemd onafhankelijke infinitief, is een tweeslachtig rededeel, deels van werkwoordelijken, deels van naamwoordelijken aard. Met het werkwoord heeft het gemeen dat het 't voorwerp der handeling in den accusatief regeert; met het naamwoord, dat de agens, degene van wien de handeling uitgaat, in den genitief (genitivus subjectivus) staat. In pangdyus ira duidt ira als gen. subj. wel is waarden agens, 't onderwerp van de handeling pangdyus aan, maar niet 't onderwerp van 't gezegde rām ya. Daarentegen is in ye kān pangucap sirang Drupadaputri deze niet enkel de agens, maar ook 't onderwerp van 't in 'n pangucap vervatte gezegde van den volzin.

In een zin als vekan pamawan Suputri, dat was de plaats waar de Prinses heengebracht werd, BK. 74, spreekt het van zelf dat Suputri als genitief bedoeld is.

In dina ng Rukmarathan pējah magulingan, Rukmaratha sneuvelde jammerlijk, neerrollende, BY. 11, 3, is dina bijwoord, 'n pejah, gezegde; het heet niet pejah zonder a, omdat het in de bedoeling ligt te doen uitkomen, hoe hij sneuvelde.

Wij drukken zulks uit door den klemtoon. Yekān kadang mitra ngaranya, dat heet een verwante, een vriend, BK. 116. Yekān umundang, die was het, die riep, 74. Wruh ring ceṣṭā Tilottamān mijil, Tilottamā merkte (of: begreep) de beweging, en kwam naar buiten (met klemtoon), 58. Wuwus nikang sakhi'n kapūhan, de vriendinnen, in hun droefheid, zeiden, 61. Lingnya'n prasama tumandang, zij zeiden, terwijl zij gezamenlijk aanvielen, 60. Hetu nira'n amet langö, de reden, dat hij vermaak zoekt.

Een eigenaardige wijze van uitdrukking is mëne 'n winëtënga kën, mëne 'n wijil, dadelijk nadat (het kind) in den moederschoot werd opgenomen, werd het geboren, Ādip. 21. In onze taal zou men den zin kunnen weêrgeven met: "zóó ontvången, zóó geboren"; vgl. een uitdrukking als "zoo gewonnen, zoo geronnen". Doch er blijft nog een verklaring te zoeken van 't feit dat in den voorzin op " volgt een werkwoordsvorm, terwijl in den nazin de stamvorm wijil gebezigd wordt. Als ik het wel begrijp is mëne 'n winëtënga kën eig. "zoodra als het in den moederschoot opgenomen werd"; men stelt zich dus een handeling voor die verricht wordt; wijil duidt op een plotselinge verschijning. In ons "zoo gewonnen, zoo geronnen" worden beide deelwoorden met nadruk uitgesproken, maar 't eerste met slepend accent, het tweede kortaf met stootaccent.

Tēkwan caturbhuja sirān triçirah trinetra, hij werd vierarmig, en driehóófdig, drieoogig, BY. 8, 2. Dit stemt volkomen overeen met Sund. volzinnen als: wadah gēde nja alus, een vat groot en sierlijk; radjana sugih nja adil, de koning was rijk, en rechtvaardig; oraj nu gēde nja matih, slangen die groot, en giftig waren.

Irikān sirālabuh apuy, toen, stortte zij zich in 't vuur, BK. 43. Lunghā sang wānarendrār-wwat irung, irangirang Kumbhakarņņān wirūpa, de apenvorst verwijderde zich, den neus medenemende, tot groote schaamte van Kumbhakarņņa, dat hij misvormd was, Rām. 22,89. Merang mūran wirūpa, beschaamd ijlde hij weg, misvormd zijnde; ald. Niyatān katēmwa sira dewî Jānakî, zēkerlijk zou hij Jānakî aantreffen; eig. het was zeker, dat J. zou aangetroffen (gevonden) worden, 8,99. Aparan ta prayojana maharāja Janamejaya an magawe yajān sarppa? wat is dan het doel van Koning Janamejaya, dat hij een slangenoffer aanricht? Ādip. Samantara tēkeng tēgal

Kuru narāryya Krsņān laku, inmiddels kwam K. op zijn tocht in Kurnksetm, BY. 2, 1. In Nieuwi, zou men zeggen nung gan in plaats van an laku.

Gumesong ikang raksasa an waraharupa, de reus, die de gedaante van een ever had aangenomen (of: in évergedaante) verbrandde, Adip. 20. An waraharupa zou men in onze taal ook kunnen weergeven met "als ever". Meermalen is an voor een substantief met "als" te vertalen; bijv. an panggorawa, als eereblijk, BK. 282.

Dharmman paritrana rikang daridra, het is een plicht: de armen te beschermen, BK. 117. In 't Skr. zou men zich aldus uitdrukken: dharmo, yad daridraparitranam. Rikang vervangt hier, gelijk zoo dikwijls, den accusatief. Er is reeds vroeger opgemerkt dat het verbaalsubstantief het object in den accusatief bij zich heeft, en in zoover werkwoord is; maar 't subject in den genitief, als zijnde een substantief; wordt an paritrana, gelijk ook Skr. vatparitranam in onze taal overgebracht, dan kan 't relatief behouden blijven in den vorm van 't voegwoord "dat", doch 't substantief moet vervangen worden door een werkwoord; dus "dat men beschermt".

Sirang prabhu Suyodhanan muruda sep, het was te laat voor vorst S. om te wijken, BY. 48, 1. Lengleng twas irān paninghal i layar dhwaja kumēlab, zij was verrukt in haar hart, terwijl zij de wapperende vlaggen voor zeilen aanzag, 44, 1.

Tan wyartha 'n pangene, niet te vergeefs, daar het raakte (wij zouden zeggen: raakte niet mis), BK. 221. Ceb ngör twas ira narapati 'n dëngë sapawarah, geheel vermurwd was 't gemoed van den vorst bij 't hooren van wat gemeld werd, 79. Sampunya'n panginum nikang bala, nadat de troepen gedronken hadden (of, beter: na afloop van 't drinkgelag der troepen), 163. Sāmpunya is "na afloop er van"; nya slaat dus niet op bala. Panginum is substantief, met het feitelijk onderwerp der handeling in den genit. subj. achter zich. Logisch zou sampun ni panginum nikang bala op hetzelfde neerkomen, doch dan zou op "'t drinkgelag der troepen" niet genoeg nadruk vallen.

Irikan pada wrg ikanang wwang, toen kwamen de menschen alle evenzeer in beroering, BK. 155. Hier staat het onderwerp in den nominatief voorafgegaan door awrg. Het verbaalsubstantief zou hier in geen geval kunnen staan, omdat het niet met pada geconstrueerd kan worden.

Yekān (of yekā'n) tikān (of tikā'n) sūngakĕnanta, dat is hetgene, dat door u moet geschonken worden, Sutas. Zoowel op tika als op sūngakĕna rust nadruk.

Apet bhawan pojar, hij sprak innémend, BY. 48, 3; in de hedendaagsche taal zou men kunnen zeggen Symmyanganisch Sukhāmběk i sang munindra an pangrengo ri kamahārddhika sang suputri, verheugd was de groote Wijze in zijn geest, bij 't hooren van de hoogedelheid der Prinses, Sutas. Vgl. in een boven aangehaalde plaats: twas ira narapati'n dengo sapawarah. Het verschil tusschen dengo 1 en pangrengo zal wel hierin bestaan dat het eerste perfectief, 't laatste imperfectief is. Duidelijk perfectief is an ton hierin: ambek Cri-Paramecwarî paramatustan ton narendratmaja, de Oppervorstin was uiterst verheugd in haar geest bij 't zien van den koningszoon (d. i. toen zij hem in 't oog kreeg), ald. In 't Skr. overgezet is (a) nton drstwa. Saphalan anak nira ta sang Wibhisana, zij was waardig het kind (de dochter) te zijn van W., Ram. 8, 140. Kārana nika kita'n ādidewatā, de oorzaak er van zijt gij. die de eerste der godheden zijt (of: als eerste der g.), BK. 225. Wiphala'n kasangga, vruchteloos, daar het opgevangen werd, 223. Ngaran irān ulih i paramayajna de haji, (200) heette zij als zijnde verkregen door (of: daar zij een product was van) allervoortreffelijkste offers door den vorst, 46. Huwus katon sang Asurādhipān lumurug, men zag reeds den vorst der Asura's ten strijde uitrukken (anders uitgedrukt: den v. der A. dat hij (of: die) t. s. uitrukte) AW. 18, 2. Merang minggeka, kociwamběk ira yan kalanya'n unggw ing wuri, zij (de twee in voorgaande strofe genoemde goden) schaamden zich om 't hoofd om te wenden, (en) meenden te derven, zoolang zij (de nimten) zich achter hen bevonden, 1, 8. Yan kalanya'n 2 is eigenlijk: "wanneer het de tijd was dat". Naast van kala vindt men van i kāla; bijv. kadi wintang yan i kāla ning tilěm, gelijk sterren bij náchttijd (eig. wanneer het de nachttijd is), BK. 213.

An garbbheçwara nātha ring Kahuripan, wihaga nira'n amānuṣādbhuta, terwijl onze Heer en Vorst (Hayam

¹ Děngō is de oude vorm van rěngō; de oorspronkelijke d heeft zich dikwijls gehandhaafd na een nasaal; vgl. 🏖 ngmr e. dgl.

¹ In den gedrukten tekst is yad een drukfout.

Wuruk) nog ongeboren (eig. nog foetus) was te Kahuripan, waren er voorteekens dat hij een wonderbaar bovenmenschelijk wezen was, Nagarakrtagama 1, 4. An garbbha zou men ook kunnen vertalen met "als fóétus", indien 't onderwerp van den nazin hetzelfde ware. Wihaga nira is letterlijk natuurlijk "voorteekens van hem". ook hier is naar den gewonen regel het eigenlijke onderwerp van 't gezegde uit het nazindeel naar voren gebracht.

Er komen, zoowel in dichtmaat als in proza, niet zelden plaatsen voor, waar de constructie met a, an niet wordt aangetroffen, terwiil men die misschien verwachten zou. Bijv. Rām. 2, 51: Sitā, sēděngnya mětu ngūni, laras dulurnya, Sitā was, indertiid toen zij geboren werd, vergezeld van een boog. Een sterk sprekend voorbeeld is in KO. II: mangkana lawasnyamukti sangçara, zoo lang duurt het dat hij wereldsch leed smaakt, terwijl in KO. I, gelijk te verwachten, staat: mangkanā lawasanya'n tmuakan sangsara, zoo lang moge (of: zal) het duren, dat hij wereldsch leed ondervinde. Regelmatig heeft deze Oorkonde ook: samangkana lawasa-nya'n hidepa lara ghataka. welk voorbeeld reeds boven werd aangehaald. Wat den volzin Sita. sěděngnya mětu enz. betreft, zou men kunnen zeggen dat n hier achterwege blijft, omdat er geen bijzondere nadruk op mëtu valt. Inderdaad zal men bij 't lezen van den tusschenzin achter "Sitā had" bespeuren, dat "geboren werd" zonder eenigen klem wordt uitgesproken. Dezelfde verklaring is toepasselijk op deze verbinding van twee zinnen: kāla nira'n mahas mamet stri, sēdēng mahārāja (genitief) Janamejaya hanar mastri, de tijd dat hij rondzwierf een vrouw zoekende, was toen Koning Janamejaya pas getrouwd was, Adip. Men behoeft deze zinnen slechts achter elkaar te lezen om te gevoelen dat op den eersten wel nadruk valt, op den tweeden niet. Ook zal men wel niet kunnen ontkennen, dat het in menig geval van de willekeur des sprekers afhangt, of hij al dan niet iets met nadruk wil doen uitkomen.

In dezelfde functie als an, n is ook yan gebruikelijk. Om dit nader aan te toonen laat ik een aantal voorbeelden volgen.

> Voorbeelden van 't gebruik van yan als gelijk waardig met an, n.

Kasukan yan ton guru nira, hij werd met vreugde vervuld bij 't zien van zijn leermeester (of: was verheugd zijn meester te 7º Volgr. V. 16

zien), BY. 46, 9. Het is duidelijk dat yanton noch in constructie, noch in beteekenis verschilt van an ton, nton. I tëlas nira yan panëmbah, nadat hij zijn sëmbah gemaakt had, 3, 6. Dit is hetzelfde als nira'n panëmbah. Mangigël yan ton Wirāṭātmaja, hij danste bij 't zien (Skr. dṛṣṭwā) van Wirāṭa's zoon, 11, 9; vgl. W. mapulih nton bhraṣṭa ning swātmaja, W. keerde ten strijde terug bij 't zien van 't neêrstorten zijns zoons, 11, 10. Ngkāneng waṇḍīra yan kināryyakēn i sang Kurupati, bij den vijgboom was het dat hij door den Kuru-vorst achtergelaten werd, 13, 1. Irika yan katon guṇa Janārddana, toen was het dat de kracht van Janārdana bleek (toén, bleek de k. v. J.). Hier staat de afgeleide passiefvorm katon, niet de stam ton, omdat geen agens genoemd of anderszins uit het voorgaande op te maken is. Dat de dichter evengoed irikān katon had kunnen zeggen, zoo de versmaat het toeliet, behoeft geen betoog.

Ri res nika kasepa yan lumihate halintang nira, uit vrees van te laat te komen om hem te zien voorbijkomen, 2, 10. Ksana yan paratra, hij was dádelijk dòòd, 45, 9. Nāhan ling nira yan panahanaha, zoo sprak hij, daar hij bange vermoedens koesterde, BK. 101. Hyang Rawi manda yan k ĕ nar, de zon scheen flauw (de zon was flauw bij 't schijnen), 108. Nähan hetu nghulun yan patangguh, dat is de reden dat ik afraad (de reden van mijn verbod). Agvagyagya yan tumurun, zeer haastig daalde hij neder, 171; vgl. Sang Karnna çighrantumëdun sakeng ratha. Karananya yan patanghi, de oorzaak dat hij wakker werd, 61; denzelfden zin zou hebben: Karananya 'n patanghi. Tulung aku yan kakingkingan, help mij, die in droefenis verkeer (of: terwijl ik i. d. v.), BY. 71. Ngkā ta rānak-haji yan papanggih, daar dan was het, dat de prins met haar samenkwam, 74. Sampun iran mararyyan, arahup ta yan laku muwah, nadat zij een poos rust gehouden hadden, wieschen zij zich, en begaven zich weder op wég, BK. 90. Ya hetu nira yan patakwan i narendra ri sahana nikang sakendriyan, dat was de reden, dat zij den vorst vroeg naar alles wat er in den ganschen Indrahemel was, Sutas. Samavanta van wijila teki, het is tijd, dat gij nu uitgaat, Hariw. Yan tinghal kadi polah ing kumuda, op het gezicht, zag het er uit als een witte lotus, Sutas. Instede van de constructie van tinghal zou men in hedendaagsch Javaansch zeggen வாழ்பு வியல். of ook Ragen Rikan kagyat yan prapta Nakula, toen

werd hij verrast, dat Nakula gekomen was (of: door de komst van Nakula), BY. 36, 10. Bhatara Guru tuşta harşaja tumon ng anak yan jaya, Bhatara Guru was verheugd en blij, ziende dat zijn zoon overwinnaar was, Smar. Hier is 't onderwerp van jaya overgebracht naar 't voorzindeel als accusatief afhangende van tumon.

Nāhan ling nika yan pamarnnana ri rūpa nira, zoo waren zijn woorden (zoo sprak hij), terwijl hij Diens voorkomen beschreef (of: ter beschrijving van Diens voorkomen), Sutas. Ri rūpa, eigenlijk een datief, staat hier, gelijk zoo dikwijls, als accusatief, zoodat pamarnnana hier volgens een onveranderlijken regel, ten opzichte van 't object, als werkwoord optreedt. Wereh ning watsa mětu sake tutuknya van panusu, het schuim van de kalveren dat uit hun bek vloeit bij 't zuigen (of: terwijl zij zuigen), Adip. Yan panusu beantwoordt aan 't Skr. pibantas, zuigende, doch met nadruk op "zuigende" naar onze uitspraak. Den geheelen volzin zouden wij intusschen anders uitdrukken, en wel op deze wijze: "het schuim dat de kalveren bij 't zuigen uit hun bek laten vallen". Dewijl 't onderwerp van dit "laten vallen (uitkomen) naar voren is gebracht en verbonden met "het schuim", en het taalgebruik niet toelaat te zeggen: weren winetwaken ing watsa in een relatieven bijzin, moet de frase zulk een vorm aannemen, dat het causatief vervangen wordt door 't eenvoudige werkwoord. Mětu, hoewel in onze taal onberispelijk te vertalen met "dat (uit hun bek) vloeit" neemt geen n, an of yan voor zich, omdat er niet de minste nadruk op valt.

Niyata yan pëjah kabeh, het is bepaald zeker, dat allen gesneuveld zijn, Rām. 8, 134; vgl. nivatān katēm wa sira dewi Jānaki, 8, 99. Enggal yan tēka ring Rasātala, spoedig kwam hij aan in de onderwereld, BK. 224. Sādara pranata yan pangañjali, eerbiedig gebogen, hief hij de gevouwen handen op, Ram. 21, 7. Nimitangku yan layat, de reden dat ik wegga, Wrtta-S. 103.

Dat yan in plaats van a kan gebezigd worden zonder eenig verschil in beteekenis, daarvan kan men zich overtuigen door de twee volgende plaatsen met elkaar te vergelijken: suku sang Janakātmajā mapēs, mapa yan mogha makas watang juga, de voeten van Janaka's dochter werden machteloos, daar ze op eens zoo stijf werden als een stok, Ram. 21, 6; de ni dres ing ratha, mapeki n-amoghasiddhi, door den snelheid van

den wagen, daar deze niet falende tooverkracht bezat, Hariw. Mapa yan, mapan = apa yan, apan.

Yan-ton beteekent volmaakt hetzelfde als nton. Bijv. sang Duççāsana mangigěl yanton Wirāţātmaja, Duççāsana danst (van vreugde) bij 't zien van Wirāţa's zoon (die gesneuveld was), BY. 11, 9, en onmiddellijk daarop: Çrî nātha Wirāţa çîghra mapulih nton bhraṣṭa ning swātmaja.

Hana yan verschilt niet van hanan. Bijv. aneka tëkap ing wibhaga; hana yan sasenadulur, hana saka sapatti, len sapṛtanā, verschillend was de formatie der legerafdeelingen: sómmige bestonden uit complete compagnieën, andere uit bataljons, weer andere uit brigades, BY. 10, 18.

In plaats van matangnya + n vindt men ook het kortere matang yan; bijv. matang yan dateng ring Kurukşetra Saramā, de reden dat Saramā in K. kwam, Ādip. Doch na matang yan is n niet ongebruikelijk; zoo in een reeds boven aangehaald voorbeeld: matang yan kita n-tēkā usēn; hier valt nadruk op kita, terwijl zulks niet het geval is bij Saramā.

In KO. II leest men: irikā diwaça ny ājna Çri Mahārāja, yanpanuksuk dharmmasīma; d. i. letterlijk: "toen (naar ons spraakgebruik: dat) was de datum van 't bevel van Z. Maj. den Koning, afbakenende een vrijgebied". Wij zouden ons anders uitdrukken en zeggen: op dien datum beval de Koning een vrijgebied af te bakenen; of: de afbakening van een vrijgebied. In KO. I heet het eenvoudiger: irikā diwasa Çri Mahārāja sumusuk ikana alas i Lintakan, op dien datum bakende Z. Maj. de Koning 't bosch Lintakan af. Hier kon de constructie reeds daarom eenvoudiger zijn, dat een woord voor bevel ontbreekt; voorts ook omdat de opsteller der oorkonde het onnoodig vond nadruk te leggen op den datum der handeling.

Na yan, evenzeer als na an en n, treedt een intransitief nu eens als stam, dan weêr in werkwoordsvorm op, en wel zonder merkbaar verschil in beteekenis. Sterk sprekende voorbeelden levert KO. II, waar onmiddellijk na elkander voorkomen: yan mara ring tegal en yan para ring tegal, wanneer hij zich naar 't veld begeeft. KO. VII heeft: yan aparaparan umaliwat ing tegal, wanneer hij ergens heengaande het veld passeert; yan angher ing umah, wanneer hij in zijn huis verwijlt; naast yan hawan, wanneer hij op weg is; ofschoon dit laatste vertaald zou kunnen worden met "op weg".

Een wezenlijk onderscheid tusschen au, n en yan is het mij niet gelukt te ontdekken. Evenwel schijnt het mij toe, dat bij voorkeur n gebruikt wordt in de volgende gevallen. Ten eerste, wanneer onmiddellijk voorafgaat het grammatisch onderwerp, bijv. rare němang siki'n pangiděrakěn; of 't feitelijk onderwerp in den vorm van een pronominaal aanhechtsel of genitief, bijv. kala nira'n lumampuh, en kāla Drona'n inastwaken, en lekasmu'n amancana. Voorts na verbindingen als ri tělasnya, en dgl., wanneer nya beteekent "er van", en in 't algemeen waar door toevoeging van n een partikel relatieve beteekenis krijgt, als in apan, on, maran; ook waar n dient om met zekeren nadruk het volgende te doen uitkomen, bijv. ndi'n. An en yan worden bij voorkenr gebezigd wanneer de beteekenis van "dat, wanneer, terwijl" nog duidelijker gevoeld wordt; verder in een bepaling van omstandigheid, als aharëp tuminghala ri sang narendran dateng; ook na een tijds- of plaatsbepaling van de in 't nazindeel genoemde handeling, bijv. cighran wijil of umijil. Ook voor substantieven, wanneer de verbinding als een verkorte of elliptische bijzin kan opgevat worden; bijv. an panggorawa, als eereblijk; an garbbha, dat in 't boven aangehaalde voorbeeld in gedachte als nadere bepaling bij wihaga nira behoort. Wijders als an dient om een volgende partikel te versterken, bijv. an mangkana. Eindelijk vindt men an gebruikt, wanneer het feitelijke onderwerp voorafgaat, maar niet onmiddellijk; bijv. Iwir ni panah Bh. an tumanëm; hier is niet Bhisma het onderwerp van tumanëm, maar zijn panah.

Als algemeene opmerking aangaande de behandelde constructies met n, an, yan, zij hieraan toegevoegd, dat ze in 't hedendaagsch Javaansch veelal, niet altoos echter, vervangen kunnen worden door een substantief, gevolgd van een genitivus subjectivus. Ook in de oudere taal komt zulks meermalen voor; bijv. Ram. 5, 34: niyata pējah ni Rāwaņa rikang kṣaṇa; dit, letterlijk overgezet is: "bepaald zeker is de dood van Rawana op dat oogenblik", doch de bedoeling is: "het is bepaald zeker, dat Rawana dan oogenblikkelijk zal gedood worden (of: sneven).

Verkorte vormen van persoonlijke voornaamwoorden en hun gebruik.

De oude taal bezit eenige verkorte voornaamwoordsvormen, waarvan 't gebruik tot bijzondere gevallen beperkt blijft. Ze zijn: 1 ps. enk.

k (vóór w, l, bh en d: g); mv. excl. kām; mv. incl. t; 2 ps. enk. m, mu; mv. (en beleefd enk.) t (vóór zachte medeklinkers d); 3 ps. enk. n; mv. (en hoog enk.) r. Deze vormen worden, op zeldzame en daarenboven twijfelachtige uitzonderingen na, alleen gebruikt in afhankelijke zinnen; of anders in verbinding met partikels, bijv. met de ontkenning ta, waardoor ontstaan vormen als tak, tat, tar: of met apa, bijv. apak, apat.

Behalve k, t, r vindt men zonder eenig verschil in beteekenis: ak en yak, at en yat, ar en yar, zoodat bijv. k-hidep, ak-hidep en vak-hidep alle drie gelijkelijk beteekenen: "naar ik meen, naar mijn gevoel, mijns inziens". De hieronder volgende voorbeelden moeten strekken tot staving van 't bovenstaande.

Eerste ps. enk. Lehéng aku k-matya lingnyanpamuka. ik wil liever sneven (eig. dat ik sneve), zeide hij, terwijl hij een woedenden aanval wilde doen, Ram. 22, 89. Nahan hetunya k-am wît ri kita, dat is de reden, dat ik afscheid van u neem, 19, 31. Sangke dosangku k-angles, alah tibra mahyun tak-amwit, tengevolge van mijn schuld dat ik tot u weggeloopen ben (d. i. daar ik mij bezondigd heb door mijn ouders te verlaten om U te volgen), verlang ik ten zeerste geen afscheid van U te nemen, 19, 24. Merang aku g-lawana ko, ik schaam mij om jou te bestrijden, 2, 43. Bāhuntālyus, lobha hatingku g-wulatiya, Uwe slanke armen, mijn hart voelt begeerte, wanneer ik ze aanschouw, 12, 44; iya is hier de als accusatief dienst doende datief van ya, waaruit volgt dat wulati hier als actief bedoeld is. Sahananta haywa malarakparakang alas, gij allen weest niet bedroefd, dat ik naar de wildernis ga, 3, 11. Aparan ike pravojana matangnya aku g-winungu, waartoe moet dit dienen, dat (eig. waarom) ik wakker gemaakt word? 22, 9; de relatieve beteekenis krijgt matangnya doordat g-winungu z. v. is als (dat ik w. g. w.); hetzelfde zou uitgedrukt worden door deze constructie: matangku g-winungu, en matangku n winungu. Nahan prastāwanyāk kadi malupa ring mitrasamaya, dat was de aanleiding dat het leek alsof ik (eig. dat ik als 't ware) de bondgenootschappelijke afspraak verzuimde, 6, 170. Ngke k-tona asihtat-makaka, yan çîrnna musuhtalilanga, dán zal ik zien dat gij liefde hebt voor Uw ouderen broeder, wanneer onze (of: Uwe) vijanden verdelgd zijn als weggevaagd, 22, 17. Byakta mātya rasikā si kāsyasih, nton aku k-pati mūrcchita, zeker zal zij gestorven zijn toen zij zag dat ik in

zwijm lag, 21, 76. Kadi tag-waluyāpulih k-hidep, irikang Dandakakānanāk-hana, het was naar mijn gevoel alsof ik niet weder zou terugkomen, terwijl ik in 't Dandakawoud was, 24, 211. Nahan ikana ta donku we 'k-para ngke, dat was mijn doel waarom ik hier kwam, 21, 61. Aku tak-angennangen laki waneh sira tunggal atah, ik, ik denk aan geen anderen man dan aan hem alleen, 5, 58. Saparanta atah ya tutanangkwa, tak-adohāku saka sukunta, overal waar Gij heen gaat zal ik U volgen, en zal ik niet ver van Uwe voeten wezen, 17, 36. Tag-wruh rvy ajarangkwa ri kita, ik weet niet wat ik U zal zeggen, 22, 19. Matangnya tag-langghana, dáárom ben ik niet weêrspannig (ongehoorzaam), 3, 12. Tathāpi tak-tüt mati, niettemin ben ik niet mede gestorven, 21, 19. Sahana nikang watek Raghu kabeh tak-anon alayu, geen van alle uit Raghu's geslacht zag ik ooit vluchten, 5, 50. Apan . tā mitra kasih, aku tamatak-akadang, want er zijn geen geliefde vrienden, ik heb in 't geheel geen verwauten. Apak-panah paradārabuddhi, omdat ik op een overspelige schoot, 6, 188. Apatak-perung, irangku tansipi, omdat ik geen neus meer heb, schaam ik mij niet weinig, 4, 62. Tumutura tāku ring priya, tamāg-wigilāta ri ko, ik zon toch den geliefde volgen en niet tot jou mijn toevlucht nemen, 5, 59. Tamak-anëmu padā bhatāra Rāma, ik vind niemand die met R. zou kunnen vergeleken worden, 21, 68. Yak-mātya, wanneer ik dood zal zijn, AW. 314. Musuhta māpēs kadi lumbu yak-hidēp, Uwe vijanden zijn krank als gras, naar ik meen, Ram. 13, 30. Aparan ta gunangku yak-hana, wat nut het mij dan nog dat ik er zal zijn? Sangke laranyāk-hidep, tengevolge van 't leed dat ik gevoel, 11, 34.

Eerste ps. mv. excl. Kami, kām huwus warēg amukti ring jagat, mari yan-prayatna ring ulah salah kēna, en wij, die ² reeds verzadigd zijn van wereldsche genoegens, houden op met te trachten naar averechtsche gedragingen, 8, 119. Nāhan

We is een synoniem van de, werk; bijw. "doordat", enz. Op zich zelf uit de taal verdwenen, is het bewaard in gawe; de zwakkere vorm wi is vervat in Day awi, door, wegens; awi-e is volkomen in bet. en gebruik = we-nya = de-nya; gawi = Jav. gawe. Bulusch we-n = Ojav. we-n (= η α α η σ ο).

² In 't Duitsch zou men zeggen: "wir, die wir". In kam ligt inderdaad hetzelfde begrip van "wij" + voorafgaand reflexief.

lwir mami kam-panangguhi, dat was de wijze, waarop wij (voor: ik) wilden tegenhouden (vermanen), 14, 66. Kapwa ya kām-balēs, hilangakēn laranta, al wat wij daarvoor ter vergelding kunnen doen, is aan Uw leed een einde te maken, 20, 64; de b is, volgens een klankwet, die o. a. ook in 't Toumbulusch bestaat, de klank waarin een w na een m overgaat. Nihan tang Aditya yadin ya patyana, nda kam-rēmuk hyang Pṛthiwi, zie, al ware het de Zon, ze zal uitgebluscht worden, en de Aarde, wij verbrijzelen ze, 13, 32.

Tweede ps. enk. Matang ikā ko m-pujīriya, guṇangku tamar-puji ya, dat is de reden, dat gij hem prijst, terwijl mijn deugden niet geprezen worden, (of: en mijn deugden, ze worden n. g.), Rām. 5, 35. Wij zien hier dat het eerste puji als actief behandeld is, want het heeft als voorwerp iriya (datief voor accusatief) bij zich, het tweede puji is passief.

Eerste ps. mv. kālanta d-winarang, ten tijde van ons huwelijk, 11, 27.

Tweede ps. mv. (en beleefd enk.). Dayanta t-pati ya, moge hij door u (o goden) gedood worden, KO. VII; eig. «moge het uw werk (toedoen) zijn dat gij hem doodt (of: dat hij door u gedood wordt)", want dai is de oudere vorm van de, werk; bijw. door toedoen, Lat. per; dezelfde gedachte wordt anders nitgedrukt met deyanyu i patî ya, KO. I. Yan magya, sakarenga weh kitat-pararyyan, al hebt Gij haast, rust dan toch een óógenblik uit, Ram. 8, 11. Ring parçwat-aturuturu yathasuka ngke, slaap een weinig naar hartelust hier aan den kant: ald. Hier heeft at met het volgende gezegde den zin van een beleefden imperatief, of, wil men, verzoek. Zoo ook in: at rengo ta wuwus mami, hoort gij onze (mijne) woorden! Bh. 70; vgl. den Franschen conjunctiefvorm: "que vous écoutiez", en ons minder gewoon: "dat gij hoort!" At-tugël tëndas ikang Daitya, moogt Gij den kop afslaan van den Daitya! Ud. At rengveken (voor rengöken, rengwaken) teka sapatha-samaya, moogt gij (o goden) luisteren naar dezen mijn eed! KO. VII. Zeer gewoon zijn vormen als .t-ulih, keer terug! als beleefde imperatieven t. Laku ta t-ruhun tumama ring tilam, ga nu om 't eerst het slaapsalet binnen te treden, AW. 298. Ari Laksma-

¹ In tucap en tucapen, laten wij spreken; wij zullen spreken; is t zeker geen 2* ps.; men kan t opvatten als verkorting van kita, 1* ps. mv. inclusief.

ņād-wulati tāku, broer Laksmana, let toch op mij, Rām. 24, 162. Sira rāma sang nṛpa, nihan sira we d-wulati, 's Vorsten Vader is het dien Gij hier aanschouwt, 24, 198; men zou evengoed kunnen zeggen: denta n-wulati. He natha, wyartha denta t-haruhara, o vorst, voor niets maakt Gij U ongerust, 15, 37. Ndah wekangku, ya matangnya we t-ulih, nu, mijn kind, daarom is het zaak dat Gij terugkeert, 21, 70. Ngke katona asihtat-makaka, yan cirnna musuhta, dan zal ik zien dat Gij liefde koestert jegens Uw ouderen broeder, wanneer onze vijanden verdelgd zijn, 22, 17. Adeg ta t-amrih, sta dus op en doe Uw best, 7, 99. Ndya kitāta we t-para, wáár zal het dan zijn dat Gij heengaat? (d. i. wáár zult Gij dan heengaan) 21, 39. Mara t-atutur tatad-waluva sangcaya, opdat Gij tot bezinning komt en niet wederom ongerust zult worden, 24, 197. Nya (l. ndya) t-atakwatakwana kitari, ta rěngö tat-anon rikang bhuwana tibra duhkita umadana teki kalarangku tansipi, waar Gij ook mocht navraag doen, zusje, Gij zult niet hooren noch zien iemand zoo diep bedroefd als mij in mijn groot leed (eig, een diep bedroefde die zou evenaren mijn groot leed), 8, 147. Sakrodha pwa hatinta yatt-inujaran, tad-wruh ri don ing wuwus, Gij wordt echter toornig in Uw gemoed, wanneer Gij toegesproken wordt, zonder de bedoeling van den gegeven raad te begrijpen (of: te erkennen), 14, 67. Yadi yat-henengata ring musuh, tatasenghit hana sahasenghulun, als Gij den vijand maar stil laat begaan, zonder vergramd te zijn over de jegens mij gepleegde gewelddadigheid, 4, 62. Casana ya gegen, tang çastra d-wulati lana, volg de geboden, en bestudeer steeds de leerboeken (of: terwijl Gij steeds de l. bestudeert), 3, 53. Ri dadangku t-unggu t-aturū samenaka, slaap aan mijne borst (terwijl Gij aan mijne borst zijt) genoegelijk, 8, 121. Apa ta guņā nikāt-hěněng, waartoe zou het dienen, dat Gij U stil houdt? Ike çatrunta d-don sahana pakëna mwang kirakira, Uwe vijanden, die Gij wilt beoorlogen, tracht allen meester te worden met beleid, 3, 81. Matang yāt-laku t-ulih, opdat Gij terngkeeret, BY, 36, 18. Tan jaya rikanang musuh adoh, apatt-alah de ni musuhta yaparö, Gij zult Uwe verwijderde vijanden niet overwinnen, omdat Gij zwicht voor Uwe nabijzijnde vijanden (d. i. in Uzelven), 13, 78. Ujarkwahayu nguni tat-pituhu ring sabhapad-wihang, mijn goeden

raad hebt Gij vroeger in de vergadering niet opgevolgd, omdat Gij koppig waart, 24, 34. Nyāku mātya, apa tad-wulati ngwang, zie ik zal sterven, omdat Gij niet op mij let (d.i. U niet om mij bekommert), 17, 67. Tat-apituhu alah mūda, Gij geeft geen gehoor daaraan omdat Gij verdwaasd zijt, 10, 55. Prabhu ta turung tamad-wulat i gëlis nira yan-pamanah, nog nooit, Heer, hebt Gij de snelheid gezien van hem (Rāma) bij 't schieten (d. i. de snelheid waarmede hij schiet) 5, 25. Matangnya tānghera tamat-harohara; pahenak āmběkta tamat-makingkinga, daarom heb geduld zonder ontsteltenis te voelen; stel U gerust, zonder bekommerd te zijn, 21, 52.

Derde ps. enk. Het aanwijzen van plaatsen waar n (ook in de verbindingen an, yan, tan enz.) beslist als pers. vnw. moet opgevat worden, is aan bezwaren onderhevig, dewijl het gelijkluidend is met het relatief n. Het is gemakkelijker te zeggen waar n geen pers. vnw. is, dan waar het wel als zoodanig bedoeld is. Het is duidelijk, dat n in voorbeelden als sopanangku n-lepasa en wěkasmu n-ahurip niet anders wezen kan dan 't relatief, wegens het verschil van persoon; zoo ook in hetu mami n-pegat sakeng pitrloka, de oorzaak dat wij van de wereld der Voorvaderen uitgesloten zijn. Voorts in gevallen als hetu nira n-wijil, of nā ling nirang Kurupati n-pangucap, en dalihan iran tinggalakena sira stri, het was zijn plan de vrouw te verlaten, en gëlis nira yan pamanah, want n beantwoordt niet aan 't deftige sira en niets verhinderde den schrijver r, ar, yar te bezigen indien hij een pers. vnw. had bedoeld; bijv. mojar sira yarpamöh tatçesa ning lembu nusu, hij zeide: door 't overblijfsel van de zuigende kalveren uit te melken; of kadi megha manghudanakén pada nira yarwehakénn ikang dāna, hij geleek een zegen uitstortende wolk, wanneer hij zijn liefdegaven uitdeelde, Ram. 1, 5. Hier is r een verkorte vorm van 't pers. vnw. en heeft yn op zich zelf reeds de beteekenis van een relatief 1. Voorbeelden dat r pers. vnw. mv. is, zijn: mahyekang wira yarton ri sira pada suka, de helden juichten bij 't zien van hen die allen evenzeer gelukkig waren, Sutas.; en cighra hrū nira yar lepas pada pareng, snel gingen hun pijlen alle te gelijk af, BK. 206. In een voorbeeld als nahan ikana

Voorbeelden van 't gebruik van ya als relatief zullen in een volgend hoofdstuk gegeven worden.

wuwusnya we npanëmbah, dat waren hare woorden daar zij haar sembah maakte (= denya manembah), Ram. 21, 62, zou men geneigd zijn a als pers. vnw. te nemen, naar analogie van we-k, we-t, waarvan we hierboven voorbeelden gezien hebben. Doch men vindt ook: awū sirākusāsū, wulati sirang Raghuputra we n-kapāca, zij schreeuwden bedroefd, huilende, ziende dat R. gestrikt was geworden; sloeg n hier op R., dan zou men r verwachten. Er is trouwens geen reden om de n van we'n, althans in dit laatste voorbeeld, voor iets anders te houden dan het relatief, te minder omdat het volmaakt identische wen van het Toumbulusch bestaan moet uit we + relatief. Bijv. Niitu mahapa'arpa'ar si ina wo si amana, we'n si okki nera wiyamo, woan sera n-tuma'ar sumiwo um posan, toen waren zijn vader en moeder zeer verheugd, dat (eig. doordat, omdat) hun zoon (terug) gekomen was, en zij deden een gelofte om een offerfeest aan te richten. Niitu siwoen nera kariya um pa'ar, we'n nimakauntung witi si tou'ng kaseke nera, toen werd door hen een offerfeest aangericht uit blijdschap dat zij hun vijanden overwonnen hadden. Niitu wo an siya mange witi wanua, wo an siyan-tumalinga se tou měriyoriyo witu'm bale ĕsa, we'n mahasiwo um posan, en als hij zich naar dit dorp begaf, toen hoorde hij de menschen in een huis rumoerig, daar zij een offerfeest aanrichtten. Uit deze plaatsen, die met een menigte andere kunnen worden vermeerderd uit de verhalen uitgeg, door 't Nederl. Zendelinggenootschap, ziet men tevens dat het Toumbulusch spraakgebruik ten opzichte van 't relatief # met het Oudjav, overeenstemt. Later komen we hierop terug.

Bij de ontkenningsvormen tan, taman, tapwan is, ingeval 't onderwerp een enkelvoudig en niet voornaam 3de persoon is, moeielijk uit te maken, welk n bedoeld is. Hetzelfde geldt van yan, yapwan, wanneer, dat (hij, zij, het) en maran, marapwan, narapwan, opdat. Bij schrijvers die zich regelmatig van k, t, r bedienen, zal waarschijnlijk 't pers. vnw. bedoeld zijn. In zeker opzicht is het een onverschillige zaak, daar beide constructies logisch hetzelfde uitdrukken en bij vertaling in 't Nederlandsch denzelfden toon vereischen. Bijv. een zin als deze: kadyanggā nikanang parārtha manulung wyādhi n-paweh oṣadha, gelijk de onbaatzuchtige menschenvriend een zieke redt door hem

¹ Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahasa.

geneesmiddelen te geven, Rām. 14, 66, laat beide verklaringen toe. Eenigszins dubbelzinnig is: wĕ kasan pupak ta ikanang gunung n-ibĕrakĕnya sakṣaṇa datĕng, eindelijk werd de berg afgebrokkeld, waarmeê hij wegvloog (en) in een oogenblik terug was, 23, 33; in KBW. wordt n hier opgegeven als verkorting van 't passiefvoorvoegsel in, doch om 't passief uit te drukken zou ibĕrakĕn voldoende zijn; ik zou eerder denken dat n hier 't relatief is, dienende om den hoofdnadruk te leggen op 't voorgaande, en den bijtoon op 't nazindeel, of wel nhij vloog er mee wèg (of: het werd door hem in de vlucht meegenomen). Voor de opvatting van KBW. schijnt echter te pleiten, Rām. 15, 57.

Zeer dikwijls wisselt het deftige r (ar, yar) af met n, hoewel het denzelfden persoon geldt; bijv. pijer sang Rāmārton ta sira (hen), en onmiddellijk daarop tanwruh en tatanwruh (hij, Rāma), 16, 166. Zelfs van een mv.: apatanpasahāya tunggal tunggal, dewijl zij (Rāma en Lakṣmaṇa) geen enkelen gezel hebben, 4, 66. Toch zegt dezelfde schrijver elders bijv. apatak-ton kita, dewijl ik U niet zie, 11, 23.

Derde ps. mv. en hoog enk. Waling nira musuh dateng r-adegaken langkap nira, in de meening dat een vijand aankwam, richtte hij zijn boog op (of: naar zijn meening kwam een vijand aan, zoodat hij z. b. oprichtte), Ram. 3, 42. Na ling nirār-adēgakēn ta laras nirāgöng, zoo sprak hij, terwijl hij zijn grooten boog oprichtte, 2, 43. Salawas nira r-unggu ringng alas, zoolang als zij in 't woud zich bevonden, (Rama en Laksmana) 4, 28. Aticighra mangkin aruhur ta sira. rikanang Udaya r-unggu katon, zeer snel steeg hij (de Zon) al hooger en hooger, terwijl hij zichtbaar zich op den Opgangsberg bevond, 8, 42, doch onmiddellijk daarop ya matangnya n-unggu rikanang Udaya, dat was de reden, dat hij zich op den Opgangsberg bevond. Lawan sedengnyan niyata'n sirar-pejah. en toen het beslist zeker was dat hij gesneuveld was, 21, 54; hier kunnen an en n niet anders dan relatieven zijn; logisch onverklaarbaar is het dat door de toevoeging van ar het relatief begrip tweemaal wordt uitgedrukt. Hana satwa çaça kanakar-pinahat, er waren dieren, hazen van goud, uitgebeiteld, 8, 44. Bharatārparö ri sirang tinamuy, r-adeg ang bala wanara yarpanadah manginum, mèt dat Bharata de gastvrij onthaalden

¹ De HSS, en gedrukte tekst heeft ing, doch dit is foutief.

naderde, stonden de apen op van 't eten en drinken, 26, 25; op te merken valt dat op "eten" in dezen zin ook in onze taal een nadruk valt, terwijl bij "drinken" de toon daalt. Hati nira hewa denya tamatan kawenang sinikep, r-avat ikanang laras. r-araharah ya rikang warayang, hij was inwendig wrevelig doordat (het wild) niet kon gepakt worden; hij legde zijn boog aan, mikte met de pijl, 5, 44; in dit voorbeeld en 't voorafgaande duidt de eigenaardige herhaling de gelijktijdigheid van twee handelingen aan t. Tatan salah r-araharah ya ring arddhacandra, zonder falen, mikte hij op hem met de halvemaanpijl, 2, 34; hier heeft r geheel dezelfde functie als 't relatieve u, namelijk om te doen uitkomen dat de handeling tansalah was. Kapindra Sugriwa weruh ring inggita, ratagg ikang wre sahananya mangkata, de apenvorst S. begreep den wenk, zoodat hij de apen alle opriep om te vertrekken, 11, 49. Käla nirārtibā, op het oogenblik dat hij viel, 20, 63. Sadatěng nirārujari dewi Jānaki, zoodra hij gekomen was, sprak hij (Rāwaņa) tot J., 8, 113. Malarār-wulat ri sira dewi Jānaki, (de boomen) waren bedroefd bij het zien van J. (of: terwijl zij zagen), 8, 96; kadi luhnya yar-wulati dewi Janaki, het (de afgevallen bloemen) waren als het ware hun tranen, terwijl zij J. aanschouwden, 95. Kadi duhka sang Raghusutar-haneng, gelijk het leed van R. terwijl (of: toen) hij in 't wond was, 8, 107. Nā ling nirang Daçawadanār-puji ng anak, zoo sprak D., zijnen zoon prijzende, 20, 76. Mari r-pawedihan malit, hij (de koning) hield op met fijne kleederen te dragen, 3, 21. Malih ta sira, tūt hawan r-angenangen ta sang Raghawa, hij ging dan, den geheelen weg over steeds denkende aan Rama, 3, 18. Malawas sirar-papangguh masneha lawan mahadewi, langen tijd (reeds), was hij in huwelijksmin vereenigd met de koninginnen, 1, 20. Ling nikanang wanch r-umanuman awaknya, zoo spraken anderen, op zich zelven grommende, 20, 69; umanuman is hier bedrijvend, doch een stam voorafgegaan door r kan evenzeer passief bedoeld zijn; bijv. matang ika ko m-pujiriya, gunangku tamar-puji ya, dat is de reden, dat gij hem prijst, terwijl mijn deugden niet geprezen worden, 5, 35. Bedrijvend echter in: tamak-akadang tar-wulat rama-rena, ik heb geen verwanten, daar mijn ouders

In 't Skr. geschiedt zulks door ca-ca, dus op geheel andere wijze.

niet naar mij omzien (niet om mij geven, Skr. anapekṣa), 19,24. Hana dūta yekana tēkā mēne, r-hidēp, er zullen aanstonds boden komen, begreep hij (Hanuman), 8, 100. Satēka nirārwarah ta si Marīca, zoodra hij gekomen was, gaf hij instructie aan M.; ar-warah duidt aan dat de hoofdnadruk valt op satēka; in 't Skr. bezigt men in een overeenkomstig geval ewa; bijv. drṣṭwā is "bij 't zien, gezien hebbende"; drṣṭwaiwa, zoodra hij zag; onze taal heeft tot haar dienst het rhetorisch accent; 't Oudjav. bedient zich van de constructies die wij hier behandelen.

Lumaku sang mamet tar-mangel, de zoekende ging op wez, onvermoeid, 3, 32. Kepwan sira tar-wenang sumahur, hij werd verlegen en kon geen antwoord geven, of: zonder een antwoord te kunnen geven. Sumahur ta sirānumodā tarpamihang, antwoordde hij toestemmend zonder te weêrstreven, 1, 56. Paradara kewala manahmu tar-waneh, slechts echtbreuk heb je in den zin, geen andere dingen, 8, 130. Malawas tarpānak, daar hij langen tijd geen kinderen had, 1, 21. Tātarpangguh Maithili, cighra lungha, toen (of: daar) hij M. in 't geheel niet vond, verwijderde hij zich spoedig, 8, 63. Ndya matangnya tarpapagaken sireng alas, om welke reden is hem (Rāma) niet tegemoet gegaan in 't woud? 8, 129. Yekāsanding tar-madoh nityakāla, die naast hen zaten, steeds nabij, 8, 67. Anghing wwil kweh, tarparowang sira wwang, slechts een menigte demonen, zonder menschen tot gezellen te hebben, 8, 91. Apa tar-wareg asangga, daar zij niet verzadigd waren van 't paren, 12, 24. Matang yar-intar sira, de reden dat zij heengingen, Adip.; hier is 't pers. vnw. dubbel vitgedrukt. Munggw ing syandana, çighra yar-putërakën ta sani ata nira, hij nam plaats in zijn karos, spoedig zijn wapen ronddraaiende, BK. 219, 7. Sira tapwa yar-wruh irikang mahosadhi, gělana kepwan angaděg, daar (of: toen) hij 't wonderkruid nog niet zag, stond hij moedeloos en verlegen, Ram, 23, 33. Yarton, bij 't zien, terwijl zij zagen; ook: terwijl hij (een voornaam persoon) ziet; in 't gebruik is yar niet anders dan een deftig van, doch alleen wanneer 't onderwerp een 3de pers, is.

Aanmerking I. Het relatief », in 't Nieuwjav. te loor gegaan, leeft in eenige van de verwante talen nog krachtig voort. In 't Sangireesch worden de vragende voornaamwoorden isai en apa door toevoeging van » relatieven. Dus daringihë, isai'n pia tuli ipakipëdëdaringihë, hoore, die ooren heeft om er meê

te hooren; isai'n pia, sarung onggotang, dingangu isai'n tala, relain pangalakeng u apa'n si sie, die heeft, (dien) zal gegeven worden, maar die niet heeft, (dien) zal nog worden afgenomen wat hij heeft 1. Men vergelijke een verbinding als apa'n, eig. wat dat, mot het Fransche qu'est ce que; isai'n is eigenlijk "wie die". In het Toumbulusch hebben wij " reeds aangetroffen als bestanddeel van we'n, doordat, omdat, dat. Ook vóór werkwoordsvormen komt het gebruik van n met dat in 't Oudjavaansch overeen. Bijv. ja niitu siya'n sumalu u lalan itii, toen volgde hij dezen weg. Niitu siya'ng * kumua wiya si ina wo si ama ni okki, toén zeide hij tot de moeder en den vader van dit kind. Niet minder gebruikelijk is an, gelijk in 't Oudj. Bijv. rei kampe rou u linampangan, an siya milek um ban na ĕsa, hij was nog niet ver daar (op dien weg) gegaan, toeu hij een dorp zag. Niitu wo an siva mange witi wanua itii, en toén begaf hij zich naar dit dorp. Wo an siya'n sumalu u lalan itii, ikaayo mo ma witi atas katoroan um banua Pasambangko, én hij volgde dezen weg, totdat hij zich vlak boven 't dorp P. bevond. Wo an siya mawuri witi tu'ur um punti itii, en hij ging terug naar dezen pisangstam. Het gedurig voorkomende wo an-wo an duidt eene quasigelijktijdigheid van twee handelingen aan; bijv. Wo an siya'n tumonton un opas, wo an nitu sokëppën ni pongkor, nauwelijks liet hij den hengel dalen, of het werd opgeslokt door een visch; eig. èn hij liet den hengel dalen, èn het werd opgeslokt door een visch. Dit is te vergelijken met het Skr. gebruik van ca-ca, terwijl an de functie heeft van onzen klemtoon. Dit verklaart ook het gebruik van an vóór partikels ter versterking; bijv. ambiya'm bale, in 't huis; antare, dadelijk; vgl. Oudj. anmangkana, zóó. Verder is m. i. met an identisch het Makassaarsche ang, dat zoo dikwijls voorkomt in de uitdrukking ang kana, zéggende. Het Toumbulusch verkiest in een overeenkomstig geval kuanna, zijn zeggen, en 't Maleisch kataña; zeer verklaarbaar, dewijl de substantiefeonstructie de relatieve vervangen kan. Vraagt men zich af in welke verhouding an en n tot elkaar staan, dan komt men,

¹ Zie Adriani, Sangir. Spr. bl. 248, vg.

² De n gant voor gutturalen in ng over. ⁸ Eigenlijk sija'm; de n gnat vóór lipletters over in m, en valt dan vóór m uit (zoo de spelling juist is).

gelet op het feit dat in 't Ibanag a als relatief dienst kan doen, tot het besluit dat an in elk geval a bevat. Het is mogelijk, zelfs hoogstwaarschijnlijk dat a in de eerste plaats een demonstratief is, en als artikel in 't Makassaarsch optreedt, maar er is een nauw verband tusschen betrekkelijk vnw. en lidwoord, en het is niet noodzakelijk aan te nemen dat a in an niet reeds als relatief gevoeld werd, want een verbinding van twee relatieven tot één woord is niet ongewoon. Een tegenhanger is yadin, yadyan, bestaande uit het relatief vadi, en n, an; het onderscheid zou alleen daarin bestaan dat vadi Skr. is, en a inheemsch. Ak is dus a, dat, + k: dat 'k: at = a + t: dat ge; enz. Yan is op dezelfde wijze te verklaren: va is in 't Oudj., Ibanag, enz. "hij, zij, het; dezelfde, en ook "degene die, hetgeen; in 't Ojav. ook "dat" = van. Zie hier eenige bewijsplaatsen. De ni musuhta väparö, door Uwe vijanden die nabij zijn, Ram. 13, 73. Matus sang bala Daitya ya pëjah, bij honderden sneuvelden de Demonenmanschappen (eig. bij h. waren de D. die sneuvelden), Sutas. Nivata juga yahurip muwah, het is geheel zeker, dat hij weder levend wordt, AW. 141. Mungöng tanwruh yawaknya wuta těkap ing rāga wişaya, hij verdwaast, niet merkende dat ziin persoon zelf verblind is door zinnelust, 58. Niyata ya mapasah mwang tiba ring Aweci, zeker is het, dat hij te gronde gaat en ter Helle daalt, Ram. 19, 30. Het veelvuldig voorkomende awās ya beteekent hetzelfde als byaktān; bijv. Awās va kita kewala kahyunanya, zekerlijk zult Gij alleen door haar begeerd worden, 2, 52. Pějahāwās ya kasambya, hij zal omkomen, zékerlijk verschalkt worden, 1, 53; vgl. de Grieksche uitdrukking &nlovors. Opmerkelijk is ook dat ya, waar het tusschen twee adjectieven staat, geheel overeenkomt met Sund. nja. Bijv. hana ta prasada maruhur ya magong, er waren torens hoog en groot; hana mandapādbhuta ya ratnamaya, er waren wonderschoone, uit edelsteenen bestaande voorhallen, 8, 54. Zelfs in 't Nieuwjav. ofschoon in een ouderwets gekleurde taal. ontmoet men soms an als relatief; bijv. anamajam HS. Babad; dit vergelijke men met Sangir. isai'n. Of Sund. nja soms eenvoudig een bijvorm van ya is, is een vraag die we hier laten rusten. Hoe licht een demonstratief overgaat in een relatief, blijkt o, a. uit ons eigen die, dat, Duitsch der, die, das, Engelsch that, en niet minder uit het Bugin. iya; bijv. Na iya ro arunge, ĕngka-ni seuwa anana, iya riyasĕnge Mu-

hamma, en die vorst had een zoon, die M. genaamd was 1; doch men zou ook kunnen zeggen: "hij was genaamd M.", en dit is zelfs verkieselijk, omdat 't Bug. gelijk ook 't Makassaarsch een betrekkelijken bijzin uitdrukt op dezelfde wijze als 't Oudj, door de verbinding der verkorte voornaamwoorden met het gezegde. Het Maleische yang dankt zijn relatiefbeteekenis aan ng, dat een verkorte vorm is van Ibanag nga; ook in 't Oudj. komt ng op zich zelf een enkele maal als relatiefpartikel voor, o. a. BY. 1, 7.

Aanmerking II. In 't Makassaarsch en Bugineesch dienen verkorte voornaamwoordsvormen om uit te drukken wat in 't Oudj. geschiedt door n. an. en anders door genoemde verkorte vormen. De meest gewone vormen zijn: 1 ps. enk. Mak. en Bug. ku; 2 ps. enk. Mak. nu, Bug. mu; 3 ps. na. Bijv. Mak. ngapa nu-lampa, waarom (met klem) gaat gij? Vgl. Oudj. bijv. ndi'n hana, of Sund. ti mana nja asup? Fransch "pourquoi est-ce que vons allez?" Mate na-lollong djing, hij stjerf door een geest weggevoerd wordende, dewijl hij door een geest werd weggevoerd 2; Bili na-katinrowi, een kamer, door hem beslapen; e.k. waarin hij slaapt. Leyang na-pamantangi, een hol, dat hij bewoont. Sura leba ki ku-djandji, een geschrift, dat ik u beloofd heb. Pon na ta nuw-asènga, zoo gij dat niet weet. Ta na-papisabiyangi, hij geeft er geen kennis van. Bugineesche voorbeelden: Iya-mi ku-ĕngka, dáárom slechts, ben ik er. Wanuwa naonrowi, 't land, dat hij bewoont. U- papada ko tau na-tikeng setang, ik vergelijk u met iemand die door een duivel bezeten is. Engka-ni duwa ana na-djadjiang, er waren twéé kinderen, die hij teelde. Ri lino të kumatjënning, in deze wereld, ondervind ik geen geluk. Muw-angauiwi ro iko na-surowi a n u , gij erkent, dat gij het zijt, die iets bevolen hebt (eig. die bevolen heeft, of: door wien bevolen is). Gangka iko naritaro djënnang, sedert gij tot Dj. aangesteld zijt. In deze twee laatste voorbeelden nadert de constructie die van de Oudjavaansche met », want wil men in deze taal 't pers. vnw. bezigen, dan zou na ko een vorm met m moeten volgen, ofschoon ik nooit iets anders aangetroffen heb dan bijv. het u nya ko 'n-laku, e. dgl.

Annmerking III. Het gebruik van de verkorte voornaamwoordsvormen is zeer ontwikkeld in de zgn. Melanesische talen, die hoezeer

Voor andere voorbeelden zie Matthes, Boeg. Spr. § 245.

² Jonker, Biman. Spr. 3, noot 1.

⁷º Volgr. V.

ze phonetisch veel geleden hebben, in andere opzichten veel ouds bewaard hebben. Terwijl ik in 't algemeen verwijs naar 't inhoudriike werk van R. H. Codrington, getiteld "The Melanesian Languages", vestig ik hier in 't bijzonder de aandacht op 't gebruik dier vormen in de taal van Norbarbar (Ureparapara) en van Maewo

(Aurora).

't Norbarbarsch heeft in den Onbepaalden Tijd des werkwoords o. a. deze vormen: enk. 1 ps. no ka van (voor ko, door klinkerassimilatie), gewestelijk no k-van, ik ga; 2 ps. niek wu van; 3 ps. kie ni van (gewest. ke n-van); mv. 1 ps. kemem (gewest. kamam) van (excl.); ren (gew. gen) van (incl.); 2 ps. kimi van; 3 ps. ker van. No, ino, in't Mota nau, inau is de volle vorm van den 1 ps., = Aneityum ainyak, nyak, Toumbulusch niyaku 1; niek uit nikau, Tag. ikau van den 2 ps.; kie, ke van den 3 ps., eigenlijk een aanwijz. vnw. = Oj. iki, ike, of ikihën en Nj. kiye; kemem (kamam), wij (excl.) bestaat eigenlijk uit den vollen vorm keme (kama) = Oj. kami + mami; ren (gen), wij (incl.); kimi, gijlieden, = Oj. kamu; kier (ker) bestaande uit kie (ke) en meervoud r = Oj. ra. No k-van, enz. komt geheel overeen met Oj. aku k-para; ko m-para of ko mu-p; iki (ya) n-para; kami kām-para; kita t-para; kamu para; ya r-para (iki r-para).

In 't Maewo staan de volle vormen gewoonlijk in hoofdzinnen, de korte in bijzinnen. Bijv. nau u toga ne revereve, ik zit en schrijf; beter gezegd: ik zit te schrijven; niko n t. go r., gij zit te schrijven; ia u t. ti r., hij zit te s.; gida u t. te r., wij (incl.) zitten te s.; gami u t. ge r., gijlieden zit te s. 2 De overeenkomst met het Oudj., Bug., Mak. is onmiskenbaar.

t Ten onrechte ziet Codrington, o. c. p. 387 in no een verbaalpartikel.

Dok hier ziet Codrington o. c. p. 414 in ne go, enz. verbaalpartikels.

OVER DE EIND-MEDEKLINKERS IN HET ROTTINEESCH EN TIMOREESCH.

DOOR

J. C. G. JONKER.

In het volgende zal beproefd worden eene verklaring te geven van de herkomst en waarde der slot-medeklinkers in het Rottineesch en Timoreesch. Er was daartoe eene te uitvoerige vergelijking met de naast verwante talen noodig, dan dat die bespreking in de spraakkunst der genoemde talen had kunnen geschieden. Met de naast verwante talen worden bedoeld, de talen der Oostelijke afdeeling der Maleisch-Polynesische taalfamilie, die zich, gelijk het Rottineesch en Timoreesch, door de genitief-constructie van de Westelijke verwanten onderscheiden, voor zooverre zij voldoende bekend zijn, nam. het Kupangsch, het Tettumsch, de Ambonsche tongvallen, het Burusch, het Sikkaneesch met het Soloreesch, terwijl voor de volledigheid ook iets van de overige, tot deze afdeeling behoorende talen, als die der Zuid-Wester-eilanden, zal gezegd worden. 1 Alleen met het Rott., Tim. en Kup. ben ik nader bekend, van de overige put ik mijne gegevens uit de algemeen toegankelijke bronnen. De voorbeelden zijn in 't algemeen zoo gekozen, dat zij ook zonder eene uitvoerige behandeling der klankverschijnselen in de verschillende talen duidelijk zullen zijn, zoo noodig, is er eene korte toelichting bijgevoegd.

In het Rottineesch van Pada of Termanu kan een woord, behalve op een klinker, uitgaan op eene k, s of n. Het aantal woorden, welke met eene k gesloten zijn, is zeer aanzienlijk, veel minder talrijk zijn die, welke op eene s uitgaan, terwijl slechts een zeer gering getal op n eindigt. Van de woorden, welke eene slot-k vertoonen, eindigen enkele ook in de verwante talen op dienzelfden

De geheel afwijkende talen van Ternate, enz., blijven buiten beschouwing.

medeklinker, (al of niet duidelijk uitgesproken), bijv. fufuk, molm, (Mal. bubuk, enz.); mafuk, dronken, (Mal. mabok); tasak, gaar, (Bat. dial. idem, Mal. masak). Meestal vertoonen zij evenwel of andere sluiters, als: dok, blad, (Mal. daun, enz.); teuk, jaar, (M. P. taun); tauk, indigo, (Mal. tarum, enz.); nesuk, stampblok, (Mal. lesung); uak, ulak, ader, pees, (Mal. urat, enz.); belak, zwaar, (Mal. berat, enz.); ulek, worm, (Mal. ulat, Jav. ulěr), of wel eindigen zij niet op een medeklinker, als: amak, vader, (M. P. ama); limak, hand, arm, (M. P. lima); bunak, bloem, (Mal. bunga); fulak, wit, (Bis. pulau, Ibn. furau); matak, rauw, (Mal. mentah, Mak. mata), enz. Waartegenover staat dat een aantal woorden evenmin een slotmedeklinker vertoonen als de verwante talen, als; afu, asch, (M. P. awu); ata, slaaf, (M. P. idem); bafi, varken, (M. P. wawi), of wel een slot-consonant verloren hebben, bijv. manu, hoen, (M. P. manuk); tua, dial. echter tua, palmsap, lontarpalm, (M. P. tuak); ndala, paard, (Jav. djaran); bisu, zweer, (Mal. bisul): laö, dial. raö, kookplaats, (Mal. dapur, End. rapu), enz.

Eveneens kan de slot-s beantwoorden aan eene s in de verwante talen, bijv. hanas, warmte, warm, (M. P. panas); teas, 't hart van hout, (Mal. těras, enz.); niïs, dun, (M. P. nipis). Maar ook de s kan staan, waar de verwante talen ôf een anderen sluiter vertoonen, als in taüs, vrees, (M. P. takut); petas, gezwel, (Kup. petang, gezwollen), ôf geen medeklinker aan het eind van het woord hebben, als in teis, drek, (M. P. tai); mamates, de dood, een doode, van mate, sterven, (M. P. matay). Vgl. voorts de uitvoerige behandeling van de s als sluiter, hier beneden.

Tot de weinige zuiver Rottineesche woorden, (voor zooverre mij bekend), die op eene n uitgaan, behooren: anin, wind, (M. P. angin); udan, regen, (Mal. hudjan, enz.); liun (denkelijk Bug. liyung) en sain, welke beide nde diepte der zeen beteekenen, waarbij nog gevoegd kan worden fulan, dial. = bulak, maan, maand, (M. P. wulan), benevens met eene stellig anorganische slot-n: natun, honderdtal, (Mal. ratus, enz); lifun, duizendtal, (Mal. ribu, enz.), waarbij ook wel lain, bovenste deel, boven, (zie verderop).

Al de hierboven opgesomde woorden zijn nomina, hetzij substantiva, hetzij adjectiva. En dit is geen toeval. Komen bij dergelijke naamwoorden afleidingen voor met verbale beteekenis, dan ontbreekt, (als regel, het nadere zie hierachter bij de werkwoorden), de slotconsonant, onverschillig of de woorden in de verwante talen een

slot-medeklinker vertoonen of niet, bijv. namatasa, 1 gaar worden, naast tasak; nadò, bladeren hebben of krijgen, naast dòk; namabela, zwaar worden, naast belak; nabuna, bloeien, naast bunak; namahana, warm worden, nahana, warm maken, naast hanas; nakatataü, bang maken, naast taüs. Ook wanneer het stamwoord, zonder prefix en zonder voorhechting van het pers. voornw., als werkwoord optreedt, verliest het den slot-medeklinker, als: fufu, (bijv. pelak-ala fufu sò, de maïsplanten zijn door de boeboek aangetast), naast fufuk; fula, (bijv. mata-na fula, zijn aangezicht = hij, is of wordt bleek), naast fulak, (wit, als blijvende eigenschap); tei, groote behoefte doen, naast teis; ana uda, 't regent, naast udan. Hier mogen nog eenige voorbeelden volgen: kabaö, laag, ondiep worden, kababaö, laag, ondiep maken, bij kabaök, laag, ondiep; mangalèdo, het wordt licht, de dag breekt aan, bij mangalèdok, licht, helder, schitterend, (van nangalèdo, schitteren, van lèdo, zon); kailí, (kamau), wild, schuw, (tam) worden, kaililf, (kamamau), wild, schuw, (tam) maken, bij kailís, (kamaus), wild, schuw, (tam). Zoo van manek, vorst, koning, kesen, keizer, (met n voor l, de titel wordt, gelijk bekend, door den vorst van Sonnebait gedragen): mane, (kèse), vorst, koning, (keizer) zijn of worden, bijv. in de vertaling door Fanggidaej van Luc. III: 1. De neu Tiberius kèse tenk sanahulu lima, laë - - Herodis mane nème Nggalilia, enz.

In de bovenstaande voorbeelden, met uitzondering van eenige der op eene s eindigende, is blijkbaar het nomen 't oorspronkelijke, en is daarvan de verbale beteekenis afgeleid. Omgekeerd staat naast elk werkwoord een vorm door k gesloten, die de beteekenis van het verbale substantief heeft, bijv. mamaik, het komen, komst, van mai, (M. P. idem); aänek, het vlechten, van ane, (Kup. aneng, Mal. anjam); welk subst., afgeleid van een verbum, wat zoo innig met het verkorte pers. voornw. verbonden wordt, dat men voor het gemak van vervoeging spreken kan, den volgenden vorm heeft: natanek, vraag, van natane, (Mal. tanja): zoo ook nabunak, het bloeien, van nabuna, enz. Dezelfde vorm kan ook als adjectief optreden, bijv. ai (hout) lelepak, draagbaar, van lepa, (Mak. lémbara); hade (rijst) papauk, stamp-rijst, rijst bestemd om

¹ Eigenlijk derde pers. enkelv.; het wordt gaar, voor het gemak zal steeds als vertaling de infinitief gebezigd worden.

gestampt te worden, soms ook wel voor: gestampte rijst, van pau. (Tag. bayo); neä (mat) bubusuk, mat, waarop de kapas met den boog bewerkt wordt, van busu, (Mal. busur, enz.); dedeä natanek, eene zaak, waaromtrent navraag gedaan wordt. Voorts kunnen deze subst, ook eene meer concrete beteekenis hebben, als: aänek, vlechtwerk; lelepak, draagstok; bubusuk, boog om de kapas mee te bewerken; aäsok, plaats, waar men water schept, van aso, (Ceram asu, Jav. ngangsu); nininuk, drank, van ninu, hij drinkt, (M. P. minum); in dit geval soms zonder reduplicatie, als: biak, naast bibiak, stuk, brok, van bia, splijten, houwen, (End. mbiä, gespleten, vgl. Mal. bilah); salak, schuld. van sala, (Mal. salah), enz. Eene enkele maal is het substantief in de meer concrete beteekenis niet door eene k gesloten, bijv. sisilo, geweer, van silo, schieten. 1 De vorm vertoont dus alle schakeeringen van beteekenis, welke een verbaal substantief kan hebben, met uitzondering van die ter aanduiding van den agens. Hiertoe bezigt het Rott, een prefix mana, soms ook ma, welk laatste ook bij adjectieven in gebruik is. Zij worden door het prefix genoeg als naamwoorden gekenmerkt en missen de slot-k meermalen, bijv. manafè, die geeft, gever, van fè, (Jav. weh, Mal. beri, enz.); mabela = belak, zwaar. Evenwel wordt ook een groot aantal van de met deze prefixen afgeleide woorden, door eene k gesloten; als regel geschiedt dit, als een woord met ma van een substantief is afgeleid. (als mabafik, die een varken heeft, van bafi); als van een adj. naast dien met ma geen eenvoudiger vorm in gebruik is; als een met mana van een werkw. afgeleid woord, meer het karakter van een adjectief heeft, (als manamatek, gestorven, van mate), en gewoonlijk ook wanneer ma de plaats van mana vervult, (bijv. mamanènek, die hoort, van namanène, hooren, Mal. dengar, enz.). Steeds op eene & eindigen vormen als: nanatunuk, gebraden, of wat gebraden kan worden, van tunu, (M. P. idem). De stamwoordelijke adjectieven, uitgenomen die op s uitgaan, hebben als regel eene k aan het slot. Is van zulk een adjectief geen afleiding in gebruik, dan komt daarnaast de vorm zonder slot-k in meer verbale beteekenis voor, gelijk boven fula naast fulak, of bijv. mada, Idroog worden, uitdrogen, naast madak, droog, (Tag. mala, enz.). Door toevoeging

Het is niet de bedoeling hier eene nauwkeurige beschrijving van de verschillende afleidingen te geven, maar alleen om het beginsel aan te duiden; bijzonderheden, uitzonderingen, enz. worden dan ook in 't algemeen met stilzwijgen voorbijgegaan.

van & kunnen ook adjectieven van subst. afgeleid worden, bijv. batuk, hard, van batu, steen, (M. P. watu). Voorts wordt eene k aangetroffen achter als adjectief gebezigde samenstellingen, als hataholi (mensch) tène-besik, iemand met ijzeren ribben, d. w. z. een dapper man, van besi, Mal. besi; hataholi alanalak, iemand, die door arak bevangen is, van nala, hij neemt; ook dient de k om van eene uitdrukking een substantief te maken, bijv. ana usik-a ta hapu-n boek, wat hij najaagt, verkrijgt hij niet, (van ana usi, hij jaagt na + k en het lidwoord a); bua au lepak, goederen, welke ik draag, (van au lepa, ik draag). Ten laatste komt & aan het slot van met een prefix ka afgeleide naamwoorden, als: kabafik = mabafik, die een varken heeft; kafepak (meer dial. dan Termanusch) = manafepa(k), die slaat; kaduak, tweede, alle twee, van dua, (Mal. idem). Hier komt echter ook meermalen eene s voor, bijv. kabulus of kabubulus, behaard, mast buluk, haar, veeren, (M. P. wulu).

Voorts staat naast sommige verba een op suitgaand subst. in dezelfde functie als overigens de met & gesloten verbale subst. in meer concreten zin, als het bovengenoemde mamates. de dood, (niet: het sterven), ook: een doode, (d.i. ma + mates, dat "dood" beteekent, de vorm is dus eigenlijk onregelmatig); petas, gezwel; verder: tataos, daad, werk, van tao, doen, werken, (vormelijk Mal. taruh, enz.); tatatis, hak, bij tati, hakken, enz.

De overige tongvallen van het Rottineesch leveren, wat de sluitletters aangaat, over het algemeen geen andere bijzonderheden op,
dan dat bij de meeste, in plaats van de slot-k, de ingeslikte medeklinker staat, bekend uit het Makassaarsch, Bugineesch, Sangireesch,
terwijl in het eene dialect, bijv. voor het lidwoord a, de ingeslikte
medeklinker verandert in k, in het andere een hiaat blijft bestaan.
In enkele dialecten staat deze ingeslikte medeklinker, (k voor het
lidwoord), ook voor eene Termanusche slot-s, terwijl ook de n van
udan, anin, in enkele verdwenen is. Nu en dan komt het voor,
dat een woord in een dial. eene k vertoont of den ingeslikten medeklinker, waar het Termanusche woord geen sluiter heeft, (als in het
boven opgenoemde tua = tua, palmsap), of omgekeerd.

Eene uitzondering maken echter de tongvallen van Dengka en Oenale; dáar toch is, behalve de ingeslikte medeklinker, de s en n, ook eene t als sluiter bekend, (zie ook beneden bij de werkwoorden). Deze t kan aan eene oorspronkelijke t beantwoorden, bijv. D. belat, Oen. berat = belak, (Mal. bërat, enz.), in de beteekenis van:

zwaar werk, heerendienst; mbunut = punuk, vezelhulsel van de kokosnoot, (Tag. bunut, enz.); de-fat = de-fak, regentijd, westmoesson, (van de, water en fat, fak = Mal. barat, enz.). Niet zelden hebben echter ook deze dial, den ingeslikten medeklinker voor eene oorspronkelijke t, bijv. bela, bera = belak, in de beteekenis van: zwaar; ua, ula, ura = uak, ulak, pees, ader, (Mal. urat, enz.). Eene anorganische t = Term. k vertoonen zij gewoonlijk in het verbale substantief, als: lelembat = lelepak, het dragen met een stok, draagstok; bubusut = bubusuk, het bewerken van de kapas met den boog en de boog daarvoor; zoo ook ndandaut = ndandauk, naald, (Mal. djarum, enz.); nafadet = nafadak, gezegde, van nafada, nafade, zeggen; ook in de vormen met mana, welke in het Term. eene k vertoonen, als; manadadit = manadadik, wat geschiedt, gebeurtenis, van dadi, (Mal. djadi). Evenwel wordt ook hier dikwijis de ingeslikte medeklinker in plaats van de t aangetroffen, welke, voor zooverre mij bekend is, ook regelmatig staat in een vorm als nanatunu = nanatunuk. Vooral in Dengka dreigt daarenboven de t meer en meer door den ingeslikten medeklinker verdrongen te zullen worden.

Uit het bovenstaande blijkt voldoende, dat het Rottineesch er naar streeft om de nominale en verbale functiën van eenzelfde woord, dat voor den tegenwoordigen toestand als grondwoord te beschouwen is, vormelijk van elkander te onderscheiden, en dat in het algemeen het eindigen op een der slotmedeklinkers, welke in het Rottineesch mogelijk zijn, het teeken van een nomen is, ofschoon er ook, gelijk later blijken zal, bij de verba slot-consonanten voorkomen, en, bij nitzondering, ook wel het nomen tegenover het verbum niet onderscheiden wordt, bijv. sefe (= Bug. wise, Sund. boseh, enz., met omzetting), dat zoowel "pagaai" als "pagaaien" beteekent. Toch kan men zulk een Rottineeschen slot-medeklinker, niet gelijkstellen bijv. met een dergelijken in het Maleisch. Het woord van "kind" in betrekking tot de ouders, luidt zoowel in het Mal, als in het Rott, anak, (de bijzondere uitspraak van de slot-k in het Mal. kan in algemeen vergelijkende studies verwaarloosd worden). Maar terwijl die k in het Mal. een vast, essentiëel gedeelte van het woord uitmaakt, is dit in het Rott. niet het geval; daar verdwijnt die & toch niet alleen in samenstellingen, enz., maar wordt ook als een pers. voornw. aan het subst. gehecht, bijv. met 't pronomen v. d. 3den persoon n: ana-n; zoo ook tatao-n van tataos; dial. bela-n van belat.

Het Timoreesch is zeer nauw verwant aan het Rottineesch. Ook hierin wordt hetzelfde onderscheid gemaakt tusschen nomen en verbum, bijv. namtás, gaar worden, naast mtasa, gaar, (Bat. dial. tasak); naúl, regenen, naast ulan, regen, (Mal. hudjan, enz.); abtai, kleeden, naast tais, sarong, kleedingstuk, (Tag. tapis); su', meten, naast suüt, suät, maat, (Mal. sukat), enz.

Een Tim. woord kan, behalve op een klinker, uitgaan op eene b, f, h, k, m, n, s, t, alsmede op den ingeslikten medeklinker, (buiten beschouwing blijven, ook voor hetgeen in het vervolg zal gezegd worden, de woordvormen, welke ontstaan door wegwerping van de a, wanneer deze anders de vocaal zoude zijn waarop het woord uitging, gelijk in het bovengenoemde namtás naast mtasa, dus wordt de p, bijv. in le p, indompelen, niet als sluiter beschouwd). Bij de behandeling der verschillende slot-consonanten zal het raadzaam zijn van de bovengegeven alphabetische volgorde af te wijken.

De b komt alleen voor bij afgeleide werkwoorden, als nalukib, schade doen lijden, van het ontleende luki = Mal. rugi, zie voorts de werkwoorden.

De slot-1, in andere dialecten r, (ook vooraan en in het woord bezigt de eene tongval alleen l, de andere r), komt eveneens, met enkele uitzonderingen, alleen bij de werkwoorden voor, (zie aldaar). In de (of althans in sommige) l-dialecten komt de l, welke dus niet tegenover eene r staat, nog op andere wijze als sluiter voor, namelijk na naamwoorden, welke zonder dien sluiter op eene e zouden eindigen, als: umel, in het r-dial. van Amarassi ume, huis, (Mal. rumah, enz.); anel, rijst, (Tag. palay, enz.); lèhel, naast lahi, (Amar. rehe, rahi), huidvuil, (Mal. daki); matel, groen, (Mal. mentah, vgl. bijv. Ibn. ata), doch atef, hart, lever = (Mal. hati), vgl. beneden, terwijl elk verbaal woord, als bijv. mate, sterven, (M. P. matay), die slot-I mist. De verklaring van dit verschijnsel, dat zuiver Timoreesch is en reeds hier volgen kan, is wel de volgende. De Timorees is gewoon de eind-vocaal van een naamwoord, hetzij afzonderlijk, hetzij in zinsverband, zeer duidelijk uit te spreken, zoo zelfs dat het einde van de vocaal meermalen consonantisch klinkt. Het sterkst komt dit uit bij de woorden, welke op eene δ eindigen, waar meermalen aan het slot duidelijk eene g gehoord wordt, niet alleen als eene vocaal voorafgaat, als bijv. in ao, aog, kalk, (Mal. kapur, Jav. apu, enz.), maar ook als een consonant voorafgaat, als bijv. neno, nenog, dag, (R. ledo,

Sumb. lodu, dial. ladu, zon), vgl. voor die g, as(u)gwain, deze hond, nen(o)gwain, deze dag, uit asu, neno en afn. Daarentegen is de nitspraak van de eindvocaal van een werkwoord zeer onduidelijk, zoodanig, dat een Europeesch oor mat voor mate, sterven, nin voor ninu, hij drinkt, meent te hooren. Ook dit verschil in uitspraak kan als een verschil tusschen nomen en verbum beschouwd worden, het is evenwel, voor zooverre mij bekend is, zuiver Timoreesch, in het Rottineesch bestaat dit verschil niet. Nu zal de consonantische uitspraak aan het slot van de è bij nomina wel even sterk geweest zijn, als bij de d, en deze consonant moet tot / geworden zijn, gelijk bijv. in het Sangireesch eene l voor y kan staan, als in kabala = kabaya. Als bewijs dat deze l zuiver phonatisch is, kan het volgende dienen. Volgt op een werkwoord het partikel en tot aanduiding van den verleden tijd dan herkrijgt de eindvocaal de volle waarde, maar verandert tevens in den verwanten medeklinker, bijv. nin(u)gweu, hij heeft gedronken, (vgl. boven as(u)gwain), van ninu, fan(i)djen, teruggekeerd zijn, van fani, (M. P. wali). Van mate, enz. nu kan deze vorm, in de dial., welke umel, enz., bezigen, matelen luiden.

Een oorspronkelijke neusklank als sluiter is beter bewaard gebleven dan in het Rottineesch, ook de m en ng zijn tot n geworden, bijv. behalve anin, wind, (R. idem), ulan, regen, (R. udan). funan, maan, maand: (R. bulak, fulan); ook lalan, ranan, weg, (R. dial. dalak, Mal. djalan, enz.); ton, jaar, (R. teuk, M. P. taun); metan, zwart, (Mal. hitam); luin, de zeekoe, (R. luik, Kup. duing, Mal. duyung). Toch is een oorspronkelijke neusklank meermalen vervangen door eene k, den ingeslikten medeklinker, of eene f (zie aldaar), of wel geheel afgeworpen, behalve bij verba bijv. in oka-timu, komkommer, ('t laatste gedeelte bij Mal. hantimun), lui naast luin, de zeekoe.

Eene anorganische n komt zeker voor, evenals in het Rottineesch, in natun, (R. idem), honderdtal; nifun, (R. lifun), duizendtal; voorts in naten, graf, (Sikk. rateng, Sumb. reti, dial. rati), en denkelijk in meerdere woorden.

De m is als sluitletter een nevenvorm van de m en komt alleen in naamwoorden voor, bijv. taum, indigo, (R. tauk, Mal. tarum, enz.); hukim, omzetting van kunik, kurkema, (R. kunik, Mal. kunjit, enz.); ekam, de pandanus, (R. henak, dial. hendak, enda, Kup. edan, Sik. peddang, naast Jav. pandan, eene nd en nd uit nt worden in het Tim. als regel tot k), heum, mangga,

(Ceram. hau-r, Mal. pauh, dus met anorganischen sluiter). Over deze m zie voorts beneden.

Eene oorspronkelijke t als sluiter is zelden gespaard, voorbeelden zijn: ut, zemelen, (R. uk, dial. ut, Sund. huüt); voorts wel in het bovengenoemde suüt, suät, maat, naast su', meten, en in puät, sleepnet, (Mal. pukat), naast pu', daarmede visschen. Gewoonlijk echter is de t verdwenen, bijv. kaï, haak, (R. kakaik, Mal. kait), naast kai, haken; of wel de t is door den ingeslikten medeklinker of eene f vervangen; zie beneden.

Daarentegen kan van elk werkwoord, dat op een klinker uitgaat, (en hierbij rekent ook de overigens verdwenen a aan het einde mede), een vorm afgeleid worden, als: asanat, die verkeerd doet, misdrijft, van san, (Mal. salah); afanit, die terugkeert, van fani, (M. P. wali); alòlot, aròrot, die slacht, doodt, van lòlo, ròro, (R. dòdo, Sumb. ròre), enz.

Meermalen staat daarnaast een vorm zonder voorgevoegde a met de beteekenis van het verbale subst. in meer concreten zin, als van san: sanat, schuld, misdrijf, (R. salak); mnahat, voedsel, (R. nanaäk), van nah, (R. naä, M. P. stam kan), eten; mninut, drank, (R. nininuk), van ninu, (M. P. minum); pupat en sfut, blaasroer, van pup, nasfú, met een blaasroer schieten, (vgl. R. fupuk, dial. fufupu, pupupu, blaasroer, van fupu, met het blaasroer schieten, naast pu, blazen); vandaar een vorm als: salat, sarat, werpnet, van sal, sar, (van het het Mal. Skr. djala), daarmede visschen; voorts nên(o)-saet, of nêon-saet, plaats waar de zon opstijgt, het oosten, van nêno, zon en sae, stijgen, (R. saë, Tag. sakay), enz.

Eene oorspronkelijke slot-s is bewaard, bijv. in manas, zon, (Tettum manas, warm, M. P. panas); tes, teas, hart van 't hout, (R. teas, Mal. teras, enz.); mainihas, dun, (R. niïs, M. P. nipis); mnes, mneas, gebolsterde rijst, (Mal. beras, enz.). Verdwenen is de oorspronkelijke s, behalve in een aantal werkwoorden, bijv. in natun, honderdtal.

Eene anorganische slot-s komt voor in dezelfde waarde als een anorganische slot-t, bijv. amnitas, die ziet, van nita, (M. P. kita); amates, die sterft, gestorven is, dood, van mate, (M. P. matay); tbuüs, knoop, bij natbú, een knoop leggen, (grondwoord M. P. wuku); taos, daad (= R. tataos), van tao, (vormelijk Mal. taruh, enz.); zoo ook batis, deel, van bati, deelen; tutas, verlengstuk, van tut, verlengen, aanlasschen;

tnões, rij, bij natnõe, op eene rij zijn; enz. De s staat dus blijkbaar voor de t wanneer het woord-zelf (hetzij in 't stamwoord, hetzij in 't voorhechtsel) reeds eene t bevat. Op deze wijze ook amtaus, die vreest, bangelijk, mtaus, vrees, (R. taüs) nevens namtau, (M. P. takut), hetzij hier de s uit de oorspronkelijke t is ontstaan, hetzij zij de anorganische Tim. sluiter is, (in het Kupangsch Mal. zegt men: takus, voor takut).

Voorts vertoont het Tim. eene anorganische slot-s in volksnamen, als: Lôtes, Rôtes, Rottineesch, een Rottinees; Sinas, Chineesch, een Chinees; Nai-lasis (— rasis), iemand van Amarassi, enz.

Ook bij eenige overgenomen woorden, als: solnanus, Port. soldado, bakus (in Amar.), Port. banco. En voorts in een aantal woorden, welke oorspronkelijk geen of een anderen sluiter vertoonen, als: benas, hakmes, (R. felas, Sumb. kabèla); takas, (in Amar), teeken, (Kup. tadan, M. P. tanda, zie boven ekam); mnahas, honger, (R. laäs, Mal. lapar, enz.); honis, levend, (R. dial. horis), bij moni, (R. mori, Sumb. mirip, Mal. hidup, enz.); nenas, de schaduwboom, (R. delas, dial. lelas, Mal. dědap).

De k en de ingeslikte medeklinker zijn niet uit elkander te houden, beide komen in alle tongvallen voor, maar in de eene komt de k veelvuldiger voor dan in de andere; zoo hebben bijv. alle dial. elak, erak, trap, ladder, maar voor Amar. esuk, stampblok, bezigt Tabenu en andere esu. Zulk eene k of ingeslikte sluitletter kan staan:

a. waar een woord in de verwante talen eveneens op eene keindigt, bijv. fufu, molm, (R. fufuk, Mal. bubuk); lèlo, rèno, Mal. djëruk, (R. dèlo, dèro, dial. ook dèlo); mtasa, gaar, (R. tasak, enz.). Misschien sonok, sono, lepel, naast sono, opscheppen, vgl. Mal. sendok, doch waarschijnlijker behoort dit bij Mal. sudu, Jav. suru. Dikwijls is evenwel eene oorspronkelijke slot-k verdwenen, als in manu, hoen, (M. P. manuk); tasi, zee, (M. P. tasik); mafu, dronken, (Mal. mabok), enz.;

b. waar het woord oorspronkelijk door een neusklank gesloten was, bijv. elak, erak, trap, ladder, (R. edak, heda-(húk), Kup. elan, Day. heyan, enz.); ika, visch, (R. iäk, dial. ika, M. P. ikan); Tab. akfu, elders akfun, (a)fkún, ster, (R. nduk, Kup. dun, bdun, uit een * wantún, voor wintún = wituěn, vgl. Mal. bintang, en zie boven ekam); voorts Amar.

bahak, sahak, utak = Tab. bahan, pagger, sahan, slijpsteen, utan, groente; ametak = ametan, die zwart is, (Mal. hitam); esuk, esu, stampblok, (R. nesuk, Mal. lesung);

c. waar het woord oorspronkelijk op een klinker uitging, (eene slot-h in 't Jav. of Mal. maakt geen verschil), bijv. ane-dek, andek, sawah, uit anel, rijst en del, water, (R. hade-dek); tèlo, tèno, tèko, (vgl. Jav. ĕndog en boven ekam), ei, (O. Jav. hantëlú, als regel verdwijnt de r van Mal. tělor in het Tim.); hau (boom) - fua, vrucht, (R. boak, ai-boak, M. P. wuah); Amar. hanuk, elders hanu, stamper, (R. aluk, M. P. halu, alu); ki, tros, (R. nggik, Sumb. nggei); bak'ulu, bak'uru = R. manukudu = Mal. méngkudu, béngkudu. Op deze wijze veelvuldig bij adjectieven, als: mate, rauw, (R. matak, Mal. měntah), naast matel, groen; mèë, me, rood, (Mal. merah); mutj, wit, mast mutik, bleek, (Mal. putih); menų, bitter, (R. meluk, merų, vurig, mamelu, sterk, van dranken, dial. melu, meru, bitter, Saw. padu, bitter, sterk van drank, Mal. ampēdu, gal, enz.); maininu, zuur, (Saw. menjilu, Sumb. mayilu, vgl. Mal. ngilu, njilu); enz.;

d. waar het woord oorspronkelijk op eene t uitging of naast een anorganisch Timoreesche t (een voorbeeld met volledig uitgesproken k is mij hier niet bekend): mafena, zwaar, (R. belak, berak, Mal. bërat, enz.); paha, beitel, (R. pak, dial. pat, Mal. pahat) kan echter ook beschouwd worden als afgeleid van pah, vgl. sub g); abi, naast abit, tang, (vgl. Mal. sëpit, enz., mogelijk ook beide van het verbum abi afgeleid); sapa, emmer, (R. dial. sambak, sambat, Sumb. samba, Tettum. knaban); de mninu, drinkwater, naast mninut, drank;

c. naast eene Timoreesche slot-s: Tab. baku = Amar. bakus, bank; Tab. taka = Amar. takas, teeken; afutu, buikband, naast futus, (R. idem), het opgebonden garen, van futu, Kup. butu, Kiss. wuku, binden, (deze woorden behooren tevens sub c); de volledig uitgesproken k is mij ook hier niet bekend;

f. soms naast eene Timoreesche slot-f, als mnasi, (R. lasik), oud = mnasif, vgl. sub e; nø, blad, naast nof, (R. dok, Mal. dann), vgl. sub b;

g. als afgeleid nomen naast een werkwoord, dat op een klinker uitgaat. Het is natuurlijk dikwijls moeielijk bepaaldelijk uit te maken of het nomen eene Timoreesche afleiding is van het verbum, dan wel of in het nomen een oorspronkelijke sluiter is bewaard gebleven, zoowel het een als het ander is mogelijk, bijv. in mtaus, vrees, naast namtau, suät, suüt, maat, naast su', terwijl soms het verbum stellig uit het nomen is ontstaan, als nini, met was bestrijken, van ninik, ninj, (R. lilik, M. P. lilin). Stellig is echter talu, in bale talu, in pand gegeven goederen, eene affeiding van talu, het aan 't Mal. ontleende taruh; zoo ook wel hana, in ume hana, kook-huis, keuken, van nahán, (zoo ook R. uma dododek, van dode); seka, in ik-seka, gebraden visch, van sek, braden, (R. iä sesenak, braad-visch, iä nanasesenak, gebraden visch, beide uitdrukkingen loopen echter dikwijls dooreen); tenu in hau (hout) - tenu, weefgetouw, (R. tetenuk), van tenu, weven, (R. idem, Mal. tenun); mnèso, 't slaan, slaag, (bijv. hapu mneso, slaag krijgen, 't Rott. met een ander woord hapu fefepak) van neso, slaan; ote, hak, van òte, hakken, (R. oti, vgl. R. tatatis, hak, van tati); sapu, bezem, (R. sasapuk), van sapu, vegen, (R. en M. P. idem).

De & wordt op deze wijze aangetroffen, daargelaten het genoemde sonok, sono, lepel, naast sono, opscheppen, bijv. in de (water) — sdek, schep-water, water om op te scheppen, van sde, (R. sde, Kup. sdke, scheppen); bdek, gecastreerd, van bde;

A. ten slotte geeft de ingeslikte medeklinker achter een telwoord daaraan de beteekenis van den Rott. vorm met prefix ka, gesloten door k, bijv. nua, alle twee = R. kaduak.

Eene & komt als sluiter alleen voor bij enkele substantieven, anah, kind, (M. P. anak); lilah, rinah = R. dilak, naam van een boom; nunuh = R. dial. nunuk, waringin; puah, pinang, R. pua, doch Kup. pua-(ka), vgl. beneden, Tett. bua, Bur. fua = M. P. wua(h), vrucht, de vrucht bij uitnemendheid, evenals Mak. rappo, "vrucht" in 't algemeen, en "pinang". De & in anah, is stellig uit & ontstaan, blijkbaar is dit ook bij de andere opgenoemde woorden het geval, al was de & niet altijd organisch.

Eene slot-f komt alleen voor bij nomina en wel voornamelijk bij substantiva, welke, naar hunne beteekenis, tot bepaalde catagoriën kunnen gebracht worden, als: de verwantschapsbenamingen, bijv. amaf, vader, (M. P. ama); ainaf, moeder, (M. P. ina); olif, orif, jongere broeder of zuster, (elders ari, wari, enz.); waarbij ook woorden als: usif, heer, tuaf, idem, (Mal. tuan). Voorts al wat deel uitmaakt van het menschelijk of dierlijk lichaam of van eene plant; bijv. atef, lever (M. P. atay); nimaf, hand, arm, (M. P. lima); mataf, oog, (M. P. mata), (waartoe ook gebracht

moet worden een woord als kanaf, naam); ikof, staart, (Mal. ekor, enz.): uf, boomstam, (R. huk, Bur. pun, Mal. pohon); nòf nast nò, blad; taef, tak; ook wanneer deze woorden in overdrachtelijken zin gebruikt worden, als nimaf, basi; haef, voet (Daj. pai, enz.) en afgezant; ook uf, ook: stam = geslacht: vorst. Bij andere naamwoorden als bijv. munif, roer, (vgl. Mal. kamudi, Bul. muri, achter, enz.); suaf, dakspar, kan, in verband met het voorgaande, de oorzaak van 't gebruik der slot-f geen andere zijn, dan dat zulk een woord steeds beschouwd wordt in verband met iets anders, als deel van iets anders, in casu: roer van 't vaartuig; spar van het huis. Het best komt dit uit in het verschil, dat bestaat tusschen def en del; def is water, dat tot iets behoort, bijv. bij vleesch, als vleeschnat, bij eene vrucht, als vruchtensap, terwijl del, water in het algemeen is. Bij de verwantschapsnamen staat het woord met f ook waar de derde persoon de bezitter is, bijv. amaf, vader, in 't algemeen, in amaf, zijn vader, tegenover au ama (zonder f), mijn vader; daarentegen, bijv. van mataf: in mata-n, zijn oog. Uit de voorbeelden blijkt dat de f, behalve aan 't einde van een woord, dat oorspronkelijk op een klinker uitging, ook voorkomt bij woorden, welke oorspronkelijk uitgingen op eene n als: uf, nof, tuaf, waartoe ook behoort kanaf = O. Jav. ngaran, (voor de k, vgl. Rott. bunga, dial. bungga, in Rengkou buka = Mal. bunga, bloem; nalenga, dial. nalengga, naleka, achterover, Mak. lengang, enz.; Tim. mainiki, koud = dingin; voor de n vergelijk bijv. anel = Mal. padi); op eene k, als: aof, lichaam, (Kup. apa, Jav. awak, vgl. Kup. sipa, negen, M. P. siwa); op eene t, als: uaf, lot, bestemming, (R. uak, lot en ader, pees, Mal. urat, enz.); punuf, omhulsel van de kokosnoot, (R. punuk, dial. mbunut, Tag. bunut). Voorbeelden van adjectieven met f zijn, bijv. munif, jong, (R. mulik, Kup. hmudin, de jongste, van mudi, volgen = Jav. muri, enz.); mnasif, oud, (R. lasik), enz.

De aard der Timoreesche sluitletters is even onwezenlijk als die der Rottineesche, zooals reeds blijkt uit hun verdwijnen, als regel, in de woorden met verbale beteekenis; zoo ook in samenstellingen, bijv. an-monel, zoon, van anah en monel, toch zijn zij iets meer blijvend dan in het Rottineesch, dewijl het pers. voornw. niet achter elk naamwoord gevoegd kan worden, zoodat bijv. R. au anang, mijn kind; ndia anan zijn kind, in het Tim. luidt: au anah, in anah.

Het Kupangsch kent niet het onderscheid tusschen verbum en nomen door het afwerpen van een slot-medeklinker. Bezigt bijv. het Tim. su', meten, naast suät, suüt, maat; tal, tar, verbieden, naast talas, taras, verbod, in het Kup. beteekent sukat, meten, talas, verbieden. Een oorspronkelijke slot-medeklinker kan dus evengoed gespaard zijn bij een verbum als bij een nomen.

Naamwoordelijke afleidingen maakt deze taal: a. door een voorgevoegde s, bijv. skait, haak, van kait, haken; snikan, stok, van tikan, op een stok leunen, welke vormen ook als adjectief kunnen optreden, bijv. ktudi (mes) slimit, vouwmes, van limit, vouwen; b. door een (schijnbaar) infix a als: snukat, maat, van sukat, meten; c. door eene voorgevoegde k, als: ksapat = R. dial. sambat, emmer; dit prefix behoort evenwel niet meer tot de levende formatieve elementen, (de s wordt dikwijls, de k steeds tot h voor een neusklank, bijv. hnikan = snikan, stok; hniki = Sumb. kaninik, soort muskiet); d. door een voorvoegsel in, bijv. in-kait, het haken, ook die, dat haakt of gehaakt wordt; in-mate, het sterven, dood; in-lone, jager, van lono, jagen; ikan innengan, gebakken visch, van nengan, bakken; ktudi in-kikin, scheermes, van kikin, scheren; c. door achtervoeging van eene t, vgl. beneden.

Een Kup. woord kan uitgaan, behalve op een klinker, op n, ng, s, t.

Eene slot-n kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke n, zoo bijv. angin = R. Tim. anin, wind; ulan, Tim. idem = R. udan, regen, bulan = Tim. fnnan, R. dial. fulan, maan, maand; lalan, Tim. idem, weg; voorts ikan = Tim. ika, R. iäk, visch; elan = Tim. elak, R. edak, trap; tikan, op een stok leunen, (Mal. těkan), enz. Ook kan de n staan voor eene oorspronkelijke l, r, bijv. ton, grens, Tim. tol, tor; en zoo wel ook in katen, jeuken, (Jav. gatěl); mumun, den mond spoelen, (Mak. kalimomoró, Mal. kěmur, Jav. kěmu, vgl. balu = Mal. baharu), ofschoon de n aan het slot van een verbum ook eene andere verklaring toelaat, vgl. beneden bij de werkwoorden.

Menigmaal komt eene anorganische slot-n voor, als in: bilin, koopprijs eener vrouw, (M. P. wëli); dakin, huidvuil, (Mal. daki); khalin, halin, zijde, (Bug. wali); kbukun, gewricht, (M. P. wuku); tadan, teeken. (Mal. tanda), enz. (In woorden als ikon, staart, Mal. ekor, enz.; tilun, ei, Mal. tělor, enz., is het onzeker of de n anorganisch is, dan wel staat voor eene

I of r, vgl. boven mumun, het eerste is het meest waarschijnlijk). Voorts bij een aantal adjectieven, als: tuan, groot, (R. matua, idem, Sumb. matua, volwassen, Mal. tua); mamaten, groen, (Ibn. ata, groen, rauw, Mal. mëntah); waarbij ook te brengen is eene n als in blain, een Maleier, van blai = R. malai = Mal. malayu.

Ook bij sommige der bovengenoemde naamwoordelijke afleidingen, als snilin = in-sili, wat geruild wordt, te ruilen is, van sili, (Jav. silih); hmudin, wat volgt, van mudi, (Jav. muri, enz.); hmunan, wat voorafgaat. (Tag. muna); ofschoon dezelfde vorm evengoed zonder sluiter voorkomt, als spupu, blaasroer = R. fupuk, van pupu = fupu.

De slot-ng kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke ng, als in duing, de zeekoe = Tim. luin, R. luik; voorts: isung, stampblok = Tim. esuk, esu, R. nesuk; aleng, houtskool, (R. kadek, Jav. arëng); enz.

Voorts aan eene oorspronkelijke slot-m, bijv. talung, indigo = Tim. taum, R. tauk; mitaug, zwart = Tim. mètan; èneng, zes, (R. Tim. nè, M. P. nēm, ĕnēm); aneng. vlechten, (R. Tim. ane, Mal. anjam, enz.).

Als zeldzaam voorkomende anorganische letter berust de ng wel op eene verwisseling der neusklanken, bijv. sdating, hak, van dati, hakken, (R. tatatis, van tati), vgl. boven snilin; sinang, een Chinees, Chineesch, vgl. boven blain, en zie ook beneden bij de werkwoorden.

Eene slot-s beantwoordt aan eene oorspronkelijke s, bijv. beas, korrel = Tim. mneas, mnes, Mal. beras; nihis, dun = Tim. mainihas, R. niïs; ktelas, hart van 't hout = Tim. tes, of == R. teas; voorts: ngatus, honderdtal, (Tim. R. natun); nanas, warm maken, (R. nahana, naast hanas, warm). Voorts nan eene Jav. r = Mal. t, als kunis, geel, (Jav. kunjir, Mal. kunjit, kurkema); lales, vlieg, (Jav. laler, Mal. lalat).

Eene anorganische slot-s komt zelden voor, voorbeelden zijn hmates, dood, (meestal van een dier, enz. gebezigd, tegenover in-mate, dat van een mensch gezegd wordt) = Tim. amates, R. mates, mamates; kbatus, schelpdier, bij batu, steen, (in het Tim. beteekent fatu, M. P. watu, zoowel «steen» als »schelpdier»); tuas = R. dial. tuäs (vormelijk en in beteekenis = këtupat). Bij deze woorden staat blijkbaar de s op dezelfde wijze als in het Tim. voor eene t, als het woord reeds eene t bevat.

Derhalve is hier ook bij te brengen een woord als hnais, weegschaal, van tai, wegen. Zouder t in het woord staat de s in makas, (R. dial. idem) uit mangga; pingas, schotel, (R. pingak, Tim. pika = Mal. pinggan).

Eene slot-t kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke t als in sukat, meten, vgl. Tim. suät, maat; ulat, ader, zenuw = R. uak, ulak; kait, haken, (M. P. idem, Tim. R. kai); kabut, omwikkelen, (Bal. kaput, Tim. amu); at, vier, (Tim. R. ha, M. P. pat, ampat); enz.

Eene anorganische t komt voor in de betrekkelijk niet talrijke naamwoordelijke afleidingen op Timoreesche wijze, als: kakát, voedsel, eetwaren, van ka, (M. P. kan), eten; mninut, Tim. idem, drank; slingat, spruit, bij naslinga, ontspruiten.

Meermalen bij de bovengenoemde echt Kup. afleidingen als het stamwoord op eene vocaal uitgaat, als: hmukit, (Tim. muīt), dier, van muki, (Tim. muĭ), aanwezig zijn, hebben; rijk zijn, (tegenover hmuki, zaak van waarde, rijkdom); snaput, doek om af te vegen, van sapu, M. P. idem; snodet, scheplepel, (R. sosodek, wel bij Jav. suru, Mal. sudu), enz.

Eene oorspronkelijke slot-k schijnt geheel verloren te zijn gegaan, mocht er aan het slot van een woord, als bijv. hupu = Tim. fufu, R. fufuk = Mal. bubuk, nog een ingeslikte medeklinkerworden uitgesproken, dan is die klank zoo goed als ouhoorbaar. Toch is, althans bij naamwoorden, nog een duidelijk spoor van de oorspronkelijke slot-k overgebleven, namelijk wanneer het lidwoord er achtergevoegd wordt. Het lidwoord toch luidt, na een woord, dat op een klinker eindigt, la, bijv. ahu-la. de asch, van ahu, M. P. awu, terwijl, zoo het woord op een medeklinker eindigt, de aanvangs-consonant van het lidwoord zich richt naar die slot-

¹ Eene t voor eene oorspronkelijke k vertoont overigens smalat, merk, bij malat, als verbum; Tim. malak, marak, stellig van het Port. marca. Voorts is op te merken, dat ook een werkwoord wel een anorganischen sluiter vertoonen kan; een zeker voorbeeld is bijv. bulat, schuim (R. fufudek, dial. fufuret; Tim. fulit, furit, Sund. budah, enz.), wat in het Kup. echter ook "schuimen" beteekent. Hier is stellig de t, die oorspronkelijk de nominale afielding vormde, bij het geringe verschil, dat thans in 't Kup. tusschen nomen en verbum bestaat, uit het nmwoord in het werkwoord gedrongen. Op dezelfde wijze kan ook de n, bijv. in lêten, over iets smals, over eene brug gaan, (naast slêten, brug) tegenover Bug. lete, Mak. tete, Mal. titi, verklaard worden, ofschoon ook eene andere verklaring mogelijk is, zie beneden bij de werkwoorden.

consonant als: lalan-na, aleng-nga, beas-sa, ulat-ta. Hupu echter, met het lidwoord, luidt hupu-ka, (niet hupuk-ka); zoo ook manu-ka, van manu, kip, M. P. manuk; tasi-ka, van tasi, zee, M. P. tasik.

Voor het tegenwoordige Kupangsch moet men dus zeggen, dat deze woorden ka als lidwoord vereischen, feitelijk is de k een overblijfsel van den ouden sluiter.

Het woord voor "voet, been", dus een der woorden, welke in het Timoreesch als algemeene regel eene f aan het slot hebben, luidt in het Kup. in, (Tim. haef, R. eik, Daj. pai, enz.). Evenwel is "mijn voet" au ing (i-ng) of met het lidwoord au i-ng-nga; uw voet, kò i-m of i-m-ma; zijn voet, un i-n of i-n-na, zoodat n in de eerste plaats en oorspronkelijk het aangehechte pers. voornw. v. d. 3den pers. is. Op deze wijze worden nog eenige andere dergelijke woorden behandeld, als tain, buik, (R. teik, Tim. teif, taif, bij M. P. tai); ilun, gal, galblans, (R. heduk, Tim. enuf, Mal. hampedu, enz.); pipin, wang, (M. pipi); dalen, 't hart, in overdrachtelijken zin, (R. dale(k) = Mal. dalam, enz.). Het woord voor "hand" luidt echter: ima = R. limak, Tim. nimaf, waarvan weer au ima-ng of ima-ng-nga, kò ima-m of imam-ma, doch in den 3den persoon un ima of met het lidwoord un ima-ka; zoo ook un mata-ka, van mata, (Tim. mataf), oog; un ilu-ka, van ilu, neus. (Mal. hidung) en zoo van de meeste van deze woorden. Zoo ook bij de verwantschapsnamen: u n ama-ka, van ama, (Tim. amaf), vader; un ina-ka, van ina, (Tim. ainaf), moeder; un ana-ka, (naast au ana-ng, ana-ng-nga), van ana, (M. P. anak), kind, enz. Hierbij sluiten zich nan: ikan natu-ka, vischkuit = Tim. ika in natun, (Ponos. natu ei); ktudi un diku-ka, rug van een mes, (Daj. likut, enz.); enz.

Door het gebruik van ka als lidwoord, blijken voorts vroeger eene anorganische & vertoond te hebben, woorden als: kduli(-ka), doorn, (Mal. duri, enz.); nusa(-ka), eiland, (Tim. nusa, R. nusak, Jav. nusa); balu(-ka), weduwe, weduwnaar. (Tim. banu, R. falu, M. P. walu); ata(-ka), slaaf, (R. ata, Tim. atel); kudu(-ka), bëngkudu, (Tim. bak'ulu); pua(-ka), pinang, (Tim. puah). In plaats van een oorspronkelijken neusklank vertoonen ngala(-ka), naam, (O. Jav. ngaran, Tim. kanaf); ilu(-ka), neus, (Mal. hidung); kikili(-ka) = Mal. giring-giring nu het lidwoord ka; tegenover eene Rott.-Tim. * staat ka

bijv. in khela(-ka), hela(-ka), hakmes = R. felas, Tim. benas; kdela(-ka), de schaduwboom = R. delas, Tim. nenas.

Vele adjectieven vereischen voorts als lidwoord ka, bijv. mea-(-ka), rood = Tim. me; muti(-ka), wit = Tim. muti; balu-(-ka), nieuw, (R. beuk, Mal. baharu); ngilu(-ka), zuur = Tim. maininu; enz.

Meermalen vereischen ook de, in den aanvang genoemde nominale afleidingen ka als lidwoord, bijv. skiti(-ka), strik, van kiti, strikken, waarbij ook hmate(-ka) = hmates, dood.

De met in afgeleide vormen van woorden, welke op eene vocaal eindigen, vereischen ka, hetzij als lidwoord, hetzij bij den derden pers. eukelvoud, dus: in-mate, het sterven, van mate, (M. P. matay), bijv. in: in-mate-ka el-lá lò, het sterven is niet aldus, zoo is het niet als men sterft; in-tana, van tana, kennen, weten. (Tettum. tada; behoort bij tadan, teeken), un in-tana-ka, zijn kennen, weten, zijne kunde.

Ofschoon in het Kupangsch meer slot-consonanten zijn gespaard gebleven dan in het Tim. of Rott., is toch het afwerpen van een oorspronkelijken sluiter volstrekt niet zeldzaam, bijv. tinu, weven, (R. Tim. tenu, Mal. těnun); ninu, hij drinkt, (R. Tim. idem, M. P. minum); dale, binnen, (R. idem, Jav. dalëm); diu, baden, (R. nadiu, Mal. dirus, enz.); pulu, kleefrijst, (R. idem, Mal. pulut), enz.

In samenstelling verdwijnt een Kup. slot-medeklinker even als in het Rott. en Tim., ook al is hij oorspronkelijk, bijv. ul-ai, vuurregen, van ulan en ai; laelpenga, soort vlieg, van lales en penga. Dewijl echter de sluiter bij verbale woorden niet verloren gaat, de achtervoeging der pers. voornw. even beperkt is, als in het Tim., en vele, vooral verbale woorden, zelden of nooit in samenstelling voorkomen, maken de eindmedeklinkers den indruk van blijvender te zijn.

Het Tettumsch of Tetun, dat gesproken wordt in het grootste gedeelte van de afdeeling Belu van Nederlandsch-Timor, alsmede in een groot deel van Portugeesch-Timor, sluit zich nader bij het Kupangsch, dan bij het Rottineesch of Timoreesch aan. Ook hier is het onderscheid tusschen verbum en nomen door het afwerpen van den slot-medeklinker onbekend, terwijl er over het algemeen minder naamwoordelijke afleidingsvormen bestaan. Van werkwoorden, welke

niet vervoegd worden, bestaan geen asseidingen met abstracte beteekenis; dus beteekent bijv, mate, (R., Tim., Kup. idem), niet alleen: sterven, maar ook: de dood, (R. mamates, Tim. mates, Kup. in-mate), en: dood, als adjectief, bijv. èma (mensch) mate, een doode, (R. mates, manamatek, Tim. amates, Kup. hmates, in-mate). Evenzoo beteekent moras zoowel: ziek zijn, als: ziek, ziekte, waarvoor het Tim. de vormen namèn, amenat, menas, het Rott. namahedi, kamahedis of kamahedik, hedis, heeft, (moras = Tim. menas = hedis = Mal. pēdas, Daj. peres, vgl. Mak. párisi, evenals Jav. lårå, Bug. lasa, bij Sund. lada, bijtend, Mal. lada). Van werkwoorden, welke vervoegd worden, bestaat een nominale vorm met een presix ha, bijv. surat hamulak, gebedenboek, (namulak, bidden), Ita kan hakara dadi, uw wil geschiede, (nakara, willen, kan, z. v.a. Mal. punja). I

¹ Vgl. Surat hamulak, uitgegeven te Samarang, bij G. C. T. van Dorp en Co. 1898. Van een werkwoord, dat oorspronkelijk met eene vocaal begon als: nodi, hij brengt, (R. neni, dial. nendi, Sikk. netti, hij brengt, hij houdt vast, Sumbawar. ënti, vasthouden), luidt die nominale vorm hodi; dit hodi is ook als onveranderlijk woord in gebruik als voorzetsel in den min van ons "met", waarvoor het Rott nenik, een variant van neni, als werkwoord vervoegd, bezigt. De nominale vorm van een causatief werkwoord, bevat eveneens een prefix ha, bijv. hasaë, doen stijgen, van saë, (R. idem, Tag. sakay). Dewijl eene p in het Tettumsch, evenals in het Rott., Tim., als regel tot h wordt, is het duidelijk dat men hier met het uit tal van talen bekende causatief-prefix pa te doen heeft, waarvan ook in het Tim. nog sporen over zijn, als bijv. haputun, warm doen zijn, doen aanbranden. (Dewijl een causatief werkwoord natuurlijk dikwijls door een werkwoord, dat "doen, maken" beteekent, kan omschreven worden, beschouwt Sebastião da Silva in de "Regras grammaticaes sobre tetum", welke voorafgaan aan zijn "Diccionario de Portuguez-Tetum" Macao, Typ. do Seminario, 1889, ha in dit geval, als eene verkorting van halo, hala, maken. Het behoeft wel geen nader betoog dat deze opvatting onjuist is). Bij de vervoeging van zulk een werkwoord is de h vervallen en zijn de beide vocalen ineengesmolten, dus kasaë, masaë, nasaë, ik doe, (gij. hij, doet), stijgen, voor *kahasaë, enz. Wat nu betreft de vormen met ha, als bijv. hahú naast nahú, hij begint, (van hun = Mal. pohon, vgl. Rott. dial. natahu, Bim. tampuu); halai naast nalai, hij vlucht, (R. idem, Mal. lari, vgl. Sumbaw. barari, Daj. hadari); hafuan = Mal. berbuah, van (ai-) fuan, vrucht, hafunan = Mal. berbunga, van (ai-) funan, bloem, enz., (en waartoe ook behooren de genoemde vormen hamulak, namulak; hakara, nakara)i het is duidelijk, dat deze oorspronkelijk een prefix bevatten, evenals bijv. Rott. naboa, hij draagt vrucht. Men zou het Daj. ha kunnen vergelijken, maar, daargelaten of de h daarin niet uit een anderen medeklinker ontstaan ıs, zon het zeer onwaarschijnlijk zijn, dat zulk eene h gespaard was gebleven. Denkelijk is ha ook hier uit pa ontstaan, vgl. Amb. patelu, pateru =

Voorts worden namen van werktuigen van werkwoorden afgeleid door reduplicatie, als: sasukat, maat, van sukat, meten; kakoir, rasp, van koir, raspen. Althans in het Tettumsch, zooals het in Port. Timor gesproken wordt, is voor de geredupliceerde lettergreep nog dikwijls eene k gevoegd.

Een Tettumsch woord kan, behalve op eene vocaal, uitgaan op eene k, l of r, n, s, t. In het Dillisch wordt tot behoud van den sluiter dikwijls een korte klinker achter het woord gevoegd, als bijv. in het Mak., bijv. súkate, voor sukat; fúko, voor fuk, enz., (bij het Rott. geschiedt dit ook dikwijls in het dial. van Oenale).

Eene slot-k kan staan waar 't woord ook oorspronkelijk op eene k uitging; bijv. fuk, haar, (Bul. wuük, enz.); folok, corromper se ', (R. puluk, Mal. buruk, enz.); fuhuk, buruk? wel eene

R. natólo, Mal. batělor, eieren leggen. Naar analogie daarvan zal de nominale vorm van andere werkwoorden, welke eveneens "vervoegd" worden, als: hataük maast nataük, in het Dillische nog hametaük = R. dial. namatau, vreezen; hodi naast nodi = R. neni, brengen, ontstaan zijn. Bij de vervoeging van een Tettumsch werkwoord doet zich nog de omstandigheid voor, dat de vormen voor den eersten en tweeden persoon meervoud verloren zijn gegaan en vervangen door het verbale substantief, dus it a en ami hamulak, (hodi), wij bidden, (brengen); emi hamulak, (hodi), gijl. bidt, (brengt), voor *ita tamulak, (todi); ami mamulak, (modi); emi mamulak, (modi). Ook in het Galoli, eene taal welke eveneens in Port. Timor gesproken wordt, is de vervoeging in dezelfde personen in de war geraakt, wel zegt men daar nog: gita tablihuk = Tettum ita hakdiük, wij (inclusief) spelen; maar tevens ook: gami tablihuk, wij (exclusief) spelen; terwijl in: mi rablihuk, gijl speelt, het verbum denzelfden vorm heeft als in: sia rablihuk, zij spelen, welke vorm tevens, althans eenigszins de waarde van het verbale subst. heeft gekregen, althans hij wordt ook gebezigd in eene bastaard-samenstelling met den Portugeeschen uitgang "dor", als: rablihuco-dòr = brincador; (vgl. Noções da Gramm. Galoli, pelo missionario Padre Manuel da Silva, Macau, Typ. d. Seminario, 1900). In het Tettumsch, zooals het ter hoofdplaats Dilli gesproken wordt, heeft zulk een werkwoord alle vervoeging verloren en bezigt men in alle personen bijv. hamulak, hodi. In de Tettumsch-Mal. Wdl., in het Tijdschrift Ind. T. L. en Vik., deel XXXVII, Afl. 5 (en uit den aard der zaak ook in het Port.-Tettumsch Wdb.) worden al deze werkwoorden in den vorm met h(a) opgegeven, hier bestaat volstrekt geen bezwaar tegen; deze vorm kan, voor de tegenwoordige taal als de stamvorm gelden, derhalve zullen de werkwoorden hier beneden in denzelfden vorm opgegeven worden.

¹ Hier en daar verschilt de taal in Port. Timor van die in het Belusche, gelijk wel te begrijpen is. Ofschoon het eigenlijk hier van weinig belang is, geef ik daarom van de woorden, welke ik slechts in eene der in de vorige noot genoemde bronnen gevonden heb, de vertaling ôf in het Maleisch, ôf in het Portugeesch; komen zij in beide bronnen voor, dan volgt gewoon de Nederlandsche vertaling.

fout voor "bubuk", vgl. in D. fuhuk, bicho; tasak, gaar, (R. idem); enz. Gewoonlijk is eene oorspronkelijke slot-k evenwel afgevallen, als: manu, hoen, (R. idem); mina, olie, (R. idem en minak, Mal. minjak); tasi, zee, (R. idem, M. P. tasik); tua, vinho, (R. idem); hatudo, mostrar, (R. natudu, vgl. Mal. tundjuk, enz.).

Somtijds, doch niet zeer dikwijls, staat eene slot-k voor een oorspronkelijken neusklank, bijv. motuk, verbrand, aangebrand, (Mak. mutung, enz.); hadak, rustbank, bale-bale, (Tim. harak, hala, Kup. khadang); in Dilli: fatik, naast fatin, plaats, (hier is denkelijk de n evenwel anorganisch). Meermalen ook in verba, als: nonok, hamenok, zwijgen, (R. nè-nè, Jav. měněng); hisik, siram, (Kup. hising); enz.

Eene anorganische k wordt aangetroffen:

a. achter substantieven, zeldzaam als zij stamwoordelijk zijn en op zich-zelf staan; een voorbeeld levert faluk = Kup. balu(-ka), weduwe, weduwnaar; vreemd is fatuk, steen, (R. batu, Tim. fatu, M. P. watu). Meerdere malen als het subst. aan het slot van eene samenstelling staat en dan dikwijls naast eene n, bijv. ai (boom) — ndanak, ramo, (R. ndanak, ai-ndanak, Sumb. kasanga, Ponos. sanga); timir-rahuk, in Dilli asan-rahun, kinhaar, baard; ai-tarak, (in Dilli) naast taran, doorn, (Sumb. kandara, Bug. tara, spoor);

b. meermalen na afgeleide subst., bijv. hahûk, zarabatana, van hu, (Tim. sfut van nasfú); lalenok, klalenok, spiegel, (Sumb. kaninu, Sikk. linong, enz.); kbabaruk, espeto, van baru, assar em espeto; knananuk, cantiga, van hananu, hananun, zingen; kfuluk, pello, naast fulun, (M. P. wulu), klaletek, montanha, naast leten, boven, (Kup. lèten, Tim. nèten, R. lètek, berg). Soms staat een vorm met en zonder slot-k naast elkander als: sasuko naast sasukuk, garfo, van suko, prikken;

c. dikwijls na adjectieven, hetzij in stamvorm, hetzij van een prefix voorzien, meermalen naast eene n, bijv. kabuk, zwanger, (naast kabun, buik, Sumb. kambu); oak, pequenno, (naast oan, kind); matek, paralytico, van mate, (M. P. matay); koik, kudis, van koi, krabben; matak, rauw, (R. idem); lanuk, naast lanu, borracho, (Pak. malangu, enz.); moruk, bitter, (Tim. menu, R. hednk, gal. enz.); mesak, alleen, (R. mesa, alleen, mesan, mesan, slechts, bij esa, Mal. äsa); mutik = mutin, wit, (Tim. muti); nehan asuk, dentes caninos, van

asu, hond; barnik, magro, naast ruin, (Mal. duri, enz.), been, gebeente; kadòk, in D. dok, ver, (R. dòk-a, Mal. djauh enz.); kmodok of modok, geel, naast modo, kmodo, groente, samodo, cobra verde, (R. momòdok, geel, groen, Sumb. muru, groen, enz.); kwaïk, waïk, (in Dilli) = waïn, veel; matenek, wijs, knap, bij hatene, weten; enz.

Eene / of r aan het slot kan aan den gelijkluidende klank beantwoorden, als in fisul, kfisul, tumor, (M. P. wisul); katal,
katar, comichão, (Mal. gatal); ook husar, lalar = Jav. pusër,
lalër, Mal. pusat, lalat, is echter voor het hier bedoelde onderwerp van geen belang. Na sommige, meer verbale woorden is de
klank stellig meermalen anorganisch, bijv. susar = Mal. susah.

Eene slot-n kan beantwoorden aan een oorspronkelijken neusklank m, m of ng, als in: anin, wind, (R. Tim. idem); udan, regen, (R. idem); fulan, mannd, (Tim. funan), ikan, visch, (Kup. idem); hedan, pandan, (Kup. elan); hun, boom, stam, (Mal. pohon); lulun, oprollen, (Bat. Tag, enz. idem); tolan, inslikken, (Mal. tēlan); laun, naald, (Kup. laung, Mal. djarum); metan, zwart, (Tim. idem); nesun, stampblok, (R. nesuk, Kap. isung); au betun = bambu bētung, enz. Afgeworpen is een oorspronkelijke neusklank, bijv. in hamotu, queimar, naast motu; ha, in Delli ook han = Kup. ka, eten, terwijl de neusklank soms tot k geworden is, vgl. boven.

Eene anorganische slot-n komt voor:

a. bij die subst., welke oorspronkelijk op eene vocaal eindigen, en door hunne beteekenis behooren tot die, welke in het Tim. eene f aan het slot vertoonen, of kunnen vertoonen, als: aman = Tim. amaf, vader; inan = Tim. ainaf, moeder; liman = Tim. nimaf, hand; matan = Tim. mataf, oog fulun, penna, pluma = Tim. funuf, (M. P. wulu); enz. enz., waarbij ook bij te brengen zijn zulke woorden, als: folin, prijs, (vgl. Kup. bilin, koopsom eener vrouw); resin, overschot, meer, (Tim. nesif, Sumb. risi), enz. Somtijds is zoowel de vorm met als zonder n in gebruik, bijv. ran en ra, bloed (Tim. na, Kup. dala-(ka), Mal. darah enz.), of ontbreekt de n, als in: susu = Tim. susuf = Mal. susuh. Hierbij behoort ook de n na een subst., dat het laatste lid eener samenstelling uitmaakt, als: ai-fuan, boomvrucht, vrucht, (R. boak, ai-boak, M. P. wuah); ai-funan, bloem, (R. bunak, M. P. wunga); manu-tolun, hoender-ei, vogel-ei, ei, (R. tolok, O. Jv. hantělů, enz.); lun uen, lagrima; susu-uen,

melk, van ue, water, (R. de, Mal. ayer, Amb. waello, enz.). Men houde in het oog, dat het aangehecht pers. voornw. in het Tettumsch niet meer bestaat, maar vervangen is door eene constructie als: nia kan uma, (in Dilli: ninia uma, nia uma), zijn huis, enz. Eene anorganische » bevat voorts: rihun = R. lifun, duizendtal; loron, dag, naast loro, zon, (Sumb. lodu);

b. na sommige afgeleide subst., waarvan het grondwoord op eene vocaal eindigt, als: babakun, knods, van baku, slaan; knabau, emmer = Kup. ksapat, R. dial. sambak, Sumb. samba;

c. na een aautal adjectieven, als: mean = Tim mè, Kup. mea (-ka), rood; mutin = mutik, wit; fon, foun, nieuw, (Fidji vou, Mal. baharu, enz.); tuan, oud, (Kup. tuan, groot, Mal. tua); enz. Hierbij ook dawan, Timorecsch, eigenlijk djawa, Javaansch, dus: vreemd.

Eene slot-s kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke s, als in: fos = Tim. mnes, mneas, bēras; niīs, dun = R. niīs, tos, hard = R. teas, 't hart van hout; manas, heet = R. hanas; moras, ziek, ziek zijn, vgl. boven; atus, honderdtal = Kup. ngatus; harís, baden, (R. nadiu, Mal. dirus, enz.); tanis, weenen, (M. P. tangis).

Eene anorganische slot-z wordt aangetroffen in de afgeleide adjectieven, katuas, oud, (mast tuan, ook tuak, bijv. aman tuak, avô); kmetis, gespannen, vast, in Dilli metin, metik, hetik; kamutis, macilento, naast mutin, mutik, wit. Deze drie woorden bevatten reeds eene t, verkeeren dus in hetzelfde geval als de woorden, waarin het Tim, eene * voor t bezigt. Wel is waar kent het Tim. deze vorm bij eigenlijke adjectieven niet, maar alleen een woord als Tim, amtaus, die vreest, maar ook: bangelijk, is voldoende om te bewijzen, hoe gemakkelijk dezelfde vorm voor beide categoriën van beteekenis, in gebruik kan zijn gekomen, en zie voorts onder de t. Een vorm geheel gelijk aan het Tim. is futus, dat in het Tettum met verwarring van verbum en subst., verbale beteekenis heeft verkregen: futus tais, tingir pannos, tais futus, panno tingido, terwijl futus in het Tim. en Rott. beteekent: het voor het kleuren opgebonden garen, van Tim., ook Tettum, futu, Kup. butu, Kisser wuku, binden. Andere voorbeelden van de anorganische s zijn: piatus, orfao, (van Mal. piatu); liman fuan fu-klaras = liman fuan la-klaran, dedo maximo, (fu, verkorting van fuan, vrucht, klaran, midden, vgl. laran = Mal. dalam, binnen, Kup. tlala(-ka). R. taladak); lalais, lais, snel, vlug, (halai = Mal. lari, vgl. Amb. malari, snel); moris, leven, (ook verbaal), levend = Tim. honis, levend.

Eene slot-t kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke t als in amut, abut, wortel, (Bis. gamut); kulit vel, (Kup. kluit, M.P. kulit); duüt, herva, (Jav. dukut); uat, zenuw, ader, = Kup. ulat; sukat, meten, (Kup. idem); daët, apegar se, molestia contagiosa, (Mal. djangkit), enz. Weggeworpen is eene oorspronkelijke t iu: kawa = Mal. kawat; kaï naast kaït, dependurar, (vgl. Tag. kawit, naast Mal. kait).

Eene anorganische t is in het Tettumsch zeldzaam, voorbeelden zijn: badut, damar, fakkel = Kup. padut, badut, K. banuk, dial. banduk, doch Tim paku, (vgl. het Tim. sub ekam); Kisser, waku, (het woord staat trouwens overal op zichzelf, heeft geen levende afleiding); sasuit, kam, van sui, kammen, (Tim. soït van soï, Jav. suri, enz.); naast kokorat, zaag, in het Belusche, heeft het Dillische kokorak van kora, zagen, (Kup heeft solat, zaag, naast holat, zagen, de t is wel weder uit het subst. in het werkwoord gekomen).

Eén adjectief tenminste vertoont stellig eene anorganische t, nam. mukit, arm, vgl. Kup in-muki, rijk; makmukit, arm; Tim. amuït, rijk; ma'muit, arm, bij muki, muï, rijk zijn.

Zeer talrijk zijn in het Tettumsch de anorganische slot-consonanten welke ook in de verbale vormen gedrongen zijn, behalve de boven reeds genoemde woorden futus, moris, bijv. hafurin, escumar, bij furin, escuma, (R. fudek, fufudek, Sund. budah, enz.); hafuan, fructificar naast ni-fuan, vrucht; hafunan, florescer, naast ai-funan, bloem; hakfunin, sembunji diri, (M. P. wuni); haturuk = turu, derramar, (R. tutulu, Jav. turnh); hamenaük, en bij verkorting naük, in het Belusche hanaö, stelen, (R. namanako, Daj. enz. takau); hakat, palmo en: medir a palmos, (R. dial. hangga, Sumba pangga, vgl. Jav. langkah, e.z.); soms zelfs met verwisseling van sluitletters, als: hataük, hametaük, vreezen, (Mal. takut, enz.); dikwiils schijnt er in dat opzicht verschil te bestaan tusschen het Belusch en Dillisch, bijv. in Belu: hananu, zingen, hancha, drukken, hakara, willen, in het Dillisch: hananun, hanchan, hakarak. Gedeeltelijk zijn deze consonanten wel uit het subst. (of een vroeger tegenover een verbum gebezigd subst.), in het verbum gedrongen, gedeeltelijk is het verschijnsel denkelijk op eene andere wijze te verklaren.

Het Tettumsch kent geen aangehechte pers. voornw., ook in samenstelling blijven de slot-medeklinkers, ook de anorganische, zij maken dus meer een integreerend deel uit van het woord dan, in het algemeen genomen, bij de drie boven besproken talen het geval is. Ditzelfde geldt van de nu nog te bespreken talen.

In de Ambonsche tongvallen kunnen door toevoeging van een klinker, als bijv. in Mak. túlisj voor tulis, Tettum sukate voor sukat, van de oorspronkelijke sluitletters, eene l(r), een neusklank, in den vorm van n, benevens eene t, gespaard blijven. L, r. bijv. hahillo, ahillo, áhiro, áhil(e), angel, (Tag. kawil, Mal. kail), kamallo, kámalo, kámale, hars, (Mal. damar); ook de Maleische r in woorden, als: leallo, láilo, lale d.i. lal +e, zeil, (Mal. layar, enz.); waello, waeljo, wáelo, wáele, water, (Mal. ayĕr, enz.).

Neusklank, bijv. úrano, úrane = R. udan, regen; aninno, ánino, ánine = R. anin, wind; hulanno, húlano, húlane, = Tim. funan, maan; launno, launjo, láune, blad. (Mal. daun, R. dòk); lalonno, lalonjo, 't binnenste. (Mal. dalam, Jav. dalēm); metenno, zwarte lucht, (vgl. Tim. metan, Mal. hitam, zwart); esunno, esunjo, ésuno, ésune, stampblok, (Kup. isung, Mal. lěsung); lianno, rianjo, ríano, líane spelonk. (Mal. liang, R. leak).

T, bijv. ulatol, úrato, pees = Kup. ulat; uritil, úrito, huid, dop = Tettum. kulit; halatol, hálato. hálate, 't westen, (R. dial. fat, Mal. barat, enz.); lanitol, lánito,

lanite, hemel, (M. P. langit).

De overige sluiters zijn deels spoorloos verdwenen, als bijv. in huhul, huhu, puhu, houtmolm, (Mal. bubuk); manul, manu, vogel, (M. P. manuk); ahal, aha, garen, (R. abas, idem en = Mal. kapas), deels hebben zij nog een spoor achtergelaten, doordien de nageslagen vocaal, welke oorspronkelijk diende tot bescherming van den sluiter, ook na diens verdwijnen gebleven is, als in: tuwáo, tuwaol, túwao, palmwijn, sagoeweer, (M. P. tuak); tasiol, tásie, sásie (= M. P. tasik); ook áteo, áteë, (elders echter atolo), atap, dekriet, (Jav. atěp). Door den vocalischen naslag onderscheiden zich ook die woorden, waarin dialectisch een der eerstgenoemde sluiters is uitgevallen, als laniol = lanitol; hataele = hatanno, stam, (Mal. batang, vgl.

ainele, boom, elders ainno, hutunele, honderdtal, elders utunno). Met zeldzame uitzonderingen zijn alle woorden, welke eene slot-consonant vertoonen en voor een deel ook, die nog de sporen van een vroegeren sluiter vertoonen, (zie evenwel beneden bij de werkwoorden), naamwoorden. Komt eenzelfde grondwoord, dat oorspronkelijk op een medeklinker uitgaat, welke in het klankstelsel der taal gespaard blijft, zoowel in verbale als in nominale functie voor, dan is in het eerste geval de slot-consonant als regel verdwenen, als: puru, apulu, ahapulu, kleven, naast purutol, papurute, ulute, gom, (vgl. Mal. pulut). In dit opzicht vertoonen de Ambonsche tongvallen groote overeenkomst met het Rottineesch en Timoreesch, Gelijk bekend is 1, worden in de dialecten van Saparna en Nasulaut nog een grooter aantal subst, onderscheiden door achtervoeging van l, lo, (welke l na eene n, de vertegenwoordigster van elken oorspronkelijken sluiter, genssimileerd wordt, terwijl het dus ontstane nno, alsmede llo, de oorspronkelijke slot-I of r + lo, in Nusa-lant, gewoonlijk tot njo, ljo wordt), welk aanhechtsel wel terecht door Prof. Kern als het overblijfsel van een lidwoord is verklaard. Ook in de overige dial., vooral in Haruku, worden sporen daarvan gevonden, als l(e), bijv. in het boven aangehaalde hataele. Daarentegen schijnen naamwoordelijke afleidingen van werkwoorden niet voor te komen. Wel bestaan er enkele afgeleide subst., in meer concreten zin, (waarover hieronder nader), maar althans éen daarvan vertoont den oorspronkelijken sluiter, namelijk: teteullo, elders teu-teu, schepvat, van teu, (Bur. kakoil, idem, R. ndui, Tim. kui, wel hetzelfde woord als Ibn. kuid, scheplepel, waarvan kuiran, Bic. kuhit, lepel) 2, is dus geen eigenlijke affeiding uit het Ambonsch, zooals het thans is, maar een overblijfsel uit een vroegeren toestand. Eveneens als doode vormen voor de tegenwoordige taal schijnen formaties, als: panaatu, palajatu, het gezondene, naast atu, (Mak. pikatu, enz.); sanamalo, sanámano, sanámane, deel, bij sama, deelen: tinamaol, tinamao, plantsoen, bij tano, planten, beschouwd te moeten worden.

Eene anorganische slot-n komt voor in een aantal substantieven, bijv. ririnno, ririnjo, been, doorn, in de eerste beteekenis elders: ruri, luli, in de tweede: rúrine, lúline, (R. duik,

t Vgl. G. W. W. C. baron van Hoëvell, Iets over de vijf voornaamste dialecten der Ambonsche landstaal, Bijdr. T. L. en Vik. v. Ned. Indie, IV Volgr., deel L. ² Voor den eindmedeklinker, vgl. sukat, meten, Mal., Bal. Tag., enz., ook Kup.

Tett., idem, dus eene gewone slot t, doch Pamp., Pakew. sukad, Solor. huker.

Tim. nuif. been, bot, Mal. duri); nérine, elders, neri, neli, slagtand, (R. nolik, Sumb. uli); hurunno, hurunjo, huruele, hurui 1, veder, (R. buluk, Tim. funuf, M. P. wulu); sananno, sánaele, sánae, sánane, tak, (R. ndanak, Ponos. sanga); lesinno, lesinjo, overschot, naast lesi, overschrijden, (Tim. nesif, Sumb. risi); huanno, huannjo, huaele, huai, huaru 1 vrucht, (Tett. fuan, M. P. wuah), Voorts staat die n meermalen na een subst, aan het slot van eene samenstelling, als: lea-matanno, ria-matanjo, riamátai, elders lea-mata, zon; wael-matanno; wael-matanjo elders wael-mata, bron, bij mata, (M. P. idem), oog; susuwaeni, elders susu-waello, melk, bij wae, wuello, water. (Mal. ayer, enz.); wala-wala tainno, lawa-taini, elders lawa-tai, spinrag, bij tai(-o), (M. P. tai); ai-uünno, aiuünnjo, nagel, (M. P. kuku). Bovengenoemde woorden (voor zooverre zij niet aan het einde eener samenstelling staan), behooren alle tot die, welke in het Tim. op f uitgaan of zouden kunnen uitgaan, volgens hunne beteekenis. Evenwel ontbreekt in de Ambonsche tongvallen een anorganische sluiter, juist meestal bij de meest karakteristieke woorden, welke hiertoe behooren, als: a ma, vader; ina, moeder; lima, rima, hand; mata, maä, oog; lusul, rusul, lusu, rusu, rib, enz., en ook daar, waar hij in enkele dial. wel voorkomt, ontbreekt hij meermalen in andere, gelijk blijkt uit de boven opgesomde woorden. Dát zij echter voorkomen, bewijst, dat zij vroeger algemeen geweest, en dus later weer afgeworpen zijn.

Evenals R. lifun, duizendtal, bevat ook Amb. lihunno, lihunjo, eene toegevoegde n, (vgl. utunno, utunjo, utunele, útune, honderdtal). Voorts: papaenno, papáino, elders papae, papaja; marassano, elders marisa — Mal. maritja.

Afleidingen als: hahalanno, hahalanjo, hahálano, hahálane, juk, draagstok, van hala, met een draagstok dragen;

Voor huruele, sanaele, sanae, huaele, vgl. het bovengenoemde hataele = hatanno = Mal. batang. Ook voor de i, als in hurui, huai moet eene consonant uitgevallen zijn, denkelijk de n, vgl. bijv. susu = waeni, melk. Ni is de genitiefvorm van het bezittelijk voornw. v. d. derden persoon enkelv., thans alleen voor personen; ru, als in: huaru, dat van het meerv. v. d. derd. pers, voor zaken. Duidelijk staat i voor ni, bijv. in Haruku: sûrato lau-i ha, tegenover Asilulu: —lau-ru hata, vier brieven (Verg. Asilulu: karbau ina-ru siwa, tegenover Saparus —ina-ni siwa, negen buffels). Hoewel 't nu het meest waarschijnlijk is, dat de weggevallen medeklinker eene n was, mogelijk is 't ook, dat althans hier of daar een andere medeklinker verdwenen is, vgl. bij de anorganische slot t.

talehanno talehanjo, taléhane, deksel, van taleha, dekken; tutupunno, tutupunjo, pak, bundel, naast tupuë, pakken, eindigen alle op n, de verwante vormen dezer woorden zijn mij in de Westelijke talen niet bekend, toch hala is gelijk Bur. wada, Kup. hala, op den schouder dragen, (vgl. Kisser. nauwara, pikol), heeft dus waarschijnlijk geen sluiter gehad, waaruit, in verband met het voorkomen van n in al deze woorden, (vgl. ook het Burusch), wel afgeleid mag worden, dat de n ook hier anorganisch is.

Enkele malen komt ook eene anorganische slot-t voor. Zekere voorbeelden, (bepaaldelijk uit de dial. van Asilulu, Hila en Haruku) zijn: mätate, mätatele, dood, (elders eenvoudig mata, maä = M. P. matay); maninuto = Tim. mninut, drank, van ninu, drinken, M. P. minum, (ook in het Ceramsch: naninut, ainut); sasiruto, sasilute, lepel = R. sosòdek, Kup. snòdet. Voorts in: ai-huüti, ai-huütil, (elders ai-tapuku, ail-matanno), knoest, M, P. wuku, waar dus de t de plaats inneemt, welke gewoonlijk door de n vervult wordt, evenals in ai-túnete = ai-tunenno, hiel; ai-waäti = ai-waka. (Fidji waka, Mal. akar), medicijn, eigenlijk: boomwortel.

Vele adjectieven eindigen op il, vooral in de dial. van Saparna en Nusa-lant: putiïl, puil, elders puti, wit, (Mal. putih); meteil, naast mite, mete, zwart, (Mal. hitam); huluil, huruil, horoile, elders helu, nieuw, (Mal. baharu, Fidji vou, enz.); mamatail, naast mamata, amatae, rauw, (Mal. mëntah), enz. Eene vergelijking met zulke vormen, als: huai, (vrucht), maakt het reeds waarschijnlijk, dat hier een medeklinker uitgevallen is.

Het Burusch 1, ofschoon het in den woordenschat vele punten van overeenkomst met de Ambonsche tongvallen vertoont, verschilt daarvan echter in andere opzichten veel, o. a. ook daarin, dat het medeklinkers als sluiters, zonder vocalischen naslag duldt. Daargelaten eenige woorden, welke uitgaan op l, (waaronder kakoil — Amb. teteullo, kawil, (Tag. idem), benevens eenige werkwoorden),

¹ Vgl. "Het Burusch van Mäsarèté" door H. Hendriks, uitgegeven door het Kon. Inst. v. d. T. L. en Vlk. v. Ned. Ind., 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1897 en E. J. Jellesma (Burusch van Kageli) Tijds. v. Ind. T. L. en Vlk. XXIII. Hier zal meer in 't bijzonder over het Masaretisch gesproken worden-

en zeer weinige, welke met eene s of r sluiten, eindigt een Burusch woord steeds op een klinker of op eene k, n of t. Over de slot-k zie hieronder.

De slot-n vertegenwoordigt in de eerste plaats een oorspronkelijk nasalen sluiter, hetzij eene n, m of ng, bijv. in fulan, maan, (M. P. wulan); ngaän, naam, (O. Jav. ngaran, enz.); pun, boom, (Mal. pohon); miten, zwart, (Mal. hitam); uran, garnaal, (Jav. urang, enz.); tian, stijl, (Jav. tiang, enz.).

De slot-t staat in de eerste plaats voor eene oorspronkelijke t als in fahat, westen, (Mal. barat, euz.); polot, plantengom, (vgl. Mal. pulut): empait, bitter, (Mal. pait), enz.

Eene anorganische slot-w staat:

a. achter de meeste namen van lichaamsdeelen, enz. welke anders in het Burusch op een klinker zouden eindigen, dus van die woorden, welke in het Tim. op eene f uitgaan of zouden kunnen uitgaan, bijv. ulun, hoofd, (M. P. ulu); folou, haar, (Tim. funuf, veder, M. P. wulu); rohen, been, bot, (Tim. nuif, Mal. duri, enz.); fifin, lip, (Mal. bibir 1, enz.); pusan, navel, (Jav. puser, Mal. pusat) 2; ikor, staart, (Tim. ikof, Mal. ekor, enz.); fokon, knoest, (M. P. wuku); fuan, vrucht, (Tett. idem, M. P. wuah); telun, ei, (Mal. telor, enz.); isiu, inhoud, (Kup. idem, M. P. isi); filin, prijs, (Tett. folin, M. P. well) enz. Daarentegen vertoonen de verwantschapsnamen, als: ama, ina, enz. de slot-n niet, uitgezonderd opon, kleinzoon, (Bis. a p ú, enz.); ook niet de subst., welke anders de n missen, aan het slot van eene samenstelling, als in 't Amb., dus: raman-wai, oog-water, traan. Een voorbeeld van achtervoeging van # als in het Amb. papaenno, papaja, levert pawen, mangga, (Mal. pauh);

b. achter sommige adjectieven; een zeker voorbeeld levert e matan, (wel voor emmatan, en dit voor mematan, gelijk empait, bitter, voor mepait), rauw, (Mal. mentah);

c. achter een aantal subst., welke afgeleid zijn van werkwoorden, welke op eene vocaal uitgaan en de beteekenis van een werktuig, enz. hebben, bijv. sod in, (zóo in de Sprkl., in de beide woorden-

Deze Maleische r moet in het Bur, tot h worden, bijv. huma = Mal. rumah; uhat = Mal. urat; töho = Mal. turun, enz., en verdwijnt dus aan het slot.

Ook deze klank, Jav. r = Mal. d, (of t als sluiter), verdwijnt als regel; bijv. ngaān = O. Jav. ngaran, Tag. ngalan; peon = Mal. hampēdu = Jav. ampēru; ulp = Mal. ulat. Jav. ulēr.

lijsten: soden), naast sodi, met de hoorns stooten; sêkan, steekspoel, van sêka, steken; sahin, (in de beide woordenlijsten: sahen), van sahi, pagaaien, enz. Hoewel mij de verwante vormen van geen dezer woorden in de Westelijke talen met voldoende zekerheid bekend zijn, is hun aantal te groot, dan dat er sprake van kan zijn, dat de n oorspronkelijk bij het woord kan behooren;

d. aan het slot van de subst., welke met de voorvoegsels en, (em), ep, van verba of adjectiva, welke op eene vocaal nitgaan, zijn afgeleid, als: enmatan, de dood, banit enmatan, doodszweet, van mata, (M. P. matay); emnipen, het droomen, droom, van nipe, droomen, (Bug. nipi, Mal. mimpi); eprêman, lengte, van rêma, lang, (R. demak, Sikk. lêmmang, Saw. merăma, diep); epemgean, schaamte, van emgea, beschaamd, (vgl. Bareë, eya, Sund., era en R. mae; Saw. mekae, Sumb. makea, alsook Mal. merah, elders mea, R. kea, rood.)

Eindigt evenwel het verbum, als grondwoord van de sub c en d genoemde subst., op eene k, dan heeft het subst. aan het slot eene t, bijv. enlait, het geven, gave, van laik, geven; embusut, aanklacht: geba (meusch) embusut, aanklager, van busuk, aanklagen; soöt, strik, van soök, strikken; bidut, werpnet, naast biduk, met een werpnet visschen. Wanneer men den woordenschat van het Burusch nagaat, dan blijkt, dat met betrekkelijk weinig nitzonderingen de woorden, welke op n of t eindigen, naamwoorden, welke op k eindigen, werkwoorden zijn, Substantieven, welke de oorspronkelijke slot-k niet verloren hebben, als hoson, rib, (Mal. rusuk, enz.), veranderen die in t, als: anat, kind. (M.P. anak); fofot, molm, (Mal. bubuk); manut, vogel, (M. P. manuk); barut, zwam, (Mal. rabuk), ook atet, dak, (Jav. atep), ofschoon overigens eene slot-p nooit gespaard schijnt te zijn. Daarentegen is, zelfs in uit het Maleisch overgenomen woorden van verbale beteekenis, als: dapat, patut, ook harap, de slotletter in & veranderd, dus: dapak, patuk, harak. Derhalve maakt ook het Burusch, op eene andere wijze, hetzelfde onderscheid tusschen nomen en verbum als het Rott., Tim en Amb. Wat nu die k bij de werkwoorden betreft: eene k voor eene oorspronkelijke t staat bijv. in dikek, plakken, (vgl. Kup.

¹ Eene regelmatige uitzondering vormen de van naamwoorden afgeleide werkwoorden, als: epfokon, knoopen, van fokon, knoop; epturen, kort maken, van turen, kort; epngihut, snuiten, van ngihut, snot; wel meer door de attractie van het subst. embanat, baren, naast anat, kind.

bdikat, Mal. lěkat, enz.); lalik, omwinden, (vgl. Bug. lili, waarvan kaliliri, Mal. belit, enz.); voor een neusklank: in teruk, het hoofd dekken, naast terun, hoofddeksel, (Mal. tudung); voor eene l, r, in sobak, zeilen, (Letti sopal, Kisser hoplo, Mak. sómbala); sapak, aanhaken, naast sapal, haak; safuk, strooien, (Jav. sawur), terwijl bijv. mamak, kauwen. (M. P. mamah, mama); katuk, zenden, (Mak. pikatu, Bug. deatu); kalik, graven. (Mal. gali, Daj. kali), eene slot-k vertoonen, waar het woord oorspronkelijk niet door eene medeklinker gesloten werd. Eene k. welke beantwoordt aan eene oorspronkelijke slot-k is mij, misschien toevallig, niet bekend. Uit de taal-zelf blijkt, dat de k bij een werkwoord eigenlijk tegenover eene t of n staat, de & voor l, r is dus wel eene analogische uitbreiding; over de k in: kalik, enz., zie hieronder bij de werkwoorden. Daarentegen is bij andere verba de oorspronkelijke sluiter weggevallen, als bijv in: api, in den klem zitten; kemi, knijpen, (stam pit vgl. Jav. apit, ook Sikk. kemmit, knijpen, enz.); emtako, vreezen. (M. P. takut); ka, eten, (M. P. stam kan); ino, drinken, (M. P. minum); toho, dalen, (Mal. turun, enz.); waarschijnlijk was in deze woorden de sluiter reeds verloren voordat de verandering in k plaatsgreep. De vorm koi, scheppen, naast het genoemde kakoil, Amb. teteullo, zou kunnen berusten op verscheidenheid in klankverloop.

Eene toegevoegde t wordt aangetroffen, (behalve in een aantal woorden, waarvan mij de verwante vormen niet met zekerheid bekend zijn, als kahat, roeiriem, naast kaha, roeien = Amb. áhato, áhate, naast aha; esnafet, verloving bij de geboorte, waarbij men voorschot op den koopprijs neemt, naast safe, koopen, (welk woord evenals esnikun, rechthoek, elleboog, Mal. siku, een voorbeeld oplevert van een infix) 1, in kalebat, drangstok, naast eleban, vracht, van leba, dragen, Mal. lembara 2, (het prefix ook in katarit, bezem, naast tari, vegen; karusal, stok om vruchten af te stooten); enangit, geween, van tangi, (M.

In de beknopte sprk, wordt nog opgegeven empunat, daad, bij puna, daarvoor staat evenwel in de beide woordenlijsten pampuna; eskohot, rasp, bij eskoho, doch in de woordenlijsten eskohon, of dus het aldaar eveneens opgegeven epfonet van foni, (M. P. wuni), te vertrouwen is, weet ik niet.

² De slot r welke het Mal. woord vertoont, ontbreekt niet alleen in het Bur., Rott. en Kup. lepa, maar ook in Sikk. leba, is Jav. rëmbat (met cene Mal. t, als Mal. ulat, naast Jav. ulër, vgl. Jav. dangët = Mal. dëngar) hetzelfde woord?

⁷º Volgr. V.

P. tangis). Eigenaardig is filit, naast filin, prijs, (M. P. wëli), voor de beteekenis wordt "verkoopen" opgegeven, doch de Holl. Mal. Wdl. geeft voor "verkoopen": penilik, "verkooper": gebapenilik, welk woord wederom in de Mal. Holl. Wdl. ontbreekt, (ook sub. sili, ruilen), eenigszins eigenaardig voor zulk een gewoon woord. Jellesma geeft voor 't Kajelisch: filik; zoo filit werkelijk de beteekenis van een werkwoord heeft, dan zal het wel van nomen tot werkwoord geworden zijn, bijv. uit eene verbinding als het in de Wdl. opgegeven huma filit, verkoophuis, (vgl. banit enmatan, doodszweet), huis om te verkoopen, toko.

Voorts wordt eene anorganische t aangetroffen, stellig in één adjectief, namel. fe hut, nieuw, (Mal. baharu, enz., vgl. boven fifin). Voor het Kajelisch wordt voorts opgegeven: buhut, in 't Masar. bòhò, slecht, leelijk, stellig = Mal. buruk, enz. Uit deze voorbeelden, benevens uit die, welke eene anorganische n vertoonen, blijkt dat het Burusch, evenals het Rott. enz., vroeger ook de adjectieven als naamwoorden vormelijk van de werkwoorden trachtte te onderscheiden. Dit verschil schijnt later verloopen te zijn, zoodat nu zelfs bêha, zwaar, (Mal. bërat, enz.), de slot-t verloren heeft.

Eene t in plaats van eene anorganische slot-wordt aangetroffen in: nahat, broeders, (R. nak, Tett. nan, Sikk. Lett. nara, de t staat dus als gewoonlijk voor een Mal. r als in baharu). Eigenaardig is ook de t in: ngaät, ambt, rang, naast ngaän, naam, dewijl Tim. kanaf, zoowel «naam» als «rang» beteekent, staat de t hier blijkbaar voor de n om eene bijzondere schakeering van beteekenis te kennen te geven. Op dezelfde wijze is de verhouding van fuan, vrucht, fua, pinang, fuat, pisang, te verklaren; fua, (R. pua, mpua, Tim. puah, Tett. bua, Kup. pua-ka), is hetzelfde woord als M. P. wuah, evenals Mak. rappo, zoowel «vrucht» in 't algemeen, als «pinang» beduidt, dus z. v. a. de vrucht bij uitnemendheid; ditzelfde geldt van fuat, pisang = Kup. bua, met lidwoord bua-la, dus zonder slot-medeklinker.

Het Sikka'sch van Midden-Flores kent als slot-medeklinkers eene k, een neusklank, eene r, s en t. Omtrent den neusklank dient opgemerkt te worden, dat deze in hetgeen door den heer L. F.

¹ Niettegenstaande de pogingen tot onderscheiding van nomen en verbum is toch soms weder een subst. tot verbum geworden, een zeker voorbeeld levert epnakan, stelen, (Daj. takau, enz.).

Calon, over deze taal gepubliceerd is 1, gewoonlijk ng geschreven wordt, ook aan het slot van die woorden, welke zeker oorspronkelijk op eene n uitgaan. als: i yang, visch, soms wordt evenwel een woord met eene slot-n geschreven, soms op beide wijzen, als: djaran(g) paard; mutun(g), aanbranden, tarun(g), indigo. Blijkbaar is steeds dezelfde klank bedoeld, waarvan de uitspraak denkelijk hier en daar weifelend is, hier zal de neusklank steeds met ng worden weergegeven. Verschil tusschen verbum en nomen, door wegwerping van den sluiter, als in het Rott., kent de taal niet.

Eene slot-k kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke k, als in anak, kind, klein (M. P. idem); otek, hersenen, (Jav. utëk); gorak, krabben, (Mal. garuk); pitek, met de vingers knippen, (vgl. Mal. petik, djëntik).

Eene slot-ng kan beantwoorden aan een oorspronkelijken neusklank, hetzij eene n, m of ng, als: aning, wind, (M. P. angin); lalang, weg, (Mal. djalan, enz.); mitang, zwart, (Mal. hitam); tarung, indigo, (Mal. tarum, enz.); liang, grot, (Mal. idem); nuhung, rijstblok, (Mal. lesung).

Eene slot-r kan beantwoorden aan eene r, als in kiïr, gierig, (Mal. kikir); ook aan de Mal. r, als in bibir, lip, (Mal. idem); voorts aan eene l, als in gattar, jeuken, (Mal. gatal).

Of eene overigens zeldzame s als sluiter ooit aan eene oorspronkelijke s beantwoordt, is twijfelachtig. De s wordt in het Sikk. als regel tot s en valt dus aan 't slot van een woord af, als in: dani, weenen, (M. P. tangis); kappa = kapas, enz. Dikwijls staat de s aan het slot voor eene t, bijv. bais, naast bait, bitter, (Mal. pait); gois = goit, slecht; buras, bespuwen, (vgl. Jav. samburat); bewus, rieken, vertoont eene anorganische s tegenover Daj. bewau.

De slot-t kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke t, als: urat, streep, (= Mal. urat); warat, westen, (Mal. barat, enz.); ramut, wortel, (Bis. gamut); kaet, haak, vasthaken, (Mal. kait); apet, tegen elkander drukken, këmmit, knijpen, (vgl. Jav. apit, enz.).

Behalve de s kunnen ook de overige slot-consonanten afgeworpen

¹ Woordenlijstje van het dialect van Sikka, Holl. Sikkan.; idem, Sikkan. Holl.; Eenige opmerkingen over het dialect van Sikka, eenige spreekwijzen, enz. in het Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vlk., respect. Deel XXIII, XXIV, XXV; Bijdrage tot de kennis van het dialect van Sikka. Verh. van het Bat. Gen. v. K. en W. Dl. L, 1^{sts} stuk.

worden, wat vooral zeer veelvuldig met eene oorspronkelijke & plaats heeft, bijv. daha, gaar, (Bat. dial. tasak); manu, hoen, (M. P. manuk); tahi, zee, (M. P. tasik); sepa, schoppen, (Mal. sepak); enna, zes, (M. P. ĕnĕm); ninu, hij drinkt, (M. P. minum); uta, wild, Mal. hutan; lulu, oprollen, (Bat. lulun); guti, knippen, (Mal. gunting); regelmatig de Mal. t =Jav. r lale, vlieg, (Mal. lalat, Jav. lalĕr); puhe, navel (Mal. pusat, Jav. pusĕr); enz.

Eene anorganische slot-k wordt aangetroffen achter meerdere adjectieven, als: merak, rood, (Mal. merah); nurak, jong, (Sund. ngora, Bal. nguda, Mal. muda); niluk, zuur, (Tim. maininu, vgl. Mal. ngilu, njilu); linok, helder, (Tag. malinau), naast linong, spiegel, zoo ook mitak, vuil, naast mitang, zwart. Ook bij verba komt menigmaal eene anorganische slot-k voor, als bijv. in helluk, hikken, (Mal. sedu); helak, rukken, (Mal. hela); tubuk, (Mal. tumbuh); ook in plaats van een neusklank, als: passak, schieten, uit Mal. pasang; wank, stinken, naast waung, rieken.

Eene anorganische ng staat:

a. aan het slot van subst., welke in het Sikk, anders op eene vocaal zouden uitgaan en behooren tot die woorden, welke in het Tim. eene f vertoonen of zouden kunnen vertoonen, als: limang = Tim. nimaf, arm, hand; matang = Tim. mataf, oog; wateng = Tim. atef, lever, hart; luring = Tim: nuif, been, bot, (Mal. duri, enz.); wulung = Tim. funuf, veder; wuang = Tett. ai-fuan, vrucht; tellong = Tett. manu-tolon, Bur. telun, ei; tadang = Kup. tadan, teeken, Tett. tadan, macula, ook in lerrong, dag, mast lerro, zon = Tettum loron, mast loro. Op te merken zijn nog, marang, het droge, naast mara(k), (Tag. mala, enz.), droog; temmang, een heel stuk, naast temmak, (R. katemak), heel, ganf; linong, spiegel, naast linok, zie boven. Evenals R. lifun, vertoont ook riwung, (doch ook riwu), duizendtal, de anorganische slot-ng. De verwantschapsnamen missen haar in den regel, (tenzij in een woord als pulameng, oom), alleen komt zij voor bij inang, in de beteekenis van "wijfje", van een dier, als: djarang inang, merrie. Bij een woord als kusing, (Mal. kuntji), slot, maar ook: sluiten, is de slot-ng denkelijk uit het subst. in het werkwoord gedrongen; het omgekeerde schijnt eerder het geval te zijn bij miping, (Mal. mimpi), droom, droomen. Over de werkwoorden zie voorts beneden;

b. enkele malen na een adjectif, als: duang = Tett. tuan, Mal. tua, oud; blarang, ziek, naast blara, (Jav. lårå); ook wadung, hard, van wadu, steen, (M. P. watu);

c. na een telwoord, bijv. au ora Mitang ruang, (van rua, twee, Mal. dua, enz.), ik en M. met ons beiden;

d. na werkwoorden, welke op eene vocaal eindigen tot vorming van nominale afleidingen, bijv. wayer tinung, (ook wel tinu), drinkwater, (= R. de nininuk), van tinu, wij drinken; kennaha (iets) ea(ng), iets eetbaars, van ea, wij eten; adja, (mais) pepping, fijn gestampte mais; van beppi, (ita peppi), stampen, (vgl. R. pela papauk, stamp-mais, mais om te stampen); wayer tàung, draag-water, d.i. put-water, van dàu (ita tàu), waterdragen, (Sumb. taku) = Tim. de sdek; adja hennang, geroosterde mais, van henna, (onveranderlijk), roosteren = Tim. pen-seka; ai lebang, draaghout, draagstok, van leba, (onveranderlijk), dragen aan een stok = R. lelepak; ata (mensch) mateng, een doode, van mate, (onveranderlijk), sterven = R. mamates.

Ten slotte kan eene ng ook na substantieven, welke op een klinker nitgaan, optreden in de waarde van het aangehechte pers. voorn. van den derden pers., hoewel het Sikka'sch overigens de aangehechte pers. voornw. verloren heeft, als: moang ratu leppong = moang (heer) ratu (vorst) leppo (huis) nimung (zijn), de vorst zijn huis, het huis van den vorst; metti belli ahu arang = metti (gij brengt) belli (gij geeft) ahu (hond) ara (rijst) rimung (hun), brengt den honden hunne rijst!

Op blz. 141 (of 13 v. d. overdruk) staat in de "Opmerkingen", dat eene t in dit geval de plaats van eene ng kan innemen, als voorbeeld wordt gegeven: Lucas wine-t, (wue-t, wari-t), = Lucas wine (wue, wari) nimung, de zuster, (oudere, jongere broeder, zuster) van Lucas; hai me-t, wiens kind? Zoo ook in de "Spreekwijzen": Noriku nora wine-t eppai, waar is N. met zijn zusje? Solo ina nimung wue-t, de oudere zuster van Solo's moeder. In de "Bijdrage tot de kennis van het dial. van Sikka", blz. 10, leest men voorts: "Later hoorde ik nog pulamet voor pulameng, (oom); puat voor puang, (boom, begin); tuat voor tuang, (schoonvader der vrouw); alat voor alang, (hoofd); put voor pung, (eigen, onderdaan); te b b ot voor te b b ong, lichaam. Hier staat dus de t als vast aanhechtsel in gelijke waarde als de ng. Behalve de genoemde subst. wordt ook opgegeven: lèët

= lèëng, waaromtrent ik alleen, (in de vervolglijst in de "Bijdrage"), lèëng, puntig, dus een adjectief, vind opgegeven. Op deze wijze is dan ook te verklaren de t in kawit, huwen, uit het ontleende kawin; moret, leven, Solor. morin, (= Mal. hidup, enz., de slot-p, als nog in Sumb. mirip, moet in het Sikk. en Solor. afvallen, bijv. ata = Mal. atap, rao, Kup. daku, Saw. daü, Daj. dakup; over de n in het Solor., zie beneden bij de werkwoorden).

Het Soloreesch 1 is vrij nauw verwant aan het Sikka'sch. De neusklank wordt hier gewoonlijk door eene n voorgesteld, ook in miten, zwart, (Mal. hitam); irun, neus, (Mal. hidung); bawan, ni, (Mal. bawang), eene enkele maal echter door eene ng, als in: lulong, oprollen, (Bat. lulun); narang, naam, (O. Jav. ngaran), de uitspraak schijnt dus evenals in het Sikka'sch eenigszins weifelend te zijn. Als slotconsonanten kunnen voorkomen eene k; l, (bijv. in kawil, Tag. idem, vischlijn; tapël, opplakken, opleggen, Mal. tampal); n, (waarbij gerekend wordt de ng); r. (althans in woorden als huker, Pamp. sukad, meten, lottor, knie, Mal. lutut); t, (in waarde = eene oorspronkelijke t, als: amut, wortel, Bis. gamut, baät, zwaar = Sikk. Mal. běrat, soms voor eene oorspronkelijke s, als in: kumit, baard, Mal. kumis; eene anorganische t komt voor bijv. in ĕrĕt = ë r ë n t, zie hieronder). Over het algemeen worden de oorspronkelijke slot-consonanten hier meer weggeworpen dan in het Sikk. De s, die evenals in het Sikk, gewoonlijk tot h wordt, is aan het slot spoorloos verdwenen. Datzelfde geldt bijna van eene oorspronkelijke slot-k; (bijv. ana = Sikk. anak, kind, tahi, zee, Sikk. idem, manu, hoen, Sikk. idem; daarentegen tasak, gaar, tegenover Sikk. daha). Eene anorganische slot-k komt voor in: inak, bijv. djaran inak (ook wel ina) = Sikk. djarang inang, merrie; telluk, eieren leggen, en soms voor tellun, ei, bijv. telluk buran, ei-wit, ook: de kuiten. Hiertoe behoort ook de & in kapek, garen, draad, Sikk. kappa, (R. abas, bij Mal. kapas).

Meermalen staat eene k voor een oorspronkelijken neusklank bij verbale woorden, als: passak, schieten, (Sikk. idem), van Mal. pasang; putuk, afbranden, (Mak. mutung, enz.); rosuk, wrijven, (Sumb. rusung), enz. Eene k in woorden als: gatek, jeuken, (Sikk. gattar, Mal. gatal); kahawuk, mengen, (vgl.

¹ Vgl. H. H. O. Leemker, Woordenl. v. d. Soloreesche Taal, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vlk., dl. XXXVI.

Sikk. gewung, vgl. Jav. ngëwor, enz.), is wel zoo te verklaren, dat de oorspronkelijke sluiter afviel, en de & staat als in passak, doch voor een anorganischen neusklank; zie bij de werkwoorden en hier beneden.

De anorganische w komt voor bij vele adjectieven, als: buran, wit, (Bis. pulau); maran, droog, (Tag. mala); mean, rood, en: beschaamd, (Mal. merah, enz.); ook in maten, bijv. in ata maten = Sikk. ata mateng, een doode; voorts na werkwoorden, als: galin, graven, (Mal. gali); morin, leven = Sikk. moret; enz.; voorts bij die subst., welke in het Sikk. de anorganische ng hebben, als: liman, hand; matan, oog, enz., waarbij ook arin, jougere broeder. Van die subst., welke volgens hunne beteekenis hierbij behooren, vertoonen enkele een merkwaardigen vorm, nam. ĕrĕnt naast ĕrĕt, aangezicht, voorzijde, voor, (denkelijk bij Mal. hadap, Jav. arĕp, eene slot-p verdwijnt steeds, evenals in het Sikk., enz., vgl. morin); ihink, been, gebeente? (wel: vleesch, lichaam, als Tett. isin, Sumb. isi, enz.); riunk, been, bot, (Sikk. luring, Mal. duri, enz.); matan rawunk, oogharen.

Voor de volledigheid zij nog iets gezegd over eenige talen, die met de voorgaande tot dezelfde afdeeling behooren. In de Ceramsche idialecten is eene anorganische ne zeldzaam, evenals in de Amb. tongvallen, (trouwens ook een organische neusklank als sluiter valt meestal af, bijv. nala = O. Jav. ngaran, naam), bijv. ama, vader, rima, lima, hand. Toch zijn er enkele voorbeelden, als: maun, schaduw, Tett. ai-mahon, Sumb. mau; matuan, oud = Tett. tuan, Mal. tua. Een voorbeeld van eene anorganische is, behalve het reeds onder het Amb. genoemde naninut, ainut, drank: atupat, zitplaats, naast tupa, zitten; van eene tals in het Amb., daar, waar gewoonlijk eene anorganische natat: rima siuti, elders lima-sikun, elleboog, (Mal. siku); rimatariiti, (ook Amb. van Hila tariite), nagel, naast rima tariini, (Amb. v. Sapar. tariinno); enz.

Van de iets meer bekende talen der Zuid-Wester-eilanden, schijnt het Lettineesch², dat de aangehechte pers. voornw. bezigt na alle

Vgl. A. van Ekris, Wdl. van eenige dial. der landstaal op de Ambonsche eilanden, Mededeel. Ned. Zend. Gen., S^{eis} en 9^{ts} jaargang.

² Vgl. G. Heymering. Bijdrage tot de kennis van de taal der Z.W.eilanden, Tijdschr. v. Ned, Ind. 8*** jaarg. III.

subst., een anorganischen neusklank slechts bij uitzondering te kennen. Dat zij echter voorkomen, blijkt reeds uit de woorden van den heer Heijmering, die spreekt van "zelfstandige naamwoorden, welke uit eigen aard bezittelijk zijn en daarom nooit anders dan zoodanig voorkomen", (dat is met het aanhechtsel van het pers. voornw. van den derden pers.); bedoeld is wel een woord als: ikarnu = Mal. ekor, staart, tevens: zijn staart. Toch ook meer onafscheidelijk aan het woord verbonden komen zij voor, als bijv. avune, boom = Amb. ainno, (M. P. kayu; appun, buik, waarvan appan-mu, uw buik, (Tett. kabun, Sumb. kambu). Het Kissersch 1, dat de aangeheehte pers. voornw. sleehts bij weinige woorden kent, is daarentegen rijk aan woorden, welke een anorganischen neusklank bevatten, niet alleen in woorden als: makan, oog, en: zijn oog, (M. P. mata); woini = Lettin. woe = Bur. fuan, vrucht; enz., maar zelfs na woorden, welke op eene consonant eindigen, als: aärne, wortel, (Mal. akar). In plaats van de anorganische slot-consonanten, bezigt zoowel het Lett. als het Kissersch bij adjectieven, reduplicatie of herhaling, als Lett. warwuaru, Kiss. woru-woru, nieuw, (Mal, baharu, enz.); Lett. memetme, Kiss. memekkem, zwart, (Mal. hitam), ook tot affeiding van subst. als matmiati, makimaki, de dood, (M. P. matav). Eene anorganische & zon trouwens toch weer moeten verdwijnen, terwijl de anorganische t toch over het algemeen zeldzaam is. Een voorbeeld van de laatste geeft echter Kiss. sachke, tjedok, scheplepel, de chk wordt o. a. aangetroffen in : wo- (verkorting van M. P. wuah) -achka, vier, en staat daar, dus voor eene mp, vgl. hierbij Tim. k = nt, maar ook = nd. (vgl. aldaar sub ekam), dan blijkt, dat sachke hetzelfde woord is als R. dial. sambak, sambat, Kup. ksapat, Tett. knaban, Sumb. samba, schepemmer, (de s is in het Kissersche woord denkelijk gespaard gebleven doordien het oorspronkelijk nog een voorvoegsel bevatte, als Kup. ksapat). Een voorbeeld van eene anorganische s levert wais, garnaal, zie hierover beneden bij de bespreking van de slot-s. Het verbale subst., dat tevens in concrete beteekenis voorkomt, wordt gevormd in het Lettineesch door een pre- of infix in, als: niari, kleed, van ari, zich kleeden: kniarri, het werken, werk, van karri (uit Mal. Skr. kerdja, werken): tniutu, het ondersteunen, ondersteuning, stut, schoor, van tutu, ondersteunen; wniatutu, het leeren, onderwijs, van

¹ Vgl. N. Rinnooy, Mal. Kiss. Woordenlijst, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vlk., dl. XXXI.

watutu, leeren; in het Kissersch door een pre- en infix an: wanakuku = Lett. wniatutu, van wakuku = Lett. watutu; sanapu, bezem, van sapu, (M. P. idem); anlepe, draagstok, van lepe, (Mak. lémbara, enz.), soms nog te zamen met een neusklank, als henerun, pergantian, (Sumb. silu, vervangen); wanalhene, pembalas, van walhe = Mal. balas.

Hoe de toestand in de talen der Aroe- en Key-eilanden eigenlijk is, laten de tot nu toe bekende gegevens niet toe, om met zekerheid te bepalen.

Over het Mafoorsch, zie beneden.

Het is noodig nog even te blijven stilstaan bij een verschijnsel, dat zich voordoet in eenige, met de boven besprokene weliswaar verwante, doch niet nauw verwante talen, namelijk met die der Banks' Islands en verwanten. In zijn "Short Grammar" voor zijn "Dictionary of the language of Mota" zegt R. H. Codrington: "the terminations i, iu or ui, and in a few cases e, shew the nouns to which they are suffixed to be without dependence, in thought or grammar, upon things or persons, or upon the names, to which they may otherwise belong or stand in relation". Zulke naamwoorden noemt hij dan "independent nouns" en geeft voorts als voorbeelden: "thus in namatana, his eye, (na article, na suffixed pronoun), mata, eye, as thought and spoken of in relation to a person; but an eye, independent of such relation, is matai, matai; so na-pane-na, his hand, panei; a pigs head, qat qoe; a head generally, qatui."

Uit deze voorbeelden blijkt reeds dat deze woorden tot eene bepaalde catagorie behooren. Duidelijker komt dit nog uit in de "Short comparative Grammar"; in "The Melanesian Languages" van denzelfden schrijver. Aldaar leest men omtrent de "independent nouns": "there is only one class of words, which receive this generalizing termination: Nouns which signify parts of a whole, member of a body and such like, things which can stand in a certain relation to some inclusive whole." Het zijn dus dezelfde woorden, welke in het Timoreesch op eene f plegen te eindigen. (Ook de verwantschapsbenamingen kunnen er toe behooren, bijv. Mota. tamai, vader). In het voorbijgaan zij gezegd, dat er in de taal van Mota eigenlijk slechts één aanhechtsel is voor deze woorden,

namelijk i; ui komt voor bijv, in susui, de vrouwelijke borsten (M. P. susuh, susu); ului, wului, haar. (M. P. wulu). en met omzetting susiu, uliu, wuliu, welke omzetting soms de gewone vorm is geworden, bijv. toliu, ei, (O. Jav. hantělů enz.); vandaar ook suriu, been, bot, (Mal. duri, enz.). Codrington spreekt van ui, iu, omdat de woorden zonder dezen uitgang in de taal van Mota sus, ul, enz. luiden, feitelijk komt evenwel de oorspronkelijke eindvocaal voor de i weer te voorschijn. Het eenige voorbeeld met e, mij bekend, is ta e, drek, (M. P. ta i), naast ta, denkelijk was de i hier reeds in e overgegaan. In de verwante talen wordt voor i in Mota, gi of ge, aangetroffen, als: wulugi, vulugi, viligi, iligi, ilige - ului, wului, haar; doch ook wel eene n, als: tolin, tlen = toligi = tolin, ei; hirin = sirigi = surgi, huigi = surin, been, bot. In de genoemde "short comparative Grammar" kan men lezen, dat, zij, die bijv. den vorm tlen voor "ei" bezigen, zich volkomen bewust zijn, daarmede iets gelijkwaardigs te geven, als bij andere woorden door de aanhechting van ge of gi = Mota i, dus: ei, in het algemeen.

Bij het maken der gevolgtrekkingen uit de hier boven opgesomde gegevens zal begonnen worden met die woorden, welke Codrington met den naam "independent nouns" bestempelt.

Met een woord als: hirin, been, bot, stemt overeen Tett. ruin, Amb. ririn(no), Bur. rohen, Sikk. luring, (met ng, voor n), en zoo ook met tlen, ei, Solor. tellun.

Wel bestaat er eenig verschil, hirin, (tlen) toch is "been, bot, (ei)" in het algemeen, maar ook, (als ni-rihin): "zijn, haar, been of bot", doch bijv. "mijn been" luidt: (ni-)hirik, doch in 't Tett., enz., die alle het aangehechte voornw. verloren hebben, (met uitzondering van het Amb., dat het echter, o. a. bij zulke woorden, voor het subst. plaatst), luidt dit resp.: haü kan of haü-n (in Dilli haü nia) rnin; jako nau rohen; luring aung; (tellun gòen), zoodat daar dus de neusklank een vast bestanddeel van het woord geworden is. Dit doet echter tot de zaak niets af, de oorzaak dat deze en de tot dezelfde soort van woorden behoorende subst. den neusklank als sluiter vertoonen, kan oorspronkelijk geen andere zijn dan die, welke hirin, in waarde = suriu, sirigi = Tim. nuif deed onstaan. Geheel in waarde komen overeen Kupangsche woorden

als: in, voet, un in, (i-n), of met het lidw. in-na, zijn haar, zijn voet. Het kan nu niet twijfelachtig zijn, dat de n in een hirin, been, bot, in 't algemeen, (Kup. in, voet), dezelfde waarde heeft als de n in: (ni-) hirin, zijn, haar been, bot, (Kup. un in of in-na, zijn haar, voet).

Het is van algemeene bekendheid, dat het aangehechte voornw. van den 3den persoon in de Mal. Pol. talen, dikwijls eenvoudig de waarde van het lidwoord heeft. Een woord, als Kup. in, beteekent dus eigenlijk: de voet als generieke benaming, v. d. voet in het algemeen, terwijl de differentiatie met "zijn voet" in de taal bewerkt wordt door het voornw. un, (of een subst.), voor in te plaatsen, (of gelijk bij ni-hirin, door voorvoeging van een soort lidwoord). Ongetwijfeld is dus ook in Tett, ruin, enz. de anorganische neusklank oorspronkelijk het aangehechte pronomen geweest; daarop wijzen met stelligheid ook vormen als Lettin, ikarnu, staart, Kisser, aarne, wortel, enz.; voorts zulke als Tett. susuuen, melk, Amb. wael-matan (no), bron, enz., daargelaten nog, dat in het Sikk, nog de ng (voor oorspronkelijke n) nog soms als aangehecht voornw. kan optreden. En wat betreft den vorm n voor nn, dergelijke verkortingen der aangehechte voornw. komen niet alleen voor bij de zoogenaamde Melanesische talen, en het Rott., Tim., Kup., maar ook in het Bim., Sumban., en voorts in het Bat., de Philipp, talen, zij het ook niet overal bij hetzelfde woord.

Die woorden nu, welke in het Tettumsch enz. de anorganische n, oorspronkelijk het aangehechte voornw. v. d. 3den pers. hebben, dus de verwantschapsbenamingen, lichaamsdeelen, enz., vertoonen nu in het Rottin. eene anorganische k i of dial. den ingeslikten medeklinker, met uitzondering van natun, lifun, waarvan trouwens ook door eene k gesloten afleidingen bestaan). De enkele in het begin gegeven voorbeelden kunnen naar willekeur vermeerderd worden, onder de verschillende boven besproken talen zijn er meerdere opgesomd. Alleen zij hier nog gewezen op lèdok, dag, naast lèdo, zon, gelijk Tett. loron naast loro; nusak, land, eiland = Sikk. nuhang = Jav. nusa; voorts op woorden als: hade-dek, sawah, eigenlijk: water (de) van of voor de rijst, te vergelijken met vormen als Amb. wael-matan (no), bron, (dit R. de-mata, doch dial. ook de-matak).

Het Tim. vertoont als regel eene f in deze woorden, maar a ne-

¹ Natuurlijk in het algemeen, uitzonderingen kunnen hier buiten beschouwing blijven.

dek = R. hade-dek, sawah; tèlo, tèko = Bur. telun, Tett. manu—tolun, ei; hau-fua = Bur. fuan, Tett. ai-fuan, zijn duidelijke voorbeelden, dat ook deze taal bij deze woorden eene k of ingeslikten medeklinker vertoonen kan, terwijl ook de slot-h, welke uit k ontstaan moet zijn, bij deze woorden voorkomt. De n vertoont niet alleen natun, nifun, maar ook naten, naast (niut)-nata = Sikk. rateng = Sumb. rati, dial. rati, ook Tettum rate.

In het Kup. behooren, behalve de woorden als: in, voet, mata (un mata-ka), oog, kduli-(ka), doorn, enz. hiertoe ook die woorden, waar de n een vast bestanddeel van het woord geworden is; duidelijk zijn: dakin, huidvuil, kbukun, gewricht; bij bilin, koopprijs eener vrouw, vgl. Bur. filin, Amb. helin(no), prijs, tadan, teeken = Sikk. tadang; bij khalin, zijde, vgl. Tim. biaf.

In het Tettumsch behooren hiertoe, behalve die welke op n uitgaan, ook die eene k aan het slot van eene samenstelling hebben, als: ai-sanak, tak = Amb. sanan(no), enz. Hierbij ook wel tatik naast fatin, plaats. Zie voorts hieronder.

Ten slotte wordt in het Solor., als in in ak, eene enkele maal eene & voor de n aangetroffen.

Daarentegen vertoonen soms de Ambousche (en ook de Ceramsche) tongvallen, eene enkele maal het Burusch (in nahat) en meermalen het Sikkaneesch eene t in plaats van de n.

Het spreekt vanzelf, dat de verschillende talen, wanneer men in bijzonderheden nagaat welke woorden als "independent nouns" aangeduid zijn, meermalen van elkander verschillen. Boven zijn natuurlijk slechts enkele woorden, welke hiertoe behooren, opgesomd; daaruit kan echter voldoende blijken, dat zij, wat betreft de namen van lichaamsdeelen van mensch of dier (uitgezonderd gewoonlijk het Amb.), de deelen van eene plant, gewoonlijk overeenstemmen, (tenzij de vorm van het woord het niet toelaat; een aanhechtsel na een medeklinker, als bijv, in het Kissersch, is uitzondering). Veel meerdere afwijkingen vertoonen reeds de verwantschapsbenamingen. Hierbij is denkelijk te brengen Tett. faluk = Tim. ban u = Kup. bal u (-ka), weduwe, weduwnaar, (R. echter falu), alsmede Kup. (ata(-ka) slaaf, doch R. enz. ata, Tim. atel. Evenwel is de vorm onregelmatig, ook in het Kup., dewijl men bijv. niet zegt: ko ata-ma, voor: uw slaaf, maar ko ataka, zoodat de k, of wat er voor in de plaats treedt, een vast bestanddeel van het woord geworden is.

De grootste verscheidenheid wordt uit den aard der zaak bij die

woorden gevonden, waarvan de grond van het gebruik van het aanhechtsel alleen daarin kan zijn gelegen, dat zij steeds als bepaald bij iets behoorends of als deel van een geheel worden beschouwd. De een zal bijv. een roer van een vaartuig, bepaaldelijk zoo onderscheiden, gelijk de Timorees met munif, de andere niet, terwijl wederom een ander den stamper, als bepaaldelijk bij het stampblok behoorende, zal beschouwen, gelijk in R. aluk, Tim. v. Amar. hanuk, tegenover elders alu; enz.

Er blijven evenwel enkele woorden over, welke naar den vorm hierbij behooren, maar moeielijk als deel van een geheel of bepaaldelijk bij iets behoorends kunnen beschouwd worden. Hiertoe behooren bijv. Sikk. nuhang, Tim. nusa, Kup. nusa(ka), R. nusak, land, eiland: tegenover Tett. Amb. Bur. = Jav. nusa: Sikk, rateng, Tim. naten, (R. lates), graf, tegenover Tett. rate = Sumb. reti, rati. Natuurlijk heeft de ng voor n in het Sikk. (waarvoor, gelijk wij reeds gezien hebben, bijv. in het Tim. de ingeslikte medeklinker staat in gelijke waarde, daargelaten nu hoe dit te verklaren is), hier dezelfde waarde als overal, en beteekent nuhang oorspronkelijk: zijn eiland, rateng, zijn graf, en is later de neusklank vast aan het woord gegroeid. Hier schuilt nu echter eene moeielijkheid. Hoe vroeger de regels voor de aanhechting der pers. voornw. in het Sikk. zijn geweest, is nu niet meer na te gaan, (het gebruik, dat thans soms nog van de ng gemaakt wordt, bewijst natuurlijk niets). Maar in het Tim. en Kup. (en denkelijk was het voorheen ook zoo in de verwante talen), kunnen de pronominale aanhechtsels niet vrijelijk achter elk subst. gevoegd worden; men kan bijv. niet zeggen: kò uma-m, hò ume-m, voor: uw huis, maar alleen: kò uma, hò umel, en dat dit vroeger anders geweest is, althans zoolang het Tim. en Kup. afzonderlijke talen zijn, zou eerst te bewijzen zijn. Wanneer wij nu echter wederom het Mota vergelijken, dan geldt daar, (gelijk in de overige zoogenaamde Melanesische talen), als regel, wat Codrington in de genoemde Short Grammar aldus uitdrukt: "One class of nouns takes the pronoun of the posessor in the suffixed form; being the names of parts, members, equipments, possessions, which stand in close and constant relation to the posessor, 1. Hiertoe behooren dus

^{&#}x27;Hieraan voegt hij toe: "It is not always easy to perceive the ground of the distinction"; na-usu-na, his bow, non o wose, his paddle. Het is opmerkelijk dat Rott. sê fe = Mota. wose juist eene der uitzonderingen is op den regel, dat subst. en verbum vormelijk onderscheiden worden.

nog behalve de "independent nouns" meerdere substantieven, en daaronder ook die woorden, welke in die taal: "land, eiland" en "graf" uitdrukken, niet echter ima (= Mal. rumah, enz.) huis 1. Blijkbaar zijn de vormen nuhang, rateng, enz. op deze wijze te verklaren. Enkele woorden hebben de n, of wat er voor in de plaats treedt, wel gekregen toen de eigenlijke waarde niet meer gevoeld werd, alleen nog als iets dat meer bepaaldelijk bij een subst. kon voorkomen, zonder invloed op de beteekenis te hebben, en daardoor geschikt om verschillende schakeeringen van beteekenis te onderscheiden, zoowel in Tett. loron, dag, naast loron, zon, (vgl. bijv. Bur. ngaät, rang, naast ngaän, naam); Amb. ainno, ainjo, ainele, boom, naast ai, hout. Eene beteekenis kan natuurlijk de n, of wat er voor in de plaats treedt, niet hebben in: Amb. papaenno, papaja, Bur. pawèn, mangga; Tim. bak'ulu, Kup. kudu (-ka), bengkudu, enz. Anngezien een gedeelte der Timoreezen baku, anderen bakus bezigen voor het ontleende Port. banco, schijnt de n. enz., hier hetzelfde aan te duiden als soms de slot-r. zie aldaar. Kup. pua (-ka), Tim. puah, pinang, heeft den sluiter wel van 't woord voor "vrucht" behouden, waarmede het oorspronkelijk één was. De n in het woord voor "duizendtal", R. lifun, enz., ook Lett. riwnu, Kisser. riunu, en mar analogie daarvan in sommige talen ook in "honderdtal"), duidt wel eveneens een genitief aan, mogelijk ware het echter ook, dat het woord oorspronkelijk adjectief was, gelijk het nog in het Sikk. "zeer veel" kan beteekenen. Hoe of Tett. fatuk, steen, aan de slot-k komt, begrijp ik niet; R. heeft batuk = Sikk. wadung, hard; is deze afleiding in de plaats van het subst. getreden, of is het een overblijfsel van eene afleiding als: kfuluk = fulun, pello?

Een oorspronkelijke neusklank aan het slot is, voorzooverre hij niet afgevallen is, in het Rott., behoudens de reeds genoemde uitzonderingen, regelmatig tot k geworden; eenige andere voorbeelden zijn nog: fupuk, kruin, (Bug. buwung, Mal. bubung, nok); edak, trap, (Daj. eyan, enz.); henak, dial. hendak, de pandanus, (Sikk. peddang, Jav. pandan); huk, boom, stam, (Bur. pun, Tett. hun, Mal. pohon), iäk, visch, (M. P. ikan), hutak, schuld, boete, (Mal. hutang); kadek, houtskool, (Kup.

Dewijl bijv. het woord voor "berg" in de taal van Mota eveneens het gesuffigeerde pronomen aanneemt. staat bijv. de n van Kup. lêten, Tim. nêten, (R. lêtek) berg, vgl. daarenboven Tett. leten, hoog, naast klaletek, berg, in verdenking van anorganisch te zijn.

aleng, Jav. areng, enz.); ndandauk, naald, (Mal. djarum, enz.), enz. Enkele woorden, als bijv. dok, blad, (Mal. dauu), enz. kunnen ook gebruikt worden tot de eerst besproken subst., eene scherpe grenslijn is niet overal te trekken. Hoe de toestand in de overige talen is, is boven, bij de bespreking der afzonderlijke talen, gebleken. Alleen in het Tim. is een oorspronkelijke slotmedeklinker eveneens meermalen veranderd, hoewel lang zoo regelmatig niet als in het Rott.; elders echter, ook al rekent men in de talen, waar het verschil tusschen verbum en subst. geringer is dan in het Rott., de werkwoorden mede, is de verandering van een oorspronkelijken nasalen sluiter zeldzaam, daargelaten het Burusch, waar de verandering de beteekenis heeft, welke boven bij de beschrijving der taal vermeld is.

De verandering van eene oorspronkelijke t in k komt, behalve in het Rott., alleen meermalen in het Tim. voor, alsmede in het Burusch, met de beteekenis, welke boven vermeld is.

Voor het overzicht zullen de verschillende gegevens thans zooveel mogelijk in tabel gebracht worden. Tabel I stelt voor de slotmedeklinkers bij die subst., welke in het Tim, op eene f plegen te eindigen, en waarbij de n, voorzooverre zij die vertoonen, gelijk reeds gebleken is, oorspronkelijk de waarde van het pronominale aanhechtsel van den derden persoon heeft, het ontbreken van den anorganischen slot-medeklinker blijft hier buiten beschouwing. Tabel H stelt voor de behandeling van den oorspronkelijken nasalen sluiter. Tabel III geeft de anorganische slot-medeklinkers bij de adjectieven, voorafgegaan door een overzicht van een vijftal dier woorden in de verschillende hier besproken talen, voor zooverre zij hetzelfde woord bezigen; (van de woorden, welke onder de eerste tabel behooren, was het noodeloos, van die, welke onder de tweede behooren, onmogelijk zulk een overzicht te geven). Tabel IV stelt voor de sluitletters bij het verbale subst., eveneens voorafgegaan door een overzicht er van in de verschillende talen, voor zooverre dit auorganische sluiters vertoont; waar dit niet het geval is of een eigenlijk verbaal subst, in een of andere functie niet gebruikelijk is, is de plaats oningevuld gelaten. Het was hier onmogelijk hetzelfde woord voor verschillende talen als voorbeeld te nemen. De zeldzamer voorkomende sluiters staan tusschen haakjes. De ingeslikte medeklinker zal hier voorgesteld worden door eene q en om een tabellarisch overzicht gemakkelijker te maken, zal de q ook staan voor die woorden, welke in het Kup., hetzij steeds, hetzij in een bepaald geval als lidwoord ka aannemen. Voor het Amb. stelt de n de uitgangen nno, njo, no, ne, voor.

or.

50

=

ř.

=

TO SEE THE PERSON NAMED IN	Sikk. "19, t; Solo		Sikk. ng, (l, k) Solor. m, (k		Silele	warung;	Solor, wu	1	(bura); Solor	buran	merak,	Solor, mean	Sikk.
200	Bur. ", (6).		Bur. (b); k bij verba.		Bur.	fe	Sir Li	(boti)	1	ematan	(mèha)	1	Bur. (n, t).
	ab.		Amb.	記ります	Amb.	huluil, h6-	roile	putiil	1	mamatail,	amatae	(mutua, matua)	Amb.
t t	Tett. An).	L II.	Tett. ".	L III.	Tett.	foun		mutin, mu-	1	matak	mean	tuan, tuak,	Tett.
TABEL L	Kup. T. (benevens n , (k) . de n in m , enz.).	TABEL II.	*,	TABEL III.	Kup.	balu	100	bati	Î	mamaten	meş	tuan, (groot) tuan, tuak,	Tett.
3000	-		Kup.			(fe ii)	***	muti, mutik. puti	1	mate	mè, mèë	1	Кир.
	f. (k. q. h. n).	100	Tim. K, q, (m, f). m, ng, (q).		-	beuk, (dial.	_	8	ulak, (dial.	mentah matak, (dial.		(matua, groot)	q, (k), ook f. q, n.
1000	Rott.		Rôte. k, dial. q; (n).		K	baharu		buern .	(Bis. pulau	měntah	merah	tun (	Rott. A. dial. q 1.
													100

1 Over de Rottineesche adjectieven met slot-s, zie beneden.

TABEL IV.

Onder de Rott, dial. zullen hier alleen de tongvallen van Dengka en Oenale verstaan worden, de overige geven (sala); Solor. Solor, maten adja) henai) lebang. tinu(ng.) nalang, mateng; Solor. thung. nalan. Sikk Wayer) wayer) Sikk. nang froom, enangit; genover een verdigende, anders n) bijv. emnipen, bum op k einknedok sasirut(o), sirut, (gewoonsasclut(e) lijk tegenover een gewoonlijk, tewerkw. op k einhet droomen, enmatan Bur. Bur hahalan- kalebat digende) "niets bijzonders, dan bij sommige als gewoonlijk den ingeslikten medeklinker voor k (of s). 11. manitut(o) matet(e) Amb. (0 II) Amb. (bijv. soban,emmer) soit, kam) (bijv. knahahák Tett. t, 4, (n, ng voorn, s). k, (n, t). hmates, hmate(-ka) gevoegd in, of biv. sanan (1ste pers, au (verbanl subst. met voorsili(-ka), rullgoederen) (bijv. in-dati(-ka) (bijv. snaput, veger) in mate(-ka) (het houwen) in-tana-ka sana-ng) sdating mninut (ndnds) snodet Kup. amates pen) seka put-water (de) soek mates, muinut (sokok) pupnt, mnèso Tim. (sfut hinet sanat ote k (s), dinl. t; (q, s). t, (k, q, s). Rott. Rott. nahinet, nahine (het weten salak, dial. salat (schuld) (pela) sesennk, dinl.? (roostnafadak, (het zeggen), dial. mamates (de dood), mates nininuk, dial. nininut fupuk, dial. pupu, pupupu (blansroer) sosodek, dial. sosodet tatatis, dial. als Term. elepak, dial. lelembat mais, mais om te roosten (dood), dial. als Term. (het slann, slaag) (scheplepel) (draagstok) (drank)

TABEL V.

Rott. van Term. enz.	Rott. van Dengka, Oenale.	Tim.	Bur.		
k, (a).	t, q, (*).	q, (t) .	k, voor t in verba.		

De Timoreesche slot-f voorloopig buiten beschouwing latende, blijkt uit de bovenstaande tabellen, dat in deze talen, eene k, (of wat er voor in de plaats treedt), alsook eene t, (waarvoor in sommige talen de s in de plaats treedt als het woord reeds eene t bevat, en reeds nu kan geconstateerd worden, dat ook de Rott. woorden: mamates, tatatis, in dit geval verkeeren), naast eene n in volkomen gelijke waarde als anorganische slot-consonant optreden. Dewijl zich deze gelijkstelling en daardoor ontstane verwisseling in veel mindere mate, in sommige talen nagenoeg in 't geheel niet, voordoet bij eene oorspronkelijke slot-n, wat in deze talen, (het Rott, even buiten beschouwing gelaten), zeggen wil: een oorspronkelijke nasale sluiter, dewijl ook de m en ng tot n (of omgekeerd in het Sikk, de n en m tot ng), zijn geworden, nog zeldzamer bij de oorspronkelijke slot-t of k, ligt reeds terstond de gevolgtrekking voor de hand, dat de veranderingen, welke de oorspronkelijke sluiters soms hebben ondergaan, het gevolg zijn van de verwisseling der anorganische sluiters. Tevens kan er uit opgemaakt worden, dat het verschijnsel niet van phonetischen aard is, anders zou er toch wel geen reden zijn, waarom een oorspronkelijke sluiter niet geheel en al op dezelfde wijze werd behandeld als de anorganische. De omstandigheid, dat in een Kup. un mata-ka, (zijn oog), de oorspronkelijke & in de plaats treedt van het pronominaal aanhechtsel van den derden pers., en in het Sikk. eene t thans nog met de waarde van dat aanhechtsel optreedt, wijst in welke richting de verklaring van het verschijnsel te zoeken is.

In de eerste plaats kan geconstateerd worden, dat, dewijl aldus eene k of t in de waarde van n als pronom, suffix kan staan, de k en t derhalve die waarde ook moeten hebben in de subst, van de eerste tabel, dewijl, gelijk wij reeds gezien hebben, de n daar de waarde van het aangehechte pronomen heeft, en tevens, dat die gelijkheid in waarde van de k en t met het pronom, aanhechtsel reeds voorkwam in de taal, die de grondtaal der hier besproken talen was.

Thans mogen in herinnering gebracht worden de merkwaardige Soloreesche vormen: ihink, (wel: lichaam), riunk, been, bot,

matan-rawunk, ooghaar, vgl. Tett. timir-rahuk, asan-rahun, kinhaar, baard; ĕrĕnt, naast ĕrĕt, aangezicht, voorzijde. Zonder eenigen twijfel behooren deze woorden tot de subst. der eerste tabel; hierin staan dus nt, nk, (of ngk, het doet tot de zaak niets af), volkomen in dezelfde waarde als elders n, k, of t; deze woorden moeten dus in aanmerking genomen worden bij de vraag, wat de oorzaak der gelijkstelling is geweest. Hoe zijn deze vormen nu te verklaren? De t of k als phonetisch paragogische toevoegsels te verklaren, is wel niet mogelijk, want, daargelaten of het klankstelsel der Mal. Polyn, talen zulk een paragoge waarschijnlijk maakt en daargelaten, dat men zou moeten aannemen, dat de w nu eens dentaal, dan als eene ng uitgesproken werd, wat nu misschien, gezien het Sikk. en Solor, en de algemeene verwisseling of gelijkmaking der neusklanken zulk een groot bezwaar niet zou zijn, er zou toch wel geen enkele reden kunnen zijn, waarom juist en alleen de n, in de beteekenis van het aangehechte pronomen, zulk een phonetisch toevoegsel had gekregen. Een vorm als riunk, zou oorspronkelijk de beteekenis kunnen hebben van "mijn been, bot", (dus voor riungku), een als ërënt, van "ons aangezicht." Maar indien deze vormen, met de beteekenis, welke zij thans hebben, werkelijk zoo te verklaren waren, dan zou moeten worden aangenomen, dat er reeds in de taal, waaruit de hier besproken talen zijn voortgekomen, eene algemeene verwarring was ontstaan ten opzichte van de kracht en beteekenis der aangehechte voornw., althans tusschen dat van den eersten pers. enkelv. en meerv. (inclusief) en van den derden pers. En nu doet zich het feit voor, dat juist in de talen, die het verst zijn gegaan in de vervanging van de n door eene k, althans het aangehechte pronomen v. d. 1sten pers. enkelv. volkomen in orde is: bijv. Rott. au lima-ng, met lidwoord au lima-nga, dial. lima-ngg-a, dus ngg regelmatig voor ngk(u); zoo ook Kup. au ima-ng, Tim. au nima-k (k regelmatig voor ngg, ngk). Zelfs gesteld, dat bij eenige subst. de juiste vormen in zwang waren gebleven, (als bijv. in het Kup. het pronominale aanhechtsel v. d. 3den pers., in een woord als: in), dan is het toch niet waarschijnlijk, dat deze overblijfsels bij zulk eene groote verwarring in staat zouden geweest zijn het geheel te reconstruceren. Ontkend kan overigens niet worden, dat, hoe ook het ontstaan der vormen te verklaren is, zij in eene taal met pronominale aanhechtsels aanleiding tot verwarring moesten geven, dewijl bijv. het aanhechtsel van den 3den pers. gelijk kon zijn aan dat van den eersten pers.,

en onmogelijk is het niet, dat deze omstandigheid althans een der oorzaken is, van het verloren gaan der pronominale aanhechtsels in enkele van deze talen, maar daarbij kon, in den aanvang althans, het gevoel nog levendig zijn gebleven, dat als aanhechtsel van den eersten pers. enkelv. alleen ngk, ngg kon dienen, (wat dus iets anders is, dan wanneer een vorm als riunk, oorspronkelijk "mijn been " later ook "zijn been" zou hebben kunnen beteekenen), terwijl door dat k, t, hetzij nevens, hetzij in plaats van ng (ngk), nt gebezigd werd, althaus in een aantal talen, het gevaar voor verwarring week. 1 De k en t van de vormen als: riunk, ĕrĕnt, behoeven echter niet juist overblijfsels te zijn van de persoonlijke voornaamwoordelijke aanhechtsels; k en t met volgende vocaal. stellen wij voor het gemak ka, ta, zijn ook algemeen Mal. Polyn. aanwijzende voornaamwoorden, en als zoodanig, kunnen zij of ter versterking van een ander voornw., (vgl. hieronder mana; Bat. hamu-na, enz.), dienen, of wel het pers, voornw, van den derden pers. eenvoudig vervangen, (als bijv. in het Ibn.). In beide gevallen kon nit een riu-na-ka, ĕrĕ-na-ta, (of nit een riu-n(ng)-ka, ěrě-n-ta, n als genitiefsteeken), met behoud van het oorspronkelijke accent, (vgl. bijv. Amb. áinele, enz.), riunk, (riungk), ěrěnt, ontstaan, evenals bijv. Rott. au úma-ug(g), uit au úma-ug-ku, daargelaten dat de g uit ku, nu afgeworpen is). Het meest waarschijnlijke, dunkt mij wel, dat de pronominale woordjes k(a), t(a), eenvoudig in de plaats van het aangehechte voornw. v. d. 3den pers. zijn getreden, in alle gevallen zijn vormen, als inak, ërët, wel niet langs phonetischen weg nit inank, (inangk), erent. ontstaan, maar door den eenvoudigeren vorm k(a), t(a), in de plaats te stellen voor nk(a), ngk(a), nt(a), wat om verschillende redenen kan geschied zijn, evenals thans vele talen ku voor ng ku bezigen. Ook als men een vorm als riunk, als een meng-vorm wil beschouwen, blijft de zaak hetzelfde. Met zekerheid, voor zooverre die althans in dergelijke zaken te bereiken is, mag men zeggen, dat dit de oorzaak is van de gelijkstelling en vandaar van de verwisselbaarheid van de k, t en n, in de oorspronkelijke waarde van het aangehechte voornw. van den derden persoon. Waarom in het cene geval k(a), in het andere t(a) is gebezigd, zal thans wel moeielijk, zoo niet onmogelijk zijn om uit te maken, even moeielijk of onmogelijk als de oorzaak aan te geven, waarom bijv. het Fidji

¹ Vgl. ook hierbeneden de noot over het Mafoorsch.

in kabola, het prefix ka, in tadola, het prefix ta bezigt.
De Timoreesche f moet op gelijksoortige wijze verklaard worden,
stellig blijkt dit uit een vorm als in ama-f, zijn vader, waar de
f, op dezelfde wijze het pronominale aanhechtsel vervangt als elders
de k en de t dit doen. Eene f beantwoordt in het Tim. aan eene
oorspronkelijke w. Als adverbium komt fa (= Sumb. wa), nog voor
in het Tim. en Rott., als prefix komt wa nog in het Balin. voor,
bijv. waumah, huisgenoot, dus op dezelfde wijze als ka, prefix,
oorspronkelijk pronomen, in de Philippijnsche talen, voorts in het
O. Jav., vgl. voor Daj., Sumbaw. ba, Mal. bar. Blijkbaar is dus
wa ook van oorsprong een pronomen, en naar alle waarschijnlijkheid
de oorsprong der Timoreesche slot-f. Of hiermede nog in verband
staat de neiging, die het Tim. soms vertoont, tot eene m, (voor mb),
aan het einde in plaats van de n, waartoe oorspronkelijk blijkbaar
alle neusklanken, als in het Tett., Amb., enz. geworden waren?

¹ Het is mijn voornemen niet om het meer beperkte terrein der hier besproken talen te verlaten, toch moet ik opmerken, dat bijv. een woord als Bis., Ibn. ulin tegenover Tag, huli (vgl. Mal. kamudi) eene zelfde anorganische slotletter vertoont, als bijv. Kup ulin — Tim. munif, tegenover R. uli. En vertonen Ibn. agi-t (vgl. ook afû-t, kleinzoon, zelfs baliga-t — Mal. balera), benevens Mal. adik, elders ari, enz., niet dezelfde anorganische toegevoegde t en k. En is Jav. sikut tegenover siku; Mal. burit tegenover Jav. buri, wuri, mogelijk ook eene differentiatie als Mal. gigi en gigit, niet op dezelfde wijze te verklaren?

Met het klankstelsel der talen van de Banks' Islands ben ik te weinig bekend om te kunnen bepalen of i in het Mota als in: mata-i, oog, ontstaan is uit gi, ge, elders, dan wel of gi, ge bestaat uit g (althans in het Mota dikwijls voor k) en i. In elk geval zal de verklaring der vormen wel dezelfde zijn.

¹ Gemakkelijker dan bij de beschrijving der afzonderlijke talen kan hier even aangestipt worden hoe de toestand is in het Mafoorsch, (vgl. Beknopte Sprk. der Noefoorsche taal en Noefoorsch-Hollandsch Wdb., door J. L. van Hasselt, Sprk. d. Nufoorsche taal door F. J. F. van Hasselt, benevens: Kern, Over de verhouding van het Mafoorsch tot de Maleisch-Polynesische talen, in de Actes du 6me congres des Orientalistes, 4me partie). In bon, ai-bon = Bur. fuan, Tett. ai-fuan, heeft de taal een merkwaardig overblijfsel uit vroegeren tijd bewaard, waaruit tevens blijkt, dat ook hier de n als aangehecht voornw. v. d. 36m pers. in gebruik is geweest. Op dezelfde wijze schijnt de anorganische slot-neusklank voor te komen in: bemurim, ten oosten = Sikk. baimuring, achter, Bul. muri, idem, (R. muli, muri west, vgl. ki, links en noord, kons, rechts en zuid), de m staat in het Mafoorsch meermalen voor eene n; in ufen, ubi, (vgl. Amb. papaen(no), papaja); mogelijk in meerdere woorden. Bij de meeste woorden welke in het Tim. bepaaldelijk op eene f plegen uit te gaan, de verwantschapsnamen en de namen der lichaamsdeelen, heeft het Maf. een ander aanhechtsel, namelijk ri, als km ari, kama-ri, vader, (Fidji tama, M. P. ama); sna-ri, moeder, (Fidji tina, M. P. ina); swa-ri, echtgenoot, (Daj. sawā, R. saok); sne-ri, buik,

Thans volgen nog eenige opmerkingen naar aanleiding en in volgorde der tabellen.

Bij Tabel I. Naar al hetgeen boven omtrent deze subst. gezegd

(Api sine, Eromanga tini, Bis. tinay, darmen, Saw. tāni-ae, groot-buikig = zwanger), enz. Aangezien ri, di, di eveneens een welbekend woordje is, dat als voornw., voorz. en bijw. kan optreden, zal de verklaring dezer vormen wel geen andere zijn, dan de boven gegevene. Dit ri is een vast aanbechtsel geworden, zoodat het ook blijft na het bewaard gebleven aangehechte pers. voornw. v. d. tweeden pers. enkelv. dus sne-m-(b)-ri, uw buik; swa-m-(b)-ri. uw echtgenoot, (bij de verwantschapsnamen overigens gewoonlijk min of meer verloopen als sma-m-i, uwe moeder, enz.) Hiermede is eenigszins te vergelijken een vorm als Tettum o ama-n (met vaste n), uw vader, of nor beter, vormen als in het Kissersch jau akinune, mijn hart, o akimne. uw hart, ai akinne, zijn hart, waarin blijkbaar de anorganische slot n te zamen met de pronominale aanhechtsels voorkomt. Merkwaardigerwijze komt de ondere n in den vorm na als nieuwvorming, (na pers. voorn voor zaken), wederom in het meervoud, (althans regelmatig bij de namen der lichaamsdeelen), te voorschijn, als in: mgo sne-m-na, uwe buiken; si sne-s-na. hunne buiken; ook; mgo swa-m-na, uwe echtgenooten; si swa-s-na, hunne echtgenooten. In den laatsten vorm staat de s voor si in de beteekenis van het pers, voorn, v. d. Bten pers, meerv., dus in de waarde van ons woord .hun", welke waarde si ook bijv. in het Amb. hebben kan, vgl. si kma-s-ri, hun vader, tegenover si kma-s-ër-si, (ër wel uit ri), hunne vaders, waarin het tweede si het meervoud te kennen geeft; in den grond zijn beide overigen éen, evenals R. la, (ra) in laboa, (raboa), zij dragen vrucht, en manu-la(-ra), de kippen. Nu beteekent sne-ri ook: zijn buik, swa-ri, zijn echtgenoot, het is mogelijk dat de vorm deze beteekenis ook reeds terstond gehad heeft. hoewel dan de poging tot differentiatie, bijv. tusschen "buik" in 't algemeen en "zijn buik", die toch ook hier wel de aanleiding zal zijn geweest tot de algemeene verandering, reeds van den beginne af aan mislukt zou zijn. Mogelijk is echter ook, dat later de behoefte aan differentiatie niet meer gevoeld werd en toen de vorm met ri gebeel en al in de plaats van dien met het aangehechte voornw, van den 3ten pers, is getreden, het laatste dunkt mij waarschijnlijker, in elk geval wordt de waarde van ri niet meer gevoeld. gelijk ook aanstonds blijken zal. Of nu de beteekenis: "mijn buik", welke sne-ri eveneens kan hebben, eenvoudig aan het verlies van het aangehechte voornw. v. d. 1stee pers. enkelv. moet worden toegeschreven, dan wel of ten tijde der vervanging beide vormen niet goed te onderscheiden waren, (vgl. hetgeen hierboven bij de verklaring gezegd is), kan ik niet beslissen. Ook de vormen als: ko sne-s-na, onze buiken, en si sne-s-na, hunne buiken sijn, (afgerekend het voorgeplaatste volledige voornw.), volkomen gelijk. Dit is trouwens ook het geval in het Rott., Tim. en Kup., bijv. R. ita mata-n, onze oogen (of met lidwoord mata-n-ala, terwijl in geen dial. na de m eene d te voorschijn komt), en sila mata-n, hunne oogen, Kup. kit mata-n-s (s teeken van het meerv.) en oen mata-n-s, waarin dus in plaats van het aangehechte voornw. v. d. 1sten pers. meerv. inclusief ook bij voorplaatsing van ita, kit dat v. d. 34ss pers. (meerv.) wordt gebezigd, terwijl daarentegen het Tim. de vormen hit mat-k-en, sin mat-k-en vertoont,

is, valt niet veel meer mede te deelen. Het Rott, heeft van de gelijkwaardigheid van de k en s als sluitletters gebruik gemaakt om bijv. limak, hand, in het algemeen, volkomen te onderscheiden van lima-n, zijn, haar hand. (Veel zeldzamer heeft de taal het eenvoudiger middel te baat genomen van afwerping der anorganische slot-consonant.). Alleen in lifun, natun is de n gebleven, dewijl er geen onderscheiding noodig was. Het Tim. staat met het gebruik der slot-f op hetzelfde punt als het Rott.; dewijl de slot-f gelijkwaardig werd nan de slot-n en daarmede ook aan eene slot-k of t behoeft daar, waar eene f in plaats van die sluiters voorkomt, niet aan voorafgaande afwerping daarvan gedacht te worden, maar kan ook eenvoudige vervanging hebben plaats gehad. In het Kup. is de differentiatie eigenlijk op niets uitgeloopen, dewijl ook het aangehechte voornw. v. d. 3dm pers. enkelv. (oorspronkelijk) tot k geworden is, zoodat mata, (wat eerst wel matak zal geweest zijn), oog, van un mata(ka), zijn oog, alleen door voorvoeging van het voornw. onderscheiden is, evenals, in, voet, van un in(-na), zijn voet. Dit zal ook wel de reden zijn waardoor in deze taal de n, hetzij tot vast-bestanddeel van het woord geworden, hetzij als in in, voet, zoo dikwijls onveranderd is gebleven. Waarom in het Tim. soms in plaats van de f eene k of ingeslikte medeklinker staat,

waarin en teeken van het meervoud is en k als zoo dikwijis, (vgl. bij de beschrijving der eind-medeklinkers van het Tim.), wel voor eene ut staat, zoodat ook in de beteekenis "hun" het aangehechte voornw. v. d. 1440 pers. meerv. inclusief gebruikt wordt. Deze verwarringen zijn toch denkelijk aan den invloed van vormen als Solor. erent te wijten. Wanneer een lichaamsdeel dubbel voorkomt, bezigt het Maf. in plants van ri: si, dus mga-si, oog (M.P. mata), we-si, been (Daj. pai, R. eik), enz. Dit si is wel stellig hetzelfde si, dat dient als partikel om het meervoud te vormen, bijv. in kma-s-ër-si, onze vaders. Aangezien si oorspronkelijk evengoed een pronominaal woordje is als ri, kan het op zich zelf eveneens het pronominale aanheehtsel n vervangen. Evenwel beteekent bijv. mga-si ook: zijn oog, en dat de vorm deze beteekenis oorspronkelijk niet kan hebben, volgt daaruit, dat si in het Maf, steeds een meerv, aanduidt. Toch kan deze omstandigheid wel niets bewijzen omtrent de oorspronkelijke waarde van ri, de bijzondere aanduiding der dubbel voorkomende lichaamsdeelen komt alleen in het Maf. en de daarmede nauwer verwante talen voor, en is stellig van lateren datum en gevormd naar het voorbeeld van de woorden met ri. Alleen bewijzen deze woorden, dat thans ook in ri niets meer gevoeld wordt van de waarde van een pronominaal aanhechtsel, (wat trouwens reeds blijkt nit het voorkomen van ri na de m, het aangehechte voornw, van den 2600 pers.), evenmin als iets van de eigenlijke kracht van na in de meervoudsvormen overgebleven is. Een mengvorm met n en ri is wel: urendi, stuit, achterdeel, achtersteven, (vgl. Bug. uri = Jav. wuri, buri), mogelijk ook meerdere op ndi eindigende subst.

(cene n is behalve in nifun, natun, ook wel in naten, tijdens de vervanging niet meer als de anorganische n gevoeld), behoort tot die zaken, welke wel niet meer uit te maken zijn. Ook de vervanging der n in de overige talen zal wel aan de zelfde oorzaak toe te schrijven zijn, zoo zal er denkelijk eens bijv. tusschen Sikk. tebbong en tebbot, lichaam, wel eenig verschil geweest zijn, thans, nu de aangehechte pers. voornw., verloren zijn gegaan, zijn het alleen overblijfsels zonder beteekenis. Het Ambonsch, dat ook de pronominale aanhechtsels behouden heeft, zij het ook op bijzondere wijze, schijnt later de afwerping der anorganische slot-medeklinker tot middel van differentiatie gekozen te hebben, maar vertoont toch nog enkele overblijfselen van de vroeger gevolgde wijze. Dewijl niet alleen in de dial, van Dengka en Oenale, maar ook in het Tim., Kup. en Tett. in geen dezer subst. eene t de plaats der w inneemt, mag hiernit wel opgemaakt worden, dat ook in de overige dial. van het Rott., en dus in 't algemeen in de talen van Timor, de t hier niet in gebruik is geweest, tegenover het Amb., Bur., Sikk., Solor., ofschoon de laatstgenoemde taal ook de k vertoont.

Bij Tabel II. Ook bij deze subst. is de sluiter in het Rott. met enkele uitzonderingen regelmatig veranderd in k, dial. den ingeslikten medeklinker. Hieruit is op te maken, dat, dewijl de n de oorzaak der verandering is, ook de m en ng in het Rott. eerst tot n waren geworden, gelijk in het Tett. enz. De oorzaak dezer verandering is wel na te gaan.

Het Rott, bezigt de aangehechte pronomina vrijelijk achter elk subst., evenals de talen der Westelijke afdeeling dit doen, (het doet er hier niet toe of dit gebruik in het Rott, van lateren datum is, dus de taal overeeukwam met het Tim. en Kup., die in dat opzicht meer met eene taal als het Mota overeenstemmen, dan wel of hetsteeds zoo geweest is). Eene gespaard gebleven n = oorspronkelijke neusklank, werd nu naar analogie van een vorm als: lima-n naast limak, voor het pronom, aanhechtsel aangezien, en naar analogie daarnaast een vorm met sluitende k gevormd, bijv. nes un kreeg de beteekenis van: zijn stampblok, en vandaar nesuk, stampblok. De woorden, waar eene n is gespaard gebleven, als: udan, regen, nemen ten gevolge van hunne beteekenis de pronomin, aanhechtsels niet aan, toch is ook in menig woord, dat in hetzelfde geval verkeert, naar analogie de n in & veranderd. In het Tim., waar het gebruik der pronominale aanhechtsels veel beperkter is, is ook de verandering van den oorspronkelijken sluiter in f, (meerdere malen in k, q), zeldzamer, ofschoon ook hier de

annlogie wel meermalen eene verandering te weeg zal gebracht hebben, mogelijk is ook hier en daar, waar men geen k toch slechts den ingeslikten medeklinker voor een oorspronkelijken neusklank aantreft, als bijv. ak fu naast ak fun, af kun, ster, aan klankverzwakking te denken. Dat de verandering in het Kup. bijna niet voorkomt, is te begrijpen, als men bedenkt, dat ook vele subst. welke tot de eerste tabel behooren, op n eindigen, daargelaten dat de taal zoowel eene n en ng als sluiter kent. Dat op omgekeerd in eene taal, als bijv. het Tettum, ook eene enkele maal eene n = oorspronkelijke neusklank, dezelfde verandering heeft ondergaan als plaats kon grijpen bij de slot-n der tot de eerste tabel behoorende subst., is eveneens te begrijpen; de reden, waarom die verandering nu juist bij dit of dat woord plaats greep, ligt in het duister.

Bij Tabel III. De Ambonsche vormen op l, vooral in de dial. van Saparua en Nusalaut, (vgl. ook Haruku, maniele, dun, bijv. met hataele = Mal. batang, stam), bewijzen, dat men het adjectief bepaaldelijk vormelijk als nomen heeft willen onderscheiden. Een vorm als bijv. Tettum mutin beduidt dus letterlijk, (de m = ma vooraan, was blijkbaar reeds krachteloos geworden), met de gewone beteekenis van het aanhechtsel als lidwoord; het wit-zijn, witheid, en om te zien hoe zulk een subst, tevens als adjectief dienst kan doen, behoeft men niet verder te gaan dan zulke Kup. vormen als: in-mate, het sterven, en: dood; in-muki, het rijk zijn, en: rijk, trouwens een Rott. fulak, Tim. muti, Kup. puti, beteekenen zoowel: witheid als: wit. Eene affeiding als R. batuk, Sikk. wadung, hard, van batu, wadu, steen, is op dezelfde wijze te verklaren: het (als) een steen zijn, hardheid, enz.; het komt eigenlijk op hetzelfde neer als de afleidingen van adjectieven met ma, welke toch beteekenen: die (dat) is wat (of gelijk als wat) het grondwoord uitdrukt. In de Rottineesche dial. van Dengka en Oenale komen enkele adjectieven voor, welke op eene t eindigen, bijv. daut = daük, licht, niet zwaar; lofot, rofot = ndofok, gemakkelijk; makèt = makèk, zoet; ik kan echter niet met zekerheid zeggen of de t hier anorganisch of oorspronkelijk is, dit laatste is wel 't geval in een Tim. makliät, kleverig, (vgl. Mal. lëkat), enz. Welke consonant in het Amb, is nitgevallen, is niet met zekerheid te zeggen. Het Tim. bezigt ook soms eene f voor de " bij adjectieven. Denkelijk werd zulk een adjectief met f oorspronkelijk alleen gebezigd bij de subst., welke op f eindigen, en is later algemeen geworden, gelijk bijv. in het Saw. wo- (uit M. P.

wuah) -apa, loos, en v. d. slecht, oorspronkelijk van eene vrucht, later van al wat den vorm van eene vrucht had, gezegd werd, en ten slotte als het algemeene woord voor «slecht, leelijk» in gebruik kwam.

Bij Tabel IV. Het gemakkelijkste zal zijn bij de bespreking der verbale subst, met het Tettumsch te beginnen. Deze taal heeft blijkbaar de oude vorming van werktuigsnamen, gelijk die in het Bul., Sangir. geschiedt, behouden, bijv. kakoir, rasp, van koir, raspen. Gaat echter het grondwoord van zulk een werktuigsnaam op een klinker uit, dan wordt het woord dikwijls, toch niet altijd, gesloten door eene n, of de varianten k, t. Men zon nu in de n een overblijfsel van een oud affix kunnen zien, bijv. en in de waarde van an elders. Of het nu bepaaldelijk te bewijzen zal zijn, dat men hier niet met zulk een affix te doen heeft, weet ik niet, maar, daargelaten, dat er geen spoor van zulk een affix gevonden wordt bij de woorden, waarvan het grondwoord op een medeklinker uitgaat, de voortdurende afwisseling van n met k en t, zoowel in het Tettumsch als in de overige hier besprokene talen, wijst er duidelijk op, dat men hier weder met n in de beteekenis van het pronominale aanhechtsel te doen heeft. De toevoeging van de n, (met de varianten k, t), heeft dan weder geen ander doel dan om, evenals bij de adjectieven van tabel III, het woord bepaaldelijk als een nomen te doen uitkomen. Een woord als: babakun, knods, tegenover baku, slaan, wordt dus door den vorm bepaaldelijk als een subst. aangeduid, men kan het desnoods weergeven met "het slaan", want dat zulk een verbaal subst. ook, of liever, uit kracht van zijne beteekenis, geschikt is om een werktuig te kennen te geven, blijkt, om bij de reduplicatie te blijven, uit vormen als Sangir, sasangi, in de beteekenis van: geween; kakia, het schreeuwen, bawirahi, begeerte, tegenover sasile, schepnet, bawulu, lokmiddel, enz. Over het prefix k(a) bij de Tettumsche werktuigsnamen, zie aanstonds.

Over de werktuigsnamen in het Ambonsch behoeft verder niets gezegd te worden, ook niet over die in het Bur., alleen is op te merken, dat de laatstgenoemde taal evenals het Tim., de reduplicatie verloren heeft; over het prefix ka zie aanstonds.

Het Rott. heeft, evenals het Tett., de afleiding van werktuigsnamen behouden, in het bijzonder lette men op: ndandauk, ndandaut, naald, overeenkomende met Sangir. darahung. In het Rott. heeft zich evenwel de beteekenis regelmatig uitgebreid tot die van een Sangir. sasangi, (geween), dus tot die van het verbale subst. in het algemeen, met nagenoeg alle schakeeringen van beteekenis, die zulk een subst. hebben kan. In de meeste dial. wordt dit subst., (enkele uitzonderingen daargelaten, waaraan geen slot-medeklinker toegevoegd is, deze uitzonderingen komen, evenals het ontbreken der reduplicatie nagenoeg alleen voor bij de meer concrete beteekenis van het subst., daarnaast staat gewoonlijk de regelmatige vorm in de meer abstracte beteekenis, bijv. sisilo, geweer, sisilok, het schieten, enz.), door eene & of den daaruit ontstanen ingeslikten medekliuker gesloten, in de dial, van Dengka en Oenale als regel door eene t; dat die t ook vroeger in de andere dial, als regel heeft moeten voorkomen, bewijzen de vormen met * als: mamates, tatatis, tataos, waarin de s blijkbaar om dezelfde reden staat, als waarom zij in het Tim, enz. eene t vervangt, namelijk, dat er zich reeds eene t in het woordt bevindt; wanneer het subst, in het Term., enz. ook oorspronkelijk eene & aan het slot had gehad, bestond er absolunt geen reden, waarom deze letters na eene t in s zou veranderd zijn. Overigens komen nu ook in de dial, van Dengka en Oenale vele subst. voor, welke door den ingeslikten medeklinker gesloten worden, daaronder zijn er ongetwijfeld, welke vroeger op eene t uitgingen, want, denkelijk ook door den invloed der andere dial., begint de t te verdwijnen, zoodat men bijv, in Dengka dedea, naast dedeat = dedeak, (het zeggen, woord, zaak), bezigt, maar aan den anderen kant is het volstrekt niet zeker, dat al de hiertoe behoorende woorden, welke thans in die dialecten door den ingeslikten medeklinker gesloten worden, vroeger op eene t nitgingen. Vormen als: nafadak, nafadet, het zeggen, gezegde, zijn meer speciaal Rottineesche formaties van nafada, nafade, (hij zegt), met toevoeging van k(t), naar analogie der andere, als teeken, dat het een subst. is.

Ook in het Tim. zal men van den werktuigsnaam moeten uitgaan; deze heeft echter, evenals in het Bur. de reduplicatie verloren. Daaruit heeft zich ook, evenals in het Rott., doch minder regelmatig, de beteekenis van het verbale subst. in het algemeen ontwikkeld. Als sluiter komt gewoonlijk de t voor, dikwijls ook de ingeslikte medeklinker, dewijl, ook daarnaast de volkomen uitgesproken t voorkomt, vooral daar, waar de vorm meer de functie van een adjectief vervult, kan de ingeslikte medeklinker, althans als regel, niet uit de t ontstaan zijn, dus zijn van den beginne af en t en t de vervangers van de t geweest. Een vorm als Tim. mainut, (Kup. idem, Ambmaninut), drank; maeso, slaag, enz., beteekent eigenlijk oor-

spronkelijk niets anders dan: wie drinkt, wie slaat; dewijl echter een verbaal-subst. ook de agens kan aanduiden, kan omgekeerd een woord, dat den agens aanduidt, een der andere schakeeringen van beteekenis van het verbale subst. aanduiden, zie voorts hieronder.

Het Kup. voorvoegsel s is wel hetzelfde woord, als het ook in die taal als vragend voornw. gebezigde sa, gelijk Hevmering wel terecht het Lettineesche samormiori, (dier), verklaart, dus: al wat leeft, (zoo ook bijv. in het Tett. samean, cobra, eigenlijk wat rood is, roode = bruine slang, tegenover samodo, cobra verde, bij kmodok, geel, R. momodok, geel, groen), in vorming dus gelijk een Saw. dolila, vogel, eigenl. wat vliegt, van do, betrekkelijk voornw. en lila, vliegen. Een Kup. skait beteekent dus: wat haakt, en v. d. ook: waarmede men haakt: dus spupu, waarmede men blaast, blaasroer; kaibant suilin. goederen, waarmede men ruilt of kan ruilen, ruilgoederen. Eigenaardig is het bij de vorming dezer woorden, dat eene t van het grondwoord steeds in eene n verandert, dus snikan, hnikan, stok, van tikan, op een stok leunen. De * wordt denkelijk aan eene t gelijk gesteld, vandaar bijv. snaput, veger van sapu; mij schijnt deze verklaring waarschijnlijker toe, dan dat men de n hier als een infix beschouwt, welk infix dan alleen na eene * zou voorkomen. In elk geval heeft men ook hier, door analogie, eene verwisseling en dus gelijkstelling van eene n, t (en denkelijk s). In plaats van eene prefix s(a) komt nu in het Tett. meermalen een prefix k(a) voor, toch zoodanig, dat ook eene aanvangs s van het grondwoord in eene w veranderd is, bijv. Tett. knedok = Kup. snodet = R. sosodek, scheplepel, (ook Tett. knaban, emmer, ofschoon Kup. hier ksapat heeft). Eigenaardig is Tett. kmalar, ziel, levensgeest, in Galoli manar, dus stellig hetzelfde als Mal. sumangat = Kup. smangin = R. samanek 1. Derhalve is de k voor werktuigsnamen in waarde eveneens = Kup. s(a), zoodat een woord als kbabaruk, spit, (nog daargelaten de eindconsonant), èn door de reduplicatie èn door het voorvoegsel als subst. is aangeduid. Ook het Bur. vertoont in sommige werktuigsnamen een prefix ka, als: kalebat, drangstok, katarit, bezem, enz. (trouwens ook sporadisch komt ka elders in dezelfde functie voor, als bijv. in Tag. karayom = R. ndandauk, naald). Daaraan sluit zich het

 $^{^1}$ De τ aan het slot, bewijst dat de Mal. slot-t hier in waarde gelijk is aan die van lalat, Tett. lalar.

gebruik van ka aan in het Rott. in die woorden, welke dezelfde beteekenis hebben als de afleidingen met mana, als: kadòdok, die slacht, die doodt; kafepak, die slaat enz. Hiermede stemmen overeen de Tim. vormen, als: alòrot, aròrot = het zoo even vermelde R. kadòdok; amates = Kup. hmates, die sterft, die dood is, denkelijk heeft het Tim. eene k aan het begin van deze woorden verloren. In elk geval blijkt, dat de oorzaak der toevoeging en waarde van de k, t aan het slot dezer woorden dezelfde is als bij de in de tabel opgesomde naamwoorden. Met de functie van ka = mana, hangt natuurlijk samen die van ka = ma, in het Rott., bijv. kabafik = mafafik, een varken hebbende, en vandaar is het gebruik van ka bij adjectieven in het Tett., als in kmodok, geel, katnas, oud, te begrijpen 1.

De Sikkaneesche vormen als: lebang in ai-lebang, draagstok; mateng, Solor. maten, in ata mateng, (maten), doode, zijn eenvoudig zoo te verklaren, dat de aangevoegde ng = n het verbum tot een subst. maakt, vgl. sub tabel III. Vormen als tinung in: wayer tinung, drinkwater, zijn te vergelijken met zulke Rottineesche vormen als nafadak, gezegde (of als adjectiet in dedeä nafadak, eene zaak, die gezegd wordt, waarover men spreekt), met dit onderscheid, dat het Sikk. om het algemeene uit te drukken, het subst. van het verbum in den l**en pers. meerv. inclusief afleidt; het Rott. daarentegen van het verbum in den 3den pers, enkelv.

Thans blijven nog over te bespreken de Kup. vormen als: inmate(-ka), de dood, dood (als adjectief); klaarblijkelijk stemt

¹ Hierbij kan nog gevoegd worden Ceram atupat, zitplaats, (vgl. atuat = Mal. katupat). Het gebruik van ka als prefix, gelijk het hier vermeld is, gevoegd bij het gebruik van ka, (met varianten), als prefix tot vorming van passieve verbaal-adjectieven, causatieve werkwoorden (Mak., Bim., Saw. voorts in maka), levert dus een volkomen parallel op met het gebruik van pa als prefix, hetzij afzonderlijk, hetzij vereenigd met andere vorm-elementen. Ditzelfde geldt van sa, (verbaal-adjectieven bijv. in het Bim., Bug. als tja; causatieven in het Sumbawareesch). Een werkelijk verschil tusschen de daarmede gevormde woorden bestaat er dus niet, alleen is de eene functie, die een vorm met zulk een prefix, oorspronkelijk pronomen, vervult, algemeener en in meerdere talen verspreid dan de andere. Niet zoo volkomen is de parallel met ta, (en varianten), dat daarenboven zelden zonder andere vormelementen optreedt; wel vormt het verbaal-adjectieven, substantieven, doch zoover mij bekend is geen causatieven, alleen reciproque werkwoorden (gelijk pa, in het Bat., Sumb., Saw., si in het Mak. Bug.) of reflexieve werkwoorden, als in Daj. ta + neusklank, (Bat. marta, Sangir. mēti + neusklank), en verbaal-woord.

hiermede overeen een Bur. en matan, (en soms, als in esnafet, als infix behandeld), terwijl men deze en nagenoeg al de overige functiën, die een verbaal subst. vervullen kan, wedervindt in de Lettineesche vormen met pre- of infix in, ni, als: in-ari, het kleeden, kleed: tnintu, het ondersteunen, stut, alsmede in de Kissersche vormen met pre- of infix an, als wanakuku, leer, anlepe, draagstok, soms ook met de anorganische slot-n (of ne) als henerun, vervanger, vgl. Amb. sanamano, sanamane, naast sanamalo. Hetzij men nu aanneemt, dat de a van het pre- en infix in het Kissersch en Amb., phonetisch voor i staat, wat wel het waarschijnlijkste is, hetzij men an als een variant van in beschouwt, met zekerheid, voor zooverre die in deze zaken te bereiken is, kan wel gezegd worden, dat men hier met het algemeen gebezigde M. P. pre- en infix in, ni te doen heeft!

Het is dan ook niet de oorspronkelijke beteekenis van een vorm, maar wel het gebruik, dat eene taal er van gemaakt heeft, in verband met de andere vorm-elementen, die haar ten dienste stonden, de differentieering der middelen dus, wat de waarde, welke een vorm heeft, in de eene of andere taal bepaalt. In zooverre kan men met het oog op eene bepaalde taal wel spreken van de waarde, welke een of ander vorm-element aan een woord geeft, of van de beteekenis van een prefix, enz. Er wordt wel eens te veel waarde aan de vorm-elementen gebecht, feitelijk dienen zij alleen tot meerdere

Als dit juist is, en er is, dunkt mij, moeielijk iets tegen in te brengen, (ook het naverwante prefix i komt voor, bijv. Kiss. jodi (-e), vrachtje, bij nodi, hij brengt, (Tett. idem, R. neni, dial. nendi, Sikk. netti, hij brengt en hij houdt vast, Sumbaw. enti, vasthouden), zoo ook Bur. eleban = Kiss. jodi(-e) van léba, dragen), dan is hier wel de oudste beteekenis van den vorm bewaard. In, ni zijn oorspronkelijk pronominale woordjes evenals de variant na, in het Amb., Lett. bijv. is ni nog als aangehecht pronomen in gebruik. Komt nu zulk een pronominaal woord voor een verbaal woord, dan ontstaat een vorm, die men het best met verbaal subst. kan bestempelen, of men nu de beteekenis van een Kup. in-lono, als: die jaagt, jager, of van een Kissersch sanapu, wat veegt, veger, dan wel in-lono als: het jagen, de eerste moet stellen, wie zal het zeggen; denkelijk komen alle schakeeringen van beteekenis, die een verbaal subst, hebben kan te gelijk te voorschijn, (gelijk bekend is kan zulk een pronomen-woord ook als voorzetsel optreden vóor een verbaal woord, tot woordvorming staat het echter wel nimmer in die functie, wel vormen zij in die waarde de affixen, gelijk het Bim. o. a. nog duidelijk aantoont). Feitelijk bestaat er dus geen werkelijk verschil tusschen dezen vorm en die, welke gemaakt zijn door voorvoeging van ka, pa, enz. Wei zullen de pronominale woordjes op zichzelf waarschijnlijk schakeeringen van beteekenis vertoond hebben, maar voor hunne beteekenis als vorm-elementen is dit van geen waarde geweest, anders konden zij moeielijk vormen van geheel en al dezelfde beteekenis formeeren en meermalen in verschillende talen in elkanders plaats treden.

Hierbij kunnen nog in 't kort besproken worden de overige Rottineesche naamwoorden, welke door eene k gesloten worden. Een vorm als kaduak, beiden, alle twee, tweede, behoeft geen nadere

verduidelijking van eene beteekenis of grammaticale functie, (als hier bijv. de vorm met in als subst. tegenover de verbale functie) welke een stamwoord op zichzelf ook al hebben kan en ook werkelijk heeft in die talen, waar vorm-elementen ontbreken. Om een voorbeeld te noemen: het Mal. bërt jukur kan o. a. beteekenen: zich laten scheren, en bij het gebruik, dat het Mal. van bër maakt, was dit het aangewezen prefix om die beteekenis aan te duiden; het Sumb. bezit zulk een prefix niet, maar bezigt eenvoudig het grondwoord kikir ook in den zin van: zich laten scheren, (ik kies hier het Sumb., omdat mij in die taal het woord in die beteekenis is voorgekomen). De verklaring is natuurlijk eenvoudig dat kikir zoowel/ iemand scheren, als: zich scheren beduidt, terwijl uit de laatste mediale beteekenis die van "zich laten scheren" is voortgekomen.

Om nu terug te komen op den vorm met in, ni: het spreekt vanzelf, dat de waarde, welke de vorm, (met de talrijke variatiën door vervanging van de in door andere pronominale woordjes), in de meeste Westersche talen heeft (vgl. o. a. het Battaksch), eigenlijk overeenkomt met de oorspronkelijks; een verbaal subst. kan toch evengoed passieve als actieve waarde hebben, vgl. bijv. een Kup. ikan in-nengan, gebakken visch. Daarentegen is de functie, welke de vorm heeft in de Philippijnsche talen, enz., namelijk om tijdverschil aan te duiden, verder afstaand en eene latere differentieering. Hoe zulk een beteekenis of differentieering zou kunnen ontstaan, zou wel aan een vorm als het Rott. nanatunuk (gebraden), aangetoond kunnen worden Deze vormen zijn blijkbaar gevormd naar analogie van de vormen met mana, als manatunu(k), die braadt. Het duidelijkst komt dit uit in die woorden, welke in plaats van mana; manama bezigen (zie verder) als manamanea, die waakt, van nanea; manamakapipili(k), die aren leest, van n akapipili, hiervan luiden de met nanatunuk overeenstemmende vormen: nanananeak, nananakapipilik. Nu kan een woord als nanatunuk, ook gerundieve beteekenis hebben: wat te braden is; welke beteekenis in vergelijking van de andere echter zelden voorkomt, maar gesteld, daarvoor kwam een andere vorm in gebruik, zoodat nanatunuk alleen de beteekenis van het verleden deelwoord had, dan was er, zoo men er behoefte aan voelde, een vorm voor een verleden tijd gevonden. Nu heeft de vorm in het Rott. passieve beteekenis, op zichzelf behoefde het die echter niet te hebben, het is eveneens een soort verbaal subst., ontstaan door vervanging van ma door na, tot differentieering; vele Rottineezen zijn niet vast in het onderscheid tusschen de twee vormen en bezigen ook den vorm met mana, maar dan steeds door eene k gesloten, in passieven zin. Als voorbeeld kon men evengoed nemen de Jav. affeidingen met ke, of de Mal. met ter, ik koos echter een vorm als nanatunuk, omdat de Philipp, talen, enz. juist dit middel te baat nemen, nam. de vervanging van ma door na, enz., om een (actief) perfectum te onderscheiden. Op zichzelf heeft na natuurlijk niets, dat bepaaldelijk een perfectum aanduidt, (evenmin als bijv, een Tag, susulat op zichzelf beschouwd, bepaaldelijk een werkwoord, nog minder een futurum is), dit blijkt wel duidelijk uit het gebruik van na, enz. in sommige talen, in andere

verklaring; hij is gelijk een Mal. kadua of om ook den slot-medeklinker in aanmerking te nemen, gelijk een Sangir. karua-ne. Het Sikk, bezigt eenvoudig ruang, waarin de ng weer de gewone waarde van 't pronomin. aanhechtsel heeft, zoodat de eigenlijke beteekenis is: de twee. Hieruit is op de gewone wijze een Tim. vorm als nua ontstaan.

De slotconsonant, voor zooverre die in het Rott, voorkomt na woorden voorafgegaan door ma, (nitgezonderd de enkele gevallen, waar hij een oorspronkelijken sluiter vertegenwoordigt) en mana, zijn eenvoudig te verklaren naar analogie van de overige nominale vormen. Over mana, ook in het Kissersch gebruikelijk, dient nog een enkel woord gezegd te worden. Schijnbaar is een vorm als manadanga, jager, te splitsen in ma + na + danga, waarin na dan het voorgeheehte pers. voornw. v. d. 3den pers. zou zijn. Dat voor een woord als danga, nu het pronomen niet gebruikelijk is, zou geen bezwaar behoeven te zijn, dit zou vroeger anders geweest kunnen zijn, (en is ook waarschijnlijk anders geweest). Maar wanneer een werkwoord wel het voorgehechte pronomen aanneemt, is de vorm een andere, bijv. van na-nea, hij waakt, niet mananea, maar manamanea, d. i. dus mana + manea, (dat ook op zich-zelf reeds; waker, kan beteekenen). Mana moet dus als eene eenheid beschouwd worden. Bedenkt men, dat het Lett. maka, in plants van mana bezigt, zoo ook Amb. maka, maä, wat ook in het Tett, als afzonderlijk woord voorkomt, bijv. in se mak(a) sala, wie is het, die schuld heeft. wie heeft schuld? dan blijkt dat in deze woorden weer eene omruiling van na en ka heeft plaats gehad, zoodat na hier niet staat in de waarde van het pers. voornw., maar als een aanwijzend voornw. of nadrukwijzer ter versterking van ma 1.

tijdsvormen, het is eenvoudig eene differentiatie. Deze verklaring schijnt mij wel zoo waarschijnlijk toe, dan dat de vormen met na enz. afgeknotte vormen zouden zijn, integendeel zijn, naar wat van den vorm met in gebleken is, vormen als Bul. minshuturu, als naar analogie van het passief gevormd, te beschouwen.

¹ Gelijk bekend is, komt ma ook in het Bim., Sumb. nog voor als een nagenoeg zelfstandig pronominaal woordje, het is wel hetzelfde element dat in de actieve verbale vormen van het Mal., Batt., Daj., de Philipp. talen, enz. voorkomt, hetzij alleen, hetzij, als gewoonlijk, met andere vorm-elementen vereenigd. De beteekenis welke het in het Bim. en Sumb. heeft voor een verbaal woord, enz., is die van een betrekkel. voornw. of, hij, die, (dat, wat) en wat het woord verder beduidt. Derhalve zijn niet alleen de passieve, maar ook de actieve vormen in genoemde talen, oorspronkelijk naamwoorden en kunnen zij dan ook, zij het ook met eene kleine differentiatie in den vorm, als zoodanig optreden, vgl. bijv. Adriani, Sangir. Sprk., pag. 91.

Bij tabel V. Over deze woorden valt niet veel te zeggen. De oorzaak der verwisseling is natuurlijk dat, toen k en t, beide in waarde gelijk n als sluiter geworden waren, k en t ook onderling gelijkwaardig werden. De geheele vervanging (ook bij de verbale subst.) in de meeste dial., zal wel op eene bepaalde voorkeur voor de k als sluiter berusten. De k, in een woord als ulek, (Mal. ulat), behoort hierbij, dewijl blijkens hade = Mal. padi, deze klank als sluiter ook in het Rott. oorspronkelijk t moest luiden.

De gelijkstelling van de n, k, t als sluiters had natuurlijk ook ten gevolge dat zij niet meer als een wezenlijk, essentiëel gedeelte van het woord werden beschouwd, daardoor kon het Sikk. bijv. van de verwisseling van k en ng = n gebruik maken om bijv. marang, het droge van marak, droog, linong, spiegel, van linok, helder, te onderscheiden, evenals het Bur. door verwisseling van n en t, ngaän, naam van ngaät, rang, onderscheidt, en op groote schaal de subst. door den nitgang n, t, de werkwoorden door k. Dewijl nu de slot-k in het Rott. eenvoudig als een soort vorm-element geworden was, dat bepaaldelijk bij naamwoorden kwam, kon zij ook dienen om geheele uitdrukkingen tot een nomen te maken, vandaar de k aan het slot van samenstellingen als: tene-besik, met ijzeren ribben; ala-nalak, de arak neemt, bevangt, door de arak bevangen; bun au lepak, goederen ik draag = de goederen, welke ik draag; dedeä lanoli ò-k, de zaken, zij onderrichten u, de zaken, waarin zij u onderrichten. In het Rott., Tim. en Kup., de talen, die de aangehechte pronomina behouden hebben, had de gelijkstelling der n, k (met den ingeslikten medeklinker), t (en Tim. f) aan het einde van een woord, nog een ander gevolg. Als algemeene regel voor 't gebruik der pronominale aanhechtsels in het Tim, en Kup, kan men stellen, dat zij daar mogen gebezigd worden, waar de t, k (enz.) benevens de s als vervangster van de t, als anorganische sluiters staan, (en in het Tim. in 't algemeen ook, wanneer het woord op eene f eindigt); de herinnering aan de oorspronkelijke slot-w bleef behonden, en onverschillig of het woord anders wellicht, in de termen zou gevallen zijn om met een pronomin, aanhechtsel verbonden te worden, werd die w opgevat in de beteekenis van het pronomin. aanhechtsel; (dus als: zijn, haar), de oorzaak der t voor n, bijv. in een Tim. pupat, blaasroer, is dan ook geen andere dan die, waarom in het Rott. de k staat, bijv. in limak, in het Tim. de f in nimaf, (hand). Dewijl nu een vorm als limak, nimaf, juist uit oorzaak, waarom hij gemaakt was, alleen voorkomt, waar het woord als 7º Volgr. V.

"independent noun" optreedt, en dus zonder k, f, voor een aangehecht voornaamw, of in samenstelling, verdwenen ook de anorganische t, k, (enz.) en s in dezeltde gevallen. Vandaar breidde zich dit uit tot de oorspronkelijke k, t, s, (voor het Tim, en Kup. alleen in samenstelling) en naar analogie tot wat er van de overige slot-medeklinkers over was. Dit is dus de verklaring, want wat van het Tim. en Kup. geldt, geldt a fortiori van het Rott., van het bijzondere, onwezenlijke karakter, dat de slot-consonanten in deze talen vertoonen. Toen eenmaal de slot-consonant niet meer als een wezenlijk bestanddeel van het woord werd gevoeld, kon het Rott. en Tim, er toe komen, niet alleen om onderscheidingen te maken als R. mane, manneliik, en manek, de man bij uitnemendheid = de vorst, maar ook in het groot, door nomen en verbum te onderscheiden door het aanwezig of niet aanwezig zijn van eene slotconsonant. De bij de nomina voorkomende afwisseling der sluiters (k, f, t, s, tegenover n en de overige pronom. aanhechtsels, waardoor de sluiters van zelf meer met het nomen in verband werden gebracht, gevoegd aan een zekere neiging tot afwerping van den slotmedeklinker, moet de oorzaak van het verschijnsel zijn.

De anorganische slot-s bij naamwoorden komt alleen voor in het Rott., Tim., Kup. en Tett.; slechts in het Kiss, is er mij buitendien nog een spoor van bekend. Gelijk reeds gezegd is, missen verscheidenedialecten van het Rottineesch de slot-s, ook waar die oorspronkelijk is. Dewijl nu 'ook het Term. niīk naast niīs, (M. P. nipis), heeft, zoo ook teak, hard, naast teas, 't hart van hout, (Mal. teras, enz.), is de ingeslikte medeklinker in de dialecten wel niet phonetisch uit eene s ontstaan, maar uit de k, die voor de s in de plants gesteld was. De oorzaak dezer verwisseling, ten gevolge van gelijkstelling, berust daarop, dat de s voor de t in de plaats treedt, dus daaraan gelijk is, in woorden, welke reeds eene t bevatten, gelijk dit reeds in de beschrijving der eindconsonanten van het Tim., Kup. en Tett. aangetoond is. Boven is reeds gezegd, dat ook in het R. uit dezelfde oorzaak, deze vormen ontstaan moeten zijn, en dat dus ook hier de t in het verbale subst. en alle dial. heeft moeten voorkomen. Voorbeelden in het R. zijn nog, behalve de boven reeds genoemde woorden: mamates, de dood; tataos, daad, werk; tatatis, hak; taüs, vrees, (hetzij de a hier eene-

oorspronkelijke t vertegenwoordigt of niet); petas, gezwel, (van het Rottin. peta, opwellen, ofschoon het woord oorspronkelijk op eene consonant uitging, blijkens Kup. petang), nog: futus, het opgebonden garen, (Tim. futu, Kup. butu, binden); mutas, braaksel, van muta, (Mal. muntah); tabu-eis, schoeisel, uit tabu, den voet ergens op zetten en eik, voet; enz. In navolging hiervan is wel lates, graf, (Sikk, rateng, Tim, naten, Sumb, reti, rati), gevormd hoewel dit woord geen afleiding van een werkwoord is, en dus de a niet uit eene t is ontstaan; eveneens Tim. v. Amar. takas, teeken, (Kup. tadan, Mal. tanda) en R. teis, drek, ter onderscheiding van teik, buik. Waar de s in plaats van t staat, kan men die beschouwen als door klank-dissimilatie uit & ontstaan. Maar de s komt ook voor, zoowel in het Rott. als in de overige genoemde talen, zonder dat eene t voorafgaat. Over het algemeen is de oorzaak, waarom een aantal woorden de s vertoonen, vrij duister. Iets van de reden blijkt echter wel uit het gebruik in R. belis (= Kup. bilin), koopsom eener vrouw, tegenover belik (of beli, dewijl het gewoonlijk in samenstelling of met aangehecht voornw. voorkomt), waarde, prijs; langas, een afgehouwen, gesneld hoofd, tegenover langa(k), hoofd; hus, soort paal bij het oogstfeest, waaraan jonge kokosnoten gestoken worden, naast huk, boom, stam, (M. P. puhun); dales, geduld, overleg, naast dale(k), hart, in figuurlijken zin; Tett. ikus, (Galoli iük), fim, tegenover ikun, staart, (vgl. oan ikun, filho ultimo). Blijkbaar staat hier de slot-s waar het woord eene afwijkende, meer bijzondere beteekenis heeft. Men moet wel aannemen, dat het bijzondere, meer zeldzame gebruik van de slot-s, in plaats van de t, hiervan de oorzaak is, dewijl de slot-s op deze wijze alleen voorkomt in de talen, waar de overgang van de slot-t in s na eene voorafgaande t plaats heeft; of daarbij nog eenig gevoel levendig was voor de waarde van s(a) als een pronominaal woordje, moet in het midden gelaten worden. Op deze wijze moet de s wel verklaard worden in R. din is, dauw, denkelijk bij Mal. dingin, vgl. Saw. ai (water) peringi, dauw, en meringi, koud; R. nes, Tim. mnes of gewoonlijk mnes-amnes, eenzaam, bij R. nè-nè, Tim. namnè, zwijgen, denkelijk Jav. meneng, vgl. Tett. nonok, hamnok; voorts in R. dial. mone-feus = mane-feuk, schoonzoon, waardoor in de eerste plaats feus van feu = beuk, nieuw, in den eigenlijken zin, wordt onderscheiden en tevens de samenstelling iets meer onkenbaars krijgt, iets meer een geheel wordt; dit laatste schijnt wel de reden

te zijn van 't gebruik van de s in de Rott, samenstellingen animulis, (-kis, -konas), westen-, (noorden-, zuiden-)wind, van muli, west = Bul. muri, achter; ki, (= Mal. kiri, enz.), links en noord; kona, (= Sumb. kawana), rechts en zuid; zoo ook in een Tett, liman-fuan fu-klaras, middenvinger, (vgl. de beschrijving der Tett. slot-medeklinkers). Eveneens is de s in Tett. lalais, snel, wel te verklaren, wegens de bijzondere beteekenis tegenover halai = Mal. lari, (vgl. Amb. malari, snel; R. heeft eenvoudig lai-lai). Hierbij sluit zich ook aan het gebruik van saan het slot van overgenomen, vreemde subst., welke anders door hunne beteekenis van-zelf wel "independent nouns" zouden zijn, en dus geen aanhechtsel zouden aannemen, als Tim. bakus, naast baku, Port. banco; solnanus, Port. soldado; Kup., (ook dial. R.), makas, mangga; pingas = Mal. pinggan; Tett. has = Mal. pauh, mangga; piatus, orfão, uit Mal. piatu, en zoo ook R. penis, naast penik = Mal. pending, evenwel de n en wat er voor in de plaats treedt, kan dezelfde functie verrichten, niet alleen in het Amb. als in papaenno, papaja, het Bur. als in pawen, (d. i. pawën, uit paun), mangga, maar bijv. ook in het Tim. als in den boven aangehaalden vorm baku, in heum, mangga, enz. De overeenkomst met de s is, in dit geval, dat de s voorkomt bij woorden, welke anders geen aanhechtsel zouden vertoonen, en dus vreemd, bijzonder is. Denkelijk hangt met 't laatstgenoemd gebruik van s wel samen, dat wat het Tim. maakt tot vorming van volksnamen, als: Sinas, Chineesch, enz., dat toch grootendeels vreemde woorden zijn. De uitgang is oorspronkelijk eene n, vgl. Sikk. Goang, van Goa, Goareesch, te verklaren als Sikk, wadung, R. batuk, hard, van wadu, batu, steen; in het R. is mij slechts één dergelijk adjectief bekend: Baāk, van Baā, overigens bezigt het den naam van het land ook als adjectief. Kup. heeft vormen als Sinang, Chineesch, dus met eene (gewilde?) verwisseling van neusklank, doch ook blain, dat echter de bepaalde beteekenis van Maleier heeft, tegenover blai, Maleisch. Stellig behoort hierbij in het R. het gebruik van eene s aan het slot van vreemde woorden, welke op eene r eindigen, terwijl de r om een of andere reden niet als gewoonlijk afgeworpen wordt, bijv. kumudos, kumulos, resident, uit Port. commendador; kokomus, (naast kokomuk), Holl. komkommer, sokus, met omzetting = Kup. Mal. kontjur = Jav. këntjur, (evenals in den nevenvorm kokomuk, vertoont pasak uit pasar evenwel eene k). Staat de s aan het slot wel eens voor de Mal. r.

die in het Jav. verdwijnt? Als regel verdwijnt anders deze klank in het Rott, en Tim. Zulk eene s aan het slot vertoont la as, Tim. mnahas, honger, hongersnood = Mal. lapar, enz., (doch Tett. v. Dilli hamelaha; Kup. heeft blubu(-ka), vgl. Amb. maluhu, Bug, luppu, dewijl eene Mal. r, als in lapar, in het Kup. I wordt, (als regel), en eene l aan het slot tot n, kan de vorm in het Kup. regelmatig zijn). Hierbij zou kunnen gebracht worden R. mdes, pis, van moe, stellig verwant met de, water, vgl. Jav. uvuh. Bat. dial. i y ĕ h, die ook in de A aan het slot eene afwijking van den gewonen regel vertoonen. Evenwel komt in het R. ook nddes, vgl. Amb. parue, stellig = Jav. lue, in dezelfde beteekenis voor als laäs, en heeft ook dit woord oorspronkelijk een sluiter gehad of is hier de slot-s weder aan andere dan phonetische redenen toe te schrijven? (vgl. aanstonds bij beis). De s in moes zou naar analogie van teis, (en mutas), aangevoegd kuunen ziin. Eene oorspronkelijke t schijnt soms door eene a vertegenwoordigd te worden, bijv, ndelas, bliksem, dial. lela, relas, stellig hetzelfde woord als Kup. lelat, schietgeweer; vgl. Tett. kilat, Tim. kenat, donder, (ook R. tatas beteekent dial. donder, en: bliksem) en: schietgeweer, dus wel te brengen bij M. P. kilat; buas, uitrusting, kleeren, goederen, Tett. buat, (van nabubua, uitrusten, een nevenvorm van fua = Mal. wuat, laden, dragen); lalais, hemelsch, bij lalai, hemel, dial. bestaat ook lani = M. P. langit, denkelijk hetzelfde woord, (eene n valt meermalen uit). Evenwel is het zeer goed mogelijk, dat wederom geheel andere dan phonetische redenen, de oorzaak van de slot-s zijn.

Eene bijzondere reden moet er ook geweest zijn, waarom het woord voor "kaaiman" in sommige dial. van het Rott. door eene "gesloten wordt, een dierennaam is toch wel een "independant noun". Dit woord luidt in de verschillende dial. be is, be i, ba i, ba i, ba is; de vorm ba i, waaruit be i ontstond, beantwoordt aan een Jav. ba ya, Mad. bhadja, uit M. P. wuaya, (vgl. Amb. huwae(1); R. me i = medja, enz.). De uitspraak met hiaat in de dial., die de a bewaard hebben, is stellig geschied om het woord in overeenstemming te brengen met ba i, grootvader. De Timorees zegt nai-be si, uit na i, vorst en be si, omzetting van R. be is, de Kupanger spreekt van upu-lahi, uit upu, grootvader en lahi vorst; in 't Tett. heet het dier lafack, (fae = ba i), waarin la blijkbaar een soort voorvoegsel is, (M. P. da, ra?), terwijl het woord eveneens op een anorganischen sluiter eindigt. Nu beteekent

waihe, in het Kissersch: garnaal, en vormelijk is dit woord gelijk aan R. bais, (vgl. Kiss, kereji wel kerei = R. nggalei, uit gredja; ook Lett. karri, uit kerdja). Op zichzelf beteekent dat natuurlijk niets, maar het Rott, woord voor: garnaal, kreeft, is p d e k, dial. mboek, ook Tettum poek, doch Tim. poes, en dewijl eene p, dial. mb, meermalen aan eene oorspronkelijke w beantwoordt, (vgl. bijv. pua, mbua, pinang = Bur. fua = M. P. wuah), moet men, ook in verband met de overeenstemming van R. bais en Kiss. waihe, aannemen, dat dit woord hetzelfde is als het dial. Rott. fòe, kaaiman = Saw. wòe, wat teruggaat op een vorm als Sumb. wuja uit M. P. wuaya, (vgl. voorts Bul. sawurang, Sea sandang, kasiman en Mal. hudang, enz.). Derhalve bezit ook het Kiss., althans in waihe, een overblijfsel van 't gebruik van eene anorganische s. Hoe nu die beteekenissen van «kaaiman» en "garnaal", alsmede hoe de toegevoegde medeklinker te verklaren is, weet ik niet; er schijnt evenwel in dat alles iets te wezen, dat veroorzaakt is door dezelfde reden, als waarom de Kupanger upu lahi, grootvader vorst, zegt. Behoort hier wellicht bij de s in R. laas, Tim. mnahas, honger, hongersnood? Ook de s in R. meis, droom, (Sikk. miping, doch Tett. mehi, mihi, dus bij Bug. nipi, Mal. mimpi, enz.)? Moet uit de s van R. felas, Tim. benas, (naast Kup. khela-ka), hakmes = Sumb. kabèla, opgemaakt worden, dat het woord ontleend is? Zoo ook uit de s van delas, dial. deras, lelas, Tim. nenas, (Kup. kdela-ka) = Mal. dedap, Jav. dadap, Mak. rara? Stellig is het woord niet aan het Mal. enz. ontleend, gelijk de voorgevoegde & in het Kup. bewijst). Onmogelijk echter is 't, dat de s hier de plaats van de verdwenen p. zou innemen. Evenmin kan in R. dial. horis, Tim. honis, levend. Tett., (met de meer voorkomende indringing van den sluiter ook in het werkwoord), moris, (terwijl het verbum in het R. moli, Tim. moni luidt = Sumb. mirip, Mal. hidup, enz.), de a uit de p ontstaan zijn. De vorm staat denkelijk naar analogie van mates, enz., welke vorm nu wel in het Tett. ontbreekt, maar blijkens Amb. matet(e), algemeen moet geweest zijn 1. Het Kup.

¹ Zonder sluiter komt het adjectief "levend" voor in R. hataholi, ataholi, hatahori, atahori, Tim. atoni, Kup. atuli, mensch, (vgl. Kup. nuli, hij leeft = R. moli = Tim. moni, vgl. Lett. rimormiori, Fate, Sesake tamoli, mensch, (vgl. ook Codrington: The Melan. languages, bij de vergel. wdl. sub voce: man). De Tim. zegt gewoonlijk voor "mensch" als soortnaam, pleonastisch atoni honis. Het eerste gedeelte is wel ata, dat in vele talen "mensch" beteekent, de eerste h in hataholi is wel aan vooruitname van de tweede toe te schrijven.

schijnt in dergelijke woorden, voorzooverre zij geen t bevatten, de s of niet gekend te hebben of (oorspronkelijk) door eene k te hebben vervangen, dus kdela (-ka) = delas; bkuli-(ka) = horis.

Eenige Rottineesche dialecten, welke eene s als sluiter kennen, plegen de a als sluiter ook te bezigen na sommige met het prefix ka afgeleide adjectieven. Als regel niet waar dit ka in waarde gelijkstaat met ma, als kabolok = mabolok, een gat of opening hebbende; maar bijv. in een woord als: kanenis, gezegd van een paard, dat op hol pleegt te gaan, dat zijn berijder pleegt mede te slepen, van neni, hij brengt, (Sikk. netti, Sumbaw. ĕnti); kapalus, gezegd van een paard, dat met de voorpooten pleegt te slaan; (hataholi) kalais, vluchteling van nalai, (Mal. lari, enz.). Hierbij dient dus weer de s om iets bijzonders aan te duiden, gelijk ook duidelijk blijkt, uit kades, van de, water, in mata kades, traanoog, (soort ziekte), tegenover kadek, bijv. in demata kadek, eene bron, welke water bevat. Men zegt evenwel ook mata-kadek = kades, katdlok naast katdlos, eier-leggend, (bij natòlo, eieren leggen, tòlok, ei). Omgekeerd zijn er echter ook woorden, welke eene a vertoonen, ofschoon het bijzondere in de beteekenis niet duidelijk is, bijv. kapos, eene holte, opening hebbende, naast pok, holte, opening; kabulus of kabubulus, behaard, (overigens meer bepaaldelijk van een soort worm gebezigd), naast buluk, (M. P. wulu). Aangezien eene taal nooit volkomen logisch te werk gant, leveren dergelijke uitzonderingen geen eigenlijke moeielijkheden op. Op dezelfde wijze is de slot-s te verklaren bij de, met behulp van een samengesteld prefix kala, afgeleide adjectieven, als kalaluüs, broedsch, bij luü, broeden (Pakew. lumukut); kalapaäs, doch in dial. van Ti, dat ook de slot-skent, kalapaäk, (Dengka manapaä, Oenale nanapaä), gezegd van een paard, dat men pleegt vast te binden, (paä); kalapoïs, in Ti kalamboīk. (Dengka, Oensle manamborit), gezegd van een paard, dat men los pleegt te laten rondloopen, (van poï, loslaten). Er zijn onder deze woorden ook eenige, welke niet naast een verbum of subst. staan of er van zijn afgeleid, bijv. kalis, kailis, (ook in Ti met s), schuw, (wel = Mal. liar); kalafuis = fui, fuik, wild, (in Ti barafuis, Oenale marafuit), waarvoor Tim. fui, Kup. fuin, buin, huin, Tett. fuik en buis, Kiss. marawni, heeft, (de verwanten in de Westelijke talen zijn mij niet bekend, maar het verschil in de sluitconsonanten bewijst voldoende, dat zij anorganisch zijn, terwijl de vormen in het Tett. aantoonen, dat

niet juist de vorm met ka, kala, de oorzaak van de s als sluiter is); kamaus, (in Ti kamauk, doch Dengka, Oenale mamaus), tam, waarvoor Tim., Tett. maus heeft, Amb. mamalu, mamaru, Bur. mahu, (vgl. de s in tõho = Mal. turun), Mota mamaru, (vgl. de r in nara = Mal. darah). De verwante vormen in de Westelijke talen van dit laatste woord zijn mij eveneens onbekend, wellicht wijst het dial. mamaus, dewijl na een ma, zelden of nooit een anorganische sluiter optreedt, op eene oorspronkelijke slot-s, (de vormen in het Amb. enz. bewijzen niets voor of tegen), de s in kailís, kalafnís, vooral van Tett. buis, zou dan op dezelfde wijze als die van horis, honis, tegenover mates, kunnen verklaard worden. Hoe de verklaring van de slot-s bij elk woord afzonderlijk ook moge zijn, het algemeene beginsel, waarnaar deze sluiter, zoo hij anorganisch is, gebezigd wordt, is duidelijk.

Er blijft nu nog over iets over de slot-medeklinkers te zeggen, welke in het Rott. en Tim. bij werkwoorden worden aangetroffen. Wanneer eene taal steeds logisch te werk ging, zoude er eigenlijk in deze talen van geen slot-medeklinker bij een werkwoord sprake kunnen zijn, dewijl beide talen er naar streven, om in het algemeen, juist door het hebben of niet hebben van eene slot-consonant het nomen van het verbum te onderscheiden. Evenwel, geheel logisch en consequent gaat eene taal nooit te werk. Wel is waar heeft een verbaal woord, ook al staat het niet naast een nomen, dat voor deze talen als stamwoordelijk moet beschouwd worden, in de meeste gevallen een oorspronkelijken sluiter weggeworpen, maar er komen toch werkwoorden voor, die op een medeklinker eindigen. Feitelijk is hun aantal, wat de stamwoorden betreft, niet groot, kleiner dan dat der naamwoorden, die op een klinker uitgaan, maar door het bijzondere gebruik, dat vooral het Rott., ook bij verba, van een slotmedeklinker maakt, is toch het aantal verbale woorden, welke door eene consonant gesloten worden, niet onaanzienlijk, daarenboven komt ook in afgeleide vormen zulk een sluiter voor. In het Rott, treedt als gewone sluiter bij verba wederom de k, dial. de ingeslikte medeklinker, op, welke ook in het Tim. meermalen in die functie voorkomen. Van de stamwoordelijke werkwoorden, (waarbij voor het gemak nu ook die gerekend worden, welke schijnbaar zonder prefix het pers. voornw. als voor-hechtsel aannemen, alsmede die, welke alleen in

geredupliceerden vorm voorkomen), behouden sommige steeds de slot-k, (namelijk als stamwoord, want bijv. bij verdubbeling vervalt de sluiter weer), bijv. R. suik, dial. sulik, duiken, (vgl. Jav. silem, enz.); namedak, wakker zijn, (Kup. melang); andere, verreweg de meeste, worden, althans in het Rott., nu eens met, dan zonder sluiter gebezigd, zonder verschil van beteekenis, bijv. bepa en bepak, stampen, (vgl. Jav. běbak), waarbij gerekend kunnen worden die woorden, welke in het eene dialect een sluiter vertoonen, in een ander niet. In het algemeen zal men wel met zekerheid kunnen zeggen, dat eene slot-k bij deze woorden, voor zooverre het geen nieuw gevormde klanknabootsingen zijn, beantwoordt aan een oorspronkelijken sluiter, (behoudens het aanstonds te melden gebruik der slot-k), ofschoon het in de meeste gevallen moeielijk uit te maken is aan welken sluiter, dewijl men zich hier natuurlijk op onzekerder terrein bevindt dan bij de subst., en dikwijls de verwante vormen in de andere talen niet met de noodige zekerheid aangewezen kunnen worden, terwijl daarenboven, waar dit wel het geval is, het bestaan van meerdere vormen, juist bij dergelijke woorden, als bijv. bukak, bukas naast buka 1, (openen), toch weer onzekerheid veroorzaken. Bovendien behoeft de slot-consonant, waaruit de k ontstaan is, niet altijd organisch te zijn. Bij de beschrijving der slot-medeklinkers in de verschillende talen, troffen wij reeds een Bur. kalik, graven, aan, met anorganisch slot-k en hetzelfde woord in het Solor, als galin, met anorganische slot-n. Nu komt in het Rott, en Kup. n niet alleen voor als genitief van het pers. voornw. maar ook na verba als accusatief of nominatief, (bijv. bij intransitieven); in de laatste functie ook nog in het Tim. In het Rott, bijv. zou ana kali-n, "hij graaft het" beteekenen; een Kupanger noemt een werkwoord als afzonderlijk woord, nooit zonder die toegevoegde a, bijv. bèlen, geven, eigenlijk bêle-n, hem geven. In de talen, welke geen pronominale aanhechtsels meer kennen, komt de w natuurlijk in die waarde niet meer voor, maar naar alle waarschijnlijkheid hebben zij vroeger dezelfde constructie gehad, en is bijv. de n van galin, het voornw., dat tot een deel van het woord geworden is, wat vooral bij zulke woorden kon plaats vinden, die wegens hunne

¹ Naar alle waarschijnlijkheid heeft men bij dergelijke toevoegselen in de meeste gevallen niet met een zuiver phonetisch verschijnsel te doen, maar hebben zij, gelijk bijv. in het Rott., oorspronkelijk wel beteekenis gehad; welke echter, zal misschien zeer moeielijk zijn om uit te maken.

beteekenis eene zaak als object hadden, waarvoor bij verkorting het pronomen dikwijls optrad. Zoo zijn dan wel sommige anorganische slot-k's in het Rott., alsmede die in het Bur., Solor, Sikk, te verklaren, in de beide laatste talen naast vormen met n, ng als Solor. galin; Sikk. selung, railen, (R. seluk, Sumb. silu), enz. Ook in de Amb. dial. komen dergelijke vormen voor, bijv. tarune tanda, afbakenen, eigenlijk: een teeken zetten, tarnne = Mal. tarnh), ook met k, als luluke, naast luluë, ruruë, oprollen, (Bat. lulun), hitike naast hitië, hijë, opheffen; pahúnike naast hunië, verbergen, (M. P. wuni); denkelijk zijn wel alle niet ontleende verba, welke in deze taal eene toegevoegde e vertoonen, zoo te verklaren. In het Rott, komt er nu nog een bijzonder gebruik van de slot-k bij. Het bezigt dien sluiter, ook bij een verbum, naast een vorm zonder & om eenig verschil in beteekenis of gebruik, (of wat als zoodanig beschouwd wordt, soms is het wel juist de meer oorspronkelijke beteekenis), van het woord te onderscheiden, en dat geschiedt, zoowel bij woorden, welke oorspronkelijk door een medeklinker gesloten werden, als bij die, waar dit niet het geval was. Bijv. fiï, biï, beteekent: knijpen, doch fiïk, met de vingertoppen knijpende vasthouden, bijv. de sarong onder het loopen, (het Tett, heeft in denzelfden zin fiit, biit, dus behoort 't woord stellig bij Mal. tjubit, bibit, Sund. tjiwit, enz.); lok, uitstrekken, bijv. den arm, 1ò, iets overreiken, (Kup. dòng, vgl. Jav. nlung); laö, vertrekken; laök, gaan, loopen, (Jav. laku, enz.); nita, zien; nitak, zien = beproeven, (M. P. kita); nalai, vluchten, nalaik, hard loopen, (Mal. lari, enz.); naama, tot vader hebben, naamak, iemand met "vader" aanspreken, enz. De verklaring is natuurlijk wederom dezelfde als bij de subst., dat de slot-medeklinker niet meer gevoeld werd als iets wezenlijks, bij het woord behoorende en dus geschikt om vrij gebezigd te worden tot differentiatie. Ook het Tim., hoewel voor zooverre mij bekend is zeldzamer, levert voorbeelden van een dergelijk gebruik van den sluiter, bijv. pet, verzadigd worden of zijn, petak, opzwellen, opgezwollen, (R. peta, Kup. petang, opzwellen, R. nakabète, dial. nakabeta, gespannen zijn, verzadigd zijn; vgl. Mal. kën jang naast kën tjang). En op dezelfde wijze maakt soms het Sikk. een onderscheid door achtervoeging van ng, als naing, inzetten, bij het spel, mast nai, zetten, (= R. pedak naast peda, idem), zoodat ten slotte eigenlijk de n weer de eigenlijke oorzaak van het verschijnsel schijnt te zijn. Het wordt er natuurlijk door deze behandeling der slot-k in

het Rott. Tim., niet gemakkelijker op, om uit te maken, aan welk woord in de verwante talen een verbaal woord beantwoordt. Ook niet of men in de taal-zelf met een zelfde woord te doen heeft of niet; is bijv. bengo, voorwenden, een voorwendsel bezigen, oorspronkelijk één met bengok = pengo, wenden? het is wel waarschijnlijk, maar geenszins zeker.

Men kan wel met zekerheid aannemen, dat, ware de juiste overgang van beteekenis bekend, het grootste gedeelte der verbale woorden, welke thans steeds met eene slot-k voorkomen, zouden blijken gedifferentieerd te zijn van zulke, die den sluiter niet vertoonen, daargelaten nog, dat mogelijk de vorm zonder sluiter, later uit het gebruik is geraakt.

Nu en dan komt een verbaal woord, dat oorspronkelijk op een klinker uitging, zoowel met of zonder sluiter voor, zonder dat er eenig onderscheid tusschen beide vormen schijnt te bestaan. Dit kan eenvoudig verklaard worden door aan te nemen, dat het woord, misschien in verschillende streken, op verschillende wijze is bewaard gebleven; namelijk met en zonder de uit de anorganische n ontstane k, voor zooverre ik weet, zijn het ook steeds werkwoorden, welke met een rechtstreeksch object kunnen verbonden worden. Overigens moet men voorzichtig zijn met geen onderscheid in beteekenis te erkennen; eene uitdrukking als: ana pauk dope-a neu, kunnen wij wel niet anders weergeven dan met: hij stak het mes er in, evenals ana pau dope-a neu. De Rottinees verklaart echter pauk door: (het mes) er in steken en er in laten steken; terwijl pau, eenvoudig "insteken" beduidt, onverschillig of men het er daarna weder uithaalt. Nog heeft de k de plaats van de n ingenomen waar, gelijk bij sommige verba geschiedt, het volledige voornaamw, nog eens na het verbum herhaald wordt. Men zegt bijv. au-amanau-ngau, (dial. nggau, kau), ik verwonder mij; ò mamanau-ngò, (dial. nggò, kò), gij verwondert u (waarbij dus eigenlijk weer een genitief-vorm na het verbum als nominatief optreedt, gelijk bijv. de n in baë-n, het breekt); in den derden pers. echter zegt men ana of ndia namanau-k ana, waarin de k blijkbaar voor n staat, waarachter het nieuwgevormde, onveranderlijke ana tot versterking gevoegd wordt; zoo ook au mesa-ngau, ik alleen, doch ndia mesa-k ana, sila mesa-k asa, hij, (zij, meerv.) alleen, (in het Rott. van Dengka en Oenale luidt de uitdrukking mesa-ne; in het Tim .: mèse-n, of met eene bijzondere toevoeging: mèse ku-n). Hierbij kan, ofschoon het niet bij de

werkwoorden behoort, op eene nog levende verwisseling van n en k gewezen worden, die vooral in het Rott. van Termanu voorkomt. Dit dialect pleegt na eene ontkenning achter de bijwoorden bôe z. v. n. ook, geheel en al, sô, reeds, eene n te plaatsen, welke daar de waarde heeft van het ook in andere constructies meermalen voorkomende bijwoord ter versterking of nadrukwijzer na, (in den grond natuurlijk hetzelfde woord als na, het aanwijzend en pers. voornw.). Ook deze n kan naar willekeur door eene k vervangen worden, men zegt dus: ta hata esa bôe-n of bôek, volstrekt niets; ana ta kae sô-n of sôk, hij gaat niet meer naar boven.

Wat nu de afgeleide vormen betreft, in de eerste plaats wordt somtijds eene k aangetroffen aan het einde van geredupliceerde vormen, waar het verbum in eenvoudigen vorm op een klinker nitgaat, naast een vorm zonder den sluiter. Er bestaat bij deze woorden veel verschil in spraakgebruik; bij de meeste verba schijnen zij nooit voor te komen, en waar zij wel voorkomen, bezigt de een regelmatig, of althans gewoonlijk, den vorm zonder, de ander dien met een sluiter, (er zijn er ook, die nooit zonder sluiter voorkomen, bijv. sasaok, getrouwd zijn, van sao, huwen; hohoük, bij zich hebben = hoük van hoü, vatten, hier is 't gebruik van den sluiter weer meer te vergelijken met dat, bijv. van laök naast laö enz.).

Onder die verba, welke in geredupliceerden vorm soms eene & vertoonen, zijn er die stellig oorspronkelijk niet op eene consonant eindigden, bijv. ifa, op den schoot hebben, (Mal. riba), waarvan iïfak naast iifa; natane, vragen, (Mal. tanja), waarvan natatanek naast natatane. Van dit verschijnsel, dat meer dan het voorkomen van de k bij stamwoordelijke werkwoorden, welke niet tegenover een stamwoordelijk subst. staan, waar wegens de beteekenis van het woord, welke toch steeds verbaal is, weinig verwarring kan gesticht worden, het onderscheid tusschen subst. en verbum weder dreigt te verstoren, (i i fak, kan eveneens: het op den schoot houden, beteekenen), schijnt geen andere verklaring gegeven te kunnen worden, dan eene zekere neiging van den Rottinees om eene k aan 't slot van een woord te plaatsen. Zoo toch is denkelijk ook de k te verklaren in book, bosok = boo, boso, (= Mal. djangan), wanneer dit aan het slot van een zin staat; in leo-ndiak = leondia, als dat, zoo; lèo-bèk = lèo-bè, als wat, hoe? Of moet bii deze woorden weer gedacht worden aan een oorspronkelijken nadrukwijzer als boven in boek naast boe-n? Berust wellicht de toevoeging van k aan den geredupliceerden vorm op een duister gevoel, dat de reduplicatie bij het werkwoord en het verbale subst. oorspronkelijk, in den grond één zijn, zoedat daardoor de k van het subst. ook in den verbalen vorm is gedrongen? (zie ook hieronder). Mogelijk blijft ook, dat de sluiter, althans oorspronkelijk, eenig verschil in beteekenis moest aanduiden. Het Tim. kent de reduplicatie evenmin bij het werkwoord als bij het verbale subst.

De meest gewone vorm van een causatief werkwoord in het Tim. is, bijv. van het ontleende luki, uit Mal. rugi: nalukib, schade doen lijden; zoo van mae, beschaamd zijn, (Solor. mea-n, rood, en: beschaamd, enz.), namaeb, beschamen, schande nandoen: daarnaast komen meermalen vormen voor, welke door eene t gesloten worden, als: namofut, doen vallen, van mofu, vallen, terwijl naast de t ook de ingeslikte medeklinker voorkomt, bijv. namofu = namofut. Men houde bij deze vormen in het oog, dat de beteekenis eene zuiver causatieve is, niet gelijk bijv. bij de Mal. vormen met kan, van eene andere afgeleid; er kan dus geen sprake van zijn, dat in de b bijv. een overblijfsel van een voorzetsel schuilt. Hoe komt nu het Tim. aan deze, voor het klankstelsel, niet alleen van het Tim., maar ook van al de naast verwante talen, zoo zonderlinge slot-b? Vanzelf wordt men er nu toe genoopt verband te zoeken tusschen deze b en de ook alleen in het Tim. voorkomende f aan het slot van een woord.

Een in vele talen gebezigd causatief-prefix is bijv. pa, doch gelijk bekend, vormt het eveneens verbale substantieven, welke ook, en mogelijk in de eerste plaats, beteekenen: hij, die, (dat, wat) doet, wat het woord aanduidt. Het kan wel niet anders of er bestaat verband tusschen beide functiën van het prefix of liever tusschen beide functiën, die de vorm met pa hebben kan, (dat pa bij subst. gewoonlijk met een ander vorm-element vereenigd, optreedt, doet niets ter zake, trouwens in het Mak. en Bug. bijv. wordt het ook bij subst. dikwijls genoeg aan den zuiveren stam gehecht). Iets van dat verband blijkt wel uit dergelijke vormen als Mak. pamangei, wat Dr. Matthes weergeeft met: het ergens heengaan doen plaats hebben, v. d. ergens heengaan. Nu kan men wel, en waarschijnlijk beter, pamangei beschouwen als eene afleiding van een secundair stamwoord pamange, de zaak verandert er niet door. Het ligt trouwens wederom niet aan het prefix, maar aan het wezen van het werkwoord, men denke slechts aan het gebruik in het Duitsch van "thun", tot omschrijving van een werkwoord, of aan het gebruik in bepaalde gevallen van het Engelsche "to do" vergeleken met de causatieve beteekenis, die wij hechten aan "doen" door een werkwoord gevolgd. Maar het is duidelijk, dat eene taal twee zulke begrippen, als het eenvoudige werkwoord en het causatieve, gewoonlijk zal trachten te onderscheiden. De talen, welke nu pa, (ka, enz.) bij het causativum bezigen, onderscheiden dit dus daardoor van het gewone werkwoord, door het af te leiden van het verbale substantief; het is dus een denominatief. Vandaar kunnen bij deze werkwoorden, bijv. in het Bur, ook als regel de n en t van de naamwoorden als sluiters voorkomen. Het Tim, heeft nu den ouden causatief-vorm verloren; (slechts in enkele overgebleven vormen leeft hij voort, bijv, haputun, verwarmen); er schuilt dus op zich-zelf niets verwonderlijks in, als de taal tot het vormen van een nieuw causativum weer greep mar het oude middel: de afleiding van het verbale subst. Nu wordt het verbale subst, in het Tim, gesloten door eene t of ingeslikten medeklinker, beide zijn ook in het causativum vertegenwoordigd, maar de t en de ingeslikte medeklinker zijn beide uit eene w ontstaan, waaruit ook de f ontstond; is het nu niet waarschijnlijk, dat men bij den overigen, den cenigszins gedifferentiëerden vorm van de f uit w, namelijk de b tot vervanging der w heeft gekozen?

Voor eene dergelijke differentiatie is het niet noodig helderder, klaarder bewustzijn aan te nemen, dan bijv, voor het onderscheid maken tusschen verbum en subst., door wegwerping van den sluiter of voor de differentiatie, die eene bepaalde beteekenis aan een of anderen vorm toekent. Op dezelfde wijze kunnen de weinige en denkelijk wel verminkte causatieve vormen, die het Kup, bewaard heeft, verklaard worden, bijv. sakeng, doen stijgen, van sake, (Tag. sakay), vgl. ook de ng in sdating, hak, van dati, hakken. Het Rott, heeft eigenlijk een causatieven vorm met het preflx ka, en deze komt ook enkele malen zuiver voor, meestal echter wordt deze vorm tevens in verbinding gebracht met het verbale subst., en vertoont dus reduplicatie en slot-k, dus van dadi, Mal. djadi, nakadadadik, doen ontstaan; daarmast komen enkele meng-vormen voor bij sommige woorden, namelijk met de k als sluiter, zonder reduplicatie, of met reduplicatie zonder sluiter.

Willicht is de vorm van het reciproque werkwoord als langgatik, zij vervangen elkander, van het ontleende uggati = Mal. ganti, op dezelfde wijze te verklaren, vgl. het gebruik van het prefix pa

bij reciproque werkwoorden in het Bat., Sumb., Saw. Ook het Rott. kent enkele verba van die beteekenis, geheel en al gelijk in vorm aan causatieven, als: lakasusudik, zij wedijveren met elkander. Mogelijk dient hier de slot-k echter wederom alleen om den vorm te onderscheiden van andere werkwoorden met de voorgevoegde voornw. De eigenlijke vorm, welke zelden anders dan met ao (van aok, lichaam) verbonden, gebezigd wordt, luidt: bijv. langgati (a o), waarbij het verkorte pers. voornw. schijnbaar onmiddellijk aan den stam wordt gevoegd, maar waar het werkwoord eigenlijk gelijk Fanggidaej reeds opgemerkt heeft, nog een prefix bevat, wat duidelijk blijkt bijv. uit een woord als naboa, hij, het, draagt vrucht, blijkbaar het pronomen na + prefix + boa, welk prefix, gelijk boven bij de bespreking van het Tettumsche prefix ha reeds opgemerkt is, ook in het Rott. naar alle waarschijnlijkheid ha (voor pa) heeft geluid; het gebruik van het prefix in zulk een woord als naboa en bij de reciproque werkwoorden is dus te vergelijken met dat van het Mal. bar. Het Tim. vormt deze woorden eenvoudig met het verwante prefix ma, (soms man), bijv. maít, elkander zien, bij nit, hij ziet; mahine, elkander kennen, bij nahine, hij kent; gewoonlijk worden de verkorte pers. voornw. hierbij aan het einde van het woord gevoegd, als: sin maita-n, zij zien elkander, hit maita-t, wij zien elkander, enz.

In de Rottineesche dial. van Dengka en Oenale komen ook enkele verba voor, welke op eene t eindigen, zoo ook in het Tim., (afgescheiden van de causatieven). Van de meeste woorden, als Dengk., Oen. oöt, fijnwrijven, Tim. fonat, wijken, weet ik niets naders te zeggen; Dengk. uüit, een hond aanhitsen, naast Oen. sikiüis, idem, bevat wel eene klanknabootsing, (Term. bezigt nakahuhuik, het geluid huï maken, Tim. huîta), maar geeft geen nadere aanwijzing omtrent den sluiter. Dengk., Oen. molut, ontglippen, losschieten, Dengk. olut, losglippen, uitglijden, Oen. sambi-orut, uitglijden, (waarnaast voorkomen kokolu, afglijden; kolu, koru, oru = Tim. nonu, Kup. nulu, afstroopen, vgl. Mal. lurut, afstroopen, Jav. mlorod, afglijden), bevattten misschien eene oorspronkelijke slot-consonant. Zoo ook Tim. peut, afstrijken, als een lucifer, naast peu, uitkrabben, keu, afkrabben, scheren, R. nggeu idem, kao, dial. nggau, Sumba kau,

krabben, vgl. Jav. garu naast garut. Daarentegen is de t stellig anorganisch en voor eene eveneens anorganische n in de plaats gekomen in Dengk., Oen. selut, ruilen = Term. seluk = Tim. senu = Tett. selu, (in Dilli seluk, naast selu, betalen) = Sikk. selung = Sumb. silu, vgl. Jav. sulih, silih.

In het Rott. zijn mij slechts twee werkwoorden bekend, welke op een neusklank, dat is dus de n eindigen, namelijk in 't dial. van Oenale nalamein, droomen, waarvan Dengka met omzetting nalameni gemaakt heeft; elders echter luidt het woord: nalameï, wat vergeleken met Tett. mehi, mihi, (\hbar , als gewoonlijk, gelijk eene oorspronkelijke p), duidelijk blijkt tot stamwoord te hebben, hetzelfde woord als Bug. nipi, Mal. mimpi, de n is dus anorganisch. Hetzelfde is denkelijk ook 't geval in Dengka heän = heka, op iets vertrouwen.

In het Tim. zijn de door n gesloten verba talrijker, mogelijk is bijv. in haputun, verwarmen, den sluiter bewaard gebleven, die in putu, heet, verbrand zijn, (vgl. Daj. totong, enz.), verloren is; maar het is evengoed mogelijk, dat haputun ook weder eene later aangevoegde n vertoont. Die n zal dan de waarde hebben, welke boven aangegeven is; wel bezigen zoowel de dial. van Dengka en Oenale als het Tim. thans als accusatief van het pronomen è, maar gelijk reeds gezegd is, het is wel als zeker aan te nemen, en uit een nalameen blijkt 't duidelijk, dat vroeger, mogelijk voor dat zij als afzonderlijke dial. of talen bestonden, de n ook als elders gebezigd werd; juist het verlies van de n in die waarde is de oorzaak, dat zij niet geregeld, als in het Term., tot (k of den ingeslikten medeklinker) is geworden.

Zoowel in de dialecten van het Rottineesch, welke eene slot-s kennen, als in het Tim. komen ook enkele verba voor, welke op eene seindigen; zij zijn niet talrijk, de meeste komen wederom voor in de dial. van Dengka en Oenale. Daaronder zijn er, als Dengka podes, draaien, bijv. touw, uüles = Term. kukulek, samendraaien, (vgl. ule, wringen, Kup. nulas, draaiend knijpen, Tett.

v. Dilli dulas, wringen, en Jav. pules), die wel stellig eene oorspronkelijke slot-s vertoonen. Een oorspronkelijken sluiter in elk geval, schijnt ook Dengka mbulas, Oen. puras (= nasapula, nasapura, Tim. naspúl) bespuiten, vgl. Sikk. buras, idem, doch Jav. samburat, te vertoonen. Toch schijnt soms ook hier de slot-s bepaaldelijk anorganisch te zijn, men vergelijke Dengk. dòös = Oen. dòör = Term. dòök, elders dòko, eene kniebuiging maken; Denk. kaus en kakaus = Oen. kaur = Term. kauk, het hoofd buigen, nakakau, ja schudden; Dengk. kakales = On. kakaler = Term. nakakale, neen-schudden, (en zie het volgende).

In de Rottineesche dial. van Dengka en Oenale, een enkele maal ook in die van Ti en Rengkou, benevens in het Tim, kan ook eene r of l, (naar het dialect), aan het slot van een verbum voorkomen.

Deze sluiter is al van te voren verdacht, daar eene oorspronkelijke r of l overigens nooit gespaard blijft! Hier volgen eenige voorbeelden: D. naäduül (naast duü) = Term. duku, toevallig bewegen; D. nagonggal, naast nggonggongga, Oen. nggonggonggar, iets schudden; D. naänondöl = Term. nakanondko, schudden; D. fafael = Term. fafae(k), wakker schudden; On. naäfafaür, schudden; D. nddöl = Term. nddko, uit-

In het dialect van Oenale zijn mij ook drie substantieven bekend, welke op r eindigen, in dat van Dengka één (met l, gelijk steeds, voor r). Ook in het Tim. zijn mij twee op t, r uitstaande subst. bekend, (behalve die op t eindigen na eene e, welke reeds besproken zijn, bij de beschrijving der Tim. eind-medeklinkers). Die in het Tim, zijn tôl, tôr = Kup, tôn = R, tô, grens, grenspaal, denkelijk het Holl tol, tolboom, in elk geval een ontleend vreemd woord; ditzelfde van sikil, elders sikar, ivoor (eigenlijk een plaatsnaam?) De subst. in de Rott. dial. zijn evenwel niet ontleend, zij zijn Oen. ekar = Dengka heka = elders eëä, de Rottineesche rondedans of de kring daarvoor gevormd, finir = Dengk, fini = Term, bini, gedieht, (Kup. heeft dani, vgl. Bul. rani, Mal. njanji); sinor, maden in eene wond = elders sinok, sino Kup. sinun, en Dengka lul, traan naast lu = luk = Tim. auf, Tett. lun; stellig het Jav. luh. Het laatste woord wijst met zekerheid aan, dat de l, r onecht is. Bij de twee laatste woorden schijnt wel het aanhechtsel of lidwoord van het meervoud, ra, la, tot een deel van het woord geworden te zijn, en mogelijk is dat bij de twee eerste woorden ook 't geval. Is dit juist, dan moet die aanhechting reeds geschiedt zijn, voor de n tot k enz., geworden was, (gelijk nu nog in het Tettumsch van Dilli de r in het meerv. de plaats van eene anorganische n inneemt), blijkens Dengk. lul. wolgens de tegenwoordig geldende regels kon het slechts luäla worden.

schudden, uitkloppen; Oen. kaur, ja schudden, Ti. te-kaur = Term, te-kauk, knikkebollen; Oen, kakaler, neen-schudden; On. kokobar = Term. koba-koba, nakoba, in beroering zijn; D. naähahatel = Term. hate, nakahahatek, knipoogen; On. ngganggafur = Term. nggafu, Tim. kafun, uitschudden; Tim. tetal, tetar, wapperen; D. kapel, Oen. kaper, Tim. van Amarassi naper = Term. nggapek, Tim. v. Tabenu ainapen, Kup. lahen, wenken; D. dodoul, Term. dou, opgooien; Tim. okal, idem. Voorts D. nggal = Term. ngga, los, open; D. lenggal = Term. lenga, zich openen; D. lofal, losschieten, On. pular (= Term. pola, polak) en molur, (naast molut), idem, Rengkou fe kar, ontglippen, in overdrachtelijken zin, zich wegpakken. Gelijk men ziet, hebben de woorden in beide reeksen iets met elkander gemeen en zijn blijkbaar naar éen model gevormd; daarenboven is kaper, kapel, toch stellig = Mak. kape, Daj, kipai, vgl. Mal. kapav, en dus de slot-medeklinker stellig onecht. En dat men ook in 't geheel niet met een eigenlijken slot-medeklinker te doen heeft, bewijzen overtuigend: Ti femba neu daer, tegen den grond slaan; tè-daer, neerdalen, van een vogel, waar de r achter het naamwoord dae, grond, komt te staan; voorts Dengka feä fal ia, zoo even, uit feä, nog, fa, weinig, ia, dit, nu. In werkelijkheid is de r, l, hier dan ook 't overblijfsel van een nadrukwijzer of bijwoord, dat in het Termanusch nog gebruikelijk is. Het kan door ons meestal moeielijk op andere wijze, dan door het accent weergegeven worden; voorbeelden van het gebruik zijn, bijv, nalaö-la dò ana saë ndjara, gaat hij (maar) te voet of rijdt hij paard? na-lepa-la, hij draagt (maar) met een draagstok, niet op andere wijze. Het bewijs, dat men hier met hetzelfde woordje te doen heeft, levert Oen., Ti nggengger = Term. ngenge. opschrikken, schrikken, waarvoor men evenwel in het Term, ook zegt, zonder merkbaar verschil van beteekenis; nggenge-la. In de dialecten van Dengka en Oenale althans is dit woordje niet meer in gebruik, maar, evenals in het Tim. door a of ah vervangen, vandaar dat het, toen het onverstaanbaar werd, eenigszins als een vast deel van een aantal woorden werd, (althans in zooverre men van de Rottineesche en Timoreesche slot-consonanten als vaste bestanddeelen van een woord kan spreken), waarbij denkelijk ook werking der analogie plants had. In 't Tim. vindt men de l, r, ook wel na een adjectief; een voorbeeld is: nak-upal, nakupar, kroesharig, van nak = nakaf, hoofd en (upa), dat behoort

bij R. naoöpa, dial. naoömba, golven van het water, van rijstaren, en vandaar van het haar: golvend, dus wel bij Jav. ombak of umbak behoorende; voor de vorming, vgl. met het thans gebruikelijke a, ah: masdja(h), zilt, zout, bij masik, zout, namasi, zouten. In een paar Tim, woorden schijnt de Tim. l, r werkelijk eene oorspronkelijke consonant, (doch geen sluiter), te vertegenwoordigen, bijv. seül, snikken, (stellig bij Mal. sĕdu), waarbij wel memeül, klagen, behoort; peül, dik, van eene vloeistof, naast pèök, Amar. pèro, Kup. pèlo(-ka), pap, de slot-l is hier dus ontstaan uit omzetting, tenzij men moet aannemen, dat de medeklinker al eerder uitgevallen was en de l ook hier de gewone waarde heeft. Waar het Tim., Kup. eene n, het Rott. van Term. eene k tegenover zulk eene l, r vertoont, is wel eerder aan het toegevoegde pronomen, (dus k uit n), dan aan eene vervanging van de l, r door k te denken.

Dewijl de s in de boven opgesomde woorden, als: dòös, enz. tegenover eene anorganische r staat, en de woorden blijkbaar eveneens naar hetzelfde model gevormd zijn, is wel aan te nemen dat de s aldaar eveneens anorganisch is. Zij zijn echter te weinig in getal om iets met zekerheid omtrent den sluiter te kunnen bepalen.

SANSKRIT KĪRTI.

DOOR

J. Ps. VOGEL.

Naar aanleiding van Prof. Kern's opmerking in dit tijdschrift i betreffende de eigenaardige begripswijziging van Skr. kirti in het ond-Javaansch, zij het mij vergund er op te wijzen, dat ook in Vóór-Indië genoemd woord in den zin van "een verdienstelijk, vooral vroom werk" voorkomt. Niet, voor zoover mij bekend is, in de litteratuur, maar wel in inschriften, zooals blijkt nit de volgende noot van Dr. J. F. Fleet ².

"Mr. K. L. Telang (Ind. Ant. Vol. IX, p. 36, note 13) first brought to notice, on the authority of Dr. Bhagvanlal Indraji that in certain connections kirtana has the meaning of wa temple» e. g. in line 18 of the Kharepatan grant of Anantadeva, dated Śaka-Samvat 1016 (id. p. 34) which he was then editing. This was supported by Dr. R. G. Bhandarkar (id. Vol. XII, p. 228 f.); who, in pointing out the error into which, from not being aware of this meaning of the word, I had fallen in translating the passage in lines 14 f. of the Baroda grant of Kakka II, dated Saka-samvat 784 (id. Vol. XII p. 159), was able to quote three passages from the Agni-Purana (in the Bibl. Ind. Vol. I p. 111) Bana's Kadambari and Somesvara's Kirtikaumudi, in which the word evidently has the same meaning. And to these instances I have since been able to add the Dudahi inscriptions of Devalabdhi (id. Vol. XII, p. 289) and the Udayagiri inscription, dated Vikramasanivat 1093 (id. Vol. XIII p. 185).

On the analogy of these authorities, there is every reason for allotting the same neaning, when required, to kirti, which is a derivative from the same root. Dr. Bhandarkar has, however, recently

¹ Bijdragen, volgr. VII, deel IV (1905), blz. 662.

^{*} Corpus Inser. Indic. deel III (Calcutta 1888), bls. 212.

suggested to me that kirti and kirtana are hardly to be actually translated by the word "temple", or by any other specific term; but denote generally "any work, of public utility, calculated to render famous the name of the constructor of it." This is in accordance with the etymology of the words, from the root krit "to mention, commemorate, praise." And the particular work referred to may be a temple, as in the instance quoted above; or a tank, as in the present inscriptions; or anyting else of a suitable nature."

Wat de afleiding van het woord kirti betreft, is het ongetwijfeld meer overeenkomstig de uitkomsten der taalvergelijking een wortel kar, kr aan te nemen, wel te onderscheiden van den gelijkluidenden wortel, die "maken" beteekent. Van den laatsten is het substantief krti "maaksel, gewrocht" afgeleid, dat mogelijk op de begripswijziging van kirti invloed heeft gehad.

Aan de door Dr. Fleet aangehaalde voorbeelden kan ik nog toevoegen een onuitgegeven inscriptie z van koning Bhoja, waarvan
het origineel zich in het Staats Museum te Gwalior (Centraal Indië)
bevindt. Dit inschrift is niet gedateerd, maar kan met zekerheid in
de 9de eeuw onzer jaartelling worden geplaatst, niet slechts om
palaeographische redenen, maar op grond van gedateerde inscripties,
van dienzelfden koning Bhoja. Zijn naam wordt bovendien genoemd
in de Kasmierschen koningschroniek Räjatarangini in verband met
de regeeringsdaden van Sankaravarman, die van 883 tot 901 over
Kasmir zou hebben geheerscht.

Aan het einde (vers 26) nu van genoemd inschrift leest men het volgende:

> yavan nabhah surasaritprasarottariyain yavat suduştaratapahprabhavah prabhavah | satyanca yavad uparistham avaty asesain tavat punatu jagatim iyam asya kirttih ||

"Zoolang het uitspansel is bekleed met den vloed des godenstrooms (de Ganges), zoolang macht ontstaat uit moeilijk te volbrengen zelfkastijding en zoolang waarheid wat omhoog is volkomen steunt, zóó lang loutere dit zijn (Bhoja's) roemrijk werk de wereld."

Het roemrijk werk (kirti) waarvan hier sprake is, is een vrouwen-

¹ Vgl. Uhlenbeck, Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache i. v. carkarti en krnoti.

Een uitgave ervan wordt voorbereid door mijn Assistent Pandit Hirananda. Zij zal verschijnen in het Annual Report of the Archaeological Survey of India for 1908—'04.

timmer (antahpurapura). Hieruit blijkt wederom, dat, zooals Fleet terecht opmerkt, het woord op allerlei gewrochten kan worden toegepast. Hoofdzaak blijft, dat het den stichter roem bezorgt.

Voorbeelden van het gebruik van yasas in een dergelijken zin zijn mij uit Vóór-Indische inschriften niet bekend. Wel heb ik een soortgelijken beteekenisovergang aangenomen voor de woorden arca (= vereering) en dharma (= vrome plicht) i in inscripties van omstreeks 700 n. Chr., gegraveerd op bronzen godenbeelden, welke thans nog in het tusschen Kasmir en Trigarta (Kängrä) gelegen bergstaatje Chamba worden vereerd 2. Is mijn verklaring juist (het Sanskrit dezer inschriften is verre van zuiver), dan zou dus ook in deze gevallen aan een woord met abstracte beteekenis, een concreet begrip zijn toegekend. Evenals kirti "roem" wordt gebruikt voor meen voorwerp van roemm, zou arca mvereeringm op "een voorwerp van vereering" en dharma (vrome plicht) op "een voorwerp van vroomheid" zijn toegepast, Terloops zij opgemerkt, dat in één dezer Chamba inschriften het woord kirti in den genoemden concreten zin voorkomt, waar wij lezen: Sri-Meruvarmmacaturo (lees u) dadhikirttir eşä "Dit is van Śri-Meruvarman het roemrijk werk [befaamd] over de vier oceanen."

Noemde ik daareven dharma als een twijfelachtig voorbeeld, het lijdt geen twijfel, dat het zoo geregeld in wij-inschriften voorkomende de yadharma denzelfden eigenaardigen beteekenisovergang vertoont. In de Buddhistische geschriften en inscripties wordt het, evenals in Pali devyadhamma, geregeld toegepast op het geschonken voorwerp, zooals duidelijk blijkt uit de vaste formule Devadharmo yam Devadattasya "Dit [is] de gift van N. N." Nog duidelijker komt de concrete beteekenis uit, als wij vinden: Devadharmo yam krto (of pratisthito voor pratisthapito) Devadattena "Deze vrome gift [is] gemaakt (of opgericht) door N. N." Maar dat de oorspronkelijk abstracte beteekenis van het woord nog werd gevoeld, zien we uit een inscriptie als die op het beroemde beeld van den stervenden Buddha te Kasia voorkomt: Devadharmmo yam mahāvihārasvāmino Haribalasva pratimă ceyam ghațită Dine .. mă (?) svarena. "Dit is de gift van den groot-kloostervoogd Haribala en dit beeld is vervaardigd door Des makers naam is slechts gedeeltelijk bewaard.

¹ Een volkomen gelijkwaardig woord bestaat in het Nederlandsch niet.

^{*} Zie Annual Report of the Archaeological Survey of India for 1902-03; bls. 240.

Voor verdere voorbeelden raadplege men Fleet's "Gupta Inscriptions." Genoemde schrijver verklaart het woord vrij omslachtig als "(a gift of) religion, which is proper to be given." Zooals wij zagen, behoeft men slechts den ook bij kirti vastgestelden overgang van abstract tot concreet aan te nemen, en, gegeven de gewone beteekenis "vrijgevigheid" het te vertalen door "een voorwerp van vrijgevigheid" m. a. w. "een gift." Het komt mij voor, dat de door Fleet aangehaalde vertolkingen van Dowson "votive offering" en van Bühler "meritorious gift", het begrip "gift" onnoodig beperken.

Boven merkte ik op, dat van het gebruik van het woord dharma ter aanduiding van het gegeven voorwerp mij geen zeker voorbeeld bekend is. Wel vond ik het daarvan afgeleide Nieuw-Indische d harm in die eigenaardige beteekenis gebruikt in op koperen platen gegraveerde schenkingsoorkonden uit het reeds genoemde bergstaatje Chambă. Het in de landstaal opgestelde gedeelte van dergelijke documenten besluit gemeenlijk met een soortgelijke formule: «Eh dharm Sri-Rae tatha Rae ke putre potre palna. Syahu Jindu tathā Jindu de putre potre bhognā." "Deze gift moeten mijn heer de Radja en des Radja's zoon en kleinzoon beschermen, Syāhu Jindu (de begiftigde) en desgelijks Jindu's zoon en kleinzoon genieten." Dat hier bepaaldelijk de gift, in casu uit landerijen bestaande, bedoeld wordt, blijkt ten overvloede uit de overeenkomstige zinsnede in een andere oorkonde: Eh bh um i Sri-Divane bacņa "Dit land moet door het Hof (i. e. den Radja) worden afgezonderd v (nl. ten behoeve van den begiftigde). v

Ten slotte zij nog gewezen op de beteekenis-ontwikkeling van Sanskrit säsana. In de Oud-Indische litteratuur geeft het als nomen actionis de handeling weer, die door het werkwoord sästi wordt uitgedrukt, nl. straffen, regeeren, bevelen. Maar in de inschriften beteekent het vaak meen bevelschrift, een actem of nog concreter mde koperen plaat waarop een schenkingsacte is gegraveerd "." Men vindt dan ook de samenstelling tämra-säsana meen oorkonde op koper." Al deze beteekenissen heeft ook het Nieuw-Indische säsan. Maar in Chambā (en mogelijk ook elders) heeft de beteekenis zich nog verder gewijzigd: Want daar wordt het woord säsan (de lingualiseering van de m is een eigenaardig-

¹ sasana "a charter, a technical term for a deed of conveyance on copperplates". Fleet, Gupta Inscriptions, Index.

heid van dat dialect; vgl. boven palņā en bacņā) thans nitsluitend gebruikt ter aanduiding van het land zelve, dat door den Radja aan Brahmanen en tempels geschonken is. Op die wijze wordt het een synoniem van dharm. Vergelijk b.v. met de boven aangehaalde plaats de volgende: Eh sāsan Śri-Divāņe Barn Damodare re putre potre jog pālņā. Deze schenking moet het Hof ten behoeve van Barn Damodar's zoon en kleinzoon handhaven."

DE HINDOSTANSCHE OORSPRONG

VAN HET

"NEGENVOUDIG" SULTANS-ZEGEL VAN ATJEH, sangetoond o.a.

door een merkwaardig Hindostansch schilderijtje van ca. 1700. Tevens onder herkenning eener teekening van Rembrandt.

DOOR G. P. ROUFFAER.

Het eigenaardige Atjeh'sche Sultans-zegel, het "negenvoudige", tjap t*ikoereuëng, in het Maleisch evenzoo tjap sembilan genoemd 1, of, meer officieel, "donderzegel" (tjap halilintar), is welbekend; ook door af beeldingen.

Kruyt in zijn "Atjeh en de Atjehers" (Leiden 1877) gaf op p. 58 een eerste schets, het zegel van Sultan Alaoeddin Mansjoer Sjah (1857—70). Van Langen in zijn "Inrichting van het Atjehsche Staatsbestuur onder het Sultanaat" (Bijdr. Kon. Inst. 5, III, 1888) publiceerde als Bijlage (p. 436—442; vertaald p. 448—456) de aan Sultan Iskandar Moeda, alias Meukoeta Alam (1607—1636) toegeschreven — maar inderdaad uit circa 1723 dateerende "—Atjehsche Bestuursregeling, de zgn. Adat Makota Alam, waar in de officieele Maleische versie in art. 6—7 van de tjap halilimtar gesproken wordt (p. 437, 449). Snouck Hurgronje in dl. I van zijn "Atjehers" (1895), gaf op een bijbehoorende plaat een volledige litho van het in 1879 vervaardigde zegel van den Pretendent-Sultan, Moehamad Daoed (1879—1903), met verwijzing naar zijn tekst

Over den ouderdom van dezen door Van Langen gepubliceerden tekst zie men het slot van dit opstel, blz. 880, noot 2.

-7º Volge V.

¹ Atj. thikoereuing (sikoereng) beteekent toch "één ontbreekt" (si-koering — Mal. sa-koerang), n.l. aan de Tien [Vingers], dus — Tien min Eén — Negen; precies hetzelfde beteekent het Mal. simbilan — sa-ambil-an — "één [van de Tien Vingers] àfgenomen". En nogmaals precies hetzelfde beteekent het Mal. silapan — Soend. salapan — sa-lapa-an — "één ontbrekend" (Jav. lapa — Mal. lapar — gebrek, honger). Verg. immers met dit laatste weer Mal. dilapan — doelapan — Oud-Jav. dwalapan (Van der Tuuk, Kawi-Bal. Wdb., II, 1899, p. 475) — "twéé ontbrekend" [aan de Tien Vingers] — Acht. — Alles getuigend voor het oude Mal.-Polyn. Tientallig Vingerstelsel!

p. 136, en 199—202. Eene zincografie geeft dat laatste zegel nogmaals weer op onze Plaat I, bovenaan.

Steeds plaatst in dit Grootzegel des Atjeh'schen Rijks de regeerende Sultan zijn eigen naam middenin; terwijl daaromheen 8 vroegere Sultans genoemd worden, hetzij om hun beroemdheid nooit daarbij vergeten, hetzij door den regeerenden Sultan speciaal daartoe uitgekozen. De namen van Sultan Alaoeddîn al-Qahhâr — Sidi Moekamal (1530—57), "den Geweldige"; van Sultan Meukoeta Alam — Iskandar Moeda (1607—1636), den "Alexander [den Groote] Jr." van Atjeh; van Sultane Tadjoe'l-'alam (1641—1675), de éérste Atjeh'sche "Vorstin"; en van Sultan Ahmad Sjah (1723—35), den Stichter der laatste, thans voorgoed verdwenen, Wadjo'sch-Atjeh'sche vorstendynastie, "komen" — aldus Snouck l. c. p. 200 — "op de meeste negenvoudige zegels der soeltans terug; zij zijn die der vorsten, aan wie men Atjèhs bloei en de adat-instellingen pleegt toe te schrijven. De overige wisselen af naar de keuze der soeltans, die zelve hun zegel vaststellen."

Ieder nieuw optredend Sultan van Atjeh begon dus met een nieuw Grootzegel des Rijks te laten graveeren; met hemzelven in het Midden, en 8 beroemde voorgangers om hem heen.

Het doel van het nu volgend opstel zal wezen aan te toonen, dat men den oorsprong van dit Atjeh'sche Negen-Zegel niet in de eerste plaats moet zoeken in het vooral ook bij de Javanen sterk levende begrip 1 + 8 = de Heilige Negen, niet dus in een getallensymboliek, die oud-Hindoe-Javaansch en Hindoe-Sumatraansch moet heeten; maar, dat het een jongere en rechtstreeksche nadoenerij is geweest van het voorbeeld door de eerste Groot-Mogols in Hindostam gegeven, hoogstwaarschijnlijk zelfs onmiddellijke Atjeh'sche navolging van hetgeen Akbar (1556—1605) het eerst er gedaan had.

Om dit aan te toonen, zal eerst een allerinteressantst Hindostansch schilderijtje beschreven worden, dat tijdens den Groot-Mogol Aurangzeb (1660—1707) gemaakt werd, blijkbaar voor den toenmaligen Opperkoopman van het een of andere Hollandsche kantoor, te Suratte waarschijnlijk, of Ahmadabad, of anders Agra; en hetgeen in zincografie — zonder de kleuren dus — hierachter weergegeven wordt, aan voor- en tegenzijde, Plaat II-III. Den onderdom

van dit merkwaardige stuk mogen we op ca. 1700 aanslaan; vóór 1707 in elk geval.

Het origineele schilderijtje is, buiten de lijst, $24\frac{1}{2} \times 30\frac{3}{4}$ cM. groot; met het daarbij in den laatsten tijd gemaakte mahoniehouten lijstje $30\frac{1}{2} \times 36\frac{3}{4}$ cM., en behoort sinds eind 1902 aan den Gezant van den Sjah van Perzië, Z. Exc. Mirza Samad Khan, Momtaz es-Saltaneh, van 1902—1905 geaccrediteerd bij het Nederlandsche Hof, sinds midden 1905 verplaatst naar Parijs.

De eerste maal, dat ik dit curieus schilderijtje mocht zien, was op de Perzische Tentoonstelling in Mei—Juli 1903 door den Grooten Koninklijken Bazar (firma voorheen D. Boer & Zonen), Zeestraat 82, hier in Den Haag gehouden. Het trof mij dadelijk, en om de fijnheid van lijn en kleur der 11 geaquarelleerde miniatuur-portretten; en wegens de merkwaardige schikking: 10 in een kring om één in 't midden heen; en om de bijschriften in 17°-eeuwsch Hollandsch aan den achterkant, op het onderwetsche behangsel-papier, met begeleidende Hindustânî-namen in Nâgarî-karakters van een inlandsche hand, waardoor ineens de herkomst vaststond als echt-inlandsch en tevens als teruggaande tot den een of anderen Hollandschen Opperkoopman in Noordelijk Voor-Indië, vôôr 1707, Aurangzeb's dood, den vorangseebv in 't midden, met het volgeijfer 11.

Toen ik echter, later pas, het verband begreep, dat hier te vinden was met het Atjeh'sche Negenvoudige Zegel, vroeg en verkreeg ik verlof van den Perzischen Gezant, door vriendelijke bemiddeling van den Heer A. P. H. Hotz alhier, om het stuk tijdelijk onder mijn berusting te hebben en het te laten reproduceeren voor een historische studie.

Het schilderijtje, vroeger in het bezit van een deftige Hollandsche familie, was dd. 20 Nov. 1902 te 's-Gravenhage verkocht op een auctie van den antiquaar J. Schulman, in wiens verkoopcatalogus het als volgt beschreven stond op p. 49 onder n°. 669, en met een kleine zincografie daarachter was geïllustreerd:

"669. Planche avec les portraits des onze Grand-Mogols d'Indoustan, aquarellés. Sur le revers les noms en vieux hollandais et en pehlvi [lees: hindoustânî]. 1. Aemoerlengh [sic! lees: Temocrlengh] (Tamerlan). 2. Sultan Mahmoud; du n. 6 commencent les Empereurs connus. 6. Baber. 7. Homajûn. 8. Akbar. 9. Sjehangir. 10. Shah jehan. 11. Aureng zeb.

Cette planche, avec les portmits d'une exécution remarquable, est du plus haut intérêt historique. Voir la reproduction."

Deze reproductie in gezegden auctie-catalogus was een zinco van 8.8×11.3 cM., waaronder stond "No. 669".

Wat evenwel in deze beschrijving niet staat en ook op onze Plaat II hierachter niet duidelijk te zien is, is dit: de 11 miniatuurportretten, in waterverf op papier geschilderd, zijn alle indertijd eerst uitgeknipt geworden, en toen opgeplakt, in de volgorde, die zij nu hebben, op een stuk ouderwetsch stevig behangselpapier, loodblauw van fond, met gouden bloemen en ornamenten versierd - zie Plaat II -; terwijl de oud-Hollandsche hand, die later aan de gelig-grauwpapieren keerzijde van het aldus samengestelde schilderijtje de volgeijfers en namen der 11 Vorsten bijschreef nevens de inlandsche namen - zie Plaat III -, diezelfde volgeijfers 1-11 nogmaals op de juiste plaatsen bij de miniatuurportretten bijschreef aan den voorkant van dat behangselpapier 1, zooals op Plaat II duidelijk waar te nemen valt. Kijkt men echter scherp toe, dan kan men tôch nog wel zien, dat de 11 niet heel zuivere ovalen der portretjes het vroegere uitknippen verraden, terwijl het toen gevolgde opplakken op het gebloemde papier als fond door het verschil in donkerte dier ovale scheidingslijnen toch ook nog wel te voelen valt. Indertijd heeft men toen nog als afsluiting, als "lijstje" om het aldus verkregen schilderijtje, een band geplakt van gebloemd veelkleurig weefsel, op Plaat II goed te zien. 2

Dat wil dus zeggen: dit schilderijtje is aldus indertijd in mekaar gezet uit 11 geaquarelleerde miniatuur-portretjes, die in de gewenschte volgorde werden opgeplakt op een blad mooi gebloemd papier. Maar dit ineenzetten is niet in lateren tijd geschied, doch in den eigen tijd van Aurangzeb door een inlandsche hand, die ook op den achterkant het alleréérst de namen der 11 Vorsten en hun volgeijfers in Någari-karakters bijschreef; terwijl daarnà

¹ Men moet niet denken dat de volgorde der cijfers 1—11 op den voorkant (Plast II), die linksdraaiend is, strijdt met de volgorde op den achterkant (Plast III), die rechtsdraaiend is. Men behoeft maar in gedachten dien achterkant om te draaien en tegen den voorkant aan te leggen, om te weten dat het rechtsdraaiende, evenals een spiegelbeeld, precies met het linksdraaiende samenvalt. — Alleen het volgeijfer 7 is op den voorkant zeer onduidelijk bijgeschreven, weinig meer dan een haaltje.

² Onze Platen II en III zijn natuurlijk vervaardigd, nadat het papier-schilderijtje uit zijn moderne mahoniehouten lijst genomen was; waarin het aan den voorkant nog door glas was afgedekt, en van achteren door een tweede stuk glas, dat er tegen was aangeplakt, met bovenaan een scharnier en los been, zoodat men het als een grooten portret-stander schuin overeind kon zetten.

degeen, voor wien dit geschenk bestemd was, een Hollandsch Opperkoopman blijkbaar, in oud-Hollandsche letter- en cijfer-typen nogmaals de namen dier Vorsten transcribeerde op zijne wijze, en zekerheidshalve diezelfde cijfers ook aan den voorkant nog eens met de pen bijvoegde, om dadelijk weer door den achterkant te kunnen weten, hoe de een of ander der afgebeelde Groot-Mogols heette.

Het was noodig dit duidelijk te zeggen, om het mogelijk vermoeden buiten te sluiten, dat men hier te doen zou hebben met een in lateren tijd aldus gearrangeerd schilderijtje. Integendeel; dit stukje is gelijktijdig met Aurangzeb, is van inlandsche zijde in dezen staat aan een Hollander gegeven, en vormt — indien men juist het feit, dat het portretten van Groot-Mogols zijn, in aanmerking neemt — hoogstwaarschijnlijk ôf een hulde-geschenk ôf een herinnerings-geschenk van Aurangzeb-zelven aan een, hetzij nieuw optredenden hetzij voorgoed aftredenden Opper-koopman der Compagnie indertijd. De Nagarî-karakters zijn daarbij primair; de oud-Hollandsche secundair, immers na de schenking door den begiftigde-zelven hijgevoegd tot zijn eigen meerder gemak.

Deze schikking der portretten van 10 vroegere Sultans als een krans om den éénen Regeerenden Groot-Mogol in het Midden heen, is derhalve Hindostansche arbeid op last (?) van Aurangzeb, vóór 1707, in dezen trant vervaardigd. Het is echt-inlandsche, Voor-Indische schikking!

Op die vaststelling komt het hier toch aan. Aan vreemden invloed mag niet gedacht. Het is een inlandsch document van ca. 1700.

Trouwens: uit tal van andere gedocumenteerde feiten kan bewezen worden, dat, ongeveer sedert ca. 1560, de Groot-Mogols gewoon waren in hun zegels hun eigen naam als van den Regeerenden Vorst in het midden te zetten, met in een cirkel de namen van 7(?) à 8, later van 9 à 10 of nog meer vroegere Vorsten er omheen.

Tot aantooning daarvan, zal het goed zijn de bewijzen in chronologische volgorde te schikken. Vanzelf komt dan de

¹ Uitstekend is dit vooral ook te constateeren bij den naam van Aurangzeb, die met zijn inlandsche schrift-typen precies in 't midden staat, zuiver-concentrisch is aangebracht; terwijl de Holl. schrift-typen excentrisch daar boven staan, dus blijkbaar later door een vreemde hand werden bijgeschreven, die van dat Concentrische bij een Regeerenden Groot-Mogol ook geen gewetenszaak behoefde te maken; zooals een Hindostansch onderdaan natuurlijk wêl.

nadere bespreking van ons schilderijtje weer te pas op zijn historische plaats; en zal tevens blijken, dat het Atjeh'sche Rijkszegel onmiddellijk ontleend is nan den oudsten vorm dien we, in 1619, reeds van het Hindostan'sche Grootzegel, het Farmán- of 's Vorsten "Order"-zegel, met een af beelding kunnen documenteeren.

1619. Dien oudsten vorm, van dat jaartal uitdrukkelijk voorzien, vinden wij op een kaart in het Britsch Museum — K. 115 (22) — in facsimile verkleind teruggegeven achter p. 546 van dl. II der Hakluyt-Society-uitgave, 2^d Series, II: "The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul, 1615—1619, as narrated in his Journal and Correspondence. Edited from contemporary records by W. Foster", London 1899; en op p. 542—546 l. c. nader beschreven.

Deze kaart draagt links het onderschrift "Indolstani Imperij Totius Asiae ditissimi descriptio: Ex indagatione Ilust: Dom: Tho: Roe Equitis Aurati in Regia Mogollanica Legatum agentis Illustrata: Anno Sal:[utis] 1619"; en middenin onderaan het bijschrift: "William Baffin deliniauit et excudebat", alsmede "Renold Elstrack sculp."

Hoe William Baffin, die reeds in 1615 de naar hem genoemde Baffin's Baai ontdekt had, hier de kaart-maker kon wezen, die het eerst de geographische uitkomsten der beroemde Gezantschapsreis van Sir Thomas Roe naar het hof van den Groot-Mogol Djahângir (Jehángir; 1605—1627) op koper bracht, wordt in Foster's genoemde uitgave L. c. verklaard: Baffin was als bootmansmaat ("master's mate") aan boord geweest van de Anne, die Roe in 1619 van Hindostan via Suratte terugvoerde naar Engeland. Daar aan boord had Baffin, zeevaarder en kaartenmaker van goeden naam reeds, Roe, den Gezant, natuurlijk leeren kennen, en aan hem de gegevens ontleend, die hijzelve in zijn kaart van 1619 dan ook noemt als herkomstig van Thomas Roe.

Welnu, rechts bovenaan op deze kaart, staat eerst het welbekende Grootmogols- (thans nog Perzische) Wapen: een liggende Leeuw op den voorgrond en daarachter de Rijzende Zon. En beneden dit staat het Grootzegel van Djahângir afgebeeld, met zijn eigen naam in het midden, en met 8 namen van zijne Voorvaderen, te beginnen met Timoerlang = Tamerlan, om zijn naam heen. Het Negenvoudige Vorstenzegel dus van Djahângir, den 4en Groot-Mogol; van welke dynastie immers Bâbar (1483—1530), d. i. de "Leeuw", sinds zijn verovering in 1526 van Hindostan de

stichter geweest was, ¹ nadat Tamerlan alreeds eens in Dec. 1398 Delhi had veroverd gehad.

1625. Toch mist dit eerste gegeven op Baffin's Kaart van Hindostan afdoende bewijskracht, omdat de Perzische namen van het origineel hier alle getranscribeerd werden, en dat wel met verscheiden duidelijke fonten, waarvan Foster l.c. p. 568 er een nader aangeeft.

Maar in 1625 komt het eerste authentieke bewijs, met vrij vertrouwbare af beelding van Djahângir's Negenvoudig Zegel. In dl. I, London 1625, fol. 535—592 van Purchas' beroemd verzamelwerk van allerlei reisbeschrijvingen — "Haklvytus Posthumvs or Pvrchas his Pilgrimes" — treft men voor het eerst Roe's Reisverhaal in verkorten afdruk aan; 2 en besluit Purchas die beschrijving met de volgende woorden van zichzelven:

"I have heard that Sir Thomas Roe at his Returne [in 1619], desiring the Great Mogor or Mogoll [Djahangir], his Letters of Commendation to his Maiestie [Koning Jakobus I van Engeland], easily obtayned that request, but found him very scrupulous where to set his seale; lest, if vnder [versta: "onderaan" dezen brief], he should disparage himselfe; if oner [versta: "bovenaan" dezen brief], it might cause distast to the King; his resolution and preuention therefore was this, to send the Letter vnsealed, and the great Seale it selfe [versta: apart; los], that so His Maiestie might according to his owne pleasure affixe it. The Seale is Silver; the type and forme whereof, contayning only the Mogols Genealogie

¹ Ziehier de lijst der Groot-Mogols, tot 1761, het jaar van geheele verdwijning dezer Dynastie: 1. Bâbar, "de Leeuw", 1526—†1530; 2. Hûmayûn, 1530—42, onttroond, en opnieuw 1555—†1556; 3. Akbar, 1558—†1605; 4. Djahângir, 1605—†1627; 5. Sjah Djahân, 1627— onttroond 1658; 6. Aurangzeb — Alamgir I, 1658—†1707; 7. Sjah Alam I — Bahâdur Sjah, 1707—†1712; 8. Djahândâr Sjah, 1712— onthalsd 1713; 9. Farochsir, 1713— onthalsd 1718; 10. Mohamad Sjah, 1719—†1748; 11. Ahmad Sjah, 1748— onttroond 1754; 12. Alamgir II, 1754— vermoord 1759. De hierop volgende Sjah Alam II, oudste zoon van Alamgir II, kwam nooit tot wezenlijk regeeren, ook zelfs niet na den slag van Pânipat, beN. Delhi, waarin zijn vijanden, de Mahratten, door een coalitie van Moh. Prinsen verslagen werden; hetzelfde Pânipat, nota bene, waar in 1526 Bâbar den Moh. Vorst van Delhi verslagen en daarmee de Grootmogol-dynastie in Hîndostan gevestigd had; terwijl Akbar, als 13-jarige, op diezelfde plek in 1556 een gevaarlijk vijand had zien verslaan, waardoor zijn eigen opvolging op den troon verzekerd was.

² De verkorting van Roe's Journaal bij Purchas blijkt duidelijk uit den titel, dien Purchas aan die uitgave gaf: "Observations collected out of the Journall of Sir Thomas Roe... etc." (fol. 585). — Op blz. 384 hierachter vindt men, als Naschrift, de oud-Holl, vertaling van Purchas' woorden.

from Tamerlane, in severall Circles, with the English Translation, I have heere added." (fol. 591.)

En dan volgt inderdaad bij Purchas, onderaan die folio-bladzijde 591, de afbeelding, welke op onze Plaat I, middenin links, gereproduceerd wordt als de oudste, vrij authentieke, afbeelding van een Grootmogols Zegel uit 1619. Men ziet, dat de schikking en opvatting van dat Grootzegel van Djahângir volmaakt gelijk is aan die bij het Atjeh'sche Sultanszegel! Op de andere folio-bladzijde, 592, geeft Purchas dan nog een oud-Engelsche transcriptie, al even onzuiver als die op Baffin's kaart van 1619. In Foster's uitgave van Roe's Journaal, 1899, II, p. 567, wordt deze zelfde "Description of the Great Mogols Seale" uit Purchas van 1625 almede gereproduceerd; waaruit wel mag worden opgemaakt, dat het oorspronkelijke zilveren stempel van Djahângir, hetwelk in 1619 naar Engeland kwam, niet meer onder de schatten van de Engelsche Kroon wordt aangetroffen.

Wegens de volstrekte analogie tusschen dit Negenvoudig Zegel van Djahângir uit 1619, en het tot in ca. 1900 gebruikelijke Atjehsche Rijkszegel, beide met 8 namen van vroegere Vorsten om den Eénen in 't Midden van den Regeerenden Vorst heen, is het gewenscht, een oogenblik nader bij Djahângir's Grootzegel stil te staan. Daar onze afbeelding, middenin Plaat I, Purchas' afbeelding van 1625 teruggeeft, en ook Foster in zijn editie van Roe's Journaal diezelfde reproduceerde, slaan Foster's opmerkingen, hieronder vermeld, evenzeer op onze Plaat.

Foster haalt o. a., over het type der Perzische letters in Purchas' afbeelding, het volgende oordeel aan van Prof. Denison Ross: "Though Purchas's drawing is obviously not the work of a native, yet, being presumably a first copy of the original, the form of the letters has in most cases been accurately preserved." (l. c. II, p. 566).

Dan maakt Foster-zelve een andere opmerking over de authenticiteit der afbeelding: "In the drawing given by Purchas the name and titles of Jahángír stand alone in the innermost circle, while the word ibn ("son") is introduced into each of the other circles in such a way that Jahángír is shown as the "son" of each of his ancestors, and at the same time, reading the names in the right order [versta dus: tegengesteld aan de wijzers van een uurwerk; linksdraaiend dus], each emperor is shown as the son of his predecessor. This is in conceit quite in Oriental style". 1

L. c. p. 566-567. De spatieering is van mijzelven.

Inderdaad, de 9 namen op Djahângir's Grootzegel van 1619 zijn in transcriptie de volgende; telkens van den ondersten regel naar omhoog toe gelezen ':

- [1. geheel bovenaan] "ibn Amîr Tîmûr Sâhib Qirân"; d. i. Timoer = Timoer lang = "de Lamme Timoer, de Lamme IJzeren" = Tamerlan, 1379 [toen hij meester werd van Herat] —1405. Geb. 1335. Doet in 1398 zijn groote invazie in Hindostan, waarbij hij Delhi verovert, met een van zijn kleinzonen, Pîr Muhamad (verg. hieronder) als zijn rechterhand.
- [2. schuin links bovenaan] "ibn Mîrân Sjâh"; d. i. de weinig bekende zoon van Timoer, † 1407.
- [3. geheel links] "ibn Sultân Muhamad Mîrzâ"; d. i. een eveneens weinig bekende kleinzoon van Timoer, tevens Bâbar's Overgrootvader, † 14...; deze Muhamad wel te onderscheiden van den bovengenoemden strijdlustigen en bekenden ânderen kleinzoon van Timoer, Pîr Muhamad, die in 1406 stierf, en die zooals hierachter zal blijken nog te voorschijn komt op Aurangzeb's Grootzegel.
- [4. schuin links onderaan] "ibn Sulţân Abû Saʿīd"; d. i. Bâbar's Grootvader, † 1468.
- [5. geheel onderaan] "ibn 'Omar Sjaîch Mîrză"; d. i. Bâbar's Vader, † 1493.
- [6. schuin rechts onderaan] "ibn Bâbar Bâdsjâh" = Bâbar, de "Leeuw", de 1º Groot-Mogol, 1526—1530.
- [7. geheel rechts] "ibn Hamājûn Bādsjāh" = Hûmajûn, de 2° Groot-Mogol, 1530—1556.
- [8. schuins rechts bovenaan] "ibn Akbar Bådsjåh" = Akbar, de 3° Groot-Mogol, 1556—1605.
- [9. in 't Midden] "Abû al-Muţafar [sic] Nûr-ad-dîn Djahângîr Bâd-sjâh Ghâzî" = de 4° en Regeerende Groot-Mogol Djahângir. Het merkwaardigste in deze lijst is misschien wel de afwezig-

heid van volkomen symmetrie, vergeleken met het Atjeh'sche

¹ De Arabist Dr. T. J. de Boer was zoo vriendelijk mijn transcriptie met Purchas' afbeelding te collationeeren, en hier en daar te verbeteren. Foster geeft haar niet. De lezing der regels van de legenda gaat steeds van onder naar boven. — Als een sterk bewijs, hoe slordig de transcripties bij Baffin en Purchas zijn, diene dat n°. 3 resp. bij hen heet: "Aben Mirza Sultan Mahomed", en "Ebn Mirza Soltan Mohamed". — De sterfjaren van n° 2—5 dank ik aan de welwillende voorlichting van den heer A. M. H. J. Stok vis, den samensteller van den "Manuel d'histoire, de généalogie et de chronologie etc.", Leide 1889—91, 3 dln.

Rijkszegel. In Djahângir's tjap — om dit familiaar-Oostindische woord te bezigen — zijn de volgnummers 1—5 aan Voorvaderen, géén Groot-Mogols nog, gewijd; 6—8 aan 's Vorsten onmiddellijke voorgangers op den Troon; 9 aan hemzelven. De verhonding is dus 5:3:1; zeer onsymmetrisch derhalve. En we zullen hieronder zien, dat ook tot middenin de 18° eeuw bij het Rijkszegel der Groot-Mogols op mooie symmetrie nooit gelet werd.

In dat opzicht staat het Atjeh'sche Sultans-zegel bepaald hooger door zijn volkomen symmetrie; uitgedrukt in de formule 4:4:1. Het mag als weene technische verbeteringw op Djahângir's eerste ontwerp van zoo'n Negenvoudig Zegel beschouwd worden. Om dit nader nan te toonen, is het goed ook de transcriptie hier te geven van de 9 legenda op de tjap taikoereneng, naar de afbeelding bij Dr. Snouck Hurgronje, gereproduceerd bovennan op onze Plaat I. Men vindt daar (verg. Snouck, op. cit., I, 1893, p. 200):

- [1. schuin links onderaan] "Sultân Sajjidî al-Mukamal" = Alaoeddîn al-Qahhâr, 1530—1557 = Sultan III.
- [2. geheel links] "Sulţan Makutâ 'Alam" = Iskandar Moeda, 1607—1636 = Sultan XI.
- [3. schuin links bovenaan] "Sulţân Tâdju-'l-'alam" = de éérste Sultane, 1641—1675 = Sultan XIII.
- [4. geheel bovenaan] "Sultan Ahmat Sjâh" = de éérste Vorst der laatste, Boegineesch-Atjeh'sche dynastie, 1723—1735 = Sultan XX, vóór 1723 geheeten Maharadja Lela [Mělajoe].
- [5. schuin rechts bovenaan] "Sulţân Djûhan Sjâh" = de zoon des vorigen, 1735—1760 = Sultan XXI, alias Radja Moeda.
- [6. geheel rechts] "Sulţân Mahmûd Sjâh" = Mohammad of Mahmoed Sjah I, de kleinzoon van Ahmat Sjah, 1760—1763, en opnieuw — na een 2-tal jaar door zijn Rijksbestierder op den troon te zijn gevolgd — 1765—1781 = Sultan XXII.¹
- [7. schuin rechts onderaan] "Sultan Djauhar 'Alam Sjâh" = de

¹ Dr. Snouck Hurgrenje ziet in den "Mahmud Sjäh" van dit Pretendent's-Zegel echter Sultan Alaoe din Mahmoe d Sjah Djohan, die van 1781—1795 als Sultan XXIV regeerde (zie zijn Atjèhers, I, p. 200). Doch uit den tekst van het bij hem, l.c. p. 201—204 volgende document van 28 Oct. 1889 volgt, dat de daar voluit genoemde Sultan "Alaédin Mahmoed Tjah" (p. 202) toch wel Sultan XXII is geweest; terwijl de in dat document nogmaals genoemde "wijlen Z. M. Alaédin Moehamat Tjah" was de Alaoedin Mohamad (of Mahmoed) Sjah II, die van 1824—1838 als Sultan XXVI regeerde (verg. Snouck's noot 1 op p. 202, l. c.).

achter-achterkleinzoon van Ahmat Sjah, 1795-1824 = Sultan XXV.

- [8. geheel ondernan] "Sulţân Matdlûr [sic!; lees, met 2 punten minder: Manşûr] Sjâh" = des Pretendents Grootvader = Sultan XXVIII.
- [9. in 't Midden] "Waffaqa-Allah Pâdûka Srî Sulţân 'Alâ'-ud-dîn Muḥammad Daûd Sjâh Djûhan bĕrdaulat zill-Allah fî-'l 'âlam 1296" [= A°. D. 1879] 1 = de Pretendent-Sultan Mochamad Daoed, 1879—1903 = Sultan XXX en Laatst.

In dit Atjeh'sche Sultans-zegel zijn dus 3 plaatsen verzegd aan groote Voorgangers uit vroegere Dynastieën, 5 aan Voorvaderen uit het eigen Geslacht; terwijl de eerste dezer 5, als Stichter der dynastie, altijd pleegt voor te komen op de zegels, zoodat de verhouding wordt: 4 (steeds voorkomende namen der ouderen): 4 (der eigen dynastie, naar kenze): 1 (den Regeerenden Vorst).

Maar behalve door deze meerdere symmetrie, wint ook in drie andere opzichten het jongste Atjeh-Rijkszegel het verre in makelij van Djahângir's voorbeeld uit 1619:

1°. Het Hindostan'sche Rijkszegel is, zonderling genoeg, linksdraaiend, d. w. z. tegen de wijzers van een uurwerk in; het Atjeh'sche echter is rechtsdraaiend, zoodat bij dit laatste — véél meer overeenkomstig de Oostersche begrippen van welvoeglijkheid! — de diverse Vorsten die geacht worden door hun achtereenvolgende namen "heen te leiden" naar den Regeerenden Potentaat in het Midden, allen hun rechterzijde, de rechterhand laten aan dien Levenden Potentaat; geheel dus zooals ook een Hindoe of een Hindoe-Javaan met zijn pradakshina of "rechts-draaien" een tempel placht om te gaan, de rechter-"hoogerhand" steeds latende aan dien tempel die dan het centrum was van "ommegang". Derhalve is het

Deze zelfde inscriptie staat ook op het "Enkelvoudig zegel van den Pretendent-soeltan", op dezelfde plaat achtersan Snouck's "Atjehers", dl. I, te vinden. Alleen wordt daar de aanhef geschreven, "Waffaqā-Allah", waarbij het "Allah" geheel bovenaan het zegel alléén staat — met bepaalde symbolische beteekenis, zie volgende noot! —, op dezelfde wijze zooals op de tjap sembilan de n van het woord "Sultān" in de Srondschriften steeds apart boven de letters "Sultā" staat. Op het Enkelvoudig zegel staan echter als rondschrift de volgende 4 Arab. woorden, onmiddellijk slaande op het "Allah" dat boven aan staat, en resp. N.O., N.W., Z.O. en Z.W. om het centrum geplaatst — naar vriendelijke lezing van Dr. de Boer —: "qauluhu al-haqqu walahu al-mulk", d.i. (verg. Snouck, I, p. 201): "Zijn Woord is de Waarheid, en Zijner is het Koninkrijk".

Atjeh-Zegel hier wel zoo streng van etikette als het Hindostansche; want we zullen zien dat het Grootmogol-zegel linksdraaiende blijft tot op het laatst.

2º. In Djahangir's Farman-zegel van 1619 heeft men op een zeker zeer eigenaardige wijze vermeden dat b.v. Timoer, die als Stamvader bovenaan staat, zijn voorvaderlijken "derrière", bij het lezen van zijn naam, zou toedraaien aan zijn nazaat, den regeerenden Djahangir. Had men op de gewone wijze den naam geschreven, wel van rechts naar links, maar overigens met elken volgenden regel onder een vorigen, dan ware dit onvermijdelijk het geval geweest; het zou dan den indruk hebben gemaakt, of het "einde" van Timoer stond op het "begin" van Djahangir. Met een zekeren Oosterschen tact heeft men alles nu omgedraaid en geschiedt, zooals daareven in noot 1 op blz. 357 al opgemerkt werd, de lezing van de regels der legenda van onder naar boven. Djahângir is aldus symbolisch tot het Begin, tevens het Einde, van het Zegel gemaakt: uit zijn naam emaneert de naam van Timoer, en in zijn naam concentreert zich weer het geheel. Toch hadden, indien alles symbolisch doorgecomponeerd ware geweest, èn de naam van Djahângir-zelven, èn de namen van nos 4-6 (de 3 onderste), op de gewone wijze ingegrift moeten zijn, met de regels van boven naar onderen te lezen. Maar op véél vernuftiger en hoofscher wijze is men te werk gegaan bij het Atjeh'sche Negenvoudig Zegel: daar draaien de legenda, 66k in hun stand, om het Centrum heen, zóódanig, dat telkens het "Sultan", dus de 8 Hoofden der 8 vroegere Sultans alle naar den éénen Sultan in het Midden gericht zijn!

3°. In het Zegel van Djahângir is Timoer als Stamvader bovenaan, en blijft dat in alle latere Grootmogol-zegels; ware het niet dat hij tot de 8 behoorde die in een kring om het grootere Centrum heenstaan, dan zou men haast kunnen denken dat hij dus, Timoer, «van de bovenste plank», en daarmee van het meeste gewicht was; niet Djahângir. Doch in het Atjeh-Grootzegel is ook dit schikken der 8 namen om den éénen centralen heen op veel Byzantijnsch-volmaakter wijze opgelost; schuinslinks onderaan begint de reeks der namen, de verdere draaien alle om het Midden heen, zoodat de bovenste op zijn kop stant en daarmee duidelijkerwijs alle schijnbare hóógere plaatsing boven den regeerenden Sultan verloor; doch de beste positie van alle 8 blijft over voor den ondersten naam, d.i. den naam van den onmiddellijk aan den

Regeerenden Vorst v 6 6 r g e g a n e n Sultan! Wat een fijnheid van Oostersche symboliek! 1

Men ziet het: in niet minder dan 4 eigenaardigheden staat het Atjeh'sche Grootzegel van 1879 technisch-symbolisch boven het Grootmogol-zegel van 1619! Djahangir's tjap blijkt een eerste proeve op dat gebied, is primair, is nog wat rauw en ruig; de tjap van den thans onderworpen Atjeh'schen Pretendent-Sultan is een model van volmaakte hovelings-kunst, een meesterstukje van Atjeh'sch Byzantinisme, dat dáardoor alleen reeds het bewijs inhoudt voor een lange periode van eigen, Atjeh'sche ontwikkeling.

Nu hiermee het typische verschil tusschen het oude Grootmogolsen het moderne Atjeh'sche Sultans-zegel zoo duidelijk mogelijk aangegeven is, komt het er op aan ook de jongere voorbeelden van het Grootmogols-zegel na te gaan.

1655. In dit jaar gaf een vroegere reisgenoot van Roe, Edward Terry, een beschrijving van Hindostan in het licht, voornamelijk gebaseerd op de door hem verzamelde gegevens gedurende Roe's Gezanten-reis naar den Groot-Mogol Djahângir, in 1615—1619. Dit boekje heeft tot titel: "A Voyage to East-India. Wherein some things are taken notice of in our passage thither, but many more in our abode there, within that rich and most spacious Empire of the Great Mogol.... Observed by Edward Terry (then Chaplain to the Right Honorable Sr. Thomas Row Knight, Lord Ambassadour to the great Mogol) now Rector of the Church at Greenford. London, J. Martin and J. Allstrye, 1655" (Ex. Kon. Bibl.).

Zooals men uit den titel ziet, zijn het goeddeels de Reisherinne-

¹ Men meene vooral niet, dat hier spitsvondigheid aan het woord is bij het vergelijken van 't karakter der beide soort van zegels! Wie weet met welk een angstvalligheid speciaal aan een Oostersch hof — ik denk hier onwillekeurig aan de beide Hoven der Jav. Vorstenlanden — de etikette in acht wordt genomen, en hoezeer een Oosterling geneigd is symbolische opvattingen door te drijven (zooals trouwens ook seer sterk bij den ritus en de liturgie der Roomsche Kerk, of bij het Boeddhisme, valt waar te nemen), die begrijpt dat schijnbare kleinigheden hier allemaal voor goede verstaanders groote beteekenis hebben. — Maar er is bovendien een bewijs, dat het sub 3 hier opgemerkte waar is: op het Enkelvoudig Zegel van den Pretendent-Sultan, bij Snouek op dezelfde plaat afgebeeld, staat het "Allah" van het "waffaqā-Allah" — zie vorige noot — geheel bovenaan, en op de gewone wijze, geschreven; d. w.z. dus: Allah-allên staat geheel bovenaan op dit zegel des Sultans; Allah is de akbar, de "Groote", zelfs boven den Sultan staande.

ringen van een veldprediker-in-ruste. Oók hij geeft tegenover p. 365 een afbeelding van "The Royall Signet of ye great Mogol", in Perz.-Arab. karakters; die echter veel slechter en onvertrouwbaarder is dan Purchas' afbeelding van 1625. Maar hij voegt er de volgende zeker merkwaardige en nieuwe beschrijving aan toe op p. 364—365:

".... I have caused his [scil. the great Mogol's] Imperial Signet, or great Seal to be laid down before my Readers eyes, wherein [lees: where in] nine rounds, or Circles, are the Names and Titles of Tamberlane, and his lineal successors in Persian words,....

This Seal (as it is here made in Persian words) the great Mogol, either in a large, or lesser figure causeth to be put unto all Firmannes, or Letters Patents, the present Kings Title put in the middle, and larger Circle that is surrounded with the rest, the impression whereof is not made in any kinde of Wax, but Ink, the Seal put in the middle of the Paper and the writing about it, which Paper there is made very large.... And the words on the Mogols Seal being imboss't [= in hoogsel gegraveerd; opgegrift], are put upon both sides of his Silver and Gold Coin, (for there is no image upon any of it.)"

Hier wordt voor het eerst door Terry iets nieuws geconstateerd. Niet alleen op zijn Documenten, maar 66k op een deel van zijn Munten plaatste soms een Groot-Mogol zijn Meervoudig — in 't geval van Djahângir dus: zijn Negenvoudig — Stempel. Terry zegt weliswaar "upon both sides of his Silver and Gold Coin", dus op alle Grootmogols-munten van goud of zilver; maar dit is larie; evenals Terry in de onmiddellijk volgende, hier onder in de noot overgenomen zinsnede een grove onjuistheid vertelt. 2 Maar een stukje interessante waarheid is er wel degelijk in Terry's mededeeling.

¹ Verg. daarbij wat Foster op p. 566-568 van zijn deel II der uitgave van Roe's Gezantenreis (Hakluyt-ed., 2⁴ Ser., II, 1899) zegt over de veel geringer authenticiteit van Terry's afbeelding — welke hij tegenover p. 560 eveneens reproduceert —, in vergelijk met Purchas' de zijne. Hij komt tot de conclusie (p. 568), dat Terry waarschijnlijk zijn namen in Perz.-Arab. karakters transcribeerde, hier en daar verbeterd, naar de legenda op Baffin's kaart van 1619.

^{*} Terry gaat toch in één adem "door: "And the like little Signets, or Seals are used by the great men of that Countrey, and so by others of inferiour rank, having their Names at length engraven on them,...; which round Circle is their hand and Seal to." (p. 365). Zoodat volgens Terry ook Hindostansche grootwaardigheids-bekleeders "dergelijke" ("the like"), d w.z. méérvoudige cirkel-zegels, zouden hebben gehad!

1676. Dit stukje interessante waarheid — dat aan Foster in zijn uitgave van Roe (1899) blijkbaar ontsnapte 1 — leeren wij kennen uit Tavernier, die van 1640—42, opnieuw van 1645—48, van 1652—54, van 1659—61, en ten slotte van 1665—67, dus vijf maal telkens meer dan twee jaar, voor zaken in juweelen vooral, Voor-Indië bereisde en in bovengenoemd jaar de eerste uitgave bezorgde van zijn bekende Reizen: "Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes, pendant l'espace de quarante ans, &... etc. Paris, 1676". Deze éérste uitgaaf staat echter niet tot mijn beschikking; hieronder wordt de Amsterdamsche herdruk van 1678 gebruikt, "Suivant la Copie, imprimée à Paris."

Op.p. 284—235 van dl. II dier Reizen geeft hij eerst de opvolging van Timoer tot Aurangzeb, geheel volgens den regel; 1. Timoer; 2. Miran Sjah; 3. Sultan Mohamad; 4. Sultan Aboe Said; 4. "Hameth-Schek" = Ahmad Sjah, doch lees: Omar Sjaich; 6. Båbar (1526—1530); 7. Homajoen (1530—1556); 8. Akbar (1556—1605); 9. Djahångir (1605—1627); 10. Sjah Djahån (1627—1658); 11. Aurangzeb (sinds 1658). Gemakshalve voegde ik hier de regeeringsjaren der Groot-Mogols toe.

Maar Tavernier geeft op diezelfde pagina's eene authentieke afbeelding van het Tienvoudig Zegel van Sjah Djahan, genomen naar een munt; zooals uit den parelrand om de afbeelding — die ook op onze Plaat I, middenin rechts, gereproduceerd is — dadelijk duidelijk is. Ook voegt Tavernier in 9 cirkelkringen de transcriptie nog toe der 9 namen rondom Sjah Djahan's naam,... in precies verkeerde volgorde! Want de volgorde op deze Grootmogols-munt is wel degelijk weer linksdraaiend; terwijl Tavernier's ouderwetsche transcriptie verkeerdelijk rechtsdraaiend is! Tavernier's munt-illustratie is dus echt, genomen naar een heusche munt die hij naar Frankrijk had meegebracht en daar in kopergravure liet afbeelden; maar zijn eigen er om heen gegraveerde transcriptie is maakwerk van een onkundige. De eerste 8 legenda om

¹ Foster toch, die in zijn uitgave van Roe, II, p. 564-565 het bovenstaand getuigenis van Terry ôók aanhaalt, voegt op p. 565 als noot I alleen deze opmerking toe: "These statements [of Terry] can only be accepted with limitations. The emperor's name and titles appear on the coinage, but not together with those of his ancestors, as on the seal; and there were coins with images on them, though apparently they were not in general circulation". Het zeer gewichtige gegeven bij Tavernier bleef dus aan Foster onbekend.

het midden heen zijn dezelfde als van Djahângir's Zegel bij Purchas; als 9° in den kring (dus schuins rechts bovenaan) is er bij gekomen de naam «ibn Djahângir Bâdsjâh»; terwijl in het Midden van Tavernier's munt, naar de vriendelijke mededeeling aan mij van Dr. T. J. de Boer, te lezen stant (van onderen naar boven weer):

"Abû-l-Muçaffar Sjihâb ad-dîn Muḥamad Sâḥib Qirân tsânî Sjâh Djahân Pâdisjâh Ghâzî" = Sjah Djahân,

Doch interessant is weer Tavernier's opheldering bij deze munt van Sjah Djahan, welke — zooals dadelijk zal blijken — uit 1627 moet jaarteekenen. Tavernier toch vertelt er bij — en men vergete hier vooral niet dat hij, als handelsman en juwelier, deskundige was in Indische munten! —:

"La figure suivant[e] montre quelle est la forme des pieces que les Roys font jetter au peuple quand ils parviennent au trône. Elles contiennent les armes ou cachets des Roys que je viens de nommer. Le plus grand Cachet qui est celuy du milieu est celuy de Cha-gehan qui est le dixiéme Roy; car de puis que Aureng-zeb est Roy il n'a pas fait batre de ces pieces de liberalitez quant il est venu au trône; ces pieces sont presque toute[s] d'argent n'y en ayant qu'un tres-petit nombre d'or." 1

Dit is het stukje waarheid in Terry's zeer overdreven beweren! Tavernier vertelt het ons: zulke Munten met meervoudig stempel waren Inhuldigings-munten, die bij den eersten blijden ommegang van een nieuwen Groot-Mogol werden rondgestrooid onder het volk, als "geschenken"; als "pieces de liberalitez" gelijk Tavernier ze noemt 2. En zoo een had Tavernier er van

Op. cit., 1678, II, p. 235. De spatieering is van mijzelven. Curieus zijn de 2 drukfouten in den Amsterdamschen nadruk: "suivant" en "toute".

¹ Men vergelijke met deze Hindostansche Vorstenzede het Mal. hamboer-hambeer — "naar alle richtingen penningen rondstrooien" (Klinkert); of, zooals V. d. Wall in zijn groot Mal.-Ned. Wdb., I, 1877, p. 90 verklaart: "amboer-2: "voorwerpen, b.v. geld, die men bij feestelijke gelegenheden onder het volk te grabbel gooit". — Als prachtige bevestiging van zulke numismatische liefhebberijen toenmaals in Hindostan, moet vooral ook herinnerd aan de merkwaardige gril van Noer Mahal, de teeder geliefde Sultane van Djahângir — vereeuwigd door dezen in haar graftombe te Agra, het beroemde Tadj Mahal —, aan wie de Grootmogol één Etmaal Regeerens als oppergebiederes had toegestaan in ca. 1620. Zij maakte daarvan gebruik om in dat ééne etmaal met 24 nieuwe stempels 12 gouden en 12 zilveren Zodiak-ropijen te laten slaan voor 20 ton (lakh) aan waarde, in de verschillende steden van het rijk die muntslag hadden. Sjah Djahân heeft deze merkwaardige Fantasie-ropijen

Sjah Djahan's Blye Incomste, dùs van 1627 dateerend, in handen gekregen; terwijl Aurangzeb er later te schriel voor was om 66k zulke Feestmunten te laten slaan bij zijn komst op den Troon in 1658, voegt Tavernier toe. Het waren meestal zilveren munten, zegt hij voorts; in goud werden er maar heel weinig geslagen. Wij mogen met goed recht vermoeden, dat de zilveren feestmunten inderdaad onder het volk werden rondgestrooid, bij wijze van Oostersch-vorstelijke "bekendmaking" van de nieuwe troonsbestijging; maar dat de schaarsche gouden als legpenningen geschonken werden aan hoog waardigheids-bekleeders ten Hove.

Doch het zeer gewichtige van de bij Tavernier afgebeelde munt is: 1° 66k dit stuk van Sjah Djahân is linksdraaiend; 2° reeds dadelijk in 1627, bij de komst van dezen Sjah Djahân op den Grootmogols-troon, wordt Djahângir's Negenvoudig Zegel (1+8) veranderd in een nieuw ontworpen Tienvoudig Zegel (1+9) van den nieuwen vorst. De Groot-Mogols telden dóór met hun nummering, en bleven niet, zooals de Atjeh'sche Sultans tot heden toe wêl, staan bij een sacramenteel Negen-getal.

ca 1700. Wat Tavernier ons niet kon vertoonen, omdat Aurangzeb te schriel was geweest voor het laten maken van zulke inhuldigingsmunten, dat nu vertoont het merkwaardige Hindostansch schilderijtje van onze Platen II en III.

Hiervóór werd reeds de herkomst en de samenstelling van dit stuk opgehelderd. Thans komt het er op aan na te gaan wat de bijschriften zijn, die zich op den achterkant bevinden; zie Plaat III.

sinds den aanvang zijner regeering (1627) op zware straf echter geboden te versmelten; vandaar dat ze reeds in Tavernier's tijd zeldzaam waren. Zie over deze Zodiak-ropijen o.a. het verhaal van Tavernier, Les six voyages etc. (Amsterdam), 1678, II, p. 652-657, met plaat; en daarnaar voornamelijk weer gevolgd Valentijn, IV, 2 (1726), fol. 226-228. Valentijn constateert, dat hij in 1705 de volledige 24 stuks dezer "dier-krings-Ropijen" als hooge zeldzaamheid in een muntverzameling te Amsterdam gezien had (fol. 228). De Inhuldigings-munt van Sjah Djahân van 1627 is, mijns inziens, zelfs een onmiddellijk antwoord, een contra-stuk geweest, waarmee Sjah Djahân de fantasie-munt van zijn vader Djahângir en van diens geliefde Noer Mahal - die Sjah Djahan innig haatte, over en weer! - als 't ware wilde doodmaken, en aan allen wilde verkondigen: Ik ben nu Baas! Immers, die Zodiak-ropijen droegen en den naam van Djahângir en den naam van Noer Mahal, de Eéndags-Vorsun; en óók had Noer Mahal die munten, gedurende den éénen dag harer Regeering, laten "jetter au peuple", zooals Tavernier uitdrukkelijk zegt (II, p. 656)!

Prof. Kern was zoozeer vriendelijk voor mij de Hindustânîlegenda te lezen, en daaraan dd. 3 Febr. jl. de volgende toelichting te verbinden:

"De namen zijn in Nagarî, d. i. het schrift dat zoowel voor 't Hindustânî als voor 't Hindî en Mahratsch dient. Natuurlijk is de taal Hindustanî, zooals uit het gebruik van Perzische en Arabische titels blijkt. Met dj heb ik weergegeven den Engelschen j-klank, ofschoon ik zelf de internationale spelling met j gebruik voor Indische namen. Met n heb ik weergegeven den Franschen neusklank in bon; internationaal m of m; u is onze oe. Bijzondere opmerkingen zijn: men heeft de u vergeten in 1, Tîmurlang; er staat beslist foutief Timarlang (spr. = Fransch langue, doch zonder den eigenaardigen nasaalklank). Met a duid ik aan den Engelschen ah-klank, Fransch ch. Er staat evenzeer foutief Mîsâsed, niet Mîrâsed, verg. toch de karakters r en r vlak achter elkaar in 5. De laatste letter in 10 is onduidelijk; het lijkt meer op zan dan op han. Ook is de eerste letter onduidelijk in 11; zij moet aangevuld worden met een schuin streepje er boven, '. De dj in djeb zal wel de Perzische uitspraak z bedoelen, j; de Hindu kan die letter niet uitspreken, en vervangt die door dj. Mehemad voor Mahmud in 2 is een Turksche uitspraak; zoo in Mehemed Ali."

De 2 soort bijschriften zijn dan als volgt, de eerste ond-Hollandsch, de tweede en gespatieerde volgens Prof. Kern's lezing van 't Hindustânî:

"1: temoerlengh 1. Tîmar lang ".

"2: Sulthann mamoed 2. sultan Mehemad ". Moest " 3 zijn!

"3: aboeseed, 3. Abused". Moest nº 4 zijn!

"4: miera Seed, 4. Misased". Moest nº 2 zijn!

"5: ommer Sja 5. Omar såhå".

#6: baaber, 6. Bâbar# = Grootmogol I.

"7: hamaúon 7. Hamão n" = Grootmogol II.

"8: akber, 8. Akbar" = Grootmogol III.

"9: Sjangier 9. Djahangir" = Grootmogol IV.

"10: Sjageaan 10. sahe Djahan" = Grootmogol V.

"11: orangseeb 11. Orangdjeb" = Grootmogol VI.

Op een eigenaardige fout in de volgorde werd in dit lijstje reeds gewezen. N° 2 is verkeerdelijk ingevoegd als N° 4; waardoor n° 3 en 4 ten onrechte ook de nummers 2 en 3 tot volgorde kregen. Men behoeft maar even het hiervóór (blz. 357) gegeven authentieke lijstje van Djahângir's Grootzegel bij Purchas te vergelijken, om de fout die gemaakt werd te kunnen verbeteren. De zaak is natuurlijk deze geweest, dat de Voor-Indiër die indertijd de 11 miniatuur-portretjes aan den voorkant (Plant II) opplakte, zich met n° 2 vergiste, en dat diezelfde fout dus op den achterkant in zijn bijschriften terugkeerde.

Overigens constateeren we hier alweer: 1°. 66k dit schilderijtje van 11 miniaturen is linksdraaiend (Plant II), waardoor onze afbeelding van den achterkant op Plant III onvermijdelijk rechtsdraaiend moest worden (verg. noot 1 op blz. 352 hiervóór); 2°. Aurangzeb gebruikte — ten minste in de tweede periode zijner lange regeering; zie toch blz. 372—374 hierachter — een Elfvoudig Grootzegel; evenals zijn vader Sjah Djahân een Tienvoudig, en zijn grootvader Djahângir een Negenvoudig gebruikt had.

Het is ook wel van belang hier de voornaamste kleuren van deze 11 mooie miniatuur-portretjes, met eenige andere bizonderheden van het origineel, aan te geven '. Mijne aanteekeningen dienomtrent waren in Juni 1905 de volgende:

^{*1} Er is een oogenblik over gedacht Plaat II in kleurendruk te geven; maar de kosten daarvan waren veel te hoog. Onvermijdelijk zijn diverse kleine trekjes op onze zincografie verloren gegaan; doch de prachtig geslaagde foto die eerst van het origineele schilderijtje gemaakt werd om daarnaar weer den zinco te vervaardigen, is in één afdruk in 't bezit van ons Kon. Instituut, opgenomen in de collectie foto's der Koloniale Bibliotheek, en kan daar door belangstellenden geraadpleegd worden; deze foto, 19×24,5 c.M. groot, vertoont nog verscheidene bizonderheden, die op de zinco van Plaat II zoo goed als onzichtbaar werden. — Dat er in de 2* helft der 17* — 1* helft der 18° eeuw verscheiden geaquarelleerde miniatuur-portretten van vroegere en latere Groot-Mogols in de wandeling waren, óók bij Europeesche kooplieden, kan o.a. blijken uit de "beeltenissen" die Valentijn in zijn IV* Deel, 2* Stuk (1726) van hen geeft in zijn "Levens der Groote Mogols, of der Keizeren van Hindoestan". Fol. 178 geeft Timoer; fol. 175 Miran Sjah; fol. 176 Muhamad Mirza (=, Mirzah Seyed"); fol. 187 Aboe Said (foutief genoemd "Sjeich Omar"); fol. 185 Omar Sjaich (foutief genoemd "Aboe Said"); fol. 193 Båbar; fol. 202 Hoemajoen; fol. 217 Akbar; fol. 229 Djahångir (= "Sjah Selim"); fol. 260 Sjah Djahan; fol. 275 Aurangzeb. Voorts nog de 3 Groot-Mogols na Aurangzeb; en wel geeft fol. 290 te zien Sjah Alam; fol. 804, a, Djahandar Sjah (= "Mosoddien"); en ten slotte fol. 804, b, onderaan Farochsir. Wat soort van portretten het waren, die toenmaals van de Groot-Mogols in handen kwamen der Europeanen, blijkt het beste uit Valentijn's zeggen op fol. 303-304: "De beeltenissen dezer twee Keizers" nl. van "Mosoddien" = Djahandar Sjah, zie fol. 289, 2* kol; en van Farochsir - ... wierden, ter groote van een schelling ontrent dezen zelven tyd [n.l. 1713] op Batavia gebragt." Dit waren dus blijkbaar precies zulke miniatuur-portretjes als waarvan er 11 te zamen ons Hindostansch Grootmogols-schilderijtje vormen. — In den Catalogus no 322 der firma Karl W. Hiersemann te Leipzig, 1906, kan men onder no 416 voor 2400 Mark sange-

- Timoerlang. Lucht loodgrijs; wapenrusting geheel verguld; hemd wit; helm verguld, met roode opgaande strepen, groene puntjes, en witte veer. Baard zwart. Houdt een speer in de rechterhand, en voor de borst een klein rond schild (?).
- [versta: 3]. Mohamad. Lucht groen; kleed kers-wijnrood met gouden bloemetjes; tulband geel, met wat goud, en bovenaan wijnrooden knop. Baard wit. Houdt pijl en boog.
- 3. [versta: 4]. Aboe Said. Lucht grauw-zwartig; overkleed krachtig steenrood, waaronder (bij wijze van vest) een groen kleed; tulband wit, geruit, met donkerpaarsen knop. Baard zwart. Heeft een zwakke glorie om het hoofd.
- 4. [versta: 2]. Miran Sjah. Lucht loodgrijs; overkleed goud, waaronder groen vest en groene monwen, met parelsnoer; tulband wit, met gouden dwarsche lijnen, en donkerrooden knop. Baard donker. Houdt rozenkrans.
- Omar Sjaich. Lucht groen: overkleed wijnrood met gouden bloemen, waaronder wit vest met gouden bloemen en gouden omboording; tulband wit. Baard bruin. Houdt rozenkrans.
- Båbar. Lucht lichtgroen; kleed zachtgeel, met gouden bloemen en boorden, en parelsnoer; tulband bruinrood, met donkerwijnrooden koefiak en gouden franje. Baard zwart.
- 7. Hoemajoen. Lucht zeeblauw; overkleed oranje-achtig steenrood. waaronder zachtgroen vest, terwijl hij schijnt te rusten in een gele sofa; tulband wit met goud, en wijnrooden knop. Kinbaard donker. Houdt rozenkrans.

boden vinden eene collectie Hindostansche aquarellen, aldus omschreven: "Persische [?] Original-Malereien. Umfangreiche Sammlung von Bildnissen indischer Moghul-Kaiser, sowie von Offizieren und Beamten derselben, hauptsächlich aus der Zeit der Kaiser Jihangir (1605-1627), Shah Jihan (1628—1658) und Aurangzeb (1658—1707). Es sind 38 ziemlich gleich grosze Portraits, ganze Figuren, stehend oder sitzend, auch einzelne Reiterfiguren, in feiner Aquarell-Malerei ausgeführt. Die einzelnen Bilder sind auf Pappen aufgeklebt [Format 34:23 c.m.], und der frei bleibende Rand ist mit Blumenmustern, Guirlanden usw., ebenfalls mit Aquarell-pflanzen geschmackvoll verziert. Die Bilder tragen sämtlich Unterschriften in persischen Buchstaben in ziemlich flüchtiger Shikāstā-Schrift, den Namen der betreffenden dargestellten Person, teilweise auch den Namen des Künstlers angebend. Letzteres ist von besonderem Werte, da die Nennungen von Malern auf den indischen Bildern nicht häufig sind." En dan volgt de nadere catalogiseering dezer Hindostansche miniatuur-aquarellen. — Ook in de auctie-Schulman, waar ons schilderijtje verkocht werd (verg. blz. 351 hiervoor), kwamen als nes 670-674 andere Hindostansch-Perzische aquarelletjes, deels portretten, onder den hamer. Zie dezen auctie-catalogus in onze Kolon. Bibliotheek.

- 8. Akbar. Lucht blauwgrijs; kleed zachtgroen met gouden bloempjes, en parelsnoer; tulband van dezelfde stof, met dwarsband van goud. Houdt een valk. Heeft een sprekende glorie om het hoofd, waarbinnen de kleur donkerder blauw is.
- Djahangir, Lucht vuil-loodgrauw; kleed zeer zacht kersrood; tulband bruin steen-rood, met wit-en-zwarte veer, waaromheen een snoer van kralen, zooals hij er ook een over de borst draagt.
- 10. Sjah Djahân. Lucht vuil-donkergroen; kleed paars, wat donkerder dan bij 2, en parelsnoer; tulband steenrood, met dwarsband van goud en groen, parelsnoer, en zwarte pluim. Baard grijs. Heeft een zwakke glorie om het hoofd. Houdt een anjelier (?).
- 11. Aurangzeb. Lucht groen; kleed ivoorkleurig, met goud versierd, en parelsnoer; tulband wit, met gouden stippen, groene strepen, en zwarte pluim. Baard wit 1. Heeft een sterk aangegeven zachtblauwe glorie om het hoofd, die nog sterker spreekt dan bij Akbar!

Als kunstwerkjes beschouwd, voelt men dadelijk dat de nom 1—5 geen, de nom 6—11 wêl portretten zijn. De eerste vijf toch zijn blijkbaar geheel volgens één recept, zooals men zich den een of anderen Indischen Vorst "zou" gaan uitbeelden, zonder hem te kennen. Ze zijn blijkbaar alle gefantaseerd na dato. Maar de miniaturen, die met Bâbar beginnen, zijn alle wezenlijke portretten; men lette alleen maar eens op het verschil in baard! Van deze laatste 6 vertoonen Bâbar, Akbar, Djahângir en Aurangzeb het merkwaardigste type, zijn als portret het meest ad vieum gedaan, het minst conventioneel. Als kunstwerk staat nom 9, Djahângir, van alle het hoogst. Dit is een zeldzaam levend, haast sprekend portretje; grooter ook, meer verzorgd dan alle andere, zelfs Aurangzeb inbegrepen.

Maar tevens wilde ik hier plaats geven aan twee treffende opmerkingen van Prof. Kern, toen hij onze afbeelding der Groot-Mogols had bekeken. De eerste luidde ongeveer als volgt: "Aardig is het te zien hoe, blijkens deze miniatuur-portretten, het Indische kostuum nu eens sterk afwisselde, dan weer gelijk bleef in de 16°—17° eeuw. Bâbar (6) en Hoemajoen (7) zijn in sterk-Moslimschen trant

¹ Het feit dat Aurangzeb's baard geheel wit hier wordt voorgesteld, geeft niets om den ouderdom van ons schilderijtje nader te bepalen. Want Aurangzeb was in Oct. 1618 geboren. Het stuk kan dus evengoed van ca. 1690, als van ca. 1700 zijn.

gekleed; Hoemajoen zelfs heelendal, het lijkt wel een Sjaich. Akbar (8) is echter totaal anders uitgedost, vrijwel als een Hindoe. Na Akbar blijft de Vorstelijke mode in hoofdzaak constant; Djahângir (9) is bijna als Akbar gekleed; tusschen Sjah Djahân (10) en Aurangzeb (11) is zelfs absoluut geen verschil te zien; van ca. 1630—1700 heeft de mode aan het Hindostansche hof stilgestaan, gevormd als ze was naar Akbar's kleedij."

De tweede was ongeveer deze: "Die domme anthropologen! Dit zijn nu Mo(u)golen van de bovenste plank; immers Groot-Mogols. Waar blijft nu echter het "Mongoolsche type", dat, nota bene, de Chineezen heeten te bezitten, die met de Mongolen in oorsprong niets te maken hebben? Onzin! De Mongolen hebben, om zoo te zeggen, echt-Europeesche typen gehad. Kleedt deze Groot-Mogols, van Bâbar tot Aurangzeb, in Europeesche kleedij, en er is absoluut geen onderscheid te zien met Europeanen van wat donkerder tint. Er is veel meer onderscheid tusschen ons en b. v. de Russen — die in hun type aan de Aino's doen denken —, dan tusschen ons en de Mongolen. Wanneer zal die nonsens omtrent het "Mongoolsche type" der Chineezen eens uit de Europeesche litteratuur verdwijnen?"

Doch óók nog wilde ik attent maken op iets anders, dat thans, in dit Rembraudt-herdenkingsjaar, bizonderlijk van pas komt!

Er bestaat — zie de afbeelding (fig. 6) door Fr. Sarre gegeven op p. 150 van zijn opstel "Rembrandts Zeichnungen nach indischislamischen Miniaturen", Jahrbuch der Kön. Preuszischen Kunstsammlungen, XXV, Berlin 1904, p. 143—158 — een O.-I.-inktteekening van Rembrandt in het Britsch Museum te Londen (F. Lippmann, continued by C. Hofstede de Groot: Original drawings by Rembrandt Hsz. van Rijn, reproduced in phototype, 2d Series, I. London 1900, no 44), door Sarre t. a. p. gekwalificeerd als "Kaiser Akbar auf dem Thron"; tot versterking waarvan hij op de volgende p. 151 als fig. 7 een portret laat zien van Keizer Akbar, ontleend aan een Hindostansch-Perzische miniatuur, afgedrukt als titelplaat in Graf F. A. von Noer's "Kaiser Akbar", II, Leiden 1885.

Welnu, deze **teekening van Rembrandt** stelt *niet* voor den Groot-Mogol Akbar op den Troon, zooals Sarre beslistelijk zegt ¹:

[&]quot;"Der Nimbus, das Zeichen fürstlicher Würde und Majestät, verbunden mit den porträt-ahnlichen Gesichtszügen des Herrschers, lassen keinen Zweifel [sic!] darüber, dasz auf der indischen Miniatur, die Rembrandt vorgelegen hat, der indische Mogulkaiser Akbar (1585—1635) [sic! less: 1556— 1605] dargestellt war." L. c. p. 152. Terecht heeft Sarre echter Timoer her-

maar stelt voor den Groot-Mogol Djahângir op zijn troonschabel. Het heele gelaat, de krullok om het oor, de mismoedig neervallende snor, de glorie om het hoofd, zeggen alles. Onze Plaat IV moge ook dit feit voorgoed nu eens vaststellen.

kend op de andere teekening met O.I. inkt van Rembrandt in 't Louvre te Parijs (F. Lippmann, "Original drawings by Rembrandt Hsz. van Rijn, reproduced in phototype", [1st Series], IV, London etc. 1892, no 159), die hij ook reproduceert op zijn plaat tegenover p. 146, en nader documenteert door de afbeelding van een Perz.-Indische miniatuur uit het K. Museum für Völkerkunde te Berlijn op p. 144. Bij een ander tweetal afbeeldingen die Sarre geeft, kan ik zijn mededeelingen weer aanvullen; tegenover p. 156 geeft hij een O.I.-inkt-teekening van Rembrandt in het Britsch Museum te Londen (Lippmann, III, 1890, 116), en drukt op p. 156, ter vergelijking, een Perz-Indische aquarel af uit het K. Museum für Völkerkunde, door Sarre enkel gekwalificeerd als "Fürstlicher Reiter", terwijl hij in de noot 2 op p. 154 aangeeft dat dit wel niet eene "Esquisse d'Aurangzeb à cheval" kan zijn. zooals een latere hand onder deze Berlijnsche aquarel geschreven had. Neen, dit is waar; maar.... die Berlijnsche aquarel stelt zeer zeker Aurangzeb's voorganger, Sjah Djahan, te paard voor; en indien werkelijk — wat m. i. volstrekt nog niet zeker mag heeten — Rembrandt een diergelijk Indisch origineel gevolgd heeft voor zijn genoemde teekening in het Britsch Museum, dan stelt deze eveneens Sjah Djahan te paard voor. Dat zou eenerzijds weer mooi uitkomen met Sarre's eigen meening (f. c. p. 154, noot 2) "die Miniatur entstammt unserer Ansicht nach einem früheren Datum [n.l. dan Aurangzeb's tijd]", anderzijds met Sarre's hóógst aannemelijk vermoeden (l. c. p. 158) dat Rembrandt in 1858 — toen op 25-26 Juli zijn boedel werd geïnventariseerd, wegens failliet-verklaring; zie dezen inventaris o. a. bij Vosmaer, "Rembrandt, sa vie et ses oeuvres", 24 éd., Leide 1877, p. 432-445 alreeds zijne maar Perz.-Indische voorbeelden gevolgde teekeningen gemaakt had. Immers: Sjah Djahan regeerde van 1627-1658; en een van de bijbelsche etsen van Rembrandt (Bartsch 29: "Abraham, qui reçoit les trois anges", waarin Sarre, op Hofstede de Groot's voetspoor, Indischen invloed meent te herkennen (p. 158; en zie de reproductie bij hem p. 149) is inderdaad gedateerd: 1656. Sarre gelooft dan ook, en zeer waarschijnlijk ten rechte, dat onder het in dien Inventaris van 1656 ook opgesomde "een (boeck) vol curieuse miniatuur teeckeningen, nevens verscheyde hout en copere printen van alderhande dragt" (Vosmaer, l. c. p. 438), "ein indisches Album zu verstehen ist, dass ja häufig [dit "häufig" is een beetje bloemrijke stijlf], wie wir oben erwähnten, europäische Holzschnitte und Kupferstiche enthielt" (p. 158). — Sarre maakte even daarvóór ook nog deze opmerking: "Vielleicht kamen indische Miniaturen zuerst in seine [seil. Rembrandt's] Hände, als er im Jahre 1642 den Direktor der [Ostindischen] Kompagnie, Abraham Wilmerdonks und seine Gattin porträtierte (Rovinski, [L'oeuvre grave de Rembrandt, Saint-Pétersbourg, 1890) p. LX) und dadurch in nähere Besiehungen zu dem Haupt [sie! er waren er XVII] der Ostindienfahrer trat, die in ihrem Palast [versta: het Oostindisch Huis] sogar eine ethnographische Sammlung jener fernen Länder angelegt hatten (C. Neumann, [Rembrandt, Berlin-Stuttgart, 1902] S. 78)." L.c., p. 158. Dr. C. Hofstede de Groot had in zijn opstel

1726. In dit jaar ontmoeten we een moeilijk geval, waarvan ik tot mijn spijt de besliste oplossing niet kan meedeelen. Valentijn gaf toch in dl. IV, 2° Stuk (1726) van zijn "Oud en Nieuw Oost-Indiën", op fol. 165 de vertooning van een Twaalfvoudig—in plaats van Elfvoudig—Grootzegel van Aurangzeb; "zoo als wy dat met onzen gezant, de heer Adrichem, waar van wy hier na breeder spreken, bekomen hebben", voegt Valentijn toe. En inderdaad, over dezen Dirk van Adrichem wordt door Valentijn in datzelfde deel "breeder" gesproken, fol. 260—262, 303 en 311. In 1662 was die toch, als Directeur der O. I. C. te Suratte, op gezantschap geweest naar Aurangzeb te Delhi ("Dilly"), en had van dezen nieuw-opgetreden Groot-Mogol een Farmân ("Mandaat-schrift") ontvangen, dat Valentijn fol. 261—262 in translaat afdrukt, met onderaan dit officieele slot:

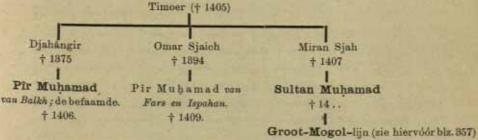
"In 't vyfde jaar onzer Monarchie, den 15den des maands Rebbiul Awal [scil. 1073 Hidjra = 28, niet 29 Oct. 1662]. — Was in 't Hoofd gezegeld met 's Ryks groot Zegel zyner Majesteit, (pag. 165 te zien) in welkers omkring in 't rond stonden de elf voorgaande groote Mogols als — Mier Timoer (zynde de groote Tamerlaan) [,] Miroen Sjah, Mirzah Seyed, Pier Mohhammed [sic! de vette letter is van mijzelven], Aboesaid, Sjeich Omar, Sjah Baboer, Homajom, Ekbar, Djehaan Gier, Sjah Djihaan; en in het

[&]quot;Entlehnungen Rembrandts", in Jahrbuch d. Kön. Preusz. Kunstsammlungen, XV, Berlin 1894, op p. 177-178 reeds meer in het algemeen opmerkzaam gemaakt op de "orientalische Vorbilder" van Rembrandt, en noemt nog als bewijsen daarvoor "ähnliche Blätter... bei J. P. Heseltine, G. Salting und Fairfax Murray in London, bei L. Bonnat in Paris", l. c., waarvan echter Sarre in zijn opstel van 1904 nog moet getuigen, dat ze "mir [Sarre] nicht bekannte Zeichnungen von Rembrandt" zijn; l. c. p. 155. Het argument van Sarre omtrent Abraham Wilmerdonx snijdt echter allerminst hout, daar uit de oorspronkelijke akte — 't eerst medegedeeld in het opstel van A. Bredius en Mr. N. de Roever "Rembrandt. Nieuwe bijdragen tot zijne levensgeschiedenis", Oud-Holland, III, Amsterdam 1885, pag. 93—94 — blijkt: dat deze was Bewindthebber van de Geoetroyeerde Westindische Compie hierterstede [Amsterdam]"! Ook overigens hapert er wel wat aan de strengheid van redeneering bij Sarre. - Ik mag niet nalaten, dankbaar aan te teekenen, dat de Heer A. P. H. Hotz mij op de studie van Sarre opmerkraam maakte; en dat Dr. C. Hofstede de Groot, dien ik met mijn vondst in kennis stelde, na vergelijking der teekening van Rembrandt (Plaat IV) met de portretten op het Hindostansch schilderijtje (Plaat II), mijne oplossing volkomen juist achtte.

midden was in 't groot als de twaalfde gedrukt Eurangzeeb, Koning, onoverwinnelyk, omringer der wereld, Gods Stadhouder, en Beschermer des Mohhamedaanschen Geloofs. « (fol. 262).

Dit alles is zóó pertinent, en zóó officieel, dat er geen redelijke twijfel kan bestaan, of: Aurangzeb heeft in de eerste tijden zijner Regeering niet een Elfvoudig, maar een Twaalfvoudig Grootzegel gehad; en wel verkregen door den hiervóór (blz. 357) reeds even genoemden Pîr Muhamad, Timoer's beroemden en krijgshaftigen kleinzoon, hoewel niet behoorende in de stamlijn der Vorsten, in te schuiven bij die lijn.

Want de feitelijke maagschap tusschen Timoer en Muhamad eenerzijds, tusschen Timoer en Pir Muhamad anderzijds, was als volgt, naar vriendelijke voorlichting van den heer Stokvis:

Het was dus vrijwel een genealogische gril van Aurangzeb, dezen Pir Muhamad, vollen neef van zijn voorvader Sultan Muhamad, op te nemen in zijn Grootzegel. Maar, blijkens ons schilderijtje van ca. 1700, is deze Pir Muhamad nog vóór Aurangzeb's dood weder van zijn stempel verdwenen. Zoo gaarne had ik dit laatste nader gedocumenteerd, en met de afbeelding van een of ander Farmânzegel van Aurangzeb beslister willen uitmaken. Maar de hoop, die ik had om een foto te kunnen krijgen van het Grootzegel dat Foster in zijn meergenoemde uitgaaf van Roe even vermeldde als door hemzelf gezien in 1899, is op niets uitgeloopen. En in ons

¹ Foster toch (The Embassy of Sir Thomas Roe etc., II, 1899, p. 568) had als allerlaatste aanteekening tot dat boek toegevoegd: "P. S. — Since the above was put into type, the editor has had an opportunity of examining an imperial farmán bearing the seal of Aurangzib. This confirms the correctness of the arrangement shown in Purchas's drawing, and proves that (as was suspected) Terry's version is entirely wrong". Ongelukkig gaf hij l. c. geen nadere beschrijving van dit Grootzegel van Aurangzeb. En op mijn navrage bij hem — de Heer W. Foster is thans verbonden aan het India Office —, antwoordde hij mij dd. 20 Maart j.l.: "The farmân bearing Aurangzib's seal,

Rijks-Archief — naar mededeeling van Dr. H. T. Colenbrander — is niets bekend over de aanwezigheid van eenig Grootzegel van een Groot-Mogol op de daar aanwezige bescheiden. Wanneer dus precies Aurangzeb van zijn onregelmatig Twaalfvoudig Farmân-zegel uit 1662, terug is gekeerd tot een regelmatig Elfvoudig Grootzegel, zonder interpolatie, moet onbeslist blijven.

1758. Ditzelfde Twaalfvoudige Grootzegel van Aurangzeb, blijkbaar overgenomen ôf van Valentijn ôf rechtstreeks uit de bron van den heere Adrichem, die 't aan Valentijn weer verschafte, vindt men dan nôg eens afgebeeld op fol. 33 van een merkwaardig, in Batavia uitgegeven boekwerk, getiteld: "Beknopte Historie van het Mogolsche Keyzerryk, en de Zuydelyke aangrensende Ryken. Te Batavia, gedrukt in de Casteels Druckery, door C: C: Renhard, Anno 1758" (Ex. Kolon. Bibl.)

Aangezien dit boek in zijn "Voor-berigt" zich zelf aanmeldt als "getrokken uyt waare Berigten van de successive geschiedenissen", en wel bepaaldelijk "met redres van zeer veele grove misslagen en zaken" door "Das Valentyn in zyn werken van Oost-Indien" begaan, zoo is het vasthouden aan dit Twaalfvoudig Grootzegel van Aurangzeb in deze Bataviasche Regeeringsuitgaaf m. i. een aanduiding, dat Aurangzeb in elk geval dat onregelmatige Twaalfvoudige Zegel geruimen tijd gebruikt heeft. 2

Maar het belangrijke in dit boek is, dat op fol. 36 het Twaalf-

mentioned in my book, was one which in 1899 was in the possession of Gen. G. G. Pearse, C. B. He died last December, and I fear it would be difficult to trace the farman, as at the time I saw it he was endeavouring to sell it".

¹ Dat Pir Muḥamad, de op het Grootzegel van Aurangzeb ingeschovene, zoon was van Djahângir, den oudsten zoon van Timoer, wist Valentijn maar al te wel; zie l. c. fol. 174, 1° kol., en 177, 2° kol. En op die fol. 177—178, constateert Valentijn ook, dat er in de toenmalige bronnen tegenstrijdigheid was omtrent de opvolging tusschen Miran Sjah (hij schrijft, evenals "Baboer", ook "Miroen") en Omar Sjaich ("Sjeich Omar"); terwijl hij op fol. 185—186 met een zekere medelijdende hooghartigheid de veel juistere mededeelingen omtrent de stamlijn der Grootmogols van den Jezuïeten-pater François Catrou c.s. verwerpt, als komende van lieden die "geen kennis van de Mogolsche zaaken hebben" (fol. 186, 1° kol.).

Deze Batavia-druk wist echter maar al te goed, dat de naam van Pir Muhamad op Aurangzeb's Grootzegel een inschuifsel was, want hij merkt fol. 12 zeer terecht op: "Pier Mahomed, (de zoon van Djihaan Gier, den oudsten zoon van Mier Timoer).... Deze staat bekent in 't zegul van Eurangseeb, maar niet in dat van Sjah Alem en andere." Hiermee is de onregelmatigheid duidelijk genoeg uitgesproken!

voudig Grootzegel van den 7^{en} Grootmogol, Sjah Alam [I], den zoon van Aurangzeb wordt afgebeeld, waardoor tevens *implicite* het Grootzegel van Aurangzeb wordt teruggebracht tot de ware elfvoudigheid; en, dat op fol. 39 nog voorkomt het Veertienvoudig Grootzegel van den 10^{en} Grootmogol, Mohamad Sjah.

Van waar nu weer deze laatste abnormaliteit? Waarom was dit laatste niet Vijftienvoudig?

Men behoeft maar even het hiervóór in noot 1 van blz. 355 gegevene lijstje van àlle Grootmogols te vergelijken met de volgorde der 14 — niet 15! — namen op de afbeelding van fol. 39 der Bataviasche nitgave, om te weten waar de schoen aan Mohamad Sjah gewrongen heeft; om n. l. te weten, waarom hij één van zijn voorgangers met opzet «verwaarloosde» op zijn Grootzegel.

Bij de afbeelding van 't Zegel van Sjah Alam [I] op fol. 36 in dezen Bataviaschen druk, vindt men, naar behooren, als volgende op Sjah Djahân ("X. Ubn Sjah Jehaan Patsjah"), eerst Aurangzeb genoemd onder zijn tweeden naam Alamgir [I] ("XI. Ubn Alamgier Patsjah"); en dan den Regeerenden Vorst Sjah Alam in 't midden, met zijn volle titulatuur, hier luidende op z'n oud-Hollandsch: "XII. Aboe Nasarroe Zaid-doe Gotbdin Mahomed Mohasjam Sjaealem badur Patsjah Ga-je Sanna Jeek Hi-jeri Sanna Jeek Azar Jeek Sau Nausda". Men ziet — dit terloops — 66k hier alweer het gewone vorstelijk-menschelijke verschijnsel: hoe minder groot als dynast, hoe langer liefst de naam!

De afbeelding van Mohamed Sjah's Grootzegel op fol. 39 vertoont echter verkorte legenda; mist b.v. allen aanhef van "Ubn" = ibm, dien we, uit de authentieke weergave van Djahângir's Rijksstempel bij Purchas en op Sjah Djahân's Inhuldigingsmunt bij Tavernier, wel degelijk als het vaste toevoegsel bij elken Vorstennaam in het rond- en randschrift leerden kennen; en welke aanhef in de meeste transcripties (Baffin; Purchas; Tavernier; en op fol. 36 in dezen Batavin-druk) respectievelijk als "Aben", "Ebn", en "Ubn" bewaard bleef. Droogweg vindt men hier de volgende opsomming, want van "transcriptie" mag men hier niet meer spreken: a. in ronden randschrift als 13 kleine cirkels: "I. Teimoer Padsjah. II. Mieraansja Padsjah. III. Sulthan Mahomed. Padsjah. IV. Aboesaid Padsjah. V. Omar Seyg. Padsjah. VI. Baber Padsjah. VII. Hom-

¹ Men ziet, dat deze volgorde van n²² 1—5 volkomen goed is, en dat de genealogische willekeur der inschuiving van Pir Mohamad, hier niet meer voorkomt; zooals wêl op de af beelding van Aurangzeb's Grootzegel bij Valentijn, en op fol. 33 van dezen zelfden Batavia-druk van 1758 het geval is.

majoen. Padsjah. VIII. Akber Padsjah. IX. Jehaangier. Padsjah. X. Sja Djehaan Padsjah. XI. Alemgier [= Aurangzeb] Padsjah. XII. Sja Alem Padsjah..... XIII. [lees: XIV!] Farogsjeer; en b. in 't Midden als groote cirkel: "Mahomed Sjah Padsjah Gasie".

Eilacie, de heusche n°. XIII, Groot-Mogol n°. 8, Djahândâr Sjah, wordt door zijn vriendelijken troonsopvolger Mohamad Sjah, genegeerd; — blijkbaar òmdat die slechts van 1712—1713 Vorst was geweest, en door zijn eigen voorganger Farochsîr van den troon gestooten en outhalsd was. Dit klein-Mogol'sche individu rekende dus Mohamad Sjah op zijn Grootzegel niet mede!

Het zegel van Mohamad Sjah (regeert 1719-+1748) is het laatste dat van de Groot-Mogols in afbeelding schijnt te vinden te zijn.

Nu rijst echter de gewichtige vraag: is de éérste oorsprong van dit Firmân-Zegel der Mongoolsche, alias Mogolsche, overweldigers van Hindostan na te gaan? Was Djahângir met zijn Negenvoudige cirkel-tjap de éérste in dezen?

Gelukkig kan die vraag in bepaalden zin beantwoord worden. Neen; Akbar in ca. 1560 had het voorbeeld gegeven!

Dit lezen we uit die prachtige biografie van Akbar, in ca. 1603 door Sjaich Abu'l-fazl, Akbar's Minister en vriend, samengesteld onder den naam van "Akbar's Regeerwijze"; de "'Ain i Akbari". In de vertaling van de eerste 2 boeken door Blochmann 1 geeft Abu'l-fazl, in I, cap. 20 een hoofdstuk over "The Royal Seals", waarin hij o, a. vertelt:

"In the beginning of the present reign [Akbar's Regeering begon in 1556] Mauláná Maqçúd, the seal-engraver, cut in a circular form upon a surface of steel, in the riqú character, the name of his Majesty and those of his illustrious ancestors up to Timúrlang; and afterwards he cut another similar seal, in the nasta'líq character, only with his Majesty's name. For judicial transactions a second kind of seal was made, mihrábí in form [d.w.z. langwerpig-zeshoekig; zie deze figuur bij Blochmann, p. 30 noot 2; als een verdubbelde Moh. gebeds-nis of mihrábí....

¹ "The Ain i Akbari by Abul Fazl 'Allami, translated from the original Persian, by H. Blochmann." I, Calcutta, 1873. De verdere Boeken der Ain zijn door H. S. Jarrett later vertaald, Calcutta, 1891, 94, 2 dln. (Ex. Kolon. Bibl.)

Tamkin [een andere, Kaboel'sche graveur, uit Akbar's tijd] made a new seal of the second kind; and afterwards Mauláná 'Alí Ahmad of Dihlí ["unsurpassed as steel-engraver" noemt Abu'l Fazl hem even verder, p. 53, alsmede discipel van den eersten graveur, Maulana Maqçûd] improved both. The round small seal goes by the (chagatái) name of Uzuk, and is used for farmán i sabtía [= Vorstelijke benoemingen; blijkens II, cap. 11; I. c. p. 260—261], and the large one, into which he cut the names of the ancestors of his Majesty, was at first only used for letters to foreign kings, but now-a-days for both". (l. c. p. 52).

Hier hebben we alles bijeen: onder Akbar, in ca. 1560, maakte de Herat'sche staalsnijder Maulana Maqeûd, die al vroeger voor Humajun gewerkt had (Abu'l Fazl, l. c.), het éérste.... Acht vou dige (?) Grootzegel van cirkel-vorm, dat oorspronkelijk alleen gebruikt werd voor afdrukken, welke, bij wijze van Vorstelijk Visite-kaartje, van den Groot-Mogol naar andere Vorsten gingen. Het eenige wat spijtig blijft, is, dat Abu'l Fazl niet even het aantal namen op dit Grootzegel van Akbar constateert; maar het moeten er wel acht geweest zijn, die van Akbar inbegrepen, dus 7 in een kring om Akbar heen; omdat en Akbar's Stamboom aldus aangaf, en zijn zoon Djahângir het Negenvoudige gebruikte, en ieder volgende Groot-Mogol er één naam telkens aan toevoegde, zooals wij zagen.

Kan er dus eenige de minste twijfel bestaan, of de Sultans van Atjeh hebben hun Negenvoudig Zegel aan de Groot-Mogols van Hindostan ontleend? Neen; want, indien dat niet zoo ware, dan moest Maulana Maqçûd, de Heratsche graveur, in ca. 1560 zijn eerste plan in die richting ontleend hebben aan een reeds toen bestaand Atjeh'sch prototype! Tertium non datur.

De historische onmogelijkheid van deze laatste mogelijkheid is reeds dadelijk voor ieder duidelijk. Om echter volstrekte zekerheid te geven, dat hiervan geen kwestie kan zijn... behoeven wij ons maar te herinneren, dat op een Nederlandsch document van hooge historische beteekenis een Grootzegel staat afgedrukt van den Atjeh'schen Sultan Ataoe'd-din Ri'ajat Sjah (1588—1603), daar op getjapt in Aug. 1601, en thans nog berustende in 's Rijks-Archief te 's-Gravenhage!

Op Plant I onderaan, is ook dit Grootzegel weergegeven, aan dat origineel ontleend. Het bevindt zich op den vermaarden Spaanschen

brief van Prins Maurits, dd. den Haag, 11 Dec. 1600 ("De la Havaen Holanda a XIº de Decembre de Mil y seiscientos años") san dien Sultan gericht, meegegeven aan de Zeeuwen die onder Capitein Cornelis Bastiaensz, op 2 Jan. 1601 van Middelburg met 4 schepen zeil gingen, en op 24 Aug, van dat jaar het eerst voet aan wal zett'en "by den Coninck van Achin" (De Jonge II, p. 484-485). om op 29 Nov. vandaar terug te keeren naar Zeeland, met aan boord een "ambassadeur" (ibid. p. 487) van dien Sultan aan Prince Mouringh, mitsgaders hoog gevolg, die den 6en Juli 1602 Middelburg bereikten (ib. p. 490). Dit is het eerste en tevens laatste "Gezantschap van den Sultan van Achin - Aº 1602 - aan Prins Maurits van Nassau en de Oud-Nederlandsche Republiek, geweest, waaraan Dr. Wap in 1862, ter herdenking van dit 250-jarig feit, een werkje onder dien naam heeft gewijd (Rotterdam, Nijgh), en dat in 't zelfde jaar (1862) door een Gekostumeerden Optocht der Delftsche Studenten den volke zelfs weer voor oogen werd gevoerd. dank zij Dr. Wap's aanstichting.

Deze Atjeh'sche ambassadeur, Abdoel Samad ("Abdul Zamat"). werd op 4 Sept. 1602 door Prins Maurits voor Grave, dat hij belegerde, ontvangen, en - naar E. van Meteren († 8 April 1612) in zijne "Historie der Neder-landscher ender haerder Na-buren oorlogen ende geschiedenissen, tot den iare 1612", 's-Graven-Haghe 1614, fol. 480 ro, 2º kol. vertelt - deed zich bij deze audientie ook het volgende voor: «Eyntlijck / presenterende uyt den name van zijnen Coningh alle vriendschappe ende dienst / waer in hy conde / int teecken van 't welcke [versta: ten teeken waarvan] hy leverde wederomme de eygen brieven / die den Prince Mauritz aen ziinen Coningh by die vier Zeelantsche schepen gesonden hadde / ende met sijns Coninghs' Schappa ofte Zeghel gheteeckent / om te bewijsen dat de Brieven wel ontfangen / hem weert ende aenghenaem gheweest waren: versoeckende mede dat hem de Prince die selfde wederomme oock met sijnen Zeghel mercken wilde tot den selven evnde."

Gewis, deze *tjap* van 1601 was wel het meest officieele Grootzegel, waarover Sultan Alaoc'd-din Ri'ajat Sjah toenmaals beschikte! Precies als Akbar reeds vroeger had gedaan met zijn veelvoudig cirkelzegel, was het 't Vorstelijk visite-kaartje des Atjeh'schen Sultans, afgegeven bij een Vreemden Vorst, en, naar de expresse woorden van Van Meteren, gehecht op diens oorspronkelijk schrijven, dat hij aldus "gewaarmerkt", zoo te zeggen voor "gezien" geteekend, aan dien Vreemden Vorst terug-aanbood. ¹ Van die tjap gaf Dr. Wap in zijn genoemd werkje van 1862 op p. 86 een afbeelding, verschuldigd «nan de meesterlijke schrijfhand van den Heer J. H. Hingman, Beambte bij 's Rijks Archief", maar met de niet heel vriendelijke bijvoeging: «Wel jammer, dat het ons, na in 't oneindige [sic] daartoe aangewende pogingen, niet is mogen gelukken, eene verklaring er van op te doen [sic] bij Hoogleeraren, die zich in ons Vaderland afgeven [sic!] met de studie der Arabische taal.« Een veel mooier, en vertrouwbaarder afbeelding gaf daarna Mr. J. E. Banck in zijn «Atchin's verheffing en val» (Rotterdam, 1873), waar men achteraan immers een groot en zorgvuldig facsimile vindt van Prince Mouringh's Spaanschen brief ², met links onderaan de tjap van den Atjeh'schen Sultan uit einde 1601. Een fotografische opname naar het oorspronkelijke stuk, vervolgens gezincografeerd, geeft nu onze Plaat I; volkomen vertrouwbaar dus.

Welnu, dit Grootzegel uit 1601 van Sultan Alaoe'd-dîn Ri'âjat Sjâh is enkelvoudig, niet veelvoudig! Het belangrijkste van de legende in 't midden had Prof. Millies († 26 Nov. 1868) indertijd reeds ontcijferd, en in verband gebracht met een munt van dienzelfden vorst, in de collectie-Soret te Genève, dragende deze laatste de legende "'Alâ'oed-dîn îbu Firmân Sjâh". In zijn, na zijn dood door Prof. Niemann uitgegevene "Recherches sur les monnaies des indigènes de l'archipel indien et de la péninsule malaie" (La Haye, 1871), wordt op p. 76—77 de legende in 't midden van ons Grootzegel desgelijks gelezen: "as-Solţân 'Alâ'oed-dîn bin Firmân Sjâh"; terwijl Millies van het rondschrift zegt: "L'original même n'est plus distinct dans

¹ Tegenover de zeer duidelijke woorden van Van Meteren — ik haalde den letterlijken tekst aan; de aanhaling in Dr. Wap's werkje, p. 26—27 is siet letterlijk, noch volledig —, vervalt het bezwaar van Millies in zijn "Recherches sur les monnaies etc.", La Haye 1871, p. 77: "mais je doute que la diplomatie de l'Inde, aussi peu que celle de l'Europe, connaisse un tel usage". Trouwens, het twijfelen van Millies is zelfs in ander opzieht geheel misplaatst. Ziehier toch b.v. wat Tavernier schrijft over de gewoonte aan 't Hof van Golkonda in Oct. 1652: "parce que tout ee que se presentoit au Roy devoit estre cacheté du cachet du marchand, & quand le Roy l'avoit vû il y faisoit mettre le sien, afin qu'il n'y eust aucune frande" (Les six voyages etc., (Amsterdam), 1678, II, p. 220).

² Aan het Spaansch van dezen brief hapert nog al heel wat; de kalligraaf die hem schreef, verstond zeer zeker géén Spaansch. Zie b.v. "recibimento". l. recibimiento; "prisones", l. prisiones; "ban sido", l. han sido; "estas Reynos", l. esos Reynos; "Portugueses; "no tengo", l. no tenga; "contre", l. contra; "esto effeto", l. este efecto.

une partie de la légende marginale, qui ne semble contenir que des formules votives ordinaires" (p. 76, noot 1). Op Plaat XVII gaf hij onder A ook een lithografie naar dit Grootzegel, en op Plaat XVI als n° 135 een afbeelding der bedoelde munt van dienzelfden Sultan.

Dus: het denkbeeld der Atjehsche tjap sembilan is aan Hindostan ontleend, na 1603; na Sultan Alaoe'd-dîn's 1 dood!

Maar wanneer dan precies? — Helaas, dat weten we niet! Het meest aannemelijke is, dat de ontleening tijdens Djahângir en onmiddellijk naar diens Negenvoudig Grootzegel gebeurd is; d.i. dus, tusschen 1605 en 1627. En dit zou dan prachtig samenvallen met de regeering van Sultan Iskandar Moeda, alias Makoeta Alam, over Atjeh, 1607—1636; den man, die de Atjehsche Bestuursregeling of Grondwet, in den aanhef van dit opstel reeds genoemd, de zgn. Adat Makota Alam, zou samengesteld hebben — maar in den vorm, zooals wij dien thans kennen, gewis niet samengesteld heeft 2 —, waar in art. 6—7 tot driemaal toe de tjap halilintar,

¹ Het "ibn Firmân Sjâh" op Alaoe'd-din's munt en Grootzegel is wel niet op te helderen, tenzij men Firmân — Priaman stelle; aangezien de 4° voorganger van S. Alaoe'd-din de zgn. "Radja Priaman" (1565—1566) was, alias Radja Sri Alam — zie mijn lijstje der Atjeh'sche Sultans tot 1603 in 't art. Sumatra, Encycl. v. N. L. IV, p. 208—209 —; en verg. over een analoge gelijkstelling van Firmân met Priaman door Dulaurier, de noot in Millies' "Recherches etc.", p. 75. In het grafschrift van zijn Ambassadeur, Abdoel Samad, te Middelburg in de 2° helft van 1602 overleden en daar in de Oude Kerk begraven (zie Van Meteren l. c., en Wap, p. 19), heet deze Sultan van Atjeh: "Solţân Alâoe'd-din Ri'ājat Sjâh zill-Allah fi-l'alam (bij Van Meteren geschreven: "Soltan Alciden Raietza Lillo Lahe Felnlam"); zoodat de Atjeh'sche Sultans toen reeds datzelfde "Schaduw Gods op aarde" in hun titel voerden, wat nû nog op hun Grootzegel staat!

² De officieele Maleische tekst toch, door Van Langen daarvan gepubliceerd in Bijlage A (Bijdr. Kon. Inst. 5, III, 1888, p. 436-442; en Holl. vertaling p. 448-456), in 46 artt. - op p. 456 staat door een drukfout "56" -, kan onmogelijk uit Makota Alam's tijd wezen, maar moet zijn uit ca. 1723, uit den tijd van denzelfden Sultan Sjamsoe'l-alam = Djamaloe'l-alam = Dieumaloë (1704-1728), van wien Van Langen als Bijlage B - l. c. p. 468-466; en Holl, vertaling p. 467-471 - een Koninklijk Besluit (serkata, tharakata) omtrent Atjehsche rechtspraak heeft gepubliceerd; beide teksten afgedrukt naar twee origineelen die in 1879 in de mêsdjid te Indrapoeri werden vermeesterd, maar ongelukkig in 1886 bij de groote bandjir der Atjeh-rivier te loor gingen, en alleen in afschrift nog behonden werden (Van Langen, p. 381). Van Langen betwijfelde zelve al, of de Adat Makota Alam in den vorm zooals hij haar publiceerde, wel van Makota Alam konda zijn; en voegde reeds l. c. p. 393 toe: "Stellig is een gedeelte van dat zoegenaamde wetboek eerst onder de opvolgers van Iskander Moeda samengesteld; inzonderheid die afdeelingen er van, waarin van oeléebalangs en panglima's sagi

Atjeh's "Donder-Zegel", inderdaad als rijksstempel vermeld staat. Of dit laatste echter wezenlijk waar is, zal pas aan het licht kunnen komen wanneer authentieke Atjeh'sche bescheiden mèt des Sultans Grootzegel teruggevonden zijn uit de eerste helft der 17° eeuw, hetzij van Sultan Iskandar [I] Moeda (1607—1636), hetzij van Sultan Iskandar [II] Tsani (1636—1641). Tot zoolang moeten wij ons vergenoegen met een zeer groote waarschijnlijkheid.

Te dien aanzien moet hier nog aangeteekend worden, dat, naar pas ontvangen vriendelijke inlichting van Dr. F. de Haan te Batavia dd. 17 April, in het Landsarchief aldaar «geene origineele contracten met Atjeh» berustende zijn; alsmede dat de Brief van Sultan Iskandar [II] Tsani aan Prins Frederik Hendrik, afgedrukt door Banck op p. 76—78 van zijn hiervóór (blz. 379) genoemd werkje, volgens welwillende mededeeling van den adjunct-commies J. K. Bondam dd. 5 Mei: «alleen als translaat aanwezig is in

sprake is, welke waardigheden... eerst in lateren tijd ontstaan zijn onder de regeering van sultane Noeroe'l Alam (1675-1677)". - Doch er kan beslister nog gesproken worden. In art. 8, 5, 9, 16 en 42 van dien tekst bij Van Langen der Adat Makota Alam wordt telkens gesproken van eenen "orang kaja Sri Maharadja Lela", en wel als Groot-Justicier van den Vorst. die in Naam des Konings de rechtszaken persoonlijk moest gaan onderzoeken waarin panglima's sagi of oeleebalang's gemoeid waren (art. 9, 16, 42), dus de Hoogste Atjeh'sche Oomes; en aan wien dan ook door art. 3 en 5 onmiddellijk rang wordt verleend, en zelfs gelijkwaardigen rang, na de Panglima's sagi, als een soort "ultimus inter pares". Welnu; wie was deze orang kaja Sri Maharadja Lela? Niemand anders als de Mahradja Lela Meulajoe, die in 1723 door Sultan Sjamsoe'l-alam - Djamaloe'l-alam (Djeumalöè), bij zijn uitwijken naar Pedir, tot Regent van Groot-Atjeh werd benoemd - het Mal meradja lela beteekent inderdaad "den Maharadja spelen, den Baas spelen", van lels = "spel, speelsch" -, maar kort daarna zelve ten troon zich verhief als Sultan Alaoe'd-din Ahmad Sjah (1723-1785), tevens grondvester daarmede werd van de Wadjo'sche (dus Boegineesche) dynastie over Atjeh; verg. Veth's "Atchin", 1873, p. 84-85; Van Langen, i. c., p. 395; en Snouck's "Atjèhers", II, 1894, p. 94. Dus: tijdens dat deze persoon nog slechts Maharadja Lela, d. w.z. "Regent, Ruwaard" was, werd de tekst vastgesteld, dien Van Langen publiceerde; d. w. z. in ca. 1723. De "Radja Oedah na Lela" in art. 5 van Van Langen's tekst genoemd, is waarschijnlijk ook de Radja Moeda, d. i. de "Kroonprins", die zelve in 1735 weer de opvolger werd van zijn vader (Snouck L c.), onder den naam van S. Alaoe'd-din Djohan Sjah, en van 1735-1760 regeerde. De naam van "Tengkoe Endjoeng" = Teungkoe Andjong in het tweede door Van Langen gepubliceerde Atjeh'sche document (l. c. p. 442-448; vertaald p. 456-457), is echter cene latere interpolatie, n.l. na 1782, zooals Snouck reeds opmerkte (Atjehers, I, 1893, p. 5 noot).

het Rijksarchief, ingekomen stukken van het jaar 1639, Koloniaal Archief, portefeuille 1029". Hoop in die richting is dus ijdel.

Derhalve heeft dan in ca. 1625 (?) Akbar's eerste voorbeeld in Atjeh het Negenvoudig Sultanszegel doen ontstaan; heeft in 1625 en vooral in 1633, alweder Akbar's eerste voorbeeld in Mataram de reorganisatie teweeg gebracht van den Javaanschen Kalender; en heeft in? Akbar's eerste voorbeeld eveneens in Bantam èn (?) in Bandjarmasin het wegen van een nieuw optredenden Vorst tot hofzede gemaakt!

Doch over dit laatste moge een afzonderlijk klein opstel later gegeven worden.

Alleen een enkel woord moet nog toegevoegd worden over den officieelen Maleisch-Atjeh'schen naam van het Negenvoudig Zegel, de tjap halilintar, d. i. het "Bliksemzegel, Donderzegel". Want Mal. halilintar beteekent: "bliksemstraal, bliksemslits. Komt ook voor in de beteekenis van donderslag, dondersteen" (Klinkert, Nieuw Mal.-Ned. Zakwdb. 1892, i. v.). Waarbij Klinkert nog aarzelend wijst op Maxwell's verklaring van dit woord.

Maxwell toch, in zijn "Manual of the Malay language. With an introductory sketch of the Sanskrit element in Malay" (London, 1882), had als volgt beweerd: "Hari, day, is clearly identical with the Sanskrit hari, "the sun," which is also used as a name of Vishnu or Krishna. Mata-hari, the sun (Malay), is thus "the eye of Hari," and is a compound formed of the native word mata and the Sanskrit hari. Halilintar, a thunderbolt, seems to be compounded similarly of hari and lontar (to hurl), "hurled by Hari." Here the r has been softened into l". (p. 11—12).

Wegens het belang om de wezenlijke afleiding van het Mal. woord halilintar te kennen, vroeg ik in dezen het oordeel van Prof. Kern, die zoo vriendelijk was dd. 28 Maart j. l. het volgende mij te antwoorden:

"De zoogenaamde verklaring van Maxwell is een opeenstapeling van domheden. Mal. hari, dag, heeft niets te maken met het Sanskr. Hari. Wat halilintar betreft, hiervan is ten minste volkomen duidelijk dat het gevormd is met het intensief en tevens pejoratief prefix hali of ali, bekend nit Jav., Bisaya, enz. Bijv. Oudjav. halisyus (thans verloopen tot lesus), orkaan, van syns, blazen, suizen; halisyus is dus zooveel als geweldige, kwaadaardige wind. Evenzoo

¹ Zie daarover Enc. v. N. L., IV., p. 458, 1*-2* kol., in mijn art. "Tijdrekening".

gevormd is Ojav. haliwawar, wervelwind. Kwade dieren hebben ook 't prefix: (h)alipan, duizendpoot, halimatah, bloedzuiger, enz. De beteekenis van lintar is niet bekend; het woord is uit de taal verdwenen, en ook in de verwante talen ken ik het niet, behalve Sundan. lintar, uitwerpen. Mogelijk zou dus halilintar eigenlijk zijn: geweldige of leelijke worp. Aan de in de Wdbk. opgegeven beteekenis behoeft niet getwijfeld te worden."

Tjap halilintar beteekent dus inderdaad: Donder-zegel.

Maar vertelt die naam dan ook niet nog méér? Bewijst hij niet, dat de Atjeh'sche Sultans voor dit Negenvondig Grootzegel een mystieken naam hebben bedacht, alsof dit Zegel uit den Hooge op de aarde was neergeworpen. Worden we niet sterk hierbij herinnerd b. v. aan het badjoe åntäkoesoemå der Javanen, dat immers als hooggewijd prae-Islamitisch kleedingstuk óók uit de lucht kwam nederdalen? Worden we — naar den trant van onze "donderkeilen" en "dondersteenen" — tevens niet sterk herinnerd aan de verhalen op Bali en andere Kleine Soenda-eilanden omtrent de Bronzen Keteltrommen, die daar evenzeer uit de lucht kwamen vallen?

Zeker! Wat allerhoogst-gewijd is, komt ook in onzen Archipel.... bovennatuurlijk uit de lucht vallen! En almede däärover moet nog eens nader gesproken worden, naar aanleiding van een allerinteressantst, tot nog toe steeds onopgemerkt gebleven bericht van Rumphius uit 1687 over eene bronzen Tifa goentoer of "Donder-trom", weleer aanwezig.... op Seroewa, dat vulkaan-eilandje in de Banda-zee!

NASCHRIFT.

De oud-Holl. vertaling van de hiervoor op blz. 355—356 gegeven zinsneden bij Purchas luidt als volgt in het vrij zeldzame boekje "Journael / van de Reysen ghedaen door den Ed. Heer en Ridder St. Thomas Roe, Ambassadeur...enz. Uyt het Engels vertaalt. t'Amsterdam, J. Benjamin, 1656" (verg. Tiele's Ned. Bibliographie van Land- en Volkenkunde, 1884, i. v.); aan 't slot van

dat boekje:

"Ick [seil. Purchas] hebb' verstaen dat Sir. Thom. Roe op zijn vertreck / versoekende van den grooten Mogor ofte Mogol brieven van Recommandatie aan sijne Majesteyt / de selvighe lichtelijck bekomen heeft / maer vond dat hy groote swaricheyt maeckte waer hy sijn segel soude setten; indien onder / dat het light tot sijne dis-reputatie mochte strecken; indien om hoogh / dat den Coningh sich light daer aen mochte stoten; sijn resolutie was dan dese / den brief on-gesegelt te senden / dat sijne Majesteyt na sijn welgevallen die mochte aen setten. Het Zegel is silver / welckers figure en gedaente des Mogols geslachte alleen van Tamerlaan af is behelsende in seven [sic!] Circulen / met de Engelse oversettingen. (p. 126).

In dit boekje volgen dan echter niet de twee afbeeldingen, die Purchas geeft. — De vertaling van 't Eng. "seuerall" met Holl.

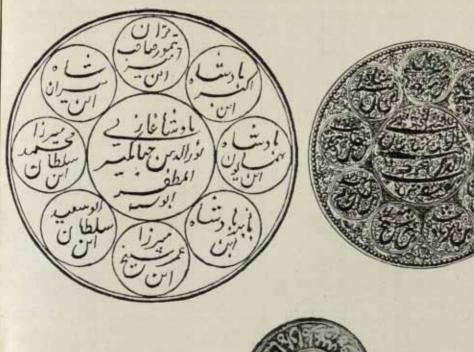
"seven" is zeker allervermakelijkst!

Legenda bij Plaat I:

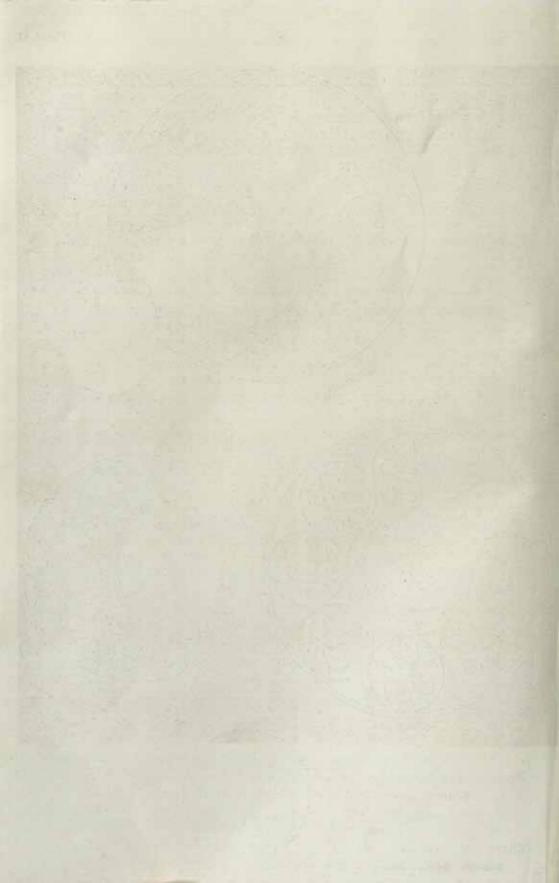
- 1. (bovenaan). Grootzegel van den laatsten Sultan van Atjeh, nit 1879; naar Snouck Surgronje's Atjehers, I (1895), achteraan.
- 2. (middenin, finks). Grootzegel van den Grootmogol Djahangir, nit 1605; naar Burchas, I (1625), fol. 591.
- 3. (middenin, rechts). Strooimunt bij de Inhuldiging van den Grootmogol Sjah Djahan, nit 1627; naar Tavernier, 1678, II, p. 234.
- 4. (onderaan). Afdruk van 't zegel van Sultan Alaoe'd-din Ri'ajat Sjâh van Atjeh, nit 1601; naar het origineele document in 's Rijks Archief.

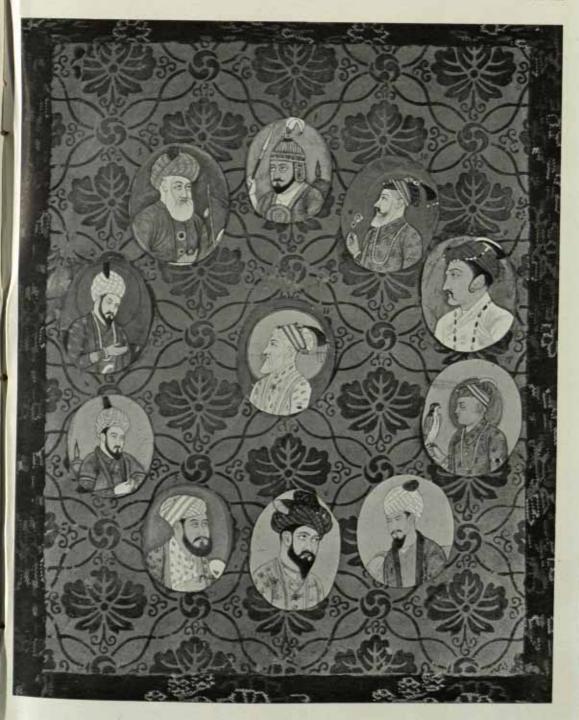

The Description of the Great Mogols Seale.

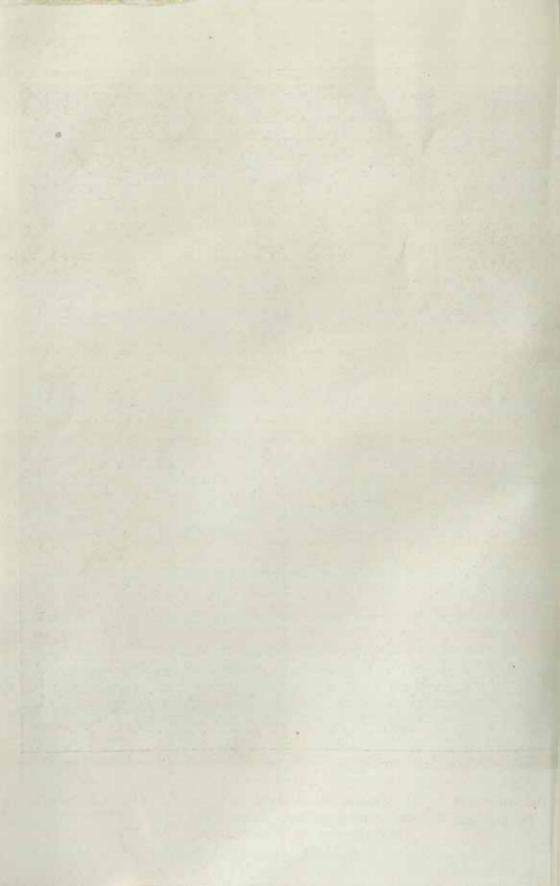

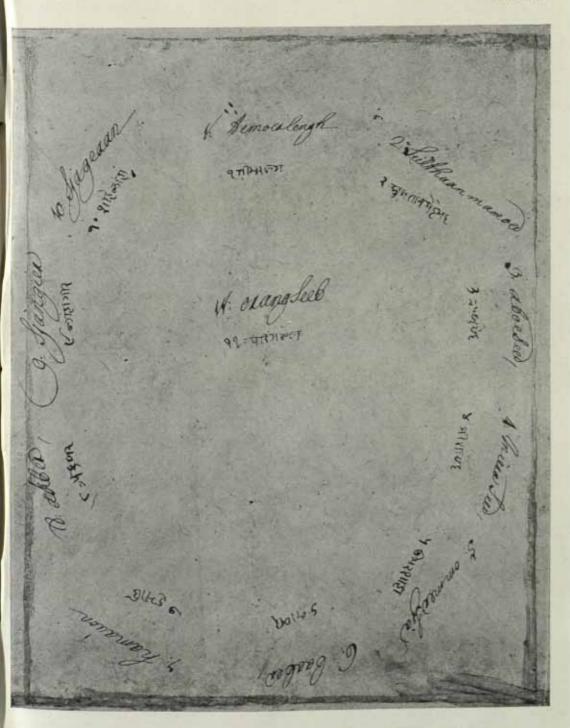

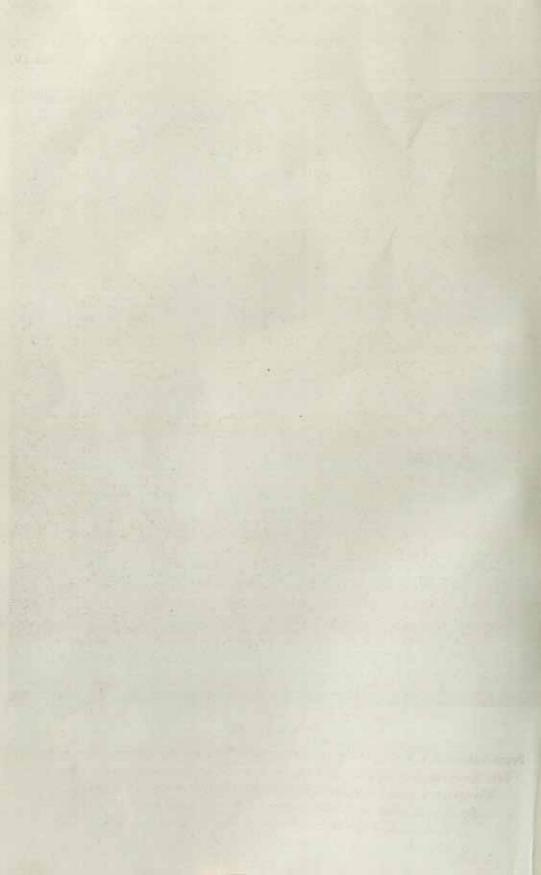
Voorzische van het Kindostansch schilderistse uit ca. 1700, op 20 Nov. 1902 te 's-Gravenhage verkocht; voorstessende de 10 Voorvaderen van den Grootmogol Aurangzeh (reg. 1658—1707) in een kring om zijn eigen portret in het midden heen.

Thans in het bezit van 3. Exc. Mirza Samad Khan Momtaz es-Saltaneh, proeger Gezant van den Sjah van Verzië te den Saag, nu te Varijs.

Achterzijde van hetzelsde Bindostansch schilderijtje uit ca. 1700; met de 11 namen der afgebeelde Vorsten bijgeschreven door een inlandsche hand in Bindustânî met Nâgarî-karakters. Terwijl een oud-Bollandsche hand ongeveer in dienzelsden tijd de 11 namen in transcriptie nog toevoegde.

Rembrandt.

Sepia-teekening van vóór 1656 in het Britsch Auseum te Londen, voorstellende: den Grootmogol Djahångir (reg. 1605—1627) op zijn troon-schabel. Weergegeven naar Lippmann-Sofstede de Groot's "Original drawings by Rembrandt Sisz. van Rijn, reproduced in phototype", 2^{al} Series,

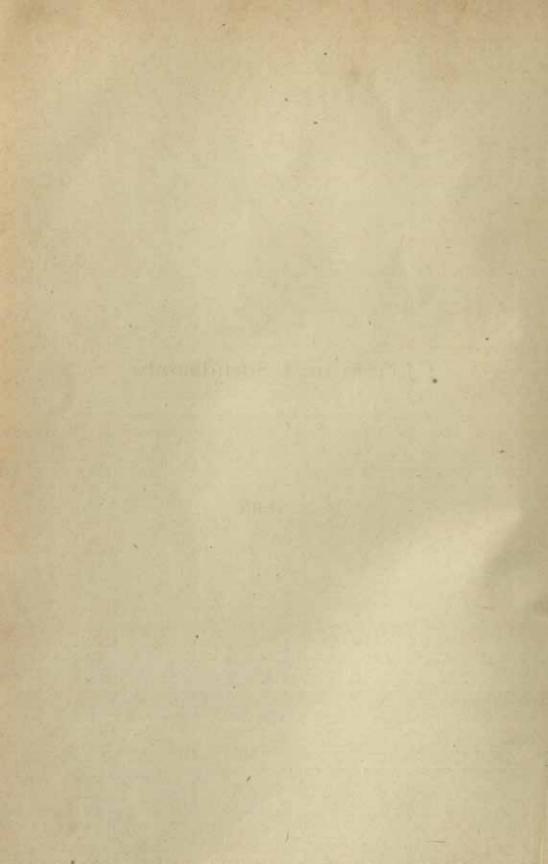
I, London 1900, nº 44 (Ex. Rijks Prentenkabinet).

't Lemes in 't Soendaasch.

DOOR

R. A. KERN.

VOORBERICHT.

De oorsprong van dit werkje is te zoeken in de moeilijkheden die ik ondervond bij 't raadplegen der bestaande woordenboeken in zake lemes-woorden. 't Bleek me dat de verschillende woordenboeken op dit punt belangrijk van elkaar afweken. Bij 't eenigszins zwevende karakter van 't lemes, is dit ten deele te verklaren uit den verschillenden tijd van samenstelling en de plaats van wording, maar buiten dat zijn de woordenboeken niet konzekwent en vaak onjuist.

Ik heb getracht de woorden slechts op te nemen na waarneming van 't gesproken woord. Gaat men navraag doen, dan krijgt men tegenstrijdige antwoorden en de fantazie heeft vrij spel. 't Is me echter door omstandigheden niet mogelijk geweest ten aanzien van alle woorden zoo te werk te gaan. Indien er dus nog onjuistheden in deze Woordenlijst voorkomen, wat zeker 't geval zal zijn, hoop ik dat anderen te hulp willen komen om die te verbeteren evenals 't onvolledige aan te vullen, ten einde zoodoende te geraken tot een juistere kennis van 't lemes in 't Soendaasch, een verschijnsel van groote, praktische beteekenis voor allen die zich gaarne in den omgang met hoofden en bevolking van 't Soendaasch bedienen.

't Geheele stuk is in tweeën gedeeld: vooraf gaat een bespreking van 't lemes, welke als INLEIDING te beschouwen is van 't tweede gedeelte, de WOORDENLIJST, waarvan de indeeling is als volgt:

In de eerste kolom vindt men alle woorden die vermelding behoefden, in alfabetische volgorde; deze kolom is ter vergemakkelijking van 't opzoeken, op de rechtsche bladzijde herhaald. Bij elk woord is opgegeven tot welke taalsoort 't behoort (kolom 2) en de vertaling (kolom 11). Wordt er bovendien in de derde kolom naar een ander woord verwezen, dan wil dat zeggen dat men onder dat woord de volledige lijst vindt van kasarwoord met vervangwoorden benevens vertaling. Als zulke hoofdwoorden zijn aangenomen 't kasar als gewoon, dagelijksch woord, eventueel 't kasarlemes. Betreft 't werkwoorden of afleidingen, dan neemt 't grond woord (g.w.) van 't kasar lemes) die plaats in. Echter zijn ook bij die werkwoorden en afleidingen, behalve de verwijzing, taalsoort en vertaling steeds vermeld. Bij de grondwoorden van lemeswerkwoorden kon alleen naar 't grondwoord van 't kasar verwezen worden.

Op die wijze meen ik 't verwijzen zooveel mogelijk te hebben beperkt, zonder verplicht te zijn achter elk woord van de eerste kolom de volledige lijst van kasar pisan tot lemes pisan plus vertalingen en mogelijke toelichting- te vermelden.

Javaansche affeidingen die in 't Soendaasch in haar geheel als nieuwe woorden zijn overgenomen, terwijl 't grondwoord in 't Soendaasch onbekend is, zijn als grondwoorden beschouwd.

Om de lijst niet te uitgebreid te maken, heb ik voorts afleidingen alleen opgenomen als de verhouding van kasar tot lemes een andere is dan bij de woorden, waarvan zij zijn afgeleid. Vindt men dus b.v. ouder adoe wel ngadoe k., ngaben l., 't woord pangadoe an k., pangabenan, dat in zake lemes geen verschil daarmee aanbiedt, is achterwege gebleven, enz. Een volledige opsomming is beter in een woordenboek op haar plaats.

Mei 1906.

DE SCHRIJVER.

T LEMES IN T SOENDAASCH.

T.

't Is bekend, dat in 't Soendaasch voor vele begrippen twee of meer woorden bestaan, waaraan dezelfde beteekenis wordt gehecht, doch die niet willekeurig door elkaar gebruikt kunnen worden. Welk dier woorden men in een bepaald geval moet gebruiken, is als regel zeer beslist aan te geven. Gebruikt men dat woord niet, maar een der andere van dezelfde beteekenis, dan is men wel niet onverstaanbaar, maar drukt zich toch verkeerd nit en zondigt tegen de wellevendheid, een ernstig vergrijp.

De reden van 't feit, dat men voor één begrip meerdere woorden gebruikt, is hierin gelegen dat men min of meer beleefd, min of meer eerbiedig spreken wil. In 't Soendaasch onderscheidt men lēmēs — wat *fijn * beteekent, van kasar — grof. Wat fijn en wat grof is, is zeer betrekkelijk en tusschen die beide is in 't algemeen geen scherpe grens te trekken. Als een landbouwer tegen den Regent gekuischter taal spreekt dan tegen zijn kinderen, is hij tegen de laatste daarom nog niet grof. Zou hij tegen den Regent grof kasar zijn, als hij woorden gebruikte die hij pleegt te zeggen tot zijn kinderen, jegens deze zou hij pas grof (kasar) wezen, als hij ze platte, gemeene woorden toevoegde of ze uitschold. Wanneer men dus, in 't algemeen, afkeurend zegt, dat iemand zich "kasar" gedraagt, "kasar" spreekt enz. beteekent zulks dat men grovere, minder beleefde woorden bezigt dan in dat geval gepast ware, dus een tekortkoming, een ongemanierdheid. 't Kan b.v. ook kasar zijn om zich een weinig lemes uit te drukken waar zeer lēmēs op zijn plaats was.

Bij 't onderscheiden der verschillende voor één begrip bestaande woorden heeft men ter aanduiding der onderlinge verhouding ook de woorden kasar en lemes in gebruik genomen, met toevoegingen ter nadere bepaling (lemes pisan, kasar pisan enz.) en in dezen zin zijn de begrippen kasar en lemes scherper omlijnd en hebben zij ook een vastere beteekenis. De lemeswoorden zijn dan die

7* Volgr. V.

woorden welke men bezigt, sprekende in beleefde termen tegen iemand dien men daardoor eeren wil of boven zich zelf stellen. Bestaat er geen aanleiding zijn beste beentje voor te zetten, dan spreekt men kasar, wat dus niet volstrekt meebrengt dat men grof wil zijn, maar in veel gevallen de eenig juiste wijze van zich uitdrukken is. Ten naastenbij kan men dus zeggen, dat 't kasar de alledaagsche manier van zich uit te drukken is, zonder plichtplegingen, zooals bv. een vader tot zijn kinderen. In den vervolge zal aan 't woord kasar deze engere zin worden gehecht. 't Lemes is dan de niet-gemeenzame taal. Hierbij zullen nog onderverdeelingen worden gemaakt.

De vraag, hoe 't gebruik van meer dan één woord voor eenzelfde begrip in de wereld is gekomen, ligt buiten mijn bestek, ook hoe daaruit de tegenwoordige toestand is ontstaan.

Hoe uit men thans zijn bedoeling, lemes te willen spreken?

In de eerste plaats ligt 't voor de hand dat men beleefd of eerbiedig sprekende, zijn woordenkens beter zal overwegen, zijn zinnen beter zal vormen, kortom, zorgvuldiger spreken zal dan in 't kasar, doch veelal ook stijver, minder levendig, meer gemaniereerd. Naar Soendasche begrippen klinkt 't ook lemes, met meer omhaal te spreken, langere woorden en zinnen te maken, wat vanzelf overgaat in 't geven van een exotisch tintje aan den woordenstroom.

Doch in de tweede plaats onderscheidt 't lemes spreken zich door 't gebruik van woorden die voor de kasarwoorden met dezelfde of nagenoeg gelijke beteekenis worden in de plaats gesteld. 't Aantal woorden waarvan wisselwoorden bestaan, is betrekkelijk gering: voor de groote meerderheid van begrippen bestaat slechts één woord dat steeds gebruikt wordt. Met voorbehoud van 't in de eerste plaats genoemde is dus een lemeszin gelijk aan een kasarzin, waarin eenige woorden door andere, niet in 't kasar gebruikelijke zijn vervangen. Hieruit volgt dat 't verschil tusschen al of niet lemes spreken zeer duidelijk is waar te nemen; 't verkeerd gebruiken van een woord is een fout, de indruk dien lemes spreken te weeg brengen moet, zou worden weggenomen door er kasarwoorden in te mengen. Dat noopt den spreker tot behoedzaamheid. Alvorens den mond te openen, maakt men zich, haast onbewust, een voorstelling van de verhouding die tusschen zichzelf en den aangesprokene of derden bestaat. Men neemt stelling als 't ware en eerst dan vangt men aan.

Nu zijn die woorden, welke bij 't lemes spreken in de plaats

van (sommige) kasarwoorden worden gesteld, in tweëerlei soort te verdeelen, de zg. lemes en de lemespisan woorden. Pisan is "zeer," de namen beteekenen dus lemes en zeer lemes. Men zou echter dwalen door uit deze benamingen op te maken dat er tusschen beiden alleen een verschil bestaat van graad. 't Is met deze namen als met krama en krama inggil in 't Javaansch; bij gebrek aan een vaste, algemeen aangenomen benoeming in 't Soendaasch zijn ze naar analogie van 't Javaansch genomen.

Wanneer men lemes spreekt, dus beleefd, geeft men tevens te kennen dat men den aangesprokene eeren wil. Dit kan plaats hebben tusschen gelijken die niet op vertrouwelijken voet met elkaar verkeeren, maar gewoonlijk tot iemand dien men boven zich stelt. En aangezien de beleefdheid meebrengt zelf bescheiden te zijn en den aangesprokene te verheffen, kan men ook in 't eerste geval zeggen dat er tusschen spreker en dengene tot wien (of van wien) men lëmës spreekt, de verhonding is van lagere tot hoogere. Men wil den aangesprokene eeren, hem onderscheiden van de groote massa en doet dit door by. zijn hoofd niet hoeloe te noemen, maar mastaka; vraagt men hem of hij ergens zal komen, dan zegt men niet datang, wat Jan en alleman doet die komt, maar soemping. De woorden hoeloe en mastaka, datang en soemping vertegenwoordigen 't zelfde begrip, maar door mastaka en soemping te bezigen, maakt men een schifting en zondert degenen van wie deze woorden gebruikt worden, af van de overige menschheid, ze daarboven stellende. Zulke voorname woorden heeten lemes pisan (vrg. Jav. K. I.). Gaat men de beteekenis na der woorden van welke l.p. (lemes pisan) woorden bestaan, dan blijkt 't dat zij met den mensch in verband kunnen worden gebracht, bv. lichaamsdeelen, familiebetrekkingen, handelingen die de mensch kan verrichten zoowel de hooggestelde zelf als anderen ten opzichte van hem, bezittingen, ook woorden die de plaats ten opzichte van een persoon aanduiden als: vóór, achter, links, rechts enz. Daarentegen heeft men voor de benaming van dieren, planten, de doode natuur als regel geen l. p. woorden, alleen wel van enkele kleine dieren die op 't lichaam leven.

't Laat zich denken dat men lemes sprekende, zich beperkt tot 't vervangen van alle kasarwoorden, den aangesprokene betreffende, door l. p. woorden, voor zoover deze ter beschikking zijn. Men plaatst hem daarmee buiten en boven de groote massa, geeft hem alle eere, is beleefd.

Maar dit niet voldoende vindende, is men zijn taal nog meer gaan kuischen en opsieren en is ook woorden die niet slaan op den persoon van den aangesprokene door andere gaan vervangen. Men kan zich dat zoo voorstellen dat de gewone kasarwoorden te alledaags klonken, dat men 't voegzamer vond daarvoor andere woorden te gebruiken, die dan voor zulke meer plechtige gelegenheden werden gereserveerd, dat men dus de eigenlijke bedoeling (eeren van den aangesprokene) ietwat vervagend, ging meenen dat lêmés spreken meebracht mooi spreken.

Zulke woorden worden hier verder kortweg lemes (l.) genoemd (vrg. Jav. Kr.). Zij dienen dus om aan de taal een zekere distinktie te geven, vooral netjes te spreken. Men zegt bv. voor reeds niet geus, maar parantos.

Een tweede kategorie van lemes-woorden zijn die welke men van zich zel ve gebruikt, sprekende tot hoogere; ze zijn als 't ware negatieve l. p. woorden, uitingen van nederigheid, van zich zeer bescheiden voordoen. Zoo bv. om zijn knechts (boedjang) te noemen batoer - eigenlijk makker, alsof men zich te veel op een voetstuk stellen zou door van zijn knechts te spreken. Dit is nu een teekenend voorbeeld. Maar gewoonlijk zal men aan een l. vervangwoord van een begrip, waarvan een l. p. bestaat (of denkbaar is), niet kunnen zien of 't gebruik alleen zijn ontstaan te danken heeft aan een behoefte om mooi te praten, anders dan alledaags, dan wel om zich nederig voor te doen. Enkele woorden drukken de laatste bedoeling wat duidelijker uit; een scherpe scheiding valt echter niet te maken, beide beweegredenen dragen bij tot 't in zwang komen van zoon l. vervangwoord. Bv. Door dongkap te bezigen in plaats van datang maakt men geen afscheiding zooals met soemping; men zegt volkomen 't zelfde, alleen sierlijker dan met datang. Vandaar dat men ook van een paard zal zeggen: Koeda parantos dongkap.

De lemes en de lemespisan-woorden hebben dus een geheel verschillend karakter. Spreekt men geen lemes, dan komt 't woord batoer of dongkap niet te pas. De benaming lemes (l.) van deze woorden geeft dus aan, dat zij slechts lemes sprekende, worden gebruikt. Uit 't karakter der l. p. woorden daarentegen volgt dat zij niet aan 't lemesspreken gebonden zijn. Acht men 't voegzaam jegens iemand te kennen te geven dat men hem zeer hoog stelt door zijn hoofd of zijn komen met l. p. woorden uit te drukken, dan is 't begrijpelijk dat men ook in gesprek met anderen, bv. zijns gelijke of mindere, van die waardeering doet blijken en dus, kasar sprekende, van 't hoofd en 't komen van die hooggestelde personen blijft zeggen mastaka en soemping. De lemespisan woorden worden dus met die benaming alleen juist gekarakterizeerd als men 't woord lemes hier in zijn ruimeren zin opvat, nl. wellevend, niet ongemanierd.

't Aantal woorden waarvan lemeswoorden bestaan, is in verhouding tot de lemespisanwoorden klein en in 't algemeen gering. Bv. Hoeloe met lp. mastaka heeft geen l. Boven werd de voorstelling gegeven, alsof 't gebruik van l. woorden nà dat van lp. woorden in zwang is gekomen, Men zou daartegenover de voorstelling kunnen plaatsen dat zich met de ontwikkeling van 't lemes-spreken de l. p. woorden hebben afgescheiden van de overige l. woorden, waartoe zij eerst behoorden. Daartegen pleit dat 't gebruik der l. woorden lang niet zoo vast en algemeen is als van l.p. woorden en zij veel minder talrijk zijn. Echte Soendasche vervangwoorden vindt men vooral onder de l. p. woorden. De overgang van l. woord waarvan 't gebruik op konventie berust tot l. p. woord dat 't objekt waarop 't slaat, afscheidt van den grooten hoop, zou ongerijmd wezen. 't Zou trouwens in strijd zijn met 't karakter dat 't lemes spreken nog heden ten dage heeft. Men kan dagelijks waarnemen dat de l. p. woorden veel meer spreken tot 't volk dan de l. woorden. 't Is voor een Soendanees heel natuurlijk zich van een hoog personnage alles anders en mooier voor te stellen dan van zichzelve. Er is werkelijk een drang om l.p. woorden te gebruiken. Nederig is hij, vreesachtig maar ook boersch, zonder etiquette. L. woorden leert hij gebruiken door oefening. 't L. spreken is 't meest ontwikkeld in de hoogere standen. Merk op by, hoe iemand in een afgelegen uithoek, die zelden met de buitenwereld in aanraking komt, zoo goed als geen l. woorden gebruikt, wel l. p. woorden, hoewel weinig omdat zijn woordenschat natuurlijk zeer beperkt is; hij heeft zelden aanleiding l. p. woorden te gebruiken. Dit alles verklaart ook waarom er in 't gebruik der I. woorden plaatselijk zooveel verschil is.

Een bevestiging van 't bovenstaande kan men zien in 't feit dat er naast l.p. ook nog de zg. sedeng woorden bestaan. Sedeng beteekent middelmatig. Deze sedengwoorden zou men l.p. woorden kunnen noemen van lageren rang. Ze hebben 't zelfde doel, nl. te onderscheiden, te stellen boven 't geen waarmee wordt vergeleken, maar op minder hoog voetstuk dan 't met l.p. woorden genoemde.

Zij kunnen dus ook in 't kasar worden gebruikt. 't Aantal echte sedeng woorden is zeer gering. Bv. Van datang bestaat er geen, wel van hoeloe, nl. sirah. Er heeft een soort wisselwerking plaats gehad tusschen l.p. en l. Kan men 't nog dagelijks toenemend gebruik van 1. woorden beschouwen als middellijk door 't Lp. te zijn veroorzaakt, deze ontwikkeling van 't lemes spreken leidde er toe dat men meer wilde gaan nuanceeren, 't welk niet doeltreffender kon worden uitgedrukt dan door een schifting van de l.p. woorden in hooge en lage. Men schoof als 't ware tusschen 't onderscheidende l.p. en niet-onderscheidende ks. een woord in dat zwakjes onderscheidde. De woorden tot die tusschenkategorie behoorende, noemt men wel panengah - in 't midden, 't midden houdende. Feitelijk vervullen zij dezelfde funktie en zijn zij slechts een aanvulling van de sedeng (s) woorden. Ook deze panengah woorden zijn weinig talrijk (seuweu enz.). 't Juiste gebruik dezer s. woorden (om ze onder één hoofd samen te vatten) is voor den vreemdeling zeer moeilijk te vatten en lijkt daarom soms willekeurig, 't Is onderscheidend; éénmaal op dien weg, moet men voorzichtig zijn niet te weinig eer te geven.

Deze aanduidingen van k. (kasar), l. (lēmēs), l.p. (lēmēs pisan) en s. (sēdēng) woorden, waren noodig om 't onderscheid in de vervangwoorden in 't licht te stellen. 't Zijn echter benamingen die niet algemeen gangbaar zijn en waaraan verschillende beteekenis wordt gehecht. Ik geef ze gaarne voor beter. De Soendanees noemt vaak lēmēs alle woorden welke hij niet-kasar sprekende moet gebruiken en onderscheidt dan de l. van de l.p. woorden door ze te noemen adab — nederig, beleefd. Panēngah heeten dikwijls de boven als l. gekenschetste woorden. Doch niet deze houden 't midden tusschen k. en l.p., dat zijn de s. woorden.

De l.p., s. en l. woorden duiden alle op een meer dan gewoon beleefd spreken. Omgekeerd kan men ook zeer grof zijn, bv. als men boos is, iemand uitscheldt of zijn minachting wil toonen. De dan gebezigde, aan dien toon eigen woorden heeten kasar pisan (k.p.) en beoogen dus 't tegenovergestelde der l.p., s. en l. woorden. De meeste dezer k.p. woorden zijn bepaald scheldwoorden. De woordenlijst is in dit opzicht zeer onvolledig.

II.

De schat aan vervangwoorden (d. z. alle die woorden welke voor kasarwoorden van gelijke beteekenis in de plaats kunnen worden gesteld, dus l.p., l., s. en k.p. bij elkaar) is niet groot en 't aantal vervangwoorden van verschillende kasarwoorden zeer ongelijk. Weinig begrippen hebben de gansche serie k.p. — k. — l. — s. — l.p. Er zijn woorden waarvan een k. en een l. bestaan; anderen hebben daarnaast nog een l.p. enz. Allerlei kombinaties zijn mogelijk. Maar in verband met wat boven gezegd werd over 't meestsprekende van l.p. woorden en hun betrekkelijke talrijkheid, is 't duidelijk dat 't meest voorkomt een woord dat in kasar en lemes wordt gebezigd — en naar Javaansch voorbeeld k.l. (kasar-lemes) kan worden genoemd — met een l.p. ernevens.

Evenals in 't Javaansch waarnan de meeste zijn ontleend, kunnen de vervangwoorden 1e geheel andere woorden zijn dan 't k. woord of 2° vervormingen, zoodat men van een lemes vorm van een woord kan spreken. Op 't eerste gezicht lijkt 't of men bij dat ontleenen aan 't Javaansch ter voorziening in de behoefte aan vervangwoorden (vormen) zeer willekeurig is te werk gegaan. Echter ligt 't tijdperk waarin 't Javaansch grooten invloed kon uitoefenen op 't Soendaasch, reeds geruimen tijd achter ons. De waardeering van woorden wordt in verloop van tijd lager, de begeerte steeds fraaier te spreken, drukt de woorden omlaag, by, van KN tot Ng. In 't algemeen kan men dus wel zeggen dat in den tijd toen 't meest Javaansche woorden in 't Soendaasch werden overgenomen om den schat aan vervangwoorden te verrijken, deze tot een gelijke of hoogere taalsoort behoorden dan in 't hedendaagsch Javaansch. Er zijn echter enkele woorden die in 't Javaansch tot een hoogere taalsoort behooren dan in 't Soendaasch.

Tegenwoordig is de invloed door 't Javaansch op 't Soendaasch uitgeoefend zeer gering, zelfs hernemen echt-Soendasche woorden en afleidingen hun rechten op de door een vroeger geslacht gebruikte Javaansche. De verder-ontwikkeling van 't lemes steunt nu niet langer op die der taalsoorten in 't Javaansch, zij is eigen banen ingeslagen.

't Blijve aan bevoegden overgelaten na te gaan hoe vroeger 't overnemen van vervangwoorden uit 't Javaansch is geschied. Ook ligt 't buiten mijn vermogen uit te maken in hoeverre van overnemen mag gesproken worden. In 't onderstaande wordt alleen naast elkaar gesteld de plaats die een woord inneemt in 't hedendaagsch Javaansch en 't hedendaagsch Soendaasch.

Javaansche kråmå woorden of vormen vindt men in 't Soendaasch terng gewoonlijk als L, maar ook als L.P. Zoo komen de JAV. KR. $Kr_{\cdot} = L$ woorden lepen of lelepen, isteri, sepoch, tilar, goemoedjeng, sadereq, rasoeqqan, alle zonder K.I., kalpika voor ring daargelaten, overeen met de soend. L.P. woorden lele pen $Kr_* = Lp_*$ - ring, istěri of estěri - vrouwelijk, vrouw, sěpoch oud (van jaren), tilar - achterblijven, goemoedjeng - lachen (ook geluidloos), saderek - broer of zuster, verwante, raksoekan - baadje, jas. - Jav. Kr. serat - brief (zonder K.I.) is in Soend. l.p. maar ook l., sindjang is met gewijzigde beteekenis l.p. v. samping-saroeng, manah is in 't Soendaasch zeer hoog l.p. - hart, gemoed, hooger dan galih; oeninga dat in sommige streken l. is, wordt gewoonlijk als l.p. - weten, kennen gebruikt. - JAV. KR. engët is daarentegen in soend. K. ingët Kr. = k.- in herinnering hebben, indachtig zijn. JAV. KR. woelan is sound, K. boelan — maand; ook toempak koeda — te paard is in sound, K. - JAV. KR. sirah is in sound. s. sirah - hoofd. Kr. = s.De JAV. K.I. woorden die ook in 't soendaasch gebruikt worden, zijn gewoonlijk L.P., ook wel s., wat te begrijpen is. Voorbeelden K.L = Lp.van dit laatste zijn : Sare - Soend. sare, s. van slapen, dahar K.I. = 8. - Soend. dahar, s. van eten. - JAV. K.I. mijos is echter in 't SOENDAASCH slechts L. - uitgaan, vertrekken, op weg gaan. Pri-K.L = L

Lp. = Kr. | 5 s Lp. = KL | 5 s Lp. = KN.

K.I. = k.l.

K.I. pindah — verhuizen is in soend. K.I.

Als L.P. doen dienst, behalve woorden die in 't Javaansch K.I. en Kr. zijn, zeer vele k.N. woorden: njandak (tjandak) — grijpen, opnemen; ngawajoeh (wajoeh) — meer dan één vrouw hebben, een 2de, 3de, 4de vrouw nemen; koreng — zweer, uitslag; langse — Soend. lalangse, gordijn, draperie; wëlas — medelijdend, deernis hebben; kiwa — links; tëngën — rechts; kawalon — stief (kind bv.); pilëg — verkouden; pangkon — schoot; ngalamar (lamar) — aanzoek doen om de hand van een meisje; asih — liefhebben; ampëg — asthma, aamborstig; sëdëp — behagen hebben in, lusten, behagenwekkend; soegih — rijk; woedël — Soend. oedël, navel; kaloeron — een miskraam hebben; ngadëg — recht overeind staan (gezegd van de lichaamshouding; in algemeenen zin k.l.); loengsoer —

badi is K.L., in l. dikwijls door pribados vervangen (zelf), ook

afdalen, afstijgen; soesoer — tabakspruim (ook l.); ngalih verhuizen, van plaats veranderen; latar - voor- en zij-erf; goegah - opstaan, ontwaken.

Veelal is 't JAV. K.N. gelijk aan 't soendasche L.P., ofschoon er een K.I. woord bestaat. Bv. Poetoe - kleinkind: těkěn - Soend. tětěkěn, wandelstok; ngamboeng — kussen, rniken, opsnuiven; nangis - weenen; karinget - zweet, zweeten; oembel snot; lambe - lip; ramboet - hoofdhaar; afleidingen van tangan, op zichzelf in 't Soendaasch niet gebruikelijk, nanganan slaan en panangan - hand; bantal (Tjiandjoer) - hoofdkussen.

De vertalingen betreffen de Soendasche woorden. Ook K. N. in 't JAVAANSCH en L.P. in 't Soendaasch, maar met afwijkende beteekenis zijn: Jav. Tangkepan of Tangkeban, wat op elkaar sluit -Soend. Tangkëpan, (specisal) kopje en schoteltje; Java këmbën, borstdoek - Soend. kěkěmběn, slendang: Jav. lěmar, offer waarin sirih is - Soend, ngalemar, sirih kauwen; Jav. meper, stomp maken. - Soend. *meper, tanden vijlen; Jav. saoer, mondeling antwoord - Soend. njaoer, spreken, zeggen en roepen, ontbieden; Jav. tandang, in de weer komen (om te helpen) -Soend. pitandang, halp; Jav. Kětjěr, vocht dat men door persing uit laat druppelen - Soend, Këtjër, oogdruppel; Jav. toedoeng, soort zonnehoed en oogklep - Soend, toedoeng, zonnehoed.

Zelfs zijn er woorden, in 't Javaansch ngoko, in 't soendaasch L. P., l.p. = Ng. bv. eling - in herinnering hebben, indachtig zijn; wareg - verzadigd, zad; lali - vergeten; moelih - naar huis gaan; anom jong (van jaren), ook 1; nganggo - zich kleeden, gekleed, ook l.

Gelijk gezegd, zijn de soendasche L. woorden voor 't grootste deel L. = Kr. | onder: Koeping - oor; sosi - sleutel; nanging - maar, doch; enggal, - snel, spoedig; njimpën - plaatsen, bergen; sanggëm - op zich nemen; wangkid - grens; wangi - geurig, welriekend; Jav. nonton - Soend. nongton, toeschouwen; bodjoechtgenoote (in 't Soend. uitsluitend van de vrouw gezegd); parëk — dichtbij; němbe — pas, eerst; sangoe — leeftocht; nalika - tijdens (verleden tijd); taboeh - klokke....

Soend. doengkap of dongkap is l. van datang - gekomen; srangenge wordt wel eens als l. van panonpowe - zon(licht) gebruikt; voor njaho - weten, kennen zegt men in l. terang; in Tjiandjoer is no eroet l.v. ngiring - volgen.

L = Ng.

Ook komen wel Jav. No. woorden met soend. L. woorden overeen: Woe woeh — vermeerderen; poengkoer — achter; sepi — ledig; wengi — nacht; Jav. leren — Soend. liren, ophouden, uitscheiden; abot — zwaar; liron in werkwoordsvormen als ngaliron (keun) — ruilen en verwisselen; Jav. sasi — Soend. sasih, maand; in Tjiandjoer weroeh — weten, kennen; een enkel maal marga in plaats van margi met gewijzigde beteekenis, beide in Soend. l. van sawab — reden, om reden dat. Toenggang koeda — te paard is in Soend. ook l.

JAV. K.N. koentji is in sound. slechts K. - sleutel.

s. = Kr. | 5 s s. = KL | 2 s s. = KN. Sepeng woorden, welke in 't Javaansch kr. of k.i. zijn, werden reeds vermeld. Jav. k.n. saoer — mondeling antwoord, is in Soend. s. als zelfst. nw. gebruikt: zeggen (saoerna). k.n. seneng is in Soend. s. van beuki-lusten (ook van resep — behagen vinden in?) — Jav. ng. ngroengoe is soend. s. ngaroengoe — hooren.

s. = Ng.

 $KD_{\cdot} = 1$

Ook zijn er woorden in 't JAVAANSCH K.D., die in 't SOENDAASCH algemeen gangbaar zijn als l. of l.p.; L. zijn: Roepi — (verschijnings) vorm; këm pël — bijeen, vergaderd; nami — naam; wantoen — durven; bentën — verschil, verschillen; midangët — hooren; taros — gw. van vragen, informeeren; paos — lang in sapapaosna l. van sapapandjangna — al den tijd; 't gebruik van paos alleen is zeldzamer; Soend. përtjados — Jav. pratjados of prëtjados — gelooven, zou men lëmës doesoen kunnen noemen, evenals manantën — Jav. K.D. minantën — misschien, wellicht, welke beide vormen men plaatselijk hoort (resp. Soekapoera en Tjiandjoer), doch vooralsnog afgekeurd worden. Als L.P. wordt gebruikt Jav. K.D. padjëng — zonnescherm, oedëng — hoofddoek, waos — tand; als sëpëne, sëpah — oud

KD. = lp. KD. = s.

van jaren.

Ontleening aan 't Javaansch van vervangwoorden kan ook door den leek worden vastgesteld waar samentrekking van klinkers heeft plaats gehad, bv. wanneer 't suffix an met den eindklinker van 't stamwoord is samengetrokken, wat in 't Soendaasch niet geschiedt. Woorden als kaloeron, kawalon, mangkon, liron, ngimpen enz. zijn Javaansch, al hebben zij weder als stam gediend om werkwoordsvormen van te maken: ngalironkeun enz. — Zoo is ook karëp Javaansch; 't Soend. zou luiden ka-arëp. Een overeenkomst van een Kr. met een l.(l.p.)woord, terwijl 't le een vervorming is van een Ng. woord en in 't Soendaasch 't kasar een geheel ander woord, maakt een ontleend zijn waarschijnlijk. En zoo is er meer. Doch dat alles is hier minder op zijn plaats. Alleen zij nog de

aandacht gevestigd op die woorden die in 't Soendaasch tot een verkeerden stam worden teruggebracht, bv. mijos tot pijos, mědal tot pědal, moelih tot poelih, namboet tot tamboet en die dus zeker overgenomen zijn.

Wat betreft de l. woorden die een vervorming zijn van k. woorden, hierbij valt tweëerlei te onderscheiden: l. verandering van klinker en 2. verandering van uitgang. De op de eerste wijze gevormde woorden kunnen in een aantal kategoriëen worden verdeeld:

a. Verandering van a in de laatste lettergreep in i, wanneer 't woord op a(ah) uitgaat: oepama, oepami — indien; atawa, oetawi (= 't meer gebruikelijke atanapi) — of; oetama, oetami, — voortreffelijk; tjoba, tjobi — gw. van beproeven; roepa, roepi — (verschijnings) vorm; djaga, djagi — gw. van waken; tampa, tampi — gw. van ontvangen; moega, moegi — moge; (ka) djaba, (ka) djawi — uitgezonderd; prajoga, prajogi — passend; warna, warni — kleur (warni is ook l. v. roepa); djēlēma of djalma, djalmi (zelden) — mensch.

Verscheidene zulke Kr. vormen worden in 't Soendaasch in l. gebruikt, terwijl 't k. een geheel ander woord is, bv. lami l. van lila — lang, tijdsduur; margi l. van (koe) sawab — reden, om reden dat; sami l. van saroewa — gelijk en van pada — gelijkelijk, allen; nami l. van ngaran — naam; manawi l. van soegan en palangsijang — misschien, wellicht; noe mawi is l. van noe matak — de reden dat, dat is de reden.

Voor zoover mij bekend, komen niet voor in 't Javaansch: manil. van mana — een tusschenwerpsel, nadruk leggende op 't volgende woord, als nja, doch met verbazing; tambih l. van tambah — toegenomen, vermeerderd; bawi l. van bawa in bawiraos l. van bawarasa — gevoelen, meening, oordeel; sajagi l. van sajaga — zonder dat er iets aan hapert; wargi l. p.! van warga (koelawarga) — verwante. Haksami is l. vergiffenis: 't Jav. wb. noemt een K. W. haksama, in Soend. onbekend.

b. Verandering van oe in de laatste lettergreep in a, wanneer de voorlaatste lettergreep een & heeft: tëpoeng, tëpang — te samen getroffen, elkaar ontmoeten; sëboet, sëbat — gw. van uitspreken, vermelden. Niet in 't Jav.: tëroes, tëras — doorgaande, doorgaan; rëmpoeg, rëmpag — eens van zin, 't eens zijn.

Van sepoch l.p. — oud van jaren wordt een sepah s. gemaakt. Als in 't Jav. is etang l. van itoeng — gw. van rekenen.

- c. Verandering van oe in de voorlaatste lettergreep in ë, wanneer de laatste lettergreep een a heeft, bv. soerat, sërat (l. en lp.)—brief; roeksak, rësak—bedorven, vernield; sësah l. van soesah is, meen ik, in 't Jav. een onbekende vorm.
- d. Verandering van oe in de laatste en voorlaatste lettergreep beide in ž: koempoel, këmpël — vergaderd, bijeen; soewoeng, sëwëng — ledig; poengkoer, pëngkër — achter, kan hier ook toe gerekend worden, daar pëngkër als sierlijker dan poengkoer beschouwd wordt.
- c. Verandering van oe in de laatste lettergreep, wanneer ook de voorlaatste een oe heeft, in a, terwijl de oe der voorlaatste lettergreep in é verandert: loepoet, lépat mis; tjoekoep, tjekap ruim voldoende, welgesteld; koedoe, kédah moeten; moenggoeh (zelden, gewoonlijk ari), mënggah wat betreft.

Ook lenggah is op dezelfde wijze gevormd van loenggoch. In 't Soend, wijken de beteekenissen echter uiteen.

f. Verandering van oe in de voorlaatste lettergreep in i, wanneer de laatste lettergreep een a heeft: loembrah, limbrah — gewoon, algemeen; moerah, mirah — goedkoop; boengah, bingah — blijde, verheugd; koerang, kirang — te min zijn, afgenomen, ontbreken; koewat, kijat — sterk, krachtig, met weerstandsvermogen; toelad, tilad — gw. van een voorbeeld, dat men zich gesteld heeft, navolgen.

Miwah wordt in brieven wel gebruikt, moewah is in Soend. onbekend.

Andere klinkerverandering kent men in 't Soendaasch niet. De hiervermelde 1. vormingen komen overeen met Jav. (Kr. + KD.). Zelfs de meeste zoo gevormde 1. woorden bestaan ook in 't Jav.; alleen onder a, b en e komen specifiek-Soend. woorden voor, 't aantal is slechts bij a van eenige beteekenis. Moge dus de 1. vorming door klinkerverandering al niet oorspronkelijk Soendaasch zijn, die weinige door den Soendanees zelfstandig gemaakte 1. woorden toonen toch dat 'tgeen den Javaan als verfraaiing in de ooren klinkt, ook

op den Soendanees dien indruk maakt. Mede uit andere verschijnselen is de waardeering der klinkers te benaderen. Open o en ø klinken 't grofst, øn en oe minder, ø en i 't fijnst. Ten aanzien van ø zou men dat opmaken uit woorden als sesah, in 't Jav. onbekend, kem pël en se weng, in 't Jav. slechts KD.; dat i als fijne klank geliefd is, blijkt nog hieruit, dat men de l. woorden dong kap en tjëkap nog mooier tracht te maken door te zeggen dong kip en tjëkip. Oorspronkelijk eigen aan Tjiandjoer, de groote fabriek van nieuwe maaksels, verbreiden deze woorden zich meer en meer. Misschien kunnen er nog wel eenige aan worden toegevoegd. Van se moe wordt wel een se mi gemaakt.

Later zal nader besproken worden, hoe men met 't gebruik van vervangwoorden zeer vrij te werk gaat en ook in l. vaak k. woorden bezigt waarvan l. woorden bestaan. Tot de woorden die men echter 't gereedelijkst vervangt, lemes sprekende, behooren die met open o en o als: boga, njaho, hese, hees. Dit is evenwel geen wet van Meden en Perzen, hojong is l.p. v. hajang.

De 2° wijze van lemesvorming geschiedt door verandering van den uitgang:

a. Verandering van den nitgang in 'n tën: kira, kintën — naar gissing; hampoera, hampoentën — vergiffenis;

sore, sonten - avond:

karana, karantën - want (zelden gebruikt);

beda, bentěn - verschil, verschillen:

mananien wordt plaatselijk gezegd (Tjiandjoer) in plaats van manawi l. v. soegan, palangsijang — 't weinig gebruikte manawa — misschien, wellicht.

Speciaal Soendaasch zijn: njana, njantën (plaatselijk) — vermoeden; soemawonna, soemawontën — hoeveel te meer;

saniskara, saniskantën - al, alles, wat bij elkaar hoort.

sinari, sinantën in sisinarieun, sisinantëneun — hoogst zelden, met lange tusschenpoozen;

soepaja, soepanten (naast soepados) — opdat;

aja, anten (plaatselijk) — er is, er zijn, (aanwezig) zijn;

pěrtjaja, pěrtjantěn - gelooven;

oepama, oepanten (naast oepami) - indien;

badami, badanten - beraadslagen.

De Kr. vormen dinten en kantenan worden gebruikt als l. van powe — dag en poegoeh — zeker, gewis.

b. Verandering van den uitgang in os, dos en jos: harti, hartos — beteekenis, zin, begrip; ati-ati, atos-atos — wakker, op zijn hoede zijn; pati, patos, zeer, bizonder; ganti, gentos of gantos — 't geen voor iets anders in de plaats komt.

dangdan, dangdos — gereed, uitgerust;
prihatin, prihatos — leed; batin, batos (zelden) — 't inwendige;
kawatir (hawatir), hawatos (kawatos) — beducht, beduchtheidwekkend;
watja (batja), waos — gw. van lezen;
waspada, waspaos — helder, helder uitzicht hebbende;
tjarita, tjarios — verhaal;
rasa, raos — smaak, gevoel (ook l.p.), gevoelen (subst);
adji, aos — gw. van den Koran lezen (l.p.);
soepaja, soepados (naast soepanten) — opdat;
pertjaja, pertjados (Soekapoera), dit heeft echter geen burgerrecht.
Baktos komt een enkel maal voor als l. van bakti — huldeblijk;

Baktos komt een enkel maal voor als l. van bakti — huldeblijk; boepatos als l. van bopati (of boepati), ook zelden gebruikt — Regent; jaktos is l. van jakti = 't veel meer gebruikelijke ënja — waar, werkelijk; wartos, Kr. in de 2º macht van warti-warta, is l. van bedja — bericht, terwijl warta weinig gebruikt wordt; antos (Kr. van anti) is l. gw. van dago, gw. van wachten, anti is onbekend; pangaos (Kr. van pangadji) is overgegaan als l. van harga — waarde, prijs; kados (Kr. van kaja is l. van tjara — zooals, op de manier van (in vragende zinnen); artos is l. van doewit — geld, waarvoor wel eens arta gezegd wordt, artos wordt door 't Jav. wb. en Walbehm-Taalsoorten in 't Jav. niet opgegeven; waos is l.p. van hoentoe — tand, wadja is onbekend.

taros (KD. van tari) is l. gw. van tanja — gw. van vragen, informeeren, tari is onbekend.

't Soendaasch kent bovendien nog:
sapěrti, sapěrtos — zooals, bijvoorbeeld; pribadi, pribados — zelf;
kawas, kaos — 't schijnt wel alsof;
tangtoe, tangtos — zeker, bepaald;
pěrmisi, pěrmijos — vergunning;
pariksa, parijos — gw. van onderzoeken;

c. Verandering van den uitgang in 'n toen: wani, wantoen — durven; kirim, kintoen — gw. van zenden; kari = 't meer gebruikelijke tinggal, kantoen — achterblijven, overblijven. bawa, bantoen — gw. van brengen; dit laatste is in 't Javaansch onbekend.

d. Verandering van den uitgang in ĕl of il: oeni, oengĕl—geluid, luid (v.e. brief);

tanggoeng, tanggěl - gw. van instaan voor:

roegėl, l. v. roegi is specifiek-Soendaasch. Gampang, gampil — gemakkelijk.

e. Verandering van den uitgang in wis:

antara, antawis — tusschenruimte; (sa) watara, (sa) watawis — ongeveer; pĕrkara (prakara, palakara), pĕrkawis (prakawis) — zaak; katara, katawis — zichtbaar, te zien, merkbaar.

Tawis is l. en lp. van tauda — teeken (tara onbekend), awis is l. van tjarang — zelden, zeldzaam.

f. Verandering van den uitgang in djeng:

boeroe, boedjeng - gw. van najagen, nastreven;

arēp, adjēng in ngarēp-ngarēp, ngadjēng-ngadjēng — al maar hopen;

padjoe, padjeng — gw. van voorwaarts gaan;

pajoe, padjeng - gewild, goed van de hand gaande;

pajoeng, padjeng l.p. - zonnescherm;

waloeja, wiloedjeng — welvarend; dit laatste is echter gewoonlijk l.p. van salamet of tjageur.

Ladjėng is l. van toeloej — vervolgens, zijn weg vervolgen; ladjoe is zeldzaam; goemoedjėng is l.p. van seuri — lachen, goemoejoe of goejoe zijn onbekend.

- g. Verandering van den uitgang in 'm b ë ng: pa*lang*, pa*mbëng* — gw. van over dwars liggen (staan).
- h. Verandering van den uitgang in b en en en : adoe, aben gw. van zich of iets met elkaar meten, wedden, dobbelen; akoe, angken gw. van erkennen, bekennen.

De hier gegeven l. vormen staan niet altijd precies gelijk met de k. grondvormen. Zij worden dikwijls ook gebruikt als l. bij andere woorden. Zie de Woordenlijst.

Ik heb me in 't bovenstaande beperkt tot de vermelding van

die Kr. vormingen waarvan ook 't Soendaasch representanten heeft, terwijl daar tevens de grondvormen in gebruik zijn als k. 't Javaansch kent er echter nog verscheidene meer. Vele zulke Kr. vormen hebben hnn weg gevonden naar 't Soendaasch als l. (of l.p.) bij geheel andere k. woorden. Voor den Soendanees staan zulke Kr. vormen gelijk met l. woorden, die geen vervormingen van k. origineelen zijn; zij zijn daarom bij de lemesvormingen niet opgenomen.

't Aantal specifiek-Soendasche l. vormen is bij deze 2de wijze van lëmës vorming betrekkelijk groot. Zij schijnt meer in den smaak te vallen dan de l. vorming door verandering van klinker; in 't bizonder

de uitgang 'n ten is geliefd.

Als een 3de wijze van l. vorming zou nog genoemd kunnen worden, verandering van den aanvangs-aksara ba in sa: barëng — sarëng — tegelijkertijd; bangët — sangët — zeer, beide ook Jav. en 't voorvoegsel ra, waarmee l.p. woorden gevormd zijn: raka, rai.

Zonderling is de l.p. vorm angkeng van tjangkeng — lendenen. Afkapping is anders de gewone wijze van sneller te spreken, daar samentrekken als in 't Javaansch niet plaats heeft.

Een ander geval dat, zoover mij bekend, op zichzelf staat, is dat ngimpen l.p. is van ngimpi — droomen!

Opmerking verdienen nog de volgende woorden:

Tamparaos k, tampiraos 1 — niet aangenaam aangedaan, waarbij 't k. woord half k. half l. is. Daarentegen zegt men bawarasa, bawiraos — meening, gevoelen.

Nikah en kawin zijn beide vreemde woorden, 't eerste is l.p. (soms l.) van 't tweede.

Ningal en ningali worden in dezelfde beteekenis gebruikt, 't eerste als l, 't tweede als l.p. van nendjo — zien.

Ninggal — achterlaten is k.l.; in de overdrachtelijke beteekenis esterven" s.; hier verandert dus met de beteekenis de waarde van 't woord.

Salse is 't eenige, mij bekende l. woord, aan 't Maleisch ontleend. Ngawitan is l. van mimiti — beginnen.

Van eigennamen bestaan in 't Soendaasch geen l. vormen of woorden.

Ten aanzien van de vervangwoorden, die geheel zelfstandige woorden zijn, kan men in de Woordenlijst zien dat de meeste ook in 't Javaansch voorkomen. De speciaal aan 't Soendaasch eigene vormen een minderheid en zijn hoofdzakelijk l.p. woorden De oempak basa zijn in de Woordenlijst niet opgenomen. 't Is mogelijk dat er eenige zijn die bij l.p. woorden behooren, ze zijn me niet bekend. Wil men, lemes sprekende, een oempak basa vervangen, dan zegt men ladjeng of iets dergelijks, doch noodig is dat niet.

Een oempak basa dient om den overgang tot een nieuwen toestand aan te duiden en komt dus meer te pas in verhalenden trant waar de tyrannie van 't lemes weinig gevoeld wordt — dan in gesprekken.

Wil men den overgang tot zekeren toestand aangeven, dan wordt de oempak basa geplaatst voor 't werkwoord dat dien toestand aanduidt; en in zoo'n geval lijkt 't in de vertaling alsof 't werkwoord de beweging aangaf: njëkël, vasthouden, këk njëkël, vast gaan houden, vastgrijpen. Men kan volstaan met de oempak basa zonder meer. In den imperatief is zij niet noodig. Secundair wordt 't toestand aangevend werkwoord ook wel gebruikt om den overgang aan te duiden, als de bedoeling uit 't zinsverband duidelijk blijkt: datang — gekomen, maar staat men bv. naar iemand uit te kijken en hij komt in 't gezicht, dan kan men roepen:

"Datang!" - Hij komt!"

Geplaatst voor een werkwoord dat een beweging weergeeft, als njokot, indit verandert de oembak basa aan de beteekenis niets, maar accentueert die alleen sterker. Ook hier kan de oempak basa alleen worden gebruikt.

Ш.

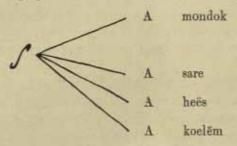
Bij de vaststelling der beteekenis van de termen kasar, lemes, lemes pisan, sedeng en kasar pisan werd 't eenvoudigste geval genomen dat er alleen sprake was van spreker en aangesprokene. In een gesprek kunnen echter drie personen gemoeid zijn: spreker, aangesprokene en derde persoon. Er zijn allerlei kombinaties mogelijk van de plaats die deze drie personen ten opzichte van elkaar innemen en daarmee van de woorden welke men gebruiken moet.

Voor een enkel woord moge dat hier nader worden toegelicht. Slapen is molor k.p., heës k, mondok l, sare s, koelëm l.p. In de schematische voorstelling hieronder is door schuine lijnen aangeduid de stelling die de aan de uiteinden geplaatste personen ten opzichte van elkaar innemen, de aan 't boveneind geplaatste staat hooger, die aan 't benedeneind lager. Hoe schuiner de lijn, 7° Volgr. V

hoe grooter de afstand. De appreciatie gaat natuurlijk uit van den spreker.

S. = spreker; A. = aangesprokene; D. = derde persoon.

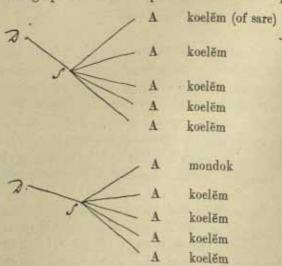
I. Er wordt gesproken over 't slapen van den spreker.

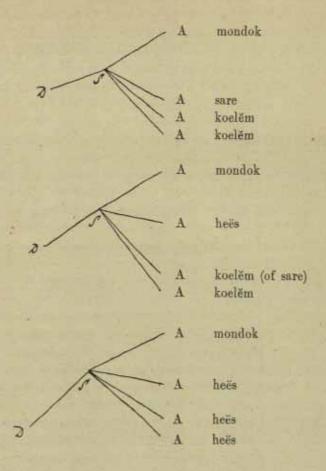

II. Er wordt gesproken van 't slapen van den aangesprokene.

III. Er wordt gesproken van 't slapen van den derden persoon.

Is er geen l., dan wordt 't k. woord ook voor l. gebruikt (k.l.); is er geen s., dan kan men wat omlaag gaan en 't k. gebruiken of wat omhoog naar 't l.p., naar omstandigheden.

De verhoudingen kunnen nog weer wat anders zijn, maar met behulp van 't bovenstaande zal men voor nog subtieler onderscheiden 't juiste woord wel kunnen bepalen. In twijfelachtige gevallen neemt de Soendanees wel zijn toevlucht tot neutrale woorden. Weifelt men bv. tusschen "djoeragan anoe tatjan datang" en "— tatjan soemping", dan kan men zeggen "tatjan aja".

Uit de schema's is ook op te maken dat wanneer bv. een magang spreekt over slapen van den distriktsschrijver tegen den Wadana als mondok, hij tot dien schrijver zelf dat slapen koelëm zal noemen. Zoo kan de taal die spreker tot den aangesprokene bezigt, verandering ondergaan door de komst van een derde, omdat spreker tusschen beide onderscheiden moet. Is er by, tusschen spreker en aangesprokene (A.) een verhouding als akang tot rai. Nu komt een derde (B.) op 't tooneel, die onder den rai staat in rang of leeftijd. Den spreker staan nu 2 wegen open: Tot den nieuweling ook rai te zeggen (zichzelf dus akang te noemen), maar dan moet hij A promoveeren tot by, gamparan en daarmee in verband zichzelf tegen A. niet langer akang, maar by, koering, of hij kan voor A. de oude betiteling behouden, maar dan B. een mindere geven en dien by, noemen poetra, zichzelf dus mamang (rama). Welk van beide wegen hij inslaat, hangt af van den afstand tusschen hem, A. en vooral B. Is die laatste groot, dan kan hij poetra zeggen; acht hij dat te aanmatigend, dan kiest hij den eersten weg. Door de nieuwe verhouding welke tusschen hen drieën is geschapen, wordt ook de woordenkeus anders. Noemt spreker B. rai en dus A. bv. gamparan en gaat B. een oogenblik later heen, dan kan spreker A. weer als rai betitelen en zijn woordenkeus daarnaar wijzigen.

De bedoeling met s. woorden is altijd fijne nuanceeringen te maken. In de volkstaal worden ze dan ook weinig gebruikt. Ze zijn vrijwel beperkt tot 't verkeer onder de hoogere klassen, die altijd gekuischter spreken en dan worden ze vooral gebruikt tegen en van minderen, tusschen welke en den spreker de afstand niet groot is. Tot of van boven ons staanden zijn ze minder gepast. Ze wijzen op een vriendelijke, welwillende houding. Een Regent bv. tot zijn Patih zegt: "Engkang Patih! dek sare didijen bae." Hij had ook heës of koelem kunnen gebruiken; 't eerste zou getuigen van te groote ongeneerdheid, dus weinig achting voor den Patih, met 't laatste zou hij den Patih veel te ver beneden zich stellen.

De in de Woordenlijst als k.p. opgegeven woorden zijn dat ten opzichte van den mensch. Vele ervan zijn gewoon k. of k.l., wanneer zij betrekking hebben op dieren. In dat geval is de regel dat er geen vervangwoorden van zijn. Toch hoort men wel bv. van 't eten van een paard in lemes neda zeggen, al wordt daardoor de taal geweld aangedaan. Velen keuren dit af; niettemin is te verwachten dat woorden als neda en maot van dieren gebruikt meer en meer zich zullen indringen. Dat men van dierlijke handelingen l.p. woorden zou gebruiken, laat zich moeilijk denken. Want zelfs wie zich tot zulke byzantinismen wilde laten vervoeren, zou in strijd komen met zichzelve en den verheven eigenaar van zoon dier feitelijk te kort doen. Wel bestaan er l.p. woorden van dier namen,

doch dat is iets anders. Men eert daarmee niet 't dier, doch slechts den eigenaar op dezelfde wijze als men bv. voor zijn kleedingstukken l.p. woorden gebruikt. Poentang is l.p. van koetoe — luis, nl. een luis op 't lichaam van een l.p. persoon (= een persoon die voor l.p. in aaumerking komt). Titihan is l.p. van koeda — paard, eig. rijdier. De benaming titihan is juist, zoolang 't dier rijdier van den l.p. persoon is. Een knol is dus ook titihan indien en zoolang hij door een l.p. persoon wordt bereden, net als bv. een spons, die 't gelaat van een aanzienlijke bestrijkt, kasaj is om 't volgend oogenblik over 't gelaat van zijn knecht gaande roeroe te heeten.

Als in de Woordenlijst plaats aanduidende woorden als l.p. zijn vermeld, wil dat zeggen dat men ze gebruiken moet om de plaats ten opzichte van een l.p. persoon aan te geven. Bv. Zijde van 't lichaam van een nanzienlijke is gedeng. Loopt men ter zijde van hem, dan is dat gedengeun, voor hem, pajoeneun, vooraan in een stoet gevolgd door den l.p. persoon, tipajoen; wijst men hem op 't landschap, zeggende bv. "links is de rivier," dan is dat beulah kiwa, ti kiwa (dus links van U) enz.

De l. vorm heeft dezelfde beteekenis als de k. grondvorm. Bij de vervangwoorden - niet vervormingen is dat niet altijd 't geval. Ook de l. vormen zoodra ze bij andere dan de eigen k. woorden worden gebruikt - wat nogal eens voorkomt - kunnen hiertoe gerekend worden. Dikwijls heeft 't l.p. of l. woord slechts on geveer dezelfde beteekenis als 't k. woord, bv. ningali l.p. (zien) van laladjo - toeschouwen; moendoet l.p. (eig. eischen) van menta verzoeken. Soms zijn 't woorden met andere beteekenis waaraan, als vervangwoord gebruikt, een engere of gewijzigde beteekenis wordt gegeven, ongeveer gelijk aan 't k. woord dat ze t. z. t. vervangen. Bv. ngeser k.l. is op zijde gaan, ook: op zijde doen gaan; ngeser l.p. is bepaaldelijk: verstooten van een vrouw. Emban is kindermeid van een aanzienlijke. Ngemban feitelijk: als kindermeid fungeeren, is l.p. van ngais - op de heup dragen (en dan 't kind van een aanzienlijke). Ngarendengankeuneig. een naast elkaar zittend paar doen zijn, is l.p. van ngawinkeun - in den echt verbinden, uithuwelijken. Mondok (van pondok kl. - tijdelijke woning, nachtverblijf) is l. van heës - slapen. Ook is wel een affeiding, samenstelling of grammatikale vorm van een k. woord in gebruik als l.p. of l. van een ander k. woord waarvan 't de beteekenis omschrijft of euphemistisch uitdrukt. Bv.

Kahampangan (van hampang k. — licht) en kabeuratan (v. beurat k. — zwaar) l.p. van kiih en ngising, eig. ontlicht en ontzwaard. Ngadoewit (van doewit k. — geld) is l. van meuli. Uit 't bovenstaande verklaart zich ook, dat eenzelfde woord l.p. of l. van verschillende kasarwoorden kan zijn. Bv. Njandak l.p. van njokot — grijpen is ook in gebruik als l.p. van mawa — medenemen, van njekël — vasthouden, van njabak — aanvatten, betasten. Dawoeh en timbalan kan naar omstandigheden eenvoudig een gezegde, een bericht, een mededeeling, een bevel of een oordeel zijn, altijd van een aanzienlijke. Een zelfde woord kan zelfs soms l., soms l.p. zijn, bv. lebet l. van djero — binnen; in de speciale beteekenis van Regents woning, eig. binnen de omheining daarvan, is 't l.p.

't Komt voor dat er voor één begrip twee l.p. woorden zijn waarvan of 't eene als sierlijker, mooier wordt beschouwd dan 't andere of hooger is, dus alleen van zeer aanzienlijken gezegd wordt. Hoe aanzienlijker de persoon tot wien men spreekt, hoe sierlijker ook de taal wordt gemaakt; 't is soms moeilijk te beslissen welke gedachte bij 't gebruik van zoo'n bijzonder l.p. woord voorzit: sierlijkheid of meerdere verheffing. Bv. Ngadahoepkeun is stadhuiswoord voor nikahkeun, maparin is zeker hooger dan masih, maar rawoch en soemping, oeninga en tingali zijn niet zoo gemakkelijk in te deelen, enz. Denkbaar is ook een k. en l. vorm (woord) van een l.p. woord; dit is 't geval met ng adeuheus - doemeuheus resp. k. en l. van zijn opwachting maken", op zichzelf een l.p. woord. - Van een k. en l. sedeng woord is misschien een voorbeeld: ngareungen s.k. - ngaroengoe s. l. — hooren. Ik hoorde nl. eens een adellijken magang vragen aan een bejaarden, welgestelden, burgerlijken hadji: Hebt Ge 't gehoord? Mang, kareungeu?, waarop de hadji antwoordde: "Ngaroengoe!" (Ja). 't Was van den magang zeer gepast, den ouden man met eenige onderscheiding te bejegenen en deze, zich te hoog achtende om "ngoeping" te zeggen, was ook van zijn kant beleefd door 't sěděngwoord in zijn lěměs vorm te bezigen. Misschien is ook pětjil I. van seuweu k, beide sedeng.

Evenals bij l.p. woorden, komt 't bij l. woorden voor dat er twee zijn met geen ander verschil dan dat 't eene voor sierlijker doorgaat dan 't andere, b.v. mid angët mooier dan ngoeping, beide l. van hooren. Naast bestaande k.l. woorden komt soms een nieuwe l. vorm of woord in gebruik waarvan dan 't te verwachten einde is dat 't k.l. woord tot k. zal worden gedegradeerd. Een ander gevolg van de verfijning bij 't lemes spreken is dat een l.p. woord ook als l. wordt gebruikt, als er geen ander vervangwoord bij de hand is. B.v. sangoe is l.p. van kedjo — bereide rijst. Maar ook zal men hooren: "Abdi teu gadoeh sangoe di rorompok!"; evenzoo pajoen l.p. en l. van hareup — voor, njërat l.p. en l. van noelis — schrijven, nawis l.p. en l. van nanda — teekenen e.a. 't Schijnt me toe dat dit gebruik zich uitbreidt.

Beleefdheid wordt met beleefdheid beantwoord. Stel dat spreker tot den aangesprokene spreekt op een wijze alsof deze iets boven hem staat. De aangesprokene zal dan niet antwoorden alsof de eerste spreker even veel beneden hem staat, maar hij zal van zichzelf iets nederiger zijn en den thans-aangesprokene iets hooger stellen, en men kan dus uit 't antwoord van iemand, vooral van een hoogere, opmaken of hij vindt dat jegens hem de juiste toon werd aangeslagen. Voor den lagere brengt de beleefdheid mede, liever in zijn nederigen toon te volharden en niet te toonen dat de hoogere hem c.q. kwetst, doch ook hier geldt: Een goed verstaander heeft maar een half woord noodig, en de taal is buigzaam genoeg om dit zeer kiesch te verstaan te geven.

Men gaat - er werd boven reeds op gewezen - bij 't gebruik van vervangwoorden zeer vrij te werk. Allen - van den hoogste tot den laagste - maken zich telkens en telkens, in woord en geschrift, schuldig aan 't verkeerd gebruiken van vervangwoorden. Men hoort iemand tegen een zelfden persoon in een zelfde gesprek dan eens 't k. woord, dan eens 't l. woord gebruiken, van woorden op personen betrekking hebbende even goed als bij onzijdige, zelfs in plaats van een l.p. een k. (k.l.) en toch geeft 't geheel een zeer bepaalden indruk. De Soendanees weet bij intuitie den juisten toon aan te slaan en de hoorder gevoelt wel of de spreker die nu en dan "boga" zegt in plaats van "gadoch", met opzet dat doet of uit onnauwkeurigheid. Geringe lieden hoort men zelfs wel tegen hoofden l.p. woorden van zichzelf gebruiken. Een koeli die op een vraag van den Wadana of hij een mes bezit, antwoordt: "Soemoehoen henteu, abdi teu kagoengan!" begaat een groote blunder en spreekt kasar (in nitgebreiden zin), wat men echter in zoo'n geval liever vergoelijkend doesoen - dorpsch, onwetend, noemt of

tjohag — ongemanierd, wat niet wegneemt dat men hem op zijn fout zal wijzen.

Men kan in 't algemeen zeggen dat 't gebruik van samengestelde of afgeleide vervangwoorden nog minder vast is dan van enkelvoudige. Hoë minder alledaagsch een samengesteld woord of afleiding is, hoe zeldzamer 't daarbij behoorende vervangwoord wordt gebruikt. Dat is de conclusie die men geneigd is uit 'tgeen men hoort te trekken, met dit voorbehoud dat ze slechts benaderend is.

In de Woordenlijst zijn slechts vermeld de grondwoorden of een enkele grammatikale vorm. Waar echter van een kasarwoord en zijn vervangwoorden afleidingen of samenstellingen zijn gevormd op verschillende wijze of wanneer van zeker k. woord één afleiding k. is, een andere l.p. enz., kortom als er afwijkingen zijn, zijn ook wel afleidingen en samenstellingen opgenomen. Volledig is 't echter zeker niet. Bv. Onder itoeng zal men behalve ngitoeng k. ngetang l. nog vinden itoengan k. = pa etangan l., omdat de afleidingen niet dezelfde zijn. Van gw. goeling is goegoeling k.l. — rolkussen (l.p. pepedek), pagoelingan daarentegen l.p. — slaapvertrek (k.l. enggon), beide zijn daarom vermeld. Doeloer is k.l., doeloer ipe echter l. enz.

Op bladzijde 387 is gezegd, dat l.p. woorden o.a. kunnen weergeven ten 1* handelingen door een l.p. persoon verricht, maar ook ten 2* handelingen door anderen ten opzichte van hem. Van een zelfde werkwoord kan dus zoon 1* en 2* l.p. bestaan. Bij 't 1* l.p. is dan 't subjekt de nanzienlijke, bij 't 2* l.p. 't objekt.

In 't algemeen is, in de Woordenlijst, bij de indeeling van woorden, uitgegaan van 't subjekt. Waar dit bij l.p. woorden niet 't geval is, is vóór 't woord een kruisje geplaatst. Bij intransitieve werkwoorden is 't l.p. of 't een of 't ander, b.v. 1° l.p. geubis — vallen, 2° l.p. * ngadeuheus — zijn opwachting maken. In 't laatste geval bestaat uitteraard geen k.

Maar bij transitieve werkwoorden wordt een betrekking geboren tusschen dengene die de handeling verricht en een ander persoon, hier zijn dus 2 l.p. woorden mogelijk Br. van geven is 't le l.p. maparin (De Regent geeft aan zijn bediende), 't 2° * hatoer of * ngahatoeran (De ondergeschikte geeft aan den Regent). Vaak kan men dit verschil tusschen 1° en 2° l.p. ook in de vertaling weergeven, bv. van geven: verleenen en aanbieden. Ook is soms uit de beteekenis van een grondwoord reeds op te maken of men met een

1° of 2° l.p. te doen heeft, bv. bij afleidingen van hatoer, sangga en soehoen. Niet altijd is er van een transitief werkwoord waarvan een 2° l.p. bestaat, ook een 1°, bv. *maras — scheren, *meuseul — masseeren, *ngaloewat — begraven. 't Lijdend voorwerp is hier de hoofdzaak; degene die de handeling verricht, treedt op den achtergrond.

Tengevolge van de beteekenis van den grammatikalen vorm, kan de onderlinge waardij van op een zelfde wijze gevormde afleidingen een andere zijn dan die der grondwoorden. Dat gelieve men bij raadpleging der Woordenlijst waar zooveel mogelijk alleen grondwoorden zijn vermeld, in aanmerking te nemen. Bv. Geneesmiddel is oebar k.l. landong l.p. Landong gebruikt een annzienlijke. Wie hem dat toedient, een bediende by, verricht dus de handeling *ngalandongan. Geeft die bediende bv. olie, dan is dat *ngalandongkeun minjak. Omgekeerd zal de aanzienlijke, zijn bediende medicijn gevende, ngoebaran, even goed als een mede bediende. - Kam is sisir k.l. pameres l.p. De bediende gebruikt voor zich een sisir, de meester een pameres. Iemand (be) kammen is njisiran k.l. * meresan l.p. * Meresan doet de aanzienlijke alleen, als hij zichzelf kamt; stel dat hij een ander kamde, dan zou dat zijn njisiran. Doch de bediende, zijn meester kammende: *meresan, zichzelf: njisiran. Keun als causatief suffix bewerkt een zelfde omdraaiing: Kangdjeng Dalemoeninga (weet), maar *ngoeninga keun ka kd. Dalem- (aan den Regent doen weten). Bij de plaats aanwijzende l.p. woorden is 't juist omgekeerd: Tani aja gedengeun radja, maar radja ngagedengkeun tani — de vorst doet den landman naast zich zitten.

Toeroepen als: Welkom, als't U belieft, 't is goed! e.d. kan men natuurlijk niet van zichzelf bezigen. Worden zulke woorden of uitdrukkingen in de Woordenlijst opgegeven als k., s., of l.p., dan wil dat dus zeggen dat men ze bezigt, als men iemand in kasar toespreekt of lemes, in welk laatste geval de toeroepen als slaande op den aangesprokene of s. of l.p. zullen zijn.

Wat de voornaam woord en betreft, maken de aan wij zende, betrekkelijke, vragende en onbepaalde geen onderscheid tusschen kasar en lemes pisan.

De bezittelijke zijn gelijk aan de persoonlijke, achter 't bepaalde woord geplaatst, bovendien voor de 3º persoon nog na. Ditzelfde na komt te pas om van sommige persoonlijke voornaamwoorden der 2° persoon, persoonlijke voornaamwoorden van de 3° persoon te maken.

Zooals te verwachten was is bij de persoonlijke voornaamwoorden de verscheidenheid zeer groot. Met deze toch worden de verhoudingen tusschen verschillende personen zeer scherp gepreciseerd. Men zou haast zeggen, voor 't gevoel van den Soendanees te scherp, want zeer dikwijls worden pers. vrnw.n. vermeden en omschrijvingen ervoor in de plaats gesteld. Dit alles, ook 't gebruik van elk vrnw. in 't bizonder, uitvoerig uit een te zetten, blijve overgelaten aan de wetenschap.

Hier wordt slechts, volledigheidshalve, een korte opsomming gegeven: Enkelvoud.

1^e Persoon: Aing — tot zichzelf sprekende, tot anderen zeer uit de hoogte.

Kami - deftig, uit de hoogte.

Dewek - ruw, naar omstandigheden gemeenzaam of grof.

Oerang - welwillend, uit de hoogte.

Koela, kaoela, djasadkaoela — stijf, tot gelijken of iets minderen.

Koering, djisimkoering - bescheiden.

Abdi, djisimabdi — zeer nederig, nog onderdaniger te maken met andere woorden en verlengstukken (abdi gamparan, abdi dampal gamparan, abdi dalëm enz.).

2º Persoon: Sija — zeer uit de hoogte, maar in 't gebruik minder beperkt dan "aing".

Silaing - welwillend, uit de hoogte.

Ilaing - 't zelfde, maar vriendelijker.

Maneh - vormelijk, uit de hoogte.

Andika - met eenige onderscheiding.

Sampejan - beleefd.

Adjengan - eerbiedig, op niet te grooten afstand.

Andjeun - zeer eerbiedig, maar koud.

Djoeragan - tot meerderen, gemoedelijk.

Gamparan — zeer eerbiedig, veronderstelt milde gevoelens. Onderdaniger te maken door verlenging (dampal, dalĕm enz.) op de manier als abdi.

3º Persoon: 't Minst gebruikt.

Manehna - vormelijk, uit de hoogte.

Manehannana - vormelijk, uit de hoogte.

Andjeunna - zeer eerbiedig, algemeen van l.p. personen.

Meervoud.

1º Persoon: Oerang sluit den aangesprokene in, niet gepast tot meerderen. Verder: koela, koering, abdi en samenstellingen.

2º Persoon: Als in 't enkelvoud. Bij sommige is meervoudsvorming mogelijk, doch niet noodzakelijk door invoeging van al of ar: Silalaing, ilalaing, maraneh, arandjeun (arandika?)

3e Persoon: 't Gebruik van den meervoudsvorm is hier regel:

maranehannana, arandjeunna.

't Reflexief voornaamwoord is manch; voor l.p. personen andjeun en kan alleen voor de 2e en 3e persoon gebruikt worden. In alle personen kan men zeggen awak of gewoonlijk en minder grof diri, van l.p. personen salira, al of niet gevolgd door 't bezittelijk voornaamwoord (in de 3e persoon na). Awak k.l., salira l.p. zijn de dagelijksche woorden voor lichaam.

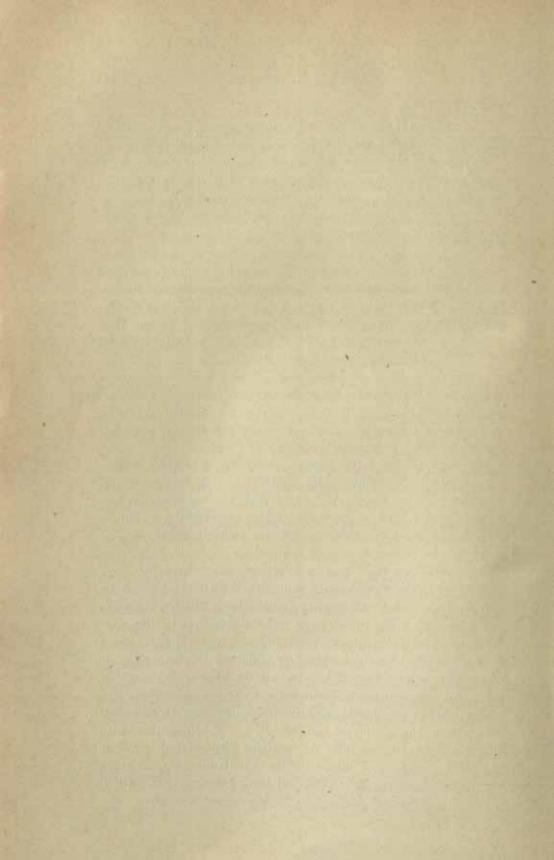
In gesprekken worden de voornaamwoorden zeer dikwijls vervangen door woorden die familiebetrekkingen aanduiden. Onder verwanten is dit regel, maar ook onder niet-verwanten bestaat 't gebruik; 't maakt 't gesprek minder stijf.

Wat familie-leden betreft, zullen gewoonlijk de woorden worden gebruikt die de werkelijke familie-verhouding aangeven. Is de verwantschap minder nauw, dan wordt vaak een algemeener woord bv. doeloer k.l. saderek l.p. gebruikt of een woord dat een minder verwijderden graad van bloedverwantschap aangeeft (kakang).

Onder niet-verwanten spreekt men elkaar als familie-leden aan, indien men elkaar reeds kent en in dezelfde maatschappelijke sfeer leeft, dus menaks tegen menaks, santana's tegen santana's enz. De leeftijd en de positie beslissen dan, welke ideëele bloedverwantschap men schept. De meest voorkomende verhoudingen zijn, in dit geval: vader tot zoon (voor grooten afstand), oudere tot jongere broer (voor kleineren afstand). Loopen de leeftijden veel uiteen en is de verhouding vader tot zoon te veel uit de hoogte, dan heet de oudste ook wel emang in plaats van akang.

Hoe hooger men gesteld is, hoe vrijmoediger men vreemden als familie-leden kan aanspreken. Lieden uit 't volk kan men zoo aanspreken als: Paman of Bibi, Aki of Nini, Bapa of Indoeng. 't Is vriendelijk, maar altijd uit de hoogte. Aki (Nini) zegt men tegen zeer oude menschen, Bapa (Indoeng) tegen jongere, Paman (Bibi)

is meer onderscheidend.

WOORDENLIJST.

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisau k. p.	Kasar k.
A Abdi Abdi-abdi Abën Aboes Abot Adëg ¹ Adi Adibeuteung	l. g. w. k. l. g. w. k. l. k. l.	Pers. en biz. vnw. 1° pers., zie Inleiding Zie Djělěma lentik Zie Adoe Zie Asoep Zie Beurat Zie Tangtoeng Zie aanteekening bij Padjik		
Adjal Adjang Adjěng Adjěngan Adji Adji	s. en l. k. g. w. g. w. k. k. l.	Zie Paeh en aanteekening Zelden gebruikt. Zie Eukeur Zie Arëp Pers. en biz. vnw. 2° pers., zie Inleiding Zelden gebruikt. Zie Harga Zie ook Sijeun, aanteekening		
Adoe	g. w.			Adoe Ngadoe
Adol Agĕm Agĕm Agĕng Aing Ais	g. w. l. p. g. w. l. enl. p. g. w. k. l.	Zie Ewe Zie Segoet Zelden gebruikt, Zie Pake Zie Gede en aanteekening Pers. en biz. vnw. 1° pers., zie Inleiding Pangais patoewangan, zie Adi- beuteung Teu aja 1., zie Euweuh		
Aki	k. l.		-	
Akoe	g. w.	Ngangkën vooral in den zin van bekennen		
Akoean Ali	k. l. k. l.			

¹ Adeg beteekent staan, opgericht zijn en is, evenals de afleidingen k.l. Slechts in de speciale

ı		- 11				
	WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sédéng s.	Lēmēs pisan 1. p.	Vertaling.
	A					
	Abdi Abdi-abdi					Dienaar Kleine luiden
ı	Aběn				To the Control	
I	Aboes Abot				Marin Marin	In —, Binnengaan Zwaar
	Aděg ¹ Adi	Adi			Rai, ook Raii	Jongere broer of zuster
۱	dibentenna	Adibeuteung		Doeloer	en Jaji	
I	narocateung	Authenteung		ipe	Pangais pa- toewangan	Ten opzichte v. d. man de adi zijner vrouw, t. o. v. d.
	Adjal					vrouw de adi haars mans Dood, gestorven
	Adjang Adjeng					Voor, om te, ten behoeve van
ı	Adjëngan Adji	N- 3"			N	n v 1 1
ì	The state of	Ngadji			Ngaos	Den Koran lezen, ook wel: — leeren lezen
١	Adji Adjrih					Waarde, prijs Beschroomd, met ontzag
ı	Adoe		Aběn			vervuld Kamp- Wed- (in samen-
l						stellingen)
I			Ngabĕn			Zich of iets met elkaar meten. wedden, dobbelen
	Adol Agem					Kranig v. voorkomen
Ì	Agēm Agēng					Groot, omvangrijk
	Aing Ais	Ngais			*Ngĕmban	
I		A Second			- Ivgemoan	dragen
ļ	1ja	Aja	Antěn (Buitenzorg)			Er is, er zijn, aanwezig zijn
	Aki	Aki Aki-aki			Ejang	Grootvader Grootvader zijn, zeeroud zijn
۱	Akoe	Ngakoe	Ngangkĕn			Erkennen (als), Bekennen, Rechten laten gelden op,
						Hartelijk zijn, Zich gast-
	Akoean	Akoean			Sareseh	vrij betoonen Gastvrij, voorkomend
	Ali	Ali	The sales		Lelepen of Tjingtjin	Vingerring

beteekenis: recht overeind staan (lichaamshonding) is ngadeg l.p.

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Alim Alih Aloes Amběk	l. g. w. k. (k. l.) k. l.	Zie Teu daek onder Daek Zie Pindah Rëdjag manah wordt alleen ge- zegd van een opkomenden toorn en sprekende v. d. derde persoon		Aloes
Ambeu Amboeng Ambrih Amĕng(an) Ampĕg	g. w. g. w. l. p. l. p.	Zie Amben en Tjijoem, Pangamboeng, zie Iroeng Zie Arah Zie Oelin Zie Mëngi		
Ampih Anak Andika Andjang Andjeun(na)	g. w. k. l. g. w.	Sa-anak-rabi, zie sarerea, onder rea Pers. en biz. vnw. 2° persoon. Zie Inleiding. Pangandika, zie Heueuh II Tjalik is ook wel l. p., maar dan minder hoog dan Linggih Pers. en biz. vnw. 2° (3°) persoon, zie Iuleiding		Ngampih
Andjeun Angěn	l. p. k. l.	Reflexief vnw., zie Maneh en Inleiding		
Anggěl	k. l.			
Anggeus Anggo Angkat Angkat Angkat Angkat	k. g. w. l. p. l. p. l. p. l. p.	Zie Geus Zie Dangdan, Pake en Rēsēp Zie Andjang Zie Ijang Zie Indit Zie Saba		
Angkat Angken Angkeng Angkeut Angloeh	l. p. g. w. l. p. l. p. g. w.	Zie Leumpang Zie Akoe Zie Tjangkeng Zie Gado Zie Gëring en Rasa		

	Kasar Lēmēs	Lēmēs	Sēdēng	Lēmēs pisan	
WOORD	k. L	Lemes	Sedeng 8.	Lemes pisan L p.	Vertaling.
Alim					Niet willen
Alih			200		AP 4 2 4
Aloes Amběk	Amběk	Sae		Bĕndoe of	Mooi, fraai
Amoek	Ambes			Rědjag	Boos, vertoornd; toorn
2 550				manah	
Ambeu	Ngambeu		-	Ngamboeng	Ruiken (transitief)
Amboeng			100		
Ambrih		STATE OF	5 5 5		
Aměng(an)			1000		Spelen (zich vermaken)
Ampěg					Aamborstigheid, aambor-
		200			stig zijn
Ampih Anak	Anak	Njimpën	Seuweu of	Pootes	Bergen, bewaren Kind (familiebetrekking)
AL LINE.	Allak		Pětjil	Locala	Kind (latimeocacaking)
Andika					
Andjang	Ngandjang		Tjalik	Angkat(ka),	Even aangaan, een kort
remojang	reganujang		Ljank	Linggih	bezoek brengen
Andjeun(na)					Zelf.
Andjeun					
Angěn	Angĕn			Manah	Onderborst, beneden dada
	- STORES		1		ter plaatse der onderste
	21 1024			12000	ribben
Anggĕl	Anggĕl	-	100	Kadjang mastaka	Hoofdkussen
100000				Bantal	
A ST SALE				(Tjiandjoer)	560
Anggeus			100	-	Gereed, klaar, voleindigd
Anggo Angkat					Even aangaan
Angkat	A L				Op weg gaan
Angkat					Vertrekken
Angkat	- N. 104				Er op uit gaan of zijn,
Angkat					ronddolen Loopen
Angken					Tracker
Angkeng			1 1		Lendenen, Heup
Angkent					Kin
Angloch	25 10 -		1 1 1		27
7º Volgr. V					A

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pîsan k. p.	Kasar k.
Anom Antara	l. en l. p.	Zie Ngora Zelden gebruikt. Zie Heuleut		Antara
Antara	the .	Service Services		0.0
Antara Antawis	k. 1.	't K. zelden gebruikt. Zie Kira Zie Heuleut en Antam		Antara
Antawis	1.	Zie Kim en Antara		
Antawis	1.(Builenzorg	Zie Aja		
Anteur	g. w.			The same
Antos	g. w.	Zie Toenggoe en Dago	1300	
Aos	g. w.	Zie Batja, Harga en Adji	FILE OF	Ngarah
Arah	g. w.			Ngarah
Arek	k.	Zie Rek	ii was	
Arep	g. w.			Ngarëp-ngarëp
Ari	k.			Ari
Ari	k.	Vooral waris vank zinledig ge- bruikt aan 't begin van een zin en dan ook wel in lemes, onge- veer ous "Nous of Fransch wors. In de beteekenis "zoo-		Ari, Děmi, Moenggoeh (zelden)
	7	dra ", "toen" is ari k. l.		
Arot	g.w.	Zie Inoem		
Arta	k.	Zelden gebruikt. Zie Doewit		Venneti
Arti	g. w. 1.	Zie ook Harti		Ngarti
Artos		Zie Doewit Zie Soepaja	1 4 1 1	
Asal (Mal.)	k.	zie isoepaja	Total Property	Asal
Asal	K.			
Asih	1.p.	Zie Njaäh. Kakasih l. p., zie Ngam		1318 6
Asoch	g. w.			
Asoep	k.		THE REAL PROPERTY.	Asoep of Aboe Kn-asoep

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lēmēs L	Sédéng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Anom Antara Antara Antawis Antawis Antein Anteur Antos Arah Arek Arek Arep Ari	Nganteur Nganteuran Ngambrih Pambrih	Antawis Antawis Antawis Ngadjĕng- ngadjĕng (Kahajang) Oepami of Oepantĕn Doepi, Dopi, Mĕnggah		*Ngadjadjap *Moepoen- doetan	Jong (van jaren) Tusschenruimte, met tusschenruimte van Ongeveer Tusschenruimte, met tusschenruimte van Ongeveer Er is, er zijn, nanwezig zijn Begeleiden Spijzen brengen of zenden aan Beoogen Beoogende, met 't doel, opdat Willen, van plan zijn (zelfstandig gebruikt) Al wachtende hopen Wensch, verlangen Wanneer (voegwoord) Bij- aldien Wat betreft
Arot Arta Artios Isal (Mal.) Asih Asoeh Asoep	Ngasoeh	Ngartos Awit of Poerwa Lěbět Ka-lěbět		Ngatik Kagaleuh Ka-manah (hooger)	Geld Begrijpen Geld Alsmaar Oorsprong, oorsprong hebben, oorspronkelijk Liefhebben, gehecht zijn aan Verzorgen, zijn zorg (aan iets) wijden In- Binnengaan Aanvaard (verl. deelw.) Behagen aan, aanstaan, bevallen aan

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.	WOORD	Kasar Lémés k. L	Lêmês L	Sedeng s,	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Astana	k.l.	Astana meer in Oost-, Koeboeran meer in West-Prijangan		Election of the last	Astana	Astana of Koeboeran		Pasarean	Padjaratan	Begraafplaats Of
Atanapi Atawa	L k.	Zie Atawa		Atawa	Atanapi Atawa		Atanapi of Octawi			Of
Ati	k. 1.	Zie ook Hate		70 30	Ati	Ati				Hart (van dieren); anders: gemoed, binnenste
Ati-Ati	g. w.			Ati-ati	Ati-Ati		Atos-Atos		1 11 11	Oppassen voor, op zijn hoede zijn
Atoh Atos-atos	k. 1.	Zie Ati-ati		Atoh of Boengah	Atoh Atos-atos		Bingah		2-1	Blijde, verheugd Oppassen voor, op zijn hoede zijn
Awak	k. l.	Zie ook Diri			Awak	Awak of Badan			Salira	Lichaam
Awewe Awis Awit	l. k. l. l. l.	Zie Beurst Zie Ewe Zie Tjarang Zie Asal			Awerat Awewe Awis Awit					Zwaar Vrouw, vrouwelijk Zelden, zeldzaam Oorsprong, oorsprong heb- ben, oorspronkelijk
Awit Awitna Awon	g, w. L. 1.	Zie Mimiti en afleidingen Zie Mimiti en afleidingen Zie Goreng			A wit A witna A won					't Begin (er van) Leelijk, slecht
В	1 5	a			В	100				
Babar Babar Badami	l. p. g. w. k. l.	Zie Bidjil Zie Djoeroe Badantën l. is Tjiandjoersch, doch wordt ook elders gehoord.	i i		Babar Babar Badami	Badami	Badantën			Geboren worden Beraadslagen Lichaam
Badan Badantén Badarat Bade Bade Badega Baderek Badi	k, l, l, k, l, l, l, p, l, p, g, w,	= Awak, zie aldaar Zie Badami Zie Darat Zie Enkeur Zie Rek Zie Boedjang Zie Rendeng Zie Pribadi			Badan Badanten Badarat Bade Bade Badega Baderek Badi			T. ST		Beraadslagen Te voet gaan Voor, ten behoeve van Futurum vormer; willen Bediende, dienaar Zij aan zij zijn
Badjoe Bados Bageja Baham Bakal	g. w. k. l. g. w. k. l. p. k.	Zie Pribadi Zie Soengoet Zie Rek		Bageja!	Badjoe Bados Bageja Baham Bakal	Badjoe			*Hatoeran!	Baadje, jas Welkom! Wees gegroet! Mond Futurum vormer: willen. — Ook võõr substantieven (= pi — eun)

¹ Bageja is niet alleen een toeroep van gastheer tot gast, doch ook omgekeerd. Wanneer en van buiten komende bij zijn aankomst roept: "Bageja! (Hatoeran)", is de beteekenis zoowat een opening van 't gesprek, te vertalen met: "Gegroet!" of iets dergelijks. Men kan "Bageja" ook onder de sêdengwoorden rangschikken, daar 't gebruik altijd een zekere mate van onderschoiding te kennen geeft.

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Bakti Paletas (alla)	k. l.			ENGINE !
Baktos (zelden) Balĕs	l. g. w.	Zie Bakti		Ngabalës
Balĕsan	k.		KAL.	Balĕsan
Balik	k.	Vrg. Poelang ¹		Balik
Bandjat	k.	Zie Handjat		-
Bangët Bantal	k.	Zie Anggĕl		Bangĕt
(Tjiandjoer) Bantoen	7	Zie Bawa		
Bapa	g. w. k. l.	Zie Dawa		
Baraja	k. l.			
Bareng Bareto	k. k.		E E	Bareng
Bareto	K.			Bareto
Baris	k.	Zie Eukeur	Transfer Inc.	
Basa	k.	Basa bareto — nalika kapoengkoer Basa iraha? (v. h. verleden spre- kende), nooit Basa ajeuna enz. Paribasa, zie aldaar.		Basa
Basasontěn Batin	l. k. l.	Zie Sore		
Batja	g. w.	't Lĕmĕs "maos" luidt in 't passief di-(ka-)aos.		Matja
Batjot	k. p.	Zie Soengoet		Na B
Batoek Batoer	k. l. l.	Zie Boedjang. — In de beteekenis v. «makker, kameraad» k.l.		
Batos	1.	Weinig gebruikt. Zie Batin	PER STATE	

¹ In de algemeene beteekenis "gekeerd, gewend" is balik k.l. Evenzoo malik — wenden

Balčsan Balčsan Balčsan Wangsoelan Wangsoelan Walonan, Walčran (zeer hoog) Moelih Teruggegaan, naar huis gaar terugkeeren Overgaan (v. lager na hooger), aan land gaan Zeer Hoofdkussen Bantoen Bapa Baraja Baraja, warga (beide laatste zelden) Barčng Bareto Sarčng Kapoeng-koer of kapčngkčr (mooier) Baris Soel Walonan, Walčran (zeer hoog) Moelih Teruggegaan, naar huis gaar terugkeeren Overgaan (v. lager na hooger), aan land gaan Zeer Hoofdkussen Vader Verwante, familielid; ve wante of familielid zigen verwante, familie	ı.	_					
Baktos (rides) Balés an Ngawang- soel Balésan Ngawang- soel Wangsoelan Walonan, Waléran (zeer hoog) Moelih Teruggegaan, naar huis gaan terugkeeren Overgaan (v. lager na hooger), aan land gaan Zeer Hoofdkussen Bantoen Bapa Baraja Baraja, war- ga en koela- warga (beide laatste zel- den) Saréng Kapoeng- koer of kapéngkér (mooier) Basa Nalika Basa Nalika Basa Nalika Batin Batin Batin Batin Batin Batin Batoek Batoek Batoek Batoek Batoek Batoek Ngawalon Walonan, Waléran (zeer hoog) Moelih Teruggegaan, naar huis gaan terugkeeren Overgaan (v. lager na hooger), aan land gaan Zeer Hoofdkussen Vader Verwante, familielid; ve wante of familielid zi voor, ten behoeve var om te Tijdens (v. d. verleden tij sprekende) 's Avonds Inwendig Batoek Batoek Gohgoj Mood, smoel Hoesten, hoest		WOORD			The state of the s		Vertaling.
Balik Balik Wangsoel Wangsoel Walonan, Waleran (zeer hoog) Moelih Teruggegaan, naar huis gaan terugkeeren Overgaan (v. lager na hooger), aan land gaan Zeer Hoofdkussen Rama Baraja Baraja Baraja, warga (beide laatste zelden) Bareng Bareto Sareng Kapoengker (mooier) Sareng Basa Nalika Basasonten Batin Batin Batin Batoe (ongewoon) Batja Batoek Batoek Batoek Batoek Batoel Walonan, Waleran (zeer hoog) Moelih Teruggegaan, naar huis gaan terugkeeren Overgaan (v. lager na hooger), aan land gaan Zeer Hoofdkussen Vader Verwante, familielid zig wante of familielid zig verwante, famil		Baktos(zelden)	Bakti	Ngawang-		Ngawalon	Eerbiedige hulde Antwoorden, beantwoorden
Bandjat Bandja	ı	Balĕsan .		Color Color Color Color		Waleran	
Bantal Tjr Bantoen Bapa Baraja Baraja Baraja, warga (beide laatste zelden) Baris Basa Basa Basa Basa Basa Basa Basa Ba	ı			Wangsoel			
Bapa Baraja Baraja Baraja, warga en koela- warga (beide laatste zel- den) Sarĕng Kapoeng- koer of kapĕngkĕr (mooier) Basa Basa Nalika Basa Nalika Rama Wargi of (zelden) Koelawargi Tegelijkertijd Vroeger Voor, ten behoeve var om te Tijdens (v. d. verleden tij sprekende) Batin Batin Batin Batin Batin Batin Batos (on- gewoon) Maos Ngaos Lezen Mond, smoel Hoesten, hoest		Bangět		Sangët			hooger), aan land gaan Zeer
Bareto Sarĕng Kapoeng- koer of kapĕngkĕr (mooier) Baris Basa Nalika Nalika Sarĕng Kapoeng- koer of kapĕngkĕr (mooier) Voor, ten behoeve var om te Tijdens (v. d. verleden tij sprekende) Savonds Inwendig Batja Batja Batjot Batoek Batoek Batoek Batoek Gohgoj Mond, smoel Hoesten, hoest	۱	Bapa	Baraja, war- ga en koela- warga (beide			Wargi of (zelden)	Vader Verwante, familielid; ver- wante of familielid zijn
Basa Nalika Voor, ten behoeve var om te Tijdens (v. d. verleden tij sprekende) Basasonten Batin Batin Batos (ongewoon) Batja Ngaos Lezen Batjot Batoek Batoek Gohgoj Mond, smoel Hoesten, hoest			den)	Kapoeng- koer of kapĕngkĕr			
Batin Batin Batos (ongewoon) Batja Maos Ngaos Lezen Batjot Batoek Batoek Gohgoj Hoesten, hoest	I						Tijdens (v. d. verleden tijd
Batoek Batoek Gohgoj Hoesten, hoest	1	Batin	Batin	gewoon)		Ngaos	Inwendig
		Batoek	Batoek			Gohgoj	Hoesten, hoest
Batos Inwendig		Batos					Inwendig

keeren (intr.) en malikkeun of ngabalikkeun - wenden, keeren, omdraaien (tr.).

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Bawa	g. w.	Nast Line Tray Lake		Mawa
Bawarasa	k.	Zie Rasa		
Bawiraos	1.	Zie Rasa		-
Beak	k.	n: p. 1.		Beak
Bebedja Běběl	k. k. p.	Zie Bedja Zie Sirit		
Beda	k.	Zic onii		Beda
Bëdag	g. w.	Zie Oedag		and the same of th
Bedja	k.			Bedja
				Bebedja Ngabedja Ngabedjaän
Běkěl	k.			Ngabedjakeun Běkěl
Bĕndoe	l. p.	Zie Amběk		
Bënër	k.			Bĕnĕr
Benten	1.	Zie Beda		
Bëntet Bere	k. p. g. w.	Zie Seubeuh Hoewel "masih, masihan" feitelijk beteekent "geven van hoogere tot lagere" (waarbij de afstand niet groot is in tegenstelling met "maparin" waarbij de gever veel hooger staat), wordt 't ook als l. van Mere gebruikt. *Oendjoek kan alleen gezegd wor- den van 't aanbieden eener mede- deeling, beleefd kennis geven.		
Beres	k. l.	*Meresan l. p. en Pameres l. p., zie Sisir		
Běrkah	k. l.	are conti		
Běrkah	k.			Bërkah! of Dos
Bërsih Beuheung	g. w. k. l.	Zie Soenat 't L. p. woord alleen van menschen in gebruik.		

Berkah — zegen, voorspoed, doa — gebed, pangestoe — toegenegenheid, hibar — gunst, zegen zijn l. p. uitdrukkingen worden natuurlijk 't langst uitgerekt: pangestoe (hibar) gamparan, — kangdjeng sedeng-uitdrukking is aangemerkt, (hoewel 't daar naar de eigenlijke beteekenis behoort) omdat 't (bv. zijn bedienden) gebruikt wordt. Vrg. de noot bij Bageja!

WOORD	Kasar Lēmēs	Lĕmēs	Sēdēng	Lēmēs pisan	Vertaling.
WOORD	k. l.	1	82	L.p.	100
Bawa Bawarasa Bawiraos		Ngabantoen		Njandak	Bij zich hebben, mede- brengen, medenemen Oordeel, gevoelen, meening Oordeel, gevoelen, meening
Beak Bebedja Běběl		Seëp of seët			Op, verbruikt Eenig bericht geven, zenden Penis
Beda Bedag	B 1 50	Benten			Verschillen, verschil
Bedja	Tjarijos of Wartos	4500			Bericht
		Njarijos Njarijos Ngawartos-			Eenig bericht geven, zenden Berichten Berichten aan
		an, Nja- rijosan (zelden)			
Běkěl	Měkělan	Njarijoskeun Sangoe			Iets mededeelen Leeftocht Van leeftocht voorzien
Běndoe Běněr		Lērēs		*Njangoean	Vertoornd, boos; toorn Juist (niet verkeerd)
Bentěn Běntet	12.7	350			Verschillen, verschil Zat, verzadigd
Bere	Mere	Masih, gewoonlijk masihan		Masih, gewoonlijk masihan Maparin (zeer hoog)	Geven, (verleenen, san- bieden)
1000				*Hatoer of *Oendjoek	
1000	Pamere			Pasihan, Paparin (hooger)	Gift
Beres	Beres			(noogar)	In orde, geregeld, opgeruimd
Běrkah	Běrkah of Hibar (mooier)			*"	Zegen
Bërkah Bërsih				*Pangestoe! of *Hibar!	Een dankbetuiging 1
Beuheung	Beuheung			Těnggěk	Hals
B TOWN	DE E B	P B			

verkorte uitdrukkingen van zinnen, die te vertalen zijn met: "Door Uw gunst, voorbede enz.!" Do enz. Even zoo is Bërkah djoeragan, -rai enz. beleefder dan "Bërkah" zonder meer, dat niet als in 't dagelijksch leven zeer is verzwakt en zelfs tegen lieden, tegen welke men kasar spreekt

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Beuki Beuli	k. l. g. w.			Meuli
Beulitan	1. p.	Zie Saboek		
Beunang	k.	Zie Grouek		Beunang
				Meunang
Beungeut	k, l.			
Beunghar Beurang	k. l. k.	"Geus beurang" kan beteekenen: 't Is al dag! en 't Is al laat op den dag. Parantos sijang ook, doch in de laatste beteekenis, zegt men dan gewoonlijk "Pa- rantos sijang teuing".		Beurang
Beurat	k.	Kabeuratan l. p., zie Ising		Beurat
Beuteung	k. l.			
Bidjil Bidjil	k. l. k.			Bidjil
Bijang Bijasa	L L	Zie Indoeng Plaatselijk. Zie Bisa—Bijasa k. l. beteekent: gewoon, gewoonte,		
Bikeun	g. w.	de gewoonte zijn. Omtrent "Masihkeun" l. en l. p., zie noot bij Bere.		
Bilih	1.	Zie Bisi		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmės L	Sēdēng s.	Lēmēs pīsan 1. p.	Vertaling.
Beuki Beuli Beulitan Beunang Beungeut	Beuki Beungeut Sibeungeut	Meser of Ngadoewit Kenging Kenging	Sĕnĕng	Sĕdĕp Ngagaleuh Raraj of Pameunteu (Tjiandjoer) Ditamas of Ditjipeunteu (Tjiandjoer)	Lusten Koopen Gordel, buikband Verkregen, gekregen, ge- lukken Verkrijgen, winnen, ge- oorloofd zijn, durende Gelaat Zich 't gelaat wasschen
Beunghar Beurang	Beunghar	Kaja Sijang		Soegih	Rijk Dag zijn (in tegenstelling met nacht zijn) Laat op den dag
Beurat Beuteung	Beuteung	Abot of Awerat	Padaha- ran	Patoewa- ngan of Lamboet (Tjiandjoer)	Zwaar Buik
Bidjil Bidjil Bijang Bijasa	Bidjil	Kaloewar Mědal (ook wel: l. p.)		Babar	Naar buiten Geboren worden Moeder Kunnen
Bikeun	Mikeun	Masihkeun		Masihkeun of Maparin- keun(hooger) *Ngahatoer- keun of *Njangga- keun	
Bilih					Voor geval, 't mocht eens dat(gebeurde wat men hoopt van niet)

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toeliehting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Bingah Bingoeng	1. k. 1.	Zie Atoh Ewed (ewoeh) verschilt eenigszins in beteekenis met Bingoeng. 't Eerste slaat op de persoon: in de nesten zitten, 't tweede op de gedachten, 't denken.		
Birit Bisa	k. l.	't K. l. ook gebezigd v. naden in 't algemeen.		700
17126	75			Bisa
Bisi	k.			Bisi
Bisoel Bitis Biwir	k. l. k. l. k. l.			
Bobos Bobot Bodjo Boeboedjëng Boeboewang Boedak	g. w. l. p. g. w. l. l. p. l. k. l.	Kabobosan l. p., zie Hitoet Zie Reuneuh Zie Timbang Zie Pamadjikan (onder Padjik) Zie Moro onder Boro Zie Ising		
Boedjal Boedjang	k. l. k.	De vertaling wijzigt zich met den persoon, wiens "dienaar" bedoeld is. Zeer teekenend is dat in 't l. men zijn dienaar "batoer" (eig. medgezel) noemt, een kleinmaking van zichzelve tegenover den aangesprokene. Iemand aansprekende wordt van de l. p. woorden alleen "Rentjang" gebruikt: "Rentjang gamparan aja sabaraha?" maar "Gandekna of Badegana kdj. Dalem aja saanoe".		Boedjang
Boedjeng	g. w.	Zie Boeroe, Boro, Djoegdjoeg, Soesoel.		

WOORD	Kasar Léměs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Bingah Bingoeng	Bingoeng	Ewed of Ewoch			Blijde, verheugd In de war, geen nitweg weten
Birit	Birit			Imbit	Bilnaad
Bisa Bisi		Tijasa, Ijasa, Jasa, Bijasa (Djampang) Bilih, bok- bilih			Kunnen Voor geval, 't mocht eens dat (gebeurde wat
Bisoel Bitis Biwir	Bisoel Bitis Biwir			Gamboeh Wentis Lambe of Lambej	men hoopt van niet) Zweer, puist e. d. Kuit (lichaamsdeel) Lip, lippen
Bobos Bobot Bodjo					Zwanger Echtgenoote, huisvrouw Jagen, op de jacht zijn
Boeboedjeng Boeboewang Boedak	Boedak Boedak			Moerang- kalih Moerang- kalih keneh	Een groote boodschap doen Knaap, meisje Nog kind zijn
Boedjal Boedjang	keneh Boedjal	Batoer		Oeděl Badega, Gandek, Rentjang, Pangiring, Landjang (Oost Prija ngan voor vrouwelijke gandek's)	Navel Dienaar, bediende, volge- ling, knecht, boerenar- beider enz.
Boedjeng					

			er contract	Kasar
WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	k.
Boedoeg Boelan Boemi Boengah	k. l. k. l. p. k.	Zie Imah = Atoh (zîe aldaar). Boengah- boengah k.l. = schermen met stokken (spel)		Boelan
Boepati Boepatos Boerat (Tjiandjoer)	k. l. l. l. p.	Zelden gebruikt. Zie Bopati Zelden gebruikt. Zie Bopati Zie Oebar		
Boeree Boeroe	l. p. g. w.	Zie Ngora Zie ook Boro, 't Kasar "Boeroe- boeroe!" Snel, gezwind! moet		Ngaboeroe of Moro of Moeroe
		in 't lĕmĕs (pisan) worden om- schreven (bv. kĕdah enggal e. d.)		Kaboeroe (zelden Kaboro)
Boeroewan	k. l.			
Boewarg Boewat Mal	g. w. k.	Zie 1sing Plaatselijk, zie Eukeur.	6.11	
Boga	k.		Gableg of gadoer (minder grof)	Boga
Bokbilih	1.	Voor "boga ewe" k., zie Ewe k. Voor "boga gawe" k., zie Gawe Zie Bisi.		
Bolon	k.			Bolon of Palangan
Bongsor	k.	Om de schadelijke gevolgen wordt «koeris» vermeden; men zegt dan «panjakit aloes».		Bongsor
Bopati	k.l.	Zelden gebruikt voor Dalem.		

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lēmēs -	Sěděng 8.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Boedoeg Boelan Boemi Boengah	Boedoeg	Sasih		Koreng	Schurft, kleine uitslag Maand Huis Blijde, verheugd
Boeoek Boepati Boepatos Boerat (Tjiandjoer) Boerěj	Boeoek			Ramboet	Hoofdhaar Regent Regent Geneesmiddel Jong van leeftijd (van kinderen)
Boeroe		Ngaboe- djĕng		Ngaboe- djëng	Zich spoeden, haasten, om zeker doel te bereiken, najagen, ergens op aan- streven
		Kaboedjeng			Bereikt, achterhaald, over- vallen, geklaard, 't klaar kunnen spelen, volbren- gen, 't kunnen halen enz
Boeroewan	Boeroewan			Latar	Erfgedeelte, ruimte naas 't huis en ervoor
Boewang Boewat Mal					Voor, ten behoeve van
Boga		Gadoeh		Kagoengan	Bezitten, hebben
Bokbilih					Een vrouw hebben Een feest te geven hebbei Voor geval, 't mocht een dat (gebeurde wa men hoopt van niet)
Bolon		Oedoer sasih (Gadoeh) kotor, kapa		Karësëban	Stonden
Bongsor		malian Koeris			Pokken, de pokken hebber
Bopati	Bopati of Boepati	Boepatos (zeer zelden	1)		Regent

-				
WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Bopeng	k. l.	't K. p. is vooral spottend.	Garok	
Boro	g. w.	Zie ook Boeroe		
D				B. Jan S
Dadoet (Tijandioer)	1. p.	Zie Ising	14 (15)	TITE STORE
(Tjiandjoer) Daek	k. l.	Dek, zie bij Rek		
			Emboeng	Teu daek ¹
Dago	g. w.	In 't kasar zegt men meer "Ngada- goan" dan "Ngadago", in 't lĕmĕs meer "Ngantos" dan "Ngantosan"	of Sangenk ²	Ngadago of Noenggoe ³ Mal. Noenggoe-noeng-
				goe Mal. Ngadagoan
Dahar	S.	Zie Njatoe Padaharan s. zie Beu- teung		
Dahar	g. w.	Zie Hakan	Marie Contract	
Dahoep	g. w.	Zie Kawin		
Daja	g. w.	Zie Kabeh		
Damang	1. p.	Zie Tjageur Teu damang l. p., zie Gĕring		
Daměl	1.	Zie Gawe, ook voor "Gadoeh damël"		
Daměl	g. w.	Zie Djijeun en Gawe.	E TOTAL TO	
Dampal	î. p.	Alleen in de uitdrukkingen "Dampal gamparan!", "dampal dalëm!" enz. om den aangesprokene nog hoo- ger te verheffen dan door dezelfde betitelingen zonder "dampal".		
	ALUTE AND	In de eigenlijke beteekenis k. l.	1 2 5 5	
Dampal	g. w.	Zie Tintjak	IST. IST.	
Dangdan	k.	Dangdos niet algemeen gebruikelijk		Dangdan
Dangdan Dangdos	k. l. l.	In kasar ook Make (zie Pake) Zie Dangdan		
Dangdos	g. w.	Zie Ome		100 0
Dangët Dangët	g. w. l.	Zie Renge Zie Mangsa (ajeuna)	S. S. Wald	13 18 7
ajeuna (ijeu)	,			

¹ Hierbij kunnen nog genoemd worden de woorden "Nampik" en "*Narah", afwijzen, afslaan ² Sangeuk drukt bepaald een weerzin uit. ³ 't Komt me voor dat "noenggoe" in de beteekenis "wachten" (op antwoord, brieven ena.) is, als hoedanig 't ook gebruikt wordt. "Noenggoean" wordt niet in de plaats van "Ngadagoan"

50000	Contract of the	100	-		
WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng 8.	Lėmės pisan l. p.	Vertaling.
Boro D	Bopeng of Korod (platter) Moro			Boeboedjeng	Van de pokken geschonden, pokdalig Jagen, jacht maken op, op jacht zijn
Dadoet (Tjiandjoer) Daek Dago	Dack Dackeun	Alim Ngantos		Kĕrsaeun Teu kĕrsaeun	Een groote boodschap doen Willen, wenschen Willig zijn Niet willen Wachten
Dahar Dahar		Ngantos- ngantos Ngantosan			Al maar, aanhoudend wachten Wachten op Eten (intr.)
Dahoep Daja Damang Damël Damël Dampal					Gezond Werk, nut Eigenlijk: zool (v. d. voet), palm (v. d. hand)
Dampal Dangdan Dangdan Dangdos Dangdos	Dangdan	Dangdos		Nganggo	Gereed, opgemaakt, uit- gerust Gekleed, zich kleeden Gereed, opgemaakt, uit- gerust
Dangët Dangët ajcuna (ijen)					Tegenwoordig

wat uitgaat van een gelijke of mindere resp. meerdere.

is overgenomen uit 't Maleisch en de eigenlijke Soendasche beteekenis "waken, de wacht houden" gebezigd, doch beteekent alleen "Bewaken, Wacht houden hij". Zie ook "Djaga".

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Dangoe	g. w.	Zie Denge		
Dapang	g. w.	Zie Tendjo "Ngalanggir" bezigt men alleen tegen kinderen. Nangkoeban is onderste boven (op den buik) liggen.		Ngalanggir
Dapoer	k. l.	1168011.		Pawon
Darat	g. w.			Determ
Datang	k.			Datang
Dawoeh Dawoeh	g. w.	Zie Omong Soms als mooier dan Timbalan		
Dawoen	l. p.	beschouwd. Beide woorden wor- den echter dooreen gebruikt.		
Dawoehan	1. p.	De gewone vorm. Dawoeh alleen in uitdrukkingen als: Soemoe- hoen dawoeh! dawoeh dalëm! enz. z. v. a. Zooals U zegt, zooals U verkiest enz.		
Dawoehan	1. p.	Zie Tjek(na) met aanteekening		
Dawoehan Deang	l. p.	Zie Rasa Zie Doeroe	122. 9	
Dek	g. w.	Zie Rek		2000
Děkoe	l. p.	Zie Toeoer		
Děleh	g. w.	Zie Tendjo = Ari (zie aldaar) doch nadruk-		
Děmi	k.	kelijker.		
Děmi	k.l.			
Denge	g. w.	Zie voor de sedengwoorden, de Inleiding blz. 406.		Ngadenge
Dengdang	g. w.	Zie Dongdang		
Děngkoel Derek	l. p. g. w.	= Děkoe, Zie Toeoer Zie Adibeuteung, Doeloer en Ren-	Fre out	
	6. ".	deng.		
Deuheus	g.w.	- SUB-LEGISLE	No. of Lot, Lot, Lot, Lot, Lot, Lot, Lot, Lot,	

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs l.	Sěděng s,	Lěměs pisan L p.	Vertaling.
Dangoe Dapang	Ngadap ang				Languit op den buik liggen
Dapoer Darat Datang	Dapoer Badarat	Dongkap, of Doengkap Dongkip		Njatjat Soemping of Rawoeh (mooier)	Keuken Te voet gaan Gekomen, aangekomen, arriveeren
Dawoeh Dawoeh Dawoehan		(Tjiandjoer)			't Geen door een hoogere tot zijn ondergeschikte o lagere gezegd wordt, beve idem
Dawoehan Dawoehan Deang Dek Děkoe Děleh Děmi Děmi	Děmi	Ngoeping of Midangat	Ngareu-	Ngadangoe	Zeggen (subst.) Gevoelen, meening Willen (hulpwerkwoord) Knie, knieën Wat betreft, aangaande.— In de beteekenis "toen" "zoodra" is děmi k.l. Bij, in aanroepingen van God enz. Hooren
Dengdang Dengkoel Derek Deuheus		of Midanget (mooier)	ngeu kasar Ngaroe- ngoe lēmēs	* Ngadeu- heus (kasar) * Doemeu-	Knie, knieën Zijn opwachting maken

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Deukent	k.			Deukeut
Deuleu Dewek	g. w.	Zie Tendjo Pers. en bez. vrnw. 1° pers., zie Inleiding		
Di-angloch	l. p.	Zie Rasa		
Dintěn	1.	Zie Powe		
Dioek	k.l.	"Tjalik" is ook wel l. p., maar dan minder hoog dan "Linggih"		
Dirasa	k. l.	Zie Rasa		
Diri	k.l.	Reflexief vrnw. Zie Inleiding blz. 411.		
Ditamas Ditjipeunten (Tjiandjoer)		Zie Beungeut Zie Beungeut		
(Dj)				Djaba
Djaba	k.			Kadjaba of Djaba
Djadi	k.	= Toeloes. Djadi in den zin van worden, slagen, uitkomen (van planten) is k.l.		
Djadjah ronda of -ngaronda	l. p.	Zie Ronda. Djalan djadjahan — kleine weg, pad is k.l.		100
Djadjap Djaga	g. w. g. w.	Zie Anteur. "Noenggoe" beteekent "waken" in den zin van "de wacht houden", "'t oog op houden". In andere afleidingen en samen- stellingen is "djagi" weinig ge- bruikelijk.		Ngadjaga
Djaga	k. l.	= Engke, doch verder reikend: "in de verwijderde toekomst"	834	
Djagi Djalma	g. w. k. l.	Zie Djaga Zie Djelëma	True Day	The second of
Djalmi Djangdji	l. k. l.	Zeldzaam. Zie Djělěma		Soebaja
Djanggot Djaoeh	k. l. k.		Fire	Djaoeh

WOORD	Kasar Lémès k. l.	Léměs l.	Sĕdēng s.	Lēmēs pīsan L. p.	Vertaling.
Deukeut Dewek Di-angloeh Dinten Dioek Dirasa Diri Ditamas Ditjipeunteu (Tjiandjoer) (Dj) Djaba Djadi Djadjah ronda of ngaronda Djadjap Djaga		Tjakët of Parëk Djawi Kadjawi	Tjalik	Linggih of Lĕnggah Salira	Dichtbij Hebben, gevoelen (van een een ziekte) Dag, ook: etmaal minus de nacht Zitten Hebben, gevoelen (van een ziekte) Zich 't gelaat wasschen idem Buiten en behalve Uitgezonderd Doorgang hebben De ronde doen, een toernee maken Waken, waakzaam zijn, bewaken
Djagi Djalma Djalmi Djangdji Djanggot Djaoeh	Djangdji Djanggot	Těbih		Roembah	Mensch Mensch Belofte, afspraak, ver- bintenis Baard, sik Ver

WOORD	Asn- duiding	Verwijzing of toelichting	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Djarat Djawi Djawi Djelëma	g. w. l. g. w. k. l.	Zie Astana Zie Djaba Zie Djaba		
Djělěma leutik Djěněng	k. l. p.	Zie Hiroep		Djēlēma leutik
Djënëngan Djëngkar	1. p. 1. p.	Zie Ngaran Hoog lĕmĕs pisan. Zie Ijang, Indit en Njaba (onder Saba)		
Djëro	k. l.	Lebet alleen gebruikt van Regen- tenverblijven In de beteekenis "diep" is "djero"		Djëro
Djeneung	g. w.	k. l.		Ngadjeueung of Njeueung of
Djeung	k.			Ngilikan Djeung
Djiga	k. l.	Zie Kawas, noot.		
Djijeun Djoegdjoeg	g. w. g. w.		WA ST	Njijeun Ngadjoegdjoeg
Djoemënëng Djoeroe	l. p. g. w.	Zie Hiroep		
Djoeroesërat Djoeroe simpën	l. p. k. l.	Zie Toelis met nanteekening Zie Simpën, aanteekening		
Djoeroetoeli Djoewal	k. l. g. w.	Zie Toelis		
Doa!	k.	Zie Běrkah		

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lēmēs l.	Sĕdēng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Djarat		N A TELL		THE STATE OF	Buiten en behalve
Djawi					Marian San San San San San San San San San S
Djawi Djëlëma	Djělěma of	Djalmi (zelden)			Mensch, menschen
D) Cicinia	Djalma		30	THE PARTY	De geringe lieden, de
Djělěma	10000	Abdi-abdi			kleine man
leutik Djënëng					Levend, in leven. In alge-
Dleneng	F - 111.763	200			meenen zin: een rang,
				Mary Mary	waardigheid bekleeden Naam
Djenengan					Resp. Op weg gaan, ver-
Djëngkar	Cape :				trekken en erop uitgaan
	1000			Tului.	of zijn
Djero	Djero			Lĕbĕt	Verblijf, woning van een aanzienlijke
Dixes		Lěbět			Binnen
Djero		110000		100	A 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1
Djeueung		Ningalan		Ningalian	Aanzien, bekijken
				W-134 TT	The latest designation of the latest designa
Djeung		Sareng, sina-		ALC: THE	En, met
Trans.	10 -10	reng (mooier)		AL ST	
	1	miwah (in brie-	100	Mark Street	
Djiga	100	ven), rawoeh		L. S. F.	Schijnen, den schijn hebben
r.J.E.				13 - 53	van
Djijeun		Ngadamel	W. S. R.		Maken Rechtstreeks op afgaan
Djoegdjoeg		Ngaboe- djëng		10000	Recutations of a 8
Djoemenen	or .	ajeng	13500		In leven
Djoeroe	Ngadjoeroe		13000	Ngowo	Bevallen
13 10	Ngadjoeroe	- Mědalkeun		Ngowokeun of Ngaba-	Baren (tr.)
FILLS	keun	(ook wel 1. p.	)	barkeun	
Djoeroesër	st	MIL IS	T SUL		Schrijver
Djoeroe			1000	The state of	Vertrouwd bediende, belas met 't opbewaren van
simpě	n		1	1	goederen enz.
Djoeroetoel	is		-15	SEE XIII	Schrijver
Djoewal	Ngadjoewa	1 Ngaging-	THE P	2	Verkoopen
- State -	100000	sirkeur	1	1 30	A CONTRACTOR OF THE PARTY OF TH
Doa!	1	100	1000		Een dankbetuiging

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Doega	g. w.			Kadoega
Doegi Doeh Doehoeng Doeka	l. g. w. l. p. l.	Zie Těpi Zie Tjidoeh Zie Kěris Zie Njaho		
Doekoej	g, w.			
Doeloer Doeloer ipe	k. l. s.	Zie Adibeuteung		
Doemeh	k.			Doemeh of Pedah (grover)
*Doemeu-	l. p. (l.)	Zie Deuheus		
Doemoegi Doengkap Doepi	l. l. l.	Zie Něpi — Dongkap, zie Datang Zie Ari II		
Doewa Doewa	g. w. g. w.	Overigens is doewa k.l.		Doewa përkara of kadoewa përkara
Doewit	k,	Ngadoewit I., zie Beuli		Doewit of Arta (zelden)
Dompet Dongdang	k. l. g. w.			(activity)
Dongkap	1.	Zie Datang, Těpi en Něpi (onder Těpi)		
Dongkip (Tjiandjoer)	1.	Zie Datang		
E				
Ebog	l. p.	Zie Kěděng Zie Gelehe		
Ejang Eleh	l. p. k.	Zie Aki en Nini		Eleh of Kalah (Mal.)

MELLI		1000			
WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sëdëng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Doega Doegi Doeh Doehoeng Doeka Doekoej Doeloer Doeloer ipe	Doedoekoej Doeloer	Reh(na), Sa- reh(na), Wi- reh, Sarehing		Toedoeng of Langgoekan Saderek	Vermogen (fyziek kunnen, moreel durven) Tot aan Kris "Ik weet niet!" Zonnehoed Broeder ofzuster, verwante T. o. v. d. man, de adi zijner vrouw T. o. v. d. vrouw, de adi haars mans Naardien, aangezien, nademaal
*Doemeu- heus Doemoegi Doengkap Doepi Doeroe Doewa Doewit	Sidoeroe	Sarehning Kalih pĕr- kawis Artos		Sideang	Zijn opwachting maken Tot aan Gekomen, aangekomen Wat betreft Zich warmen bij 't vuur In opsommingen: ten tweede, in de tweede plaats Geld
Dompet Dongdang Dongkap Dongkip (Tjiandjoer	Dompet Sidongdang			Tampekan Sidengdang	Sigarenkoker Zitten met de beenen van den grond Resp. gekomen of aange- komen, gereikt tot en tot aan (toe), reikende tot Gekomen, aangekomen (ko- men, aankomen)
E Ebog Ejang Eleh		Kawon			Liggen Liggen in den toestand, vóór men inslaapt Grootvader, grootmoeder 't Verliezen, 't afleggen. Verliezen bij 't spel

baris, p keun, (zelden (Maleis selijk)	asar k.
Emboeng k. p. Zie Teu daek onder Daek Zie Ingët. Emoetan l., zie Pikir, aanteekening. Ngemoetkeun l., zie Pikir. Zie Isoek Engab l. p. Zie Heuaj Enggal l. Zie Gantjang en Tereh Enggens k. = Geus, zie aldaar Enja s. Zie Heueuh! Enta g. w. Zie Penta Enteng l. Zie Hampang Era k.l. Vrg. Isin Erek k. = Rek, zie aldaar Ertek k. l. Pangestoe l. p., zie Bërkah Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lëmës Eukeur Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lëmës	The second
Emboeng Emoet L. Zie Teu daek onder Daek Zie Ingët. Emoetan 1., zie Pikir, aanteekening. Ngemoetkeun 1., zie Pikir. Zie Isoek Engab L. D. Zie Heuaj Enggal L. Zie Gantjang en Tereh Enggeus Enggon L. Zie Gantjang en Tereh Enggeus Enggon L. Zie Heueuh! Enja Enta Enta Enta Enta Enteng L. Zie Heueuh! Zie Penta Zie Hampang Era L. Zie Hampang Vrg. Isin Erek Estoe Entang Enta	
aanteekening. Ngemoetkeun 1., zie Pikir. Zie Isoek Zie Heuaj Zie Gantjang en Tereh Enggeus k. Enggon k. l. Enja s. Zie Heueuh! Enta g. w. Zie Penta Enteng l. Zie Hampang Era k.l. Vrg. Isin Erek k. = Rek, zie aldaar Ertek k. = Rek, zie Běrkah Zie Itoeng Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lěměs Eukeur k.l. Niet altijd kan men in 't lěměs	
Engal l. p. Zie Heuaj Zie Gantjang en Tereh Enggeus k. = Geus, zie aldaar Enja k. Enja s. Zie Heueuh! Enta g. w. Zie Penta Enteng l. Zie Hampang Era k.l. Vrg. Isin Erek k. = Rek, zie aldaar Estoe k.l. Pangestoe l. p., zie Bërkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. Eukeur k. Niet altijd kan men in 't lëmës	
Enggal l. Zie Gantjang en Tereh Enggeus k. = Geus, zie aldaar Enja k. Enja s. Zie Heueuh! Enta g. w. Zie Penta Enteng l. Zie Hampang Era k.l. Vrg. Isin Erek k. = Rek, zie aldaar Estoe k.l. Pangestoe l.p., zie Běrkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k.l. Niet altijd kan men in 't lěměs Eukeur k.l. Niet altijd kan men in 't lěměs	
Enggens k.	
Enggon k. l. Enja k. Enja s. Zie Heueuh! Enta g. w. Zie Penta Enteng l. Zie Hampang Era k. l. Vrg. Isin Erek k. = Rek, zie aldaar Pangestoe l.p., zie Běrkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. l. Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lēmēs	
Enja k. Enja s. Zie Heueuh! Enta g. w. Zie Penta Enteng l. Zie Hampang Era k. l. Vrg. Isin Erek k. = Rek, zie aldaar Pangestoe l.p., zie Běrkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lěměs Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lěměs	
Enja s. Zie Heueuh! Enta g. w. Zie Penta L. Zie Hampang Era k. l. Vrg. Isin Erek k. = Rek, zie aldaar Pangestoe l.p., zie Bërkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lemes (zelden (Maleis selijk)	
Enta s. Zie Heueuh! Enta g. w. Zie Penta Enteng l. Zie Hampang Era k. l. Vrg. Isin Erek k. = Rek, zie aldaar Pangestoe l. p., zie Bërkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lemes (zelden (Maleis selijk)	e Tabel
Enta s. Zie Heueuh! Zie Penta L. Zie Hampang Era k. l. Vrg. Isin Erek k. = Rek, zie aldaar Pangestoe l.p., zie Bërkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. Eukeur k. Niet altijd kan men in 't lĕmĕs	
Enteng Era Zie Hampang Vrg. Isin Erek k. Estoe k. l. Pangestoe l.p., zie Bërkah Etang Eukeur k. Eukeur Eukeur k. Niet altijd kan men in 't lĕmĕs	100
Erek k. = Rek, zie aldaar Estoe k. l. Pangestoe l.p., zie Běrkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. Eukeur baris, p keun, (zelden (Maleis selijk)	
Erek k. = Rek, zie aldaar Pangestoe l.p., zie Běrkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. Eukeur baris, p keun, (zelden (Maleis selijk)	
Estoe k. l. Pangestoe l. p., zie Běrkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lěměs	
Estoe k. l. Pangestoe l. p., zie Běrkah Etang g. w. Zie Itoeng Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lěměs Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lěměs	
Eukeur k. Eukeur baris, p keun , (zelden (Maleis selijk)	
baris, p keun , (zelden (Maleis selijk)	18
Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lemes keun, (zelden (Maleis selijk)	rofkeur,
Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lemes (zelden (Maleis selijk)	
Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lemes (Maleis selijk)	), boewat
Eukeur k. l. Niet altijd kan men in 't lemes	sch , plaat
"noedjoe" gebruiken. Dit woord	
beteekent eigenlijk «gevallen»	
(Engelsch: to happen)	
Eunteung k. Zie Katja	
Eureur k.	4
Euweuh k. Euweu	

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs l.	Sĕdēng 8.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Eling	TENTS!				Zich herinneren , indachtig zijn
Emban Emboeng Emoet					Niet willen, 't verdommen Zich herinneren, indachtig zijn
Endjing Engab Enggal					Morgen (dag van morgen) Geeuwen Snel — Spoedig
Enggeus Enggon	Enggon			of Pagoeli- ngan (Tjian-	Reeds Slaapplaats, slaapvertrek
Enja		Jaktos		djoer)	Waar, werkelijk
Ēnja Enta					Beaming van 't gesprokene
Enteng Era	Era			Lingsem	Licht (niet zwaar) Beschaamd (gemaakt door een mindere)
Erek Estoe Etang	Estoe				Futurumvormer, willen Werkelijk
Eukeur		Bade			Voor, ten behoeve van om te
Eukeur	Eukeur of Keur	(Noedjoe)			Bezig zijn met
Eunteung Eureun		Liren			Spiegel Ophouden, met zijn ambt beroep enz. uitscheiden dat neerleggen
Euweuh		Teu aja of Seweng (ook Soeweng?) of		100	Er is niet, er zijn niet niet (aanwezig) zijn

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ewe	k. l.	Vrg. Pamadjikan (onder Padjik)		
Ewe	k.		Ewean	Boga ewe of (minder plat) boga
Ewe	g. w.	Niet kasar sprekende, gebruikt men de aktieve en passieve vormen van woorden, die "beslapen" beteekenen.	Ngadol	pamadjikan Ngewe
Ewenn	k. l.			
Ewean	k. p.	Zie Ewe k.		
Ewěd	1.	Zie Bingoeng (en aanteekening aldaar)		
Ewoeh	1.	Zie Bingoeng (en aanteekening aldaar)		
G				
Gado	k. l.			
Gadoeh	L	Zie Boga-Gadoeh kakandoengan l., zie Reuneuh		
Gadoeh daměl	1.	Zie Gawe		
Gadoeh kotor		Zie Bolon		
Galeuh Galih	g. w. l. p.	Zie Asoep, Beuli, Pikir Zie Hate		
Gamboeh	1. p.	Zie Bisoel		
Gampang	k.	W. C.		Gampang
Gampil Gandek	1. 1. p.	Zie Gampang Zie Boedjang en toelichting aldaar.		
Ganti	k.	The president on section and account		Ganti -
Gantjang	k.			Gantjang
Gantos	1.	Zie Ganti		
Garok	k. p.	Zie Bopeng		
Garwa	1. p.	Zie Pamadjikan (onder Padjik) en zie ook Rea	2 - 4 -	
Gawe	k.			Gawe Boga gawe

WOORD	Kusar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng 8.	Lēmēs pisan L. p.	Vertaling.
Ewe Ewe	Ewe Awewe	Gadoeh bodjo		Istěri Istěri Kagoengan istěri	Huisvrouw Vrouw, vrouwelijk Een huisvrouw hebben, ge trouwd zijn
Ewe				0.00	Paren
Ewean Ewean Ewed Ewoeh	Ewean				Paren (van dieren) Een huisvrouw hebben getrouwd zijn In moeilijkheden, in de nesten, ongerust In moeilijkheden, in de nesten, ongerust
Gado Gadoeh	Gado			Angkeut	Kin Bezitten, hebben
Gadoeh damĕl Gadoeh kotor Galeuh Galih					Een partij te geven hebber Stonden Gemoed, hart (niet in ma
Gamboeh Gampang Gampi l Gandek		Gampil			terieelen zin) Zweer, puist Gemakkelijk Gemakkelijk Dienaar, knecht
Ganti		Gentos of Gantos			't Geen voor iets anders in de plaats komt; veranderen van (meening, lucht enz.
Gantjang Gantos		Enggal			Snel, gezwind 't Geen voor iets anders in plaats komt
Garok Garwa					Spotnaam voor van de pok- ken geschonden Echtgenoote, gemalin
Gawe		Daměl Gadoeh da- měl			Werk, arbeid, nut Een feest te geven hebben

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Gĕde Gedeng Gegelehean	k. l. p. k. l.	't L. p. bepaaldelijk v. 't lichaam gezegd. Zie Gigir Zie Gelehe		Migawe of Magawe (Djampang) Gëde
Gelehe	g. w.			
Gĕloeng Gĕntos	k. l.	Zie Ganti		
Gëntra Gëring	l. p. k.	Zie Sora "Oedoer" beteekent in 't algemeen "verhindering, verhindering heb- ben" (pambengan)		Gĕring
Geubis Genlang Geurenha Gens	l. p. k. l. l. p. k.	Zie Laboeh en Ragrag. Zie Pamadjikan (onder Padjik) 't Gebruik der woorden "Geus", "Enggeus" en "Anggeus" is niet scherp gescheiden.		Gens of Enggens
Gigir	k. l.			Anggeus
Gingsir Jobang Joedjeng Joegah Joegoeling Joegoerah Joeling Joemoedjeng	g. w. k. l. g. w. g. w. l. p. k. l. l. p. g. w. l. p.	Zie Djoewal Zie Imah Zie Seuri Zie Hoedang Zie Goeling Zie Kěmoe Pagoelingan 1. p., zie Ěnggon Zie Seuri		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sĕdēng 8.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
100				- 1	
Altion - I		Midaměl			Vervaardigen, maken
Gĕde		Agĕng		Agëng	Groot (van omvang)
Gedeng		1			Zijde van 't lichaam
Gegelehean					Verkeeren in den toestand, dat men is gaan liggen om te slapen en nog niet ingeslapen is
Gelehe	Ngagelehe Gegelehëan			Ebog Ebog	Gelegen zijn om in te slapen Verkeeren in den toestand,
	Gegetetream			Loog	dat men is gaan liggen om te slapen en nog niet ingeslapen is
Gĕloeng Gĕntos	Gěloeng			Sanggoel	Haarwrong
Gentos					't Geen voor iets anders in de plaats komt, verande- ren van
Gentra		0.1			Stem, geluid
Gëring		Oedoer		Teu damang of Ngangloeh	Ziek, ongesteld
Genbis					Omvallen — neervallen
Geulang	Geulang			Pinggĕl	(van een hoogte) Armband
Geurenha Gens		Description		00	Echtgenoote, gemalin
Gens		Parantos		1 75	Reeds, Perfectumvormer
		Parantos of Salse (Mal.)		1200	Gereed, afgedaan (zelfstan-
Gigir	Gigir	Oaise (Mai.)		Gedeng	dig gebruikt) Zijde, 't l. p. woord alleen
Gingsir	7 34 1				v. zijde van 't lichaam
Gobang	Gobang			Soengkelang	Houwer, zwaard
Gobrag Goedjeng					
Goegoeling Goegoerah					Opstaan, ontwaken Rolkussen Den mond spoelen
Goeling	Goegoeling	4-24		Pěpěděk	Rolkussen
Goemoe- djëng Goemh		P. Carl			Glimlachen, lachen

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Goesar Gogobrag Gohgoj Goreng	g. w. k. p. l. p. k.	Zie Imah Zie Batoek		Goreng
н				Carlotte State
Hade Hade	k. k.	't Verzoek van een zeer hoog gesteld persoon is zoo goed als een bevel. Op beide zal 't antwoord zijn: (Soe) mangga! eig. "op de handen dra- gen." Beleefd iets aanbiedende,	Heug! Rampes! (zeer plat)	Hade Hade!
		zegt men ook "Mangga" of "Sa- wawi!" (ouderwetsch) z. v. a. "Als 't U belieft." Een kasar-equi- valent bestaat daarvan natuurlijk niet. Geeft men iets zonder plicht- plegingen, dan kau men bv. zeggen: "Ijeu" — "Hier!"		
Hah Hajang	k. p. k. l.	Zie Naou		
Hakan Haksami Halabhab Halang	g. w. l. k. g. w.	Zie Hampoera Zie Hanaäng Halang komt voor in plaatsnamen, te vertalen met hinder-	Ngalĕbok(?)	Ngahakan
		Zie voorts Palang	24.00	Kahalangan
Halangan	k.			Halangan
Hampang Hampoentën Hampoera	k. l. k.	Kahampangan I. p., zie Küh Zie Hampoera		Hampang Hampoera
		"Poenten!" — "Vraag excuus!" geeft op zichzelf reeds een lemes spreken te kennen, wordt alleen dan gebruikt en is dus niet als een vervangwoord aan te merken.		Panghampoera (o Pangapoera?

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
ioesar logobrag lohgoj loreng	Ngagoesar	Awon of Kawon (Djampang)		*Mépér	De tanden vijlen - Huis Hoest, hoesten Slecht, leelijk
lade Hade		Sae	Sae!	Mangga! Soemangga! Oendjoek soemangga enz.	Goed 't Is goed! Ga Uw gang Zooals U verkiest! enz. als antwoord op een ge daan verzoek of voorste
Hah Hajang Haksami Halabhab Halang Halang Hampang Hampoentër	Hajang Kahajang Ngahalang	Něda (Mamběng- an) Kapamběng Pamběngan of Wagělan Enteng Hampoentěn of Haksami Pangham- poentěn, ge- woonlijk: Pangapoen- těn, Pang- haksami of Pangaksami		Palaj Kahojong	Wat? Begeere, verlangen hebbe Begeerte, verlangen Eten (transitief) Vergiffenis Dorst hebben Een hindernis vormen, i den weg staan, hindere (tr.), dwarsboomen Verhinderd, Behinderd ('t is eig. "gedwarsboomd' Hindernis, verhindering bezwaar, hinderpaal Licht (v. gewicht) Vergiffenis Vergiffenis Vergiffenis

	-	The state of the s		
WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Hansäng Handjat Hareup	k. l. k. l. k.	Heula is k. l., en beteekent eerst, voor (in volgorde)		Halabhab Bandjat Hareup Tihareup of Ti- heula Harga of (zelden) adji en pangadji
Harti Hartos Hate	k. l. k.l.	Zie ook Arti Zie Harti Van planten alleen "Hate". Van dieren "Ati". Galih beteekent nooit "hart" in materieelen zin, evenzoo Ati.		Harti
Hatoer Hatoer *Hatoer *Hatoeran! *Hatoeran Hatoeran	g. w. g. w. l. p. l. p. l. p. g. w.	Zie Bikenn Zie Seuri Zie Tjek Zie Bere Zie Bageja! en noot aldaar Zie Omong Zie Ondang en Tjarek		Hawatir of (meer
Hawatir Hawatos	k.	Zie Hawatir		Kawatir
Heës Hese	k.	Heës — slapen van dieren en be- vroren of gestolten zijn is k. l.	Molor	Heës Hese
Henaj Henbeul	k. l. k.	"Soemoehoen!" wordt tot langere		Heubeul, soms- Lawas Heucuh of minder
Heueuh	k.	frasen uitgedijd, naarmate men den spreker, wiens woorden men beaamt, hooger boven zich stelt. "Soemoehoen" zonder meer is reeds l.p., wordt dus alleen gebruikt jegens personen, van wie men met l.p. woorden spreekt.		grof: Bĕnĕr
Heug!	k. p.	Zie Hade II		

Hanaäng Handjat Hareup Harga Harti Hartos Hate	Hanaäng Handjat	Pajoen (Tipajoen ?) Pangaos		Palaj Pajoen Tipajoen	Dorst hebben Overgaan (van lager naar hooger), aan land gaan Voor (plaats)
Harga Harti Hartos		(Tipajoen ?)			Vóór (plaats)
Harti Hartos		Pangaos			Vóór, vóóraan
Hartos					Waarde, prijs
	Hate of Ati	Hartos		Galih of (hooger) Ma- nah	Beteekenis, kort begrip Beteekenis, kort begrip Hart, gemoed
Hatoer Hatoer *Hatoer *Hatoeran! *Hatoeran Hatoeran					Aanbieden Gegroet! Welkom! Beleefd spreken tot
Hawatir Hawatos		Hawatos (zelden) Ka- watos			Beducht, beduchtheid wek- kend Beducht, beduchtheid wek-
Heës		Mondok	Sare	Koelĕm	kend Slapen
Hese		Roegël of Sësah			Moeielijk
Heunj Heubeul	Heunj	Lami		Engab	Geeuwen Lang van duur (verleden), oud, vroeger, gewezen
Heueuh		Lērēs	Enja	Soemoehoen Pangaudika (Tjiandjoer)	Ja! (Bevestiging of onder- streeping van 't door een
Heug!					't Is goed!

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Heula Heuleut	k. l. k.	Tiheula k., zie ook Hareup		Tiheula Heuleut of Antara (zelden)
Heuntjeut *Hibar Hidji	k. l. l. p. g. w.	Zie Bërkah en noot daarbij Overigens is "hidji" k. l.		Salahsahidji of Salasahidji
Hilang Hilap Hili	s. 1. g. w.	Zie Pach en nanteekening Zie Poho		Ngahilikeun
Hiroep Hitoet Hoedang	k. l. k. l. k. l.	Hoedang is: opgericht, omhoog staan, vandaar: zich oprichten, opstaan enz.		
Hoeloe Hoentoe Hoetang	k. l. k. l. k.	't S. en l. p. woord alleen van menschen. Kop (v. dieren). — Hoeloe	Tangkoerak	Hoetang
Hojong	1. p.	Zie Hajang		
Honeng	1. p.	Zie Sono		
I		THE RESERVE		
Ibing Iboe Idin Igël	g. w. l. p. k. l.	Zie Igël Zie Indoeng		
Ijang	g. w.			Ijang of Mijang
Ijasa Ikēt	l. k. l.	Zie Bisa Totopong, doch wat fijner. Zie aldaar.		Ngijangkeun

WOODD	Kasar Lēmēs	Lémés	Sědéng	Lēmēs pisan	
WOORD	k. l.	L	8-	l. p.	Vertaling.
Heula	Heuln		18.4		Eerst, voor (in volgorde)
		Tipajoen			Vooruit, van tevoren
Heuleut		Antawis			Tusschenruimte, tusschen- tijd, ook — hebbend, met — van
Heuntjeut	Heuntjeut		BL LO	Momok	Vrouwelijk schaamdeel
*Hibar Hidji		Salahsawijos			Een dankbetuiging Een van beide of meerdere
Hali		of Salasawijos			Lien van beide of meerdere
Hilang			BLEF!		Dood, sterven
Hilap Hili		NT COLUMN	DI LA		Vergeten Verwisselen
min		Ngaliron- keun	1 3 100		verwisseien
	Pahili	Lepat	-		Verwisseld, verward
Hiroep	Hiroep			Djěněng Kabobosan	Levend, in leven
Hitoet Hoedang	Hitoet Hoedang		Tanghi of	Goegah	Wind, een wind laten Zich oprichten uit een
			Tangi(Tji- andjoer)		liggende houding, opstaan, wakker worden
Hoeloe	Hoeloe		Sirah	Mastaka	Hoofd
Hoentoe	Hoentoe		1325	Waos	Tand
Hoetang		Sambětan			Schuld (iets dat men ver- schuldigd is)
Hojong			1000		Begeeren, verlangen, wen-
Honĕng					Een sterk verlangen hebben
1					naar, liefhebben
Ibing			P. James		The state of the s
Iboe Idin	Idin		100	Widi	Moeder Vergund, vergunning
Igěl	Ngigěl			Ngibing	Dansen (de Inlandsche wijze van dansen)
Ijang		Mijos	Tital	Angkat of (hooger)	Op weg gaan
				Djengkar	
12		Mijoskeun			Wegzenden, verzenden
Ijasa Ikĕt					Kunnen Hoofddoek
TWO S			8 8		

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ilaing Ilari Ilat Ilik Iloe Imah Imbit Imoet	g. w. l. p. g. w. g. w. k. l. p. k. l.	Pers. en bez. vrnw. 2° pers., zie Inleiding. Zie Teang Zie Letah Zie Djeueung Zie Piloe Zie Birit	Gogobrag	Imah
Impas Impen Impi Inang	k. l. l. p. k. l. l. p.	= Loenas, zie aldaar Zie Impi Zelden gebruikt (Soekapoera), zie Soesoe		
Indit	k.		Mantog	Indit
Indjeum Indoeng Ingët Inoem Intjoe Ipe	g. w. k. k. g. w. k. l. s.	- Doeloer ipe, zie Adibeuteung		Ngindjeum Indoeng ¹ Ingët
Iring	g. w.	Pangiring l. p., zie Boedjang		
Iroeng	k. l.			
Isin	k. l.	Vrg. Era		
Ising .	g. w.		Modol	Ngising
Isoek	k.			Isoek
Istěri	l. p.	Zie Ewe		

i In één geval gebruikt men "indoeng" ook in 't lêmês, nl. "indoeng abdi (koering enz.)" —

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lěměs L	Sěděng s.	Lēmēs pisan 1. p.	Vertaling.
Haing		W 123	1.500		
Hari					
llat llik					Tong
Hoe Imah	Marie Co.	Rorompok		Boemi	Unic major
Imbit		Korompok			Huis, woning Bilnaad, bil
Imoet	Imoet			Mesĕm	Fijntjes glimlachen, grim- lachen, meesmuilen
Impas				1 34	Afgedaan, afbetaald
Impen Impi	Impi			Impen	Droom Droom
Inang	P. S. S. S.				Borst, borsten (v. e. vrouw)
Indit		Mijos		Angkat of	Vertrekken, heengaan
				(mooier) Djëngkar	
Indjeum Indoeng		Namboet Bijang		Iboe	Leenen (in leen nemen) Moeder
Inget		Emoet		Eling	Zich herinneren, indachtig
Inoem	Nginoem		Ngarot	Ngaleueut	zijn Drinken
Intjoe Ipe	Intjoe			Poetoe	Kleinkind Ten opzichte v. d. man, de
*Pe				A PROPERTY.	adi zijner vrouw
BIDSON IN				J. B. E. coll	Ten opzichte v. d. vrouw, de adi haars mans
fring	Ngiring	Noeroet			Volgen
lroeng	Iroeng	(Tjiandjoer)		Pangam-	Neus
Isin	Isin			boeng Lingsem	Beschaamd, verlegen, be-
The said				-	dremmeld (voor een meer- dere)
Ising		Ka tjai of	Mitjeun	Kabeuratan	Schijten, een groote bood-
		Boeboewang of Kalaha-		of Dadoet (Tjiandjoer)	schap doen
		djat (Arab., kyai-taal)			
Isoek		Endjing Endjing			Morgen (de dag van mor-
Istěri					gen) Vrouwelijk, vrouw, huis-
				dozalida hotoski	vrouw"

mijn moeder en niet bijang abdi, daarentegen, met dezelfde beteekenis, "poen bijang".

WOORD	Asn- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.	
Iteuk	k. l.				
Itoeng Itoengan	g. w.			Ngitoeng Itoengan	
J					
Jaji	1. p.	Zie Adi			
Jakti	k.	= Enja, doch zelden gebruikt			
Jaktos	1.	Zie Enja			
Jasa	1.	Zie Bisa			
Jasa	k. l.	Jasa in tanah jasa, sawah jasa enz. k. l.: door eigen inspanning ont- gonnen grond, erfelijk indi- vidueel bezeten grond			
Joeswa	1. p.	Zie Oemoer		THE REAL PROPERTY.	
TZ			V29/11	S. William	
K					
Ка-азоер	k.	Zie Asoep			
Kabeh	k.			Kabeh Kabeh!	
Kabeuratan	1. p.	Zie Ising			
Kabobosan	1. p.	Zie Hitoet			
Kaboedjeng	1.	Zie Boeroe			
Kaboeroe	k.	Zie Boeroe			
Kaboro	k.	= meer gebruikelijk Kaboeroe, zie Boeroe			
Kadjaba	k.	Zie Djaba	TORS		
Kadjang mastaka	l. p.	Zie Anggĕl			
(Tjiandjoer) Kadjawi	1.	Zie Djaba -			
Kadoega	k.	Zie Doega			
Kadoewa pěrkara	k.	Zie Doewa			

	1000	200 - 100				the second second second
	WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs l.	Sēdēng s.	Lémés pisan L p.	Vertaling.
	Iteuk Itoeng Itoengan	Itenk	Ngetang Paetangan		Tětěkěu	Wandelstok Rekenen Rekening
	J					
William	Jaji Jakti Jaktos Jasa Jasa					Jongere broer of zuster Waar, werkelijk Waar, werkelijk Kunnen
1000	Joeswa					Leeftijd
	Ka-asoep Kabeh Kabeuratan Kabobosan Kaboedjeng Kaboeroe Kaboro		Sadaja Sadaja-daja !			Aanvaard Alle, alles Een uitroep, waarmee men zich geheel voegt naar den vorigen spreker Een groote behoefte doen Een wind laten Bereikt, achterhaald, over- vallen, geklaard, 't klaar kunnen spelen, volbren- gen, 't kunnen halen enz. Idem Idem
	Kadjaba Kadjang mastaka (Tjiandjoer) Kadjawi Kadoega Kadoewa përkara					Uitgezonderd Hoofdkussen Uitgezonderd Vermogen (fyziek: kunnen, moreel: durven) Opsommend: Ten tweede, in de tweede plaats

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Kados	1.	Zie Tjara	DEPT OF	1 200
Kaemoet	1.	Zie Pikir		
Kagaleuh	1. p.	Zie Asoep	5 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0	
Kagaleuh	1. p.	Zie Pikir		
		[Kagaleuh, passief van Ngagaleuh, koopen, biedt niets bizonders]	PATA N	
Kagalih	1. p.	Zie Pikir	0.000	
Kagoengan	1. p.	Zie Boga		
Kahajang	k. l.	Zie Hajang	TO DELL'	
Kahalangan	k.	Zie Halang		
Kahampang- an	1. p.	Zie Kiih		
Kahatoeran	1. p.	Zie Seuri	Contract to the	
Kahojong	1. p.	Zie Hajang	10 T T T T T T T	
Kaja	1.	Zie Beunghar		
Kaka	k. l.	Vrg. Lantjeuk		
Kakan- doengan	k. l.	Gadoch kakandoengan l., zie Reuneuh		
Kakang	k. l.	= Kaka, zie aldaar	6 6 6 6 8	
Kakara	k.	Zie Kara		
Kakarek	k.	Zie Kara	Min and a second	
Kakasih	1. p.	Zie Ngaran	BLS THE	
Kalah (Mal.)		Zie Eleh		
Kalahadjat	1.	Kyaitaal. Zie Ising		
Kalangenan	1. p.	Zie Oelin		
Kalĕbĕt	1.	Zie Ka-asoep onder Asoep		
Kalĕpatan	1.	Zie Kaliroe		
Kalih përka- wis	1.	Zie Doewa		
Kaliroe	k. l.		7-34	
Kaloeron	1. p.	Zie Oedoel		1. 1850
Kaloewar	l.	Zie Bidjil		
Kaloewat	g. w.	Zie Koeboer		
Kamanah	Ĭ. p.	Zie Pikir		
Kamandang	l. p.	Zie Toeloeng	100 P.	
Kami		Pers. en bez. vrnw. 1º persoon,	S DE LA	- Contract
		zie Inleiding		

WOORD Kasar Lēmēs Lēmēs Sēdēng Lēmēs pia l. p. Kados Kaemoet Kagaleuh Kagaleuh Kagalih Kagoengan Kahajang Kahalangan Kahajang Kahalangan Kahaojong Kaja Kaka Kaka Kakang Kakandoedoengan Kakang Kakandoedoengan Kakang	Zooals, op de manier van (vragend) Overdacht Aanvaard Overdacht
Kagaleuh Kagaleuh Kagalih Kagoengan Kahajang Kahalangan Kaham- pangan Kahatoeran Kahajong Kaja Kaka Kaka Kakang	(vragend) Overdacht Aanvaard Overdacht Overdacht
Kakara Kakarek Kakasih Kalah (Mal.) Kalahadjat Kalangenan Kalebet Kalepatan Kalih perkawis Kaliroe Kaliroe Kaloeron Kaloewar Kaloewat Kamanah	Bezitten, hebben Begeerte, verlangen Verhinderd, behinderd Wateren Lachen, glimlachen Begeerte, verlangen Rijk Oudere broer Iets, dat bij zich gedragen wordt Oudere broer (Nu—of toen—of dan—) eerst, pas Idem Naam 't Verliezen, 't afleggen, verliezen bij 't spel Een groote boodschap doen Vermaak, *spielerei* Aanvaard Zich vergist hebben Opsommend: Ten tweede, in de tweede plaats Zich vergist hebben Miskraam, een miskraam hebben Naar buiten (gaan, treden enz.) Overdacht Hulp, uitredding

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	. Kasar k.
Kampoeh	l. p.	Zie Simboet		
Kandoeng	g. w.	Zie Reuneuh		
Kantenan	i.	Zie Poegoeh		
Kantenan	1.	Zie Tangtoe	/	CONTRACTOR :
Kantoen	1.	Zie Tinggal		
Kantos	1.	Zie Koengsi		
Kaoela	-	Pers. en bez. vrnw. 1e persoon, zie Inleiding		
Kaoelinan	k. l.	Zie Oelin		
Kaoeninga	1. p.	Zie Tendjo	100	
Knos	1.	Zie Kawas		
Kapaehan	k. l.	Zie Paeh II	IN P. SCHIEF	
Kapamalian	1.	Zie Bolon		
Kapamběng	1.	Zie Halang	333	
Kapengker	1.	Zie Bareto		
Kapijoehan	l. p.	Zie Pach II		
Kapikir	k.	Zie Pikir		
Kapoeng- koer	L	Zie Bareto		
Kara	g. w.			Kakara of Karek of Kakarek
Karana	k.			Karana
Karang	g. w.			
Karantén	1.	Zie Karana		
Karek	k.	Zie Kara		
Karembong	k. l.			
Karĕp	k.	Zie Arep		
Karéséban	l. p.	Zie Bolon		
Kari	k.	= 't Meer gebruikelijke Tinggal		
Karinget	l. p.	Zie Kesang		
Karoenja 1	k. l.	Karoenja wordt ook gezegd van 'tobjekt: medelijden-opwekkend, deerniswaardig		
Kasaj	l. p.	Zie Roeroe		
Knsakit	k. l.	Zie Sakit		
Kasawat	l. p.	Zie Sakit	13 1 2	
Katara	k.	STATE OF THE PARTY		Katara
Katawis	I.	Zie Katara		1000000
Katembong	k.	Zie Tendjo		
Katendjo	k.	Zie Tendjo		

Uitgesproken: "Karoenya".

WOORD	Kasar Lémés k. l.	Lēmēs L	Sěděng s,	Lĕmēs pisan L p.	Vertaling.
Kampoeh Kandoeng Kantenan Kantenan Kantoen Kantos Kaoela Kaoelinan Kaoeninga Kaos Kapaehan Kapamalian Kapambeng Kapingker Kapijoehan Kapikir Kapoeng-					Zeker, gewis (bevestigend) Zeker, vaststaande Achterblijven, overblijven Tot aan toe Vermaak, "spielerei" Zichtbaar, te zien 't Lijkt alsof, 't schijnt wel In zwijm vallen Stonden Gedwarsboomd, gehinderd Vroeger In zwijm vallen Overdacht Vroeger
koer Kara Karana Karang Karantén Karek Karembong Karép Karéséban Kari Karingét Karoenja	Pakarangan Karembong Karoenja	Němbe Karantěn		Pakoewon (zelden) Kěkěmběn	Eerst, pas Wegens Erf Wegens Eerst, pas Slendang(vrouwenkleeding- stuk) Wensch, verlangen Stonden Achterblijven, overblijven Zweet Medelijden, deernis hebben
Kasakit Kasawat Katara Katawis Katembong Katendjo		Katawis			Voorwerp waarmee men boent by, een spons, zeep enz. Ziekte (onbepaald) Ziekte (onbepaald) Ziehtbaar, waar te nemen Ziehtbaar, waar te nemen Gezien, ziehtbaar, te zien Ziehtbaar, te zien

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Katik Katingal Katingali Katja	g. w. l. l. p. k. l.	Zie Asoeh Zie Tendjo Zie Tendjo		Eunteung
Katjida	k.	In een absolute superlatief staat "katjida" na 't bepaalde adjec- tief, "sakalangkoeng" kan alleen zelfstandig gebruikt worden (Gĕde katjida, sakalangkoeng agĕng(na)) Men kan in 't l. ook "pisan" zeggen, dat k.l. is		Katjida
Katoehoe	k. l.	't L. p. alleen ten opzichte van personen		
Kawalon Kawas	I. p. k.	Zie Tere		Kawas
Kawatir	k.	- Hawatir, zie aldaar		
Kawatos Kawin	1. k. 1.	Zie Hawatir "Nikah" wordt beschonwd te zijn van den stam "Tikah". 't Wordt nog al eens als l. gebruikt.		
		In verband met planten is natuurlijk alleen 't k. l. in gebruik.		
Kawinan				
Kawon	L	Zie Eleh		
Kawon Kēbak Kēdah Kědap Kede Kěděng	L. g. w. L. g. w. k. g. w.	Zeldzaam. Zie Goreng Zie Mandi en aanteekening aldaar Zie Koedoe Zie Keudeung — Kentja, zie aldaar		

¹ d. w. z. 't Schijnt wel zoo te zijn, in tegenstelling met "Siga" of "Djiga" k.l., dat beteekeut "Geuning, Karta! kawas kadijeu" — Kijk, daar heb je Karta! 't Lijkt wel alsof hij hierheen kom:

WOORD	Kasar Lémés k. l	Lēmēs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan 1. p.	Vertaling.			
Katik Katingal Katingali Katja Katjida	Katja	Sakalang- koeng			Zichtbaar, te zien Idem Spiegel Zeer			
Katoehoe	Katoehoe			Těngěn	Rechts			
Kawalon Kawas		Kaos			Stief— 't Lijkt alsof, 't schijnt wel '			
Kawatir Kawatos	A PETERS			TO SEE	Beduchtheid wekkend en beducht Idem			
Kawin	Kawin	(Nikah)		Nikah	Huwen, trouwen (intr.)			
1	Ngawin			Nikah	Huwen (tr.), ten huwelijk, tot vrouw nemen			
Kawinan	Ngawinkeun Kawinan			Nikahheun Ngarendeng- ankeun of Ngadahoep- keun (in brieven, stad- huiswoord) Rendengan	Uithuwelijken, in den echt verbinden. Van planten; de mannelijke met de vrouwelijke in aanraking brengen, z. a. bij kunst-			
Kawman	Kawinan			Memengan	bruidspaar 't Verliezen, 't afleggen. Verliezen bij 't spel			
Kawon Kebak Kedah Kedap					Verliezen bij 't spel Slecht, leelijk Moeten			
Kede Kedeng	Ngĕdĕng			Ebog	Liggen (in liggende hou- ding)			

"schijnen, den schijn hebben" zonder 't te zijn. Bv. lemands gelaat glanst "siga boelan".

WOORD Ann-duidir		Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.	
Kedjo	k.	Is de rijst niet op de gewone wijze gaar gestoomd, dan duidt men dat door een toe- voeging aan (sangraj, liwet)		Kedjo	
Kehed Kékédéngan Kékémbén	k. p. k. l. l. p.	Zie Sirit Zie Kedeng Zie Karembong			
Kěkěmoe Kěmběn Kěmoe	k. l. g. w. g. w.	Zie Kemoe Zie Karembong			
Këmpël Këndi	l. k. l.	Zie Koempoel			
Kenging	1.	Zie Beunang en Meunang, aldaar			
Kentja Këris	k. l.	't L. p. wordt alleen gebruikt ten opzichte van personen	NOT THE	Kede	
Kĕrsa	l. p.	Zie Arĕp Zie Rek (Dek)			
Cĕrsaeun	1. p.	Zie Daek	N EN		
Kërsaeun Kesang	l. p. k. l.	Teu kërsaeun, zie Daek Zie onder Rek.			
Keser Këtjër	g. w. l. p.	Zie Sĕrah Zie Peureuh		81 1	
Keudeung Keur	g. w. k.	= Eukeur I, zie aldaar		Sakeudeung	
Ceur Cith	k. l. k. l.	= Eukeur II, zie aldaar			
Cijat	1,	Zie Koewat			
Cinten	i.	Zie Kira			

		1	S.	Lēmēs pisan L. p.	Vertaling.
	Kěkěděngan			Ebog	Kĕdĕng-erig zijn, liggerig
Kedjo		Sangoe		Sangoe	zijn Rijst gereed om genuttigd te worden
Kehed Kekedengan Kekemben					Penis Liggerig zijn Slendang(vrouwenkleeding-
Kěkěmoe Kěmběn					stuk) Den mond spoelen
Kěmoe Kěmpěl	Kěkěmoe			Goegoerah	Den mond spoelen Bijeeu, vergaderd
Kendi Kenging	Kěndi			Tjaratan (Tjiandjoer)	Aarden kruik van bepaald model Verkregen, gekregen Verkrijgen, winnen, ge-
Kentja	Kentja			Kiwa	oorloofd zijn, durende - Links
Kēris Kērsa Kērsaeun	Këris			Doehoeng	Kris (wapen) Wensch, verlangen Willen (hulpwerkw.), van plan zijn, wenschen I. Willen wenschen II. willig zijn
Kërsaeun Kesang	Kesang			Karingĕt	Niet willen Willen, van plan zijn Zweet
Keser Kētjēr Keudeung Keur	ATTR	Sakědap			Oogdruppel Een oogenblik Voor, ten behoeve van, om te
Keur Kiih	Kith			Kaham-	Bezig zijn met Wateren
Kijat Kintën				pangan	Sterk, krachtig, met weer- standsvermogen (ook van menschen) enz. Naar (iemand) denkt, naar gissing

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Kintën-	1.	Teu kintën en Pangintën, zie Kira en Meureun Sakintën, zie Meueusan Zie Kira		
kintěn Kintoen Kira	g. w. k.	Zie Kirim		Kira (ook Pan- gira) Kira-kira
		"Teu kintën" wordt meer gebruikt dan "Teu kira", vaak als ver- vangwoord van "katjida", "na- kër" enz.		Teu kira
Kirang	1.	Zie Koerang		
Kirim Kiwa Kodjor	g. w. l. p. k. p.	Zie Kentja Zie Paeh Zie Pribadi		Ngirim
Koe andjeun Koeboer	l. p. g. w.	De l. p. woorden alleen van menschenlijken		
Koeboeran Koeda	k. l. k. l.	= Astana, zie aldaar "Titihan" kan alleen van een rij- paard worden gezegd		
Koedoe Koekoe Koela	k. k. l.	Pers. en bez. vnw. 1° pers., zie Inleiding		Koedoe of Moedoe
Koelawarga	k. l.	Zelden gebruikt. = Baraja, zie		
Koelawargi Koelem	l. p. l. p.	Zelden gebruikt, zie Baraja Zie Heës		
Koe maneh	k.	Pakoelĕman l. p., zie Enggon Zie Pribadi		200
Koempoel	k.			Koempoel
Koengsi Koentji Koeping Koeping	k. l. k. l. g. w.	Zie Tjeuli Zie Denge		Koentji

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lěměs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan 1. p.	Vertaling.
Kintën- kintën Kintoen Kira		Kintěn of Pangintěn Kintěn- kintěn of Antawis Teu kintěn			Ongeveer Naar denk(t), naar gissing Gegist en nog eens gegist, ongeveer, bij benadering Naar men niet zou denken, d. w. z. in sterkere mate dan men zou denken, zeer
Kirang Kirim Kiwa Kodjor Kocandjeun		Ngintoen			Ontbreken, te kort zijn, minder zijn, minus Zenden Links Dood, dood gaan Zelf
Koeboer Koeboeran Koeda	Ngoeboer Měnděm Ngaroewang Koeda			*Ngaloewat of *Ngoe- rĕbkeun Titihan	Begraafplaats Paard
Koedoe Koekoe Koela Koelawarga	Koekoe	Kēdah		Tanggaj	Moeten Nagel Verwante, familielid
Koelawargi Koelem					Verwante, familielid Slapen
Koe maneh Koempoel Koengsi Koentji Koeping	Koengsi	Kempel Kantos Sosi			Zelf Bijeen, vergaderd Tot aan toe Sleutel, slot Oor
Koeping Koeraboe	Koeraboe of Soeweng			Soembër of Tjëtjëpan (Tjiandjoer)	Oorknop

WOORD Ann-duiding. V		Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.	
Koerang	k.			Koerang	
Koerëb Koering	g, w.	Zie Koeboer Pers. en bez. vrnw. 1° persoon, zie Inleiding. Als substantief k. l. — kleine man			
Koeris Koeris Koeroe	l. g. w. k. l.	Zie Bongsor en aanteekening aldaar Zie Tjatjar			
Koetoe Koewat	k. l. k.			Koewat	
Kokod Kolot	k. p. k. l.	Zie Leungeun De s. en l.p. woorden slechts			
Koreng	I. p.	van menschen Zie Boedoeg Zie Radang Ook l. p. van Rodek — uitslag			
Korod	k. l.	op 't hoofd? = Bopeug, zie aldaar	1814		
Kotor	k. l.	Gadoeh kotor l., zie Bolon			
L					
Laboeh Ladjeng Ladjo	k. l. l. g. w.	Zie Toeloej II met aanteekening			
Ladjoe Lahir Lahiran	k. g. w. l. p.	Zeer zelden gebruikt — Toeloej II Zie Omong Zie Tjěk(na) met aanteekening			
(nana) Lahoen	g. w.				
ain	k.			Lain	
ajad aki	g. w. g. w.	Zie Panggih			
aladjo alaki	k. l. k. l.	Zie Ladjo Zie Laki			

	(and the same of	The same of	The second	Towns years and	
WOORD	Kasar Lēmēs k. L	Lëmës 1.	Sēdēng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Koerang Koerëb Koering		Kirang			Ontbreken, te kort zijn, minder zijn, minus
Koeris Koeris Koeroe Koetoe Koewat	Koeroe Koetoe	Kijat		Laugsip Poentang	Pokken, de pokken hebben Mager, schraal Luis (geen bladluis) Sterk, krachtig, met weer- standsvermogen (ook van
Kokod Kolot Koreng	Kolot		Sĕpah	Sĕpoeh	menschen) enz. Hand Oud, ook: ouders Schurft, kleine uitslag
Korod Kotor	1 5 3 1 5 72 1 5 1 5 1 5 1 5 1 5 1 5 1 5 1 5 1 5 1				Van de pokken geschonden. Pokdalig Vuil
L					
Laboeh Ladjeng	Laboeh	NT		Geubis	Omvallen Vervolgens, daarop
Ladjo Ladjoe Lahir	Laladjo	Nongton of Ningal		Ningali	Toeschouwen Vervolgens, daarop
Lahiran (nana) Lahoen	Ngalahoen			Mangkon	(Iemands) zeggen, 't (Door iemand) geuite Op schoot hebben, in den schoot dragen
Lain Lajad	Talaki	Sanes of Senes		Pamëgët	Niet (aldus) zijn Mannelijk, man
Laki Laladjo Lalaki	Lalaki Salaki			Tjaroge	Echtgenoot Toeschouwen Mannelijk, man

Name and Address of				
WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Lalangse	l. p.	Zie Reregan		
Lali	1. p.	Zie Poho	A CONTRACTOR	Land Harrison Barrier
Lamar	g. w.	Zie Tauja		
Lambe	l. p.	Zie Biwir		
Lamběj	1. p.	Zie Biwir		MORAL PARTY
Lamboet	1. p.	Zie Beuteung		The Part of the Pa
(Tjiandjoer)		and aremoung		
Lami	1.	Zie Heubeul	ELE-B	
	F			The state
2 7 1		Zie Lila		
Lamoen	k.			Lamoen
Landjang .	1. p.	Zie Boedjang		CHE KA
			DE TYPE	THE LITE
Landong	l. p.	Zie Oebar		
Langen	g. w.	Zie Oelin		The state of the s
Langgir	g. w.	Zie Dapang		
Langgoekan	l. p.	Zie Doedoekoej (onder Doekoej)		The state of the s
Langkoeng	1.	Zie Leuwih		
55 31	THE PARTY	Zie Liwat		
Langkoeng	g. w.	Sakalangkoeng I., zie Katjida		
Langse	g. w.	Zie Reregan	Kennen St	
Langsip	Lp.	Zie Koeroe		
Lantjeuk	k. l.	Vrg. Kakang		
Lantjingan	1. p.	Zie Tjalana		
Lapar (Ma- leisch)	k. l.	= Ponjo, zie aldaar		
Latar	1. p.	Zie Boeroewan		
Lawas	k.	= Heubeul, zie aldaar		
Lĕbah	k.	AND HOUSE		Lēbah of Palēbah
				12 18 18 18
Lebet Labat	1.	Zie Asoep		AT DESCRIPTION
Lĕbĕt Lĕbĕt	l.	Zie Djěro II		
Lěbět	1. p.	Zie Djěro I		THE PARTY OF
Lēbok	g. w.	Zie Njatoe en Hakan		THE P. (1)
Leho	k. l.			
The same of the sa				Children and State of the State

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Lalangse Lali Lamar Lambe Lambej Lamboet (Tjiandjoer) Lami Lamoen Landjang Landjang Langen Langer Langer Langer Langer Langer Langkoeng		Oepami of Oepanten		1. p.	Voorhang, gordijn Vergeten Lippen, lip Lippen, lip Buik Lang van duur (nl. tot nu toe), oud, vroeger, gewezen Lang (van tijd) Indien Vrouwelijke bediende van een aanzienlijke (Oost- Prijangan) Geneesmiddel Zonnehoed Meer Voorbij en Zeer
Langkoeng Langse Langsip Lantjeuk Lantjingan Lapar (Maleisch) Latar Lawas Lebah Lebet Lebet Lebet Lebet	Lantjeuk	Lĕrĕsan		Raka	Mager, schraal Oudere broer of zuster Broek Honger hebben Zij en voorerf, ruimte bij 't huis Lang van duur (nl. tot nu toe), oud, vroeger, gewezen Ter plaatse, ter hoogte van, omtrent, omstreeks (plaatsaanduidend) In- Binnengaan Binnen Woning, residentie van een aanzienlijke, specian een Regent
Lěbok Leho	Leho	Longs	13	Oemběl	Snot

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Lelepen	1. p.	Zie Ali		
Lělět	g. w.	Zie Oedoed		
- Emar	g. w.	Zie Seupah		
Lemek	k. p.	Zie Omong		1200000
Lenggah	1. p.	Zie Dioek		F1 1/2 12 15
Lěpat	1.	Zie Loepoet		
	1000	Zie Euweuh		
	1	Zie Teu njaho (onder Njaho)		1000
		Zie Pahili (onder Hili)	-	1000 -
	1000	Zie Poho		What was the
	10000	Zie Salah		1705
Lepen	g. w.	Zie Ali		I STORES
Lěrěs		Zie Běněr		1000
Jěrěs .	1.	Zie Heueuh! met aanteekening aldaar		The state of
. ĕrĕsan	1.	Zie Lěbah		
etah	k. l.			
eneut	g. w.	Zie Inoem		AND DESCRIPTION OF THE PERSON
enmpang	k.l.			
eungeun	k. l.	't K.l. is ook "mouw" van een	Kokod	
		kleedingstuk en "steel" van een arenbloemtros, waar 't sap uit verzameld wordt		
eutik	k.	- CZBRILLOM WYZME		Leutik
euwih	k.	THE RELL PROPERTY.		Leuwih
eweh	k. p.	Zie Tjeurik		Tenwin
ajan	k.	= Sedjen, zie aldaar		
ala .	k.			Lila
imbrah	1.	Zie Loembrah		33110
inggih	l. p.	Zie Dioek		
-	20100	Zie Andjang	O TO E 1	
		Zie Sindang		
ingsēm	l. p.	Zie Era	4	
	PST-17	Zie Isin		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lěměs l.	Sĕdĕng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Lelepen Lelet					Vingerring
Lëmar Lemek					Zeggen, spreken, praten
Lënggah Lëpat					Zitten, zetelen Mis
					Er is niet, er zijn niet "Ik weet 't niet!"
					Verwisseld, verward Vergeten
Lepen	SERVICE OF				Fout, verkeerd
Lërës Lërës					Juist (niet verkeerd) Ja! (bevestigende 't door
					een ander gesprokene) Ter plaatse of ter hoogte
Lěrěsan					van, omtrent, omstreeks
Letah	Letah			Ilat	(plaatsaanduidend) Tong
Leueut Leumpang	Leumpang			Angkat	Loopen, ook: op reis zijn ter uitoefening van zijn bedrijf (nl. van lieden die dat loopende plegen te doen, zooals marskramers, koelies)
Leungeun	Leungeun			Panangan	Hand, arm
1000					
Leutik Leuwih		Alit Langkoeng			Klein Meer
Leweh Lijan		1200 Avenue			Schreien, grienen Ander, anders
Lila Limbrah		Lami			Lang (van tijd), tijdsduur Gewoon, algemeen voor-
					komend Zitten, zetelen
Linggih					Even aangaan
Lingsěm					Toeven Beschaamd (voor een mindere)
					Beschaamd, verlegen (voor een meerdere)

WOORD Asn-duiding		Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Lintar	g. w.			
Liren	1.	Zie Eureun		
Liroe	g. w.	Alleen in den vorm "Kaliroe" mij bekend, zie aldaar		
Liron	g. w.	Zie Hili en Toekeur		
Lisa Lisah	k. l.	Tie Minish		
Lisan Lisan	g. w.	Zie Minjak Zie Sĕrah		
Liwat	k.	Zic Scian	and the	Liwat
Loba	k.	Roa is niet algemeen in gebruik.	1 30 10	Loba
		Wordt door velen afgekeurd als		
	F	nieuw maaksel, naar 't schijnt	12.00	
	1000	van Tjiandjoer afkomstig. Seneur		
	Dr. St.	is overal l., van bras gezegd;		
	Fig. 3	in Soemědang algemeen l. van loba		
Loedah	1. p.	Zie Tjidoeh. — Pangloedahan l. p.,	University of	
		zie Tampolong		
Loega	1. p.	Zie Oetah		
Loembrah	k. l.		10000	
Loenas	k. l.			
Loengsoer	1. p.	Zie Toeroen	A Bright	
Loepoet	k.	2710 22 0000000	120 ES 13	Loepoet
Loewar	g. w.	Zie Bidjil		20000 L 1000
		E ALLEN		
M		THE REPORT OF THE PARTY.		100
Madjik	k. l.	Zie Padjik	The same	
Madjoe	k.	Zie Padjoe	of the said	
Madjeng	1.	Zie Padjoe		
Magawe	k.	Plantselijk, zie Gawe		
Mahi Make	k.	= Tjoekoep, zie aldaar Zie Pake	West to 1	
Make	k.	Zie Pake	11 11 11 11	
Malang	k.	Zie Palang en aanteekening	BARN X	
Malik	k. l.	Zie Poelang, aanteekening	PART BEST	
Malikkeun	k. l.	Zie Poelang, aanteekening		
Mamas	l. p.	Zie Sirit		
ARREST SECURED.	as pre			

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng 5.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Lintar Liren Liroe	Ngalintar			Moepoeh	Visschen met een werpnet Ophouden, uitscheiden
Lisa Lisah Lisah Lisan Liwat Loba	Lisa	Langkoeng Roa of Seueur		Paseuk	Nect Olie Voorbij, ook: zéér Veel
Loedah Loega Loembrah Loenas Loengsoer Loepoet Loewar	Loembrah Loenas, of	Limbrah Poenah Lĕpat			Speeksel Braken, braaksel (?) Gewoon, algemeen voorkomend Afgedaan, afbetaald Afdalen, afstijgen Mis
Madjik Madjoe Madjeng Magawe Mahi Make Make Malang Malik Malikkeun Mamas Mambeng					Bij iemand inwonen Voornitgaan Voornitgaan Vervaardigen, maken Toereikend, voldoende Zich kleeden Met, voorzien van Dwars in den weg liggen Wenden, keeren (intr.) Doen wenden, keeren, om- draaien (tr.) Penis Dwars in den weg liggen

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Mambĕngan	1.	Zie Halang		N CON
Mana	k.			Mana
Manah Manah	l. p.	Zie Angěn		
Dianan	l. p.	Zie Hate		
Manah Manah	1. p. g. w.	Zie Pikir en aanteekening Zie Asoep en Pikir		
Manantěn (Tjiandjoer)	1.	Rědjag — , zie Amběk Zie Soegan		
Manawi	1.	Zie Soegan		
Mandi	k. l.	Zie Palangsijang De eigenlijke beteekenis van "Ngë-bak" k.l. is "baden in een		
Maneh(na) (Manehan- nana)	-	groote bak" Pers. en bez. voornaamwoord 2° (3°) persoon, zie Inleiding		
Maneh	k. l.	Reflexief vrnw., zie Inleiding		
Mangga!	l. p.	Zie Hade		
Mangga! Manggih	l. p. en s.	Zie Hade, aanteekening	at the state of	
Manggihan	k. k.	Zie Panggih Zie Panggih		
Mangkon	1. p.	Zie Lahoen	1-11	
Mangsa	k. l.			
				Mangsa ajeuna
Mani	1.	Zie Mana		(ijeu)
Mantog	k. p.	Zie Indit	18130	1 3 6 5 7
Maos	I.	Zie Batja en aanteekening	11 13	THE RESERVE

WOORD	Kasar Lémés k. l.	Lēmēs l.	Sēdēng a.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling,
Mambĕngan Mana		Mani			Dwarsboomen, een hinder- nis vormen, hinderen (tr.), in den weg staan Tusschenwerpsel van ver- bazing dat nadruk legt
Manah Manah Manah					op 't volgende woord: Zie, kijk, neen maar! Onderborst Hart, gemoed (van den mensch) Plaats van 't denken
Manantën (Tjiandjoer)					Misschien, wellicht (waarbij men denkt, dat 't ver- onderstelde juist zal blij- ken te zijn)
Manawi					idem Wellicht
Mandi	Mandi			Ngĕbak, ook Siram	Zich baden
Maneh(na) (Manehau- nana)					
Maneh Mangga! Mangga! Manggih Manggihan	Maneh			Andjeun	't Is goed! Als 't U belieft! Vinden, aantreffen Opzoeken, bezoeken, een bezoek brengen aan
Mangkon Mangsa	Mangsa				Op den schoot dragen, in den schoot hebben Tijdstip, ook zonder meer Tijdstip van sterven, (een
		Dangět a- jeuna (ijeu)			korte) tijdsduur Tegenwoordig
Mani					Tusschenwerpsel van ver- bazing dat nadruk legt op 't volgende woord
Mantog Maos		13.3	14.10		Heengaan, vertrekken Lezen

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Maot	1.	Zie Pach en aanteekening		
Maparin- Maparin- keun	l. p. l. p.	Zeer hoog. Zie Bere Zeer hoog. Zie Bikeun		
Marak	k.l.	Zie Parak		
*Maras	l. p.	Zie Tjoekoer		
Marentah	k.l.	Zie Titah		
Marga Margi	1.	Zelden gebruikt, zie Sawab Zie Sawab		
Marijos	1.	Zie Pariksa		
Marijos Mariksa	1. k.	Zie Tanja Zie Pariksa		
Mariksa- (keun)	1. p.	Zie Tanja		
	- l. en l. p.	Zie Bere en aanteekening		
Masihkeun	1. en l. p.	Zie Bikeun		
Mastaka Mata	1. p. k. l.	Zie Hoeloe		
ALLES OF THE PARTY				Tjimata
		Panonpowe doelt meer op 't zonne- licht, srangenge op 't zonne- lichaam		
Matak	g. w.	Matak is reden, oorzaak, aan- leiding, reden—, aanleiding zijn, veroorzaken. Noe matak dus: 't geen de reden, oorzaak, aan- leiding is		Noe matak
Matja Mawa	k. k.	Zie Batja Zie Bawa		
Mawi Medal	g. w. l. (soms: l. p.)	Zie Matak Zie Bidjil II		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sěděng l	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Maot Maparin Maparin- Maparin- Maparin- keun Marak *Maras Marentah Marga Marijos Marijos Marijos Marijos Mariksa- (keun) Masih of Masihan Masihkeun Mastaka Mata Matak Matak Matak Matak	Mata	Tjisëer Srangenge of Sarangenge Noe mawi	Panon Tjipanon	Sotja Tjisotja of Tjikaseër	Dood, sterven Geven, verleenen Geven, overgeven, over- dragen, schenken 't Water in een rivier af- leiden waardoor een ge- deelte komtdroog te liggen, met 't doel er de visch te vangen Scheren Last geven, orders geven, kommandeeren Om reden, omdat, dewijl Reden, oorzaak, om reden, omdat, dewijl Onderzoeken Vragen, informeeren Onderzoeken Vragen, informeeren Geven Geven, overgeven, over dragen, schenken Hoofd Oog Traan, tranen Zon De reden, aanleiding dat dat (is) de reden of aan leiding, daarom, vandaa Lezen Bij zich hebben, mede brengen, medenemen

WOORD	OORD Ann-duiding. Verwijzing of toelichting.		Kasar pisan k. p.	Kasar k.	
Mědalkeun	1.	Zie Djoeroe		30-311	
	(soms:		THE REAL PROPERTY.	The second lies	
Měkělan	l. p.) k. l.	Zie Běkěl			
EGRANE BY	41				
Měndak	I.	Zie Panggih			
Měndakan Měnděm	l. k. l.	Zie Panggih Zie Koeboer			
Měnggah	1.	Zie Koeooer Zie Ari	A		
Mĕngi	k. l.				
Menta	k.	Zie Penta			
Měntjet	k. l.	Zie Pentjet			
*Mĕpĕr	l. p.	Zie Goesar	19.80		
Mere	k.	Zie Bere			
*Meresan Měrtoewa	l. p.	Zie Sisir Zie Mitoha			
Dietroewa	1. p.	zie kriona			
Mesëm	l. p.	Zie Imoet			
Měsěn	1. p.	Zie Talatah			
Meser	1.	Zie Beuli			
Meneusan	k.	# Th. 11	S COLUMN	Meueusan	
Meuli	k.	Zie Beuli			
Meunang	A.	Zie Beanang			
Menreun	k.			Meureun	
*Meuseul	l. p.	Zie Pěntjet			
Midaměl	1.	Zie Gawe	De Company		
Midanget	L	Zie Denge			
Migawe Mihape	k. k. l.	Zie Gawe Zie Pihape met aanteekening			
Trimpe .					
Mijang	k.	Zie Ijang	THE PERSON NAMED IN		
Mijos	l.	Zie Ijang	JUL Sec.		
Milabana	1	Zie Indit			
Mijoskeun Mikarësëp	l. k. l.	Zie Ijang Zie Résep			
arrantees b		31	1		
Mikir	k.	Zie Pikir			
Miloe	k.	Zie Piloe	7	- Con - 3	
Mimiti	k.		1 2 2 2	Mimiti	

WOORD	Kasar Lēmēs k. L	Lémés 1.	Sēdēng 8,	Lēmēs pisan l, p.	Vertaling.
Mědalkeun					Baren
Měkělan					Van leeftocht voorzien
	100				(iemand)
Mĕndak Mĕndakan					Vinden, aantreffen Bezoeken, opzoeken
Měnděm	F73 3 - 50				Begraven.
Měnggah	No. of the last				Wat betreft
Mëngi	Měngi			Ampĕg	Aamborstigheid, aamborstig
				170	zijn
Menta				The second second	Vragen, verzoeken
Měntjet				THE STATE OF THE S	Masseeren
*Mĕpĕr					De tanden vijlen
Mere	1 2 12				Geven
*Meresan				3 3 5	('t Haar) Kammen
Měrtoewa	1				Schoonvader, -moeder, -ouders
Mesĕm	B STATE OF THE PARTY OF THE PAR				Fijntjes glimlachen, grim
IM, CSCIII	The same of			1000	lachen, meesmuilen
Měsěn				C. C.	Opdragen, bestellen
Meser					Koopen
Meneusan		Sakintěn			Nogal, iets of wat
Meuli			31		Koopen
Meunang				E - Colonia	Verkrijgen, winnen, geoor-
		D 1 14			loofd zijn, durende
Meureun *Meuseul		Pangintěn			't Zal wel Masseeren
Midaměl	2 7 30			T STEELS	Vervaardigen, maken
Midanget	Frank La			F. JE 67	Hooren
Migawe	100 000				Vervaardigen, maken
Mihape	The Street			Et and an	Toevertrouwen, in bewa
-					ring geven
Mijang	TO THE REAL PROPERTY.			-	Op weg gaan
Mijos	1308 3			I LX IX	Op weg gaan
WHERE THE PARTY	EJEXA		100		Vertrekken, heengaan
Mijoskeun	LI TOTAL	1 2 1 - 3	1	3 2 3	Wegzenden, verzenden Tot voorwerp van behager
Mikarësëp	1= 5	L. BOSTI S	1 1 - 1 -	-	nemen, doen zijn
Mikir		1000	T		Denken, over- of bedenker
Miloe		Land Marie	-	S - 11 - 15	Medegaan, mede- (een be
- Clinic	F LILLIE		1	OF THE L	paalde handeling ver-
90,4100		1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	1 200	I STATE OF	richten)
Mimiti	1000000	Ngawitan	La Land	1	Beginnen
7" Volgr.	V.				81

Minareup l. p. Zie Soesoe Mindeng k. Minjak k. Miriah l. Mitjeun l. Mitjeun s. Mitoba k. l. Miwah Miwarang l. p. Modar k. p. Modar k. p. Moedoe k. Moega k. Moega l. Moelang k. Moelang k. Moelang k. Moelang k. Moelang k. Moelang k. Moelang l. Moelang k. Moelang k. Moelang l. Moelang k. Moelang l. Moelang k. Moelang k. Moelang l. Moelih l. p. Moelang k. Moelang l. Moelih l. p. Moelang k. Moelang l. Moelih l. p. Moelang k. Moelih l. p. Moelang k. Moelang l. p. Moelang l. p. Moelang l. p. Moelang l. p. Zie Balik Moelang l. p. Zie Roengkoep? Moendaj l. p. Zie Sijar Zie Roengkoep? Moendaj l. p. Zie Lintar Zie Lintar Zie Lintar Zie Anteur	WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Minděng k. Minjak k. Mirah l. Zie Moerah Mitjeun s. Zie Ising Mitoha l. Jie Poelang Modol k. p. Moega k. Zie Voelang Moelang k. moegi-moegi" Moelang k. moelang k. moelang Moelang Moelang k. moelang Moelang Moelang k. moelang Moelang Moelang l. p. Zie Balik Jie Poelang Moelang Moelang l. p. Zie Balik Jie Poelang Moelang Moelang Moelang l. p. Zie Balik Jie Poelang Moelang Moelang Moelang Moelang Jie Poelang Jie Roengkoep? Moendajan Moendajan Moendajan Moendajan Moendajan l. p. Zie Sijar Zie Lintar Moepoeh Moepoeh Jip. Zie Lintar		1			Mimitina
Minděng k. Minjak Mirjah I. Zie Moerah Mitjeun Mitjeun s. Mitoba Miwah Miwarang Miwarang Modar Moedar Moega Moega K. Zie Jeing Moega K. Zie Jeing Moega K. Zie Jeing Moega Moega K. Zie Noedoe Moega K. Zie Noedoe Moega K. Zie Noedoe Moega K. Zie Poelang Moelang K. Zie Poelang Moelin I. p. Moelih I. p. Moelih I. p. Moelih I. p. Moendaj I. p. Zie Balik I. p. Zie Roengkoep? Moendaj Moendaj Moendaj L. Zie Moega Moendaj Moelih I. p. Zie Balik I. p. Zie Roengkoep? Moendaj Moendaj L. p. Zie Marak *Moendaj Moendaj L. p. Zie Sijar Zie Koedoe Amoega Moega Moelin I. p. Zie Balik I. p. Zie Roengkoep? Moendaj Moendaj L. p. Zie Marak *Moendaj L. p. Zie Sijar Zie Lintar Zie Lintar Zie Lintar Zie Lintar Zie Lintar		N 34			Ngamimitian
Minjak k. Mirah l. Zie Moerah Mitjeun l. Zie Sĕrah Mitjeun s. Zie Ising Mitoba k. l. Miwah Miwarang l. p. Zie Titah Modar Modol k. p. Zie Paeh en aanteekening Zie Ising Moedoe k. Zeer vaak: "Moega-moega" — "moegi l. Zie Moega Moelang k. Zie Poelang Moelang k. Zie Poelang Moelang k. Zie Poelang Moelang l. p. Zie Balik Moelih l. p. Zie Balik Moelih l. p. Zie Boengkoep? Moendaj l. p. Zie Marak *Moendaj l. p. Zie Marak *Moendaj l. p. Zie Koengkoep? Moendaj l. p. Zie Koengkoep? Moendaj l. p. Zie Koengkoep? *Moendaj l. p. Zie Koengkoep.	Minareup	· 1. p.	Zie Soesoe	G II	
Minjak Mirah I. Zie Moerah Mitjeun Mitjeun Mitjeun Mitoha M. l. Zie Sĕrah Miwah I. P. Zie Titah Modar Modar Modol Moega Moega Moegi Moelang Moelang Moelang Moelang Moelih I. p. Zie Balik Moendaj I. p. Zie Roengkoep? Moendaj Moendaj I. p. Zie Balik Moendaj I. p. Zie Balik Moendaj I. p. Zie Balik Moendaj I. p. Zie Roengkoep? Moendaj I. p. Zie Roengkoep?	Mindeng	k.		11.7	
Mirah Mitjeun Mitjeun Mitjeun Mitjeun Mitoba Miwah Miwah Miwarang Modar Modar Modol Moedoe Moega Moega Moegi Moelang Moelang Keun Moelih L. D. Zie Balik Moelang Keun Moendaj L. D. Zie Balik Moendaj L. D. Zie Balik Moendaj L. D. Zie Roengkoep? Moendaj L. D. Zie Marak *Moendaj L. D. Zie Koengkoep?	Minish	1		1 36	
Mitjeun Mitjeun Mitjeun Mitoba Miwah Miwarang Modar Modar Modol Moega Moega Moega Moega Moelang Moelang Moelih Moelih L. p. Zie Sĕrah Zie Ising Zie Titah Zie Pach en aanteekening Zie Ising Zie Koedoe Zeer vaak: "Moega-moega" — "moegi-moegi" Zie Moega Zie Poelang Zie Poelang Zie Poelang Zie Poelang Moelih L. p. Zie Balik L. p. Zie Balik Zie Poelang Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Balik L. p. Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Sijar Zie Marak *Moendajan Moendaj L. p. Zie Sijar Zelden gebruikt, zie Ari II Zelden gebruikt, zie Rĕmpoeg Moepoeh Moepoeh L. p. Zie Lintar Zie Anteur			Tie Meamh	TO A TO STATE OF	Minjak
Mitjeun Mitoha k. l. Zie Ising Miwah L. Die Djeung L. p. Zie Titah Modar k. p. Zie Pach en aanteekening Zie Koedoe Moega k. Zeer vaak: "Moega-moega" — "moegi-moegi" Zie Moega k. Zie Poelang Moelang Moelang Moelang Moelih L. p. Zie Balik L. p. Zie Poelang Moelih L. p. Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Balik Zie Poelang Moendaj L. p. Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Koedoe Zie Moega Zie Poelang Moelang Keun Moelih L. p. Zie Balik Zie Poelang Moendaj L. p. Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Koedoe Zie Roelang Zie Poelang Moendaj L. p. Zie Balik Zie Poelang Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Karak *Moendajan Moendaj L. p. Zie Sijar Zelden gebruikt, zie Rempoeg Moepoeh Moepoen- *Moepoen- *Moe		100		KIND KIND	
Miwah Miwah Miwarang L. p. Miwarang L. p. Modar Modar Modol M. p. Moedoe Moega Moega Moegi Moelang Moelang Moelang Moelih L. p. Moelih L. p. Zie Poelang Moelih L. p. Zie Poelang Moendaj L. p. Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Balik Zie Poelang Moendaj L. p. Zie Balik Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Roengkoep?		-		3000	
Miwah Miwarang Modar Modar Modol k. p. Modol k. p. Zie Paeh en aanteekening Zie Koedoe K. Zeer vaak: "Moega-moega" Moegi Moegi Moelang Moelang Moelang K. Zie Poelang Zie Poelang Moelang Moelang L. D. Zie Poelang Moelang Moelang L. D. Zie Poelang Moelang Moelang L. D. Zie Poelang Moendaj L. p. Zie Poelang Moendaj L. p. Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Marak *Moendajan Moendaj L. p. Zie Marak *Moendajan Moendaj L. p. Zie Marak *Moendaj L. p. Zie Marak *Moendajan Moendaj L. p. Zie Koedoe Moega Moega Moelang K. Zie Poelang Zie Poelang Zie Roengkoep?			Zito Leing	1 1 1 1 1 1	
Miwarang Modar Modol k. p. Zie Pach en aanteekening Zie Koedoe Zeer vaak: "Moega-moega" — "moegi-moegi" Zie Moega Moelang Moelang Moelang Moelang Moelih L. p. Zie Poelang Zie Poelang Moelih L. p. Zie Poelang Zie Poelang Zie Poelang Zie Poelang Moelih L. p. Zie Balik Zie Poelang Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Balik Zie Poelang Zie Roengkoep?	3410000	******		E 1000 191	
Miwarang Modar Modol K. p. Zie Pach en aanteekening Zie Ising Zie Koedoe Zeer vaak: "Moega-moega" — "moegi-moegi" Zie Moega Moelang Moelang Moelang Moelang Moelih L. p. Zie Poelang Zie Poelang Moelih L. p. Zie Balik Zie Poelang Zie Poelang Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Balik Zie Poelang Zie Roengkoep?	Miwah	1.	Zie Dieung	THE RESIDENCE	
Modol k. p. Zie Paeh en aanteekening Moedoe k. Zie Koedoe Moega k. Zeer vaak: "Moega-moega" — "moegi-moegi" Moelang k. Zie Moega Moelang k. Zie Poelang Moelang k. Zie Poelang Moelih l. p. Zie Balik Moelih l. p. Zie Roengkoep? Moendaj l. p. Zie Roengkoep? Moendaj l. p. Zie Marak *Moendajan Moendaj l. p. Zie Sijar Moengoeh Moepakat Moepoeh L. p. Zie Sijar Moepoeh L. p. Zie Lintar *Moepoeu- *Moepoe			Zie Titah		
Modol Moedoe Moega k. p. Zie Ising Zie Koedoe Zeer vaak: "Moega-moega" — "moegi-moegi" Zie Moega Moelang Moelang k. Zie Poelang Moelang- keun Moelih L. p. Zie Balik Zie Poelang Moendaj L. p. Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Marak *Moendaj L. p. Zie Marak *Moendaj L. p. Zie Sijar Moengoeh Moepakat k. Zelden gebruikt, zie Ari II Zelden gebruikt, zie Rěmpoeg Moepoeh L. p. Zie Lintar *Moepoen- L. p. Zie Lintar Zie Anteur					
Moega k. Zie Koedoe Zeer vaak: "Moega-moega" —			Zie Ising		
Moelang Moelang Moelang Moelang Moelang Moelang Moelang- keun Moelih I. p. Zie Poelang Moendaj I. p. Zie Balik Je Poelang Moendaj I. p. Zie Roengkoep? Moendaj I. p. Zie Marak *Moendaj I. p. Zie Marak *Moendaj I. p. Zie Sijar Zelden gebruikt, zie Ari II Zelden gebruikt, zie Rěmpoeg Moepoeh I. p. Zie Lintar *Moepoen- I. p. Zie Anteur	Moedoe		Zie Koedoe	STATE OF THE PARTY	
Moelang Moelang Moelang Moelang Moelang Moelang L. Zie Poelang Zie Poelang Zie Poelang Zie Poelang Moelih L. p. Zie Balik Zie Poelang Zie Poelang Zie Poelang Moendaj L. p. Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Marak *Moendaj L. p. Zie Sijar Zie Marak *Moenggoeh Moendaj L. p. Zie Sijar Zie Marak *L. p. Zie Sijar Zie Marak *L. p. Zie Sijar Zie Lintar Zie Lintar Zie Anteur	Moega	k.		1 1 WE	Moega
Moelang k. Zie Poelang Moelang k. Zie Poelang Moelang l. Zie Poelang Moelih l. p. Zie Balik Moelih l. p. Zie Poelang Moendaj l. p. Zie Roengkoep? Moendaj l. p. Zie Marak *Moendaj l. p. Zie Sijar Moenggoeh k. Zelden gebruikt, zie Ari II Moepakat k. Zelden gebruikt, zie Rěmpoeg Moepoeh l. p. Zie Lintar *Moepoeu-	Moegi	1.		1 2 1 2 3	
Moelang k. Zie Poelang Moelang- keun Moelih I. p. Zie Balik Zie Poelang Moendaj I. p. Zie Poelang Zie Roengkoep? Moendaj I. p. Zie Marak *Moendaj L. p. Zie Marak *Moendajan Moenggoeh Moepakat Moepakat Moepoeh I. p. Zie Sijar Zelden gebruikt, zie Ari II Zelden gebruikt, zie Rěmpoeg Zie Lintar *Moepoeu- *Moepoeu- Zie Anteur		k.		The state of	
Moelih Moelih L. p. Zie Balik Zie Poelang Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Marak *Moendajan Moenggoeh Moenggoeh Moepakat Moepakat Moepoeh L. p. Zie Sijar Zelden gebruikt, zie Ari II Zelden gebruikt, zie Rĕmpoeg Zie Lintar *Moepoeu- L. p. Zie Anteur		k.		DE STATE	
Moelih Moelih L. p. Zie Balik Zie Poelang Zie Roengkoep? Moendaj L. p. Zie Marak *Moendajan Moenggoeh Moenggoeh Moepakat Moepakat Moepoeh L. p. Zie Sijar Zelden gebruikt, zie Ari II Zelden gebruikt, zie Rĕmpoeg Moepoeh L. p. Zie Lintar *Moepoeu- L. p. Zie Anteur		1.	Zie Poelang		
Moendaj l. p. Zie Poelang Zie Roengkoep? Moendaj l. p. Zie Marak *Moendajan l. p. Zie Sijar Moenggoeh k. Zelden gebruikt, zie Ari II Moepakat k. Zelden gebruikt, zie Rěmpoeg Moepoeh l. p. Zie Lintar *Moepoen- l. p. Zie Anteur	Moelih	l. p.	Zie Balik		
Moendaj l. p. Zie Roengkoep? Moendaj l. p. Zie Marak *Moendajan l. p. Zie Sijar Moenggoeh k. Zelden gebruikt, zie Ari II Moepakat k. Zelden gebruikt, zie Rěmpoeg Moepoeh l. p. Zie Lintar *Moepoen- l. p. Zie Anteur	Moelih		Zie Poelang	1	
*Moendajan l. p. Zie Sijar Moenggoeh k. Zelden gebruikt, zie Ari II Moepakat k. Zelden gebruikt, zie Rěmpoeg Moepoeh l. p. Zie Lintar *Moepoeu- l. p. Zie Anteur	Moendaj		Zie Roengkoep?		
Moenggoeh k. Zelden gebruikt, zie Ari II Moepakat k. Zelden gebruikt, zie Rĕmpoeg Moepoeh l. p. Zie Lintar *Moepoeu- l. p. Zie Anteur	Moendaj	l. p.	Zie Marak		
Moenggoeh k. Zelden gebruikt, zie Ari II Moepakat k. Zelden gebruikt, zie Rĕmpoeg Moepoeh l. p. Zie Lintar *Moepoeu- l. p. Zie Anteur				1	
Moenggoeh k. Zelden gebruikt, zie Ari II Moepakat k. Zelden gebruikt, zie Rĕmpoeg Moepoeh l. p. Zie Lintar *Moepoeu- l. p. Zie Anteur	de l'annual de la constant de la con	100 U	The state of the s		
Moepakat k. Zelden gebruikt, zie Rĕmpoeg Moepoeh l. p. Zie Lintar *Moepoeu- l. p. Zie Anteur				200	
Moepoeh I. p. Zie Lintar *Moepoeu- l. p. Zie Anteur					
*Moepoeu- l. p. Zie Anteur			Zelden gebruikt, zie Rempoeg	BUNG	
				STATE OF THE STATE OF	
		L.p.	Zie Anteur		

WOORD	Kasar Lémes k. L	Lēmēs l.	Sēdēng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Minareup Mindeng Minjak Mirah Mitjeun Mitjeun Mitoha Miwah Miwarang Modar Modol Moedoe Moegi Moelang	Mitoha	Awitna of Ngawitan- nana Nĕmbean Sĕring Lisah		Měrtoewa	't Begin (ervan), in de eerste plaats, om te beginnen Met iets beginnen, voor de eerste maal iets doen Zuigen (van een kind aan de borst) Dikwijls: Olie Goedkoop (Zijn vrouw) verstooten Een groote boodschap doen Schoonvader, -moeder, -ouders En (in brieven) Gelasten, bevelen Dood zijn, -gaan Schijten Moeten Moge 't zijn (conjunctief) Idem Teruggaan, naar huis gaan Op iets iets anders terugzenden, beantwoorden met Terugzenden Terugkeeren, naar huis gaan Vangen door over 't te vangen dier een net, mand enz. heen te werpen 't Water in een rivier af- leiden, waardoor een ge- deelte komt droog te liggen, met 't doel er de
*Moendajan Moenggoeh Moepakat Moepoeh *Moepoen-					visch weg te vangen Luizen Wat betreft 't Eens zijn, instemmen met Visschen met een werpnet Spijzen brengen of zenden

			**	15.000
WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Moerah Moerangka- lih	k. l. p.	Zie Boedak		Moerah
Moerijang Moeroe	k. l. k.	Zie Boeroe		
Molor Momok Mondok	k. p. 1. p. 1.	Zie Heës Zie Heuntjeut Zie Heës In de eigenlijke beteekenis: "zijn tijdelijk verblijf hebben, over- nachten" is 't k.l.		
Moro	k.	Zie Boeroe		
Moro	k. l.	Zie Boro		
N				
Nalak	k.	Zie Sĕrah		
Nalika	1.	Zie Basa		
Namboet	1.	Zie Indjeum		
Nami	1.	Zie Ngaran		
Namoeng	1.	Zie Ngan		
Nampa	k.	Zie Tampa	1 1	
Nampi	1.	Zie Tampa		
Nampik	k. l.	Zie onder Dack, noot	1000	
Nampiling	k. l.	Zie Tampiling		
Nanganan	l. p.	Zie Tampiling Zie Teunggeul Zie Tjabok		
Nanggĕl	1.	Zie Tanggoeng.	44	
Nanggoeng	k.	Zie Tanggoeng en aanteekening aldaar	unism a	
Nanging	1.	Zie Tapi		
Nangis	l. p.	Zie Tjeurik	ALL TOP	
Nangtoeng	k. l.	Zie Tangtoeng		

1000			5 5 5		
WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
loerah loerangka- lih doeijang Moeroe	Moerijang	Mirah		Njënjëpan	Goedkoop Knaap, meisje Koorts, koorts hebben Zich spoeden, haasten (om zeker doel te bereiken), najagen, ergens op aan-
Molor Momok Mondok					streven Slapen Vrouwelijk schaamdeel Slapen
Moro Moro					Zich spoeden, haasten (om zeker doel te bereiken), najagen, ergens op aan- streven Jagen, jacht maken op,
N					op de jacht zijn
Nalak Nalika Namboet					Verstooten (zijn vrouw) Tijdens (van den verleden tijd sprekende) Leenen (Engelsch: to borrow)
Nami Namoeng Nampa Nampi Nampik					Naam Slechts, alleenlijk Ontvangen Idem Afwijzen, afslaan
Nampiling Nanganan Nanggél					Om de ooren slaan Om de ooren slaan Slaan (bv. met een stok) Met de vlakke hand slaan Er voor instaan
Nanggoeng					Idem Maar (voegwoord)
Nanging Nangis Nangtoeng				N ESERGE	Weenen Recht overeind staan

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Nanja Nanjaän	k. k. l.	Zie Tanja	DE TOTAL	- Japan
tanjaan	h. 3.	Zie Tanja		
Naon	k. l.		Hah?	
		In 't l. heeft kitoe-kijeu de voor-		
	-	keur.	SATER	
		Er zijn vele dergelijke uitdrukkin- gen, bv. teu matak naon-naon, teu djadi naon-naon, teu kitoe kijeu (k. l.), teu djadi koemaha enz.		
*Narah	1. p.	Zie onder Daek, noot		
Narima	k.	Zie Tampa	BEALT SHOP	
Narima	k.	Zie Rasa		
			84496	
*Naros	l. p.	Zie Tanja	Las Real	
Neang	k.	Zie Panggih		
Neang of ne-	k.	Zie Teang		
Něda	1.	Zie Njatoe		
Něda	1.	Zie Hakan		
*Něda	l. p. en s.	Zie Penta	10	
Němbe	+	Zie Kara		
Némbean	1.	Zie Mimiti		
Nendjo	k.	Zie Tendjo	- S	
Něpi	k.	Zie Těpi		
Nětěpan	l. p.	Zie Salat		
Neuleu	k.	Van Deuleu, zie Tendjo		
Neundeun	k.	Zie Teundeun		
(Ng)				
Ngababar- keun	1. p.	Zie Djoeroe	75 39	
Ngabalës	k.	Zie Balĕs	155 - 179	
Ngabalik-	k. l.	Zie Poelang, aanteekening	HI BETT	
keun Ngabantoen	L.	Zie Bawa	24 124	
Ngabědag	1.	Zie Oedag	WINDS OF	
Ngabedja	k.	Zie Bedja		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Léměs l.	Sěděng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Nanja Nanjaän Naon	Naon? Naon-naon of Kitoe-kijeu Teu naon- naon			Teu sawijos of Teu aja sa- wijos(wijos)	Vragen, informeeren Ten huwelijk vragen, een huwelijksaanzoek doen Wat? 't Een of ander 't Maakt niets uit, er is niets tegen, geen bezwaar enz.
*Narah Narima Narima				wilce(wilce)	Beleefd afwijzen, afslaan Ontvangen Aannemen, op zich nemen, erkennen, bekennen (schuld)
*Naros Neang					Vragen, informeeren Opzoeken (iemand), be- zoeken
Neang of neangan Něda Něda *Něda Němbe Němbean					Zoeken Eten Eten Beleefd vragen, verzoeken Eerst, pas Voor de eerste maal iets doen, met iets beginnen
Nendjo Něpi Nětěpan Neuleu Neundeun					Zien Tot aan 't Gebed doen Zien Plaatsen, neerzetten
(Ng) Ngababar- keun			www.da		Baren
Ngabalik- keun Ngabantoer Ngabedag Ngabedja					Antwoorden, beantwoorden (een brief) Omdraaien, wenden (tr.) Bij zich hebben, mede- brengen, medenemen Nazetten Berichten

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ngabedjaän	k.	Zie Bedja		A CONTRACTOR
Ngabedja- keun	k.	Zie Bedja		
Ngaběn	1.	Zie Adoe	THE PERSON	
Ngabërsih-	1.	Zie Soenat		
Non-babat	1	721 m: 1	390011	
Ngaboeroe Ngaboeroe	l. k.	Zie Timbang Zie Boeroe	1.30	
Ngaboe-	l. p. en l.	Zie Boeroe		
djeng	LA TOTAL	g: 15: 1:	1 3 1	
Ngaboe- djëng	1.	Zie Djoegdjoeg		
Ngaboe- djëng	1.	Zie Soesoel		
Ngadago	k.	Zie Dago		
Ngadagoan	k.	Zie Dago	Will Say Bay	
Ngadahar	8.	Zie Hakan	BEEDER	
Ngadahoep- keun	l. p.	Deftig en officieel, zie Knwin		
Ngadaměl	1.	Zie Djijeun		
Ngadampal	1. p.	Zie Tintjak		
Ngadang- dosan	1.	Zie Ome		
Ngadangoe	l. p.	Zie Denge		
Ngadangoe	l. p.	Oost Prijangan. Zie Tendjo		Van men
Ngadapang	k. l.	Zie Dapang		
Ngadawoeh	1. p.	Zie Omong		
Ngadĕg	1. p.	Zie Tangtoeng. In algemeenen zin		
Ngaděleh	1	is "ngaděg" k. l.	The state of the	
Ngadenge Ngadenge	k. p.	Zie Tendjo Zie Denge	STATE OF THE PARTY OF	27/10/0
*Ngadeu-	l. p. (k.)	Zie Deuheus	1000000	20000000
Ngadeuleu	k.	Zie Tendjo	STATE OF STREET	UNIVERSITY OF THE
*Ngadja-	l. p.	Zie Anteur	THE RESERVE	100000
djap	11 10	THE PARTY OF THE P	10.12	E 20 To 37

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lěměs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Ngabedjaän		10.13			Berichten aan
Ngabedja-				C. C. Can	Iets mededeelen
keun Ngaben	200			-73	Zich of iets met elkaar
Ngabërsih-				The same	meten, wedden, dobbelen Besnijden
an	- 7/2				THE
Ngabobot Ngaboeroe	Little Co.				Wegen Zich spoeden, haasten om
Ngaooeroe	1 Ay 11 S				zeker doel te bereiken,
					najagen, ergens op aan- streven
Ngaboe-	1000				Idem .
djëng	2 3 17				Rechtstreeks op afgaan
Ngaboe- djëng	11.00			1	necutstrees op argain
Ngaboe-	CONTRACT OF			1000	Gaan ophalen (opsporen),
djeng	The Party of				gaan achterhalen (na-
Ngadago	W . T.				sporen) Wachteu
Ngadagoan	1 Bat 3 4			E 110 - 5 - 7*	Wachten op
Ngadahar	100000				Eten (transitief)
Ngadahoep- keun	13.74 T				Uithuwelijken, in den echt verbinden
Ngadaměl	200			-	Vervaardigen, maken
Ngadampal	X 5 7 35				Treden, (ergens op rond) stappen
Ngadang-	1800				Herstellen, verbeteren
dosan	State of the last			3 5 5 5	
Ngadangoe	Bridge and The			1 2 5 3 6 6	Hooren Zien
Ngadangoe Ngadapang	A STATE OF			MR SET	Languit op den buik
- Gauapang					liggen
Ngadawoeh	1				Zeggen (tot een mindere), bevelen
Ngadĕg	STORES OF				Recht overeind staan (hou-
Separate Des	SHIES.			P SUE	ding van 't lichaam) Zien
Ngaděleh Ngadenge	100			13	Hooren
*Ngadeu-	COLUMN TO THE PERSON OF THE PE			THE TEN	Zijn opwachting maken
heus					7:
Ngadeuleu *Ngadja-	100			ngies;	Zien Begeleiden, tot gevolg zijn
djap	100 m 100				

WOORD	Aan- duiding	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ngadjaga	k.	Zie Djaga		
Ngadjagi	1.	Zie Djaga		
Ngadjeu- eung	k.	Zie Djeueung		
Ngadjoeg- djoeg	k.	Zie Djoegdjoeg		
Ngadjoeroe	k. l.	Zie Djoeroe		
Ngadjoeroe- keun	k. l.	Zie Djoeroe		
Ngadoe	k.	Zie Adoe		
Ngadoewit	1.	Zie Beuli		
Ngadol	k. p.	Zie Ewe II		
Ngagaleuh	1. p.	Zie Beuli		
Ngagalih	1. p.	Zie Pikir		
Ngagelehe	k. l.	Zie Gelehe		
Ngagĕm	1. p.	Zeer zelden, zie Pake	1 1110	37 100
Ngahakan	k.	Zie Hakan		
Ngahalang	k. l.	Zie Halang		
ENT 1	1	Zie Ondang		
*Ngahatoe- ranan	l. p.	Zie Ondang	Stylle Line	
*Ngahatoe-	l. p.	Zie Tjarek		
*Ngahatoer- keun	l. p.	Zie Bikeun		
Ngahilikeun	k.	Zie Hili		
Ngais	k. l.	Zie Ais		
Ngakoe	k.	Zie Akoe		
	0-1			
Ngalahir	1 n.	Zie Omong		
Ngalahoen	l. p. k. l.	Zie Lahoen	Opt First	
Ngalajad	1. p.	Zie Panggih	to reto the	
Ngalamar	1. p.	Zie Tanja	THE PART WELL	
The same	THE STATE OF	AND THE RESERVE OF THE PARTY OF	1 Part Barrell	

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lěměs l.	Sĕdĕng 8.	Lemes pisan L p.	Vertaling.
Ngadjaga .	- 318			-351	Waken, waakzaam zijn,
	E 1000 A 1				bewaken
Ngadjagi					Idem Aanzien, bekijken
Ngadjeu-	CONTRACTOR!	3 2			Anizien, ockijken
eung	Contract of				Rechtstreeks op afgaan
Ngadjoeg- djoeg	70 X				arcentestrone of mg
Ngadjoeroe	- 10° C		2 2 3		Bevallen
Ngadjoeroe-	2 2 2 2				Baren
kenn	S GUNL		- 1	THE RESERVE	
Ngadoe	000				Zich of iets met elkaar
	2000		7.34		meten, wedden, dobbelen
Ngadoewit			7.7. MIN.	The No.	Koopen
Ngadol	19.		Barre Barre		Paren
Ngagaleuh			13 5 34	100 200	Koopen
Ngagalih				- 50	Denken, bedenken, over- denken
Ngagelehe	L. Tall		22. 7	The state of the s	Gelegen zijn om in te
0.0			F-150	100	slapen
Ngagěm	100 100		0 10 0		Gekleed, zich kleeden
Ngahakan				A Descent	Eten (transitief)
Ngahalang	La Na				Een hindernis vormen, in
					den weg staan, hinderen
Land of the land o					(tr.), beletten
*Ngahatoe-				1000	Uitnoodigen tot een feest
ranan					Onder 't oog brengen aan,
*Ngahatoe-	19 399		NE DOWN	100000	verbieden aan
*Ngahatoer			1 1 2 9	1000	Geven, nanbieden
keun	- 01 -		120	- 5555	Cities and Cities
Ngahilikeur	H		18 38 1		Verwisselen
Ngais			1200	1000	In een doek op de heup
*10"	1 3 4			3000	dragen .
Ngakoe			12.3	S S S S S S S S S S S S S S S S S S S	Erkennen (als), bekennen,
-				1 8 8 8 8	rechten laten gelden op,
	The State of the last		THE STATE	200	hartelijk zijn, zich gast-
	100 C		190	100000	vrij betoonen
Ngalahir			10000	S CLE	Zeggen, niten
Ngalahoen	98 3 -		TO RES	1	Op schoot hebben, in den
-	1000			1-1-2	schoot dragen
Ngalajad	1-1				Bezoeken Aanzoek doen om de hand
Ngalamar	TO COLOR		1 73	1	
	4 4			Accessed to the second	van een meisje, ten hu- welijk vragen

WOORD	RD Aan- duiding. Verwijzing of toelichting.			Kasar k.
Ngalanggir	k.	Tegen kinderen. Zie Dapang		
Ngalĕbok	k. p.	Zie Njatoe	1 3 3	
Ngalěbok	k. p.	Zie Hakan	4	
Ngalĕlĕt	S.	Zie Oedoed		
Ngalĕmar	1. p.	Zie Seupah		
Ngaleueut	1. p.	Zie Inoem		
Ngalih	1. p.	Zie Pindah		
Ngalintar	k. l.	Zie Lintar		
Ngaliron	1.	Zie Toekeur	1000000	
Ngaliron- keun	1.	Zie Hili		
Ngalisanan	1.	Zie Sĕrah		
*Ngaloewat	l. p.	Zie Koeboer		
Ngamanah	1. p.	Zie Pikir		
Ngamben	k.l.	Zie Ambeu	- 17 17 17 17	
Ngamboeng	1. p.	Zie Ambeu	W 10 10	
	30	Zie Tjijoem		
Ngampih	k.	Zie Ampih	1000	
Ngau	k.			Ngan
Ngandjang	k.l.	Zie Andjang	Marine 9	
Nganggo	1.	Zie Pake		
Nganggo	l. en l. p.	Zie Pake	1 100000	
Nganggo ka- rësëp	l. p.	Zie Rēsĕp	TO BE	
Ngangkěn	1.	Zie Akoe		
Ngangloeh	1. p.	Zie Gëring		
Nganteur	k.l.	Zie Anteur		
Nganteuran	k. l.	Zie Anteur		
Ngantos	1.	Zie Dago	100	
Ngantosan	1.	Zie Dago		
Ngantos-	1.	Zie Toenggoe	A DINE	
ngantos	his on		18 300	
Ngaragap	k. l.	Zie Tjabak	The server server	
Ngaran	k.		1 10 50	Ngaran
Ngaraos	I. p.	Zie Rasa		
Ngaraosan	1. p.	Zie Rasa	EVE	
Ngarasa	k.	Zie Rasa	THE STATE OF	
Ngarasaän	k.1.	Zie Rasa	10000	THE COLUMN

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sĕdĕng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Ngalanggir Ngalébok			E L		Languit op den buik liggen Eten
Ngalěbok Ngalělět Ngalěmar					Eten Rooken (van tabak) Sirih kauwen
Ngaleueut Ngalih Ngalintar				4 144	Drinken Verhuizen
Ngaliron Ngaliron-				1 2 3	Visschen met een werpnet Ruilen, verruilen Verwisselen
keun Ngalisanan *Ngaloewat					(Zijn vrouw) verstooten Begraven
Ngamanah Ngambeu Ngamboeng	7.71				Bedenken, over iets denken Ruiken (transitief) Ruiken (transitief)
Ngampih Ngan		Namoeng			Kussen Bewaren, bergen Slechts, alleenlijk
Ngandjang Nganggo					Even nangaan, een kort bezoek brengen Met
Nganggo Nganggo karësëp					Gekleed, zich kleeden Tot voorwerp van behagen nemen, doen zijn
Ngangkén Ngangloeh Nganteur	TIPE !				Bekennen, erkennen Ziek ziju Begeleiden
Nganteuran Ngantos					Spijzen brengen of zeuden nan Wachten
Ngantosan Ngantos- ngantos					Wachten op Al maar, sanhoudend wachten
Ngaragap Ngaran		Wasta of		Djënëngan Kabash	Betasten, aanvatten Naam
Ngaraos		Nami		of Kakasih	Gevoelen, smaken (tr.), genieten
Ngaraosan Ngarasa	TOTAL STREET				Proeven Gevoelen, smaken (tr.), genieten
Ngarasaän					Proeven

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ngarĕmpoeg	k. l.	Zie Rempoeg		
Ngarendeng	k. l.	Zie Rendeng		
Ngarendeng- ankeun	THE RESERVE OF THE PERSON NAMED IN COLUMN TWO IS NOT THE PERSON NAMED IN COLUMN TWO IS NAMED IN COLUMN TW	Zie Kawin	128 188 11	
Ngareungeu	s. k.	Zie Denge		
Ngaroeng- koep	k. l.	Zie Roengkoep		
Ngaroengoe	s. l.	Zie Denge		
Ngaroewang	k. l.	Zie Koeboer	11 .5	
Ngaronda	k. l.	Zie Ronda		
Ngarot	s.	Zie Inoem	E LEWIS	
Ngarti	k.	Zie Arti	270	
Ngartos	1.	Zie Arti		
Ngasoeh	k. l.	Zie Asoeh		
Ngatik	1. p.	Zie Asoeh	- Conti	
Ngawajoeh	l. p.	Zie Tjandoeng		
Ngawalon	1, p.	Zie Balĕs	FIRE S	
Ngawang- soel	1.	Zie Balĕs		
Ngawang- soel	1.	Zie Poelang		
Ngawang- soelkeun	1.	Zie Poelang		
Ngawartosan	1.	Zie Bedja		
*Ngawerat	1. p.	Zie Talatah		
*Ngawĕra- tan	1. p.	Zie Talatah, aanteekening		
*Ngawĕwĕ- ratan	l. p.	Zie Talatah, nanteekening		
Ngawitan	1.	Zie Mimiti	10 20	
Ngawitan- nana	1.	Zie Mimitina	7	
	Part -		A Comme	
Ngĕbak	1. p.	Zie Mandi en aanteekening		
Ngĕdéng	k.l.	Zie Këdëng	THE RESERVE OF THE PARTY OF THE	

Ngarendeng Ngarendeng Ngarendeng- Ngarendeng- Ngarendeng- Ngarendeng- Ngarendeng- Ngarengen Ngar	01
Ngarendeng Ngarendeng- Ngarendeng- Ngarendeng- Ngarendeng- Ngarenngen Ngarenngen Ngaroeng- koep Ngaroengoe Ngaroewang Ngarot Ngarot Ngarti Ngarti Ngartos Ngasoeh Ngasoeh Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawarosan Ngawaros	zamen-
Ngarendeng- ankeun Ngarengeu Ngaroenge Ngaroeng- koep Ngaroengoe Ngaroengoe Ngaroewang Ngarot Ngarti Ngarti Ngartos Ngasoeh Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawartosan Ngawartosan Ngawarta Ngaw	
ankeun Ngareungen Ngarong- koep Ngaroengoe Ngaroengoe Ngaroewang Ngarot Ngarti Ngarti Ngartos Ngasoeh Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawang- soel Ngawarosan *Ngawarosan *Ngawarosan *Ngawarat *Ng	en echt
Ngareungen Ngaroeng- koep Ngaroeng- koep Ngaroengoe Ngaroewang Ngarot Ngarot Ngarti Ngarti Ngarti Ngarti Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawarosan Ngawarosan Ngawarosan Ngawarosan Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawarosan Ngaw	
Ngaroeng- koep Ngaroengoe Ngaroewang Ngaroewang Ngarot Ngarti Ngarti Ngartos Ngasoeh Ngasoeh Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawalon Ngawang- soel Ngawa	
Ngaroda Ngaronda Ngarot Ngarti Ngarts Ngasoeh Ngasoeh Ngasoeh Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawalon Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawarosan *Ngawarosan *N	mand,
Ngarot Ngarti Ngarti Ngartos Ngasoeh Ngasoeh Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawalon Ngawang- soel Ngawang- soe	
Ngarot Ngarti Ngartos Ngasoeh Ngasoeh Ngasoeh Ngatik Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawalon Ngawalon Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawarosan *Ngawartosan *Ngawerat *Ngawerat *Ngawerat *Ngawerat tan *Ngawerat *Ngawerat tan *Ngawerat *Ngawerat *Ngawerat tan *Ngawerat	toonage
Ngarti Ngartos Ngasoeh Ngasoeh Ngasoeh Ngasoeh Ngasoeh Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawalon Ngawang- soel Ngawartosan *Ngawera- tau *Ngawera- tau *Ngawera- tau *Ngawewe- ratan Ngawewe- ratan Ngawitan Drinken Begrippen Begrippen Begrippen Ngaven iets) wijden Idem Cop iets iets ander zenden, beantwoor Terugzenden Berichten aan Opdragen Opdragen opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Begrinnen	coernec
Ngartis Ngartos Ngasoeh Ngasoeh Ngatik Ngawajoeh Ngawalon Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawartosan *Ngawartosan *Ngawartosan *Ngawartosan *Ngawera- tan *Ngawera- tan *Ngawewe- ratan Ngawitan Begrijpen Denty origin zor iets) wijden Ldem Een tweede vrouw of nemen Antwoorden, (een beantwoorden Idem Op iets iets ander zenden, beantwoor Terugzenden Berichten aan Opdragen Opdragen Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	
Ngartos Ngasoeh Ngasoeh Ngasoeh Ngatik Ngawajoeh Ngawalon Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawartosan *Ngaw	
Ngasoeh Ngatik Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawalon Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawerat *Ngawer	-
Ngawajoeh Ngawajoeh Ngawalon Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawĕrat *Ngawĕra- tan *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan	en (aar
Ngawajoeh Ngawalon Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawĕrat *Ngawĕrat *Ngawĕra- tau *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan Een tweede vrouw of nemen Antwoorden, (een beantwoorden Idem Op iets iets ander zeuden, beantwoor Terugzenden Berichten aan Opdragen Opdragen Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	
Ngawalon Ngawang- soel Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawĕrat *Ngawĕra- tan *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan Antwoorden, (een beantwoorden Op iets iets ander zenden, beantwoor Terugzenden Berichten aan Opdragen Opdragen Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	hebber
beantwoorden Idem Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawĕrat *Ngawĕra- tau *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan beantwoorden Idem Op iets iets ander zenden, beantwoor Terugzenden Berichten aan Opdragen Opdragen Opdragen iemand van een o voorzien Beginnen	1.00
Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawĕrat *Ngawĕra- tau *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan Idem Op iets iets ander zenden, beantwoor Terugzenden Berichten aan Opdragen Opdragen Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	brief
Ngawang- soel Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawĕrat *Ngawĕra- tan *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan Op iets iets ander zenden, beantwoor Terugzenden Berichten aan Opdragen Opdragen Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	
soel Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawĕrat *Ngawĕra- tan *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan zenden, beantwoor Terugzenden Berichten aan Opdragen Opdragen Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	tamer
Ngawang- soelkeun Ngawartosan *Ngawĕrat *Ngawĕra- tan *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan Terugzenden Berichten aan Opdragen Opdragen Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	len me
soelkeun Ngawartosan *Ngawērat *Ngawēra- tau *Ngawewe- ratan *Ngawewe- ratan *Ngawitan Berichten aan Opdragen Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	TOTAL INC.
*Ngawërat *Ngawëra- tau *Ngawëwë- ratan Ngawitan Opdragen Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	
*Ngawĕra- tau *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan Opdragen aan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	
tan *Ngawĕwĕ- ratan Ngawitan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	
*Ngawĕwĕ- ratan Een opdracht gev iemand van een o voorzien Beginnen	
ratan iemand van een e voorzien . Beginnen	en aan
Ngawitan Beginnen	pdrach
	in de
Ngawitan- nana eerste plaats, om	
ginnen .	
Ngēbak Zich baden	4 7 %
Ngedeng Liggen (in liggen ding zijn)	de hou

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
*Ngĕmban	l. p.	Zie Ais		- UNION
Ngemoet- keun	1.	Zie Pikir		
Ngenta Ngeser of	k. l. l. p.	Zie Penta Zie Sĕrah		
Ngeserkeun				
Ngetang Ngeunah	l. k.	Zie Itoeng		Ngeunah
			E SE	
Ngewe	k.	Zie Ewe II	80 3	
Ngibing	1. p.	Zie Igël		
Ngigël	k. l.	Zie Igĕl		
Ngijangkeun	k.	Zie Ijang	7.50	
Ngilari	1.	Zie Teang		
Ngilikan	k.	Zie Djeueung	57.5 379	
Ngiloe	k.	Zie Piloe		
Nginang	1. p.	Zelden gebruikt (Soekapoera), zie Soesoe	2000	
Ngindjeum	k.	Zie Indjeum		
Nginoem	k.	Zie Inoem	AND STATE OF	
Ngintoen	1.	Zie Kirim		
Ngirim	k.	Zie Kirim		
Ngiring	k. l.	Zie Iring	0 12	
*Ngiring	l. p.	Zie Piloe		
Ngising	k.	Zie Ising		
Ngitoeng	k.	Zie Itoeng		
Ngoeboer	k. l.	Zie Koeboer		
Ngoedag	k.	Zie Oedag		
*Ngoeninga- keun	l. p.	Zie Tendjo, aanteekening	23 F 19	
Ngoeping	1.	Zie Denge		
Ngoereb- keun	I. p.	Zie Koeboer		
Ngoerisan	1.	Zie Tjatjar	A ROOM	
Ngogan	k. l.	Zie Ondang		
Ngome	k. l.	Zie Ome	- United	
Ngomean	k.	Zie Ome	- 18 6 7	
Ngomong	k.	Zie Omong		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sěděng s,	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Ngĕmban				THE REAL	In een doek op de heup
A SECTION AND ADDRESS OF THE PARTY OF THE PA					dragen
Vgemoet-					Iets bedenken, over iets
keun			1000		denken
Vgentn					Vragen, verzoeken
geser of			100		(Zijn vrouw) verstooten
Ngeserkeun					
Vgetang					Rekenen
geunah		Raos		1000	Aangenaam, lekker, be-
					hagelijk enz., ook: aan-
			1000		genaam enz. gestemd zijn:
					smaken (intr.)
Vgewe					Paren
Ngibing					(Op Inlandsche wijze)
T 2 w7			1 1 1 1	18 -1 -	dansen
Ngigĕl			E aven I	2-2-2	Idem
gijangkeun			1 12 12	1 3 000	Wegzenden, verzenden
Vgilari				1 7 7 7 7	Zoeken
Vgilikan					Bekijken, aanzien
Vgiloe			1 2 1	1	Medegaan
Vginang			1.	1-20-5	Zuigen (van een kind aan
		7	1000		de borst)
Vgindjeum					Leenen (Engelsch: to
************					borrow)
Nginoem			1 2 1		Drinken
Vgintoen					Zenden
\girim				THE RESERVE	Idem
Vgiring					Volgen
Ngiring			5 5 5	SE SEV	Medegaan
gising					Een groote boodschap doer
gitoeng				His contraction	Rekenen
goeboer			1000	1 2 3	Begraven
Vgoedag			1000 - 100		Nazetten
Ngoeninga-			FIATE .		Laten zien — Doen weten
keun			1-11-2		Danner
Ngoeping			180 100	Towns of	Hooren
Ngoereb-			To the same		Begraven
keun				10 0 1	Tanatan
Ngoerisan				1 1 1 1 1 1	Inenten Lituardigen tot con fami
Ngogan				a collins	Uitnoodigen tot een feest
Ngome		- 2		No. of the	Verzorgen, zorg dragen (dat
AT.				1 2 -4	iets in goeden staat blijft
Vgomean			THE .	1 3 3	Herstellen, verbeteren
Vgomong					Spreken, praten, zeggen

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ngondang Ngora	k. l. k. l.	Zie Ondang "Anom" alleen in den zin van "jong in leeftijd" "Boerej" van jonge kinderen		
Ngowo Ngowokeun	l. p. l. p.	Zie Djoeroe Zie Djoeroe		
Nikah	1. p.	Soms als 1. gebezigd, zie Kawin		
Nilad	1.	Zie Toelad		
Nilar	l. p.	Zie Tinggal		
Nilar Nimbalan	l. p. l. p.	Zie Pach Zie Omong		
Lymounn	P.	Zie Omong	0	
Nimbang	k.	Zie Timbang	23 2	
Nimoe	k.	Zie Timoe		
Ningal	1.	Zie Ladjo		
Ningal Ningalan	1.	Zie Tendjo Zie Djeueung		
Ningali	i. p.	Zie Ladjo	500	
Ningali	l. p.	Zie Tendjo		
Ningalian	l. p.	Zie Djeueung	1	
Ningalikeun	1. p.	Zie Tendjo, aanteekening		
Ninggal	k.	Zie Tinggal		
Ninggal	5.	Zie Paeh		
Nintjak	k. l.	Zie Tintjak		
Nitah	k. l.	Zie Titah	- 13	
Nitih Nitip	1. p.	Zie Toempak Zie Pihape		
retrip.	1. p.	Me I mape		
(NTO)				
(Nj)			- Carlot	
Njaäh	k. l.			
Njaba	k. l.	Zie Saba	8 5 50	
Njabak	k. 1.	Zie Tjabak		
Njabok	k. l.	Zie Tjabok		

BOOK TO		- 14 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1 - 1	1 10 2	S. TOURS	
WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs l.	Sěděng s.	Lëmës pisan l. p.	Vertaling.
Ngondang Ngora	Ngora	Anom		Anom of Boerej	Uitnoodigen tot een feest Jong
Ngowo Ngowokeun	Ngorakeneh			Nonoman	Nog jong zijn, in zijn jonge jaren zijn Bevallen Baren
Nikah					Huwen, trouwen (intr.) Huwen, een vrouw ten huwelijk nemen
Nilad Nilar					Zich een voorbeeld stellen en dat navolgen Achterlaten
Nilar Nimbalan	No.				Verscheiden, sterven Zeggen (tot een mindere),
Nimbang Nimoe					bevelen Wegen Vinden
Ningal Ningal					Toeschouwen Zien
Ningalan Ningali Ningali					Bekijken, aanzien Toeschouwen Zien
Ningalian Ningalikeun					Bekijken, aanzien Iets zien
Ninggal Ninggal Nintjak Nitah					Achterlaten Sterven, verscheiden Treden, (rond) stappen (op) Bevelen, gelasten
Nitih Nitip					Berijden Toevertrouwen, in bewa- ring geven
(Nj)					
Njaäh Njaba	Njaäh			Asih	Liefhebben, (aan iets) ge- hecht zijn Er op uit zijn of gaan,
Njabak					ronddolen Aanvatten, betasten
Njabok	200				Met de vlakke hand slaan

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Njaho	k.	A STATE OF THE STA		Njaho
E THE STATE OF THE				
1900 78		MUICINESSO EN MANTEN		HELLINE OF
	F ELW		E-FEE	Partie of
				Contraction (S)
		ED ACCESSED LAND	Party Land	100
		THE RESERVE TO SERVE THE PARTY OF THE PARTY		Teu njaho
				To be to the same of
Njalira	l. p.	Zie Salira	1 1/1/2	THE RESERVE OF THE PARTY OF THE
Njaloekan	k. l.	Zie Tjaloek		
Njampak	k.	Zie Sampak	FILE	
The state				The second second
Njana	k. l.		- 29	25-1
Njana Njandak	l. p.	Zie Tjokot		
Njandak	l. p.	Zie Bawa		
	120		The same of	STATE OF THE PARTY OF
Njandak-	l. p.	Zie Tjabak		
Njandak	l. p.	Zie Tjekël		HATTING E.
Njandoeng	k. l.	Zie Tjaudoeng		WELLEY TO
*Njangga-	l. p.	Zie Bikeun		NESS MES
keun	At Pr		THE PARTY NAMED IN	
*Njangoean	l. p.	Zie Běkěl	The same	THE PERSON OF
Njantěn	1.	Zie Njana		
Njaoer	l. p.	Zie Omong		
Njaoer Njaoeran	l. p.	Zie Tjaloek		
Njaoeran *Niaosan	l. p.	Zie Tjarek Zie Běkěl	S FEET S	
*Njaosan Njarek	l. p. k. l.	Zie Bekel Zie Tjarek		
Njarekan Njarekan	k. l.	Zie Tjarek		
Njarijos	1.	Zie Bedja		
Njarijosan	i.	(Zelden in deze beteekenis)		
	R4	zie Bedja		
Njarijoskeun		Zie Bedja Zie Tietier		
Njatjaran Niatjat	k.	Zie Tjatjar Zie Darat		
Njatjat Njatoe	l. p.	Zie Oarat Zie ook Hakan. In 't l. behelpt men	ar Ishah	er inde
Njatoo	K.	zich met 't transitieve "něda".	Ngalebok	Njatoe of (minder
		Ook in 't k. p. gebruikt men		grof) Hakan
		steeds den transitieven vorm		
Carl Collect	THE PLANT	"n g a lĕbok"	ALAMA EN	

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs I.	Sēdēng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Njaho		Tërang Wëroeh (Tjiandjoer) Oeninga		Oeninga of Tingali	Weten, kennen
		(Tjiandjoer) Soeměrěp (Tjiandjoer) Doeka, Lë- pat, teu tě- rang enz.		Teu oeninga	Niet weten, niet kennen
Njalira Njaloekan Njampak Njana	Njana	Njantën			Alleen Aanroepen (om te komen Aantreffen, vinden (al o niet aanwezig bv. njampal euweuh) Vermoeden
Njandak Njandak Njandak Njandak Njandoeng					Grijpen, wegnemen, opraper Bij zich hebben, mede brengen, medenemen Aanvatten, betasten Vasthouden, beetpakken Een tweede vrouw hebber
*Njangga- keun *Njangoean					of nemen Geven, aanbieden Van leeftocht voorzien
Njantën Njaoer Njaoer Njaoeran					Vermoeden Spreken, zeggen Roepen, opontbieden Berispen
*Njaosan Njarek Njarekan Njarijos					Van leeftocht voorzien Verbieden Berispen Berichten
Njarijosan Njarijoskeun					Berichten aan Iets mededeelen
Njatjaran Njatjat Njatoe		Něda	Dahar	Toewang	Ineuten Te voet gaan Eten (intransitief)

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.	
Njëbat	1.	Zie Séboet	A SUPERIOR OF	(Ferrila	
Njëboet	k.	Zie Sĕboet			
Njěkěl	k.	Zie Tjěkěl	49.99		
Njënjëpan	1. p.	Zie Moerijang			
Njepeng	l.	Zie Tjěkěl			
*Njepitan	1. p.	Zie Soenat			
Njërahkeun	k. l.	Zie Sĕrah			
Njërat Njësëp	l. en l.p.	Zie Toelis Zie Oedoed			
Njesep	l. p.	Zie Soesoe			
Tilesch	l, p.	ZIG DOCSOG	3 3 3 3		
Njeueung	k.	Zie Djeueung			
Njeupah	k. l.	Zie Seupah			
Njeuseul	l. p.	Zie Tjarek			
Njijar	k.	Zie Teang			
Njijaran	1. p.	Zie Sijar			
Njijeun	k.	Zie Djijeun			
Njijoem	k. l.	Zie Tjijoem	3 2 2 2 1 2		
Njimpěn	1.	Zie Ampih			
Njimpën	1.	Zie Teundeun			
Njisiran	k. l.	Zie Sisir			
Njoba	k.	Zie Tjoba	NAME OF STREET		
Njobi - Njoekoer	l. k. l.	Zie Tjoba Zie Tjoekoer			
Njoenatan	k.	Zie Soenat			
Njoengkě-	l. p.	Zie Soren	24 22 3 2 2 3		
lang	W.Ft.				
Njoesoe	k. l.	Zie Soesoe			
Njoesoel	k. l.	Zie Soesoel		1	
	2				
Njoesoelan	k. l.	Zie Soesoel			
Njokot	k. l.	Zie Tjokot			
A LOWOF	D+ ++	and allower			

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs 1.	Sěděng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Njëbat Njëboet Njëkël Njënjëpan Njëpitan Njëpitan Njërahkeun Njërsëp Njesep Njeueung Njeupah Njeuseul Njijar Njijaran Njijaran Njijoem Njijoem Njimpën Njimpën Njimpën Njoba Njobi Njoekoer Njoesoel Njoesoel Njoesoel	E 1.			I.p.	Vermelden Idem Vasthouden, beetpakken Koorts hebben, koorts Vasthouden, beetpakken Besnijden Verstooten (zijn vrouw) Schrijven Rooken Zuigen (kinderen aan de borst) Aanzien, bekijken Sirih kauwen Berispen, ook verbieden Zoeken Luizen Maken Kussen Bergen, bewaren Plaatsen, zetten ('t Haar) Kammen Beproeven idem Scheren Besnijden Op zijde hebben, aan- gorden (bv. van een zwaard niet een bedog) Zuigen (van een kind aan de borst) Gaan ophalen, opsporen ook: gaan achterhalen nasporen Voorzien van iets, da moet opsporen, bv. al- men een brief verwacht die zich laat wachten schrijven, om erop aan te dringen, dien brief te mogen ontvangen. — Aan
Njokot					een brief een tweede achterna zenden enz. Grijpen, van zijn plaat

WOORD Asn-duiding.		Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Njondong	1. en l.p.			The sales
Njoren	k. l.	Zie Soren		
	1 37			
Noedjoe	1.	Zie Pareng	y a large	
Noekeur	E.	Zie Eukeur II en aanteekening.		
Noelad	k.	Zie Toekeur Zie Toelad		
Trocking to the same of the sa	4.	Zie Toeiad		
Noelis	k.	Zie Toelis		
Noelis	k. l.	Zie Toelis	F 75-10	
Noe matak	k.	Zie Matak		
Noe mawi	1.	Zie Matak	3103	
Noemoet-	1.	Zie Toetoer		
keun	1	72. 00		
Noemoet- keun	1.	Zie Toeroet		
Noenggoe	k. l.	Zie Djaga		
Noenggoe (Maleisch)	k.	Zie Dago		
Noenggoe- noenggoe	k.	Zie Dago		
(Maleisch) Noeroet	1.	Via Taine		
(Tjiandjoer)	-1+	Zie Iring		
Noeroetan -	k. l.	Zie Toeroet		
Noeroetkeun	k.	Zie Toeroet		
Noetoerkeun	k.	Zie Toetoer		
Noewang	l. p.	Zie Hakan		
Nongton	1.	Zie Ladjo		
Nonoman	l. p.	Zie Ngora		
0				
Debar	k, l.			
Dedag	o w		3212	
Deděl	g. w. l. p.	Zie Boedjal		Ngoedag
Deděng	l. p.	Zie Totopong	1	

	Kusar Lěměs	Lēmēs	Sěděng	Lēmēs pisan	
WOORD	k. l.	1,	s-	L p.	Vertaling.
Njondong Njoren					Aantreffen, vinden Op zijde hebben, aangorden (van een wapen)
Noedjoe Noekeur Noelad Noelis Noelis Noe matak					Gevallen, bij geval Bezig zijn met Ruilen, verruilen Zich een voorbeeld stellen en dat navolgen Schrijven Batikken De reden dat, dat (is) de reden, daarom
Noe mawi Noemoet- keun Noemoet- keun Noenggoe Noenggoe					idem Opvolgen (een vermaning, raad enz.) (Een persoon) Volgen, achternagaan Waken, de wacht houden Wachten
(Maleisch) Noenggoe- noenggoe (Maleisch) Noeroet (Tjiandjoer) Noeroetan					Al maar, aanhoudend wachten Volgen Navolgen, nadoen
Noeroetkeun Noetoerkeun Noewang Nongton Nonoman					Opvolgen (een vermaning, raad enz.) (Een persoon) Volgen, achternagaan Eten (transitief) Toeschouwen Nog jong zijn, in zijn jonge jaren zijn
0	- Gerland				
Oebar	Oebar			Landong en Boerat (Tjiandjoer)	Geneesmiddel
Oedag Oedĕl Oedĕng		Ngabĕdag			Nazetten Navel Hoofddoek

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Oedoed	k. l.			1000
Oedoed	k. l.	Oedoed is intransitief, transitief (iets rooken) is ngoedoed. In s. en l. p. gebruikt men steeds		
Oedoel	k. l.	de transitieve vormen		
Oedoer	1.	Zie Gëring en aanteekening Zie Sakit		
Oedoer sasil Oelin	l. k. l.	Zie Bolon		
Oembël Oemoer	l. p. k. l.	Zie Leho		
*Oendjoek	l. p.	Zie Bere		
0	Testes of	The same		
Oendjoek *Oendjoe- kan	g. w. l. p.	Zie Tjěk Zie Omong	A ALE	
Oengěl	1.	Zie Oeni		
Oenggal Oeni	k. l. k.	Saban is niet overal bekend		Oeni
Oeninga Oeninga	g. w. l. p.	Zie Tendjo Zie Njaho		
Oepama	(1.Tjiandjeer) k.			Oepama
Oepami Oepami	l. l.	Zie Oepama Zie Ari I		
Oepami Oepantěn Oerang	l. l	Zie Lamoen Als Oepami Pers. en bez. vnw. 1° pers. meer-		
Oetah	k. l.	voud en enkelvoud, zie Inleiding		
Oetama Oetami	k. 1.	Zie Oetama		Oetama
Oetawi	î.	Zie Atawa		

Control of the last			June 19		
WOORD	Kasar Lémés k. l.	Lēmēs L	Sěděng s.	Lēmēs pisan L. p.	Vertaling.
Oedoed Oedoed	Oedoed Oedoed		Lëlët Ngalëlët	Sësëpan Njësëp	Rooktuig (strootjes of anderszins) Rooken
Oedoel ,	Oedoel			Kaloeron	Miskraam, een miskraam hebben Ziek, ongesteld
Oedoer sasih Oelin Oemběl	Oelin Kaoelinan			Amëng(an) Kalangënan	Ziekte Stonden Spelen, zich vermaken Vermaak, "spielerei" Snot
Oemoer *Oendjoek	Oemoer			Joeswa	Leeftijd, ouderdom Zeer onderdanig geven, aanbieden, alleen van mededeelingen, dus: kennis geven
Oendjoek *Oendjoe- kan Oengĕl					Zeggen, spreken 't Luiden, inhoud (van een brief)
Oenigal Oeninga	Oenggal	Saban Oengĕl			Elk, ieder 't Luiden, inhoud (van een brief) Weten, kennen
Oeninga Oepama Oepami Oepami		Oepami of Oepantěn			Voor geval, in geval Voor geval, in geval Wanneer (voegwoord), bij-
Oepami Oepantën Oerang					aldien Indien
Oetah	Oetah of Ongkek	0.		Loega	Braken, braaksel
Oetama Oetami Oetawi		Oetami			Voortreffelijk, zeer van pas idem Of

WOORD Ann-duiding.		Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.	
Oewa	1. p.	Zie Towa	00119		
Ogan Ojot (Soeka-	g. w. k. l.	Zie Ondang Zie Towa			
Ome poera)	g. w.				
				Ngomean	
Omong	g. w.	Vrg. Tjek met aanteekening	Lemek		
	100		Lelemekan		
Ondang	g. w.	*Newhotogram but it is			
		*Ngahatoeranan beteekent in 't alge- meen : een beleefde mededeeling of aan bod (hatoeran) doen aan	1		
Ongkek Owo	k. l. g. w.	Zie Oetah Zie Djoeroe			
P					
Pada	k.			D. I	
Padaharan Padjeng	s. 1.	Zie Beuteung Zie Pajoe		Pada	
Padjëng Padjëng	l. p. g. w.	Zie Pajoeng Zie Padjoe			
adjik	g. w.	Vrg. Ewe II. Een man spreekt van zijn echtgenoote wel als zijn adi, anderen tot den man als diens rai		Pamadjikan of Ewe	
adjoe	g. w.		1 1 3	Madjoe	

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sëdëng n.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Oewa Ogan Ojot (Soeka- poera) Ome Omong Ondang Ondang	Ngomong Ngomong (zelden: Omong- omongan) Ngondang of Ngogan	Ngadang- dosan	Njaoer	Ngalahir Nimbalan Ngadawoeh *Hatoeran of (nederiger) *Oendjoekan Sasaoeran *Ngahatoe- ranan	Oom of tante, oudere broer of zuster van vader of moeder idem Verzorgen, zorg dragen (dat iets in goeden staat blijft) Herstellen, verbeteren Zeggen, spreken (uiten) Praten Uitnoodigen tot een feest Braken, braaksel
Pada Padaharan Padjěng Padjěng Padjěng Padjik		Sami Bodjo Madjeng	(Naam van den echt- genootmet bijvoe- ging: *is- těrina**)	Geuheura of Garwa	Gelijkelijk, beide of (van meerderen) alle Buik Gewild, in trek, vlug van de hand gaan Zonnescherm Echtgenoote

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Pach	k.	Modar, Ninggal en Nilar betee- kenen in de eerste plaats: sterven, de overige woorden: dood, in de beteekenis "sterven" plaatst men er gewoonlijk "dek (bade)" voor. "Adjal" wordt soms gebezigd ge- lijkwaardig met "maot", soms met "hilang", dus s.	Modar of Kodjor	Paeh
Pach Pagoelingan (Tjiaudjoer)	g. w. l. p.	Zie Ĕnggon		
Pajah	k. 1.			
Pajoe	k.			Pajoe
Pajoen	l. en l. p.	Zie Hareup. "Tipajoen " l. p. (en 1.?), zie Hareup en Heula		
Pajoeng Pakarangan	k. k. l.	Zie Karang		
Pake	g. w.	Vrg. Dangdan		Make Make
	S. Carrie			
Pakeun	k.	= Eukeur I, zie aldaar		
akoelëman	l. p.	Zie Enggon		
akoewon	1. p.	Zelden gebruikt, zie Karang		
alaj	l. p.	Zie Hajang		
alaj alaj	1. p.	Zie Hanaüng		
alaj	l. p.	Zie Ponjo Zie Tjape		
alakara	k.	Zie Perkara		
alang	g. w.	Vrg. Halang.	*	16.1
		Palang — dwarslat en malang — een dwarslat aanbrengen, sluiten		Malang
alangan	k.	met een dwarslat zijn k. l. In 't k. wordt gewoonlijk "Halang- an" gebruikt		Palangan
alangan	k.	Zie Bolon		
alangsijang	k.		112	Palangsijang

WOORD	Kasar Lēmēs k. L	Lêmês L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan L. p.	Vertaling.
Paeh		Maot Adjal	Hilang Ninggal (doenja)	A CONTRACTOR OF THE PARTY OF TH	Dood, dood zijn, sterven
Paeh Pagoelingan	Paeh Kapaehan	Maot (somtijds)		Kapijoehan	't Zelfde, van dieren In zwijm vallen Shapplaats
(Tjiandjoer) Pajah		Dadiina		Walës	In bedenkelijke mate uit- geput door ziekte Gewild, in trek, vlug van
Pajoe Pajoen		Padjeng		The second	de hand gann Vóór (plaats)
Pajoeng Pakarangan Pake Pakeun	Pajoeng Papakean	Nganggor Nganggo		Padjěng Nganggo of Ngagěm (zeer zelden) Panganggo	Zonnescherm Erf Met Zich kleeden, gekleed Kleedij Voor, ten behoeve van om te
Pakoelĕman Pakoewon Palaj Palaj Palaj Palaj					Shapplaats Erf Begeeren, verlangen Dorst hebben Honger hebben Vermoeid
Palakara Palang		Mambeng			Zaak Dwars in den weg ligger
Palangan		Pambëngan			Hinderpaal, belemmering hindernis
alangan Blangsijang		Manawi			Stonden Wellicht

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Palĕbah	k.	= Lĕbah, zie aldaar	ST 27%	1981
Palih	g. w.	Zie Paro en Wareh		
Pamali	g. w.	Zie Bolon		
Pambeng	g. w.	Zie Palang en Halang		
Pambengan	1.	Zie Palangan		
		Zie Halangan		
Paměgět	l. p.	Zie Laki		
Pamere	k.	Zie Bere		
Pameres	l. p.	Zie Sisir		
Pameunteu (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Beungeut		
Panangan	l. p.	Zie Leungeun		
Pandeuri	k.			Pandeuri
				Pandeuri
Pandjang	k.1.			
Danas dii	k.	Zelden gebruikt, zie Harga		Sapapandjangua
Pangadji Pangais	l. p.	Zie Adibeuteung	100	
patoewangan	1.	Zit Marketting		
Pangaksami	1.	Zie Hampoera		
Pangam-	î. p.	Zie Iroeng		
boeng	1	7ia Harm		
Pangaos	l.	Zie Harga Zie Hampoera		
Pangapoen- tën	41	Nie trampoera	1000	
Panga-	k.	Zie Hampoera	BRES	
poera (P)	OF THE	Papanggih k. = Tepoeng, zie aldaar	-	20.00
Panggih	g. w.	rapanggin at - reporting, are aldaar	1989	Manggihan of
Panghak-	1.	Zie Hampoera	AT MAN	Neang
Pangham- poentěn	1.	Zie Hampoera	3 20 -	

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
alébah alih amali ambeng ambengan ambengan amere ameres ameunteu l'jiandjoer) andeuri andeuri andangan andangan angan angan angan angan angan angan angan angan- boeng angaos angapoen- ten anga-	Pandjang	Dipoengkoer of (mooier) Dipëngkër Tipoengkoer (of mooier) Dipëngkër Paos (som- tijds) Sapapaosna		Dipěngkěr, ook Dipoeng- koer Tipěngkěr, ook Tipoeng- koer	Achterna (bijwoord)
poera (?) Panggih Panghak- sami Pangham-		Mĕndak Mĕndakan		Ngalajad	Vinden, aantreffen Bezoeken, opzoeken, ee bezoek brengen aan Vergiffenis

WOORD	Aan- duiding.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.	
Pangham-	k.	Zie Hampoera		
Pangintën	1.	Zie Kira		
Panginten	1.	Zie Meureun		
Pangira	k.	Zie Kira		
Pangiring	1. p.	Zie Boedjang		
Pangkon	g. w.	Zie Lahoen		
Pangloe- dahan	1. p.	Zie Tampolong		
Panjakit	k.l.	Zie Sakit		
Panjawat	1. p.	Zie Sakit		
Panon	s,	Zie Mata		
Panonpowe	k.l.	Zie Mata		
Paos	1.	Zelden gebruikt, zie Pandjang — Paripaos, zie Paribasa		
Papakean	k. l.	Zie Pake		
Papanggih	k.	Zie Tepoeng		
Paparin	L.p.	Zie Bere		
Parak	g. w.			
No. of London				
Parantos	1.	Zie Geus		
Parantos	1.	Zie Sadija		
Paras	g. w.	Zie Tjoekoer		
Parawan	l. en l. p.	Zie Tjawene		The state of the state of
Pareareasa- oer	l. p.	Zie Seja	14.00	
Parēk	1.	Zie Deukeut	8 m = 1 m	
Pareng	k. l.	The second second second		
Parentah	k. l.	Zie Titah, aanteekening		
Paribasa	k.	w p 1		Paribasa
Parijos	g. w.	Zie Pariksa		
Parijos	g. w.	Zie Tanja		
Pariksa	g. w.	Mariksa(keun) I. p., zie Tanja	Harry Co.	Mariksa
Parin	g. w.	Zie Bere en Bikeun Zie Paribasa	100	
Paripaos	i.	ZIG KUTURSA		0
Paro Paroja	g. w. k. l.	Zie Seja	The second	Saparo
Paseja	A. Is	zae seja	1250	

WOORD	Kasar Lēmēs k. 1	Lēmēs l.	Sěděng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Pangham- poera Panginten Panginten Pangiring Pangkon Pangloe- dahan Panjakit Panjawat Panonpowe Paos Papakean Papanggih Paparin Parak	Marak			Moendaj	Vergiffenis Gissen (subst.), gissing, naardenk(t), naar gissing 't Zal wel Gissen (subst.), gissing, naardenk(t), naar gissing Dienaar, volgeling Kwispedoor Ziekte (bepaald) idem Oog Zon Lang Kleedij Een ontmoeting hebben Gift 't Water in een rivier afleiden, waardoor een gedeelte komt droog te liggen, met
Parantos Par	Parëng	Noedjoe Paripaos			't doel er de visch to vangen Reeds, gereed, afgedaar Gereed, bereid Mangd, maagd zijn Twisten, kijven Dichtbij Gevallen, bij geval Last, order Spreekwoord
arijos Parijos Pariksa	24	Marijos			Onderzoeken
Parin Paripaos Paro Paseja Pasendatan		Sapalih			Spreekwoord De helft Twisten, kijven, elkaar uitschelden idem

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Paseuk	1. p.	Zie Lisa		
Pasih	g. w.	Zie Bere en Bikeun		
Pasihan	l. p.	Zie Bere		and the same
Pati	g. w.	Pati = Dood (substantief) is k. l.		Teu pati
Patos	g. w.	Zie Pati		
Patoewang-	1. p.	Zie Beuteung		
an		Pangais patoewangan l. p., zie Adibeuteung		
Pawon	k. `	Zie Dapoer		
Pedah	k.	Zie Doemeh		
Pēdal	g. w.	Als stam beschouwd, zie Bidjil		
		en Djoeroe		
Pěděk	g. w.	Zie Goeling		
Péndak	g. W.	Zie Pauggih, Timoe		
Pěnděm	g. w.	Zie Koeboer		
Pëngkër	1.	Zie Toekang		
Pengker	g. w.	Zie Pandeuri, Toekang, Bareto		
Penta	g. w.	"Néda" is beleefd-, "njoehoenkeun" zeer eerbiedig vragen		
Dratiat				
Pentjet	g. w. l. p.	Zie Goeling		
Pěpěděk	g. w.	Zie Goesar		
Pëpër Përkara	k. ".	Doewa pěrkara k., zie Doewa		Përkara, prakar
	31 //	Com Col Ca		palakara
Përkawis	1.	Zie Perkara		
Pěrmijos	1.	Zie Pěrmisi		mental a
Pěrmisi	k.	my a rest of Destate		Pěrmisi
Pērtjados	1.	Plaatselijk, zie Pertjaja	10 P. O. B.	measure
Pērtjaja	k.		1. 1995	Pěrtjaja
The standard	1	Zie Përtjaja		
Pěrtjantěn	1.	Zie Talatah		
Pěsěn	g. w.	Zie Beuli		The Party of the P
Peser	g. w.	Zie Anak		
Pětjil	S.	Zie Beungeut		
Peunteu	g. w. k. l.	Zac Doungent		
Peureuh Peuseul	g, w.	Zie Pentjet		
Peuting	k. ".			Peuting
Pidamël	3.	Zie Gawe		Louing
Timmer	3 3	THE SHAPE		

WOORD	Kasar Lémés k. l.	Lēmēs l.	Sēdēng #.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling-
Pasenk Pasih Pasihan Pati Patos Patoewang-		Teu patos			Neet Gift Niet in groote mate, niet veel, niet erg Buik
an Pawon Pedah					Keuken Nademaal, aangezien, naardien
Pědal Pěděk Pěndak Pěnděm Pěngkěr Pěngkěr Penta	Menta of Ngenta		*Ně	Moendoet da *Njoehoen- keun	Achter Vragen, verzoeken
Pěntjet Pěpěděk Pěpěr Pěrkara Pěrkawis Pěrmijos Pěrmisi Pěrtjados Pěrtjaja Pěrtjaja Pěrtjaja	Měntjet	Pērkawis Prakawis Pērmijos Pērtjautēn of Pērtjados (0ost-Prijangan)		*Meuseul	Masseeren Rolkussen Zaak Zaak Permissie Permissie Gelooven Gelooven Gelooven
Peunteu Peureuh Peuseul Peuting Fidaměl	Peureuh	Wěngi		Kětjěr	Oogdruppel Nacht, nacht zijn

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Pigawe Dibana	-	Zie Gawe		
Pihape	g. w.		17 18 8	CONTRACTOR OF THE PARTY OF THE
Pihatoer (na)	s.	Zie Tjěk(na)	The state of	The Real Property lies
Pijoeh	g. w.	Zie Pach II		
Pijos	g. w.	Als stam beschouwd, zie Ijang	THE STATE OF THE S	THE RESERVE
Tell services		en Indit		The Real Property lies
Pikarësëp Pikeun	k.	Zie Rěsěp		150 005
	Α.	= Eukeur I, zie aldaar	- 75	Wall Line
Pikir	g. w.	In plaats van "dina pikir" zegt	TO SERVICE	CONTRACTOR OF THE PERSON OF TH
	THE STATE OF	men in l. wel "emoetan" of	13/43/2	
		"koe emoetan"		2000 000
		Ngagaleuh wordt niet in 't actief in deze beteekenis gebruikt		Mikir (tr)
		III dead determine Bow mile	Edward.	
		A STATE OF THE PARTY OF THE PAR	THE WEST	Kapikir
		A COUNTY OF THE PARTY OF	HERE	
			1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1	
		STATE OF THE STATE	THE PARTY	
Pilĕg	l. p.	Zie Salesma		
Piloe	g. w.	The Property of the Parket of	1000	Miloe of Ngilo
Pinareup Pindah	l. p. k. l.	Zie Soesoe	La Element	NA ROBERT
Pinggel	l. p.	Zie Geulang	15-1-1	
Pioendjoek	l. p.	Zie Tjěk(na)	The last	
(na)	Average and	AND THE PERSON OF THE PERSON O	HI THE	
Pirbadi	k. l.	Zie Pribadi		- 29
Pirbados Pisan	l. k. l.	Zie Pribadi	- Personal	1 3 - 1 S
Pitandang	l. p.	Zie Katjida, aanteekening Zie Toeloeng	BEET BE	
Pitjeun	g. w.	Zie Ising en Sĕrah	10 From 18 18 18 18 18 18 18 18 18 18 18 18 18	
Pitoeloeng	k. l.	Zie Toeloeng	A STATE OF THE PARTY OF THE PAR	
Piwarang	g. w.	Zie Titah		
Podar	g. w.	Zie Pach	THE REAL PROPERTY.	
Podol Podol	k. p. g. w.	Zie Tai Zie Ising		
Poegoeh	k.	Ten poegoeh — geen peil op te	The state of	
		trekken, ordeloos, dwaas enz.	WE WED	Poegoeh.
A STATE OF	THE S	is k, l.	17 B	
Poejeng	l. p.	Zie Rijeut		- SAME
Poekoel	k.	Section of the line of the last of the las	对于 电影	10000
A MANAGEMENT		A CONTRACTOR OF THE PARTY OF TH		Poekoel

The State of the last					
WOORD	Kasar Lēmēs k. l	Lēmēs L	Sédéng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Pigawe Pihape	Mihape			Nitip	Toevertrouwen, in bewa-
Pihatoer (na) Pijoeh Pijos					(Zijn) zeggen, (hij) zegt (beledd)
Pikarësëp Pikeun					Voor, ten behoeve van,
Pikir	Pikir			Manah	om te Plaats van 't denken
		Ngemoet- kenn		Ngagalih of (hooger) Ngamanah	Bedenken, overdenken
		Ksemoet		Kagalih of gewoonlijk Kagaleuh (hooger) Ka- manah	Overdacht
Pilëg Piloe		Sareng		*Ngiring	Verkoudheid Medegaan
Pinareup Pindah Pinggĕl	Pindah			Ngalih	Vrouwenborst, borsten Verhuizen, zich verplaatsen Armband
Pioendjoek- (na) Pirbadi					(Zijn) zeggen, (hij) zegt (zeer beleefd) Zelf
Pirbados Pisan Pitandang		West and		1000	Zelf Zéer Hulp, uitredding
Pitjeun Pitoeloeng Piwarang		P. San			Hulp, uitredding
Podar Podol Podol					Stront
Poegoeh		Kantěnan			Zeker, dat zal waar zijn! (Bevestigend)
Poejěng					Hoofdpijn , hoofdpijn hebben
Poekoel		Taboeh			Uur (tijdstip)

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toeliehting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Poelang	g. w.			Poelang of Moelang (?) Moelang
				Moelangkeun
Poelih	g. w.	Als stam beschouwd v. Moelih , zie Poelang. "Poelih" — "hersteld		
Poen	1.	in den vorigen staat" is k. l. Zie Si		
Poenah	1.	Zie Loenas		
Poendaj	g. w.	Zie Roengkoep en Sijar		
Poendoet	g. w.	Zie Penta. Poepoendoet g. w., zie Anteur		
Poengkoer	1.	Zie Toekang		
Poengkoer	g. w.	Zie Pandeuri, Toekang en Bareto	24.75 (6)	
Poentang	I. p.	Zie Koetoe		
Poenten	1.	Zie Hampoera, aanteekening		
Poepoeh	g. w.	Zie Lintar	1 P. T. S.	
Poepoes	Ĭ. p.	Zeer hoog, zie Paeh		
Poerwa	1.	Zelden gebruikt, zie Sawab	1000	
Poerwa	1.	Zelden gebruikt, zie Asal		
Poetoe	l. p.	Zie Intjoe		
Poetra	1. p.	Zie Anak Zie ook Rea	4111	
Poewasa	k. l.	zie ook hea		
Poewasa	k.		1,500 0	D
Poho	k.			Poewasa Poho
Pok(na)	k.	Zie Tjěkna met aanteekening	1	
Pondok	g. w.	Zie Heës, Pondok — een tijdelijk verblijf is k. l.		
Ponjo	k. l.		BUT	
Powe	k.	Panonpowe k., zie Mata	775.18	Powe
Prajoga	k.	The state of the s	LINE B	Desfere
Prajogi	1.	Zie Prajoga		Prajoga
Prakara	k.	Zie Pěrkara		
Prakawis	1.	Zie Pěrkara		

			1000000	I was a supplemental to the supplemental to th	
WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs l,	Sĕdēng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Poeling Poelih		Wangsoel Ngawang- soel (?) Ngawang- soelkeun		Moelih	Naar huis toe. Naar huis gaan, teruggaan Op iets iets anders terug- zenden, beantwoorden met Terug zenden
Poenah Poendaj Poendoet					Een voorvoegsel voornamen, titels enz. Afgedaan, af betaald
Poengkoer Poentang Poenten Poepoeh Poepoes Poerwa Poerwa					Achter Luis (op 't lichaam) "Vraag excuus!" Dood, gestorven, ook sterven Om reden, omdat Oorsprong
Poetoe Poetra Poewasa	Poewasa			Saoem	Kleinkind Kind (in betrekking tot de ouders) Vasten, de jaarlijksche vasten houden
Poewasa Poho Pok(na) Pondok		Sijam Hilap of Lĕpat		Lali	De Vastenmaand Vergeten (verl. deelw.), ook infinitief (Zijn) zeggen, (hij) zegt
Ponjo Powe Prajoga Prajogi Prakara Prakawis	Ponjo of Lapar (Mal.)	Dintěn Prajogi		Palaj	Honger hebben Dag, ook 't etmaal minus de nacht Behoorlijk, passend Behoorlijk, passend Zaak Zaak

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Pribadi	k. l.		W Du	Sorangan of Koe
Pribados	1.	Zie Pribadi		maneh
Prihatin	k.			Prihatin
Prihatos	1.	Zie Prihatin		
R				
Rabi	- 12	Zie Rea		
Radang	k. l.			
Ragap	g. w.	Zie Tjabak		
Ragëm	k. l.	Zie Rempoeg, aanteekening		
Ragrag	k. l.			
Raheut	k.l.			
Rai	1. p.	Zie Adi		
Raji	1. p.	Zie Adi		
Raka	1. p.	Zie Kaka	Marie State	
D. Leave Process	1000	Zie Lantjeuk		
Raksoekan	1. p.	Zie Badjoe		
Rama	1. p.	Zie Bapa		
Ramboet	1. p.	Zie Boeoek	1200	
Rampes Raos	k. p.	Zeer plat, zie Hade II		
Raos	g. w. l. en l. p.	Zie Rasa Zie Rasa	FIRST I	
Raos	1.	Zie Ngeunah	82	
			A CLEAN	
Raraj	I. p.	Zie Beungeut		
Rasa	k.			Rasa
	The state of			
			3 3 7 7	
	1			Rasa
	1			Bawarasa
	73,4524			Tamparaos
	No.		TO BE THE	Ngarasa
	10- 5 1		The Bearing St.	9

					Manager Street
WOORD	Kasar Lēmēs k. 1	Lēmēs L	Sĕdēng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Pribados Pribatin Prihatos	Pribadi of Pirbadi	Pribados of Pirbados Prihatos		Koe andjeun	Zelf Zelf Leed, kommer, ook: in dien toestand zijn Idem
Rabi Radang Ragap Ragĕm	Radang			Koreng	Groote uitslag
Ragrag	Ragrag			Geubis	Neervallen (naar beneden vallen
Raheut Rai Raji Raka Raksoekan Rama Ramboet Rampes Raos Raos	Raheut			Tatoe Jav. (zeer zelden)	Wond, een wond hebben
Raraj Rasa		Raos Bawiraos Tampiraos Roemaos		Dawoehan of Timbalan (gevoelen), ook Raos (gevoel)	Gevoelen (substantief),

Rěmpag Rěmpag Rěmpoeg Rěmpoeg Riempoeg	WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Red k. l. Sarerea k. l. — de onderscheidene personen. die een gezelschap uitmaken, tesamen Zie ook Seja Rědjag nanah Reh(na) l. Zie Amběk en aanteekening Rem l. p. Zie Doemeh Rek k. Dek Rempag l. en l. p. Rempoeg k. l. en l. p. Rempoeg of Moepakat (zelden, wrempoeg met zijn velen met zi	Rawoeh	l. p.	Zeer hoog, zie Datang		
Reh(ua) l. Zie Doemeh Rek k. Zie Mindeng Zie Rempoeg Rempoeg k. Zie Mindeng Zie Rempoeg Rempoeg k. Rempoeg Ragem k.l. is ongeveer 't zelfde als "rempoeg", doch kan ook beteekenen "met zijn velen" Rendeng g. w. Rendengan l. p. Zie Kawinan. — Ngarendengankeun l. p., zie Kawin l. Zie Boedjang en aanteekening Resegan Resek g. w. Zie Bolon	Rědjag		Sarerea k. l. — de onderscheidene personen. die een gezelschap uitmaken, tesamen Zie ook Seja		Sarerea
Rěměn k. Zie Minděng Rěmpag l. en l. p. Zie Rěmpoeg Ragěm k. l. is ongeveer 't zelfde als «rěmpoeg», doch kan ook beteekenen «met zijn velen» Rendeng g. w. Rendengan l. p. Zie Kawinan. — Ngarendengankeun l. p., zie Kawin Zie Boedjang en aanteekening Reregan k. l. Rěsak l. Zie Roeksak Rěsěb g. w. Zie Bolon	-		The second secon	7 11 (6)	
Rěmpag l. en l. p. k. l. en l. p. k. Rěmpoeg Ragěm k. l. is ongeveer 't zelfde als "rěmpoeg", doch kan ook beteekenen "met zijn velen" Rendeng g. w. Rendengan l. p. Zie Kawinan. — Ngarendengankeun l. p., zie Kawin Zie Boedjang en aanteekening Reregan k. l. Rěsak l. Zie Roeksak Rěsěb g. w. Zie Bolon	Rek	k.			Rek
Rěmpag l. en l. p. Zie Rěmpoeg Ragěm k. l. is ongeveer 't zelfde als "rěmpoeg", doch kan ook beteekenen "met zijn velen" Rendeng g. w. Rendengan l. p. Zie Kawinan. — Ngarendengankeun l. p., zie Kawin l. p., zie Kawin Reregan k. l. Rěsak l. Zie Roeksak Rěseb g. w. Zie Bolon					Dek
Rendengan l. p. Zie Kawinan. — Ngarendengankeun l. p., zie Kawin Zie Boedjang en aanteekening Reregan k. l. Zie Roeksak Rěsěb g. w. Zie Bolon	Rĕmpag	l. en l. p.	Zie Rēmpoeg Ragēm k. l. is ongeveer 't zelfde als "rēmpoeg", doch kan ook		Rěmpoeg of Moepakat (zelden)
Rentjang l. p. Zie Kawin Reregan k. l. Rěsak l. Zie Roeksak Rěsěb g. w. Zie Bolon	Rendeng	g. w.		JEBER	
Reregan k. l. Zie Roeksak Reseb g. w. Zie Bolon	Rentjang	20 C 10	I. p., zie Kawin		
	Reregan	k. l.			
			Zie Bolon		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs 1.	Sēdēng s-	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Rawoeh Rawoeh Rea	Dîraŝa Ngarasaän	Roemaos		Diangloeh Ngaraosan	Hebben, gevoelen (van ziekten) Proeven Bekennen (schuld), erken- nen En, met Gekomen, komen Verscheidene
Rědjag manah		Sarimbit of Sa-anak-rabi		Sapoetra- garwa	Met vrouw en kinderen Toornig worden
Reh(na) Rek		Bade		Kërsa	Nademaal, naardien, aan- gezien Willen (hulpwerkwoord), futurum vormer, van plan zijn
	Arek	Bade		Kërsa Kërsaeun	Willen (hulpwerkwoord), wenschen Willen, van plan zijn (zelf-
Rěměn Rěmpag Rěmpoeg		Rĕmpag		Rěmpag	standig) Dikwijls 't Eens zijn, instemmen met 't Eens zijn, instemmen met
	Ngarĕmpoeg				Bij afspraak iets gezamen- lijk doen
Rendeng Rendengan	Ngarendeng			Baderek (Garoet)	Zij aan zij zijn Trouwerij, huwelijk Bruidspaar
Rentjang Reregan Résak	Reregan			Lalangse	Bediende, dienaar Voorhang, gordijn Vernield, bedorven, in slechten, onbruikbaren staat
Rěsěb Rěsěp	Rësëp Mikarësëp			Sĕdĕp Nganggo	't Behaagt (mij enz.), be- hagen hebben in Tot voorwerp v. behagen

_				
WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Reudjeung	k.			Reudjeung of
Reuneuh	k. l.			Reureudjeungan
Reungeu Reureu- djeungan	g. w. k.	Zie Denge Zie Reudjeung		
Rijent	k. l.			
Rimbit	-	Zie Rea		
Roegĕl Roegĕl	1.	Zie Hese		
Roegi	k.	Zie Roegi		The state of the s
Roeksak	k.			Roegi Roeksak
Roemaos	1.	Zie Rasa		
Roemasa	1	W. D.		
Roembah	k. l. p.	Zie Rasa		
Roengkoep	g. w.	Zie Djanggot		
Roengoe Roepa	g. w. k.	Zie Denge		Roepa
Roepi Roepi Roeroe	L L k, L	Zie Roepa — Roepina, zie ook Tajoh Zie Sĕmoe		
Roewang Rompok Ronda	g. w. g. w. g. w.	Zie Koeboer Zie Imah		
Rorompok	1.	Zie Imah		
s				
Sa-anakrabi Saba	l. g. w.	Zie Rea		
Sabab	k.	Zie Sawab		
Saban	1.	Zie Oenggal		3555

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sëdëng s.	Lëmës pisan L p.	Vertaling.
Reudjeung		Sasarĕngan	1907		Te samen, bij elkaar
Reuneuh	Reuneuh	Gadoeh ka- kandoengan		Bobot	Zwanger (zijn)
Reungeu Reureu-					Te samen, bij elkaar
djeungan Rijeut Rimbit	Rijeut			Poejĕng	Hoofdpijn
Roegël Roegël					Moeielijk Schade, schade lijden
Roegi Roeksak		Roegĕl Rĕsak			Idem Vernield, bedorven, in
Roemaos					slechten, onbruikbaren staat Gevoelen (werkwoord), sma- ken (tr.), genieten. Be- kennen (schuld), erkennen
Roemasa Roembah					Bekennen (schuld) Baard
Roengkoep	Ngaroeng- koep			Moendaj?	Vangen door over 't te vangen dier een net, mand enz. te werpen
Roengoe Roepa		Roepi			Uiterlijke verschijnings- vorm
Roepi					Idem
Roepi Roeroe	Roeroe			Kasaj	Aanschijn, aanschijn hebben Voorwerp waarmee men boent, bv. zeep, een spons est.
Roewang Rompok					
Ronda	Ngaronda			Djadjah (nga) ronda	De ronde doen, een toernee maken
Rorompok		100			Huis, woning
Sa-anak-rabi					Met vrouw en kind
Saba	Njaba			Angkat of Djëngkar	Er op uit gnan of zijn, ronddolen
Sabab				The World	Reden, oorzaak. — Om reden, omdat, dewijl
Saban		NO THE REAL PROPERTY.			Ieder, elk

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Saboek Sadaja Sadajadaja!	k. l. I. l.	Zie Kabeh Zie Kabeh		
Saderek Sadija	l. p. k.	Zie Doeloer		Sadija
Sae Sae	l. s.	Zie Hade I Zie Hade II		
Sae Sagala	l. k.	Zie Aloes Zie Saniskara		
Sahidji Sajaga	k. l. k. l.	Sala(h) sahidji, zie Hidji		
Sajagi Sajagi	1. 1.	Zie Sadija Zie Sajaga		
Sakedap Sakeudeung Sakintěn Sakit	1. k. 1. g. w.	Zie Keudeung Zie Keudeung Zie Meueusan Bv. Si Anoe meunang kasakit. Kasakitna bareuh. — Dina naon panjakitna? Panjakit soekoe, tjatjar enz.		
Sakoer Salah Sala(h)sa- hidji	k. l. k. k.	Zie Hidji	-	Salah
Salahsawijos Salaki Salamět	l. k. l. k. l.	Zie Hidji Zie Laki Wiloedjeng wordt niet alleen gebezigd van of toteen hoog persoon over deze sprekende, maar ook van zichzelve, als men zg. door diens toedoen of voorbede gezond is: "Pangestoe gamparan, abdi wiloedjeng! [d.w.z. door Uwzegening, toegenegenheid (pangestoe), ben ik welvarend]		

WOORD	Kasar Lēmēs k. L	Lēmēs l.	Sēdēng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Saboek Sadaja Sadajadaja!	Saboek			Beulitan	Buikband Alle, alles Een uitroep, waarmee men zich geheel voegt naar den vorigen spreker
Saderek Sadija		Sajagi of Parantos			Broeder of zuster, verwante Gereed, bereid (niet: afge- daan) Goed
Sae Sae					"t Is goed!" als antwoord op een gedaan verzoek of voorstel
Sae Sagala Sahidji					Mooi, fraai Al, alle, alles, wat ergens bij of bij mekaar hoort Eén
Sajaga Sajagi	Sajaga	Sajagi			Zonder dat er iets aan hapert, zonder gebreken Gereed, bereid
Sajagi Sakëdap Sakeudeung					Zonder dat er iets aan hapert, zonder gebreken Een oogenblik Een oogenblik
Sakintěn Sakit	Kasakit	Oedoer		Kasawat	Nog al, iets of wat Ziekte (onbepaald), ziek- zijn (subst.)
	Panjakit	(Oedoer)		Panjawat	Ziekte, ziektegeval (be- paald, volgt naam der ziekte)
Sakoer Salah Sala(h)sa- hidji Salahsawijos	Sakoer	Soegri Lĕpat			Alle degene Fout, verkeerd Een van beide of meerdere idem
Salaki Salamët	Salamět			Wiloedjeng	Echtgenoot Welvarend, zonder onheil enz.
(A) 34 (A) 41			La constitution of the same		84

WOORD	Aan- duiding. Verwijzing of toelichting.		Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Salasahidji	k.	Zie Hidji		
Salasawijos	1.	Zie Hidji		1000
Salat	k. l.			1 - 50
Salempaj	l. p.	Zie Tjaretjet	land and	1000
Salesma	k. l.			
Salira	1. p.	Zie Awak	. 55 50	
Salira	l. p.	Zie Diri en Inleiding	the state of	
0.11		Njalira I. p., zie Sorangan	2 2 5	
Saliroe	k. l.	Zie Kaliroe		
Salse (Mal.)	1.	Zie Geus II	21 2 3	
Sambětan Sami	1.	Zie Hoetang		N. D. AST
38.011	I.	Zie Pada		
Sami	1.	Zie Saroewa		
Sampak	g. w.	zic barocwa		Nr.
and Park	8			Njampak
Sampejan	1. p.	Zie Soekoe		35
Sampejan		Pers. en bez. vnw. 2e pers., zie		
No. of the last of		Inleiding Pers., 216		
Samping	k. l.			W B
Sanes	1.	Zie Lain		
Sanes	1.	Zie Sedjen		
Sangět	L	Zie Banget		
Sangeuk	k. p.	Zie Dack en aanteekening		
Sangga	g. w.	Zie Bikeun. Soemangga, zie Hade II		
anggem	î.	Zie Sanggoep	No. on the	
anggem(na)	1.	Zie Tjek(na) met aanteekening	100 1000	
anggoel	1. p.	Zie Geloeng	1000	
anggoep	k.		100000	Sanggoep
angoe	l. en l. p.	Zie Kedjo	in Si	oanggoep
angoe	l. en l. p.	Zie Běkěl		
aniskantěn	1.	Zie Saniskara	- 137.11	
aniskara	k,	THE STREET STREET		Saniskara of
aoem	l. p.	Zie Poewasa I	E FOR	Sagala
aoer	g. w.	Zie Omong, Tjaloek, Tjarek en Seja	AL AL	
aoer(na)	S.	Zie Tjek(na) met aanteekening		
808	g. w.	Zie Běkěl		
apalih	1.	Zie Paro en Wareh		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sëdëng s.	Lěměs pisan L p.	Vertaling.
Salnsahidji Salasawijos Salat Salĕmpaj Salesma Salira Salira	Salat Salesma			Nětěpan Pilěg	Een van beide of meerdere Idem 't Gebed doen Zakdoek Verkoudheid Lichaam Reflexief
Saliroe Salse (Mal.) Sambětan Sami					Zich vergist hebben Gereed, afgedaan zijn Schuld Gelijkelijk, beide of (van
Sami Sampak		Njondong		Njondong	meerdere) alle Gelijk, gelijk zijn Aantreffen, (al of niet aan- wezig) vinden
Sampejan Sampejan					Voet
Samping Sanes Sanes Sangët Sangeuk Sangga	Samping			Sindjang	Saroeng (kleedingstuk) Niet zijn (Jav. Doedoe) Ander, anders Zeer Niet willen, ongezind zijn, 't staat (me) tegen
Sanggem Sanggem(na) Sanggoel Sanggoep		0			Op zich nemen (Zijn) zeggen is, (hij) zegt Haarwrong
Sangoe Sangoe		Sanggem			Op zich nemen Rijst, gereed genuttigd te worden
Saniskantěn					Leeftocht Al, alle, alles, wat ergens bij of bij mekaar hoort
Saniskara		Saniskantěn			Idem
Saoem Saoer	3.3			A STATE	Vasten, de jaarlijksche vasten houden
Saoer(na) Saos					(Zijn) zeggen is, (hij) zegt
Sapalih					De helft. — Een deel, gedeelte

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.	
Saparo	k.	Zie Paro			
Sapěrti	k.	In de eerste beteekenis is sapērti gewoonlijk k. l.		Sapërti	
Sapertos	1.	Zie Sapěrti			
Sapertos	1.	Zie Tjara		OF THE PARTY	
Sapoetangan (Saisagas) Mal.	k. l.	Zie Tjaretjet			
Sapoetra- garwa	l. p.	Zie Rea			
Sarangenge	1.	Zie Mata			
Sare	8.	Zie Heës			
		Pasarean s., zie Astana			
Sareh(na) } Sareh(n)ing	1.	Zie Doemeh		9812	
Sareng	1.	Zie Djeung			
Sareng	1.	Zie Bareng			
Sareng	g. w.	Zie Reudjeung			
Sareng	1.	Zie Piloe	The Late of the La	1 1 1 1 1 1 1 1 1	
Sarerea	k.	Zie Rea — Sarerea k. l., zie aan- teekening aldaar		1-1281	
Sareseh	Lp.	Zie Akoean	1000		
Sarimbit	1.	Zie Rea		1 3 3 3 5	
Saroeng tjagak	1.	Zie Tjalana			
(Tjiandjoer)				Saroewa	
Saroewa	k.	7:- Paudianus	The same	Daroewa	
Sasarengan	L	Zie Reudjeung Sasarĕngan is ook l, van Babarĕngan (gezamenlijk)			
Sasih	1.	Zie Boelan			
Sawab	k.	Als voegwoord gewoonlijk "Koe sawab". "Marga" en "Poerwa" zijn uitzondering en heb ik alleen als voegwoord hooren gebruiken		Sawab of Sabab	
Sawah	k. 1.	The Server of th		THE WEST	
Sawat	g. w.	Zie Sakit	Total Land		
Sawatara	k.	Zie Watara	-3-1	1 8 9 9 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0 0	
Sawatawis	1.	Zie Watara	100	The said with	
Sawawi!	l. p. en s	Ouderweisch. Zie Hade!	1 5 5 5	13 30 100	
Sawijos	l. p.	Teu sawijos l., zie "Naon" — "Sala(h) sawijos" l., zie "Hidji"			

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sěděng 8-	Lēmēs pisan Ļ p.	Vertaling.
Saparo Sapěrti Sapěrtos		Sapěrtos			De helft Bij voorbeeld, als daar zijn: Net als, gelijkend op, als ware 't Idem Zooals, op zijnsch
Sapertos Sapoetangan (Salangan) Mal.					Zakdoek Met vrouw en kinderen
Sapoetra garwa Sarangenge Sare					Zon Slapen
Sareh(na) } Sareh(n)ing) Sareng Sareng					Nademaal, naardien, aan- gezien En, met Tegelijkertijd
Sareng Sareng Sarerea					Medegaan Met vrouw en kind
Sareseh Sarimbit Saroeng tjagak					Gastvrij, voorkomend Met vrouw en kind Broek
(Tjiandjoer) Saroewa Sasarëngan		Sami			Gelijk, gelijk zijn Te samen, bij elkaar
Sasih Sawab		Margi of Marga Poerwa			Maand Reden, oorzaak — Omdat, dewijl, om reden
Sawah	Sawah		100	Serang	Nat rijstveld
Sawat Sawatara Sawatawis Sawawi! Sawijos					Ongeveer Idem Als 't u belieft! Beleefde uitdrukking om te zeggen: 't Gaat niet! 't Zou niet passen! e. d. (eig, er is iets!)
1033		D. N.	1	330.00	(2.0)

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k,
Sĕbat Sĕboet	g. w.	Zie Seboet		
Sěděp	g. w.	7:- DL!		Njěboet
Sěděp	l. p.	Zie Beuki Zie Rěsěp		
ocucp	p.	zac nesep		
Sēdja	k. 1.			
Sedjen	k.	Lijan is niet "anders zijn"		Sedjen of Lijan
Seëp	1.	Zie Beak		Secondary St. St.
Seër	g. w.	Zie Mata		
Seët	1.	Zie Beak		
Sĕgoet	k. l.			
Sehat	l. of l. p.	Zie Tjageur met aanteekening		
Seja	g. w.	and alagent mee aanteekening		
	910111			
Semah	k.			Semah
All the	2 2			
Semet	k.			Sĕmĕt
Sĕmi	1.	W-141-1-121 W. St. Oc. 1		
Jeiiii	1.	Zelden, plaatselijk. Zie Semoe. Semi		
Sĕmoe	k.	kan ook k. l. en = Tjemi zijn		02
	10000		THE PARTY NAMED IN	Sĕmoe
N. 1.	120,74807		FFEE EN	
Sendat	g. w.	Zie Seja	N. 30	
Sĕnĕng Sĕnes	5.	Zie Beuki		
Sépah	1.	Zie Lain Zie Kolot		
Sepi	1.	Zie Soewoeng		
~ Pi		Zie Euweuh	1	
Sepit	g. w.	Zie Soenat		
Sépoeh	l. p.	Zie Kolot		
Sĕrah	g. w.	Ngeser (intr.) is k. l op zijde		Nalak
		gaan, opschuiven		TAUTUR
Serang	l. p.	Zie Sawah		
Sērat	l. en l. p.	Zie Soerat		
Sĕrat	g. W.	Zie Toelis		
erep	g. w.	Zie Njaho	Reality	
Sering	1.	Zie Mindeng	10 8 8	
Sésah	1.	Zie Soesah. — Ook wel als I. ge-	1000	
Běsěp	0 W	bruikt v. hese	3	
esep Sesepan	g. w.	Zie Oedoed, Soesoe		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs 1.	Sēdēng s.	Lēmēs pisan L. p.	Vertaling.
Sěbat	2 40 0	- service of	1		
Seboet		Njěbat			Vermelden
Sĕdĕp				100	Lusten
Sĕdĕp					't Behaagt (mij enz.), be-
Sĕdja	Sĕdja	Soemedja		100	hagen hebben in De bedoeling hebben
Sedjen	Couju	Sanes		The same	Ander(e), anders, anders zijn
Seëp				100000	Op, verbruikt
Seër			5		
Seët	Ox.			A	Op, verbruikt
Sĕgoet	Sěgoet			Agĕm	Kranig, flink van voor- komen
Sehat					Gezond
Seja	Paseja	Pasĕndatan		Parearea-	Twisten, kijven, elkaar
		2400		saoer	uitschelden
Semah		Tatamoe soms Tamoe		Tatamoe of Tamoe	Gast
Sĕmĕt		Wangkid		Tamoe	Grens, van af (tot aan)
		· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·			als grens
Sēmi		BOTTS THE			Aanschijn, aanschijn hebben
Sēmoe		Roepi of			Idem
		Sĕmi (zelden,			Auem
		plaatselijk)			
Sĕndat				1000	
Seneng		15 75 3		3	Lusten
Sĕnes Sĕpah		130		1 2 3	Niet zijn (Jav. doedoe) Oud, ouder(s)
Sĕpi					Ledig Ledig
10000		HE SHE WAS		No. of the last of	Niet (aanwezig) zijn
Sepit		- K LKU		- N. S. A. S. S.	0.1 1.0
Sĕpoeh Sĕrah	Njërahkeun	Mittigue		Name	Oud, ouder(s)
Seran	Njerankeun	Mitjeun of Ngalisanan		Ngeser of Ngeserkeun	Verstooten (zijn vrouw)
Serang		- Samenan		2 good Kodii	Nat rijstveld
Sěrat		Part II and		Company of the last of the las	Brief
Sĕrat		No. 2 . 1		1000	
Sĕrĕp					Dilemille
Sĕring Sĕsah					Dikwijls Zorgbarend, zorg, zorgen
DESIGN		14 BB 14 BB			hebben
Sĕsĕp	Section 1	NEC 21			
Sĕsĕpan		200 5.0			Rooktuig (strootjes, ciga- retten enz.)

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Seubeuh Seungit Seupah Seuri	k. l. k. l. g. w. k. l.		Bĕntet	
Seuseul Seuweu	g. w.	Zie Tjarek Zie Anak		
Seweng	1.	Zie Euweuh	THE REAL PROPERTY.	
Sewot Si	k. l. k.	Zie Soewoeng		Si
Sibeungeut Sideang Sidengdang	k. l. l. p. l. p.	Zie Beungeut Zie Doeroe Zie Dongdang		
Sidoeroe Sidongdang	k. l. k. l.	Zie Doeroe Zie Dongdang		
Siga	k. l.	Zie Kawas, noot	Me St	
Sija	-	Pers. en bez. vrnw. 2e persoon. Zie Inleiding		
Sijam Sijang	1.	Zie Poewasa II Zie Beurang en aanteekening		
Sijar Sijeun	g. w. k. l.	Zie ook Teang Voor "adjrih" — "beschroomd, met ontzag vervuld" wordt in 't	Figure Street	
Silaing	1	kasar dikwijls "sijeun" gebruikt Pers. en bez. vrnw. 2* persoon. Zie Inleiding		
Simboet	k. l.		515000	OF PARTY
Simpĕn	g. w.	Zie Ampih en Teundeun Djoeroe simpen — eerste bediende, vertrouwde, die over de berg- plaatsen, de kleeren enz. gaat, is, meen ik, k. l.		
Sinantěn	g. w.	Zie Sinari		The second
Sinareng	1,	Zie Djeung	CALE SEC	A STATE OF THE PARTY OF THE PAR

THE TAX					
WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lěměs l.	Sēděng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Seubeuh Seungit Seupah Seuri	Seubeuh Seungit Njeupah Seuri	Wangi		Wareg Ngalemar Goemoe- djeng of Kahatoeran	Verzadigd, zat Welriekend, geurig Sirih kauwen Lachen, glimlachen
Seuseul Seuweu Sĕwĕng	Sewot			Wěra	Kind (in betrekking tot de ouders) Er is niet, er zijn niet, niet (aanwezig) zijn Ledig Zeer boos
Si Sibeungeut Sideang Sidengdang	Senot	Poen			Voorvoegsel voor namen, titels enz. Zich 't gelaat wasschen Zich warmen bij 't vuur Zitten met de beenen van den grond
Sidoeroe Sidongdang Siga Sija					Zich warmen bij 't vuur Zitten met de beenen van den grond Den schijn hebben van (zonder werkelijkheid)
Sijam Sijang					De Vastenmaand Dag zijn (in tegenstelling met nacht zijn), laat op den dag
Sijar Sijeun Silaing	Njijaran Sijeun			*Moendajan	Luizen Vreezen (intr.)
Simboet Simpĕn	Simboet			Kampoeh	Deken
Sinantěn Sinarěng					En, met

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Sinari	g. w.			Sisinarieun
Sindang Sindjang Sios Sirah Siram Sirit	k. l. l. p. l. s. l. p. k. l.	Zie Samping Zie Toeloes Zie Hoeloe Zie Mandi	Běběl of Kehed	
Sisig Sisinantën- eun	k. 1.	Zie Sinari	Action	Sisig
Sisinarieun Sisir	k. k. l.	Zie Sinari		
Soebaja	k.	Zie Djangdji		
Soegan	k.			Soegan
Soegih Soegri Soeka	l. p. l. k.	Zie Beunghar Zie Sakoer Niet kasar sprekende, wordt dit woord vermeden en door om- schrijvingen vervangen		
Soekoe Soemangga!	k. l. l. p.	Zie Hade II en aanteekening	Tjokor	
Soemawonna	k.			Soemawonna
Soemawon- ten	1.	Zie Soemawonna		
Soembër Soemoehoen!	l. p. l. p.	Zie Koeraboe Zie Heueuh en aanteekening		
Soemping	1. p.	Zie Datang		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sěděng a.	Lēmēs pisan L. p.	Vertaling.
Sinari		Sisinantën- eun			Gezegd bv. van 't komen vau iemand, die vroeger nooit placht te komen (na lange tusschenpoos?)
Sindang Sindjang Sios Sirah	Sindang			Linggih	Toeven Saroeng (kleedingstuk) Doorgang hebben, doorgaan Hoofd
Siram Sirit	Sirit			Mamas	Zich baden Penis
Sisig Sisinantěn- eun		Soesoer		Soesoer	Tabakpruim Gezegd bv. van 't komen van iemand, die vroeger nooit placht te komen (na lange tusschenpoos?)
Sisinarieun Sisir Soebaja	Sisir Njisiran			Pameres *Meresan	Idem Kam 't Haar kammen aan zich of een ander Belofte, afspraak, verbin-
Soegan Soegih Soegri Soeka		Manawi of Manantěn (Tjiandjoer)			tenis Misschien, wellicht (waarbij men denkt, dat 't ver- onderstelde juist zal blij- ken te zijn) Rijk Alle degene 't Lust (mij enz.)
Soemawonna Soemawon-		Soemawon- těn		Sampejan	Voet 't Is goed! — Als 't U belieft! Hoeveel te meer Idem
Soemawon- těn Soembër Soemoehoen Soemping					Oorknop Ja! (bevestiging of onder- streeping van 't door een ander gesprokene) Gekomen, aangekomen, arriveeren

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Soenat Soengkĕlang Soengkĕlang Soengoet		Zie Gobang Zie Soren Tjangkëm (Jav.) mij alleen bekend in de uitdrukking: Apal tjangkëm — van buiten kennen	Batjot	Njoenatan
Soepados Soepaja	l. k.	zonder den zin te begrijpen Zie Soepaja In kasar wordt ook "Asal" Mal.		Soepaja
Soepantěn Soerat Soesah	l. k. k.	gebruikt voor "als maar" Zie Soepaja		Soerat
Soesoe	k. l.			Soesah
Soesoel	g. w.			
loesoer loewaos loewasa	l. en l. p. l. k. l.	Zie Sisig Zelden gebruikt. Zie Soewasa		
oeweng Soeweng	k. l. l.	Zie Koeraboe Zie Euweuh		
oewoeng	k.			Soewoeng

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs 1.	Sĕdēng a.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Soenat Soengkëlang Soengkëlang Soengoet	Soengoet of Tjangkem	Ngabërsihan		*Njëpitan Baham	Besnijden Houwer, zwaard Mond
Soepados Soepaja Soepanten Soerat Soesah		Soepados of Soepantěn Sěrat Sěsah		Sĕrat	Opdat, als maar, alleenlijk idem idem Brief Zorgbarend, zorg, zorgen hebben
Soesoel	Njoesoean Njoesoel Njoesoelan	Ngaboe- djëng		Pinareup of Inang(Soeka- poera, zelden) Minareup Nginang (zelden) of Njësëp(an) Minareupan of (zelden) Nginangan	Zuigen, aan de borst zijn (v. e. zuigeling) Zogen Opsporen, gaan ophalen, nasporen, gaan achterhalen Voorzien van iets, dat moet opsporen, bv. als men een brief verwacht, die zich laat wachten, schrijven om erop aan te dringen dien brief te mogen ontvangen. — Aan een brief een tweede achterna zen-
Soesoer Soewaos Soewasa Soeweng Soeweng	Soewasa	Soewaos (zelden)			den enz. Tabakpruim Zie hieronder Een alliage (van goud en rood koper?) Oorknop Niet (aanwezig) zijn, er is niet, er zijn niet Ledig

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Sondong Sono	g. w. k. l.	Zie Sampak		
Sontěn	1.	Zie Sore		
Sora Sorangan	k. l. k. l.			
Sorangan Sore	k. k.	Zie Pribadi "Basa sontën" beteekent speciaal 's avonds		Sore
Soren	g. w.	't L. p. alleen van zwaarden e. d., niet van een kapmes		
Sosi Sotja Srangenge	1. 1. p. 1.	Zie Koentji Zie Mata (ook voor Tjisotja) Zie Mata en aanteekening		
T				
Taär Taboeh Tai	l. p. l. k. l.	Zie Tarang Zie Poekoel	Podol Tja- doek of Wadoek	
Tajohna Taktak	k. l.		wadoek	Tajohna
Talak Talatah	g. w. k. l.	Zie Sĕrah Van "wĕrat" gebruikt men ge- woonlijk "*ngawĕratan" — op- dragen aan of liever nog *"nga- wĕwĕratan" — een opdracht geven aan, iemand van een opdracht voorzien		
Tamas Tambah	g. w.	Zie Beungeut	Market State	Tambah
Tambih Tamboet Tamoe	l. g. w. l. en l. p.	Zie Tambah Als stam beschouwd. Zie Indjeum Zie Semah		

WOORD	Kasar Lēmēs k, l.	Lěměs l.	Sēděng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Sondong Sono Sontën	Sono			Honĕng .	Liefhebben, een sterk ver- langen hebben naar Avond, 'savonds, avond zijn (ongeveer tusschen
Sora Sorangan Sorangan Sore	Sora Sorangan Njorangan	Sontën of Basa sontën		Gëntra Njalira Njalira	asar en magrib) Stem, geluid Alleen, alleenig Alleen zijn Zelf, eigen Avond, 's avonds, avond zijn (ongeveer tusschen asar en magrib)
Soren Sosi Sotja Smugenge	Njoren			Njoengkë- lang of Njoengkë- langkeun	Aangorden, op zijde hebben Sleutel, slot Oog Zon
Tañr Taboeh Tai	Tai				Voorhoofd Uur (tijdstip) Drek, stront
Tajohna Taktak Talak Talatah	Taktak Talatah	Roepina		Taradjoe Měsěn *Ngawěrat	Naar 't schijnt Schouder Opdragen, bestellen
Tamas Tambah Tambih Tamboet		Tambih of Woewoeh			Vermeerderd, toenemen, vermeerderen (intr.) Idem

WOORD	Ann- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Tampa	g. w.			Nampa of Na-
Tamparaos	k.	Zie Rasa		rima (Mal.)
Tampekan	1. p.	Zie Dompet		THE REAL PROPERTY AND ADDRESS OF THE PARTY AND
Tampi	g. w.	Zie Tampa		A CONTRACTOR OF THE PARTY OF TH
Tampik	g. w.	Zie Daek, noot	OLUMBAN TO THE	State of the last
Tampiling Tampiraos	g. w.	Z. D.	1 10 10	
Tampilaos	k. l.	Zie Rasa		Burne State
Tanda	E.	The second second second		
Tandang	k.	77: Madan		Tanda
Tangan	g. w. g. w.	Zie Toeloeng		
7,100	5. ".	Zie Tampiling, Teunggeul, Tjabok Zie Leungeun		
Tanggaj	l. p.	Zie Koekoe		24 July 197 197
Tanggel	g. w.	Zie Tanggoeng	18-1-169	E 10 57 11 10
Tanggoeng	g. w.	Nanggoeng — over den schouder dragen is k.l.	Marin 1	Nanggoeng
Tanghi (Tjiandjoer of Tangi	5.	Zie Hoedang		T-TUBE
Tangis	g. w.	Zie Tjeurik	TO THE	THE REAL PROPERTY.
Tangkěpan	l. p.	Zie Tjangkir	The second	CO. T. SERVICE
Tangkoerak	k. p.	Zie Hoeloe	201	
Tangtoe	k.		THE STATE OF THE S	Tangtoe
Tangtoeng	g. w.			
Tangtos	1.	Zie Tangtoe	BALL BY	10000
Tanja	g. w.			Nanja
		23-25-27-27-27	72 24	17/12/12
Tapi	k.			Tapi of Tatapi
Taradjoe	l. p.	Zie Taktak	1000	- Pro Se America
Tarang Tarima	k. l.	Tie Temps Pers on A		
Taros	g. w. g. w.	Zie Tampa, Rasa en Asoep Zie Tanja		THE PARTY NAMED IN
Care Control	l. en l. p.	Zie Semah	- 111 - 1	
Tatapi	k.	Zie Tapi	5 -1 /1	
Tatoe	l. p.	Zelden gebruikt. Zie Raheut		The second second
Tawis	l. en l. p.	Zie Tauda		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Séděng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Tampa		Nampi	Max		Ontvangen
Tamparaos Tampekan Tampi					Niet aangenaam gestemd Sigarenkoker
Tampik Tampiling Tampiraos	Nampiling			Nanganan	Om de ooren slaan Niet aangenaam gestemd
Tampolong	Tampolong			an	Kwispedoor
Tanda Tandang Tangan		Tawis		Tawis	Teeken, ook: handteekening
Tanggaj Tanggĕl					Nagel
Tanggoeng		Nanggĕl			Er voor instaan
Tanghi (Tjiandjoer of Tangi					Zich uit een liggende hou- ding oprichten, opstaan, wakker worden
Tangis Tangkepan Tangkeerak Tangtoe		Tangtos of			Kopje en schoteltje Kop, hoofd (scheldwoord) Zeker, vaststaande, bepaald
Tangtoeng	Nangtoeng	Kantěnan		Ngadĕg	Recht overeind staan (hou- ding van 't lichaam)
Tangtos Tanja		Marijos		Mariksa- (keun)	Zeker, vaststaande, bepaald Vragen, informeeren
4				*Naros of (mooier) *Toemaros	
Tapi Taradjoe		Nanging		Toemaros	Maar, doch Schouder
Tarang Tarima Taros	Tarang			Taür	Voorhoofd
Tatamoe Tatapi		To de la			Gast Maar, doch Wond
Tatoe Tawis		3800			Teeken, ook: handteekening

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Teang	g. w.	Neang k Manggihan, zie Panggih		Neang of (gewoon lijk) Neangan o
Těbih	1.	Zie Djaoeh		Njijar
Těda Těkěn	g. w.	Zie Penta, Hakan en Njatoe		
Těmbe	g. w.	Zie Iteuk Zie Kara en Mimiti		
Tembong	k.	Zie Tendjo		
Tendjo	g. w.		Ngaděleh	Nendjo, Ngadeu leu of Neuleu
		Volgens 't spraakgebruik bezigt men "*Ngoeningakeun" als cau- satief: laten zien (aan een hoog persoon), "Ningalikeun" als tran- sitief: iets zien (door een hoog		Katendjo of Tem bong, Katembon
		persoon), "*Ngoeningakeun" kan ook l. p zijn van "nganjaho- keun" doen weten (aan een		
Téngén	1. p.	hoog persoon), zie Njaho Zie Katoehoe en aanteekening	100	
Těnggěk	1. p.	Zie Beuheung	- 85	
Tepang	1.	Zie Těpoeng	1 (10)	
Тёрі	k.			Těpi Něpi
l'époeng	k.	Tepoeng wordt meer gezegd van zaken, bv. wegen en is dan ook wel k.l.; papanggih zegt men meer van personen		lijk Papanggih
l'érang	1.	Zie Njaho		
l'eras	1.	Zie Teroes		Called St.
Pere	k. l.			
l'ereh l'éroes	k.		B. T. Elli	Tereh
l'étěkěn	k. l. p.	Zie Iteuk		Těroes
l'étép	g. w.	Zie Iteuk Zie Salat		NET 31 11
l'eu aja	î. "·	Zie Euwenh		1 200
Ceu daek	k.	Zie Daek		THE REAL PROPERTY.
Cen damang	l. p.	Zie Gëring	0 2 7	1 545
eu kersaeun		Zie Daek	1 24	

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sĕdēng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Teang		Ngilari			Zoeken
Tēbih Tēda Tēkēn Tēmbe					Ver
Tembong Tendjo		Ningal		Ningali of Ngadangoe	Zichtbaar Zien
		Katingal		(Soekapoera) Katingali of Kaoeninga	Te zien, zichtbaar
Téngĕn Ténggĕk Tépang					Rechts Hals Samentreffen, elkaar ont-
Гері	E FAS	Dongkap Dongkap of Doegi			moeten Gereikt tot, tot aan toe Reikende tot, tot aan
lepoeng		Tepang			Tesamen getroffen, samen- treffen, elkaar ontmoeten, elkaar tegenkomen
l'érang l'éras l'ere	Tere			Kawalon	Weten, kennen Doorgaande, doorgaan Stief —
Cereh Ceroes Ceteken		Enggal Tēras			Spoedig Doorgaande, doorgaan Wandelstok
letep leu aja leu daek				E LA LAND	Niet (aanwezig) zijn, er is niet, er zijn niet Niet willen
feu damang en kërsaeun		207/2			Ziek Niet willen, niet wenschen

WOORD Aan-duiding		Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Teu kintěn	l.	Zie Kira met aanteekening	E WY	- BLA
Teu kira	k.	Zie Kira met aanteekening		REAL PROPERTY.
Teu njaho	k.	Zie Njaho		
Teu pati	k.	Zie Pati	1 1 1 1 1 1	THE LAST
Teu patos	1.	Zie Pati		10 July 1
Teu poegoeh	k. l.	Zie Poegoeh	3 10 15	
Teundeun	g. w.		THE REST	Neundeun
Ti hareup	k.	Zie Hareup	- EUR - 19	
Tiheula	k.	Zie Hareup		
Tiheula	k.	Zie Heula		
Tijasa	1.	Zie Bisa		
Tikah	g. w.	Als stam beschouwd, zie Kawin		
Tilad	g. w.	Zie Toelad		
Tilar	g. w.	Zie Paeh en Tinggal		
Timbal	g. w.	Zie Omong		
Timbalan (nana)	l. p.	Zie Tjěkna met santeekening		
Timbang	g. w.	A STATE OF THE PARTY OF THE PAR		Nimbang
Timoe	g. w.	In 't passief met de ontkenning zegt men: "teu timoe" maar "teu kapĕndak"		Nimoe
Tingal	g. w.	Zie Tendjo, Ladjo, Djeueung	HEET LAND	
Tingali	l. p.	Zie Njaho		THE PARTY
Tingali	g. w.	Zie Tendjo, Ladjo, Djeueung		
Tinggal	k.			Tinggal, soms Kari
Tinggal	g. w.	Zie ook Paeh	A Health	Karı
Tintjak	g. w.			BILL
Tipajoen	1. p.(en1?)	Zie Hareup		4 53 52 3
Tipajoen	L	Zie Heula	ATT SEE OF	
Titah	g. w.	Marentah is k. l. en beteekent: orders geven, last geven, kom- mandeeren. — Parentah-order, last		
Titih	g, w.	Zie Toempak		
Titihan	l. p.	Zie Koeda met aanteekening	A STATE OF THE PARTY OF THE PAR	
Titip	g. w.	Zie Pihape		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs l.	Sĕdĕng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Teu kira Teu kira Teu njaho Teu pati Teu patos Teu poegoeh Teundeun Ti hareup Tiheula Tiheula Tijasa Tikah		Njimpën			Naar men niet zou denken, zeer Idem Niet kennen, niet weten Niet in groote mate, niet veel, niet erg Niet in groote mate, niet veel, niet erg Geen peil op te trekken, ordeloos, dwaas enz. Plaatsen, zetten Vóor, vóoraan Vóor, vóoraan Vooruit, van tevoren Kunnen
Cilad Cilar Cimbal Cimbalan (nana) Cimbang Cimoe		Ngabobot Měndak			(Zijn) zeggen (bevel), (hij) zegt (beveelt) Wegen (tr.) Vinden, uitvinden, een op- lossing vinden
Fingal Fingali Fingali Finggal		Kantoen		(Tilar?)	Weten, kennen Achterblijven, overblijven
Tinggal Tintjak Tipajoen	Ninggal Nintjak			Nilar Ngadampal	Achterlaten (Ergens op rond) treden, stappen Vóór, vóoraan
l'ipajoen Citah	Nitah			Miwarang	Vooruit, van tevoren Gelasten, bevelen
Citih Citihan Citip					Rijdier, paard

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
(Tj)				E REGULA
Tjabak	g. w.			
Tjabok Tjadoek	g. w. k. p.	Zie Tai. Tjadoek — inhoud van		
Tjagak Tjageur	k. l.	den pompoen (waloeh) is k. l. Zie Tjalana 't Gebruik van "sehat" is nog niet vast, men hoort 't nu eens als l, dan weer als l. p. gebruiken		
Tjai Tjakët Tjalana	1. k. l.	Zie Ising Zie Deukeut		
Tjalik	s. en l. p.	Zie Andjang		
Tjaloek	g. w.	Zie Dioek		
Tjandak Tjandoeng	g. w. g. w.	Zie Tjokot, Bawa, Tjabak, Tjěkěl		
Tjangkeng Tjangkir	k. l. g. w.	"Tjatjangkir" is eig. kopje zonder schoteltje (pisin), maar wordt, als bij ons, ook voor 't geheel gebruikt, "tangkëpan" is altijd kopje + schoteltje		
Tjaos Tjape	g. w. k. l.	= Saos, zie Běkěl		
Tjara	k.			Tjara
		THE PROPERTY OF THE PARTY OF TH	H L A	
Tjarang	k.			Tjarang

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan 1. p.	Vertaling.
(T j) Tjabak Tjabok Tjadoek	Njabak of Ngaragap Njabok			Njandak Nanganan	Aanvatten, betasten Met de vlakke hand slaan Stront
Tjagak Tjageur	Tjageur	Sehat		Waras of (hooger) Damang Sehat (som- tijds), Wiloe- djëng	Gezond
Tjai Tjakët Tjalana Tjalik	Tjalana	Saroeng tjagak (Tji- andjoer)		Lantjingan	Dichtbij Broek Even aangaan, een kort bezoek brengen Zitten
Tjaloek Tjandak Tjandoeng	Njaloekan Njandoeng			Njaoer Ngawajoeh	Aanroepen (om te komen), opontbieden Een tweede vrouw of meer
Tjangkeng Tjangkir	Tjangkeng Tjatjangkir			Angkeng Tangkepan	hebben of nemen Heup, lendenen Kopje en schoteltje
Tjaos Tjape Tjara	Тјаре	Kados (in vragende zinnen) Sapĕrtos (in bevestigende		Palaj	Vermoeid Zooals, op zijnsch, op de manier van
Tjarang		zinnen) Awis			Zelden, zeldzaam zijn

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Tjaratan (Tijandiaan)	1. p.	Zie Kĕndi		1000
(Tjiandjoer) Tjarek	g. w.	*Ngahatoeranan beteekent in 't algemeen: een aanbod of be- leefde mededeeling (ha- toeran) doen aan		
Tjaretjet	k. l.			
Tjarijos	1.	Zie Tjarita Zie Bedja		
Tjarijos Tjarita	g. w. k.	Zie Bedja		The sales
Tjaroge	l. p.	Zie Laki	1,5	Tjarita
Tjatjangkir	k. l.	Zie Tjangkir met aanteekening		
Tjatjar Tjatjat	g. w.	Zie Darat		Njatjaran
Tjawene	k. l.	Zie Darat		
Tjëk(na) (Tjekna) Tjëkap Tjëkël	k.	In de plaats van "na", duidelijk- heidshalve er bijgevoegd, kunnen ook woorden staan, die "mijn" "uw" "ons" beteekenen "Lahiran" is "uiting" zonder meer (van een aanzienlijke); "tim- balan" een gezegde tot een lagere, dus ook te vertalen met "bevel", "dawoeh" of "dawoeh- an" nog meer uit de hoogte, doch de woorden worden dooreen gebruikt Zie Tjoekoep		Tjěk(na) of Tjek- (na) Pok(na) of Omong(na)
Tjekei Tjëpëng Tjëpil Tjëtjëpan (Tjiandjoer)	g. w. g. w. l. p. l. p.	Zie Tjěkěl Zie Tjeuli Zie Koeraboe		Njëkël *
Tjětjěwir	k. p.	Zie Tjeuli	T. W. 11 1	121211111111
Fjeuli Fjeurik	k.	- Complete Following	Tjětjěwir	Tjeuli
Ijëwir	k. l. g. w.	Zie Tjeuli	Leweh	
Fjidoeh	k. l.		The Late	THE PARTY OF

	2 4 1		100		
WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng s.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Tjaratan (Tjiandjoer) Tjarek	Njarek			Njeuseul *Ngahatoe- ranan	Aarden kruik van bepaald model Verbieden
Tjaretjet	Njarekan Tjaretjet of Sa(poe)tau-			Njaoeran of Njeuscul Salĕmpaj	Berispen, een standje geven Zakdoek
Tjarijos Tjarijos	gan				Verhaal Bericht
Tjarita Tjaroge Tjatjangkir Tjatjar		Tjarijos Ngoerisan			Verhaal Echtgenoot, gemaal Kopje (en schoteltje) Inenten
Tjatjat Tjawene Tjěk(na) (Tjekna)	Tjawene	(Parawan) Sanggĕm(na)	*Piha-	(nana) Timbalan- (nana) Dawoehan- (nana) *Pioen-	Maagd, maagd zijn (Zijn) zeggen, (hij) zegt
Tjěkap Tjěkěl		Njëpëng	toer(na)	djoek(na) Njandak	Toereikend, voldoende Vasthouden, beetpakken
Tjěpěng Tjěpil Tjětjěpan (Tjiandjoer) Tjětjěwir Tjeuli Tjeurik	Tjeurik	Koeping		Tjëpil Nangis	Oor Oorknop Oor Oor Schreien
Tjëwir Tjidoeh	Tjidoeh	Link H		Loedah	Speeksel

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Tjijoem	g, w,			
Tjikaseër	Ĭ. p.	Zie Mata		
Tjimata	k.	Zie Mata	1 100	
Tjingtjin	1. p.	Zie Ali		
Tjios	1.	Zie Toeloes		
Tjipanon	S.	Zie Mata	- 1 P - 2	
Tjipeunteu	g. w.	Zie Beungeut	1000	
Tjiseër	1.	Zie Mata	C. Harrison	
Tjisotja	1. p.	Zie Mata	THE REAL PROPERTY.	Minh
Tjoba	g. w.	m. m. l	200	Njoba
Tjobi	g. w.	Zie Tjoba		Tinchan of Mahi
Tjoekoep	k.			Tjoekoep of Mahi
Tjoekoer	g. w.	Zie Soekoe		
Tjokor Tjokot	k. p.	Zie Soekoe		
IJOROU	g. w.		133-33	
		)		
Toedjoe	g. w.	Zie Parëng en Eukeur II		
Toedoeng	l. p.	Zie Doekoej	10000	
Toekang	k.	AND THE PARTY OF T	10	Toekang
		THE RESERVE THE PARTY OF THE PA		
				man l
		The state of the s	17-1-15	Titoekang
and the same of th	100			40
Toekeur	g. w.	THE RESERVE OF THE PARTY OF THE		Noekeur
Toelad	g. w.	Control of the last of the las		Noelad
Toelis	g. w.	THE REAL PROPERTY.	1997 3	Noelis
		Djoeroesĕrat—schrijver van een		
	I III	aanzienlijk persoon		
Toeloej	k. l.		no Trans	
100100)	C.	Williams and the second		
Toeloej	k.	't Gebruik van "ladjeng" is zeer	- 12	Toeloej, zelden:
	1	willekeurig. In de schrijftaal		Ladjoe
		vindt men 't ook in 't kasar,		2
	100	van "noeloejkeun" is een 1.		
	10 - NO	"ngaladjengkeun" in gebruik,-	0	
	-14	"katoetoeloejan" hoort men in		TO VICE STATE
-		k. en l. enz.		
Toeloeng	g. w.	Van 't werkwoord "noeloeng" is	J. 700	
m 1	2 2	geen l. p.		100
Toeloes	k.	7:- Maria	MECHAN	Toeloes of Djadi
*Toemaros	l. p.	Zie Tanja	THE RESTRICT	
Toemoet	g. w.	Zie Toeroet en Toetoer	The second second	

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs l.	Sëdëng 8.	Lēmēs pisan L p.	Vertaling.
Tjijoem Tjikaseër Tjimata Tjingtjin Tjios Tjipauon	Njijoem			Ngamboeng	Kussen Traan, tranen Idem Vingerring Doorgaan, doorgang hebben Traan, tranen
Tjipeunteu Tjiseër Tjisotja Tjoba		Njobi			Traan, tranen Idem Beproeven
Tjobi Tjoekoep Tjoekoer	Njoekoer	Tjěkap		*Maras	Toereikend, voldoende Scheren
Tjokor Tjokot	Njokot			Njandak	Voet Grijpen, van zijn plaats nemen, oprapen
Toedjoe Toedoeng					Zonnehoed
Toekang		Poengkoer of (mooier) Pěngkěr		Pëngkër, ook Poengkoer	
		Tipoengkoer of (mooier) Tipĕngkĕr		Tipenker ook Tipoengkoer	
Toekeur Toelad		Ngaliron Nilad		2710	Ruilen, verruilen Een voorbeeld dat men zich stelt navolgen
Toelis	Noelis Djoeroetoelis	Njërat		Njërat Djoeroesërat	Schrijven Batikken Schrijver
Toeloej	Toeloej	Ladjěng			Voortgaan, verder gaan, zijn weg vervolgen Vervolgens (adv.), daarop
Toeloej		Zamjeng			
Toeloes Toeloes	Pitoeloeng	Sjios of Tjios		Pitandang of Kamandang	Hulp, uitredding - Doorgaan, doorgang hebben
*Toemaros Toemoet				The state of	Vragen, informeeren

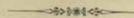
WOORD	Asn- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Toempak	k,		9.	Toempak
Toenggang Toenggoe Toeoer	l. g. w. k. l.	Zie Toempak Zie Dago		
Toeroen Toeroet	k. l. k. l.			
Toeroet	g. w.	Vrg. Toetoer en zie Iring	148 18	Noeroetkeun
		't Hier vermelde is onvolledig		
m		0		N
Toetoer	g. w.	Onvolledig		Noetoerkeun
Toetoeroet	k. l.	Zie Toeroet	40000	
Toetoeroeti (Djampang)	k. l.	Zie Toeroet	A THE	S FEDORAL S
Toewa	g. w.	Zie Mitoha		
Toewang Toewang	g. w.	Zie Hakan Zie Njatoe	THE STATE OF	
Toewang	1. p.	Patoewangan l. p., zie Beuteung		
Tongton	g. w.	Zie Ladjo	1 1 1 1 1 1	
Topong	g. w.		100 E	
Towa -	k. l.		TO LAKE	
Totopong	k.l.	Zie Topong		
W.				Water Water
Wadoek	k. p.	Zie Tai		
Wagelan	1.	Zie Halangan	2 1 1 2 4	HE TOO
Wajoeh	g. w.	Zie Tjandoeng	PARK A	TRACE OF
Waleran	Î. p.	Zie Balĕsan		
Wales	l. p.	Zie Pajah		
Waloeja	k. l.		100000	
Walon	g. w.	Zie Bales	Mar. 19. 19. 19. 19. 19. 19. 19. 19. 19. 19	

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sêdêng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.			
Toempak Toenggang Toenggoe Toeoer Toeroen Toeroet Toeroet	Toeoer Toeroen Toeroetan Toetoeroeti (Djampang)	Toenggang Noemoet- keun		Nitih Děkoe of Děngkoel Loengsoer	Berijdende, te (paard) per (wagen) enz. Idem Knie, knieën Afdalen, afstijgen Volgende Opvolgen (een vermaning, raad enz.) Navolgen, nadoen Naëpen, nabootsen			
Toetoer Toetoeroet Toetoeroeti (Djampang) Toewa Toewang Toewang	== (elders) Toetoeroet?	Noemoet- keun			(Een persoon) Volgen, achternagaan Nabootsen, nnäpen Idem Eten (intr.)			
Tongton Topong Towa Totopong	Totopong of (mooier) Ikët Town of Ojot (Soekapoera)			Oeděng Oewa	Hoofddoek Oom of tante, oudere broer of zuster van vader of moeder Hoofddoek			
Wadoek Wagelan Wajoeh Waleran Wales Waloeja Walon	Waloeja			Wiloedjeng	Stront Hindernis, verhindering, bezwaar Antwoord In bedenkelijke mate door ziekte uitgeput Welvarend, in welstand zijn			

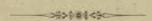
WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Walonan	l. p.	Zie Balĕsan		
Wangi	1.	Zie Seungit	1 20 1 20 1	
Wangkid	1.	Zie Wates	D CARRY	
Wangkid	1.	Zie Sĕmĕt		
Wangsoel	1.	Zie Balik		
Wangsoel	1.	Zie Poelang		
Wangsoel	g. w.	Zie Poelang en Balës		
Wangsoelan	1.	Zie Bales	THE RESERVE	
Wani	k.			Wani
Wantoen	1.	Zie Wani	C DOLL H	- C. 1211
Waos	l. p.	Zie Hoentoe		
Wapat	1. p.	Zie Paeh		
Wareg	l. p.	Zie Seubeuh		
Wareh	g. w.		2	Sawareh
Warga	k. l.	Zelden gebruikt, zie Barnja	7 1 2 1 1	Sawaren
Wargi	l. p.	Zie Baraja		
Warna	k.	A CONTRACTOR OF THE PARTY OF TH	X to	Warna
Warni	î.	Zie Warna		WILLIA
Warta	k.	Beide woorden zelden gebruikt. Men zegt in k. "bedja", in l.	William .	Warta
		"Wartos"		
Warti	1.	Zie Warta met aanteekening		
Wartos	1.	Zie Bedja		
Waspada	k.			Waspada
Waspaos	1.	Zie Waspada		
Wasta	1.	Zie Ngaran	7 7 7 7	
Watara	k.	= Antara, beide zelden gebruikt. Vrg. Kira		Watara of Sa- watara
Watawis	1.	Zelden gebruikt = Antawis		
Wntes	k.	500 MS 100 MS	E	Wates
Wělas	l. p.	Zie Karoenja		
Wĕngi	1.	Zie Peuting		
Wentis	l. p.	Zie Bitis		
Věra	l. p.	Zie Sewot	1 1 2 2	
Werat	1.	Zie Doega		
Wěrat	g. w.	Zie Pihape met aanteekening		

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs L	Sēdēng 8.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Walonan	100 pt 1	1 200		1	Antwoord
Wangi					Welriekend, geurig
Wangkid				No.	Grens
Wangkid				1 12	Grens, van af (tot aan)
				1 4 4 5 1	als grens
Wangsoel					Teruggekeerd, naar huis
Wangaral				10 5 5 5	gegaan, naar huis gaan
Wangsoel				1 to 1 to 1	Teruggegaan, naar huis gaan, teruggaan
Wangsoel					gaan, teruggaan
Wangsoelan					Antwoord
Wani		Wantoen			Durven
Wantoen		A CONTROL OF THE PARTY OF THE P			Idem
Waos					Tand
Wapat					Dood, sterven
Wareg				Maria Maria	Zat, verzadigd
Wareh		Sapalih			Een deel, gedeelte
Warga .				ME A	Verwante, familielid
Wargi					Idem
Varna		Warni		NO.	Kleur, soort; in soorten
Warni		207-142		1	Idem
Warta		Warti			Bericht
100000				k -1	
Warti				1	Idem
Wartos				3 3 3	Bericht
Waspada		Waspaos		77.7 3	Helder, klaar te zien, hel-
The second second					der uitzicht hebbende (ook
					figuurlijk)
Waspaos	- 27 1			200	Idem
Wasta		TT 1 10 10		The state of	Naam
Watara		Watawis of		-	Ongeveer
Watawis		Sawatawis		2 2 2	Idem
Watawis Wates		Wangkid		1	Grens
Wělas		Wangkid		100	Medelijdend, medelijden
Wellis	0.00			*	hebben
Wĕngi	IL I fa t	10 000			Nacht, nacht zijn
Wentis			R OF		Kuit (lichaamsdeel)
Wěra	200	. 3			Vergramd, zeer toornig
Wěrat					Vermogen (fyziek: kunnen,
		9 9 9			moreel: durven)
Wĕrat	The state of	1777			

WOORD	Aan- duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k	
Wěroeh (Tjiandjoer) Widi Wijos Wiloedjěng	1. 1. p. g. w. 1. p.	Zie Njaho Zie Idin Zie Sawijos, Naon en Hidji Zie Salamet met aanteekening			
Wiloedjĕng Wiloedjĕng Wireh	l. p. l. p. l.	Zie Tjageur Zie Waloeja Zie Doemeh			
Woewoeh	1.	Zie Tambah			

WOORD	Kasar Lēmēs k. l.	Lēmēs 1.	Sēdēng s.	Lēmēs pisan l. p.	Vertaling.
Wĕroeh (Tjiandjoer) Widi Wijos Wiloedjĕng					Weten, kennen Vergunning Welvarend, zonder onheil
Wiloedjeng Wiloedjeng Wireh					enz. Gezond Welvarend, in welstand zijn Naardien, aangezien, na- demaal
Woewoeh					Vermeerderen (intr.), toe- nemen, vermeerderd

KARO'SCHE TAALSTUDIËN.

DOOR

M. JOUSTRA,

Zendeling van het Nederlandsch Zendelinggenootschap.

DE VOORNAAMWOORDEN.

I. Aanwijzende voornaamwoorden.

Het Karo—Bataksch bezit hiervan een volledig stel, m. a. w. hun aantal beantwoordt aan het getal der personen, die men bij de pers. voornw. onderscheidt.

D' Snouck Hurgronje heeft reeds door een aardig voorbeeld afdoend aangetoond, dat de onderscheiding van "dichtbij", "ver" en "zeer ver" van den spreker, toegepast op de aanwijzende voornw. niet zuiver is, niet in elk geval opgaat; dat het juister is ze met de drie personen der pronomina pers. in verband te brengen. Het "afstands" verschil is daarmede niet opgeheven, komt integendeel beter tot zijn recht.

De aanwijzende voornw. zijn:

enda (ena) [ĕnda, 'nda] e [idi] a (ada, adah).

Eerst iets over de etymologie.

Enda is blijkbaar een samengesteld woord, bestaande uit e + ĕnda. Dit ĕnda ('nda) komt nog voor in ĕndawari = 'ndoewari, gĕndawari, goendari, gĕndowari, alle beteekenende: nu, heden, tegenwoordig (a present), en blijkbaar gevormd uit ĕnda en oewari, letterlijk dezen dag, waarbij men lette op de ongewone plaatsing van het pronomen voor het bepaalde woord! Voorts treft men het nog aan in samentrekkingen als: anakkoenda, geheel gelijkwaardig met anakkoe enda, dit mijn kind. Een versterkte vorm (met h) meen ik te zien in het Kar. sĕndah, ook pleonastisch sĕndah enda, heden, vandaag, nu (hodie)

Men vergelijke voorts het Dairische senda in i senda (minder vaak i sena) = Tob di son, Kar. i djenda = hier, en ook het Dair. sendah = Tob. noemaing = «thans naar alle waarschijnlijkheid; nu, thans, wanneer het betrekking heeft op eene gebeurtenis, die de spreker niet zeker weet.» (Bat. Wb. v. d. Tuuk).

Als men bedenkt dat enda (ënda), gelijk is aan het Tob. on, deze, en dit woordje volgens de Bat. klankwetten in 't Kar ën zou zijn, blijkt dat men eigenlijk met een achtervoegsel date doen heeft, hetzelfde dus, dat men ook vindt in ada (adah). En vergelijkt men hiermee verder de Dairische woordjes idi, sëndi (in 't Kar. is idi verouderd, daarover straks), verder 't Kar. ëndi (ëndih) hier! pak aan; 'n doe (Kar. pron. suffix, bezittel. vrnw. 2en pers.), dan komt men er toe, in da, di, doe demonstratieve woordjes te zien, die wel oorspronkelijk deze volgorde hadden: di, doe, da (vg. Mal. ini, itoe, sana), doch waarbij nu de beteekenis van het klankverschil min of meer teloorgegaan is.

Wat het verouderde Karo'sche idi betreft, door mij tusschen [] achter e geplaatst, op zich zelve heb ik dit woordje nooit ontmoet, maar 't komt nog voor, samengetrokken met andere woorden: bagidie, tegenwoordig; zoo (als dit), = bage voor bagie; bagidina, in de uitdrukking: bagidina kin nge = zoo is het van nature, van jongsaf; edi! = zoo is het, dat is het! en in kinderversjes idjedi, in beteekenis geheel gelijk aan idje = daar, toen.

Over 't gebruik der nanw. voornw.

De boven opgegeven woorden zijn eigenlijk alleen aanw. voornw. van plaats. Wel komen ze voor, verbonden met tijdsbenamingen en maten (hoofdzakelijk geldt dit van enda, de andere komen zóó zelden of nooit voor), ter vorming van bijwoordelijke bepalingen van tijd, als: tahoen enda, dit jaar; sěkali enda, deze eene keer, ditmaal; 'mbaroe enda, onlangs, doch het tijdsbegrip is hier eigen aan 't bepaalde woord. Worden dus enda, e, a, gebezigd achter voorwerpsnamen e.d., dan wijzen ze nan: de plaats, die deze in de ruimte innemen, geenszins die in den tijd. Alleen e, waarover beneden, heeft ruimer beteekenis. Dus: koeda enda, dit paard, het paard hier; koeda e, dat paard, 't paard daar; koeda a ', gindsch paard.

Waar, zooals hier, 't bepaalde woord op a uitgaat, krijgt men in de uitspraak: koedénda, koedé, koedá.

Wil men echter den tijd aanduiden, in betrekking waarvan het besproken wordt (dit paard, in den zin van het laatst genoemde bijv. etc.) dan heett het Karo'sch daarvoor andere woorden, die men, zoo men wil, ook aanw. voornw. noemen kan, doch het naar hunnen aard en hunne beteekenis niet zijn. 't Zijn nl. bij woorden van tijd. Men gebruikt dan voor deze, 'ndai (of ouder en deftiger 'ndade) 1, zoo pas, daareven; kalak 'ndai, de zoo pas vermelde persoon; en ook dan gebruikt men nog wel ter versterking enda er bij: kalak enda 'ndai, terwijl men voor die bezigt: a-h-'ndai, daar straks vermeld.

Waar evenwel niet zoozeer nadruk gelegd wordt op het daar-even of voor-eenigen-tijd-vermeld zijn; men dus alleen wil zeggen; "de [vermelde]" daar gebruikt men zeer veel e, zoodat dit woordje inderdaad al mooi op weg is, het bepalend lidwoord te worden. (Wel merkwaardig dat ook in 't Karo'sch juist het 2de der pronom. demonstr. daarvoor gebezigd wordt. Men denke aan ons bep. lidw. en vergelijke met onze aanw. voornw. die, dat, het Hoogd. lidwoord der, die, das. Ook het lidwoord der Rom. talen (Fr. 1e, Sp. el, Ital. il etc.) zijn oorspronkelijk het Lat. ille etc. waarvan trouwens ook de pron. pers. 3en persoon dier talen gevormd zijn.)

Veel vindt men ook in 't Kar. gebruik gemaakt van 'n doebe, dat beteekent; "vroeger". Het plaatst het bepaalde woord verder in den tijd terog dan "ndai" en wordt niet zelden gebezigd in den zin van "wijlen".

Ook nai en si nai bezigt men gelijk 'ndoebe en als regel heeft men dan aan nog grooter tijdsafstand te denken 2). 't Komt, hetzij enkelvoudig, 't zij herhaald veel voor met nini en beteekent dan «vooronders». Ten slotte heeft men nog noerija voor «heel lang geleden», «nit de oude doos».

Opmerking verdient, dat het Tob. in één opzicht rijker is dan 't Kar. Voor het aanw. Kar. e heeft het an, voor e in zijne beteekenis van "de [vermelde]" i, terwijl het ook nog een e heeft, in den zin van "deze", overigens met beperkt gebruik.

Het gebruik nu der aanwijzende voornw, van plaats in 't Kar. en in het Nederl, loopt niet zoo erg uiteen. Ook in 't Kar. worden

3 In tegenstelling hiermee heeft men rebi nai", gisteravond, dezen

nacht, vannacht. Of is dit nai een afgesleten 'ndai?

¹ Dit is ook wel eene afleiding van het demonstr. woordje 'nda (da). Verg. o. a. kai en kade, apai en apade. Over apa verschijnt binnenkort in de "Mededeelingen v/w het N. Z. G." een kort opstelletje.

ze zoowel bijvoegelijk als zelfstandig gebruikt. Overigens mogen hier een paar eigenaardigheden worden vermeld.

a. Ofschoon enda en ena zeer dikwijls zonder onderscheid gebruikt worden, is er toch een gering verschil merkbaar. Vooreerst, dat ena meer in de vertrouwelijke spreektaal gebruikt wordt, en zelden voorkomt in de verhalen, waar men het deftige enda haast uitsluitend vindt. Doch er is nog een ander verschil. Ena geeft niet zelden iets van geringschatting, minachting ja af keer te kennen. Zal men, enda gebruikende, dikwijls het bedoclde voorwerp met den vinger aanwijzen, of in de hand nemen, bij 't bezigen van ena wijst men het nan, 'tzij met een vluchtig in die richting geworpen blik, 'tzij met een nauw merkbare hoofdbeweging, terwijl de gelaatsuitdrukking te kennen geeft, dat men het eigenlijk beneden zich acht, zich er mee in te laten. 'Zoo ook in 't gezegde: Oh! kalak ena, Bah, wat een vent!

b. E nda bezigt men zeer veel bij 't begin van een toespraak; wij moeten het dan onvertaald laten, of met "wel!" weergeven: "Enda kam radjá këriná, si ënggo poeloeng idjenda"...; Wel! gij vorsten alle, die hier vergaderd zijt"...

Ook als men iemand iets aanreikt, zoodat het dan zooveel uitdrukt als het Fr. voici: "Enda soerat kata-ng-koe ndai man babanndoe koe Sibolangit", zie hier (hier heb je, dit is) den brief, waarvan ik daarnet sprak, dien gij naar Sibolangit moet brengen.

c. Enda komt menigvuldig voor achter de pers. voorn. inzonderheid natuurlijk van den 1en persoon, en wij moeten het dan door den nadruk of door "hier" weergeven: Akoe enda; kita enda, kami enda. Bij den 2en persoon bezigt men veel e, kam e, gij, gij daar. Bij den 3en persoon herinner ik me niet, ooit een aanw. voornw. aangetroffen te hebben, wat bij het onbestemde karakter van dien persoon ook niet meer dan natuurlijk is. 2) Wel hoort men dikwijls "kalak e" voor "de menschen", "iemand" "een ander".

Vergelijk hierbij wat Prof. Kern in diens Kawistudiën (pag. 135) opmerkt over tapwa en het Lat. istë.

i) Ik vermoed, dat het 3* aanw. voornw. a reeds deel uitmaakt van het pers. voornw. 3* persoon: ija, dija, zoodat de eigenl. pronomina i en di zijn. Deze komen resp. in 't Bat. en Mal. nog voor als persoonsexponent, bijv. in i-bëre(na), di-bëri(nja); want dat ze hier geen voorzetsels zijn, staat na de studiën van Van Ophuysen en Adriani wel vast. Doch daarover te zijner tijd meer bij de werkwoorden. Heb ik het juist, dan vindt men de oorspronkelijke volgorde i, oe, a nog terug in: kami, kamoe, ija.

d. De onbestemdheid van het aanw. voornw. a komt o. a. duidelijk uit. in 't eigenaardig gebruik dat men er van maakt, nl. om weer te geven ons: "een stuk of".... Rimo těloe-ng-kiboel a, een stuk of drie citroenen.

Ada en adah zijn versterkte vormen van a en worden daar gebruikt, waar 't besproken voorwerp geheel buiten den gezichtskring (ook in intellectueelen zin) van den hoorder ligt. Dikwijls gaat het uitspreken van die woorden gepaard met een hoofdgebaar, en het als een tuit vooruitsteken van den mond in de richting, waarin het besproken-wordende zich bevindt, waardoor ze vaak als dd do (dddh) klinken. (Verg. de uitspraak adde naast adoewi in het Tob.; Sprk. v. d. Tuuk, pag. 226).

Eenige voorbeelden, aan de Karo'sche litteratuur ontleend, en licht met tientallen te vermeerderen mogen het boven medegedeelde nader toelichten en bevestigen. Vooraf zij nog opgemerkt dat de partikels ngë en më veelal met de aanw. voornw. samensmelten, vooral waar deze substantief gebruikt zijn. Vandaar de veelvuldig voorkomende vormen: ngenda, nge, endam, em, nga etc.

- 1 "Endam koe-boelangken, bapa, boelangndoe", zie hier, ik gebruik, o vader Uw hoofddoek tot hoofddoek.
- 2 Oh, radja idja nga-h-'ndija!" nina arönna. "He. welke vorst zou dat toch zijn!" zeide haar arön (makker bij 't werk; werkploeg).
- 8 Koeta kai ngenda silih?" Welk dorp is dit, vriend?
- 4 I Kësoendoetën nari, la koe-tëh gëlar koeta enda. «
 [Ik kom] uit Westerland, ik weet den naam van dit dorp niet.
- 5 "Endam Kepoeltaken". Dit is Oosterland.
- 6 "Ise nge, nina pagi noengkoeni?"; "En als ze vraagt, wie dat geweest is?"
- 7 "Enda 'ndai poesoehkoe mësangat man toerang Bëroe Karo, maka 'ndai koe-ajakkën." Mijn hart verlangde daareven ten zeerste naar Bëroe Karo, daarom heb ik zoo'n haast gemaakt.
- 8 Edi tëman, gija lampas më pagi lawës kita."
 "Zoo is het, vriendin; laten we dus morgen heel vroeg gaan."
- 9 "Oega pa nge tëman", nina. Hoe was dat toch vriendin", zeide ze.
- 10 Enda pe sabap akoe ërkoeda ngë maka sëh idjenda", Dit is ook de reden dat ik hier te paard gekomen ben.

- 11 "Tah radja nga-h-'ndai, lalap la 'rtoetoer!" "Wie weet was dat (hij van daar straks) geen vorst en we hebben niet naar z'n merga gevraagd!"
- 12 Maka mamang më atekoe radja Kësoendoeten 'ndoebe". Mijn hart verkeert in twijfel omtrent dien vorst van Westerland.
- 13 Idje kap bibi bëritana, toerang oe bapa 'ndoebe. Dáár (nl. te Koeta Radja) was, volgens zeggen, zijn tante, de zuster van wijlen zijn vader.
- 14 "Tangar, begoe bapa, endam akoe ngëlajari toerang sada-ni-ijoga". Hoor, o geest mijns vaders, ik sta op 't punt om mijn broeder "van 'tzelfde span" op te sporen.
- 15 "Endam!" Ik kom al! "Enda koe-tjibalkën bëlo" nina ërtoto, "zie, ik offer sirih," zeide ze, biddende.
- 16 E ĕnggo kĕntja bagedi, ĕlah me kap ija mangan, i-toedoehkĕn bibina mĕ kapkĕn koe sapo pĕdĕman¹. Wel, toen het alzoo was, toen hij klaar was met eten, verwees zijn tante hem naar een sapo, waar hij kon slapen.
- 17 To sitik koe toere nandé! pandang sitik kaka a ĕrsoerdam." "Kom, ga even naar de toere moeder, en verbied onzen broeder daar op de soerdam te spelen.
- 18 *Koega kawilmoe ena, Pëngkawil Bëtoel? Wat is dat toch met dezen je hengelhaak, o P. B.?
- 19 "Idja ngenda roemah radja?" Waar is hier het huis van den koning?
- 20 Oh, běběrekoe kai e, gělarna ena kin atekoe 'mboekboek!" "Ach kom, hoe zou dat mijn běběre (zusters kind, neef) zijn, aan dezen zijn naam (n.l. van Pëngkawil bětoel) heb ik al 't land!"
- 21 "Enám, enám e!" nina mě kap 'nděharana, la nai bo bijas si moelihna pe děnggo taněh endah!" "Zie's an, zie dat 's an!" zeide zijne gemalin; "dit land zou wel eens niet voldoende kunnen zijn als tegengeschenk!"
- 22 "Rimo adah pëpagi bëntër kena, mboewe boehwahna, ibas dalin koe laoe e." Gaat morgen vruchten afwerpen,

¹ Uit bagedi, mangan en pëdëman blijkt, dat de verhaler hier een "orang djoeloe" is en wel uit het aan Sub-Toba grenzend gebied. Inderdaad is hij ook van daar afkomstig: In 't gewone Karo'sch (de "tjakap tëngah") zou men hier vinden: bage, man en pëdëmën.

van dien citroenboom daar, die heeft veel vruchten [die daar] aan den weg naar de rivier (het water).

- 23 I-benter karah-karahen 'ndoebe rimo, de [vermelde] dienaren wierpen citroenen af.
- 24 Idje nina bĕngkala 'ndai: wdi mĕkoewah atendoe man kami min debaw, nina. Toen zeide de [pas vermelde] klapperaap: wals ge goedhartig zijt, geef ons er dan ook van.
- 25 Nina si païs "oeloeti kërina tare idjoek e." Toen zeide het dwerghert: omwindt het nu met de idjoek [die ze kwamen zeggen, dat ze verzameld hadden].

Als samenstellingen van de aanw. voornw. dienen vermeld te worden de demonstratieve bijwoorden van plaats: a. die van rust, hier, daar, ginds; b. die van beweging, hierheen enz. Men vormt deze door voorplaatsing resp. van het voorzetsel van plaats i en de prepositie van beweging koe, doch dan moet tusschen de prepositie en het pronomen de palataal dj i ingeschoven worden. Men krijgt dus: idjenda, idje, koedjenda, koedje, koedja. Zeer dikwijls (vooral in de spreektaal) wordt i weggelaten (djenda etc.)

Voor de bijwoorden van plaats, die een beweging van (from) eene plaats te kennen geven, gebruikt men de eerste, gevolgd door nari: idjenda nari etc.

Overeenkomstig de ruimere beteekenis van e kan ook idje op den tijd slaan, evenals ons daar = toen. Zoo ook beteekent idjenari wel: daarna.

Idja doet ook dienst als vragend bijw. van plaats, waar? (soms door een vragend voornw. te vertalen, zie zin 2), dus ook: koedja, waarheen? idjanari, waar van daan? Ook kunnen soms idje en idja vertaald worden door waar in de beteekenis van daar, als bijv. in den zin: "waar Ik ben, daar zal ook Mijn dienaar zijn."

Enkele voorbeelden van 't gebruik dier aanw. bijw. van plaats vindt men in de boven gegeven zinnen (de N² 2, 10, 13, 19, 24). Voor een volledig beeld van 't gebruik zijn deze verre van voldoende, doch omdat deze woorden syntactisch tot de bijw. gerekend moeten worden, is een verdere behandeling hier niet op zijn plaats.

¹⁾ In het Tob. vindt men hier een sibilant (s) di si, toe son etc.

Om dezelfde reden vermeld ik hier slechts, zonder in een nadere bespreking te treden, het feit dat vele onzer bijwoorden in 't Karo'sch door een voorzetsel (of een als zoodanig optredend woord) en een aan w. voorn w. worden weergegeven, inzonderheid de met daar en zoo-samengestelde: arah enda, arah e, arah a (veelal samengetrokken tot arenda, aré, ará), hierlangs, daarlangs etc., bagé (voor bagi e), zooals, asé (voor asa e), zooals, zooveel, en vele andere.

II. Persoonlijke voornaam woorden.

De pers. voornw. zijn Enk. Meerv.

1° pers. akoe inel. kita, exel. kami
2° "ĕngko (ko), kam kam [kamoe], kena
3° "ija ija, ija kērina

Van de «verkorte» pers. voornw., de zoogenaamde pronominale praefixa, bezit het Karo'sch slechts drie, nl.: 1° pers. enkelv. koe-; 1° pers. meerv. inclusief si- (verkorting van sita, nevenvorm van kita,) en 3° pers. i-, dat bij de vervoeging ook dienst doet bij de overige personen, van welke geen pronominale prefixa bestaan. Doch hierover kan eerst bij de behandeling der verba het juiste gezegd worden. Ditzelfde geldt van de onverkorte (emphatische) pers. voornw. in verband met hun gebruik bij de nasaal-vormen der werkwoorden. Daarover dus later. Overigens verdient het volgende vermelding.

A. Hoewel zeer onvolkomen, hebben toch de pers. voornaamwoorden zooiets van verbuiging.

- 1 Als algemeenen regel mag men zeer zeker doen gelden, dat de pers. voornw. in alle naamvallen, en ook na voorzetsels den onveranderden vorm behouden. Doch hierop is ééne uitzondering, nl.:
- 2 Na het voorzetsel mān = aan (tot, voor, ten behoeve van) gebruikt men niet het onveranderde voornaamwoord, maar het woordje ba (waarover later bij 't reflexivum), gevolgd door het pron. suffix (possessief voornw.) 1, terwijl om phonetische redenen, waar zulks noodig is, een nasaal wordt ingevoegd.

¹ Zie beneden. En niet, zooals ik bij vergissing vroeger schreef (Verh. Batav. Genootschap, Deel LVI, 1²⁰⁸ St., pag. 17, noot 19) "verkorte pron. person." Men gelieve het daar te verbeteren.

Doch deze pronominale suffixa zijn niet volledig. Ze ontbreken van kami en kena, die en als pers. en als bezittel. voornw. denzelfden vorm hebben. Deze krijgen dan ook geen ba voor zich, doch volgen den gewonen regel: man kami, man kena.

Die pron. suffixen zijn: -koe, -moe (na klinkers meest -m)
-'ndoe, -na en -ta. Men heeft dus: man ba-ng-koe,
man bam, man ba'ndoe, man bana, man ba-n-ta.

- 3 Zeer dikwijls wordt mān, waarschijnlijk wel om welluidendheidsredenen, weggelaten, en zijn dan ba-ngkoe etc. naar onze terminologie datieven.
- 4 De 2de nv. der pers. voornw. komt niet voor, ook niet de met het voorzetsel van [ni (i) noe (oe)] omschrevene. Deze wordt in den regel uitgedrukt door het bezittel. voornw., of anders door eene geheel andere constructie, waarbij 't voornw. in den 1sten nv. staat (onderwerp van den zin); men bezigt deze constructie vooral waar met nadruk op den bezitter gewezen wordt. 't Bezitanduidende woord is dan ôf ëmpoena = "de heer er van", of si mada = die heeft; die bezit. 'k Houd het voor waarschijnlijk, dat dit mada eene afleiding is van ada, dat dan wel identisch is met het Mal. ada = zijn, bestsan.
- 5 Eindelijk nog bestaat er van het pers. vnw. van den 3^{den} persoon een vorm, die uitsluitend in den 4^{den} n.v. gebezigd wordt, nl. als direct object (na de nasaal-vormen der werkwoorden, na de vervoegde vormen wordt het niet gebezigd), en na de voorzetsels of als zoodanig fungeerende woorden i met uitzondering natuurlijk van män (zie boven), doch ook van koe = naar; dus: koe ija.

Deze vorm is sa 2, en beteekent ook zooveel als ons onpersoonlijk voornaamwoord whetw. 't Gebruik in de plaats van ij a is dan ook niet vereischt. 't Is alleen minder stijf, en daarom in de spreektaal zeer gebruikelijk. In deftige taal behoort men het daarom te vermijden. Toch heb ik de Bataks, waar bijv. sprake was van Jezus, wel hooren zeggen: nina taresa, voor: zij zeiden tot Hem.

Verschillende voorbeelden van de vijf hier behandelde punten mogen nu volgen.

¹⁾ En dat zijn ook dikwijls nasaal-vormen der w.w.

^{*)} Na de « verandert sa in tja; bijv. mahantja, ngënëhëntja.

1º Voornw. in verschillende naamvallen.

Akoe, pëngoeloe roemah djoeloe, akoe la tëk, Wat mij betreft, ik vertrouw het hoofd van de bovenwijk niet.

Ola kam koe bale, i-boenoeh kalak kam, Ga niet naar de raadsvergadering, men zal u dooden.

Ah, akoe ngë pintër 'nggelar kam bapa, Wel, ik ben het rechtens, die U moet "benoemen" (een naam geven) vadertje.

Di kam tangis, akoe pësip kam, di akoe tangis ise ngapoel akoe? Als gij schreit, kan ik u sussen, als ik schrei wie zal mij troosten.

Arah batang kajoe enda ko koedas, [Kom] jij langs dezen boomstam naar boven.

'm Bijar kita, tëntoe i-boenoehna kita, Als we bang zijn (vrees toonen), zal hij ons stellig dooden.

Lawes kami, reh kang. [Nu] gaan we heen, [maar wij] komen weer terug.

Bapandoe mate, katakën kam ranan si rëmang-aboe nindoe ngata kami!; Uw vader is dood, [nu] zegt ge, dat er een "nevel-en-stof-zaak" is, zegt ge tot ons!

Mintës ko mërawa ngënëhën akoe, Gij werdt terstond boos op mij.

I-toelakna oetangna koe akoe, hij werpt de schuld op mij. E maka bagé ningkoe tare kam, Dáárom sprak ik aldus tot u. 2º Na 't voorzetsel mān.

I-boenoeh gija min Ginting Pase, maka man bang-koe barangna, nate si-ni-Soeka. Ginting Pase moest maar van kant gemaakt worden, opdat zijne bezitingen aan mij [kwamen], overlegde Ginting-si-ni-Soeka.

Boewatlah, nandé, man ba-ng-koe boenga-boenga pitoe lambar, Neem voor mij (d. i. verschaf mij) zeven roode bloemen, o moeder.

Ise man ba-n-ta? Wie is er voor ons? (Wie krijgen wij tot vrouw?)

Di ĕnggo man bandoe pĕrbapānndoe, ma nai akoe i-pērang kam? nina. Als de "pĕrbapān" (hoofdplaats, moederkampong) aan u behoort, zult ge mij dan niet meer beoorlogen? zeide hij.

Enggo koe-kataken man bana, tapi la ija tek, 'k Heb het aan hem gezegd, maar hij gelooft het niet.

3º Met weglating van mān:

Agi-ng-koe! ma kal këpe sijat kata-ng-koe bandoe la

këpe lolo la kita bëne, O, jongere broeder, mijn woord heeft blijkbaar geen ingang bij u gevonden, nu zijn we stellig en zeker verloren.

Bana kal akoe, la 'rtoekoer, Hèm zij ik [tot vrouw] zonder koopsom.

Bělolah ba-ng-koe sim pědi gělgěl. Geef mij telkens één pědi (pakje van 100) sirih-bladeren.

Di la kīn kĕpe akoe dāt gĕlar 'ndai, dāt mĕrga, dagi ēmas boewat ba-ng-koe sada tangan badjoe, Als ik dan toch geen naam en geen mĕrga (geslachtsnaam) krijg, verschaf me dan goud (geld), 66n mouw vol.

4 De met van omschreven 2de nv.

Oewiskoe kap e, dat kleed is van mij.

"Ise ĕmpoena oewis?" — "Akoe ĕmpoena." — "Van wien is dit kleed?" — "Van mij."

Kam si mada roemah enda? Is dit huis van u? Zijt gij de heer des huizes?

5 Sa gebruikt als pers. vnw. 3de pers.

Silih mabaïsa koe bĕrnĕh, kita kĕrina 'ngkoeroeksa idas. Zwager brenge hem (Laga Mān) naar het dal, dan gaan wij boven hem (den steen) nitgraven.

'm Boekboek atena ëmpaksa (of ngënehëntja), Hij koestert wrok tegen hem.

Koega dënga gëlah ninta taresa? Wat zullen we nu tot hem zeggen?

B. Het Karo'sch is over 't geheel niet zoo "vormelijk" als vele andere der Indonesische talen, welke vormelijkheid zich inzonderheid openbaart in 't gebruik der pers. voornaamwoorden.

Globaal genomen, verschilt daarom het Karo'sch, wat het gebruik dier vnw. betreft, niet zoo heel veel van 't Nederlandsch. Bij 't bespreken der vnw. voor iederen persoon afzonderlijk zal vanzelf op enkele eigenaardigheden gewezen worden. Hier dus slechts een paar algemeene opmerkingen.

1º Niet zelden wordt, als het geen verwarring kan geven, het vnw. weggelaten. In zeer bizondere mate geldt dit van 't vnw. 3^{en} pers., doch ook op de andere is het van toepassing.

E maka moekoel, Daarna trouwden [ze].

Pēpagina mān ka. Den volgenden dag aten [ze] weer. Kai sabapna maka poeloeng? Waarvoor zijn [wij] vergaderd? 2º Als wij 't pers. voornw. bezigen, waar toch de eerste gedachte is aan iets, dat hem behoort (zijn huis bijv.) of er sprake is van een of ander lichaamsdeel, of van eene uiting, die, ja, van den persoon uitgaat, maar toch in eerster instantie zich bepaalt tot één vermogen, tot ééne zijde van zijn wezen (bijv. zijn wil, zijn gemoed, zijn denken), dan gebruikt de Karo eene omschrijving met het pron. suffix 1 (bezittelijk voornw.).

Voorbeelden zijn er te over in elk willekeurig stuk Karo'sche litteratuur. Men kan ze in menigte vinden in de onlangs door 't Bat. Gen. uitgegeven Karo'sche Vertellingen (Verh. LVI).

Hier mogen enkele volstaan.

Koe-dahi roemahna, ik ging naar hem toe. Koegalah përbanta 'ndija? Hoe zal toch ons doen zijn? (Wat zullen wij toch doen?)

Atekoe min enggo mate si Laga Man, Mijn hart is, dat L. M. nu wel dood zal zijn (Ik denk, dat L. M. nu wel

dood zal zijn).

Mela kal oekoerndoe ngënëhën akoe, Uw gemoed is zeer beschaamd mij ziende (Gij schaamt U ten zeerste over mij).

Kai maka lang nindoe? Waarom is uw zeggen neen

(Waarom zegt gij neen?)

Ém kata-ng-koe 'ndai, mintës ko mëra wa ngënëhën akoe, boedjoer kata-ng-koe man bam. Dat waren daar-even mijn woorden, [maar] gij werdt terstond boos op me, [hoewel] mijn woorden tot je naar behooren waren (zoo zeide ik daar even, maar gij werdt boos op me, hoewel ik beleefd tot je sprak.)

Hunne voorliefde voor deze constructie blijke nog uit ondervolgende voorbeelden van anderen aard, die duidelijk aanwijzen,
dat ook de zoogenaamde possessieve datief aldus wordt uitgedrukt, ja ook de gewone datief, hoewel men die anders,
gelijk we boven gezien hebben, ook zeer goed door ba-ngkoe
etc. kan weergeven.

Koe-pekpek takalna, Ik sloeg hem op 't hoofd.

"Koe-baba 'ndai boelang mama," nina, "koe-baba badjoendoe, koe-baba gondjendoe," nina, "Ik heb voor

¹ In 't algemeen gezegd is dit dus zijn voorliefde voor eene genitief-(possessief-) verbinding. Men vergelijke hierbij bijv. de Engelsche uitdrukkingen: I called at my aunt's, at my bookseller's, verkortingen van: at my aunt's house, bookseller's shop.

oom (u) een hoofddoek meegebracht," zeide ze, "ik heb voor u een baadje meegebracht, ik heb voor u een lang kleed meegebracht," zeide ze.

Koe-bahan lebe koeltiapindoe. Ik zal eerst een mandoline voor u maken.

I-bahan bëngkilandoe lëbe soerindoe. Je oom zal je eerst een kam maken.

Lit tjolokndoe? Hebt gij lucifers bij u?

Enta, koe-tepa lebe pisondoe, Kom, laat ik je eerst een mes smeden.

C. over de pers. vnw. ieder afzonderlijk.

- 1º Akoe. Dit heeft in 't gebruik niets bijzonders. Ook tegen de hoogstgeplaatsten sprekende, kan men van zichzelf gerust akoe bezigen; 't klinkt volstrekt niet oneerbiedig.
- 2º Ko of, waar er bizondere nadruk op gelegd wordt, ëngko.
 't Gebruik hiervan is in 't Karo'sch zeer beperkt, omdat er haast
 altijd iets oneerbiedigs en vernederends in ligt. Ofschoon het ook
 vertrouwelijkheid kan uitdrukken, hoort men het toch zelfs van
 onders tot hunne kinderen minder vaak bezigen dan kam, tenzij
 men verbiedt of boos is. Ook kan men gerust zeggen, dat het
 alleen tot de mannelijke kunne gericht wordt.

Van de jeugd echter, die, als overal, weinig kieskeurig is in haar taal, en speciaal bij de Karo's zich liefst van "straattaal" bedient, is ko een waar troetelkindje.

't Gebruik in 't algemeen is dus heel wat beperkter dan in het Toba'sch, waar anders ook beleefdheidsregelen het gebruik dikwerf verbieden. 't Feit, dat in vele gevallen de Toba's elkaar tutoyeeren (i-përëngko), waar de Karo's zulks niet doen, verklaren deze laatsten hiermede, dat de Toba-Bataks, die, volgens hen, met de Maleiers en Karo's van éénén nini afstammen, als oudste der broeders in hun land van oorsprong gebleven zijn, en zich dus om zoo te zeggen steeds men famillem bevinden.

Een gebruik als in Toba, waar de christenen in 't gebed ook Ho bezigen (Hd. Du), sprekende tot God, zou in 't Karo'sch stootend zijn. Hun tabas, die tot de "goden" (Dibata) gericht zijn, hebben alle kam. Tegen spoken en geesten (begoe, hantoe e. d.) daarentegen is men zeer onwellevend. Daar is het ko voor en na.

Eén voorbeeld slechts in de vele verhalen, die ik heb opgeteekend, ken ik, waarin ko jegens God (Dibata) wordt gebruikt, en 't is daar misschien verklaarbaar omdat een klein jongetje het bezigt:

In 't verhaal v. Sibajak Baroes Djahe: "Tangar kal kīn ko, o Dibata, di përban galoeh 'ndai ija mënang taloe kal ija sëndah." "Hoor jij toch, o Dibata, als het door die pisang is, dat hij gewonnea heeft, dat hij dan heden verlieze."

- 3 Kam. Oorspronkelijk zal dit wel het meervoudig pers. vnw. 2en pers. zijn geweest. Nu bezigt men het evenwel in 't enkelvoud, ja om duidelijk 't meervoud uit te drukken, voegt men er dikwijls kërina (alle) achter, terwijl men dan verder nog voor 't meervoud te beschikken heeft over kena (of kamoe). Kam is 't beleefde vnw. en als zoodanig ook gebruikelijk jegens personen van rang. Toch kan men het niet gelijkstellen met ons beleefde "U" (Hd. "Sie"), maar eerder met gij of het beleefd-Friesche "jou" (tegenover "don"). 't Wordt dan ook zelfs tegenover kinderen gebruikt, en is dan wel = jij. Dat overigens ook dit beleefde kam wel vervangen wordt door bijv. den naam, den titel, een verwantschapsterm, spreekt haast wel van zelf.
- 4 Ija. Dat dit vnw. dikwijls weggelaten wordt, is reeds boven opgemerkt. Nog vaker dan kam wordt het vervangen door den naam etc. gelijk het ook bij ons weinig eerbiedig is, van een persoon van eenig aanzien dikwijls "hij" te gebruiken. Doch ook waar van eerbied geen sprake behoeft te zijn, vindt men zeer dikwijls den naam. Inzonderheid geldt dit van de persoonsnamen, die in de verhalen voorkomen. Die herhaalt men uit den treuren. Ija zonder meer kan ook dikwijls hij-zelf beteekenen: "Lëbën ija asa soeratna." Hij-zelf kwam eerder dan zijn brief.

Een enkel voorbeeld herinner ik mij, dat bana staat voor ija in 't verhaal: Sibajak Koeta-Boeloeh: "Lit ngë atoerën ënggo me i-atoerkën Bapa, sabap ija, i-tëhna bana mate", "Vader heeft al eene regeling getroffen omdat hij wist, dat hij sterven zou.

Ija is ook meervoud. Soms voegt men er kerina, alle, achter.

Kita. 1ste pers. meerv. inclusief. Men bezigt het ook wel voor den 1sten en 2den pers. enkelvoud (akoe en kam), als men vriendelijk spreekt, als de aangesprokene den spreker sympathiek is, zoodat men zich n.h.w. in diens plaats stelt, diens belangen etc.

als de zijne beschouwt. Om dezelfde redenen bezigt men dan ook als pron, suffix ta.

Een kortere vorm van kita is ita. Dit heeft iets vertrouwelijks.

Kami. 1ste pers. meerv. excl. Heeft in 't gebruik niets bijzonders. Kam is 't meest gebruikelijke van de voornw. voor den 2en persoon meervoud. Zeer weinig in gebruik daarentegen is kamoe, en dan nog alleen, voor zooverre mijne ervaring gaat, in 't Westelijk gedeelte van 't Karo-gebied (XII Koeta en verder westelijk). Een enkel voorbeeld uit de litteratuur: "Enggo kamoe mengindo, 'nggit kam pagi man nandekoe, man toerangkoe?" Gijlieden (nl. beroe simbiring en beroe Tarigan) nu, zijt het, die verzocht hebt; wilt gij later mij tot moeder, mij tot zuster zijn?

Veel in zwang is ook kena, doch dit veronderstelt goede bekendheid met, vriendschappelijke verhoudingen tot de aangesprokene, en is daarom licht te vertrouwelijk en dus ongespast tegenover lieden, die men niet voldoende kent. Overigens is dit het vnw. dat vrouwen jegens elkaar, ook in 't enkelvoud bezigen.

Als poss. suffix (bez. voornw.) beantwoordt hieraan min of meer het met na verlengde poss. suffix van kam, dus ndoena, dat het midden houdt tusschen -moe en -ndoe. In zijne meerv. beteekenis echter vindt men zeer veel kena ook als bezit aanduidend gebezigd.

III. Bezittelijke voornaamwoorden.

Gelijk reeds boven gezegd, zijn dit eigenlijk van alle personen (met uitzondering van kami en kena) niet anders dan pronominale achtervoegsels, en over hun gebruik moest reeds gesproken worden bij de behandeling der pers. voornw. Ik kan dus hier, wat dat betreft, met eene korte herhaling volstaan, om daarna nog op enkele bizonderheden de aandacht te vestigen.

```
1° pers. enk. . . . . -koe.

2° " " . . . . -moe, (-ndoe, -ndoena).

3° " " en meerv. -na.

1° pers. meerv. incl. . -ta.

1° " " excl. . kami [nami].

2° " " . . . -ndoe, kena [-ndoena].
```

Gaat het bepaalde woord op een klinker uit, dan wordt voor

-koe en -ta een nasaaal (resp. -ng- en -n-) ingeschoven i en -moe wordt dan meestal tot -m verkort. Voorbeelden van een en ander zal men voldoende in de bovengegeven zinnen vinden. Over it gebruik der pron. suff. behoeft ook niets anders meer gezegd te worden, met uitzondering evenwel van -na, dat door zijne eigenaardige toepassing alleszins een uitvoeriger bespreking verdient. Vooraf nog een paar vermeldenswaardige bizonderheden omtrent enkele andere der pers. aanhechtsels.

- 1°-koe, dit heeft gediend ter vorming van een samengesteld (of wil men: een afgeleid) woord, en wel, toerangkoe. Letterlijk beteekent dit woord "mijn zuster" (v. e. man), "mijn broeder" (v. e. vrouw) en van zijn zuster (ev. broeder) sprekende, wordt het ook in dien zien gebruikt, maar zijn zuster (broeder) aansprekende, bezigt men alleen toerang. Nu komt ook toerangkoe als vocatief voor, doch niet jegens zijn zuster, maar jegens de vrouw van z'n vrouws broeder (zwager), dus jegens de aangetrouwde schoonzuster, die het omgekeerd ook bezigt tot haar aangetrouwden schoonbroeder. En dat nu wel degelijk dat -koe tot het woord is gaan behooren blijkt daaruit, dat van die schoonzuster (ev. schoonbroeder) sprekende, het woord nog eens een pron. suffix aanneemt: toerangkoeng-koe, toerangkoena etc. mijn schoonzuster, zijn schoonzuster etc.
- 2º Een tweede pron. suff. dat ook een afgeleid woord gevormd heeft is -ta, althans zoo meen ik de etymologie van adjinta = schoonvader, als eene vrouw van hem spreekt, te moeten verklaren. M. i. is dit letterlijk adji-n-ta, "Onze Heer" (Vorst).
- 3º Van kami bestaat een pron. suffix -nami, doch dit is een Tobaïsme of Timoerisme, en 't komt slechts voor achter de titel-woorden radja (Vorst) toe wan (Heer) en goeroe (medicijnman), dus radjanami, toewannami, goeroenami, inzonderheid als vocatief.

J) Die inschuiving heeft niet plaats, waar de uitgaande klinker eene e of o is. Zie de oorzaak daarvan opgegeven op pag. 3 en 4 van mijn opstel: "Over schrift en uitspraak van het Karo-Bataksch" (Tijdschr. v/h Bat. Gen. XLIV, 1), een opstel, 't zij tusschen haakjes gezegd, dat ik nog wel eens mag geven, daar door 't ontbreken van Karo-typen, en het vervangen van deze door de Mandelingsche karakters, er hier en daar niet veel meer dan onzin van terecht gekomen is! Voorts gelieve men daar 't voorbeeld bibingkami door te halen. De inschuiving geldt alleen de suff. -koe en -ta. Of de nasaal hier een rudiment is van de genitief-partikel noe (ni), dan wel om phonetische redenen voorkomt, is nu moeilijk meer uit te maken.

4°-Na. Dit pron. suff. verheugt zich in een gebruik, heel wat ruimer dan ons possessief vnw. "zijn".

a. Het treedt zeer duidelijk als (bep.) lidwoord op, en wel in die gevallen, waar het door -na bepaalde woord iets noemt, waartegenover uit den aard der zaak een tegenhanger kan gesteld worden, dus bijv. als het noemt een deel van een geheel; een dier van een bepaald geslacht (ml. of vrl.), eene bepaalde hoedanigheid, eigenschap, etc.

Zoo spreken wij, om het met voorbeelden toe te lichten, van: het deksel (v. e. ketel) tegenover bijv. den tuit, het dak (v. e. huis) tegenover den vloer, de stier tegenover de koe, het wijfje tegenover het mannetje, de lengte tegenover de breedte etc. etc.

In die gevallen nu zegt het Karo'sch: toetoepna, zijn deksel, het deksel er van; taroemna, het dak; beroena het wijfje, boekana, de breedte.

De namen der mannel, dieren (die over 't geheel een eigen naam hebben) komen dan ook doorgaans met dit aanhechtsel voor, alsof het een onmisbaar bestanddeel van 't woord uitmaakt. Dit -na kan dan zelfs de kracht hebben van ons onbepaald lidw. weenw, w'nw. Bijv. eene koe heeft pas gekalfd. Op de vraag naar 't geslacht van 't kalf kan men dan ten antwoord krijgen wdjëngginaw, 'n stierkalf.

Hier mogen enkele dier namen een plaats vinden: bergoehna, buffelstier, sangkarna, hengst, rekel, badjarna, bok, ram, permalna, kater, daloena, mannetjes varken, beer, saboeganna, haan, mannetje van vogels, gadingna, mannetjes olifant, soengona, mannetje van de badak (neushoorn), rangona, mannetjes hert, toeboengna, mannetje van de imbo (aapsoort), e.a.

b. 't Wordt gebruikt ter vorming van den overtreffenden trap: bijv. si mëhoelina, de mooiste, si mëgandjangna, de hoogste, etc. (Hierbij zij opgemerkt, dat de bijv. nw. of kwalificative ww. dan het prefix (më- of ë + v) behouden, terwijl het bij den comparatief (gevormd door -ĕn) wegvalt. Tevens blijkt hieruit dat de bekende proef van wijlen M². D². Tendeloo, omtrent het Mal. ter vaststelleng van het af-of-niet-een-substantief-zijn, in 't Karo'sch niet geheel opgaat.)

Verwant hiermede is 't gebruik, dat men van - na maakt achter een woord, hetwelk eene eigenschap, hoedanigheid e. d. uitdrukt. Als uitroep gebezigd geeft het dan te kennen, dat die eigenschap in bijzondere mate het deel is van iets of iemand.

Sangapua! Wat is hij gelukkig! Wat boft ie! Hoelina

anakndoena! Wat heb je mooie kinderen!

Voorafgegaan door 't praef. -ĕr (rĕ-) of door 't woordje rĕh = komen, geven deze nitdrukkingen een toeneming te kennen: ĕrkĕlĕkna of rĕh kĕlĕkna! 't Wordt hoe langer hoe erger! I-ĕltĕpna, rĕh dĕhĕrna ng' i-bĕntĕrna ĕrtĕroekna m'. Als hij op hem schoot met het blaasroer, kwam hij al dichter bij, gooide hij [naar] hem, dan kwam hij al lager.

c. In enkele uitroepen, die minachting en ongeloof te kennen geven. De woorden, waarachter -na dan geplaatst wordt, duiden zaken aan van geringe waarde, zooal niet van iets, dat niet bepaald fatsoenlijk is. Bijv. taroek, groente, die men bij gebrek aan iets beters nuttigt; 'djëring, soort van kastanje (de op Java bekende djengkol), imën, snot, patat, aars. De uitdrukkingen: taroekna, djëringna etc. beteekenen alle zooveel als ons: je grootje's, je moer's en dergelijke lieflijkheden.

d. Voorts komt -na nog voor in tal van bijw. uitdrukkingen inzonderheid in bijw. bepalingen van tijd en van graad. Na het

bovengezegde is de verklaring niet moeilijk.

Pěpagina, den volgenden dag; běrngina, des nachts (volgende op den dag, waarvan verhaald werd); si-děkahděkahna, eeuwig, tot in eeuwigheid, asa bantji-bantjina, zooveel mogelijk, asa kěsahna, nit alle macht etc.

IV. De reflexieve voornaam woorden.

Het Karo'sch bezit deze wel, maar maakt er veel minder gebruik van dan 't Hollandsch.

1º De zin wordt vaak anders geconstrueerd, en bijv. het reflexivum vervangen door eene omschrijving in den geest als boven bij het pers. voornw. (Zie B. 2).

Nina ibas oekoerna: Hij zeide bij zichzelf. I-tëpisna pahaua: Zij sloegen zich op de dij.

2º De vorm van het werkwoord drukt het wederkeerend begrip uit. Ik denk hier vooral aan de praefixen er- en tji- (over welker eigenlijke beteekenis eerst bij de behandeling der ww. kan

¹ Vandaar métaroek voor waardeloos, tot niets nut, niet in tel.

gesproken worden) en ook aan sommige ww. met het praefix pë-, inzonderheid die met herhaalden stam (meestal met bijkomende wederkeerige [reciproque] beteekenis)

ridi, zich baden; rose, zich verkleeden; robah, zich bekeeren, erboerih, zich de handen wasschen;

tjilaslasi, zich in de zon koesteren; tjipoerpoer, zich in 't stof wasschen (als vogels); tjitjoedoe, zich bij 't vuur warmen;

pěrapatrapat, zich toeleggen op; pětoedoe, zich in ééne lijn bevinden.

Het eigenlijke reflexieve voornaamwoord wordt gevormd door het reeds bovengenoemde ba en de pronominale achtervoegsels. Dit ba' heeft zeer waarschijnlijk oorspronkelijk "persoon" beteekend, zoodat dus ba-ng-koe enz. letterlijk is: "mijn lichaam" enz. Het komt nog voor in het Toba'sche i bana, pers. vnw. 3en pers. enk., ook wel als refl. vnw. gebruikt. (Bat. Sprk. v. d. T. pag. 231).

In beteekenis zou het dan overeenstemmen met het Mal. diri, lichaam, persoon, eigenpersoon (oorspronkelijk wel: wiets dat staatw, vg. bërdiri, dat wstaanw beteekent). Ja, ik vermoed, dat ba oorspronkelijk ook die beteekenis gehad heeft, en dat het ôf de wortel ôf eene verkorting is van wbatangw', staamw, doch in 't Karo'sch ook wlichaamw, spersoonw. [Men vergelijke hierbij nog het Tob. pamatang (afgel. van batang), dat volgens v. d. T. wde ledematenw beteekent. In 't Karo'sch is de beteekenis van spëmatangw juist het tegenovergestelde van ledematen, nl. srompw fig. de wbackbonew van iets, de sUrheberw (sDibata pëmatang 'n ggëloehw = God is de oorsprong, Oorzaak etc. van 't leven). Pëmatang noemt men ook het eerst aangelegde stuk sawah, dat later vergroot wordt, door telken jare er weer iets bij te nemen. En in het Timoersche (si Měloengoensche) heet menige hoofdplaats of moederkampong spēmatangw.]

In 't Karo'sch hoort men ook wel eens een enkele maal diri gebruiken, juist 't meest op de Hoogvlakte, en 't is daarom onwaarschijnlijk dat het een Malayisme is. Dit behoeft het te minder te zijn, daar ook het Toba'sch dit diri kent, en het Dairisch er nog ruimer gebruik van maakt. (Ibid. pag. 231.) Ook hoort men soms "batang diri", eene uitdrakking, gegeven de beteekenis

Hier liever te vergelijken Jav. awak, deweke, Mad. baqna enz. Met batang heeft ba etymologisch niets te maken. (Noot v/d Redactie.)

van batang en diri, die zuiver pleonastisch is. Voorts wordt het refl. voornw. ook nog al eens vervangen door "daging" dat ook "lichaam" beteekent. Men kan dit dus gevoegelijk als eene om-

schrijving beschouwen, gelijk onder 1° vermeld.

Als reflexief voornw. is bangkoe, etc. meestal accusatief 1 (lijdend voorwerp) en een voorzetsel is daar dus eigenlijk niet op zijn plaats. Maar evenals in 't Mal, akan niet zelden gebruikt wordt, waar het overbodig is, vindt men ook in 't Bataksch wel man, waar het feitelijk niet te pas komt. Bijv. (in "Beroe Ginting Pase"). "I-pemagin-magin bapana man bana, Haar vader maakte zich schijnbaar ziek". (Dit "schijnbaar" ligt in de herhaling van magin), haar vader hield zich ziek; bana alleen zou beter ziin.

Als eigenaardige spreekwijze mag hier nog vermeld worden «mahan bana", letterlijk "zich maken" voor onze bijwoordelijke uitdrukking "van zelf".

Verder zij het hier de plaats, iets over het wederkeerige (reciproque) voornaamwoord te zeggen, nl. "elkander". Gelet op de samenstelling en het onbepaalde zijner beteekenis, behoort het eigenlijk thuis onder de onbepaalde voornaamwoorden, maar 't is toch aan het reflexieve verwant, zoodat zelfs, gelijk bekend, sommige talen geen onderscheid maken: sich lieben, se rencontrer, etc. Ja, ook in 't Nederlandsch wordt het onderscheid wel eens vergeten, en dat niet alleen in de spreektaal, maar ook door litteratoren: "Ik zag de speren, hier en daar zich naadren aan het Zuid." (Hofdijk).

Het Bataksch nu bezit geen wederkeerig voornw, doch drukt het begrip uit door een bepaalden vorm aan het werkwoord te geven (met praef. si - en suff. - en). Ter versterking bezigt het dan nog wel pëkepar of pëlepar = van beide kanten, van weerszijden, mutuellement, er bij, bijv. sihangken pëkepar, elkander van weerszijden eerbiedigen, doch nood ig is dit niet. Ook sapih == "onderling", "gelijkelijk", "beide", dient soms ter uitdrukking van ons "elkander". Ook ligt in veel ww. met het praef. er reeds van zelf het wederkeerige begrip opgesloten: roebat, met elkaar vechten; ërbebe, met elkaar stoeien, worstelen, en zoo tal van ww. die op spelletjes betrekking hebben.

¹ In onderscheiding dus van het pers. vnw., dat in dien vorm datief is.

V. De vragende voornaam woorden.

Deze zijn: 1. Kai, 2. kade, 3. ise, 4. apai.

I Kai is het meest onbepaalde; het vraagt naar zaken en dingen in 't algemeen, ook naar 't wezen en de beteekenis er van. Kai e? Wat is dat? Kai měhoeli? Wat beteekent «měhoeli» (mooi)? Kai gělarna? Wat is de oplossing (v. e. raadsel)? Hoe heet het? Uit dit laatste ziet men, dat het Bat. dus soms een vragend vnw. bezigt, waar wij een vragend bijw. gebruiken. Doch 't omgekeerde komt nog veelvuldiger voor, vooral waar de wijze van zijn of doen etc. 't eerst in de gedachte ligt. Voor ons wat? bezigt dan de Karo koega? (hoe). Koega nina? Wat zegt hij? Koega e? Wat is dat? (met verwondering gevraagd). Koega pěrbānta, alé? Wat zullen wij toch doen? Koega bahan? Wat is er aan te doen?

Eigenaardig is de beteekenis van kai, als het achter het bepaalde woord komt: batoe kai! hoe zou dat een steen zijn! noem je dat een steen? mëhoeli kai! noem je dat mooi? (Ook wij kunnen in dien zin "wat" bezigen: "wat kras! 't is niemendal kras!")

Voorafgegaan door si-, dus met si-kai, vrangt men naar personen en wel zeer bepaaldelijk naar den naam van iemand, en wel naar dien naam, die met si, begint. (Gelijk bekend dragen oudere menschen veelal namen, naar een hunner kinderen, dus pa-Tole, de vader van Tole, ame-Něrangi, de moeder van Něrangi).

Van kai bestaan twee afleidingen, die ik maar "werkwoordelijke" zal noemen, naar de algemeene gewoonte, doch die juister "deelwoordelijke" (en s. v. p. in veel ruimer zin dan wij daaronder verstaan, doch daarover later bij de werkwoorden!) zouden moeten heeten.

Het zijn 'ngkai en ĕrkai.

a. 'Ngkai beantwoordt in vorm en beteekenis geheel aan 't Mal. mëngapa. Het is ons "waarom", d. i. om welke reden. Ons scheidbare "waarom" d. i. "om wat" drukt het Bataksch anders uit.

'Ngkai maka bage mindoe? Waarom zegt ge dat?
'Ngkai maka kam tawa? Waarom lacht gij?

Daarentegen: Waar lacht gij om? Kai tawanndoe? b. Erkai. Naar den vorm beantwoordt het aan 't Mal. berapa, maar zijne beteekenis is een geheel andere nl. die van "waartoe", "met welke bedoeling", "waarvoor." 't Is zeker merkwaardig dat de twee praefixen gebezigd worden, om zulk een fijn verschil uit te drukken, een verschil, dat wel eens uit het oog verloren wordt, ook door ons Nederlanders, die niet altijd het onderscheid tusschen "waarom" en "waartoe" in 't oog houden.

Hoe ook, waar de met nasaal of met ër-gevormde afleidingen in "werkwoordelijken» zin gebezigd worden, het verschil in beteekenis tusschen beide praefixa soms zeer gering is, zullen wij bij de behandeling der werkwoorden kunnen opmerken.

c. De samenstelling "asakai", in beteekenis = berapa nl. als vraagwoord van hoeveelheid, werd reeds vroeger onder de

telwoorden vermeld.

2 Kade. Feitelijk is dit woordje geheel hetzelfde a's het bovenbehandelde kai. 't Is alleen een oudere en gavere vorm, en in deftige taal wordt het nog wel == kai gebruikt, bijv. in 't verhaal van Radja Këtëngahën: Kade bëritana, wat is de tijding?

In het Dairisch is het nog steeds het vragende vnw. wat? doch in 't Karo'sch heeft het gebruik gewild, dat langzamerhand

zijne beteekenis is gewijzigd.

Terwijl kai geheel onbepaald is, vraagt kade naar een bepaald gedeelte van iets, naar een bepaalde familie-verhouding naar een bepaald doel of gebruik.

Voor voorbeelden zie men mijn 1e stuk Karo'sche taalstudiën.

(Bijdragen 7° volgr. II. pag. 521).

3 Ise. Dit woord beteekent "wie?" en vraagt naar personen, ook naar den naam, doch niet in de eerste plaats (zie boven si kai). Ise 'n dai idjenda? Wie was zooeven hier.

Van ise, bestaat ook eene afleiding si-ise, of samengetrokken sise, hetwelk echter weinig gebruikt wordt. Men zou het den vocatief van ise kunnen noemen, daar het alléén gebruikt wordt, als men iemand sanroept, hem daardoor nanmanende zijn naam bekend te maken. Men zou het kunnen vertalen met "Werda".

4 Apai. Over de etymologie van dit woordje schreef ik iets, dat eerstdaags wel in de Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen. zal verschijnen.

Het wordt bijvoegelijk en zelfstandig gebruikt, en vraagt naar een bepaald voorwerp uit meerdere.

Soerat apai katandoe? Van welken brief spreekt ge;

¹ Zie Meded. Dl. 49, pag. 224 e. v.

wat voor brief bedoelt ge? A pai bangkoe? Wat (van deze dingen) is voor mij?

Opmerking verdient dat apai ook een vragend bijw. van plaats = idja = waar? gebezigd wordt. Men vergel. hierbij het Mal. mana?

Evenals in 't Hollandsch, kunnen ook in 't Bataksch de vragende voornw. als onbepaalde optreden, natuurlijk uitgezonderd die, welke door voorvoeging van si- een zeer bepaalde beteekenis gekregen hebben.

In indirecte vragen, en over 't geheel als men met eenige aarzeling of onzekerheid iets zegt, nemen de vragende voornaamw. steeds tah ') voor zich. Dit tah beteekent zooveel als "wie weet", 'k weet niet."

Tah ise si ërbahantja? Wie zou dat gedaan hebben? Tah kai atena koedjenda? Wat zou hij willen, dat hij hier komt? La koe-ëtëh tah apai män ikoetënkën. Ik weet niet welken (van twee wegen bijv.) ik moet volgen. Tah kadekoe si Anoe enda, la koe-tëh. Wat die N. N. van me is, weet ik niet.

Omtrent de constructie van zinnen, waarin een vragend voornw. optreedt, valt wijders nog 't volgende op te merken:

A. Krachtens den aard zelven der vr. vnw. valt op deze de nadruk in den zin, en als ze dus in een zin optreden als het onderwerp der handeling, als agens, moet het w.w. den vorm aannemen, dien men gewoonlijk den bij uitstek actieven of factitieven noemt, m.a. w. dien met den nasaal 2) Het mag dan niet met den vervoegden vorm worden geconstruëerd.

I-boewat ise, i-bahan kai voor: wie heeft het genomen, wat heeft het veroorzaakt zijn absolnut fout. Men moet zeggen: Ise moewatsa kai mahantja. Voor de laatste spreekwijze, die echter zeer veel gebezigd wordt, kan men soms ook, gelijk we boven gezien hebben eenvoudig volstaan met 'ngkai? Ik heb ook wel eens een enkele maal gehoord: përban kai en zelfs ban (voor i-ban) kai, doch hier zijn përban en ban geheel voorzetsel

Ook voor andere "vraagwoorden" (hoe? waar?) komt in dat geval tah, zoo ook voor de als onbep. voornw. optredende vragende voornw. als de beteekenis zeer onbepaald is. 't Is dus te beschouwen als een soort modaal of voegw. bijw., dat zijn stempel op den geheelen zin drukt.

¹ Een enkele maal ook met het praef. er.

geworden, beteekenende "door", dat zóó wel in sommige passiefconstructies voorkomt. Toch is die spreekwijze niet aan te bevelen en 't gebruik ervan is taal-bederverij.

B. Krachtens hetzelfde beginsel kunnen de vragende voornw. dus niet als object optreden van w.w. met den nasaal (of met er.). — In dit geval zou men dus tot de vervoegde (v. a. passieve en patiëns-vormen) zijn toevlucht moeten nemen, omdat bij deze uit den aard der zaak de meeste nadruk valt op 't object der handeling (patiens), en zulke constructie's komen dan ook wel voor. Men kan bijv. wel zeggen: apai koe-boewat? Welken zal ik nemen. Toch is deze constructie, ofschoon volstrekt niet af te keuren, niet zeer gewild, en heeft het taalgebruik de voorkeur gegeven aan eene andere wijze van zich uit te drukken. Boven hadden we reeds een voorbeeld: kai tawänndoe, waar lacht gij om, letterl, wat is uw-te-belachen-iets?

Meer voorbeelden zijn: Kai këbijarënkoe? Wat zou ik te vreezen hebben? Kai boewatën? Wat moet er verschaft worden? Ise dahinndoe koedjenda, wien komt gij hier opzoeken.

Voorts nog enkele staande uitdrukkingen: Kai atendoe? Wat wilt ge? Kai kësikël? Wat verlangt ge; wat is er van uw dienst? Kai këbijar? Wat vreest ge, waarom zijt ge bang.

VI. De onbepaalde voornaamwoorden.

Boven is reeds opgemerkt, dat eenige der vragende vnw. als zoodanig kunnen optreden (kai, ise, kai-kai, përkadena, dit laatste letterlijk beteekenende "zijn wat"). En ook hier vindt men dikwijls tah voorafgaan, waar de geheele voorstellingswijze onbepaald is. In plaats van tah hoort men ook wel eens barang, dat ongetwijfeld een Bataksch woord is, (o. a. beteekenende: misschien; oedan barang, 't gaat wellicht regenen), doch de constructie barang ise en dergel. komt mij verdacht voor en ben ik geneigd deze voor een Malayisme te houden.

Bovengenoemde onbep. voornw. treden dikwijls op als bepalingaankondigende voornw. eene soort, die in onze spraakkunsten eene afzonderlijke plaats inneemt, doch die eigenlijk niet anders dan eene nuanceering van de onbep. voornw. is. De naam duidt trouwens reeds aan, dat zij eene nadere bepaling behoeven, in zich zelve dus onbepaald zijn. Zij nemen dan ook geen eigen plaats in 't Bataksch in, terwijl we beneden zullen zien, dat veelal het relatief vnw. alleen voldoende is om onze constructie van bep. aank. met betr. vnw. weer te geven.

Eindelijk zij nog opgemerkt, dat kai, ise, etc. indien ze als onbep. voornw. optreden meestal voorkomen met de ontkenning (la), dus beantwoorden aan ons niets, niemand, etc. De positieve, iets, iemand, geeft men liever op andere wijze weer. Kai (kai-kai) en ise, (veelal gevolgd door pe) geven meer weer ons: alles, (wat ook) iedereen, (wie ook) dan iets of iemand.

Enkele voorbeelden tot nadere toelichting.

Ise pe la koe-tandaï djenda; ik ken hier niemand.

Sada bërngi kami 'ndjala, tëngtëng kai pe la dāt; wij hebben den heelen nacht met het werpnet gevischt, maar niets gevangen.

Ise kal ngasoep moewat manoek-manoek si nanggoer dawa-dawa, bana kal akoe la'rtoekoer. Hij, die (of: alwie) in staat is den vogel N. D. te vangen, zal mij tot vrouw hebben, zonder bruidschat.

Perkadena pe ma nai lit. Ook niet 't geringste is er overgebleven; hij is alles kwijt.

De lit dahînndoe, tah kai-kai gija, noehit oekoerndoe koedje; als ge iets te doen hebt, wat het ook zij, wees er met uw gedachten bij. Kai pe i-babana; hij heeft alles meegebracht.

Het aantal onbep. voornw. is in 't Bat. niet groot, d. w. z. die, welke uitsluitend als onbep. onw. optreden. 't Zijn er slechts drie: anoe, kadih en deba. Daarnaast bezigt men andere woorden ook wel als onbep. onw. doch ze zijn dit niet uitsluitend. Dat vele der vragende voornw. aldus kunnen optreden, hebben wij reeds gezien. De behoefte aan onbep. vnw. is niet groot, omdat den Karo's verschillende wegen openstaan om uit te drukken wat wij met de onbep. vnw. doen, gelijk beneden zal blijken, na bespreking van de als onbep. vnw. optredende woorden.

1. Anoe. Bezigt men van personen (ook wel van dorpen, rivieren, kortom, die dingen, die een eigen naam hebben), die onbekend zijn, of die men in 't algemeen wil aanduiden; si-Anoe is ons "N. N." "Dinges" en dergel.

2. Kadih. Etymologisch wel een ietwat gewijzigde vorm van het vrag. vnw. kade "wat." Men bezigt dit woord, als men niet terstond op den naam van 't bedoelde voorwerp kan komen, dus vooral bij haastig of bij verstrooid spreken, ook wel als men met opzet om een of andere reden den naam niet noemen wil. Van personen natuurlijk weer met den naamwijzer, dus "si-kadih." ¹

3. Deba. Wordt van personen of van zaken gebezigd. In 't eerste geval beteekent het sommigen, anderen; bv. Deba ërdakan, deba nasak bëngkaoe, sommigen kookten rijst. anderen kookten de vleeschspijs. In het tweede: een gedeelte van iets, wat van iets, een beetje, enz.

Bangkoe deba "geef mij er ook wat van." Van deba is gevormd si deban, dat bijvoegelijk gebruikt wordt, en een ander, andere beteekent. In de aan sub-Toba grenzende streken voelt men nog, blijkens de uitspraak si deban, de afleiding van deba.

E, ĕrgasing m'ija ras tĕman-tĕmanna si deban. Hij (Adji Bonar) ging tollen met zijn andere makkers. Dit andere vatte men niet op als eene tegenstelling met reeds vroeger genoemde vrindjes. Neen het is het nadruklooze andere, dat in de vertaling best weggelaten kan worden. De beteekenis is hier, dat hij met anderen, in casu zijn makkers ging tollen. Er is vroeger van geen andere vrienden sprake geweest. Toch kent men ook 't gebruik van sideban, om hiermee iets onbepaalds aan te duiden, in tegenstelling van wat reeds genoemd of reeds bekend is. Wil men daarentegen bepaald op een verschil wijzen, zeggen, dat iets (iemand) niet dat (die) is, waarvoor (voor wien) men het (hem) houdt, dan bezigt men of lain (Malayisme) of 'n daoeh, letterlijk "ver" 'n daoeh e! Dat is iets anders, dat is een ander! Voor ander in den zin van vreemd zie het hierna te bespreken woord.

4. Kalak. De letterlijke beteekenis is mensch, persoon individu, als zoodanig ook zelfs wel van dieren gebezigd. I-tagoeti kalake, zij wordt door de anderen gepikt, hoorde ik bv. zeggen, van een pas gekochte kip, die bij de andere kippen in 't hok werd gedaan.

Dit kalak nu wordt tamelijk veel als onbep. vnw. gebezigd, en beteekent dan "een ander", "anderen", iemand", "men", " "de menschen."

E, djenari i-soengkoeni kalak më kap: "koega maka kam la'nggit man?" Toen vroeg men hem: "Waarom wilt gij niet eten?"

¹ Zie voor "kadih" ook Meded. Dl. 49 pag. 228.

¹ Ook in 't Fransch is "om" en "homme" oorspronkelijk hetzelfde woord.

La kalak bage "zoo doet men niet.

Bage ning kalak, zoo zegt men.

Rěh 'ndai kalak. Er is zooeven iemand geweest. Těngtěng pagin djělma, djělma kalak kang. "Die vrouw zal toch later de vrouw van een ander zijn."

Opmerking verdient, dat kalak ook gebezigd wordt in den zin van "geen familie", "niet in 't bloed bestaand", "een vreemde": labo kepe kalak! Hij is immers geen vreemde! (waarbij men vergelijke, zij de beteekenis dan ook eenigszins anders, onze uitdrukking: "jij bent ook niet iedereen). Lawes ija koe koeta kalak "hij is naar een vreemd (een ander) dorp gegaan.

Naast kalak vindt men kalak e, soms niet in beteekenis onderscheiden, bv. E, pijah i-pilasi kalak e. Eindelijk maakte ie mand hem (den tol) in orde. I-abockken kalak e nande!" nina. "Ze (de menschen) hebben hem weggegooid "moeder!" zeide hij. Maar meestal is kalak e toch iets minder onbestemd, zoodat het behalve iemand of men ook "de anderen" kan beteekenen. Vg. bv. "Kalak enggo lawes, de menschen zijn heengegaan", tegenover kalak e enggo lawes, de anderen (wij bv. nog niet) zijn al heengegaan.

Djadi i-benterken kalake e gasingna. Toen wierpen de anderen (nl. de makkers met hij speelde) zijn tol weg.

Kalak in de beteekenis van "men" sluit altijd den spreker, en meestal ook den hoorder uit. Voor een allen omvattend "men" kan men het dan ook eigenlijk niet bezigen. Men gebruikt dan of het pers. vnw. 1en pers. mv. inel. (kita) of ook het pers. vnw. 3en pers. (ija, resp. pron. suff.-na). Zoo o. a. in spreekw. en raadsels: "Bide kalak e idahna, bidena lahang. De heining van een ander ziet men, z'n eigen niet.

Doch zooals reeds boven is opgemerkt, maakt het Karo'sch slechts spaarzaam gebruik van onbep. vnw. Hetzelfde doel bereikt hij meestal door 't bezigen der "werkwoorden" met nasaal (resp. praef. ĕr-) die krachtens hunne veelal algemeene en onbestemde beteekenis (ten deele toch treden ze ook als "infinitieven" op) zich zeer goed leenen om ons begrip van "men", "iets" "iemand" (en met negatie [la, ma], "niets" "niemand") weer te geven. Verbinding met het ww. lît (zijn, bestaan) komt ook menigvuldig voor.

Op de vraag, hoever men met den tuinarbeid gevorderd is, kan men o.a. ten antwoord krijgen: ngërabi, noeloeh, ngangkoet, etc. dat dan heel goed weer te geven is met "men is aan 't onderhout-kappen", aan 't branden, aan 't-op-hoopen-halen"

etc. of: er wordt gekapt, gebrand enz.

Nog enkele voorbeelden: 'Ntjidoeri langit, 'ndaboeh koe ajo. [Als men] tegen den hemel spuwt, valt het in z'n gezicht (krijgt men het in z'n gezicht).

Ma nge idah kam ngolang-ngolangi roesoer? Ziet ge

niet dat [iets] het telkens wil verhinderen?

La lît [si] ngatakën bage. "Niemand heeft dat gezegd". Lah ola lît mëtëhsa. Opdat niemand het wete.

De constructie met lit kan ook ons sommigen.... anderen weergeven: Lit ngëlandëkkën tjapah, lit ngëlandëkkën «Sommigen dansten met de houten schotels, anderen met de kookpotten».

Hier zou men in plants van lit, of ook onmiddelijk volgend op

lit, deba (zie boven) hebben kunnen gebruiken.

Ook de "vervoegde" vorm (passief) van den derden persoon, doch dan met weglating van het pron. suffix-na, wordt gebezigd om ons "men" uit te drukken:

Soeboek ng'akoe i-bëre nakan pe, soeboek ngë lang, di la kin si Sindar Matawari mëre akoe nakan, lalap akoe la mān. 't Is hetzelfde of men mij eten geeft of niet, als niet S. M. mij eten geeft, zal ik nimmer eten.

VII. Het betrekkelijk voornaamwoord.

Het betrekkelijk voornaamwoord is si. In alle naamvallen blijft het gelijk, en 't kan ook nooit een voorzetsel voor zich nemen. Het staat altijd onmiddelijk achter het antecedent, dat het bepaalt. Is het agens der handeling, dan neemt het (transitief) werkwoord den vorm met nasaal aan, is het patiëns, dan volgt het werkwoord in vervoegden (v. a. passieven) vorm.

Sora kai nge 'ndija alé? nina kalak si noetoe, Wat geluid is dat toch, zeg? zeiden de lieden die stampten. Enda kalak si bene serpina, Dit is de man, wiens dollars gestolen zijn. Labo ija, si koe-toedoehken dalin, Niet hij is het wien ik den weg gewezen heb. Enggo tjires ajan, si i-bere kam rebi, Het petroleumblik, dat gij mij gisteren gegeven hebt, lekt nu al.

Alleen vindt men wel eens een bijw. van tijd of plaats ingeschoven: "Rēh ija kari, si atendoe ngena. Straks komt hij dien gij bemint.

Veelvuldig wordt ook si gebruikt, waar wij een bijv. nw. attributief bezigen. E i-tama koebas kajoe si megandjang, hij plaatste [den vogel] op een hoogen boom.

Niet zelden wordt si weggelaten. O, silih, kam, kai ngë ka deba i-ëltëp kam, mate? O, vrind, gaat alles, waarop gij met het blaasroer schiet dood?

Kai pe koe-ëltëp mate silih! Alles, waarop ik schiet gaat dood, vrind!

Inzonderheid geschiedt dit weglaten voor de ww. met nasaal.

Wat verder het gebruik van si betreft, het treedt zeer dikwijls op zonder antecedent, en dan geeft het weer ons bepaling-aankondigend vnw., gevolgd door 't relatief vnw. Ook wij volstaan dan dikwijls met het betr. vnw. alleen, bv. die ooren heeft om te hooren etc.

Lit më toeri-toerin si la 'rmërga. Er is een verhaal van iemand, die geen mërga (geslachtsnaam) had. Man bohan-bohan goele si lit serpina. [Dienende] tot bamboekokers om vleesch in te koken voor hen, die geld hebben. (Dat ook is e zoo gebezigd wordt hebben we boven in een voorbeeld gezien).

Si dient verder als naamwijzer, vooral van personen doch ook van plaatsnamen: si Sampe, iemand die Sampe heet; Si bolangit, Si Rëngit-rëngit (dorpen), dëlëng si Piso-piso (een berg) etc.

Eindelijk vormt si tal van zelfst. nw. vooral van ww. doch ook van geheele zinnen: si naroeh, geleider, leidsman, si kembar, bruidsmeisje, si ngidah, getuige, si koe pola, palmwijntappers, si koe djoema, veldarbeiders, si koe api, spijzen, si erdemoe oerat noe djaba, "grensdorp".

Als bijw. van ontkenning mag zeer zeker na si het gewone la (ma) gebezigd worden: zie boven: si la 'rmërga, doch zeer dikwijls treft men so (se) aan, dit is mooier; si so këlijamën, de ongerepte.

TOEKANG SADAP.

Eene bijdrage tot het leerstuk dat planten bezielde wezens zijn

DOOM

C. M. PLEYTE.

Een goede twintig jaar geleden heeft de zendelingleeraar J. Kreemer belangstellenden ingewijd in de geheimenissen van het palmwijntappen, zóó als hij dit op zijne wandelingen door het Kendeng-gebergte zag plaats hebben. ¹ "Tiang deres" luidt de titel der fraaie schets, in welke deze bijzondere kenner van de Javaansche zeden en gewoonten zijn aanteekeningen omtrent het zoogenaamde tijferen van de arenpalm samenvatte.

Zijn opstel was eene openbaring met betrekking tot het bekende dogma, dat alles in de natuur bezield is en dus ook aan planten eene ziel en daarmede eigen individualiteit toekent, later door wijlen G. A. Wilken in zijn "Aninisme" voor verschillende andere volken buiten Java uitvoeriger toegelicht. 2

Wilken evenwel en anderen, die na hem dit onderwerp hebben behandeld, lieten steeds de Soendaneezen, hoezeer landbouwers bij uitnemendheid, buiten beschouwing; zelfs in de verschillende artikelen, die het Tijdschrift voor Indischen landbouw en Nijverheid aan de suikerpalmen wijdde, vindt men aangaande het aftappen van deze in de Soendalanden nagenoeg niets medegedeeld. Om die redenen mocht het van belang schijnen, te onderzoeken in hoeverre ook in de Pasoendan opvattingen gehuldigd worden, identiek met die welke van elders werden gemeld.

Daarbij bleek alras, hetgeen wel allerminst verwondering zal baren, dat wat nangaande de Javanen bericht werd ook voor hunne westelijke naburen, de Soendaneezen, geldt en dat het uitgangspunt van beider handelingen in het wezen der zaak volkomen hetzelfde is.

¹ J. Kreemer, "Tiang deres", Mededeelingen vanwege het Ned. Zend. Gen. dl. XXVI, blz. 123, vv.; Ibidem, dl. XL, blz. 4, noot 3.

^{*} G. A. Wilken, Het Animisme bij de volken van den Oost-Indischen Archipel, blz. 38 vv.

Maar tevens dat, al valt die overeenstemming niet te loochenen, toch ook enkele essentiëele verschillen vallen waar te nemen en dit niet alleen tusschen de gebruiken der Javanen en Soendaneezen, maar zelfs bij laatstgenoemden onderling.

Beide verschijnselen laten zich gereedelijk verklaren. Het feit, dat Javanen en Soendaneezen in gelijke omstandigheden dikwijls hetzelfde doen, vindt zijn oorsprong in de eenheid, die tusschen beiden in de alleroudste tijden moet hebben bestaan, en dagteekent derhalve uit de periode waarin dezelfde animistische beschouwingen nog beider gemeen goed waren. Het feit, dat hunne opvattingen dienaangaande later zijn gaan niteenloopen, moet toegeschreven worden aan den drang van ongelijke omstandigheden, die lokale wijzigingen in het leven riepen; evenzeer tusschen de Soendaneezen onderling, nadat de scheiding tusschen hen en de Javanen eenmaal een voldongen feit was geworden.

Eerst het Hindoeisme en later vooral de Islam zijn aan de veranderingen, die plaats grepen, niet vreemd gebleven en beide hebben in meerdere of mindere mate hun stempel op het oorspronkelijk geloof gedrukt. Dientengevolge treedt het synkretisme tusschen onderen godsdienst en nieuwere leering, kenmerkend vooral voor het hedendaagsch geloof der inlandsche bevolking van Java, ook bij haren omgang met planten duidelijk aan den dag en hooren wij verschillende geesten, Batara Goeroe zoowel als Toehan Allah en den te steenigen Satan in de bezweringsformulieren aanroepen, zoo ieder hunner op zich zelf als allen gezamenlijk.

Een en ander wenschen wij thans met betrekking tot de kawoeng, gelijk de Soendanees de aren-palm noemt, nader toe te lichten.

Onze zegsman was een onde toekang sadap, palmwijntapper, uit de omstreken van Gadog, oostwaarts van Buitenzorg aan den weg naar Tji-andjoer, die, toeschietelijker dan zijn confraters, wijl hij de zaken aan kant had gedaan, met zekere verve over zijn voormalig bedrijf kon uitweiden. En behalve over zijn inlichtingen beschikten wij over schriftelijke mededeelingen, door gewestelijke hoofden destijds den heer K. F. Holle verstrekt en thans opgenomen in de handschriften-verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Het zijn:

Io. Een nota samengesteld door Soerija Manggala, wadana van Kawali, naar de opgaven van Soerawidjaja, koewoe (loerah) van de desa Legok, distrikt Kawali, Afdeeling Pandjaloe, Galoeh.

Ho. Een verhandeling van Atma Koesoema, wadana van Lebak,

bevattend de mededeelingen van Ajamah, loerah van de desa Kaloerahan, getoetst aan die van Djasaid en Saoedin, djaro's van de desa's Tapen en Sinoepati en van zekeren Aki Armati, een inwoner van Pasir angin.

IIIo. Een "Babad kawoeng Badoej", geschreven door voornoemden Atma Koesoema volgens inlichtingen van Sarmah, djaro van de desa Kanèkès, Djasmah Tasimen Tameng, kokolot van Tji-beo, en Djaeni, kokolot van Kadoe këtoeg. Dit stuk heeft dus in hoofdzaak betrekking op de zoogenaamde kadjëroan, de onvervalschte Binnen-Badoej's. De kaloewaran, Buiten-Badoej's, volgen de gebruiken der kadjëroan en worden derhalve niet afzonderlijk ter sprake gebracht.

Alvorens tot ons onderwerp over te gaan, nog een enkel woord. Het dikwijls grove realisme, waarvan de volgende regelen zullen getuigen, onthult een stuk natuurgodsdienst, meer stuitend dan aantrekkelijk. Maar om tot de oorzaak der dingen door te dringen, mag het aantrekkelijke alleen ons niet bezig houden, ook het zoogenaamde afschuwelijke kan dikwijls leerzaam zijn en vooral om tot de kennis van den gedachtengang van minder ontwikkelde volken te kunnen geraken, dient ook op hun minder ideale verrichtingen te worden gelet. Veel van hetgeen heden alleen nog als survival wordt nageleefd kan zoodoende tot klaarheid komen, en het begrijpen van het waarom hunner haudelingen is de hoofdfactor tot het met goed gevolg wijzigen van minder verkwikkelijke, oude toestanden.

Thans ter zake.

Aangaande den oorsprong der kawoeng wordt verhaald, dat deze in twee soorten ontsproot, éen groote en éen kleine, uit de schaamdeelen van Nji Poehatji Sangjang Sĕri, uit wier stoffelijk overschot ook de rijst, de kokospalm, al wat door den mensch geplant wordt en alle gewassen, die het aardrijk bedekken, ontstonden. Van deze legende bestaan, voor zoover ons bekend, twee lezingen, een oudere in proza, betiteld als de Lalakon Boedoeg Basoe ² en een

¹ De nota's zijn onderscheidenlijk genommerd: 101 Galoeh, 64 Lëbak en 99 Badoej's. Eerstgenoemde is geteekend Soerija Manggala, Wadana Kawali, de tweede Atma Koesoema, Wadana Lëbak en de derde door denzelfden Wadana onder vermelding, dat hij zijn opgaven heeft ontleend aan Sarmah, Djaro van de desa Kanekes, Djasmah Tasinëm Tameng, Kokolot van het dorp Tji-beo en Djaëni, Kokolot van Kadoe këtoeg.

² Deze lalakon loopt gedeeltelijk parallel met de door F. S. Cohen Fzn. in het Tijdschrift v. Ind. T.-, L.- en Volkenk, van het Bat. Gen. v. K. en W. dl. XLV, blz. 144 vv. in extracto medegedeelde lakon Dampoe Awang. Zeer waarschijnlijk zijn beide aan een ouder origineel ontleend, hoewel zij thans

⁷º Volgr. V.

jongere in tëmbang, die den naam draagt van Wawatjan Soelandjana. ¹ Laatstgenoemde bevat voornoemde opgave omtrent het ontstaan der kawoeng niet, doch in de Lalakon leest men: «sarëng ti palëbah raranganana kawoeng noe djadi; nja djadi doe wa roepa, aja noe gëde, aja noe leutik:« d.i. «benevens uit de plaats van haar schaamdeel outstond de kawoeng;

aanmerkelijk van elkander verschillen. De Soendaneezen gaven aan hunne lezing, die nu alleen nog en hoogst zelden door een toekang pantoen, meistreel, ten beste gegeven wordt den titel van Boedoeg basoe, naar het halfslachtige met boedoeg basoe (een soort van scrofulose) behepte wezen, dat evenals Nji Sëri uit een der tot eieren geworden tranen van Dewa Anta ontstond. In de Javaansche overlevering wordt slechts van twee eieren gesproken, in de Soendasche echter van drie. Uit dit laatste kwam een derde wezen te voorschijn, half hond half varken, Sangkala boewat (oogstverderver) geheeten.

De Javanen noemden hunne versie naar den nachoda uit Bandjermasin, Dampoe Awang (Soend. Démpoe Awang), die bij den vorst van Java rijst komt koopen. In de Soendasche lezing verschijnt hij daartoe voor Praboe Siliwangi, die geen rijst afstaan wil. Deswege toornt de nachoda en besluit, het rijstgewas te gaan vernielen, waartoe hij met goed gevolg een beroep doet op Boedoeg basoe en Sangkala boewat benevens op een derde monster, Sapi goemërang genaamd, den zoon van Sang Idjadjil lanatoellah, den Antichrist, en door deze bij een koe verwekt, doordat deze zijn urine opgelikt had. (Zie voor soortgelijke legenden J. C. v. Eerde, de Kalanglegende op Lombok, Tijdschrift v. Ind. T., L.- en Volkenk van het Bat, Gen. v. K. en W. dl. XLV, blz. 30 vv.)

Met hun drieën brengen deze gedrochten allerlei plagen over de rijst, doch nu zendt Batara Goeroe zijn drie in een droom geworden zoons Soelandjana, Tali mendang en Tali menir op hen af, die de beesten overweldigen en ook nan Padjadjaran's volk de formulieren leeren om ziekten, die den aanplant teisteren, te bezweren.

De wonderdadige geboorte der drie jongelingen wordt als volgt verhaald: "katjaritakeun deui noe gagali taja lawanna, noe sakti bawa ngadjadi, noe djenengan Sang Dewa Wenang gadoeh ti impian poetra, nja ngimpi djima, mani ragrag ka boemi, tiloe tetes kadjadianana tiloe moerangkalih."

1 Onder de benaming Wawatjan Soelandjana verstaat men hetzelfde verhaal als boven genoemd, doch in tembang, dichtmaat, geschreven. Een verkorte inhoud van de drie eerste zangen vindt men in P. de Roo de la Faille's te weinig bekende "Preanger Schetsen", blz. 137 vv. De bezweringsformulen, die er in voorkomen, werden gedeeltelijk bekend hemaakt door R. A. Kern, Soendasche bezweringsformules, in Bijdragen tot de T.-, L.- en Volkenk. v. Ned. Indië, dl. LVI, blz. 605 vv. Hieraan zij nog toegevoegd, dat door den Soendanees feitelijk drie soorten van formulieren worden onderscheiden, die hij gewoonlijk alle drie met den naam djampe aanduidt, doch die toch bijzondere namen dragen, te weten: radjah, djangdjawokan en djampe. Met de eerste benaming worden alle prevelgebeden aangeduid, die ten doel hebben, den zogen der hoogere en lagere machten af te smeeken over hetgeen men wenscht te ondernemen. Zoo spreekt een dalang, een toekang

zij ontstond in twee soorten, zijnde een groote en een kleine." Deze voorstelling van zaken heeft vermoedelijk aanleiding gegeven tot de beschonwing, dat de kawoeng vóór alles vrouw is. Opgroeiend doorloopt zij dan ook alle stadiën van kind tot maagd om, is zij volwassen, door den palmwijntapper getrouwd te worden, waarna hij haar volkomen als een echtgenoote behandelt.

In het algemeen worden drie soorten onderscheiden, inderdaad slechts variëteiten van hetzelfde geslacht, te weten Arenga saccharifera Labill., ¹ die echter bijzondere, niet overal dezelfde namen dragen en naargelang van de opbrengst meer en minder worden gewaardeerd.

In het Galoehsche heet de grootste en rijkelijkst sap voortbrengende soort kawoeng karinding, voor Lēbak wordt als zoodanig opgegeven de kawoeng hideung, terwijl de Badoej's de beste kawoeng bener noemen. Minder productief is de kawoeng songgom, gelijk de tweede soort in Galoeh heet, de kawoeng saëran der Kanèkès en de kawoeng howe in Lēbak, terwijl als de minst loonende wordt beschouwd de kawoeng saëran voor tooveel Galoeh en Lēbak betreft en de kawoeng banen bij de Badoej's.

Genoemde soorten zijn het in hoofdzaak uit welke de lahang, palmwijn, verkregen wordt en zoowel wildgroeiende als bepaaldelijk tot dit doel gekweekte boomen worden getapt. Dit laatste is tegenwoordig zelfs regel en heden is de kawoeng, tengevolge van het verminderen der woeste gronden, uitgezonderd bij de Badoej's, nagenoeg geheel cultuurgewas geworden.

Hoe, rijst thans de vraag, is men tot de wetenschap gekomen, dat de kawoeng een zoo kostelijk sap bevat? Volgens de Soendasche overlevering is het Batara Goeroe zelf geweest, die het bestaan daarvan heeft kenbaar gemaakt, toen hij op zekeren dag de aarde bezocht, vergezeld van zijn onderen broeder Narada, Aldus wordt deze gebeurtenis verhaald.

Nadat de rijst en de andere planten uit Nji Sĕri's graf waren voortgekomen, kreeg Aki Bagawat Sangsĕri, die bij de groeve de wacht had moeten honden, last van den oppergod, alles wat uit

pantoen, een lais, voor hij zijn kunst boven op een bamboe begint ens. steeds zulk een radjah uit. Onder djangdjawokan verstaat men uitsluitend formulieren bij den landbouw gebruikt en onder djampe alle andere zoo om te be- als om te onttooveren, ziekten te bezweren, geneesmiddelen toe te dienen, enz.

[†] De wetenschappelijke namen der planten mochten wij ontvangen van Prof. Dr. M. Treub, wien wij daarvoor dank zeggen.

deze ontkiemd was ter uitplanting te brengen aan Praboe Siliwangi, vorst van Pakoewan Padjadjaran.

Den laatsten werd bij eigenhandigen brief van Batara Goeroe op het hart gedrukt, goed voor de planten te zorgen, daar deze Nji Sëri zelf zijn. Siliwangi deed gelijk hem bevolen en oogstte duizendvoudig; er was geen rijker en gezegender oord op aarde dan Padjadjaran en de faam daarvan verspreidde zich wijd en zijd, zoo ook in den hemel.

Opdat de zorg voor Nji Seri, Batara Goeroe's aangenomen dochter, niet zou verminderen, gelaste de oppergod Semar naar de aarde af te dalen en mede toezicht op de aanplant te houden. Hij zeide tot hem: "aki, ijeu koedoe oeroes pare di sawah; anak aki bawa kabeh, oelah aja noe kari, oeroes pare sing goemati!" God Semar ging omlaag en: "tjaritakeun aki Semar toenggoening pare di sawah saanak-anakna liwat langkoeng roemawatna; beurang peuting henteu tjitjing nja sawah dikoeriling bae."

Katjarikeun deui anoe asih Agoeng Goesti Pandji Narada gendoe tjatoer djeung sadoeloer; njarioskeun: ajeuna di nagri Pakoewan Njl Poehatji Sangjang Seri leuwih aloes kadjadianana, oerang nagri saroegih liwat langkoeng, leuit pinoeh pare loba."

Goesti Agoeng Dewa Goeroe ngandika ka toewang raka Pandji Narada: "kakang, ajeuna oerang njipta ganti roepa nja noe piit poetih; oerang langlang pare di sawah, oerang eunteup dina pare, hajang njaho ka noe toenggoe roemawat atawa henteu!"

Tjaritana Goesti Agoeng Dewa Goeroe sareng saderek sepoeh parantos njipta andjeun ngadjadi piit poetih, nja piit poetih ratoening manoek.

Ladjeng mangkat, manoek kabeh pada ngiring nja angkat ka nagri Pakoewan.

Ningali pare keur djamboel nja aloes kabina-bina, lagjëng eunteup dina tangkal pare.

Nja aki Semar eukeur dahar soesah manah liwat langkoeng, ningali piit dina pare. Ladjoe koempoel rarageman djeung anakna kabeh: "ha joe! anak, ngalaleugeut piit teja, oerang leugeutan piit teja!" Kadangoe koe piit poetih, soekoer manahna liwat langkoeng ngareungeu omong ki Semar ladjoe bendoe liwat

langkoeng, manoek ditoendoeng teu daek oendoer, digebah teu daek leumpang, nja manoek pindah kana leungeun kawoeng, nja leungeun kawoeng digoebaggabig manoek hiber boelak-balik ngaheureujan ki Semar. Manoek eunteup digebah deui, dipepeg koe gaganden nja pepeg kaliwat kentjeng; kakara manoek hiber, teu katjarita ka mana hiberna.

Katjaritakeun leungeun kawoeng semplak, tjara langgari bidjil tjai loba katjida.

Wantoening powe keur panas, aki Semar aces liwat langkoeng, tjai eta noe diïnoem, raos amis liwat langkoeng, teu aja papadonna. Nja anak nanja: "bapa, koemaha rasana tjikawoeng?" Pok bapana: "tjai ijeu pait kabinabina." Anak tiloe-tiloe teu kawawa wantoening panas teja, tjai direboet ti leungeun bapa, tiloe-tiloe anak nginoem kabeh, tjai eta raos amis kabina-bina.

Toeloej dijoek raragēman sakoemaha djeung bapana: "bapa, tangkal kawoeng ijeu pidjagaeun, leungeunna oerang pēpēgan."

Dipëpëg, digoebag-gabig sina përoch ocrang paksa bidjil tjai sing njoeroclock. ¹

Dangdanggoela.

Dewa Goeroe miwarangan ka Ki Sémar: "maneh Sémar geura indit Jenmpang ka nagri Pakoewan."

Katjarita Ki Sēmar geus soemping.
"Dongkap eta ka nagri Pakoewan,
kabeh koedoe toenggoe pare."
Ti dinja Sēmar geus indit deui
Sarēng kabah anakna.
Kabeh ēnggeus, toeloej
dongkap ka nagri Pakoewan
eta Sēmar ngaronda pare geus abis,
teu aja noe kaliwat.

Pangronda Sĕmar leuwih apik. Rata pisan di tjai di darat pare taja anoe goreng. Kotjap Sēmar eukeur toenggoe di nagri Pakoewan tjitjing Sarawoeh djeung anakna kabeh miloe toenggoe. Kotjap di Sawarga Loka Dewa Goeroe ka saderekna ngalahir, ka rakana Sang Narada:

"Ajeuna teh kakang oerang indit, oerang ronda ka nagri Pakoewan di sawah di darat kabeh, kabedjakeun leuwih aloes Nji Poehatji Sangjang Sēri, saroegih di Pakoewan, leuitna parinoeh. Oerang ronda masing ĕnja, hajang njaho noe toenggoe pada goemati kana parentahna oerang!"

¹ Om te doen zien in welk opzicht de tekst in têmbang van dien in proza verschilt, volge hier dezelfde passage, aan een Wawatjan Soelandjana uit . Manondjaja afkomstig ontleend.

"Oude, gij moet voor de rijst op de sawah gaan zorgen, neem al je kinderen mede, geen blijve er achter, pas goed op de rijst!" Men verhaalt, dat Semar met zijn kinderen bij de rijst op de sawah met de uiterste zorg de wacht hield; van den ochtend tot den avond gunde hij zich geen rust, hij liep maar rond de sawah.

Verder wordt verteld, dat de (zijne schepselen) liefhebbende, de groote heere met Pandji Narada, zijnen broeder een samenspreking hield, zeggende: in het land van Pakoewan is thans Nji Poehatji Sangjang Seri (de rijst) zeer schoon gedijd, het landsvolk is uitermate welvarend, de rijstschuren zijn vol, de rijst is overvloedig.

De opperste heere Dewa Goeroe antwoordde zijnen onderen broeder Pandji Narada: "oudste, thans veranderen wij van gedaante en nemen de gestalten van witte rijstdiefjes aan en inspecteeren de

"Tapi oerang koedoe pada salin, ngaroepakeun djadi piit bodas oerang eunteup dina pare. Moen digëbah koe noe toenggoe djadi njata eta goemati, lamoen hanteu digëbah, tjampoleh noe toenggoe. Mana hajoe! oerang ronda masing boekti, mangga, kakang, oerang angkat!"

Dewa Goeroe enggeus djadi piit djeung rakana. Ti dinja geus mangkat manoek leuweung ngiring kabeh ka Pakoewan. Geus djeboel doewanans eta piit poetih eunteup dina pare sawah tembong koe noe toenggoe. Ti dinja Semar pek nitah ka anakna Djeblog, Bagong: "geura indit ngala leugeut masing loba ¹

pikeun itoe ngala piit poetih.
Oerang dahar keur lalawoeh dahar
eta piit, oerang goreng
piit poetih langkoeng soekoer".
Marga eta noe toenggoe goemati
ningal noe masang pitapak
djeung leugeut dioeroes
tandana goemati pisan.
Kaparentah taja mangmangna saeutik,
kabeh ngestoekeun pisan.

Aki Semar ti dinja koeriling sarta ambek kana piit bodas barina mawa gaganden kajoe toeba anoe aloes. Pamenpeuhna Semar dit jangking piit poetih doewanana dina leungeun kawoeng. Ki Semar ambek katjida. Leungeun kawoeng dibetot, digoebag-gabig, tatapi hanteu beunang.

Saënggeus kitoe, eta piit poetih datang deui eta doewanana, toeloej eunteup deui bae.
Koe Ki Sēmar digēboeg doewanana eta piit poetih tatapi hanteu keuna; piitna mah kaboer.
Leungeun kawoeng moenggah sĕmplak babar pisan, tjoeroeloek bidjilan tjai sarta loba katjida.

Harita teh Semar liwat saking hajang nginoem wantoe eukeur panas; tjai teh diinoem bae.

Toer amis liwat langkoeng, djeung anakna kabeh ningali djeung kabeh pada nanja rasana tjai kawoeng.

Semar ti dinja nembalan; "hanten ngeunah, rasana pait teh tening tjara rasa kalajar";

¹ De namen van Semars zoons komen alleen in de tembang voor.

rijst in de sawah; zetten wij ons op de rijst, ik wil weten of deze met zorg opgepast wordt dan niet."

Reeds, gelijk gezegd, zijn de opperste heere en zijn oudere broeder veranderd en witte rijstdiefjes geworden; het witte rijstdiefje (Dewa Goeroe) was de koning der vogelen.

Vervolgens vertrokken zij, en alle vogels volgden en trokken mede naar het land van Pakoewan.

Zij zagen, dat de rijst bezig was pluimen te krijgen en prachtig stond; daarop zetten zij zich op de halmen.

Sëmar, juist aan het eten, zag met groote verontrusting de rijstdiefjes in de rijst. Hij riep zijn zoons tot overleg bijeen: *komt,
jongens, die rijstdiefjes met lijmstokken gevangen, wij lijmen die
vogels!* Toen dit door het witte rijstdiefje gehoord werd, was het
uiterst verheugd te hooren dat Sëmar zich zoó boos maakte, maar
weggejaagd wilden de vogels niet wijken, voortgejaagd niet heengaan; zij verhuisden naar den vruchtsteel van een kawoeng en
deze werd heen en weer geschommeld, door dat de vogels af en
aan vlogen om Sëmar te plagen. Zij werden verdreven en zetten
zich andermaal neder, hij (de vruchtsteel) werd geslagen met een
hamer, allerhevigst gebeukt en toen eerst vlogen zij weg waarheen,
wordt niet gemeld.

De vruchtsteel, zegt men, spleet en gelijk uit den afgesneden bloemsteel, vloeide rijkelijk sap uit dezen. Aangezien het op het heetst van den dag was en Semar grooten dorst had, dronk hij dit vocht; het smaakte zeer zoet, hij wist van geen uitscheiden. Zijn zoons vroegen hem: "vader hoe smaakt het ka woen g-sap?" Hun vader antwoordde: "vreeselijk bitter." Doch daar de drie zoons

Maneh oelah nginoem i jeu tjai, poma-poma saregot ge oelah sabab bisi weuren maneh!" Ti dinja toeloej direboet koe anakna eta tjai teh. Pa Semar teh nangkarak koe anakna disoentroeng. Geus beunang, pek disaan eta tjai, pada ngoejoep bari seuri: "raosna amis pisan!"

Pada ngomong anakna barëngis: "na koemaha tadi teh ditanja, padjah maneh pait, ngëlel, aki-aki noeroes-toendjoeng madjah maneh tjai teh pait! Moen pait ge koe bapa mowal bêt dilêgoek, loembrah anoe pait eta katjirina ngêlel barina moeringis aki-aki bangkawarah!"

Saënggeus kitoe, rërëmpagan deui:
"pidjagaeun moen kawoeng leungeunan
oerang peupeuh deui bae
soepaja mangka përoeh,
sarta oerang digoebag-gabig
tjaina sing bidjil loba;
pagas masing ngoetjoer,
tjara eta noe ka toekang;
përtingkahna moega oelah lali
soepaja tambah hasilna!"

het van de warmte ook niet konden uithouden, rukten zij het hun vader uit de hand en dronken alle drie evencens uit den vruchtsteel; het vocht smaakte zeer zoet. Daarop zaten zij in gemeen overleg neder en zeiden: "vader die kawoeng zullen wij verzorgen en zijn vruchtsteel bekloppen; hij worde beklopt en gewiegd, opdat hij ombuige en wij hem dwingen het sap te doen loopen."

Hoe aardig ook ingekleed, specifiek Soendaasch is deze opvatting van het ontdekken der lahang niet, aangezien de Javanen een dergelijke overlevering kennen, die in de Poeståkå rådjå poerwå aldus wordt medegedeeld:

"Aamarengi mängsä Manggasri katjarios Praboe Erjänäroedrä tjangkräma dateng wänä ambebedagsato amimikat paksi ananging katah paksi ingkang ampoengan ing oewit aren. Praboe Erjänäroedrä ladjeng dadawah angrampassi, sareng dangoening aren karampas, medal tojanipoen manis aroem. Praboe Erjänäroedrä ladjeng andawoehaken pangandikä ing wadjäbälä, toewin tiang papoesoenan tiang wanan, sakatah ing aren ingandikakaken deres, kadamel gendis. Ingkang tampi dawoeh sami angestokaken Praboe Erjänäroedrä ladjeng kondoer dateng prädjä."

Verder vergelijke men Babad Tanah Djawi, ed. 1884, blz. 11, regel 15 v.b.

¹ Dit citaat is ontleend aan de Poestaka radja poerwa, dl. II., blz. 67. (Uitgave A. Buning, Djogja, 1885), op hetwelk de heer J. Knebel welwillend onze aandacht vestigde. In twee opzichten verdient het de aandacht: en ter vergelijking van de Soendasche lezing en in verband met de overlevering aangaande het ontstaan der legen medegedeeld door Hageman, Handleiding enz. dl. II., blz. 260. Deze luidt:

[&]quot;De legen. Van toen af aan heerschte Barthoro Wisnoe onder het beeld van Mengoekoehan gelukkig in Mendang Kamoelan. Slechts nog één soort gedierte bracht aan het veldgewas schade toe. Dit was de Hemprit (het vogeltje rijstdief genaamd, afgestamd van Iwang (hewang) Prit-handjolo, den heer van het noordoostelijk deel der heerschappij (6 doch zie 5). Dit gevogelte deed zeer veel kwaad aan de rijsthalmen en als men het verdreef, verborg het zich tusschen het gewas Dhangoe genaamd van den harenboom. Om dit te beletten sneed men de Dhangoe af. Nu vloeide daaruit eensklaps een zoet vocht, dat aangenaam en gistend was. Men bood dit den vorst aan Deze vond het uitnemend genoeg om het den godenvorst Bathoro Goeroe te doen aanbieden door Iwang Kaneko Poetro. Deze voldeed aan dit gebod, nam een gevulden bamboe van het vocht en verscheen in tegenwoordigheid van Iwang Goeroe, hem het vocht van den harenboom, getapt uit de Dhangoe, aanbiedende. Iwan Kaneko proefde het evenwel eerst en zeide dat het inderdaad wel smaakte; deswegen wordt Iwang Kaneko Poetro vervloekt en verandert in Narada, den bode der goden".

Er wordt verhaald, dat Praboe Erjanaroedra, juist in het jaargetijde Manggasri, zich vermaakte in het bosch met jacht te maken op (wild en tam) gedierte en met het strikken van vogels (vogelen met lokvogels), maar vele vogels verscholen zich in een aren-boom. Toen beval Praboe Erjanaroedra om al de vruchten van den boom af te plukken, en niet zoodra was de stengel van de aren afgeplukt, of er vloeide een zoet en welriekend sap uit. Daarop gaf Praboe Erjanaroedra aan zijn volk, aan de desa- en boschbewoners bevel alle aren-boomen te tappen, d.i. de legen te verzamelen en er suiker van te maken. Zij, die het bevel ontvingen, gehoorzaamden Praboe Erjanaroedra en keerden vervolgens terug naar hun dorp."

Het lijdt echter geen twijfel of de Soendasche lezing is de oudste, want in deze is het de oppergod zelf, die eerst Semar, oorspronkelijk ook een god, en vervolgens door tusschenkomst van dezen het menschdom leert hoe de kawoeng moet getapt worden.

Doch hiermede genoeg over de legenden, die zich aan het ontstaan van het palmwijntappen vastknoopen, nu een paar woorden over de kultuur van kawoengs.

Verreweg de meest eenvoudige en daarom bij voorkeur gevolgde methode van kweeking is, dat men reeds ontkiemde plantjes zoekt, namelijk opslag uit de faeces van den tjareuh. Paradoxurus musanga, den palmmarter, die, gelijk bekend, ook op de vruchten van de kawoeng aast. In Galoeh en Lebak worden deze overgeplant, doch de Kanèkès volstaan met rond het jonge plantje, petet, alles wat den groei zou kunnen belemmeren op te ruimen en laten het daarna aan zijn lot over.

Soms worden in het Lebaksche de kawoeng's gezaaid. Oude pitten worden tot dit doel in mullen, goed gezuiverden grond uitgestrooid en ontkiemen in ongeveer zes maanden. Zoodra het zaaisel twee blaadjes gekregen heeft en het topje van het derde zichtbaar wordt, hetgeen na een jaar ongeveer plaats heeft, wordt het kweekbed gedund door de uitgeschoten plantjes, koemipas d.i. in waaiervormigen toestand verkeerend, over te planten. Overgeplant moet er dus altijd worden, hetzij men de koemipas uit de wildernis haalt dan wel door kultuur verkregen heeft. Dit overpoten heeft met de uiterste zorg plaats en de gaten daartoe moeten minstens één voet in het vierkant zijn. Op het oogenblik dat de koemipas in den kuil wordt gezet, behoort de volgende djangdjawokan i gepreveld te worden:

¹ Zie voor dit woord noot pag. 594.

"Asoep koeroe, bidjil montok!"
"Hah montok! Hah montok!"

"Bismillah irrah manirrachem!"

"Mager er in, dik er uit!"

"Ganw dik! Snel vet! Ras groot!"

Eenigsins anders luidt dit overplant-formulier in Galoeh, waar men liefst driejarige planten, in dit gewest galoegoe genaamd, gebruikt. De bewoordingen zijn aldus:

"Hol donghok, bidjil montok!"
"Sija poelih, aing soegih!"
"Kom spruit uit, spruit dik uit!"
"Gij tierig, ik rijk!"

Bovendien past men in dit gewest terdege op, dat de overgeplante galoegoe juist in denzelfden stand komen te staan als voorheen, d.w.z. zij, die naar het oosten bijv. neigden, worden weder naar het oosten toe gewend, die het westen toegekeerd waren, plaatst men in die richting enz., want laat men dit na, *dan zullen de plantjes niet aanslaan en verkwijnen! Bijzondere zorg draagt men verder voor het gewas niet, alleen zorgt men er voor dat het niet door menschen of karbouwen vertreden worde.

Zoodra de eerste indjoek zich begint te ontwikkelen, wordt deze verwijderd, omdat dit voor den groei van den plant schadelijk wordt geacht, hoezeer ten onrechte, daar deze natuurlijke beharing beschadiging van de epidermis voorkomt. Doch het is eenmaal ad at, waartegen de heer Holle zelfs tevergeefs heeft geijverd. Dit afpellen van de indjoek wordt voortgezet totdat de eerste bloemsteel uitkomt, hetgeen gemeenlijk op ongeveer twintigjarigen leeftijd van de plant plaats heeft.

Het plantje dat indjoek begint te krijgen, heet tjoemongkok en blijft dus genaamd tot het zijn tiende à twaalfde jaar is ingegaan. Dan ontvangt het in Galoeh dien van tjoemawene, in maagdelijken staat verkeerend, in Lebak dien van keur tjoemawene, bezig in maagdelijken staat te verkeeren en bij de Badoej's dien van tjatjawenean, ongerept. Men laat den boom evenwel nog steeds met rust en ontlast deze nu ook niet meer van de indjoek. Zoo blijft de kawoeng doorgroeien tot zij twintig jaar en daarmede mëpët, volgroeid, geworden is. Dit tijdstip wijst zich van zelf aan door het te voorschijn komen van den eersten neus, tongkol, die na zoowat een halve maand opengaat waarna er een bloemsteel uit te voorschijn komt, dien men langgari tjaroeloek noemt en voorloopig laat doorgroeien. Al spoedig na dezen eersten langgari verschijnt, meestentijds onder dezen, een tweede, de zoogenaamde leungeun djeunah, daarop een derde, leungeun bengkel of leungeun bengkol genaamd, en eindelijk een vierde, de adi van laatstgenoemde geheeten. In Lebak worden deze alle afgetapt, in Galoeh evenwel kapt men ze met uitzondering der leungeun djeunah en leungeun bengkel weg, waardoor men uit eerstgenoemde een jaar en uit de laatste de helft van dien tijd kan tappen.

Twee maanden nadat de leungeun, die het eerst getapt zal worden, uitgekomen is, wordt alles, wat het zonlicht verhindert tot deze door te dringen verwijderd, en de steel zelf terdege gereinigd, hetgeen ook onder opzeggen van een prevelformulier moet geschieden.

In Galoeh — wij zullen thans bij deze streek allereerst een weinig langer stilstaan — luidt dit:

"Sangsama salah, Sangsama roepa!"
"Oelah arek oeroek-irak silihgawe ka tjatjabakan
oerang manoesa!"

"Lamoen rek hiri-dëngki, sija keulat koe tjadoe Batara Goeroe!"

"Aing njaho di mana sija setan, iblis!"

. "Sangsama salah, Sangsama roepa!"
"Pleegt beiden geen schennis aan het bedrijf van den
sterfelijken mensch!"

"Mocht gijl. dit willen verderven, hangen blijft gijl. door den banvloek van Batara Goeroe!" "Ik weet waar gij zijt satan, duivel!"

Vervolgens schort de tapper zich den heupdoek op en bewatert de wortels rondom den boom, doch op een oogenblik dat geen andere menschen tegenwoordig zijn, opdat niemand daarvan kennis drage. Dan neemt hij een eurih-blad, Imperata arundinacea Grell., en knoopt dit tot verbodsteeken om den boom, prevelend:

"Sawen aing, tjangreud sima!"
"Oelah déngki kapada djaléma!"
"Bisi keulat koe tjadoe dewa, panjapa Batara Goeroe!"

"Mijn knoop, tijgerknoop!"

"Wees niet naijverig op het menschdom!"

"Anders zult gij daarin hangen door den ban van de godheid,
de vervloeking van Batara Goeroe!"

Na de vervulling van dit ceremonieel verlaat de man den boom om een nieuw kapmes en een nieuw tapmes te gaan koopen, want reeds gebruikte gereedschappen voor de thans volgende werkzaamheden te bezigen is pamali. Deze bestaan allereerst in het kappen van drie bamboezen, éen om er den ladder van te maken, éen om tot steunbamboe voor de hand bij het beklimmen van den ladder te dienen en éen om tot touw gemaakt te worden, noodig ter vastbinding van ladder en steunbamboe aan den boom.

Ladder zoowel als steunbamboe zijn onmisbaar, daar de zeer ruige, kaarsrechte stam van de ka woeng zich al bijster slecht tot bekilmmen leent en de tapper moet voortaan minstens tweemaal daags naar boven. De ladder heeft echter weinig van hetgeen door westerlingen onder die benaming wordt verstaan, daar deze niet anders is dan een betrekkelijk dunne bamboe, boven iederen knoop van een boogvormige opening voorzien, net groot genoeg om er den grooten teen in te kunnen steken. Daarom dan ook is een steunbamboe noodig, want den ladder omvat de tapper met de rechter en de steunbamboe met de linkerhand en vrijwaart zich aldus voor naar beneden vallen. Eigenaardig noemt hij de laatste deswegen ladderhartestut; de eerste bamboe heet eenvoudig ladder (sigaj).

Ladder, leuning en touw — dit laatste wordt van de derde bamboe gemaakt door deze te splijten en de strooken in een te draaien moeten in een dag klaar gemaakt worden en daarna éen nacht over blijven staan. Den volgenden morgen brengt de tapper alle drie naar den boom en plaatst ze tegen dezen, fluisterend:

"Poehatji aděngan djati!"
"Poehatji panětěg ati!"
"Poehatji ware stut!"
"Poehatji hartestut!"

Daarna stampt hij met den ladder driemaal op den grond en bindt het ondereinde van dezen vervolgens aan den boom vast. Dan klimt hij naar boven en bevestigt ook het boveneinde, waarna de leuning aan de beurt komt, die op gelijke wijze aan den boom wordt verbonden. Afgedaald na het volbrengen dezer werkzaamheden, spreekt de tapper de kawoeng volgender wijze toe. "Tjawene beser aja tjalik?» "Aja!" "Soeka sija dititah koe aing?" "Soeka!" "Tarima sija dibebekkeun nja badjoe, tarima sija dilaän nja samping?" "Tarima!" "Ari geus tarima mah tetela anakrabi aing!" di. "Maagd, die aan incontinentia urinae lijdt, zijt gij gezeten?" "Ik ben!" "Wilt gij door mij getrouwd worden?" "Ik wil!" "Staat gij toe dat uw baadje opengereten worde, veroorlooft gij dat uw saroeng opgeschort worde?" "Ik sta toe!" "Zoo gij dat goedvindt, ishet duidelijk, dat gij mij tot echtgenoot aanvaardt!"

Onmiddellijk nadat de tapper voor den boom op al zijn vragen toestemmend geantwoord heeft, omarmt hij dezen op het innigst en kloutert andermaal naar boven om in de eerste plaats een tak nabij de leungeun zoodanig af te kappen, dat deze hem later bij het tappen tot zitje kan dienen; de overige takken, die hem bij dat werk zouden kunnen hinderen, hakt hij alle weg. Maar al hakkend mag hij niet verzuimen af te tellen op moetmainah, in dezer voege namelijk: 1 amarah, 2 lowamah, 3 sawijah, 4 moetmainah en dan begint hij weer bij 1 amarah.

In Lebak, tot welk gewest wij ons thans een oogenblik zullen bepalen, wordt afgeteld op sagara en wel aldus: 1 seri, 2 goenoeng, 3 oeroeg, 4 sagara of luister, berg, nederstorten, zee, in dit verband even zinledige klanken als de bovengenoemde woorden, tot de terminologie der in den Oost-Indischen Archipel populaire mystiek behoorende.

Waar, gelijk reeds vroeger gezegd, in deze streek de kawoeng dikwijls wordt gezaaid en men gewoonlijk andere boomen tusschen deze in plaut, is hier een tapladder niet altijd noodzakelijk, daar men de tusschenstaande boomen als zoodanig gebruikt. Maar bij vrijstaande kawoengs wordt deze wel gevorderd en opgesteld gelijk in Galoeh, doch onder het opzeggen van:

"Poewah poetih anoe radja, oelah geder!"
"Oelah reuwas disangsangan taradje Omas sijan kantajana!"

"Witte melk, eigendom van den vorst, wees niet verontrust!"

"Wees niet bevreesd, dat tegen u aan geplaatst wordt de ladder

Omas sijang kantjana!"

Bovendien moet het opstellen van den ladder hier steeds op Woensdag gebeuren.

Van een huwelijk tusschen den tapper en de kawoeng schijnt in Lebak noch bij de Badoej's sprake te zijn, wel echter wordt dit ook in het Buitenzorgsche aangegaan, de toek ang sadap van Gadog althans deelde mede, dat na het vastmaken van den ladder door hem gepreveld werd:

"Nji, soeka menta, soeka pepenta ajer tjisotja!"
"Mejuffrouw ik wil u vragen en verzoeken om een plasregen van tranen!"
waarna hij de sahadat placht uit te spreken om ten slotte den boom te trouwen.

Als alle boven genoemde formaliteiten behoorlijk in acht genomen zijn, is men evenwel nog lang niet aan het tappen toe. Zoo moet in Galoeh eerst nog een offermaaltijd opgedragen worden aan het oude, legendarische dorpshoofd Sangka, den eersten ontginner van Tji-rebon girang, waartoe o. a. ook Galoeh behoorde. Deze maaltijd moet bestaan in roode en witte rijstbrei, tangtang angin, rijst in driekantige zakjes van bamboeblad gekookt, en badjigoer, koffie met suiker en klappermelk; na het nuttigen van deze spijzen worden negen verbodsbepalingen voor den tapper van kraeht, aan welke hij zich gedurende den geheelen taptijd te onderwerpen heeft. Deze zijn:

- 1. Hij mag zich niet parfumeeren met bloemolie, opdat het sap niet ophoude met vloeien.
- 2. Hij vatte geen tarasi (conserf van gedroogde garnalen) aan.
- 3. Hij beroere geen gambir (catechu).
- 4. Hij onthoude zich van tegen den boom te wateren.
- Hij gebruike geen varenblad tot sluiting der palmwijnkokers want dan zal de lahang verzuren.
- 6. Hij bedrijve geen ontucht.,
- 7. Hij schelde niet tegen den boom, doch behandele dezen met voorkomendheid evenals eene echtgenoote.
- Hij denke niet aan iets verdorvens, want geschiedt dit, zelfs al is het onbewust, dan baart dit ongeluk.
- 9. Hij kloppe vooral niet op het dunne einde van den te tappen bloemsteel, dat heuntjeut tjareuh, vulva musangae, heet en te vergelijken is met het vrouwelijk schaamdeel, terwijl het dikkere boveneinde daarvan met de mannelijke roede overeenstemt.

Na het offermaal heeft namelijk aanstonds het eerste bekloppen van den bloemsteel plaats, hetgeen ten doel moet hebben de sapopstijging te bevorderen. Uiterst voorzichtig moet daarbij te werk gegann worden en allerminst mag dit met een houten hamer, zooals later gebruikelijk is, gebeuren, doch de tapper moet dit met de vlakke hand doen en onder het fluisteren van dit tweegesprek: "Ngaran oerang Sang batara, ngaran kawoeng Sang batari!"
"Tjawene beser aja tjalik?" "Aja!" "Rek menta ngaudjang!" "Rampes!" "Soeka sija dibebek badjoe?" "Soeka!" "Soeka sija disingsatkeun samping?" "Soeka!"
"Mijn naam is Sang batara, de naam der kawoeng Sang batari!"
"Maagd, die aan incontinentia urinae lijdt, zijt gij gezeten?" "Ik
ben!" "Ik wil vragen u te komen bezoeken!" "Best!" "Behaagt
het u dat uw baadje opengereten worde?" "'t behaagt mij!" "Behaagt
het u dat uw saroeng opgelicht worde?" "'t behaagt mij!"

Dan ontdoet de tapper met zijn nieuwe mes den bloemsteel van de indjoek en poetst hem met deze zachtjes schoon, al kloppend eerst met de vlakke hand, dan met een tepoes-knol, Elettaria coccinea Bl., en eindelijk met een stukje hondje, Elettaria speciosa Bl., en reciteerend:

"Nini Bagawat Sangsĕri, Aki Bagawat Sangsĕri!"
"Ditimboel koe tĕpoes bĕngkoeng, dipalengpeng koe hondje gepeng!"

"Mangka ngotjor tina indjock, prak 't jerelek tina njere!"

"Tjoeroeloek tina tjaroeloek, ngaratjak tina sengserang!"

"Deg tjereleng! deg tjereleng! deg tjereleng!"

"Nini Bagawat Sangsĕri, Aki Bagawat Sangsĕri!"

"Gij worde geworpen met een gebogen tĕpoes, gegooid met een platte hondje!"

"Dat het lekke uit de indjoek, druppele uit den nerf!"
"Dat het druipe uit den bloemsteel, plasse uit den vruchtsteel!"
"Het druppele, het druipe, het droppe!"

Na deze inwijdingsbeklopping blijft de kawoeng éen dag ongemoeid, dien de tapper besteedt aan het maken van zijn taphamer waartoe hij bepaaldelijk nangsa-hout, Oreocnide major Miq., moet nemen. Met dezen bestijgt hij 's anderen daags weer den boom en bindt nu eerst de leungeun, om afbreken van deze te voorkomen, aan een hoogeren tak met indjoek-touw vast. Dan wiegt hij deze zachtjes heen en weder en beklopt haar na iedere schommeling met zijn hamer. Dit bekloppen moet driemaal met tusschenpoozen van een dag plaats hebben; is dit afgeloopen, dan wiegt hij na eenige rust den bloemsteel nog zeven keer. Veertien

dagen wordt deze bewerking met éen dag tusschenruimte voortgezet, dan wacht hij zeven dagen en gaat daarna zien of de bloemen zich geopend hebben en een sterken geur verspreiden. Is dit het geval, dan mag de bloemtros afgesneden worden, tenzij de steel nog niet voldoende stijf is door de sapopstijging. Dan wacht de tapper nog twee dagen en is het goede oogenblik daar, dan zet hij zijn tapmes op de leungeun en zegt:

"Beusi poetih, wad ja poetih!"
"Tiba kana leungeun poetih koe kërsaning
Pangeran!"

"Tjëp tiis, kërsaning Allah!"
"Tjëp tiis, kërsaning Allah!"
"Tjëp tiis, kërsaning Allah!"
"Wit ijzer, blank staal!"

"Kom tot den witten bloemsteel door de wille des Heeren!"
"Tjep koel, 't is Allah's wil!"

En is de leungeun doorgesneden, dan heet het:

"Daek samping, daek badjoe, badjoe soteh, badjoe oeh?"

"Wilt gij een saroeng, wilt gij een baadje, een baadje, wel is

waar een druppelend baadje?"

Nu nog het touw waarmede de leungeun opgebonden was, doorgesneden; dan laat hij deze naar beneden vallen en liggen voor hetgeen zij is. De afgesneden leungeun-stomp aan den boom vereischt nu zijn zorg; vooreerst bepaalt hij zich, na het snitvlak met aarde bestreken te hebben, tot het aanleggen van een voorloopig verband om dezen van indjoek, om daarna huiswaarts te keeren ter bereiding van de poko, het verwarmingsmiddel. Dit bestaat in tezamen gestampte beuti tjarijang, Homalonema aromatica S., harijang beureum, Begonia coreacea Haskrl. en patjar tjere, Impatiens latifolia L., die den volgenden dag in de vroegte met een nieuw indjoek-verband op den leungenn-stomp worden. gesmeerd; tegen den avond gaat de tapper eens kijken of zich reeds eenig schuim, kekedjoan, wat op gekookte rijst gelijkt, op het verband vertoont. Dit toch is voor hem het onfeilbaar teeken, dat de snede goed werd aangebracht. Drie dagen moet dit verband onaangeroerd blijven, doch dan kan het afgenomen worden, waarmede het tappen een aanvang neemt, want, na nu nog een dun schijfje van den stomp afgesneden te hebben, hangt hij de eerste,

¹ Tjěp is een werkwoordelijk tusschenwerpsel voor aanraken.

goed uitgerookte lodong, palmwijnkoker op. Deze is voor de opneming van het sap, dat de eerste dagen afvloeit, voldoende, doch dan begint het meestentijds zoo rijkelijk te loopen, dat éen koker niet alles bevatten kan, waarom dan een supplementkoker, poelanter, aan dezen bevestigd wordt, die zich vult zoodra de hoofdkoker overloopt.

Het ophangen van den koker doet de tapper als volgt. Het naar beneden gebogen einde van de leungeun streekt hij in de opening van dezen, waarna hij de ruimte, tusschen de leungeun en den wand van den koker overblijvend, zorgvuldig met in djoek aanvult, om insecten te beletten bij het sap te komen of de leungeun te beschadigen, daar dit laatste ophouden van sapvoortbrenging beteekent. Waar de volle koker te zwaar is om langs den ladder omlaag gebracht te worden, bedient hij zich daartoe van een te voren aangebracht hijschtoestel, een indjoek-lijn die over een hoogeren bladsteel loopt, waarmede hij de kokers, zoo volle als ledige, op en nederlaat. Gedurende deze bezigheid is het streng verboden tegen den tapper te spreken; doet men dit, dan zal de boom eensklaps geen sap meer geven. Voorbijgangers staat het echter vrij zich met een teug uit de reeds volle, afgelaten kokers te verkwikken, mits zij dit doen zonder iets te zeggen en de peser, halve cent, die voor den teug moet betaald worden, zwijgend neerleggen.

In Lebak, waarheen wij ons thans andermaal wenschen te begeven, zijn de plichtplegingen, vóór het afsnijden van den bloemtros in acht te nemen, niet minder talrijk. Ook in dat oord heeft de tapper zich aan verschillende verbodsbepalingen te onderwerpen; te weten deze zeven:

- Hij mag het mes, dat voor het afsnijden van de leungeun gebruikt wordt, niet bezigen om er tarasi of wrange zaken mede in stukjes te snijden.
- 2. Het is hem verboden suiker uit de kookpan te eten; doet hij dit, dan zal de boeoet, Sciurus albiceps, de leungeun vernielen.
- 3. Hij mag niet tegen den boom wateren omdat deze dan dood gaat.
- 4. Hij hale de palmkool, hoemboet, niet uit den boom.
- Hij vertrappe geen jonge plantjes, zelfs al zijn deze het eigendom van anderen.
- 6. Hij mag de palmwijnkokers niet met varenblad sluiten omdat het sap dan verzuurt.
- Hij mag niet kijven en, uitgescholden, moet hij doen alsof hij
 Volgr. V.

het niet hoort, want verandert zich zijn gemoedstoestand dan slant dit op den palmwijn terug; het sap bederft of houdt op te vloeien. Verder is het in deze streek de gewoonte om reeds bij het opbinden van den bloemtros, dus vóórdat het bekloppen van dezen begint, een formulier uit te spreken van dezen vorm:

> "Poewah poetih anoe radja oelah geder, oelah reuwas!"

"Oelah peurihna tjiangĕn, masingna tjimata sampe taoen, sampe boelan!"

"Witte melk, eigendom van den vorst, wees niet ontsteld, wees niet verschrikt!"

"Last het uw hartebloed geen pijn doen, (geef) volop tranen, jaren, maanden."

Dan gaat de tapper tot bekloppen over, ook eerst met een tëpoesknol, opdat de bloemtros niet ontstelt en dientengevolge afsterft. Tweemaal heeft de inwijdingsbeklopping plaats en twee formulieren zijn daarbij noodig; bovendien mag dit slechts op Dinsdag, Woensdag of Vrijdag gedaan worden.

De djangdjawokans luiden:

"Nini batari Samsi 1, Aki batari Samsil" "Aja heuntjeut boeroek boedoer boerarehan?" "Heuntjeut saha?" "Heuntjeut sing!" "Koe naon?" "Sih!" "Mana aja heuntjeut boerarehan!" "Daek bijoer ka moerahing Allah!" i. a. w. "Nini batari Samsi, Aki batari Samsi!" "Is de cunnus met slijm en roven bedekt?" "Wier cunnus?" "Mijn cunnus!" "Hoe komt dat?" "Foei!" "Waar is de bekorste cunnus?" "Hij zal wegvliegen naar Allah's mildheid!" Het tweede formulier is: "Boewah poetri mandoer radja nja sija asal ti boga, boewah poetri mandoer rarang naja sija tëroesna larang; oela oerej, oela oerej!"

Is de eerste djangdjawokan duidelijk èn wat de bewoordingen èn wat den zin aangaat, deze toch is slechts een ietwat plastische toespeling op de kekedjoan, te voren besproken, die weggeworpen wordt, anders is dit met het laatste formulier en de zoo dadelijk te noemen strijkformule, die alle navraag bleven weerstaan.

Is de leungeun tweemaal om te beginnen beklopt, dan wordt dit regelmatig, doch nu eenmaal daags, vijf of beter nog zeven dagen volgehouden. Soms gebeurt het daarbij, dat, alle voorzichtig-

Samsi = Sangsēri, waarvan het een verbastering is.

heid ten spijt, het ondereinde openberst, in welk geval dit deel niet verder mag beklopt worden omdat de leungeun dan nimmer vocht zal geven. Zeer zacht moet men dit gebersten einde, ook heuntjeut tjareuh geheeten, met de hand omvatten en driemaal, langzaam naar beneden toe bestrijken, zeggend:

> "Euleus, euleus, boeboej ileus!" "Euleus keneh tinggoer aing!"

Vervolgens wordt de bloemtros geschommeld, vier keer achtereen en iedere wieging heeft haar eigen wijdingsphrase. Bij de eerste schommeling spreekt de tapper:

"Joen-ajoen: randa beser oerang-nwer!"
"Schommel-de-schommel: echtgenootlooze, die aan incontinentia
urinae lijdt, water onophoudelijk!

bij de tweede:

"Joen-ajoen: ka ditoe laoet, ka dijeu dano, di tëngah talaga ngëmbëng!"

"Schommel-de-schommel: derwaarts 'n zee, herwaarts 'n meer, in het midden een altijd volle plas!"

bij de derde:

"Joen-ajoen: ngajoenkeun tjawene beser, nji randa noe benki kiih!"

"Schommel-de-schommel: te schommelen de mangd, die aan incontinentia urinae lijdt, de echtgenootlooze juffrouw wie het behaagt te wateren!"

"Joen-ajoen: sagara madoe tjai!"
"Schommel-de-schommel: zee van honig en water!

Vijftien dagen zet de tapper dit schommelen voort en dan snijdt hij den bloemtros af, waartoe hij zijn mes vlijmscherp geslepen heeft, opdat het snitvlak volkomen glad zij. Daarbij spreekt hij: "Poe wah poetih anoe radja, oerang silihtenktenk benheung!" "Benheung aing heula?" "Tah! benheung sija heula, benheung sija bae!" "Oelah penrihna tjiangen, masingna djoeoeh tjimata sampe taoen, sampe boelan!" "Witte melk, eigendom van den vorst, wij snijden elkander den hals af!" "Mijn hals eerst?" "Kijk! jouw hals eerst, jouw hals maar!" "Laat het 't hartebloed geen pijn doen. laat de tranen druipen jaren, maanden!"

De tapper klimt nu af om de poko te gaan klaar maken, doch voor hij zich verwijdert, maakt hij nog even front voor den naar beneden gevallen bloemtros, aait dezen en vraagt hem: "Poewah poetih anoe radja ragrag?" "Koe naon?" "Raheut koe koedjang?" "Lain!" "Koe naon, koe arit?" "Lain!" "Koe golok?" "Golok ge lain sagolok, golokna galokgok!" "Diakeup koe aing teu kabawa, digotong euweuh batoer, tindihan bae koe badjoe, badjoe ge lain sabadjoe, badjoena oeh!" "Witte melk, eigendom van den vorst, ben je gevallen?" "Hoe dat zoo?" "Ben je afgesneden door een koedjang?" "Niet door een koedjang!" "Hoe dau, door een grasmes?" "Niet door een grasmes!" "Door een kapmes dan?" "Ook het kapmes is anders dan een gewoon kapmes, 't is een kapmes om te braken!" "Op mijn rug kan ik je niet mededragen, om je aan een stok te dragen ontbreekt de makker; wordt maar gedrukt door een baadje, maar een ander baadje dan een gewoon baadje, een druppelend baadje!"

Nu eerst gaat de tapper naar huis en bereidt daar de poko van jonge bladstelen van de tjarijang, samengestampt met jong blad. Deze legt hij 'sanderen daags op den stomp en laat een en ander vijf dagen intact. Daarna kan hij den eersten koker ophangen, waarbij hij prevelt:

"Sang dodot, Sang ti berang, Atji omas, Salaka poetih!" 2

Bij het verdere tappen heeft dit echter niet meer plaats. Ten slotte nog een enkel woord over de Badoej's.

Waar dit noodig is, wordt ook door hen van een ladder gebruik gemaakt, die vóór hij opgesteld wordt, geheel gereed acht dagen

¹ Koedjang is een verouderd type van landbouwwerktuig, nu veeltijds tot amulet gebruikt en vrij zeldzaam geworden. Uitvoerige beschrijvingen van typen en gebruik van koedjangs gaven onlangs de heeren Snouck Hurgronje en Hazeu, zie Tijdschrift Bat gen. v. K. en W., dl. XLVII, blz. 387 vv. en 389 vv. benevens Notulen Algem. en Dir. Verg., dl. XLIII, Bijl. IV. Hier zij nog aan toegevoegd, dat in de oude Soendasche tjarita's een koedjang boentoeng, een afgestompte koedjang, bijna steeds tot de uitrusting behoort van hen, die een moeilijke taak gaan volbrengen, waaruit afgeleid zou kunnen worden, dat ten allen tijde bijzondere macht aan koedjang's is toegekend.

² Bij het weergeven der beteekenis van de djangdjawekan's is zooveel mogelijk naar een juiste interpretatie getracht, zij blijven evenwel ten deele hokus-pokus, dien zelfs ontwikkelde inlanders niet altijd vermogen te ontwarren. Deswege moesten dan ook de op blz. 611—613 medegedeelde formulieren onverklaard blijven; uit deze was geen zin te distilleeren. Voor de praktijk doet dit er trouwens niets toe, daar de kracht van het formulier wel in den klank daarvan, doch niet in de bewoordingen zetelt.

moet blijven liggen en dan slechts op Maandag mag overeind gezet worden. Kloppen mogen zij ook alleen maar op Maandag en slechts driemaal op drie elkaar volgende Maandagen, waarbij zij zeggen:

"Poen kawoeng kengkeng kawoeng, kawoeng bingkeng, diteunggoer koe boedak kereng pekerengkereng!"

"Dack tjereleng! dack tjereleng! dack tjereleng!"
Kawoeng kengkeng(?) gebogen kawoeng, gij wordt beklopt door den hartstochtelijk, vurig verlangenden jonkman!" "Wil
druppelen! wil druppelen!" Verdere ceremoniën worden
van hen niet bericht.

Het tappen mag met het medegedeelde voldoende toegelicht heeten, derhalve blijft nog de suikerbereiding ter behandeling over, want met uitzondering van de Badoej's, die den palmwijn uitsluitend in vloeibaren toestand verbruiken, wordt het grootste deel van dezen overal elders tot suiker verkookt. Daartoe is een eerste vereischte dat het kawoeng-sap zoo frisch mogelijk blijve en vooral niet zuur zij; want dan komt er van de suiker niets terecht. De eerste zorg van den tapper bepaalt zich dan ook tot zijn kokers, lange bamboezen, in de geheele Pasoendan lodong geheeten, doch bij de Badoej's kemploeng genaamd, die kiemvrij moeten gemaakt worden. Zelfs de Badoej's, al maken zij geen suiker, doen dit evengoed als de andere Soendaneezen, door de kemploeng's, voor dat ze opgehangen worden, met kokend water uit te spoelen en daarna een weinig tjaper-bast daarin te doen. Bij de Binnen-Badoej's klimt de tapper bovendien 's middags tegen twaalf uur nog even naar boven om bij het reeds in de kokers geloopen sap een paar eurih-bladeren te voegen, opdat de geheele inhoud wajoe, rins, worde, in welken toestand de palmwijn door hen bij voorkeur gedronken wordt bij wijze van aperitief vóór het middagmaal.

Overal elders worden de lodong's na goed uitgespoeld te zijn, van binnen berookt, niet te lang vóór zij opgehangen worden, en wel door middel van een soeroemboeng, een bamboe-pijp, zoodanig op een kleinen haard geplaatst dat de rook door deze moet gaan en door de soeroemboeng een eind in de omgekeerde lodong te steken, daarin opstijgt. Gebruikt men nieuwe lodong's, dan is uitspoelen alleen voldoende, eerst als zij naar palmwijn beginnen te rieken, is uitrooken noodzakelijk.

Iederen avond en iederen morgen worden de volle lodong's naar huis gebracht en onmiddellijk in de ijzeren kookpan leeggegoten, waarna een flink vuur onder deze wordt aangelegd en waarin het sap blijft totdat het driemaal opgekookt is. In Galoeh heet dit opkoken de eerste maal ngawedang djeung ngaboedah, opkoken en schuimen, de tweede keer njëngka wëdang, borrelend opkoken en de laatste maal hoemandjoewang, in den toestand van de handjoewang, Cordyline Jacquinii Kunth., verkeeren, omdat het kooksel dan de kleur van deze plant, die roodbruin geaderde bladeren heeft, begint aan te nemen. Voorzichtig, zonder aan de pan te stooten, wordt nu het vuur geminderd, daar het dik worden van het sap aantoont dat het bijna "gaar" is: Tegelijkertijd wordt het nu bestrooid met moentjang-zaad, Aleurites moluccana Wld., kaliki, Ricinus communis L., of cenig ander oliehoudend zaad, hetgeen mepes, blusschen, heet. Gedurende deze bewerking blijve het vuur slechts smeulen, het mag in geen geval opvlammen, want dan brandt de suiker aan; van den bodem der pan opstijgende bellen zijn daarvan het teeken, dan wordt dadelijk het vuur geheel uitgehaald.

Eindelijk, als het sap tusschen nog even vloeibaar en stollen in is, wordt het met een houten staaf flink omgeroerd en daarna neemt men de pan van het vuur om den inhond over te scheppen in de van te voren op een plank gereed gezette tjitakan, vormen, bestaande uit 3 à 4 cM. hooge bamboe ringen. In deze laat men het bekoelen, waardoor de suiker geheel stijf wordt en de gedaante aanneemt van de bekende schijfvormige, donkerbruine koekjes, gandoe, die allerwegen op de pasar's te krijgen zijn.

In Lēbak gebruikt men voor suikervormen soms halve, jonge kokosnoten, waardoor de gandoe den vorm van een kegeltje krijgt; ook zijn de kooktermen in dit gewest eenigszins anders, namelijk 1 goemaäh, witschuimende opkoking, 2 tjatjaähan, overstroomend, 3 roemamat, gespinnewebd, omdat het kooksel dan als een spinneweb zich voordoet.

Het sap, dat niet verkookt wordt, vent men uit per glas, waarvan de prijs lokaal verschilt.

Nadat de verschillende leungeun afgetapt zijn, is de kawoeng ten doode opgeschreven, zij verwelkt en sterft spoedig daarna; poegoer, inslapen, gelijk dit in Lebak heet. Zij wordt dan omgehouwen "karana", aldus de Lebakker, "oepama geus pogor, roejoek na ge bobo," gespleten en van de sagoe ontdaan, waarna de beide stamhelften voor watergoten of vloeronderlagen gebruikt worden. Maar gedurende het leven van den boom heeft deze behalve sap nog tal van nuttige zaken geleverd als: daoen kawoeng, jong blad dat voor dekblad van strootjes veel aftrek heeft en soms eerst gekookt wordt; indjoek voor daknokken, touwwerk en bezems, nadat om de beide laatste zaken daarvan te maken de pennen, haroepat, er uit verwijderd zijn, die tot kalam, schrijfpennen, versneden worden; blad voor tal van soorten van vlechtwerk; bladnerven voor vischfuiken en harde bezems; bladvezels voor vischlijnen en kawoel of loeloeng, zwam voor vuurslag en vuurpomp.

Na het omhakken mag ook de hoemboet uit den top genomen worden, van welke een bijzondere lekkernij in den vorm van groentensoep wordt bereid, waaraan men zich uit den aard der zaak slechts zelden vergasten kan.

Met het medegedeelde meenen wij te mogen volstaan, daar er genoegzaam uit blijkt, dat de kawoeng vóór alles, inderdaad als een vrouwelijk wezen beschouwd wordt, dat men om haar gunsten deelachtig te kunnen worden, met onderscheiding behandelen moet.

De formulieren, boven gegeven, zouden gemakkelijk met tientallen te vermeerderen zijn, daar iedere toekang sadap er zijn eigen djangdjawokan's op na houdt, doch deze komen steeds op hetzelfde neder en hebben zonder uitzondering ten doel, op meer of minder naieve wijze, vrouwe kawoeng om rijkelijke sapvoortbrenging te vragen.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN GODS-DIENST DER DAJAKS VAN LANDAK EN TAJAN.

Doon M. C. SCHADEE.

Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

(Vervolg van deel LIX, blz. 228).

c. Het Parmia. § 100. Strekking.

Bij de behandeling van het bërlënggang zagen wij, dat het gewoonte is, om met behulp van den lenggang aan de goede geesten een offer te brengen, zoo men daartoe van te voren eene gelofte had afgelegd. Ook bij het babalian is dit het geval.

Duurt het babalian tot genezing (babalian sakit) slechts één nacht, het babalian tot het brengen van beloofde offers (Daj. parmia) neemt drie, vijf tot zeven dagen en nachten in beslag.

De gelofte wordt natuurlijk steeds aan eene voorwaarde verbonden, gewoonlijk: herstel van den kranke, het verkrijgen van een goeden oogst, het krijgen van een kind, het voorspoedig opgroeien van een kind, voor welks leven men vreest, bijv. een dat badi pinang is — wat hieronder te verstaan is zullen wij later zien — en bestaat in de toezegging aan de de wata's van het brengen van offers, wanneer aan de voorwaarde voldaan is.

Indien men dus een gelofte doen wil, draagt men aan den balian op, hiervan aan de dewata's kennis te geven. Deze gaat hiertoe over, na afloop van het badjampi.

§ 101. Offerhaan en offervarken.

Voor den schommel wordt een jong mannetjesvarken en een witte haan aan den voet der huisstijlen vastgebonden. De haan wordt met kurkuma bestreken ter versiering. De balian roept nu al

¹ Bij de Bëntiang-Dajaks woonde ik het bij, dat de haan — het was daar een prachtige haan met roode veeren — een bad kreeg in toewak (palmwijn), waarna men het dier pad i gaf en weer los liet.

schommelende onder het opwerpen van gele rijst de dewata's aan, wijst hun het varkentje en den haan, hun belovende, deze dieren te zullen offeren, wanneer zij groot en vet zijn geworden en de bede van den eigenaar zal verhoord zijn.

Het varkentje heet babi tano (Daj.) of babi përniatan (Mal. = gelofte) en het haantje mano' angsa (Daj.) of ajam përniatan (Mal.).

Beide dieren genieten voortaan eene bijzondere bescherming en bijzondere zorg. Op het dooden of verminken staat een hooge boete. Daarom moet men, als vreemdeling een Dajaksche kampong bezoekende, steeds zeer voorzichtig met dieren zijn, men mocht eens een "a ja m pern ia tan" leed doen.

§ 102. Offerdier en mensch éen van ziel.

De Dajak meent nu, dat er tusschen den persoon, voor wien deze dieren geofferd zullen worden en de dieren zelve een innig verband bestaat. Het heet, dat deze dieren sanjawa d.i. éen van ziel zijn met dengeen, terwille van wien de gelofte gedaan wordt.

Hieruit blijkt dus duidelijk de beteekenis van het dierenoffer. Het leven van het dier wordt gegeven om het eigen te behouden. Echter in de voorstelling dezer natuurvolken is het toch de door de geesten verlangde ziel of althans een deel ervan, welke geofferd wordt, daar dier en mensch gezamenlijk slechts éen ziel hebben.

Hoe vreemd zulk een geloof aan een geheimzinnige betrekking tusschen mensch en dier, of mensch en plant, of mensch en stoffelijk voorwerp ook is, voorbeelden van dergelijke opvattingen zijn in de ethnographie der volken van den Indischen Archipel in overvloed te vinden.

Merkwaardig omtrent dit onderwerp zijn vooral de volgende opstellen:

Dr. G. A. Wilken "Het Animisme bij de Volken van den Indischen Archipel" en De betrekking tusschen menschen-, dieren- en plantenleven. Ind. Gids 1884.

Id. De Simson-sage, aanteekening no 11, Gids, Mei 1888.

Dr. H. H. Juynboll. Sporen van animisme in de Maleische letterkunde. Tijdschrift van Nederlandsch Indië, September 1898.

§ 103. Genezing van kinderlooze moeders.

Ook waar een gelofte gedaan wordt door kinderlooze ouders tot

[·] Elders hopen wij op dit onderwerp terug te komen.

het krijgen van een kind, gaat de voorstelling door, dat het leven der dieren verband houdt met het leven van het ongeboren schepseltje. Naar het volksbegrip wordt toch de zwangerschap belet, doordien de vrucht in de moederschoot herhaaldelijk gedood wordt door het een of ander ondier (Daj. djanga), dat zich in het lichaam der zwangere bevindt. ¹

Deze wordt dan ook als eene kranke beschouwd en ten haren behoeve wordt een avond een balian geroepen. 2

Wanneer het badjampi moet plaats hebben, neemt de balian haar afzonderlijk in een donker gedeelte van het vertrek, masseert haar buik met een rëndjoe wang-blad, snijdt haar daarna open, haalt uit haar schoot de djanga — hetzij slang, schorpioen of duizendpoot — te voorschijn en heelt de wonde onmiddelijk weer. Niemand wordt echter in de nabijheid toegelaten, om dit wonderwerk te zien, maar dat de operatie werkelijk geschiedt, blijkt wel uit het bloed, dat na afloop nog aan zijne vingers kleeft, aan den schorpioen, slang of duizendpoot, die hij de geloovige menigte vertoont en dat ook de wonde werkelijk door zijne bovennatuurlijke macht plotseling geneest, is dan ook duidelijk aan de buik der vrouw te zien, welke geen spoor van verwonding vertoont.

Blijkt na eenigen tijd, dat dit expedient eene goede uitwerking heeft gehad door de zwangerschap der vrouw, dan wordt een babalian-feest van drie dagen gevierd en het offer-varkentje en haantje, alsdan babi taman en mano' taman genoemd, nan de de wata's geofferd. Gelijktijdig wordt dan weder een ander mannelijk varkentje en haantje tot babi en ajam përniatan verheven, bestemd om geofferd te worden bij de geboorte van het verlangde kind.

§ 104. Ana' tano.

Is de bevalling dan ook zonder ongevallen afgeloopen, zoo heeft weder een parmia plaats, thans van vijf dagen. Het kind heet

¹ Het woord djanga herinnert aan "kadjangga". Zie Grabowsky "Theogonie der Dajaken". Int. Arch. f. Ethn. B. V., p. 133.

[&]quot;Kadjangga" vertoont eenige overeenkomst met een Sanskrit woord bhoedjangga — slang (zie Skeat, Malay magic.)

Het sterrenbeeld Schorpioen — namelijk een deel ervan — kennen de Dajaks onder den naam van Djangka.

Maaneclips heet bij de Manjoeké-Dajaks tālanrau, bij de Maleiers van Landak gērhāna.

² Vergelijk hiermede wat Grabowsky zegt van de Olo-maanjan. (Der Distrikt Dusson Timor in Südost Borneo und seine Bewohner. Ausland. 1884, p. 469.

ana' tano of ana' parmia. Het wordt aan de dewata's vertoond: "Let wel, gij dewata's, dit is het kind, dat het geslacht moet in stand houden, de ana' tali, de ana' katoeroenan. [tali = touw, koord, katoeroenan = afkomst, geslacht]. Men noemt deze plechtigheid "hantar ana' ka déwata".

Om zich van hunne voortdurende bescherming te verzekeren, worden weer een varkentje en een haantje tot offerdieren van een volgend feest bestemd.

Ook na de geboorte wordt een kind vaak tot ana tano gemaakt, vooral wanneer het ziekelijk is of zoogenaamd badi pinang. Deze uitdrukking bezigt men ten aanzien van kinderen, omtrent wie men vreest dat zij zullen sterven, zoodra een jonger zusje of broertje is geboren.

Groeit het kind voorspoedig op en heeft een belangrijk tijdstip in het leven bereikt, bijv. dat het loopen kan, zoo wordt weer een parmia gegeven, steeds grooter dan het voorgaande, zeven dagen durende.

Is het kind echter ziekelijk, dan wordt in den tusschentijd de balian herhaaldelijk geroepen tot hulp bij den kranke en tot voorspraak bij de dewata's. Telkens wordt weder een gelofte gedaan en ook telkens een parmia gegeven tot het brengen der beloofde offers.

Het parmia geschiedt alleen door Dajaks, welke in goeden doen verkeeren, hoofdzakelijk bij de rijke hoofden der Mënjoeké en Dait-Dajaks. De kosten ervan zijn toch zeer hoog, vooral wegens het onthaal der vele gasten.

De schakel der ana' tano mag nimmer verbroken worden. Dit toch zou ongeluk en misgewas tengevolge hebben. Nadert zoo langzamerhand de leeftijd der manbaarheid, dan wordt reeds onmiddelijk gezorgd, dat een përniatan-varkentje en haantje aanwezig zijn, om te offeren bij de eerste teekenen van zwangerschap zijner toekomstige vrouw.

Mocht soms een dezer offerdieren, niettegenstaande de vele zorgen, welke aan hen besteed worden, komen te sterven, dan wordt onmiddelijk weder door de hulp van den balian een ander ter vervanging aan de dewata's aangewezen.

§ 105. Voorzorgen van moreelen aard.

De zorgen voor den ana' tano en hem zielverwante dieren zijn niet alleen van materieelen maar ook van moreelen aard.

Bijzondere voorzorgen moeten steeds genomen worden, dat het kind niet kome in den toestand van "siel", door onheil bedreigd. Zooals wij reeds zagen kan iemand - en met hem zijne huisgenooten - in dien toestand komen, wanneer hem een groot onrecht wordt aangedaan, indien hij beleedigd, in zijne have benadeeld en vooral wanneer over hem een vloek wordt afgeroepen.

Om dit te voorkomen moeten de familieleden van de ana' tano oppassen, er geen aanleiding toe te geven, dat anderen hun een kwaad hart toedragen, hen benadeelen, beleedigen of vloeken zouden.

Het is daarom, dat de balian hen, die een tano-kind bezitten, ernstig toespreekt en vooral den onders de volgende geboden op het hart drukt:

"Gij man en vrouw, twist niet, noch onderling, noch met anderen!"

"Zweert niet!"

"Bedrijft geen overspel!"

"Haalt geen vruchten weg, waarop eigendomsmerken (tongkal) zijn aangebracht!"

"Steelt, noch slaat, noch vlockt uws nansten dieren!"

"Steelt niet, zij het ook sirih, djagong of ander onbewaakt goed !"

"Steelt geen visch uit uws naasten fuiken en netten!"

"Weest niet wangunstig of ijverzuchtig!"

"Maakt uw rijstveld niet op een andermans grond!" 1

Boven merkten wij reeds op, dat de gelofte tot parmia ook gedaan wordt tot het verkrijgen van een goeden oogst. Het is niet noodig, dat expresselijk een balian zulk een gelofte aan de dewata's kenbaar maakt, elke toekang pamang kan dit doen. Het geschiedt gewoonlijk bij het barimah, voordat men tot planten overgaat.

§ 106. Parmia-feest.

Na deze inleiding omtrent de strekking van het parmia willen wij trachten dit in bijzonderheden te beschrijven. Eerst behandelen

Toch rust bij de Landak-Dajaks de meraal op zwakken grondslag, niet om haar zelve wordt zij betracht maar geheel utiliteitshalve.

¹ Dergelijke voorschriften van zedelijken aard zijn een unieum in het godsdienstig leven van volken op zulk een lagen trap van beschaving als de Dajaks. Van de Dajaks van het landschap Landak kan dus niet gezegd worden wat Westenberg van de Bataks zegt "met de moraal heeft de godsdienst der Bataks hoegenaamd niets uit te staan." Eigen haard, 1900, p. 524.

wij het parmin, dat drie dagen duurt. Tot het brengen van de beloofde offers wordt eene reis ondernomen naar de woonplaats van den voornaamste der de wata's Apé Mantoe Hari op den top van den Goenoeng Bawang nabij Bengkajang.

Dit geschiedt echter pas op den derden dag, de eerste en tweede worden doorgebracht met het uitvoeren van verschillende spelen, overeenkomstig de verdeeling der Dajaks in drie groepen te onderscheiden: ¹

1º de spelen der menschen (parmainan talino Daj. — bahasa Boekit) ook wel de Maleische spelen (parmainan laoet) genoemd.

2º de spelen der geesten of spoken (parmainan hantoe).

3º de spelen van Mané Amas, een bewoner van den Goenoeng Bawang, onderdaan van Apé Mantoe Hari.

Elke groep telt zeven nummers. Deze spelletjes zijn plaatselijk zeer verschillend, waarom wij ze slechts kortelijk vermelden, zooals zij bij de Ajoeh-Dajaks in de nabijheid van Ngabang in gebruik zijn.

§ 107. Spelen der menschen.

- I. De spelen der mensehen of Maleische spelen.
- 1°. Maïn gĕlombang spelevaren. Eenige personen houden een op den vloer uitgespreid kleed in golvende beweging. Een plankje, een schuitje voorstellende, wordt daarover heen en weer bewogen.
- 2°. Maïn boeroeng raja het spel van den raja-vogel. Een knaap houdt den panjampang wat gebak voor en deze pikt het op als een vretende vogel.
- 3°. Maïn Rinding = het spel van Rinding, een dewata van de eilandenzee op de Westkust. Zeven jongens houden uit bamboe gesneden bloemen in de hand, anderen loopen hen al menariënde achterna.
- 4°. Maïn Langa = het spel van Langa, ook een dewata. Zeven jongens houden ieder een mand om rijst in te wasschen op het hoofd. Anderen loopen hen al menariënde achterna.

Onder die manangvertooningen komt ook een "beburong raja" voor, dat overeenkomst vertoont met n° 2 van de spelen der menschen "main boeroeng raja".

Men vergelijke deze spelen met de "pēlian" of manang vertooningen bij de Dajaks van Sarawak, beschreven door Perham. Zie Ling Roth, Natives of Sarawak, I., blz. 279. Aldaar worden er 14 genoemd, tweemaal zeven, opmerkelijk dat het getal zeven weer dienst doet.

Het "begiling lantai" komt eenigszins overeen met het "main Lintana tanggong bangkei", in beide moet zich iemand dood houden.

- 5°. Maïn raga, = het spel met de raga's, groote teenen manden, tot het wasschen van groenten, waarmede een gelijk spel wordt uitgevoerd.
- 6°. Maïn Rodé = het spel van Rodé, een dewata van de Soengei Ambawang, een rivier, die iets boven Pontianak in de Landak-rivier valt. Zeven jongens gaan op den grond zitten en doen alsof zij uien planten.
- 7°. Parmainan Ranat = het spel van Ranat, de dewata van Poelau Anjoet, ¹ een eilandje in de Landak-rivier gelegen, vlak boven de monding van de Ambawang-rivier.

Een jongen met een hengel neemt plaats op een plank — een vlot voorstellende. De plank wordt heen en weer getrokken.

De panjampang regelt al deze spelen en de balian bepaalt er zich toe, tusschen de spelen door te loopen, vaak menariënde. Hij zoekt daarbij steeds naar soemangat's.

Er zijn toch steeds menschen, welke zonder bepaald ziek te zijn en zonder het zelf te weten een voortvluchtige soemangat hebben. Men noemt dit sangkaroe. De balian maakt zich dus nuttig door deze soemangat's links en rechts met zijn hand te grijpen, nu uit een bloem van Rinding, dan uit een ui van Rodé, dan weer uit den hengel van Ranat, en ze bij den eigenaar weer in het oor te blazen.

§ 108. Geestenspelletjes.

- II. Parmainan hantoe = de geestenspelletjes.
- 1°. Maïn djampa. Zeven djampa's (tampajan's) worden in de soerambi gezet. Zeven jongens gaan voor deze djampa's staan en doen boven de opening een brommend geluid hooren, dat in de djampa weerklinkt en versterkt wordt.
- 2°. Maïn titi bangkei het spel van de lijkenbrug. Zeven jongens gaan voorover plat op den grond liggen, en worden met een grooten zwarten doek overdekt. Ook daarbij doen zij een brommend geluid hooren.
- 3°. Maïn Lintana tanggong bangkei = het spel van Lintana, die de lijken draagt. Lintana is de Charon der

¹ Men verhaalt, dat Poelau Anjoet (= het drijvende of afgedreven eiland) de Landakrivier is afgedreven. Halverwege tusschen de monding der Béhéen Mënjoeké-rivier bevindt zieh nog een eilandje, Poelau genaamd, dat bij laag water reeds een geheel met den oever vormt. Volgens deze legende waren deze eilanden man en vrouw en is de laatste uit ongenoegen met haar man weggeloopen, de Landak-rivier af.

Dajaksche onderwereld; hij brengt de dooden over naar het Zielenland, hen dragende in horizontale richting, een hand onder het hoofd en een onder de voeten houdende. Zeven jongens gaan lang nit achterover op den grond liggen en worden elk met een witten doek — het lijkkleed — overdekt. Zij zwijgen als moffen. De panjampang en nog een helper nemen hen éen voor éen bij hoofd en voeten — zij moeten zich dus zeer stijf houden — op en leggen hen een eind verder weer neer.

- 4°. Parmainan Linti namoe koeboer = het spel van Linti, die grafkuilen graaft. De panjampang stelt dit voor. Als spade bezigt hij een soeman (bamboekoker met kleefrijst.)
- 5°. Maïn pontot het spel met de lichamen zonder hoofd; zeven knapen dragen ieder een houten pop zonder hoofd; zij draaien er al menariënde mede rond.
- 6°. Main tabang hantoe het spel van de geesten, die boomen omhakken. Zeven knapen houden zeven takken, welke van een mampa², een porang en een tangkodo² boom afkomstig moeten zijn, zeven boomen voorstellende, recht overeind. Zij slaan er naar met de rechterhand, als een houthakker, bezig met boomen te kappen tot ten slotte de boomen omvallen.
- 7°. Parmainan Oedjatn Toenggal het spel van Oedjatn Toenggal. Oedjatn Toenggal is een jongere broeder van Mané Amas. Hij heeft zijn naam te danken aan de omstandigheid, dat hij regenmaker is; komt hij uit zijn huis, zoo valt de regen (oedjatn) direkt in stroomen neer. Zijn spel bestaat daarin, dat zeven knapen ieder een stukje varkenshuid in de hand houden en er met de hand naar hakken. Zij maken daarbij een geluid als een varken, dat geslacht wordt.

De balian loopt bij deze spelletjes al menariënde rond, nu eens een soemangat in een djampa grijpende, dan weer uit een pontot, dan weer uit een tangkodo* boom.

§ 109. Spelen van Mané Amas.

- III. Parmainan Mané Amas de spelen van Mané Amas.
- 1°. bahoema (Daj.) = bĕrladang (Mal.) = het aanleggen van een ladang;
 - 20. baroemah = het bouwen van een huis;
 - 3º. barpantja = het bouwen van een pantja (negri-huis);
- 4°. ngago ikaän laoe' (Daj.) = mentjahari ikan laoe' (Mal.) = het zoeken van toespijs.

Al deze spelletjes worden door den panjampang verricht. Waar hij een rijstveld (ladang) aanlegt, ziet men hem eerst boschkappen, dan branden, — hij stookt op een aarden haard een werkelijk vuurtje, dan planten en ten slotte oogsten.

Waar hij een huis bouwt, natuurlijk een miniatuurhuis, zijn de materialen bamboe en rotan reeds van te voren klaar gelegd.

Tot het zoeken van toespijs werpt hij een hengel uit en een ander is vriendelijk genoeg daar ongemerkt een gedroogde visch aan te hangen.

Ook gaat hij met een houwer (tangking) gewapend op de varkensjacht, eenige knapen, welke knorrende rondkruipen, stellen deze beesten voor.

Plotseling slaat hij er een met zijn wapen neer, de knaap laat een koendoer-vrucht (soort kalebas) vallen en springt zelf verder. De kalebas wordt als een varken geslacht.

5°. ngago moeïs kalampiou — een jacht op moeïs (galeopithecus) en kalampiou (wou-wou — Hylobates concolor).

Huiden van deze halfapen, met wat stroo gevuld, ter vervanging van de levende dieren, worden ergens aan een stijl opgehangen. De panjampang weet hen weldra te treffen met een pijltje uit een blaasroer.

6°. mangajau — koppensnellen. Mané Amas is de koppensneller onder de dewata's, zoodat dit als zijn voornaamste spel moet aangemerkt worden. Zeven jongens zijn bezig het padiveld van onkruid te zuiveren. Onbezorgd gaan zij met hun werk voort. Zeven Dajaks van een vijandigen stam naderen hen al sluipend en kruipend. Hun doel blijkt weldra, want eensklaps bespringen zij de ongelukkigen en brengen hen met hunne houwers vreeselijke slagen toe. Een luid door hen aangeheven gejuich (barsoera') of liever schel gegil, langzaam in een doffen en lagen toon overgaande bewijst, dat aan hen de overwinning is. Met zeven koppen — voorgesteld door klappers — keeren zij huiswaarts. Hier wordt een groot snelfeest gevierd.

7°. notong = snelfeest. Met de gespelde koppen in de rechterhand menariën mannen en vrouwen door elkaar. Uit de pantja doet de gamëlan zijne schoonste melodiën hooren.

De meisjes dragen voortdurend toewak aan en drinken de helden toe. Ten slotte worden de koppen van eene opening voorzien en hun inhoud verdwijnt in lange teugen in den maag der snellers.

De rol van den balian is weer dezelfde. Uit de lijken der gesnelden ving hij zeven soemangats op en ze terugbrengende bij de eigenaars, krijgt hij een extra-belooning, want aan groot gevaar zijn zij ontsnapt. Had hij deze soemangats niet gegrepen, dan zouden toch de bezitters binnen enkele dagen werkelijk hun hoofd verloren hebben.

§ 110. Bezoek aan Nangé en Dikang, de smeden onder de dewata's.

Nadat met deze of dergelijke spelen de eersten dag en de ochtend van den tweeden gepasseerd zijn, worden voorbereidende maatregelen genomen voor de groote pleizierreis (baoling) naar den Goenoeng Bawang, welke den volgenden dag zal plaats vinden.

Zij gelden ten eerste een bezoek aan de smeden onder de dewata's Nangé en Dikang, tevens goden der bevruchting. Hoe deze werkzaamheden samengaan, zal later blijken; ik merk voorloopig slechts op, dat zij door den opperdewata, teneinde hun beroep (van god der bevruchting) goed te kunnen vervullen, nabij de Dajaksche kampong gestationeerd zijn, éen voor en éen achter. Hoort men 's nachts nu somwijlen een getik als het gehamer van cen zilversmid, en kan men hiervan geen natuurlijke oorzaak vinden, dan kan men zeker zijn, dat dit van deze goddelijke smeden afkomstig is, maar dan weet men ook tevens, dat een meisje of vrouw in de kampong bevrucht is en binnen korten tijd de zwangerschap zal blijken.

Nangé wordt tijdens het parmia voorgesteld door een balioeng (beitelvormige bijl) en Dikang door een parang (kapmes), aan de beide uiteinden van de soeram bi neergelegd. Verder wordt op beide plaatsen een vuurtje gestookt en vindt men een miniatuurblaaspomp, die bij de Dajaks onzen blaasbalg vervangt.

De balian wordt op zijnen tocht naar Nangé en Dikang gevolgd door den ana' samang (pleegkind), een knaap, dien wij den volgenden dag zullen opmerken onder het gevolg van den ana' tano op zijne reis naar den Goenoeng Bawang.

§ 111. Ana' samang, pleegkind.

De ana' samang draagt een koperen presenteerblad met spijzen voor de goddelijke smeden en verder een kopje, waarin zich een zilveren ring en een donkerblauwe kraal (pégoh) bevindt, toebehoorende aan den vader van den ana' tano. Dit kopje is met een stukje doek of ander materiaal, dat stevig om den rand van het kopje gebonden is, toegedekt. Het bezoek wordt zevenmaal her-

7* Volgr. V. 40

haald, zevenmaal loopt de balian al menariënde langzaam met zijn volgeling in de soerambi heen en weer. Bij Nangé en Dikang gekomen, worden de offerspijzen telkens aangeboden en hun medegedeeld, dat de ana' tano den volgenden dag wil gaan pleizieren (baolang) naar den Goenoeng Bawang.

Indien Nangé en Dikang geene verhindering hebben, wordt voor den tocht op hun gezelschap gerekend. Tevens heeft de balian nog een klein verzoek: de zilveren ring en de blauwe kraal moeten gereinigd en hersteld worden. Nangé en Dikang's hulp wordt daartoe ingeroepen.

De ana' samang houdt het kopje echter bij voortduring vast en zorgt, dat niemand het opent. Bij Nangé en Dikang heft hij het met de hand slechts een weinig naar boven, om het als het ware aan deze onzichtbare dewata's aan te bieden.

Na afloop hiervan wordt het kopje bij de ouders van den anas tano teruggebracht; dezen onderzoeken eerst nauwkeurig of het bedekkende doekje nog op dezelfde manier vastgebonden is als te voren, om te weten of de balian het kopje soms geopend heeft en bekijken daarna den inhoud zelf. En ziet..... het ringetje en het kraaltje zijn verdwenen, in het kopje bevinden zich slechts wat vergruisde steentjes en een vocht, op gesmolten zilver gelijkende. Het wordt weer op dezelfde manier dichtgemaakt en weer aan den anas samang ter hand gesteld.

§ 112 Dewata Padjadi.

De verdere bewerking van het kraaltje en ringetje wordt opgedragen aan de dewata Padjadi. Over de geheele lengte van de soerambi wordt een sterk rotan-touw gespannen, en hieraan een miniatuurschuitje van ongeveer een voet lengte opgehangen. In de prauw worden weer verschillende geschenken in rijst en gehak voor de dewata Padjadi gereed gezet. De woonplaats van deze dewata wordt verondersteld aan het eene uiteinde van het koord gelegen te zijn. Hier zet zich dan ook de panjampang, welke de dewata vertegenwoordigt, neder, omringd door de schoonste bakvischjes uit de kampong. Dezen zijn ijverig in de weer (zij doen ten minste zoo), om biezen matjes en rijstzakjes te vlechten. De miniatuur-prauw wordt nu zevenmaal heen en weer getrokken, de balian en de ana* samang loopen terzijde met haar mede, al menariënde. Eindelijk komen zij bij de woning van de dewata Padjadi aan, zij worden met een saluut van een

geweerschot begroet. De dewata wordt ook met het plan om den Goenoeng Bawang te bezoeken in kennis gesteld en uitgenoodigd mede van de partij te zijn. Hij stemt toe, waarna de ana' samang hem het bekende kopje aanreikt, en zijn hulp tot voltooiing der kunstbewerking wordt ingeroepen. De panjampang neemt het kopje over, houdt het in de hoogte als om het de dewata aan te bieden, schudt het kopje even en geeft het weer aan den ana' samang over, zonder het geopend te hebben.

Bij tehuiskomst — weder wordt daarbij een saluutschot gelost — stelt deze het aan de ouders van den ana' tano ter hand, welke het openen — en wonder boven wonder daarin den ring en de kraal terugvinden, schitterender en fraaier dan ooit te voren. Zij sluiten het kopje weer goed af en laten het aan niemand zien. Morgen zal het aan den ana' tano medegegeven worden als een geschenk aan de opperdewata Apé Mantoe Hari.

Hiermede zijn de voorstellingen en spelen van den eersten en tweeden dag afgeloopen.

Natuurlijk wordt gedurende dien tijd goed gesmuld.

§113. Groote pleizierreis naar den Goenoeng Bawang.

Den volgenden dag wordt het beloofde varken en de beloofde haan — het varken niet meer babi tano geheeten maar babi taman 1 — geslacht. Het is bestemd voor de dewata's van den Goenoeng Bawang.

De reis daarheen geschiedt gedeeltelijk per prauw — de Menjoek 6rivier op, die op een uitlooper van den Goenoeng Bawang ontspringt, tot aan haren oorsprong, verder te voet.

De Sambas-Dajaks doen deze denkbeeldige reis de Soengei Lédo op, een affluent van de Sambas-rivier welke op denzelfden berg ontspringt.

§ 114. De prauw.

De prauw, welke den weidschen titel voert van Adjoeng laléo, batété amas, pangko laloema, baramoe inti' 2, wordt

Volgens woordenboeken:

¹ Men herinnere zich, dat de boom van den linggang ook taman heet en waarschijnlijk eene voorstelling is van het zielenland. Babi taman zou dus zijn het varken van het zielenland.

^{*} Volgens opgave van onzen Dajakschen zegsman is adjoeng = groote prauw. — laléo = lalei (Daj.) = zacht gebogen, gekruid. — batété = gespikkeld. — pangko = snelvarend. — laloema = bêloemba, om het hardst varend. — baramoe = bêramboe = van franje voorzien. — inti² = koperen plaatjes.

voorgesteld door een plank (Daj. lagong) 1, de voorsteven heeft den vorm van een draak of slang (Daj. nabo) 1, de achterkant is krulvormig uitgewerkt (Daj. alo³ pakoe d.i. jong varenspruitje, waarvan het uiteinde spiraalvormig is opgerold) 2.

Achteraan staat de ana' samang als stnurman. In het midden der prauw bevindt zich de ana' tano, het kind wien het feest geldt, voor wien de offerande gebracht wordt.

§ 115. Ana' ransiang - de pages.

De anas tano wordt vergezeld door pages (anas ransiang,

adjong bij Hardeland (bahasa sangiang) = banama, schip; laleo niet in wdbk., lalai, bij Pijnappel = geheel in iets verdiept; batété, titik, bij Pijnappel = druppel. Pangko bij Hardeland: pankoh = "ein Bot, der Vorder- und Hinterschnabel ist nicht spitz und schräg voraus, sondern zurück nach dem Boote zu gebogen. Laloema, niet in wdbk. Inti⁵ idem, ramoe idem.

1 Niet in wdbk.

³ Vergelijkt men deze beschrijving met het tiwah der Olo ngadjoes, dan is het mijns inziens niet twijfelachtig, dat met dit schip het vaartuig van Tempon Telon bedoeld wordt en wel de banama tingang — het neushoornvogelschip — dat dient om de zielen naar het zielenland over te brengen.

Bij de Meliau-Dajaks worden de lijken van voorname afgestorvenen begraven of verbrand in een kist, welke den vorm heeft van een vaartuig en dan ook lantjang (= prauw) heet. De voorsteven van dit vaartuig vertoont de figuur van een slangenkop, en noemt men "Kapala naga", de achterkant een spiraalvormig gewonden ornament, dat de Meliau-Dajaks ook "alo" pakoe" noemen.

Vergelijkt men deze doodkist met de raung, afgebeeld in het Int. Archiv für Ethn., B. II, p. 184 (Grabowsky's "Der Tod, das Begräbnis, das Tiwah oder Todienfest), waar kop en staart van den neushoornvogel — links en rechts als versiering aan de raung aangebracht — nog duidelijk te herkennen zijn, dan wordt alle twijfel weggenomen, dat werkelijk de nabo of de kapala naga en de alos pakoe de kop en de staart van den tingang zijn. Ongewoon echter, als men in het Westen was aan dier-motieven in de ornamentiek, heeft men deze versieringen niet begrepen en op eigen wijze verklaard. Den kop vatte men op als dien van een mythisch dier, en de staart als het spiraalsgewijze gebogen jonge varenspruitje. Bovendien kan gelijkluidendheid der woorden: "alos pakoe" en "alau", de Landaksche naam voor de rhinoceros of jaarvogel, aanleiding tot deze vergissing gegeven hebben. Alos is het Maleische élos — maar de eerste lettergreep wordt door de Dajaks met een langgerekte a-klank uitgesproken.

Men denke bij het bovenstaande aan hetgeen de heer Schmeltz zegt in het Int. Archiv für Ethn. B. IX, p. 76, noot 3, over het verschil in de ornamentiek van West- en Zuidoost-Borneo. (Zie verder ook § 155).

Om de vergelijking van het tiwah met het parmia nog verder voort te zetten, wijzen wij nog op de omstandigheid — wellicht echter een toeval dat onder de spelletjes van Mané amas het koppensnellen voorkomt en het koppensnellen vroeger ook bij het tiwah in gebruik moet zijn geweest. waarvan er drie voor en drie achter hem plaats nemen, allen op een rij, achter elkaar. Is de ana' tano een meisje, dan zijn ook de ana' ranstang meisjes.

Op de voorplecht staat de balian, natuurlijk weer in feestgewaad gekleed.

De ana' ransiang hebben allen een soeman (bamboekoker gevuld met kleefrijst) in de hand, welke zij heen en weer bewegen, alsof zij het vaartuig voortstuwen.

§ 116. Staf van den balian.

De ana samang bezigt daartoe de zoogenaamde tongkat dajoeng, afgebeeld en beschreven in het Internationales Archiv für Ethnographie, Band IX, blz. 69.

Het is een bamboestok, rustende op een houten voetstuk of schoen, tampang kladi (tampang = stek, jonge loot of nitlooper van een plant, — kladi = de taroplant, Colocasia antiquorum), is voorzien van drie uitsteeksels, këmbang djongkal (këmbang = bloem, djongkal = naam van een bloem), loopt uit in een houten punt, is versierd met kippen- en alau (neushoornvogel)-veeren en bekroond met vier naar boven stekende veeren van den roe wai (argusfazant). De steel van den schoen past juist in de bamboe en is een weinig op- en neer schuifbaar, zoodat bij het opnemen van den stok de schoen een weinig naar beneden valt en bij het nederzetten de stok een schokje krijgt, zoodra het voetje geheel ingeschoven is; dit dient, om de belletjes te doen rinkelen.

De bodems der geledingen van de bamboe zijn doorstoken, om den inhoud grooter te maken. De tongkat dajoeng dient ook als beker en wordt met toewak gevuld.

Langs het vaartuig is een rotan-tonw gespannen, afwisselend met blauw en wit katoen omwoeld. De ana' ranslang en de ana' samang houden het met de rechterhand vast, met de linker de bamboe-kokers hanteerende. De offerspijzen worden links en rechts van de plank nedergezet.

[†] Phasianus Argus. Volgens Hardeland marak, dat elders pauw beteekent. Volgens Grabowsky: haruai. Zie "Streifzüge durch die malayischen Distrikte Südost-Borneo's. Globus, Bd. LVII, p. 219., waar Grabowsky de fabel mededeelt van den argusfazant en de raaf.

Deze zelfde fabel behandelt Westenenk in zijne Bijdrage tot de Folklore der Westerafdeeling van Borneo. Tijdschrift van Ind. Taal-, Land en Volkenkunde, Deel XLIII en Nieuwenhuis, In Centraal Borneo, Di. I, p. 240. Volgens Nieuwenhuis is de Borneosche argusfasant Argusianus grayi Elliot.

Aldus toegerust wordt de reis aanvaard. Ook de Ippé's en de Kamang's maken den tocht mede, maar onzichtbaar als zij zijn, bemerken wij, talino, van hen verder niets.

De balian strooit rijkelijk gele rijst om zich heen en de reis begint. De balian staat op de voorplecht te menariën, bij elken stap doet hij aan zijne voeten gebonden belletjes rinkelen. De gamëlan doet gedurende de reis opwekkende muziek hooren. Het punt van uitgang is niet de monding der Mënjoek 6-rivier, maar moet daar gezocht worden, waar nu kampong Kampit gelegen is en waar werkelijk de rivier, althans in den tegenwoordigen tijd, onbevaarbaar wordt.

§ 117. Etappen op reis.

De eerste woning, die wij aandoen, is die van Sadoe beneden de Riam (= stroomversnelling) Boeroe (boven Kampit gelegen). Sadoe is ook een dewata maar een van lagen rang. De opvarenden rusten even bij hem uit, de gewone vragen «van waar? waarheen?» worden beantwoord en voort gaat de prauw.

Op deze manier worden nog verscheidene stations aangedaan. Achtereenvolgens worden begroet:

Sada, de bewoner van Loeboe' Bagoe (= talo' dalam, de diepe rivierbocht).

Sana van Batoe Bidé (batoe = steenrots - bidé = vloermat).

Sinta van Palanggor Batoeng.

Sipot van Panamboeng Lambat en ten slotte Roemé, de bewaker der Poko Maraga, d. i. het begin van den weg.

De woningen van Sana en Soenjoet worden door de meeste balians maar stilzwijgend voorbij gevaren. Volstrekte eenvormigheid in de opgave dezer pleisterplaatsen bij de talrijke Dajaksche stammen van Landak en Mampawa bestaat natuurlijk niet.

§ 118. Reis te voet.

Bij de Poko Maraga wordt de prauw verlaten en de tocht verder te voet afgelegd.

De ana' tano neemt nu ook een soeman in de hand als wandelstok. Al klimmende bereiken wij de woningen van

Anggong van Rantimang

Ganja van Gènting (= bergpas) Silas

Gida' van Genting Danali en

Saga van Boeboeng Panampé Bawang d. i. Saga van den bergtop, van waar de Bawang te zien is, Bawang-zicht. Ganja en Gida' worden door de meeste balian's weer verzwegen.

Daarna bereiken wij de laatste etappe voordat wij aan het paleis van den opperste der de wata's komen "Ampar Balo". Hier verfrischt men zich, het kristalheldere uit een rots te voorschijn springende water biedt daartoe eene goede gelegenheid. Ook de ana' tano neemt hier een bad, men besprenkelt hem met een in water gedompeld rëndjoewang-blad. De weg van hier naar de vorstelijke woning is echter nog vol hindernissen.

§ 119. Hindernissen.

Het eerst stoot men op de Batoe Sabangko, een moeielijk te beklimmen rots, voorgesteld door een verticaal gehouden plank met zwart kleed overhangen.

Daarna voert de weg over een schuinliggenden boomstam, Bandong saroewai (bandong = naam van een boom, roewai = argusfazant, saroewai = bont gelijk de roewai, veelkleurig), welke eene gladde ijzeren schors heeft. De panjampang geeft dit weer door een boomstam, met veelkleurig katoen omwikkeld, in schuine richting aan een stijl van de soerambi vast te binden. Twee bolèng's (spiesen met weerhaken) worden links en rechts als leuning aangebracht.

Ten slotte nadert men den top van den Bawang, plotseling staat men voor de kota (versterking) van den Radja. Een nieuw bezwaar wacht daar de reizigers. De toegang tot de poort gaat over een trap, waarvan de treden gevormd worden door stalen houwers met het scherp naar boven: Sanjarong tanga tangkin (tanga Daj. = tangga Mal. = trap, tangkin = houwer, kapmes.) Deze trap wordt door den panjampang vertoond. Tusschen twee schuin staande slieten heeft hij zeven tangkin's in horizontale richting vastgebonden, met het scherp naar boven, echter zoo, dat de greep van den houwer afwisselend naar links en rechts wijzen. De panjampang verstrekt een onkwetsbaar makende olie, waarmede de voeten der reizigers ingesmeerd worden.

Wonderlijk is de vlugheid, waarmede de balian over de scherpe

[†] Ampar = rots, balo wordt in "balo boelan" — § 118 noot 3—vertaald met (mane)schijn. Waarschijnlijk is echter balo = boelau, volgens Hardeland = goud; ampar balo = gouden rots.

treden naar boven komt ¹. De goede opmerker heeft echter gezien, dat hij zijn linkervoet op den eersten houwer zette, welks uiteinde naar rechts wijst, zoodat de voet slechts het minder scherpe gedeelte dicht bij den greep raakt. De volgende houwer wijst naar links, zoodat de balian met zijn rechtervoet weder het onscherpe gedeelte betreedt.

De ana' tano en zijne volgelingen zijn echter niet zoo in de listen van den balian ervaren, weten zich niet te redden en komen slechts met behulp van den panjampang de trap op.

Bovengekomen wacht hen echter een nieuw bezwaar. Over den drempel van de poort beweegt zich een reuzenslang ², bandal tadoeng (bandal = drempel, tadoeng = monsterslang); de panjampang houdt den reizigers een rood, wit en zwarte stok voor. Voor gele rijst deinst deze terug, de reizigers treden de kotabinnen en maken hunne opwachting bij den Radja van den Goenoeng Bawang, Apé Mantoe Hari. ³

§ 120. Apé Mantoe Hari en zijne Mantri's.

Deze is gezeten in de ruime Paséban — overdekte balai van alle zijden open — omringd door zijne mantri's (rijksgrooten,) pambakals (hoofden) en Toewa's (oudsten.) De cerste zijn, zooals in elken behoorlijken staat betaamt, vier in aantal:

¹ Zulk een trap zag ik in kampong Moeja (Batang Tarang Dajaks, Tajan).

Dergelijke kunstenmakerijen vertoonen de balians meer. Bij de Bëntiang-Dajaks zag ik een balian onder het menariën gedurende zijne denkbeeldige reis naar den Goenoeng Bawang telkens (schijnbaar) met het scherp van zijn kapmes op zijn arm slaan, waarna hij er direct op spuwde en den arm aan de omstanders liet zien ten bewijze, dat er geen wond was. De booze geesten, verklaarde men mij, zouden op het zien van dergelijke duivelskunsten verschrikken en de vlucht nemen.

² Uit de Augh Olo Balian hapa Tiwah (Hardeland, Versuch einer Grammatik der Dajakschen Sprache, blz. 221) blijkt dat de palangka, het huis van de Rawing Tempon Telon een drempel van zeeslangen heeft.

² De vrouw van Apé Mantoe Hari heet Lindoeng katja balo boelan [lindoeng = verbergen, katja = spiegel, balo boelan = maneschijn] Apé = uènè = grootvader, mantoe = bantoe = helpen — hari = mata hari, zon Men zou uit de tegenstelling van zon en maan opmaken, dat Apé Mantoe Hari een zonnegod en zijn gemalin eene maangodin moet voorstellen Indien balo = boelau (zie Hardeland) dan is de vertaling van balo boelan = goudglans van de maan. — Klaarblijkelijk is met lindoeng bedoeld = indoeng (moeder) en mantoe hari zal wel eene verbastering van mata hari zijn (Juynboll).

Patih di Pakana. Djaja di Banoedjoe. Indar di Sampodo en Lopo Panongkat Bawang.

Pakana, Banoedjoe en Sampodo zijn volgens den balian henvels, welke tot het Bawang-gebergte behooren. Ieder der mantri's bewoont een er van. Lopo woont op den berg Rino Hati, welke tegen den Bawang aangelegen is, waardoor deze meerdere vastheid bezit en daardoor in zijne duizelingwekkende hoogte niet omvalt. Vandaar de bijnaam van Lopo, Panongkat Bawang d.i. die den Bawang steunt (tongkat = stok.)

§ 121. Vorstelijke pantja.

Bij het binnentreden der gasten worden zeven saluutschoten gelost en treft een zacht ruischende muziek uit de Dendo Léko (de vorstelijke pantja) hunne ooren. Het zijn niet de harde slagen van trommen en koperen bekkens, welke weerklinken, maar de liefelijke tonen van de dénoring, soeling, talalé, ampéjo, gambang en lentoning.

Ook hangen langs de randen van het dak koperen lovertjes en schelletjes, zooals de meisjes bij het menariën op haar kleedje hebben, welke door den wind heen en weer bewogen worden als een eeuwigdurend klokkenspel.

(Vergelijk deze beschrijving met die der woning van de Sangiang's in Grabowsky "Theogonie der Dajaken," Int. Arch. f. Ethn., Bd. V, p. 122.)

§ 122. Offer aan Apé Mantoe Hari.

De panjampang vervult den rol van Apé mantoe Hari. Hij neemt plaats op eene estrade, speciaal voor dit doel opgericht.

De balian en de ana' samang nemen tegenover hem plaats. Het eerste huldebewijs van den balian, bestaat in het aanbieden aan den Radja van een teug toewak uit den tongkat dajoeng. Hij zingt daarbij:

Tabé, tabé, sakali, sakali laloe,
Tobi⁵ salama sakada⁵ lintas,
Angkat ajĕ⁵ gila, ajĕ⁵ brani,
Kadei sampanan raja,
Tapis kabébér panto⁵ oelar kadadoe,
Aja sarapoeh.

(Tobi' = kata, woord, salama = sapatah, sahalei,

telwoord voor éen; sakada' = sabentar, een oogenblik; kadei = takoet, uit vrees dat; — sampanan = kempoenan; raja = besar; — tapis = likken; — panto' = tangkap; dadoe = pangarang, oud bosch; — aja = besar; — sarapoeh = bendol, grendel.)

Vergiffenis, vergiffenis. Laat mij even voor U langs gaan; Een woordje slechts, dan ga ik schielijk voorbij. Ik bied U opwekkende en moedgevende dranken aan, Om een groot ongeluk te ontgaan, Aangevallen te worden door den slang uit het bosch, Dik als een deurstijl.

Het is verboden (pantang) aangeboden spijs of drank te weigeren. Door ongeluk bedreigd door deze omstandigheid heet këmpoenan Mal., sampanan Daj. De balian maant dus aan om
de dranken te gebruiken, om het këmpoenan te paralyseeren,
aangevallen te worden door den slang uit het bosch, dik als een
deurstijl. Apé Mantoe Hari neemt een flinken slok, waarna
de rijksgrooten en voorname hoofden aan de beurt komen. Is de
bamboe leeg, dan wordt zij weder uit medegebrachte flesschen gevuld.

Daarna worden alle geschenken voor den radja neergelegd. Wij weten reeds gedeeltelijk waaruit zij bestaan: varkensvleesch, rijst, gebak, etc.

Een tweede cadeau draagt den naam van taupong kamajou [taupong = mandje, kamajou Daj. = kembajau Mal. een soort gele vrucht zoo groot als de pinang]. Het bestaat uit een koperen presenteerblad waarop zich bevinden:

een tangkoeloe' — gouden mutsje,
een gandit — een soort ceintuur,
een paar galang's — armbanden,
een paar soebang's — oorsieraden en
een panding — een soort ceintuur, alles van goud.

Zij heeten te samen de boewah mas — de gouden vruchten. Het presenteerblad is met een doek bedekt.

Een derde geschenk bestaat uit zeven sirihdoozen, kota' malaka [d. i. de vierkante doozen van Malakka], elk afzonderlijk in een doek gewikkeld.

Ook het kopje met het ringetje en het blauwe kraaltje, dat gedurende de reis door de ana' tano zelf gedragen is, wordt voor den radja op den grond geplaatst.

De balian biedt met luider stemme deze zaken aan Apé Man-

toe Hari aan, en smeekt hem in ruil er voor om zegen (barkat, toe wah).

§ 128. Wisselwerking bij het offer.

De Radja neemt, zooals wij vroeger bij het gewone offer zagen, het fijne (jang aloes), het onstoffelijke, de essence van de spijzen en voorwerpen tot zich, (cf. § 13). De balian leert echter nog, dat hij daarvoor zijn zegen in de plaats stelt. Zoodra de balian gezien heeft, dat de verwisseling heeft plaats gehad — de anderen bemerken er niets van — houdt de balian de spijzen en voorwerpen een voor eén boven het hoofd van den anat tano, om de zegen ervan in dezen te doen nederdalen. Daarna worden de offergaven weder van de estrade weggenomen. Het kleedje wordt niet van de taupong kamajou afgenomen, vooral nu niet, want daaronder is thans een massa toewah en barkat verborgen.

Ook de kota' malaka worden niet geopend.

De ana' tano neemt de taupong kamajou en de ana' samang en ana' rënsiang nemen ieder een kota' malaka tot zich, om verder in den slendang huiswaarts te dragen.

Het voornaamste van de geheele audiëntie is hetgeen met het blauwe kraaltje en het ringetje gebeurt. De panjampang, als radja fungeerend, doet den ana' tano vlak voor zich zitten. Met groote omzichtigheid opent hij het kopje, waarin ze bewaard worden, neemt deze voorwerpen tusschen duim en wijsvinger, houdt ze tegen het hoofd van den ana' tano, blaast even en.... het ringetje en kraaltje zijn spoorloos verdwenen, volgens den balian in het hoofd van den knaap. Zij nemen daar echter een anderen vorm aan n.l. van man baarheid.

§ 124. Manbaarheid geschenk van Apé Mantoe Hari.

Wij zagen reeds boven, dat de ouders van den ana' tano, zoodra deze den mannelijken leeftijd begint te naderen, weer een gelofte aan de dewata's doen, een offer te brengen, wanneer zijne toekomstige vrouw zwanger zal zijn.

De vrees, dat de katoeroenan tano (geslacht der tano's, toeroen = dalen, katoeroenan = nakomeling) verbroken zou worden, heeft den balian het bovengenoemde expedient doen uitdenken.

De ana' tano is dus "man" geworden. Voor zijn genereerend vermogen staat de balian in. Indien het kiemzaad slechts op vruchtbaren bodem nitgeplant wordt, zal het zich tot een schoone spruit ontwikkelen.

Thans is het den lezer ook duidelijk geworden, hoe de dewata's zilversmeden Nangé en Dikang tevens goden der bevruchting zijn. 1

De balian en zijn helper zijn intusschen een ringetje en een kraaltje rijker geworden, welke zij op handige manier wisten weg te moffelen.

Na afloop van het bovenstaande wordt tot een gezamelijken maaltijd overgegaan. De ana' tano en zijne volgelingen keeren daarvoor een oogenblik onder de talino's terug.

De offerspijzen, zooeven aan Apé Mantoe Hari aangeboden, worden verorberd. Wel is de essence er door dezen dewata afgenomen, de menschen laten het er zich niet minder om smaken.

Na den maaltijd zou men huiswaarts kunnen keeren; bestaat er echter geen reden om den afloop te bespoedigen, dan worden nog verschillende uitstapjes gemaakt. Zoo bezoekt men den berg Rino Hati, bewoond door Lopo Panongkat Bawang en zijne tweemaal zeven kinderen, op twee na alle meisjes, welke niets doen dan schoone en welriekende bloemen planten, als daar zijn: de witte melor en mēlati, de gele mēlana en de roode rambo.

§ 125. Kinderen van Lopo.

De namen van Lopo's kinderen zijn:

- 1. Gălang katja [= glazen armband].
- Gălang gangka¹ [= de opene armband, armband waarvan de uiteinden niet sluiten].

In Afrika is de smid bij verschillende volken ôf diep veracht ôf hoog geëerd. Aan het einde van zijne verhandeling zegt de geleerde:

"Die geheimnissvolle Macht, die man überall dem Schmiede zuschreibt, ist auch die Ursache der weitverbreiteten Ansicht, dass er Ehen zu schliessen vermag, so wie er das Eisen zusammen schweisst."

Bij de Landak-Dajaks zijn de goddelijke smeden wel geene huwelijkssluiters, maar vervullen toch den taak het huwelijk aan zijn doel — volgens inlandsche opvatting — te doen beantwoorden.

Van de gewone menschelijke smeden — voor het meerendeel wapensmeden — kan in Landak en Tajan vermeld worden, dat zij bij hunne rasgenooten steeds in hoog aanzien staan.

¹ In zijne Ethnographische Parallellen und Vergleiche toont Richard Andree aan welke bijzondere stelling de smeden bij alle volken der wereld innemen. Zie Hoofdstuk: Der Schmied. Hij herinnert aan Wieland, den smid in de Noordsche sagen, den kunstrijken meester en aan Hephaistos, den smid onder de Homerische goden en geeft talrijke voorbeelden van vereering der smeden over de geheele aarde.

- Riti badjahit [riti = breede gordel van koperen kettinkjes, badjahit = aaneengeschakeld].
- 4. Djabé riti [djabé Daj. = ramboe Mal. = franje].
- Dajang kingkit [dajang = hofjuffer, kingkit = vingerring].
- 6. Katoro djodjot, dit is een zoon.

[katoro = mand om visch te vangen, djodjot = zeer klein].

7. Tapo' rio, is het knapst in de bloementeelt.

Zij bewoont het heuveltje Roeba bada.

[tapo' = tampo' pinang, het napje, dat boven op de vrucht zit,

rio of beter rio-rio = veel.] 1

 Oeloer tali. Zij is lang en spichtig, haar haar hangt tot de voeten neer.

[oeloer = vieren, afvieren; tali = touw.

Misschien staat deze naam in verband met haar lang haar].

- 9. Papan rapat [= de dichte plank, d. i. de gierige].
- 10. Ena (?)
- 11. Boelan [= mann].
- 12. Djabé riti moeda [= de jonge Djabé Riti].
- Andoeng katja [andoeng = gëndoeng = dragen, katja = spiegel.]
- 14. Tanga baroewang, een zoon [tanga = tangga; baroewang = beer], de jongste der veertien, beroemd om zijne dapperheid.

Alleen Ena houdt zich niet met bloemen op, maar occupeert zich met mandjes vlechten. 2

Bezoekt men de bloementuinen, dan is het natuurlijk geoorloofd, zooveel bloemen te plukken als men wil. Van hout gesneden bloemen zijn van te voren door den panjampang in de soerambii klaargelegd.

Vaak wordt ook een tochtje gemaakt naar de padagei (d. i. de verzameling der panta's, de beelden der voorouders) der de wata's. Men moet daar een varken slachten, om het bloed aan den Trio, welke bij voorkeur bij de padagei's vertoeft, te offeren.

§ 126. Tinjo Lawa', bewaker der hemelsche padagei's. De padagei's worden bewaakt door Tinjo Lawa'. Bij zijn

[!] VgL Bareë ria, maria = veel. (Juynboll).

³ Hierop wijst ook haar naam: Ena = de vlechtster, zooals blijkt uit Bareë ena, moëna = vlechten Jav. anam, Mal. anjam, Mak. Sang. anang, Bul. ajam enz. (Juynboll).

huis bevindt zich een pantja (něgěri-huis) Pantja Poro' genaamd. De pantja's der dewata's hebben deze bijzonderheid, dat zij niet op den grond op palen staan, maar dat zij hangen aan een touw, aan het overhangend dak van het hoofdgebouw vastgebonden. Door het hangen is het dak van den pantja zeer gerekt, vandaar dat de pantja's der talino's ook zulk een hoog dak hebben.

In de Pantja Poro' weerklinken slechts de melodiën welke bij snelfeesten gebruikelijk zijn, steeds hoort men er dau, gong en totong-slag.

Duurt het parmia slechts drie dagen dan is met het bovenbeschrevene het feest geëindigd

Het gezelschap moet echter nog van den Bawang naar huis terugkeeren. Dit gaat bijzonder vlug. In een wip is men aan den Poko Maraga, hier stapt men in de boot, de balian neemt thans achter plaats, de ana' samang voor. Riemen of stokken tot voortduwen worden niet meer gebezigd, slechts zeven passen legt men al menariënde in de prauw af, echter zonder van de plaats te gaan, poef, daar klinkt een geweerschot, en met een gilletje als iemand, die uit een droom opschrikt, verwonderd rondkijkende, als plotseling in een andere wereld verplaatst, zegt de balian ah, wat is dat,.... oh, weer terug onder de talino's.

§ 127. Terug van de reis.

De ana' tano en de ana' ransiang begeven zich daarna naar de ouders van den eerste, om hun de taupong kamajou en de kota' malaka weder terug te geven. Deze worden van de doeken, waarin zij gewikkeld zijn, ontdaan en de omstanders snuiven met volle tengen de lucht ervan op, om zoodoende nog iets van den zegen van Apé Mantoe Hari deelachtig te worden.

§ 128. Voorgeschreven bad.

Hierna is het voorgeschreven, dat de reizigers, die van den Goenoeng Bawang terugkomen, zich naar de mandi-plaats in het nabijgelegen riviertje begeven, om zich eens flink te baden. 1

§ 129. Miniatuur-geestenhuisjes.

Geheel verzwegen wij in bovenstaande beschrijving nog het gebruik van miniatuur-geestenhuisjes bij het parmia.

Over het water als grensmuur tusschen menschen en geesten zie Wilken, Ueber das Haaropfer, Revue Col. Int. 1886, Deel II, bl. 232 en 246.

Trouwens deze komen pas bij het parmia gedurende vijf of zeven dagen tot hun volle recht, zoodat wij thans van hunne beteekenis en doel eene nadere verklaring willen geven.

In het huis, waar een ana' tano aanwezig is, vindt men tegen het dak van het binnenvertrek zeven miniatuur-pantja's boven elkaar aan een touw opgehangen. Zij verschillen in grootte; het bovenste is het kleinst en de volgende worden regelmatig grooter.

Zij stellen voor de pantja's van de dewata's der Goenoeng Bawang. ¹

De ouders van den ana' tano zijn toch steeds volijverig zich van de voortdurende gunst van deze de wata's te verzekeren. Wat is dus natuurlijker dan dat men hun een huisje bouwt, waarin men steeds offerspijzen voor hen gereed houdt. Ook de Ippé's en de Kamang's moeten te vriend gehouden worden. Ook dezen worden dus uitgenoodigd van deze offerspijzen mede te eten.

Op elk balian-feest of -nitvoering nu worden deze pantja's naar beneden gehaald, om de ceremonie van het "pipis ajam" te ondergaan en met "taboer njawa" bestrooid te worden, m. m. om de booze rasi's ervan af te wenden.

Eenige malen per dag vernieuwt men de offerspijzen, hetzij eieren, gebak of vleesch. Dit geschiedt ook in gewone tijden, natuurlijk echter niet zoo vaak. Op de groote parmia-feesten worden echter de miniatuur-pantja's hersteld of zelfs geheel vernieuwd. Zij zijn van pëlei-hout en bamboe-aur gemaakt.

De balian maant den soemangat van den ana' tano vaak aan, om ingeval het hem tehuis (d. i. in het lichaam) soms te benauwd wordt en hij absoluut eens naar buiten wil, om dan naar deze pantja's te gaan. Anders mocht hij eens verdwalen naar de Sibajang en hoe moeielijk het is hem vandaar terug te halen, zagen wij reeds vroeger.

In de pantja is hij echter steeds veilig onder de onmiddelijke bescherming van de dewata's en gemakkelijk weder huiswaarts te voeren.

Verder amuseeren vooral jongens en meisjes zich met in een kringetje om de pantja's heen te menariën of te loopen. De jongens nemen dan houten neushoorn-vogels — soorten ervan zijn de alau, pangeik en tagoeng — en parkieten (bajan) en de meisjes schalen met rijst in de hand. 20

³ Deze miniatuur-pantja's kunnen vergeleken worden met de lammin rewata der Makassaren en Boegineezen. Zie Bijdr. T. L. Vk. V, 2, p. 461.

² Dergelijke houten vogels zijn voorbanden in het Rijks ethnographisch museum te Leiden onder serie 894 nº 3, 4, 5 en 6.

Neushoornvogels en parkieten zijn de vogels der dewata's, voor hen wat duiven, pauwen en andere fraaie vogels voor de menschen zijn.

Al stoeiende laten de jongens de lievelingsvogels uit de schalen met rijst pikken.

§ 130. Slot-plechtigheid, kabangko.

De slot-plechtigheid van een groot parmia is het "kabangko". Hiervoor moet weer een varkentje en een kip geslacht worden. De panjampang laat daarna zeven verwanten van den anatano — de ouders zijn hiervan uitgesloten — in een kringetje zitten en spreidt dan een groot laken over hen uit.

Daarna brengt hij hun twee borden rijst zoo heet mogelijk gestoomd, een groot stuk spek en kip en verder als toespijzen de prikkelendste en heetste, die daarvan bestaan als asam pajavruchten, zure limau's (citroenen) lengkoewas-wortel (Alpinia galanga) en jonge klapper, alles door elkaar gemengd en gestampt in een rijstblok. Dit alles moet zoo spoedig mogelijk naar binnen gewerkt worden.

De balian en andere personen loopen intusschen om het groepje heen, al menariënde, hun rug met den steel van een rendjoewangblad telkens aanrakende (bardjampi).

De etenden hebben het natuurlijk vreeselijk benauwd, zulke spijzen in zulk een benauwd plekje te moeten nuttigen; de veronderstelling van den balian, dat hunne soemangat's alle op de vlucht zijn, is dan ook begrijpelijk.

Maar geen nood, hij weet ze spoedig terug te vinden. Een haalt hij uit een miniatuur-pantja, een ander grijpt hij uit de punt van zijn mes, een derde weer elders. Opgevangen worden zij spoedig in een kopje gedaan en dit vlug toegedekt met een hoofddoek. Zijn alle zeven soemangat's gegrepen, dan wordt het laken weggenomen en de soemangat's weer in de hoofden der eigenaars teruggeblazen. Om de booze rasi's te verjagen doet hij hen nog eens het bardjampi ondergaan met kippen- en varkensbloed, en houdt daarna een zedepreek.

Hij deelt den zeven personen mede, dat door het even genoten zweetbad en het daarop gevolgde bardjampi al wat er onreins (badi) in hen was uitgedreven is.

Zij moeten zich nu echter voor de toekomst in acht nemen. Want mochten de ouders van den ana' tano zich somwijlen vergeten, zich zelven de booze invloeden op den hals halen, dan zijn zij het, die den ana' tano tot beschutting (pagar) en bewaker (pandjaga) zullen strekken. "Leidt dus een rechtschapen leven en staat vast in de adat-voorschriften (tatap adat)!"

§ 131. Pantang-dagen.

Elk balian-feest wordt gevolgd door een pantang-tijd, even lang als het feest zelf durende.

Gedurende dien tijd mogen de miniatuur-pantja's nog niet weer naar hun oude plaats teruggebracht worden, maar blijven nog in de soerambi hangen.

De pantang (Daj. sampanan) bevat de volgende voorschriften:

«de bewoners van het huis mogen zich niet van huis verwijderen»,

«van elders komende lieden mogen niet in de kampongwoning komen, waartoe aan het voetpad, dat toegang verleent tot
het huis, een verbodsmerk aangebracht wordt»,

"alle geruisch, geschreeuw en muziek is verboden".

Na afloop van den pantang-tijd wordt deze opgeheven (boeka pantang — openen van den pantang), hetgeen gepaard gaat met een "barimah" waarvoor een kip voldoende is. Men noemt dit "barimah panjapoe bidi" d. i. "barimah tot reiniging der vloermatten".

De pantja's worden weer in de woonkamertjes opgehangen, nadat men voor het laatst de offerspijzen vernieuwd heeft.

§ 132. Goede trouw van den balian.

Alvorens van dit belangrijk onderwerp af te stappen nog een enkel woord over het medium — den balian zelf.

Na bovenstaande beschrijving behoeft het wel geen nader betoog, dat de balian's niet steeds ter goeder trouw zijn.

Zij gevoelen zich tegenover meer ontwikkelden dan ook vank minder op hun gemak:

Dikwijls ontvloden zij ons gezelschap, zoodra zij bemerkten, dat anderen ons van hun beroep op de hoogte gesteld hadden.

Een balian met wien wij op een meer vertrouwelijken voet stonden — het hoofd der Ajoeh-Dajaks — erkende ons, dat er onder het babalian en berlenggang veel bedrog was.

"Maar" zeide hij "de genezing wordt ook niet door de kunstmiddeltjes van den balian tot stand gebracht, maar door de kracht der offers. En daaronder is geen bedrog".

Volgens den Toemenggoeng was het dus aan geen twijfel 7° Volge, V. 41 onderhevig, dat werkelijk de dewata's, het onstoffelijke der spijzen genietende, daarvoor hun zegen in de plaats stelden.

Wij mogen intusschen niet tegenspreken, dat zeer vaak de balian succes van zijn werk heeft.

Bij zeer ernstige en langdurige ziektegevallen zagen wij na een of drie balian-avonden een plotseling herstel intreden.

Nu echter al meer en meer blijkt wat hypnotisme en suggestie vermag, behoeven wij niet aan iets bovennatuurlijks te denken, om dit te verklaren.

§ 183. Verbreiding van het parmia.

Het parmia is in geheel Landak en Tajan, in Sambas en Mampawa in gebruik, de benamingen, die men aan deze ceremonie geeft, verschillen hier en daar echter nog al; het is mij niet bekend welke in Sambas en Mampawa gebruikelijk zijn.

De Parëngoewan Dajaks spreken van balontjor, de offerdieren heeten bij hen oewé lontjor (= babi përniatan) en siap lontjor (ajam përniatan.) Bij de Batang Tarang, bij de Saréto' en ook bij de Koemba Dajaks heet het parmia; bartando'.

De Batang Tarang Dajaks spreken ook van "angsangi" waarbij op de tawa'-tawa' geslagen wordt. Het "angsangi" omschrijven zij als "bërniat kapada dewata kalau orang sakit" = een gelofte doen aan de dewata's wanneer iemand ziek is; het feest tot voldoening der gelofte heet dan moelang sangi of moelang kaoel = het terugkeeren der niat, het voldoen aan de gelofte.

Bij het "bartando" der Batang Tarang Dajaks heeft ook "ngarang" plaats, d.i. het op bezoek komen van andere kampongs. " Daarbij is het dan gebruikelijk te "bërkaoel" en te "bërdoedei" het elkaar toezingen van jonge lieden en jonge meisjes. "

Het "ngarang" heeft steeds plaats met "sorong dajong"

¹ Ook bij de mediums der Parëngoewan-Dajaks is de gefingeerde reis mar den Goenoeng Bawang gebruikelijk.

^{*} In Centraal Borneo heeft ngarang een andere beteekenis; het reciteerend achter elkaar loopen; waarbij de maat met het stampen van den voet wordt aangegeven (Nieuwenhuis, In Centraal Borneo, Dl. II, p. 200).

³ Een ngarang-feest had oudtijds een phallisch karakter, Vida infra. Hoofdstuk VII § 43.

(Daj.) — d.i. het Maleische arak-arak — zich ergens in statigen optocht heen begeven.

De Meliau-Dajaks noemen het parmia bërsaoet en spreken van een babi saoet en een ajam saoet (sahoet = woord = niat = gelofte.)

De duur van het berlenggang is, zoeals wij boven zagen, onbepaald.

Niet alzoo van het babalian en het parmia. Van te voren wordt vastgesteld hoe lang het duren mag.

Bij de Manjoeké-Dajaks heet het babalian gedurende twee nachten bolang, gedurende drie nachten balamboer, gedurende zeven nachten balan, gedurende tweemaal zeven nachten bamogé.

De bovengegeven schetsen van het berlenggang, babalian en het parmia geven slechts een model van hetgeen het medium-wezen over het algemeen in Landak en Tajan te zien geeft.

Ieder medium heeft weer enkele eigene kunstgrepen, zoodat het niet mogelijk is een algemeen geldende nauwkeurige beschrijving vast te stellen.

§ 134. Medium-seance beschreven door den Heer Vaughan.

In het jaar 1893 werd in de Singapore Free Press een reisverslag opgenomen van een Engelsch mijnbouwingenieur, den heer N. Wm. Vaughan, welke in Landak gereisd had tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen, en daarbij toevallig getuige was geweest van een medium-seance. De beschrijving van deze "performance" getuigt, dat de heer Vaughan een goed opmerker was; zij is aan het leven ontleend en aangezien de voorstelling, welke de lezer van zulk een plechtigheid gekregen mag hebben na lezing van de meer stelselmatig-bedoelde uiteenzetting van onze hand slechts verbeterd kan worden door het artikel van den Heer Vaughan, verwijzen wij er hier naar.

§ 135. Aanteekeningen. Badi pinang.

Wij leerden boven de uitdrukking "badi pinang" kennen.

Deze uitdrukking wordt gebezigd ten aanzien van kinderen, omtrent wie men in de vrees verkeert, dat zij zullen sterven, zoodra een jonger zusje of broertje is geboren.

Badi beteekent: -door onheil bedreigd, ziek is dus synoniem

met rasi of siël. Badi pinang is bedreigd met de kwaal van den pinangboom.

Om te verstaan, wat hieronder bedoeld wordt, dient men de bloeiwijze van den pinang nauwkeurig na te gaan. De ontwikkeling van bloem en vrucht is voor den inlander zeer merkwaardig.

Eerst vertoont zich aan den stam onder de bladerkroon eene groene schacht — de bladscheede. Langzamerhand wordt deze donkergroen en geel, schrompelt in en valt af. ¹

Onmiddelijk na het afvallen van de oepih vertoont zich op dezelfde plaats de zoogenaamde slodang, het schuitvormige omhulsel van den pinangbloesem, dat wij reeds vroeger in de handen van den linggang zagen.

Plotseling breekt na eenigen tijd dit omhulsel open en komen de prachtigste pinangbloesems — majang geheeten — te voorschijn, op gouden reuzen-aren gelijkende, een bedwelmende geur verspreidende.

De slodang valt intusschen af, om nutteloos weggeworpen te worden.

Echter ook de bloesems hebben slechts een kortstondig leven; weldra vermindert de pracht van het geel der aren. Zij kwijnen weg. Aan den voet der aren vertoonen zich de donkerbruine vruchten als in een weelderigen tros te samen gebonden.

Dit spel uit de natuur hebben de inlanders met bewondering gade geslagen.

"Djatch cepih, tinggal slodang, djatch slodang, tinggal majang, djatch majang, tinggal pinang." d. i. Valt de cepih af, blijft de slodang, valt de slodang af, blijft de majang, valt de majang af, blijft de pinangnoot.

Wanneer nu in eene familie telkens een kind sterft, wanneer een jonger geboren wordt dan vergelijkt de Dajak het lot dier ongelukkige familie met dat van den pinang. Er moet naar zijne meening tusschen beiden een geheimzinnige betrekking staan, een gemeenschap van gevoel, van leven. De gelijkheid der verschijnselen neemt daaromtrent allen twijfel weg.

In verband met dit geloof staat nog eene zonderlinge ceremonie, die men pas geboren kinderen doet ondergaan.

¹ Onder den naam van oepih, op een stuk taai en sterk maar toch zacht en buigzaam boomschors gelijkend, is het in de huishouding der inlanders wel bekend en in veelvuldig gebruik voor verpakking, geen vocht doorlatende.

Na de geboorte wordt n.l. het kind, zoodm het door de vroedvrouwen in ontvangst is genomen, een oogenblik op een pinangslodang neergelegd. Het is dan nog ongewasschen.

De inlander, die ons deze gewoonte mededeelde, voegde erbij,

dat dit was, opdat de slodang het bloed zoude drinken.

Opmerkelijk is het, dat men dit gebruik niet alleen bij de Dajaks van het landschap Landak (wellicht in geheel Borneo?) aantreft, maar ook bij de Atjèhers.

Immers meldt Snouck Hurgronje in zijn bekend werk (Dl I, blz. 412) "Voorloopig legt de vroedvrouw het kind, nog met zijn ad dë vereenigd op eene mooie groote bladscheede (se u to eë) van pin an g. Men reinigt namelijk eerst de moeder."

Ook hier geschiedt het dus met het nog ongewasschen kind. Een

offer in blocd aan den pinang?

Met seutoeë wordt waarschijnlijk hetzelfde als slodang bedoeld.

Men zon hieruit afleiden, dat het geloof aan een »badi pinang» in vroeger tijden ook bij de Atjèhers bestaan heeft, maar later verloren is gegaan, terwijl alleen het gebruik, het pasgeboren kind op een slodang te leggen als een rudiment is blijven bestaan.

Een gewoonte, welke veel overeenkomst vertoont met de boven-

staande, komt op Zuid-Celebes voor. 1

Beschouwen ook de Makassaren de pinang als een ongeluksboom?

§ 136. Het vragen om geluk.

Het bezoek van den ana tano aan Apé Mantoe Hari herinnert aan het vragen om geluk en een lang leven aan Radja Ontong bij de Olo ngadjoes.

Opmerkelijk is het dat, zooals wij later zullen zien, aan een ring bij de Dajaks steeds het denkbeeld van een lang leven verbonden

is. (Zie Hoofdstuk VIII, § 25).

Hardeland deelt omtrent het vragen om geluk aan Radja Ontong onder meer het volgende mede (Daj. W. s. v. ontong):

Man lässt die Gana, Seele, davon (d. i. van de offergaven) durch einen Sangiang dem Radja Ontong überbringen, welcher dem Sangiang dafür ein wenig Gold giebt, was dieser den Balian überbringt, welche damit dann 3 Gantang enthülseten Reis, ein

Van Eck, Schetsen uit het Volksleven, Ind. Gids 1882, II, p. 575.

wenig Gold und einen Rottan bestreichen. Hat sich dann später der Reis oder das Gold um etwas vermehrt und ist der Rottan etwas länger geworden, so ist dass ein Zeichen, dass wirklich durch den Radja Ontong Glück mit jenen Dingen verbunden worden ist. Der, welcher um Glück bitten lässt, isst den Reis dann auf, schmiedet das Gold an seine Ohrringe und legt den Rottan unter sein Kopfküssen und meint dann zuversichtlich auf Glück rechnen zu dürfen.

Voor het offer geeft dus de godheid zijn zegen of geluk in de plaats.

¹ Bijna woordelijk overgenomen door Grabowsky in Int. Arch. f. Eth. V, p. 132.

INHOUDSOPGAVE.

c. Het parmia.

100. Strekking.

101. Offerhaan en offervarken.

102. Offerdier en mensch éen-van-ziel.

103. Genezing van kinderlooze moeders.

104. Ana' tano, gelofte-kind.

105. Voorzorgen van moreelen aard.

106. Parmia-feest.

107. Spelen der menschen.

108. Geesten-spelletjes.

109. Spelen van Mané Amas.

110. Bezoek aan Nangé en Dikang, de smeden onder de dewata's.

111. Ana' samang, pleegkind.

112. Dewata Padjadi.

113. Groote pleizierreis naar den Goenoeng Bawang.

114. De prauw.

115. Ana' ransiang — de pages.

116. Staf van den balian.

117. Etappes op reis.

118. Reis te voet.

119. Hindernissen.

120. Apé Mantoe Hari, radja van den Goenoeng Bawang en zijne mantri's of rijksgrooten.

121. Vorstelijke pantja - Dendo léko.

122. Offer aan Apé Mantoe Hari.

123. Wisselwerking bij het offer.

124. Manbaarheid geschenk van Apé Mantoe Hari.

125. Kinderen van Lopo, Panongkat Bawang.

126. Tinjo Lawa, bewaker der hemelsche padagei's.

127. Terug van de reis.

128. Voorgeschreven bad.

129. Miniatuur-geestenhuisjes.

130. Slotplechtigheid, kabangko.

131. Pantang-dagen.

132. Goede trouw van den balian.

133. Verbreiding van het parmia.

134. Medium-seance beschreven door den heer Vaughan.

135. Aanteekeningen. Beteekenis van badi pinang.

136. Het vragen om geluk.

HET LANDSCHAP LAIKANG 1

DOOR

J. TIDEMAN Controleur bij het B. B.

Geschiedkundig Overzicht.

Vóórdat de tegenwoordige regentschappen Binamoe en Bangkala bij het rechtstreeksch Gouvernementsgebied werden ingelijfd, 't geen in 1863 geschiedde, maakte Laikang met die landschappen één geheel uit nl. de Toerateialanden, De 3 radja's vormden een bondgenootschap; het z.g.n. Toerateiaverbond legde hen de onderlinge verplichting van hulp en bijstand in voorkomende gevallen op. Van dat bondgenootschap heette Binamoe het oudst en voornaamst en Laikang het jongst en 't minst. Tot in 't begin der 17de eeuw stonden de Toerateialanden onder de heerschappij van Gowa, waarvan zij vrij kwamen toen de Makassaarsche macht op Celebes door de Oost-Indische Compagnie gefuuikt werd.

In 1667 sloten zij zich aan bij het Bonggaaisch contract, waarna zij in de oorlogen van de Oost-Indische Compagnie tegen het Makassaarsche Rijk steeds aan 's Compagnie's zijde stonden. Ook in den strijd tegen den pseudo Batara-Gowa, Sangkilang, op 't eind der 18de en in 't begin der 19de ceuw bewezen de Toerateiers onder aanvoering van Kraeng Binamoe goede diensten.

In 1824 traden de 3 landschappen tot het vernieuwd Bonggaaisch contract toe en reeds in 1825 bewezen ze door 't leveren van hulptroepen tegen Boni goede diensten.

In 1836 bezwoer de nieuw opgetreden Bestuurder van Laikang het vernieuwd Bonggaaisch contract, terwijl in 1849 de contracten met dit landschap en met Bangkala werden aangevuld met eenige artikelen omtrent zeeroof, 't stranden van vaartnigen en dergelijke.

Tot zoover dus is van geen slechte verstandhouding tot het Gouvernement sprake. In 1852 kwam daarin echter verandering, toen

l Uittreksel uit eene van het Departement van Koloniën ontvangen nota.

zich in de afdeeling Takalar onlusten voordeden en wel in 't regentschap Polombangkeng, alwaar de Regent Daeng Madjaroengi 3 wêerspannige kampongs in zijn gebied eigener autoriteit tuchtigde. De bevolking, eerst gevlucht, verdreef daarna den regent, die hulp zocht en vond bij de Toerateiers.

Wegens schending van het Gouvernements grondgebied werd voldoening gevraagd en eerst na een aanmaning in 1853 gegeven, nadat de hoogbejaarde Bestuurder van Laikang I Mahadjeri overleden en door zijn jongeren broeder Daeng Riboko in Juli van dat jaar vervangen was.

De schuldigen kwamen in September 1853 naar Makassar om vergiffenis te vragen en betaalden toen de gevorderde schadevergoeding van f 3000.—

Den 6den September d.a.v. werd Daeng Riboko als Bestuurder van Laikang bevestigd en werd met hem een nieuw contract gesloten.

In datzelfde jaar ontvingen de radja's van Toerateia bila-bila's nitnoodigingen om zich gezamenlijk tegen 't Gouvernement te verzetten — van Boni, doch zij weigerden daaraan gehoor te geven.

De reeds geruimen tijd bestaande spanning tusschen Daeng Riboko en zijn Rijksbestierder Kraeng Lolo ging in 1860 tot een openlijken strijd over, waarbij laatstgenoemde door vele anakraengs (adellijken) en het volk van Bangkala gesteund werd.

In September van dat jaar werd de verzoening door bemiddeling van den Controleur van Takalar tot stand gebracht.

In Juli 1861 overleed Daeng Riboko en werd door zijne dochter I Madina Daeng Baoe opgevolgd, die den 10^{den} Februari 1862 in 't bestuur bevestigd werd en een nieuw contract sloot.

Rooverijen en veediefstallen, moord op Gouvernementsdienaren en strandroof werden in Binamoe en Bangkala in die tijden onophoudelijk gepleegd, zonder dat de schuldigen gestraft werden of schadevergoeding werd gegeven. 's Gouverneurs brieven bleven voor het meerendeel onbeantwoord. In Juli 1863 ontving de Gouverneur Kroesen machtiging de Toerateialanden na een ultimatum van 8 dagen te onderwerpen en in te lijven. In October van dat jaar vertrok een militaire expeditie onder bevel van den Gouverneur derwaarts, waarna de Toerateialanden bij de Zuiderdistricten van 't Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden werden ingelijfd, met nitzondering echter van Laikang, dat door onzijdig te blijven en zich welgezind jegens 't Gouvernement te betoonen zijn onafhankelijkheid wist te bewaren.

In April 1879 overleed I Madina Daeng Baoe. Overeenkomstig 's Landsgebruiken werd haar broeder I Tikolla door de grooten van Laikang tot haar opvolger aangewezen en werd met hem onder nadere goedkeuring van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement den 19^{den} November 1879 het tegenwoordig geldende contract gesloten.

Wetenswaardigheden omtrent Land en Volk.

Ligging en grootte.

Het landschap Laikang is gelegen tusschen de afdeeling Takalar en de onderafdeeling Toerateialanden (Zuiderdistricten) van 't Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. De Noordelijke grens wordt gevormd door de rivier van Lengkese en de baai van Laikang, de westelijke en zuidelijke grens door de straat van Makassar en de Oostelijke door de baai van Bangkala of Toerateia, terwijl een klein gedeelte hier aan 't regentschap Bangkala (Toerateialanden) grenst.

De juiste grootte is moeilijk op te geven, doch het landschap is veel kleiner dan het tegenwoordige regentschap Bangkala en heeft een bevolking van 2500 à 3000 zielen, waarvan \pm 600 weerbare mannen.

Bestuur en administratieve indeeling.

De tegenwoordige Bestuurder is Tikolla, die sinds 19 November 1879 het bestuur voert. Naast zich heeft hij den Hadat of Rijksraad, bestaande uit 7 leden t.w.

- a. Kraeng Lolo, den vermoedelijken troonopvolger, 's Radja's oudste zoon Tjintjing, oud ongeveer 42 jaren.
- b. Den Soellewatang, met name Dini, een ± 70 jaar oud man, bijgestaan door zijn oudsten zoon, gewoonlijk genoemd Toewanna I Tiboe. De Soellewatang heeft meer invloed, dan de Bestuurder zelf, die aan den leiband zijner familie loopt.
- c. Kraeng Poenaga,
- d. Glarrang Laikang,
- e. Kraeng Pattopokang,
- f. Kraeng Panjangkalang,
- g. Kraeng Tjikowang.

De bevolking woont in kampongs, die voor 't meerendeel — evenals op 't overig deel van Zuid-Celebes — bestaan uit verspreid liggende woningen, zonder eenige regelmaat gebouwd.

In het met den tegenwoordigen Bestuurder gesloten contract worden

38 kampongs genoemd. Vele daarvan zijn echter niet meer dan zeer onaanzienlijke gehuchten, slechts uit enkele huizen bestaande.

De voornaamste dier kampongs zijn:

Laikang.
Poenåga.
Tjikôwang.
Pattopôkang.
Panjangkålang.
Tamalåba.
Djonggôwa.
Bontotjînde.
Palêmba.
Kassiboêmboe.
Såppanga.
Loêre, en
Batoe lantêiang.

Het aantal huizen in elk der bovengenoemde kampongs varieert van 15 tot ongeveer 50.

Middelen van bestaan.

De voornaamste middelen van bestaan zijn:

- a. landbouw (rijst en djagoengteelt).
- b. zoutaanmaak.
- c. scheepvaart en handel.
- d. vischvangst.
- e. tripangvangst.
- f. agar-agar-winning.
- a. De landbouw levert niet voldoende op voor de voeding der bevolking, zoodat er rijst wordt ingevoerd, voornamelijk van Polombangkeng (Takalar). Enkele Laikangers bezitten sawahs in het regentschap Bangkala (Toerateialanden).
- b. De zoutpannen zijn gelegen:
 - 1º. in Palêmba,
 - 2º. " Bontotjînde,
 - 3°. " Batoelantêiang.

Het aanmaken van zout geschiedt in de maanden Juli tot en met September. Een schatting van het totaal van het jaarlijks aangemaakte zout kan niet anders dan zeer onzeker zijn. Er zijn ongeveer 800 sapa's (pétaks) van ieder waarvan de opbrengst 1 kojang à 40 pikol is, zoodat de totaal opbrengst van zout in Laikang op 32000 pikol per jaar kan geschat worden.

Het zout wordt opgeslagen in z.g. lontangs (schuren,) ieder in den regel inhoudende 1 à 1½ kojang, doch voordat dit gebeurt, wordt op de lontang van den Bestuurder een vlag geheschen, ten tecken dat men zijn belasting eerst derwaarts moet brengen (vide «Inkomsten van den Bestuurder»).

Zout wordt voornamelijk aangemaakt voor den uitvoer naar de naburige Gouvernementslanden Binamoe, Bonthain, Ooster- en Noorderdistricten en verder naar Boné, Loewoe, Soembawa, Bali en Lombok.

Het in Laikang aangemaakte en niet voor uitvoer bestemde zout mag niet aan de inwoners van het land zelf verkocht worden, doch alleen aan den Radja, van wien de kleine man het dan weêr voor hoogeren prijs moet koopen.

- c. De scheepvaart is betrekkelijk aanzienlijk. Er zijn ongeveer 40 à 50 groote handelsprauwen en 20 kleinere. Het laadvermogen der grootere prauwen is ± 400 pikoel of meer (er zijn enkele prauwen van 600 pikol en zelfs meer laadruimte). Dat der kleine prauwen is een kleine 300 pikol. In den regel zijn de prauwen bemand met 10 tot 15 koppen. Men vaart voornamelijk naar Bonthain, de Ooster-Noorderdistricten van 't Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, Boné, Loewoe, Soembawa, Lombok en andere plaatsen, voornamelijk zout uitvoerende. Iedere prauw die thuis komt, moet een paar balken van 't land, waarheen ze voer, voor den Bestuurder medenemen, die dat hout zelf gebruikt of verkoopt.
- d. De zeevischvangst is van weinig beteekenis. De meeste visch nl. wordt in bila's (bamboe vischfniken) in de monding der rivier van Lengkese ook wel rivier van Laikang geheeten gevangen. De visschers (pabila) bouwen doorgaans tijdelijke optrekjes, (soms een huis) te Poentondo, gelegen op de kust bij genoemde monding.

De meeste visch wordt, voorzoover ze den Radja niet toekomt (vide "Inkomsten van den Bestuurder") gezouten en gedroogd en tegen goeden prijs verkocht aan de bergbewoners van 't naburig regentschap Bangkala (Toerateialanden) en in Polombangkeng (Takalar.)

Het is onmogelijk te zeggen hoeveel de totaal opbrengst der vischvangst jaarlijks bedraagt.

- e. Tripang wordt in den Oostmoesson op de in de nabijheid van Poentondo (Laikang) gelegen zandplaten (laïsi) gevangen, voornamelijk door de z.g.n. toeridjene (menschen, die als 't ware op zee rondzwalken en bekend staan als stoute zeelieden de oranglaoet van Riouw en de orang sekah van Bangka.) Deze toeridjene pachten gewoonlijk de plaatsen, waar tripang gevangen wordt voor één Oostmoesson van den Radja (vide «Inkomsten van den Bestuurder").
- f. In de zeeën om Laikang wordt agar-agar gewonnen, doch deze industrie is van weinig beteekenis.

Inkomsten van den Bestuurder.

Behalve uit particuliere eigendommen en bezittingen trekt de Radja van Laikang als zoodanig verschillende inkomsten, die hij uit de hem toegekende ornamenten verkrijgt of die de bevolking hem in den vorm van belastingen moet opbrengen.

De inkomsten die hij als Radja heeft zijn te verdeelen in 7 groepen,

nl. de inkomsten getrokken uit:

A. de ornamentspadivelden en vischvijver,

B. de belastiugen op 't zout,

C. de belastingen den handel betreffende,

D. de belastingen de scheepvaart betreffende,

E. de belastingen de vischvangst betreffende,

F. inkomsten van de tripangvangst,

G. diverse kleinere inkomsten.

A. De ornamentspadigelden en vischvijver.

De ornamentspadivelden zijn:

Tjampagaija

Batoka en

Tanalompowa.

De opbrengst dier velden is gezamenlijk ± 2000 bossen padi ter waarde van f 400.

De ornamentsvischvijver is pangempang lompowa genaamd en brengt den Radja jaarlijks ± f 200 op.

De meeste hoofden op Zuid-Celebes hebben ornamentsvelden of

-vijvers en tegen dezen vorm van bezoldiging kan geen belangrijk bezwaar worden aangevoerd, indien er maar op gelet wordt, dat de bewerking dier velden niet geschiedt ten nadeele van den landbouw, door den kleinen man uitgeoefend.

B. De belastingen op 't zout.

I. Van iedere sapa (zoutpan van 6 à 8 M. in 't vierkant) jaarlijks opbrengende gemiddeld 1 kojang van 40 pikols zout, ontvangt de Radja 5 takars (een maat van 2 leêge petroleumkisten) of 5 à 6 pikol.

In Laikang zijn ± 800 sapa's — 4 sapa's vormen 1 tonrang, een woord in 't Makassaarsch onbekend dus waarschijnlijk Toerateesch — met een gezamenlijke opbrengst van ongeveer 800 kojangs à 40 pikol of 32000 pikol zout per jaar, waarvan de Radja dus 4000 of 4800 pikol zeg 4500 pikol ontvangt. Aangezien een pikol zout op Laikang 25 cent gemiddeld kost, maakt dit dus f 1125 's jaars.

De cijfers hier genoemd zijn zeer globaal genomen en zijn ongeveer het gemiddelde van de opgaven mij verstrekt.

Deze inkomst, berust op de alonde adat en is geheel in overeenstemming met de begrippen omtrent den eigendom van den grond.

II. Bovendien wordt van iedere kojang zout — men vergete niet dat een kojang in deze streken 40 pikol telt — die opgeslagen wordt, een recht van f 0.25 geheven. Dit recht wordt betaald alvorens het zout in de lontang (bergschuur) wordt opgeslagen en wordt raba lontang genoemd (raba = omvallen; dit woord komt ook voor in de uitdrukking raba palaiârang = een belasting voor iederen mast, zooveel als "maststrijken").

In Laikang zijn ongeveer 300 lontangs, zoodat deze inkomst op f 75 's jaars moet worden gerekend.

C. Belastingen den handel betreffende.

De passer te Djonggowa — ongeveer zoo druk als die te Lengkese (Takalar) — werd vroeger om de 3 dagen gehouden, doch sinds de passers in de afdeeling Takalar, bij 't daarstellen van een markt ter hoofdplaats om de 4 dagen worden gehouden, is dit te Djonggowa op Laikang ook zoo. De Laikangsche passer wordt op denzelfden dag gehouden als de zeer drukke passer te Patalassang (Polombangkeng-Takalar) hetgeen gedaan wordt om den trek der passergangers uit het zuidelijk deel van Polombangkeng naar Djonggowa te lokken. Was toch die passer op een anderen dag dan die van Patalassang, dan vreest de Radja dat het passerbezoek derwaarts zou verplaatst worden.

Elken passerdag wordt ongeveer van f 3 tot f 5, dus gemiddeld f 4 opgehaald aan soessoeng-pasara, een belasting die van de meeste ter markt verhandelde producten wordt geheven.

Aan soessoeng-pasara zijn onderhevig:

sirih — f 0.25 per pikol;

tabak - 10 à 20 duiten per verkooper;

visch — van iedere hoeveelheid verkochte visch ter waarde van f1, 4 duiten;

vruchten — f 0.25 als men veel ten verkoop aanbiedt; anders heft men hiervan in natura.

aardewerk — van iederen verkooper een stuk aardewerk, enz. enz. Deze belasting bedraagt dus $90 \times f$ 4 = f 360 's jaars, aangezien er in een jaar 90 passerdagen zijn.

Van het buiten de passer verkochte wordt soessoeng (heffing) in

natura betaald, ongeveer 10%.

Marskramers (pagiling) betalen een vast recht per dag, ongerekend of zij verkoopen of niet en wel ongeveer 25 cent per dag. Ze zijn verplicht hun koopwaren bij den Radja op te slaan.

Het in Laikang gekapte hout moet men aan den Radja verkoopen,

die het dan wêer verhandelt.

De 3 laatstgenoemde rechten berusten niet op de aloude adat. De soessoeng-pasara echter is een recht, dat overal in Zuid-Celebes overeenkomstig de adat is.

D. Belastingen de scheepvaart betreffende.

Van iedere kojang ladang (voornamelijk zout) die uitgevoerd wordt, betaalt de prauwvoerder f 0.50 bea. Daar er in Laikang ongeveer 40 à 50 of ± 45 groote prauwen met een laadvermogen van gemiddeld 400 pikol of te zamen 18000 pikol en 20 kleinere prauwen van ± 300 pikol inhoud of te zamen 6000 pikol, totaal dus ongeveer 24000 pikol of 600 kojang zijn, ontvangt de Radja daarvan, indien die prauwen eens per jaar uitvaren 600 × f 0.50 = f 300. Aangenomen echter, dat de prauwen gemiddeld 2 maal 's jaars uitvaren (in den Oostmoesson naar Soembawa, de Noorderdistricten, Mandar enz., in den Westmoesson naar Boné, Loewoe enz.) zou deze inkomst dus f 600 's jaars bedragen.

Hoeveel vreemde prauwen uit Laiking uitvaren is moeilijk na te gaan. Gesteld echter dat de Bestuurder daarvan f 100 trekt, dan maakt dat te zamen f 700 's jaars.

Van iedere nieuwe prauw, die in de vaart komt, wordt f 1 geheven

(pamalli tjá = koopprijs voor den tjap).

Bovendien betaalt iedere prauw, die in de wateren van Laikang ankert van f 0.50 tot f 1.50 laboe batoe (ankerage).

De tjap- en ankerage gelden kunnen te zamen op f 100 's jaars geschat worden.

De heffingen de scheepvaart betreffende, dagteekenen van zeer ouden datum en kunnen beschouwd worden als op de aloude adat te berusten.

E. Belastingen de vischvangst betreffende.

De Bestuurder ontvangt van hen, die zich met de vischvangst onledig houden de voor hem en zijne familie benoodigde visch. Uit den aard der zaak is dit in den regel veel meer dan werkelijk noodig is.

Bij 't geven van een feest, mag men gedurende zekeren tijd zijn visch, nit de bila's (bamboezen vischfuiken) verkregen, niet verkoopen, doch is alle visch daaruit voor den Radja. Zooals van zelf spreckt wordt op die wijze ook veel meer visch naar 's Radja's woning gebracht dan werkelijk noodig is.

Het surplus wordt gezonten, gedroogd en verkocht, waaruit den Bestuurder nog een aardig voordeeltje toevloeit.

De Bestuurder zelf moet aan den vorigen Posthouder van Baugkala verklaard hebben ± f 1000 per jaar aan deze zaak te verdienen.

Deze verdiensten zijn buiten adats, doch 't opbrengen van visch bij feesten is volgens de aloude adat gebruik, ten einde den Radja in staat te stellen bij hoog bezoek zijn rang en stand behoorlijk op te houden. De feesten duurden in den regel maanden en ieder jaar werd — en zeker zijn de daaraan verbonden voordeelen niet vreemd — als er geen reden tot feestvieren was, er een gezocht.

F. Inkomsten van de tripangvangst.

Aan vreemdelingen, voornamelijk aan de toeridjene (vide "Middelen van bestaan") worden de zandplaten (lâisi), waar de tripang gevangen wordt voor gemiddeld f 80 per jaar verpacht.

Deze pacht berust op de adat.

G. Diverse kleinere inkomsten.

I. Bij 't geven van feesten of 't brengen van bezoeken door den Radja buiten zijn gebied wordt een algemeene collecte gehouden (nilêle). Een ieder is dan verplicht om minstens f 0.25 in geld te betalen, bij gebreke waarvan hij met 4 realen (f 8) beboet wordt. Hiermede zou jaarlijks ongeveer f 60 in 's Radja's kas vloeien.

II. Alle door den Radja opgelegde boeten wegens misdrijf en overtreding komen aan hem. (Ook Kraeng Lolo en Kraeng Poenaga, leden van den Hadat of Rijksraad hebben dit recht).

Bij goederendiefstallen is het minimum f 4, 't maximum f 80 boete.

Bij veediefstallen moet het gestolen vee worden teruggegeven en moet de dief als boete evenveel vee aan den Radja afstaan, als hij gestolen heeft.

Wordt een visscher tijdens een feest dat de Radja geeft er op betrapt, dat hij visch uit zijn bila verkoopt, dan komt de opbrengst

van die bila gedurende een maand aan den Radja.

Het bedrag van die boete kan op ongeveer f 500 's jaars worden geschat.

III. Gedurende festiviteiten is er altijd gelegenheid tot dobbelspel. Bovendien worden dan hanenklopperijen gehouden en zooals overal adat is komt dan een deel (baratoe) van alle gewonnen geld aan den feestgever i. c. den Radja. Deze baratoegelden kunnen op ongeveer f 500 's jaars geschat worden.

1V. Sinds een 4 tal jaren heft de Bestuurder van Laikang overvaartgelden van een ieder, die de rivier van Laikang oversteekt, en wel:

2 duiten van een voetganger die geen goederen bij zich heeft,

5 duiten van een ieder, die goederen overbrengt,

10 duiten voor een paard of een karbouw.

Voor een pont of overvaartmiddel wordt echter niets gedaan; het bestaat zelfs niet.

WOORDENLIJST VAN HET SENTANISCH

[SENTANI-MEER].

Naar de blanco-lijst van HOLLE.

DOOR P. E. MOOLENBURGH.

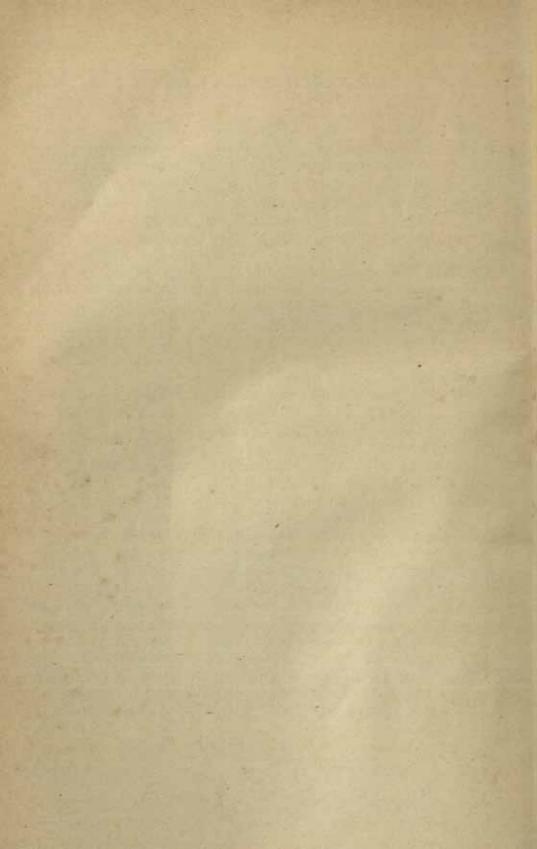
Controleur B. B.

		Sentani.		
1.	Mensch	röterè	42. Oksel	Sentani. meningge
5.	Hoofd	fārēm [pānēm]	43. Schouderblad	in-dingge
8.	Oor	anggèi	44. Achterste	fèboeroe
9.	Oog	jorra	45. Bil	āwāwā
11.	Neus	joi	46. Stuit	siaoe
12.	Mond	henw jā	47. Penis	moe
13.	Lippen	heuw jā běné	48. Vagine	këmah
14.	Keel	maringgă	49. Been	orrå
15.	Tong	feeuw	50. Dii	pèdĕ
16.	Verhemelte	mabom	51. Knie	rěhěrě
17.	Tand	djè	52. Kuit	orrågiem
18.	Kies	djè	53. Scheen	orrå gommänoe
19.	Kin	aisjarra (?)	54. Voet	ottofè
20.	Baard	sei	55. Enkel	
21.	Knevel	sei	56. Hand	otto segarroe megëra gëra
22.	Sik	sei	57. Handpalm	megera gera
23.	Wang	tăwā	58. Vingers	
24.	Voorhoofd	furri (u als in rug)	59. Nagels	më gëra gëra menggeui
25.	Wenkbrauw		60. Duim	memaoe
26.	Schedel	farĕm	61. Wijsvinger	menärä
27.	Hals	sorra	62. Middelvinger	
31.	Buik	jahërre		měgurri
32.	Navel	poerinde	64. Pink	mehembai
34.	Borsten	nimě	65. Been	boh
39.	Rug	mŏrå	00 DI 1	oggieb
40.	Arm	jārā	27 Vlanual	0e
41.	Elleboog	měsérrě	- Tree -	keringgë
				00

		Sentani			Sentani.
70.	Huid	wā	130.	Dragen	naděnaibo (o/d schou-
	Haar(hoofd)	mă			der)
	Haar (huid)			W.	joedam (o/h hoofd)
	Zweet	něgi (?)		+	tanédi (a/d hand)
	Speeksel	ki	131.	Zwemmen	sigojě
	Man	döh [torrě]	132.	Spreken	aréga
	Vronw	miè		Schreeuwen	réhěră
78.	Jongen	joegember [fafa]	137.	Lachen	tě
	Meisje	menggě	138.	Schreien	sēré
	Vader	adjai	139.	Glimlachen	tě
81.	Moeder	anā	140.	Zuchten	nöh
82.	Kind	tarpā [fāfā]	141.	Spnwen	ki
88.	Zoon	tň	142.	Niezen	sobi
84.	Dochter	minggĕ	143.	Hoesten	kēnā
90.	Broeders	arabérè	144.	Gapen	enwinā
91.	Zuster	emèm	145.	Knikken	ĕntje embå
92.	Oudere	ärä	146.	Zingen	pg.
93.	Jongere	monja	147.	Rocpen	khènai
94.	Kleinkind	netembă	148.	Vragen	jènggènjëra
95.	Oom	neborefa	149.	Antwoorden	wenimërè
97.	Tante	omifā	150.	Denken	mereniba demaba
107.	Verwant	něbărèwă	151.	Weten	neidjè
109.	Mau	döh [toṛṛĕ]	153.	Vergeten	hanengĕrå
113.	Naam	rahině (?)	154.	Ontkennen	weiroegwè
115.	Ademen	enmaoe	156.	Zwijgen	abām
116.	Eten	ané	158.	Liefhebben	rådjerè
	boeren =	āri	161.	Sterven	sĕdĕndĕrsi
117.	Drinken	poeantji		Lijk	abroe
	kuchen =	kĕnā	163.	Leven	waried
	Slapen	joegoe		Dood	sěděr
	Staan	aufe		Dooden	karogoewai
	Loopen	enjen .		Pissen	kĕnjaoe
	Liggen (rng)		171.		kënjaoe
125.	Liggen	darfoeridja		Poepen	kindå
	(buik)	The state of the s		Poep	joenoe
	Zitten	moeiébē	174.	Een wind	joenoe .
127.	Zitten	haningga	1	laten	
424	(kruiselings)	- None		Ziek zijn	hāněhonoi
129.	Hurken	endanda	176.	Pijn	poehè

	+ 110	Sentani	1 2 2	Saurad
177.	Wond	hamaoe	313. Bord	Sentani.
178.	Zweer-	gogo	315. Drinknap	poe
182.	Buikpijn	jāhērri agoi	317. Schotel	hěraí
	Pokken	boedoe boedoe	324. Kist voor	
186.	Uitslag	kahé [kaskado]	kleeren	100
187.	Hoofdpijn	farè nekare	326. Tampajan	boehërai
	Blind	jorrobām	328. Koken	marombo
197.	Genezen	rěnobbá	330. Poffen	
201.	Toovedaar	pĕrårårè	331. Roosteren	rooken = karrě
206.	Afgodsbeeld	rŏtĕrè oenā	332. Spijs	torré rěměhā
244.	Graf	poerefarrě	336. Visch	kā
245.	Lijkfeest	hěděhā	343. Zout	sè
	Huwelijk	mièareigå	350. Vogel	ajè [jaarvogel = to-
248.	Bruidschat	těboni hěrě	- partitioned	wari]
		[sembooi nera]	354. Ei	eiră (entă)
	Baren	faihonggi	356. Varken	obbå
	Trom	waroe	366. Hond	jorroe
	Huis	imě	399. Kapel	oi boemboe
	Hut	hègĕparrĕ	403. Slang	maat [mate = slangen]
268.	Dakbedek-	jām[v. palmbladeren]	404, Visch	kā
270	king		409. Kikvorsch	sigè
	Deur	miè maoe -	410. Hagedis	saro
	Vloer	wñ	411. Krokodil	ka inkëroem
	Omwanding		413. Schildpad	ka oeben
	Hoofdstijlen		416.)	)
200.	Zit- en lig- plants	Joem	417.	maro, temară
097	Vuur	ie	419. Ring	arm- = nap; glagen =
	Hoofd-	joemarrě	100 0	ēbā
MGI	kussen	Joematre	422. Oorring	poéra
000	Licht	oiĕrārā	432. Tasch	geweven van touw
299.		tamo naré	442. Tuin	benisjang
	Hakmes	tamo jāri	460. Tabak	sĕgèdĕ
	Bijl (ijzeren)	THE RESERVE OF THE PARTY OF THE	463. Kalebas	sahĕgei
	Piek	moensã	Lateons	au; — met figuren =
-	Pijl =	ferā, sorrā (4 punten)	464. Oobi	au sjommå
306.	Boog	nānā	465. Katela ka-	inggě
	Pan (aarden)	hērai	save	ingge
	Rijstketel	èbè (van ijzer)	847 V 1	köh lana lat
-	THE PERSON NAMED IN COLUMN TWO IS NOT THE PERSON NAMED IN COLUMN TWO IS NA		The second second	köh; jonge — köh měreu

		Sentani.		Sentani.
472.	Suiker	joe	744. Rood	miri
482.	Sagoboom	fi	826. Veel	sěděm (sěrěm)
483.	Sago	fi; sagostamper = fèma	827. Weinig	sĕrĕm oe = niet
489.	Pisang	eum	833. Vele	sĕdĕm (sĕrĕm)
496.	Pinang	boerau	805. Reeds	nènè
497.	Sirih	emmi	807. Noord	ĕnèdi
502.	Bamboe	najoā	808. Zuid	těbŏm
504.	Aarde	jaoe	809. Oost	naboe
506.	Firmament	jaroe	810. West	waiboe
508.	Zon	soe	811. Boven	poema
510.	Maan	ārā	S13. Onder	kam
521.	Water	zee — nau	Een	imbai
		zoet — boe nau	Twee	bé
522.	Zee	nan	Drie	namé
588.	Eiland	jägäbà	Vier	gurri
541.	Boom	si	Vijf	méhèmbai
542.	Tak	si	Zes	méhin imbai
544.	Blad	ofè	Zeven	méhini bé
573.	Steen	toega	Acht	méhini namé
574.	Aarde	jaoe	Negen	méhini gurri
575.	Zand	saba	Tien	méhini méhèmbai
593.	Koning	[korano] = entoforo		[mobé]
621.	Geweer	fĕrà [pijl]	Elf	otto minbai
625.	Koppen-	weeri	Twaalf	otto měbé
	snellen		Dertieu	otto namé
664.	Prauw	Kleine mannen — isja	Veertien	otto gurri
		ifa; groote vrouwen	Vijftien	otto méhèmbai
		— kāi, kāhi	Zestien	otto membai
668.	Riem	roeispaan deuw	Zeventien	otto bé
669.	Roeien	teum	Achttien	otto nami
715.	Goed	foia	Negentien	otto gurri
718.	Slecht	lēbāam, nēbāam	Twintig	ottobi měbi
742.	Wit	au	Een en twintig	otto bi mebi ĕmbai
743.	Zwart	ébé		

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL, LAND. EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE.

1905-1906.

BESTUURSVERGADERING

VAN 17 JUNI 1905.

Annwezig de H.H. Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Poensen, de Groot, Bosboom, Juynboll en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de H.H. Heeres, van Vollenhoven, van Höevell en van Deventer.

De notulen der vergadering van 20 Mei j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut, met ingang van 1 Juli 1905, worden benoemd de H.H. J. J. van Eupen te Magelang, B. L. Hagedoorn te 's-Gravenhage, Mr. H. N. Grobbee te Makassar, D. van Hinloopen Labberton te Buitenzorg, E. G. O. Lange te 's-Gravenhage en H. C. Raven te Padang.

Van de H.H. H. Aschhoff, C. W. F. Happé en H. F. Hesselaar is bericht ontvangen dat zij met het einde van het loopende jaar het lidmaatschap wenschen te doen eindigen; van de leden A. P. H. Hotz, Th. W. Juynboll en C. F. Schoch opgaaf van veranderd adres.

Op voorstel van Voorzitter en Secretaris wordt de handelsprijs van de Woordenlijst der Tobelo-Böëng-taal, door J. L. D. van der Roest, bepaald op f 1.75 per exemplaar.

Van dit werkje zal een exemplaar worden aangeboden aan Z.Exc. den Minister van Koloniën.

Door het lid W. Meyer Ranneft is, ter plaatsing in de Bijdragen, ingezonden: Praboe Dewa Sockma of Petrock als vorst, uit de Wajang orang. Inleiding, tekst, vertaling en platen.

In handen van de HH. Poensen en Juynboll.

Tot hetzelfde doel is door het lid S. C. Knappert ingezonden eene beschrijving van het landschap Koetei, met kaart.

Ook namens den heer Kielstra stelt het lid Bosboom voor, dit stuk in de Bijdragen op te nemen. — Goedgekeurd.

De heer Poensen brengt, ook, namens den Voorzitter, verslag uit over de door den heer F. J. F. van Hasselt ingezonden Nufoorsche fabelen en vertellingen.

Hij stelt voor, dit stuk in de Bijdragen op te nemen, mits de vertaling nog worde herzien, zoodat zij minder letterlijk worde en met ons spraakgebruik overeenkome.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris deelt mede dat hij, ingevolge de hem in de vorige vergadering gegeven opdracht, met den heer van Eerde in overleg is getreden ten aanzien van handschrift en vertaling van "Toetoer Monjeh." Daarbij is gebleken dat het Rotterdamsche handschrift gelijk is aan dat van den heer van Eerde; deze heeft verzocht, van dit laatste nu reeds de drukproeven te mogen ontvangen, ten einde deze nog op Lombok te kunnen doen nazien, en daarna, zoo noodig, de vertaling te verbeteren.

Aan dat verzoek wordt gevolg gegeven.

De Voorzitter brengt ter tafel:

- a. het in de vorige bestuursvergadering toegezegde opstel over eene Oudjavaansche inscriptie,
 - b. Soendasche fabelen en vertellingen, door R. A. Kern.

Tot de plaatsing van beide stukken in de Bijdragen wordt besloten.

Ten behoeve der Bibliotheek zijn ten geschenke ontvangen van het lid Dr. H. Blink:

- a. Eenige boeken en brochures over onze Koloniën;
- b. eene nagenoeg volledige verzameling van de "Hollandsche Revue";
- c. een ex. (voor zoover reeds verschenen) van zijn werk "Nederlandsch Oost- en West-Indië, geographisch, ethnographisch en economisch beschreven."

Den heer Blink zal voor een en ander de dank van het bestuur worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 SEPTEMBER 1905.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Poensen, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, van Höevell, van Deventer, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Henny (Onder-Voorzitter), Heeres en de Groot.

De notulen der vergadering van 17 Juni jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het instituut, met ingang van 1 Juli 1905, worden benoemd de HH. Mr. C. A. Bergsma te Amboina, K. H. Binnendijk te Madioen, Dr. C. J. F. Blooker te Amsterdam, R. A. Danoeredjo te Djocjokarta, Mr. G. Jannink te Almelo en N. J. Struick du Moulin te Weltevreden.

Van de leden P. M. L. de Bruyn Prince, J. A. Enthoven, E. A. C. F. von Essen, J. J. van Huffel, Mr. E. 's Jacob, M. Joustra, H. C. Krononer, J. H. Menten, P. de Roo de la Faille, J. H. J. Sigal en J. P. Snepvangers is opgaaf ontvangen van veranderd adres.

Van de leden Mr. A. J. Driessen, A. A. Gobius, L. Th. Mayer, Mr. J. Paulus, K. Tinneveld, Mr. J. R. Voûte en P. M. Ader is bericht ontvangen, dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Notificatie.

Voorts is bericht ontvangen van het overlijden der leden D. Laan, A. E. Moll, G. E. V. L. van Zuylen en J. L. A. Brandes.

De Voorzitter zegt dat het betrekkelijk plotseling overlijden van deze vier personen, meest nog in de kracht van hun leven, ongetwijfeld bij velen een diepen indruk heeft gemaakt. Aan de nagedachtenis van wijlen den heer Brandes, wiens dood mag genoemd worden een ontzettend verlies voor de wetenschap, en die het Instituut zoovele jaren als zijn commissaris in Indië aan zich verplichtte, hoopt de Voorzitter in het eerstvolgend n° der Bijdragen eenige woorden te wijden.

Ter vervanging van wijlen Dr. Brandes wordt als Commissaris in Indië benoemd het lid Dr. G. A. J. Hazeu.

Van het Buitenlandsch lid Ar. Marre is dd. 29 Augustus 1905 de mededeeling ontvangen dat zich in de *Bibliothèque nationale* sedert 1823 een Hollandsch-Maleisch handschrift bevindt, aldus omschreven:

"Dictionnaire M-S. hollandais-malais, copié sur l'original de la Bibliothèque impériale, ouvrage entrepris par ordre et par les soins de M. Radermacher, directeur de la Compagnie des Indes Hollandaises à Batavia. Les circonstances enpêchèrent cet ouvrage d'être parachevé, et M. Radermacher le remit à M. d'Herculais, de présent officier général en retraite, rue Bleue n° 38, acquis par la Bibliothèque du Roi ce 28 Juin 1823".

De Heer Marre stelt de vraag, of het Instituut wellicht dit handschrift (92 blzz.) zoude wenschen uit te geven, indien zulks niet reeds geschied mocht zijn, — in welk geval hij bereid zou zijn het voor dat doel over te schrijven.

Na beraadslaging wordt besloten, den heer Marre voor zijne mededeeling en zijn aanbod te bedanken, doch van dit laatste geen gebruik te maken aangezien aan den bovenomschreven arbeid thaus, uit een wetenschappelijk oogpunt, geene waarde meer kan worden toegekend.

Van den Commissaris in Indië, Dr. van Ronkel, is dd. 19 Juli jl. ontvangen een wissel ad f 180.—, waarvan de goede ontvangst hem dd. 18 Augustus door den Secretaris is bericht.

In handen van den Penningmeester.

Door de bestuursleden Poensen en Juynboll wordt verslag uitgebracht over het artikel van den heer W. Meyer Ranneft, in de vergadering van 17 Juni jl. ter tafel gebracht. Zij stellen voor, dit stuk, hetzij in de Bijdragen, hetzij afzonderlijk uit te geven.

Dienovereenkomstig wordt besloten. Door den Secretaris zal worden nagegaan of tegen de reproductie der platen in het formaat der Bijdregen bezwaren bestaan. De Secretaris deelt mede dat hij de Nufoorsche fabelen en vertellingen van den heer F. J. F. van Hasselt, na herziening der vertaling heeft terug ontvangen.

Notificatie.

Van het lid, Mr. Dr. J. G. C. Jonker, werd ontvangen een opstel over de eind-medeklinkers in het Rottineesch en Timoreesch. Op voorstel van den Voorzitter wordt tot de plaatsing in de Bijdragen besloten.

Van den adjunct-Secretaris, den heer G. P. Rouffaer, werd ontvangen eene mededeeling over den Chineeschen naam Ts'e-ts'un voor Gresik.

Idem.

Door den Voorzitter wordt ter plaatsing in de Bijdragen aangeboden een vervolg op zijne vroegere artikelen over de spraakkunst van het Oud-Javaansch.

Tot bedoelde plaatsing wordt besloten.

Van het lid C. M. Pleyte is ontvangen een opstel getiteld "Toekang Sadap, eene bijdrage tot het leerstuk dat planten bezielde wezens zijn."

In handen van de HH. van Höevell en Juynboll.

Op voorstel van de HH. Kern en Juynboll wordt besloten tot de opneming in de Bijdragen van een artikel van het lid R. A. Kern, over 't lemes in het Soendaasch.

Het lid van Vollenhoven, vernomen hebbende dat van de contracten met inlandsche Vorsten, door Mr. Heeres uit te geven, (deel XVII der Bijdragen) thans 21 vellen zijn afgedrukt en dat eene daaraan aansluitende reeks, loopende tot 1850, elders zal worden gepubliceerd, meent nu reeds ter sprake te moeten brengen de wenschelijkheid dat daarna vanwege het Instituut worden herdrukt de na 1850 gesloten contracten met de daarbij behoorende nota's van toelichting.

Wordt besloten, dezen wenk te goeder tijd ter harte te nemen.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 21 OCTOBER 1905.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. de Groot en Visser, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 16 September worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de H.H. J. de Booy te Weltevreden, Prof. dr. J. Huizinga, te Groningen, C. Lekkerkerker, te Probolinggo, en J. A. van Neer, te 's-Gravenhage.

De leden F. A. Bol, C. J. Boon, Mr. A. Brouwer, W. J. Derx, W. Kromhout Cz. en A. H. Zwager gaven kennis, met het einde des jaars hun lidmaatschap te willen doen eindigen.

Voorts is bericht ontvangen van het overlijden van het Buitenlandsch lid F. Freiherr von Richthofen, en van de gewone leden Jhr. Mr. J. van Doorn, Mr. H. Fuchter, E. J. Kerkhoven en Prof. J. L. C. Schröder van der Kolk.

Notificatie.

Door het lid M. Joustra is d.d. 14 October 1905 bericht, dat hij heeft samengesteld een bescheiden Karo-Bataksch woordenboek, tot welks uitgaaf, indien het werk wordt goedgekeurd, de medewerking van het Instituut wordt ingeroepen.

In handen van den Voorzitter.

Van het lid H. E. Steinmetz is, bij schrijven van 5 September jl. ontvangen een album met foto's, behoorende bij een van Regeeringswege uit te geven verslag over de visscherij langs de Noordkust der atdeeling Pasoerocan, van de hand van den controleur M. J. van de Panwert, benevens een achttal foto's van praoe-modellen uit Cheribon, met eene door den regent van Cheribon opgemaakte korte beschrijving, ingezonden door den ass.-resident J. H. J. Sigal.

Door de Regeering is, wegens de kosten, bezwaar gemaakt, de

af beeldingen als bijlagen bij het verslag te voegen, weshalve de heer Steinmetz — verwijzende naar het artikel "Vaartuigen" in de Encyclopaedie van Ned.-Indië, waaruit de behoefte aan goede af beeldingen van Indische praoe-modellen blijkt — de vraag stelt of het Instituut niet de uitgaaf der foto's zou kunnen bezorgen.

De Secretaris deelt mede dat de verwijzing naar genoemd artikel in de *Encyclopaedie* hem aanleiding gaf, ten deze het advies van een der schrijvers, het lid G. P. Rouffaer, te ontvangen.

Deze is van meening dat het om verschillende redenen niet raadzaam is, aan het voorstel van den heer Steinmetz gevolg te geven. Ten eerste zou het werk te onvolledig zijn. Volgens de *Encyclopaedie* zijn meer dan 100 Indonesische praoe-namen bekend, daarvan zijn thans slechts 10 — 7 van Pasoeroean en 3 Cheribonsche — afgebeeld; het is niet te veronderstellen, dat de overige praoe-typen niet veel van de thans gegevene zouden afwijken.

De kosten zouden c.c. f 800.— bedragen, — eene uitgaaf die onder deze omstandigheden niet verantwoord zoude zijn.

Volgens den heer Rouffaer kan eerst na eenige jaren, wanneer de verzameling foto's van het Instituut, ook wat Indische vanrtuigen aangaat, belangrijk zal zijn toegenomen, gedacht worden aan de samenstelling van een geïllustreerd werk over Indische zeevaart en vischvangst.

Bij de op dit advies gevolgde beraadslaging verklaren alle bestuursleden, zich daarbij in hoofdzaak aan te sluiten. De Voorzitter meent dat de uitgaaf van bouwstoffen voor bedoeld geillustreerd werk, wanneer gewenscht, meer op den weg zoude liggen van het International Archiv für Ethnographie.

Wordt besloten, het lid Steinmetz den dank van het bestuur te betuigen voor de toezending der foto's, met beleefd verzoek zijnerzijds verder te willen medewerken tot de vervollediging der verzameling foto's op dit gebied bij het Instituut. — doch hem tevens de reden mede te deelen waarom thans aan zijn voorstel geen gevolg kan worden gegeven.

Door de HH. van Höevell en Juynboll wordt advies uitgebracht over het in de vorige vergadering in hunne handen gesteld opstel van het lid C. M. Pleyte, — van welk advies de slotsom luidt dat het stuk alleszins in aanmerking komt voor opneming in de Bijdragen.

Daartoe wordt besloten.

Vanwege het War Department, Bureau of insular affairs te Washington en het Department of the Interior, Ethnological Survey for the Philippine Islands te Manila, is het voorstel gedaan tot ruiling van uitgaven.

Goedgekeurd.

Ten geschenke voor de Bibliotheek zijn ontvangen:

- Van den heer G. A. Scherer, bestuurslid van het Indisch Genootschap, een 40-tal foto's, waaronder eene reeks van 20 zeer fraaie van de Diëng en omstreken.
- 2. Van het lid J. Bienfait te Soerabaja, door bemiddeling van den adjunct-Secretaris, diverse foto's uit Oost-Java, Bandjermasin en Doda (West-Centraal-Celebes), waaronder verschillende vaartuigtypen, benevens eene goedgeslangde af beelding van den grafsteen met Arabische inscriptie op het graf van Malik Ibrahim te Grësik, 1419.
- Van den beambte van het Instituut, den heer W. C. Muller, twee exx. van het door hem vervaardigd register op het tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap (1876—1904).
- 4. Van het lid A. Lefeber Jr. diverse boekwerken, waaronder een ex. van Wright's Grammar of the Arabie language, 3^d ed., door M. J. de Goeje, 2 dl. (1898).
- Van de Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig onderzoek der Ned. koloniën een ex. van Mr. H. A. Lorentz's werk, Eenige maanden onder de Papoea's.
- Van Dr. A. Saito, de reproductie van een oude Japansche prent, voorstellende het vieren van den Nieuwjaarsdag in 1794 door Japanners op Hollandsche wijze.

Aan de schenkers zal, voor zoover niet reeds geschied, de dank van het bestuur worden betuigd.

Door den heer Juynboll wordt ten behoeve der Bijdragen aangeboden een vervolg op het artikel van het lid M. C. Schadee, over den godsdienst der Dajaks.

In handen van de HH. Juynboll en van Hoëvell.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 NOVEMBER 1905.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. Heeres en Poensen, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 21 October 1905 worden gelezen en goedgekeurd.

Worden benoemd tot leden van het Instituut:

Mevrouw M. F. H. ten Bosch—Bosscher, den Haag; P. van Leersum, Bandoeng; G. J. Nyweide, den Haag; D. Tollenaar, Buitenzorg; J. F. A. de Rooy, Koepang.

Onder de contribueerende instellingen wordt opgenomen het "Museum voor Land- en Volkenkunde en Maritiem Museum Prins Hendrik" te Rotterdam.

Van de leden Mr. J. H. Abendanon, Mejonkvr. H. B. de la Bassecour Caan, Mr. F. C. Hekmeyer en P. J. Hoevenaars is opgaaf ontvangen van veranderd adres.

De leden A. A. van Delden, Dr. H. Groothoff, D. A. Hooyer, F. W. A. Neeteson, A. van Senden en B. M. Vlielander Hein zonden bericht dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschten te doen eindigen.

Notificatie.

Door den heer W. F. Nieuwkerk, executeur-testamentair, is bericht dat op den 15ⁿ November te Delft is overleden zijn oom, Prof. Dr. G. K. Niemann, Eerelid van het Instituut.

De Voorzitter herinnert hoe de heer Niemann zich reeds vele jaren geleden toelegde op de kennis der verschillende talen van onzen Archipel, en zich ontwikkelde tot een onzer beste Indologische geleerden. De heer Niemann, die werkte zoolang hij kon en verschillende vruchten van zijn arbeid openbaar maakte, was ook door zijne bescheidenheid en beminnelijkheid algemeen geëerd. Hij heeft met eere geleefd en is met eere ten grave gedaald. Wordt besloten, den brief van den heer Nieuwkerk met een brief van rouwbeklag te beantwoorden, en het bestuurslid Poensen uit te noodigen, het overleden Eerelid in de *Bijdragen* des Instituuts te herdenken.

Van het lid G. J. F. Biegman is bericht ontvangen dat hij, wegens verandering van betrekking en daarmede gepaard gaande overplaatsing, het bij hem berustend depot van Van der Toorn's Minangkabausche werken heeft overgedragen aan het lid J. G. Dammerboer, terwijl hij, als netto-opbrengst van verkochte exx., per postwissel overmaakte een bedrag van f 33.23.

In handen van den Penningmeester.

Door den Penningmeester en Secretaris wordt ter tafel gebracht de begrooting voor 1906, welke na toelichting en bespreking wordt goedgekeurd.

De heer van Hoëvell, ook namens den heer Juynboll verslag uitbrengend over het vervolg-opstel van het lid Schadee over den godsdienst der Dajaks, adviseert tot plaatsing daarvan in de *Bijdragen*. Dienovereenkomstig wordt besloten.

De heer de Groot betoogt dat de Instituuts-bibliotheek zeer onvolledig is ten opzichte der standaardwerken, handelende over Achter-Indië, en stelt voor hem te machtigen, naarmate hij daartoe in de gelegenheid is, in die leemte te voorzien.

Goedgekeurd.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 DECEMBER 1905.

Aanwezig de H.H. Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Poensen, de Groot, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, van Höevell, Kielstra (Secretaris).

De overige H.H. zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 18 November j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de H.H.: H. Craandijk, te Singaradja, L. J. C. van Es, te Hof van Delft, H. J. Hoogeveen, te Weltevreden en Jhr. O. van der Wijck, te Weltevreden.

Van de leden E. A. C. F. von Essen, L. Knappert, J. Knebel en R. M. A. Soerardjaningrat werd opgaaf ontvangen van veranderd adres.

Door de H.H. C. R. Bakhuizen van den Brink, H. Catenius, D. de Jongh Hz., W. C. van der Meulen, Dr. W. Pauw, I. C. R. Schenck en J. E. Bijlo is kennis gegeven dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Bij schrijven dd. 29 October jl. is door Dr. G. A. J. Hazeu te Weltevreden bericht dat hij gaarne gevolg geeft aan de uitnoodiging van het Bestuur om als Commissaris van het Instituut op te treden. Notificatie.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten, twee lolopatoe's (koorden van gevlochten koperdraad), afkomstig van Soemba en den 12^{en} Juli 1881 door het toenmalige lid B. J. E. Roskott naar het Instituut gezonden, af te staan: een aan het Ethnographisch Museum te Leiden, de andere aan het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam.

Van het lid, Prof. Dr. J. S. Speijer, is ter plaatsing in de Bijdragen ontvangen een opstel, handelende over eene in menig opzicht merkwaardige mythologische vertelling, welke op het beeldhouwwerk van den Boro Boedoer is afgebeeld.

Op voorstel van den Voorzitter en den Secretaris wordt tot de plaatsing besloten.

Van het Departement van Koloniën is, dd. 13 December afd. F nº 16, eene aanvraag ontvangen voor 500 exx. van Niemann's bloemlezing, Eerste stuk, ad f 2 per exemplaar.

De Secretaris deelt mede dat slechts 450 exx. kunnen worden geleverd, doch dan de voorraad geheel zal zijn uitgeput, zoodat tot een herdruk zal moeten worden overgegaan. Hij heeft dienaangaande reeds overleg gepleegd met het lid Prof. C. A. van Ophuyzen, die zich bereid heeft verklaard een herziene uitgaaf te bezorgen wanneer het Bestuur zulks verlangt.

Dit aanbod wordt dankbaar aanvaard.

De Secretaris deelt mede dat ten behoeve der Bibliotheek de volgende geschenken zijn ontvangen:

- a. van wijlen Prof. Dr. Niemann, een fraai handschrift van de Sadjarah Melajoe;
- van Mr. J. G. Pott: Uitvoering van de Indische mijnwet, ontwerp eener ordonnantie enz., 2 deelen;
- c. van het lid H. E. Steinmetz: Overzichten van de uitkomsten der gewestelijke onderzoekingen naar 1° vischteelt, 2° pluimveeteelt, met 3° algemeene toelichting;
- d. van het lid T. J. Bezemer, zijn werk over Ned. Oost-Indie, voor zoover verschenen;
- e. van Mevrouw de wed. J. Brandes—Nieman, en 20-tal boekwerken, waaronder de Septem Moàllakât, ed. Arnold, 4 Sanskrituitgaven, en eenige te Hanoi verschenen boeken. Voorts een aantal boeken, door wijlen Dr. Brandes gebruikt, met vele aanteekeningen van zijne hand.

Voor de toezending van een en ander is, voor zoover noodig, bereids dank betuigd.

De Secretaris deelt mede dat hem door den heer M. J. Lusink de vrang is gesteld, of het Instituut bereid zou zijn een door zijn schoonvader, den heer M. von Faber, gepensioneerd ambtenaar voor Chineesche zaken, samengesteld Chineesch-Nederlandsch Woordenboek uit te geven, — welke vraag thans bij het Bestuur wordt overgebracht.

Na beraadslaging is de vergadering algemeen van oordeel dat bedoelde uitgaaf niet ligt op den weg van het Instituut, te minder nu er, in het Fransch en Engelsch, reeds uitmuntende woordenboeken der Chineesche taal bestaan.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 20 JANUARI 1906.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve de heer van Höevell, die bericht heeft, door ongesteldheid verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De Voorzitter opent de vergadering met een welkomstgroet en met den wensch dat het nieuwe jaar voor allen, en bovenal voor het Instituut, een gelukkig jaar moge zijn.

De notulen der vergadering van 16 December jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden des Instituuts worden benoemd mej. M. Tonnet en de HH. J. Breukink, J. E. Dambrink, F. M. Delfos, J. H. Neumann, Mr. G. J. Nolst Trinité, G. U. van Renesse van Duivenbode en Jhr. Mr. H. C. van der Wijck.

De leden Mr. F. C. Hekmeyer, W. J. Rahder en Jhr. L. J. de Villeneuve zonden opgaaf van veranderd adres.

Overeenkomstig hun verzoek zijn met het einde des jaars 1905 van de ledenlijst afgevoerd de HH. P. ten Bosch, Dr. Th. van Buuren, A. J. F. Egter van Wissekerke, J. L. van Gennep, J. A. Loeff, H. A. de Nooy, F. L. M. Rant, J. Th. de Visser en M. van Winsen. Notificatie.

De Secretaris deelt mede, van het Departement van Koloniën te hebben ontvangen een mandaat groot f 912.75, voor de levering van 450 exx. (met verpakking) van Niemann's Bloemlezing, Eerste stuk; welk mandaat door hem aan den Penningmeester is overhandigd. Notificatie.

Van 's Rijks ethnographisch Museum te Leiden en het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam zijn dankbetuigingen ontvangen voor de toezending der lolopatoe van Soemba en, wat laatstgenoemd Museum betreft, ook van de daar ontbrekende deelen der Bijdragen.

Notificatie.

Van den heer J. Breukink werden ontvangen een spraakkunst en woordenlijsten van het Gorontalo'sch.

Deze stukken zijn ter beoordeeling, door den Secretaris gezonden aan de HH. Kern en van Höevell, die beide schriftelijk van advies hebben gediend.

Na voorlezing hunner adviezen wordt besloten, in beginsel goed te keuren de uitgaaf, vanwege het Instituut, van de in menig opzicht verdienstelijke Spraakkunst, — mits de Schrijver daarin alsnog eenige door de adviseurs aangewezen verbeteringen aanbrenge; en niet over te gaan tot het doen drukken der woordenlijsten, aangezien de voorkeur moet worden gegeven aan eene meer volledige, door den heer E. E. W. G. Schroeder samengesteld.

De Secretaris leest het door hem opgemaakt jaarverslag, hetwelk tot geen opmerkingen aanleiding geeft.

De Penningmeester brengt ter tafel zijne rekening en verantwoording over het jaar 1905, welke, namens het Bestuur, zullen worden onderzocht en beoordeeld door de HH. Bosboom en van Deventer.

Zij zullen voorts in handen worden gesteld van de gewone leden J. Habbema en W. van Gelder, met verzoek in de a. s. Algemeene Vergadering daarover verslag uit te brengen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt bepaald dat die algemeene vergadering zal gehouden worden op Zaterdag 17 Februari, des namiddags ten twee ure.

Met het oog op de aanstaande aftreding van de HH. Kern, Heeres en Poensen worden na bespreking de volgende drietallen opgemaakt: Vacature—Kern: Prof. Dr. J. S. Speijer, Prof. Dr. A. C. Vreede, Prof. C. A. van Ophnysen. Vacature—Heeres: Prof. Dr. K. Martin, Dr. H. Blink, J. F. Niermeijer.

Vacature—Poensen: J. W. IJzerman, J. Habbema, Joh. F. Snelleman.

Van den heer J. H. de Bussy is, ten behoeve der Bibliotheek, ten geschenke ontvangen een ex. van het door hem uitgegeven plaatwerk: Deli in woord en beeld; den schenker is daarvoor bereids dank betuigd.

Van de HH. P. H. van der Kemp, G. Nypels en F. R. Scherius, te zamen vormende eene door de vereeniging "Moederland en Koloniën" in het leven geroepen voorloopige commissie, is dd. 18 Januari jl. een schrijven ontvangen, waarin de vraag wordt gesteld of het bestuur van het Instituut bereid zoude zijn, met andere instellingen de oprichting te bevorderen van eene koloniale afdeeling bij de ontworpen internationale vredestentoonstelling, te houden bij gelegenheid der voltooiing en inwijding van het Haagsche Vredespaleis.

Na uitvoerige gedachtenwisseling wordt besloten, de gestelde vraag ontkennend te beantwoorden, aangezien het organiseeren van tentoonstellingen en wat daarmede in verband staat niet geacht kan worden te vallen binnen den werkkring van het Instituut.

Door den Voorzitter wordt, ter plaatsing in de Bijdragen, aangeboden een artikel van Dr. J. Ph. Vogel, getiteld: Sanskrit kirti. Tot die plaatsing wordt besloten.

Voorts geeft de Voorzitter in overweging, te besluiten tot de (afzonderlijke) uitgaaf van een werk van Dr. H. H. Juynboll, getiteld: Adiparwa, Oudjavaansch prozageschrift.

Geene bedenking.

Namens de Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig onderzoek stelt de Voorzitter voor, twee werken van wijlen Dr. J. L. A. Brandes uit te geven, wanneer daartoe, evenals voor de nitgaaf der beschrijving van de Tjandi Djogo, de medewerking der Regeering en van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen kan worden verkregen.

Goedgekeurd.

JAARVERSLAG OVER 1905.

Het Bestuur bestond in het afgeloopen jaar uit de HH.: Prof. Dr. H. Kern (Voorzitter), Mr. J. E. Henny (Onder-Voorzitter), Prof. C. Poensen, Prof. Mr. J. E. Heeres, Prof. Dr. J. J. M. de Groot, H. D. H. Bosboom, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, G. W. W. C. Baron van Höevell, Mr. C. Th. van Deventer, G. C. Visser (Penningmeester) en Dr. E. B. Kielstra (Secretaris).

Ingevolge art, 8 van het Reglement treden thans de HH. Kern, Poensen en Heeres af.

De heer G. P. Rouffaer als Adjunct-Secretaris, de heer W. C. Muller als Beambte, bleven met groote toewijding werkzaam.

Op 1 Januari 1906 telde het Instituut:

- 1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin),
- 33 Buitenlandsche leden,
 - 6 Donateurs,
 - 1 Eerelid,
 - 8 contribueerende instellingen,
- 617 gewone en
 - 2 correspondeerende leden.

Door den dood ontvielen ons:

het buitenlandsche lid Prof. Dr. F. von Richthofen,

het eerelid Prof. Dr. G. K. Niemann,

de leden Th. J. M. Blanckenhagen, Jhr. Mr. J. van Doorn, Dirk Laan, B. C. de Jong, Mr. J. W. van Lansberge, J. H. Lebret, L. B. Paardekooper, Prof. J. L. C. Schröder van der Kolk, Mr. J. A. G. Baron de Vos van Steenwijk, E. de Waal, G. E. V. L. van Zuijlen, Dr. J. L. A. Brandes, Mr. H. Fuchter, E. J. Kerkhoven, L. C. A. F. Lange, A. E. Moll, Raden Mas Adipati Ario Sosro Ningrat, Mr. J. R. Voûte.

Onder dezen betreurden wij bovenal de HH. Niemann en Brandes, die, de eerste als bestuurslid, de tweede als onze commissaris in Indië, gedurende tal van jaren groote diensten aan het Instituut bewezen. Hun werd, in de dezer dagen verschenen aflevering der Bijdragen, een "in memoriam" gewijd.

Door ruiling van werken staat het Instituut thans met 139 genootschappen en instellingen in verbinding.

Het lid Dr. G. A. J. Hazen had de welwillendheid, op ons verzoek in de plaats van wijlen Dr. Brandes als Commissaris van het Instituut te Batavia op te treden. Evenals aan den Commissaris Dr. Ph. S. van Ronkel, is hem ons bestuur grooten dank schuldig.

Van de Bijdragen verscheen het 58° deel; het 57° deel, de contracten met inlandsche vorsten bevattende, nadert zijne voltooiing.

Verder werden van wege het Instituut uitgegeven: eene Woordenlijst van het Tobelo'sch, door C. van der Roest, en eene Spraakkuust van de Nufoorsche taal, door F. J. F. van Hasselt.

De druk van den catalogus der Bibliotheek van het Instituut en van het Indisch Genootschap had geregelden voortgang; op ult⁵ December 1905 waren 560 blz. afgedrukt, en er is alle reden te verwachten dat hij dit jaar voltooid zal worden.

Van de Bibliotheek en de Leeszaal wordt door belangstellenden, meermalen ook door niet-leden, geregeld gebruik gemaakt.

Omtrent den financieelen toestand kan het volgende worden medegedeeld.

Volgens de door den Penningmeester opgemaakte balans is het Instituut, aan effecten en contanten, in het bezit van f 23:383.09, tegen f 22019.46½ op 1 Januari 1905. De vermeerdering is in hoofdzaak toe te schrijven aan de omstandigheid, dat door het Bataviaasch Genootschap de voor de uitgaaf der beschrijving van de Tjandi Djago het voorgeschoten bedrag ad f 1035 werd terug betaald, en voorts dat in het afgeloopen jaar slechts één deel der Bijdragen het licht zag, en de uitgaven voor afzonderlijke werken financieel van weinig belang waren. Het jaar 1906 zal in dat opzicht ongunstiger zijn, omdat gerekend moet worden op twee deelen Bijdragen (deel 57 en 59) en op eene extra-uitgaaf voor den herdruk van het Eerste stuk van Dr. Niemann's Bloemlezing uit Maleische Geschriften, waarvan de voorraad is uitgeput. De hoogleeraar C. A. van Ophuysen heeft met groote welwillendheid de bezorging van dien herdruk op zich genomen.

Onder het uitstekend beheer van onzen Penningmeester geven onze geldmiddelen ons geen aanleiding tot zorg. Toch mag er wel op worden gewezen, dat, zij het tengevolge van buitengewoon te achten omstandigheden, het aantal onzer contribuanten met 19 verminderde. Die omstandigheden zijn, ten eerste, het overlijden van niet minder dan 18; en verder de bezuinigingen in het Indisch beheer, welke eenige landsdienaren in Indië noopten, hun lidmaatschap te doen eindigen.

Te betreuren blijft het, gelijk reeds in vroegere jaarverslagen werd opgemerkt, dat menigeen, na volbrachten Indischen dienst in het Vaderland terugkeerend, als lid van het Instituut bedankt, hoewel juist nu onze Bibliotheek hem ten dienste staan, en het lidmaatschap aldus vruchtbaarder voor hem wezen zou.

Intusschen, — wij mogen niet klagen, waar zoovelen, in het moederland en in de Oost-Indische Koloniën, ons Instituut blijven steunen met hunne intellectueele medewerking of door hun lidmaatschap. Wij hebben slechts den wensch uit te spreken dat het aantal hunner toeneme, opdat met steeds meer kracht kan worden gestreefd naar het doel, door onze Instelling beoogd.

ALGEMEENE VERGADERING

OP 17 FEBRUARI 1906.

Aanwezig: de bestuursleden Kern (Voorzitter), Henny (Ondervoorzitter) Poensen, Bosboom, Juynboll, Van Vollenhoven, Van Höevell, Van Deventer, Visser (Penningmeester), Kielstra (Secretaris); voorts de gewone leden Bik, Van Gelder, Martin, de Meijier, Rouffaer, Speijer, Verbeek en IJzerman.

De Voorzitter opent de vergadering met een welkomstgroet.

De notulen der algemeene vergadering van 18 Februari 1905, reeds gedrukt in de *Bijdragen*, worden, zonder dat een der aanwezigen nog voorlezing verlangt, goedgekeurd.

De Secretaris leest het door hem opgemaakt jaarverslag, hetwelk voor notificatie wordt aangenomen. Namens de vergadering zegt de Voorzitter hem dank voor dat verslag en voor zijn arbeid ten bate van het Instituut in het afgeloopen jaar.

De Rekening en Verantwoording van den Penningmeester is, na vanwege het bestuur te zijn onderzocht en beoordeeld, in handen gesteld van de leden W. van Gelder en J. Habbema.

Ook namens laatstgenoemde brengt de heer Van Gelder verslag uit: de geheele administratie is in uitstekende orde bevonden, zoodat wordt voorgesteld haar goed te keuren en den Penningmeester dank te zeggen voor zijn beheer over 1905.

Op voorstel van den Voorzitter vereenigt de vergadering zich met dit voorstel.

De Voorzitter zegt den heer Van Gelder dank voor zijne moeite, met verzoek deze ook aan den heer Habbema over te brengen.

Ter vervulling van de door periodieke aftreding opengevallen

plaatsen in het Bestuur, thans bezet door de H.H. Kern, Heeres en Poensen, worden met groote meerderheid gekozen de H.H. Prof. Dr. J. S. Speijer, Prof. Dr. K. Martin en J. W. IJzerman, die zich allen bereid verklaren, de hun opgedragen functie te aanvaarden.

De Voorzitter zegt de H.H. Van Gelder en Rouffaer, die als stemopnemers fungeerden, dank.

De Voorzitter doet het voorstel, de vanwege het Instituut uit te geven werken: Âdiparwa, Oudjavaansch prozageschrift door H. H. Juynboll, en Spraakkunst der Gorontalo'sche taal, door J. Breukink, voor de leden verkrijgbaar te stellen tegen de helft van den boekhandelsprijs (art. 13, 2° al. van het Reglement).

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter brengt een woord van hulde aan de aftredende bestuursleden, Prof. Heeres en Poensen, voor al wat zij ook in het verloopen vierjarig tijdvak ten nutte van het Instituut hebben verricht, en beveelt verder de belangen dezer instelling bij hen aan.

De Onder-Voorzitter richt daarop het woord tot den aftredenden Voorzitter, Prof. Kern, dezen verzekerend dat allen hem thans noode de plaats zien verlaten "die hem van rechtswege toekomt." De bestuursleden weten het 't best — zoo zeide Spr. onder anderen — welke opwekkende invloed steeds van Prof. Kern uitging, hoe hij zich geheel gaf aan het Instituut, op hoe vriendschappelijke en aangename wijze hij de vergaderingen wist te leiden. Aan het "vanrwel", dat hem thans krachtens de wet moet worden toegeroepen, wordt dan ook een hartelijk gemeend "tot weerziens" toegevoegd. (Toejuiching).

De Voorzitter zegt den vorigen Spreker en de vergadering dank. Heeft hij steeds er naar gestreefd, het doel van het Instituut te helpen verwezenlijken, — hij vond daarbij krachtigen steun, vooral van de bestuursleden, die eendrachtig samenwerkten om op het hier afgebakend gebied, dat der taal-, land- en volkenkunde van onze koloniën, de eer en de roem van ons Vaderland te verhoogen.

BESTUURS-VERGADERING

VAN 17 FEBRUARI 1906.

Aanwezig de HH.: Henny, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, van Höevell, van Deventer, Speijer, Martin, IJzerman, Visser en Kielstra.

De notulen der vergadering van 20 Januari jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris worden achtervolgend gekozen de HH. Henny, Martin, Visser en Kielstra.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH.: S. van den Bergh Jr., Rotterdam; Jhr. Mr. A. van Daehne van Varick, den Haag; J. C. Jansen, id.: J. B. A. Jonckheer, Amsterdam; M. Jüdell, id., Hugo Muller, id.; Mr. R. J. H. Patijn, den Haag; Mr. W. Baron Roëll, Amsterdam; P. Reineke, Amsterdam; B. H. Schröder, id.: J. Sluiter, den Haag; D. W. Stork, Hengelo (O.) Mr. W. Suermondt Lz, Rotterdam; C. A. den Tex, Amsterdam; D. H. de Vries, id.: W. de Waard, den Haag; Mr. E. H. de Graag, Weltevreden; A. J. Baron Quarles de Quarles, Amboina; Dr. Z. Kamerling, Batavia.

Van de leden P. A. L. de Bruyn Prince, H. P. Mensinga, Mr. J. A. Nederburgh, G. A. J. van der Sande en A. G. H. van Sluys is opgaaf ontvangen van veranderd adres.

Voorts is bericht ingekomen van het overlijden der leden Mr. M.

J. Pijnappel en Prof. Dr. J. J. P. Valeton Sr.

De HH. H. J. M. Baumann, H. C. Kronouer, H. J. W. van Lawick en P. E. Tegelberg zonden bericht dat zij hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Van den Commissaris in Indië, Dr. van Ronkel, is bij schrijven van 2 en 9 Jan. j.l. ontvangen de afrekening over 1906 met een zichtwissel ad, f 250, welke bereids aan den Penningmeester is ter hand gesteld.

Notificatie.

Van Z. Exc. den Minister van Koloniën is d.d. 24 Januari jl. Lh. A ¹ No. 33 een schrijven ontvangen waarin de vraag wordt gesteld of het Instituut zijne medewerking zou kunnen verleenen voor de uitgaaf van eene uitgebreide verzameling Tontemboansche teksten met vertaling en aanteekeningen van Dr. Adriani.

Na overleg met den Voorzitter en Onder-Voorzitter is hierop door den Secretaris dd. 3 Februari jl. geantwoord dat het bestuur gaarne zijne medewerking zal verleenen, maar, gelet op het vooruitzicht dat wegens de reeds voorgenomen uitgaven de rekening over 1906 wellicht een te kort zal aanwijzen, dat niet zal kunnen doen zonder eene betrekkelijk hooge geldelijke ondersteuning der regeering. Goedgekeurd.

Van het lid J. Breukink is terug ontvangen de copij der Gorontalosche spraakkunst, voor zoover hij zulks naar aanleiding der gemaakte opmerkingen wenschelijk achtte, nog aangevuld en herzien.

In handen van den heer van Höevell.

Van Burgemeester en Wethouders van Rotterdam is d.d. 7 Februari bericht ontvangen dat de Gemeenteraad den 25sten Januari gaarne tot aanvaarding van het geschenk (een lolopatoe van Soemba) aan het Museum voor Land- en Volkenkunde heeft besloten en daarvoor dank betnigt.

Notificatie.

Ter plaatsing in de Bijdragen is van het lid G. P. Rouffaer ontvangen een opstel over "de Hindostansche oorsprong van het negenvondig Sultanszegel van Atjeh."

In handen van de HH. Speijer en Juynboll,

De Secretaris vestigt de aandacht op de belangrijke verkooping, dezer dagen te honden, van de bibliotheken der overleden HH. Prof. Dr. G. K. Niemann en Dr. J. L. A. Brandes, waarvan ten behoeve der Instituutsbibliotheek partij dient te worden getrokken.

Na gedachtenwisseling wordt besloten den Adjunct-Secretaris te machtigen, in overleg met de HH. Speijer en van Höevell de gewenschte aankoopen te doen. De Penningmeester deelt mede dat hij, in overeenstemming met hetgeen daaromtrent in vorige vergaderingen is besloten, de verzekeringen tegen brandgevaar gedeeltelijk heeft geregeld.

Bij de Maatschappij "de Nederlanden" van 1845, zijn verzekerd; de bibliotheek en de handschriften, voor f 30.000;

het boekenfonds " - 7000.

Op 3 September a.s., als de nu nog loopende polis afloopt, wordt, wanneer het Bestuur er geen bezwaar in ziet, alle verzekeringen bij dezelfde instelling te sluiten, bij genoemde Maatschappij verzekerd het gebouw, van Galenstraat 14, voor f 36000.

Blijft dan alleen nog de verzekering van den inboedel ad. f 8000; de polis daarvan loopt nog tot Juni 1908, en zou alsdan mede bij bovengenoemde Maatschappij kunnen worden overgebracht.

Nadat gebleken is dat bij de bestuursleden het door den Penningmeester genoemd bezwaar niet weegt, worden diens handelingen en voorstellen goedgekeurd.

Goedgekeurd.

De Vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 17 MAART 1906.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de heer IJzerman.

De notulen der Algemeene en der bestuursvergadering van 17 Februari jl. worden gelezen en — wat de eerste betreft voorloopig goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. S. Blok te Bengkoelen, Prof. Dr. B. D. Eerdmans en H. W. Fischer te Leiden, P. E. Moolenburgh te Ternate, Mr. J. E. Prager te Leiden, G. J. Staal te Voorburg, Mr. C. H. van Tienhoven te Amsterdam en T. F. Viersen te Menado. Van de leden A. J. M. A. Ridder van der Does de Bije en H. van der Wolk is bericht ontvangen dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; van de leden Dr. S. Lykles, J. A. van Rijn van Alkemade, H. Spakler en Jhr. H. L. van der Wijck, opgaaf van veranderd adres.

Van den Minister van Koloniën is dd. 2 Maart jl. Afd. A[†] n°. 19 mededeeling ontvangen dat de Tontemboansche Teksten van Dr. Adriani voor landsrekening bij de firma Brill te Leiden zullen worden uitgegeven.

Van de HH. Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Prof. C. A. van Ophuijsen. Prof. Mr. C. van Vollenhoven en Dr. C. W. Janssen is dd. 7 Maart jl. n°. 4 bericht ontvangen dat een begin is gemaakt met eene bijeenbrenging van al wat omtrent de Bataklanden bekend is en zal worden, wat wellicht zal leiden tot de stichting van een Bataksch Instituut.

Notificatie.

Door den Secretaris wordt voorgesteld, aan evengenoemde commissie, als bewijs van sympathie, aan te bieden de uitgaven van het Instituut, voor zoover die op de Bataklanden betrekking hebben, — immers voor zoover de voorraad zulks toelaat.

Goedgekenrd.

Van den Minister van Koloniën is dd. 9 Maart 1906 Afd. A¹ n°. 55 een aanvraag ontvangen van 25 exx. der Woordenlijst van de Tobelo-Boëngtaal.

De Secretaris deelt mede dat aan de aanvraag bereids is voldaan en de rekening ad f 43.75 is ingediend.

Notificatie.

Van den heer W. O. J. Nieuwenkamp is dd. 16 Maart jl. het verzoek ontvangen hem voor zijne a. s. reis naar Bali en Lombok (ten behoeve der voltooiing van zijn daarover handelend werk) bij de Indische autoriteiten aan te bevelen. Wordt besloten aan dat verzoek te voldoen door den Minister van Koloniën te verzoeken, den Gouverneur-Generaal in dien geest aan te schrijven.

De heer Van Höevell deelt mede dat bij hem geen bezwaar meer

bestaat tegen de uitgaaf der Gorontalosche Spraakkunst van het lid. J. Breukink.

Notificatie.

Ook namens den heer Juynboll brengt het bestuurslid Speyer verslag uit omtrent het opstel van heer Rouffaer over het Atjehsch negenvoudig zegel, waarvan de slotsom is dat het stuk alleszins, zoo door wetenschappelijke behandeling als door scherpzinnige conjunctuur, eene plaatsing in de Bijdragen verdient.

Daartoe wordt besloten, evenals tot de restitutie der door den heer Rouffaer gemaakte kosten ad f 36.80.

Ook namens den heer Van Höevell deelt de heer Speijer mede dat op de onlangs gehouden verkooping (zie notulen van 17 Februari jl.) van de gelegenheid is gebruik gemaakt om de Instituutsbibliotheek in verschillende opzichten belangrijk te verrijken. In het geheel is aangekocht voor een bedrag van f 379,235.

Notificatie.

Door den heer Juynboll wordt, ter plaatsing in de Bijdragen, aangeboden een vervolg (§§ 99—134) van het opstel van het lid M. C. Schadee over den godsdienst der Dajaks van Tajan en Landak. In handen van den Secretaris.

De Secretaris deelt mede dat onder de voor de bibliotheek ontvangen geschenken bijzondere vermelding verdienen:

- a. van den Under Secretary of State for India de reeds verschenen 13 deelen van den District Gazetteer of the United Provinces, welk werk in een 50 deelen compleet zal zijn, met belofte de nieuw verschijnende deelen geleidelijk toe te zenden;
- b. van den heer Nieuwkerk, executeur-testamentair van wijlen Prof. Niemann, de Dictionnaire Khmer-français van E. Aymonier, Saigon 1878.

Aan beide is bereids namens het bestuur dank betuigd.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 21 APRIL 1906.

Aanwezig de HH. Henny (Voorzitter), Juynboll, van Höevell, Speijer, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris). De overige HH. zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 17 Maart jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. A. J. C. van Hamel te 's Gravenhage, Mr. J. W. Ramaer te Soerabaja en J. Roest te Bagan Api-Api (Oostkust van Sumatra).

Van de leden Dr. J. H. Gunning Wz. en J. W. C. van Steeden is bericht ontvangen dat zij met het einde van het loopende jaar

hun lidmnatschap wenschen te doen eindigen.

De leden E. F. T. Arnold Bik, C. E. van Kesteren, W. de Jongh Dr., Prof. Dr. G. A. F. Molengraaff, Dr. C. Snouck Hurgronje, W. L. van Troostenburg de Bruijn en H. A. Voet gaven kennis van veranderd adres.

Voorts werd ons het overlijden gemeld van het lid J. M. Noothoven van Goor.

Notificatie.

Op voorstel der Bestuursleden Speijer en Juynboll wordt tot Buitenlandsch lid benoemd Prof. P. E. Pavolini te Florence.

Van den Minister van Koloniën is, dd. 21 Maart jl., ter uitreiking aan den heer W. O. J. Nieuwenkamp, ontvangen een aanbevelingsbrief voor den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië.

Na ontvangst van dien brief zond de heer Nieuwenkamp dd. 2 April jl. eene dankbetuiging voor den verleenden steun, met aanbieding ten behoeve van de bibliotheek van het prachtwerk: Heger, Alte Metalltrommeln aus Süd-Ost-Asiën.

Notificatie.

Door het bestuur van 's Rijks Ethnographisch Museum is dd. 9 April jl. n°. 523 het verzoek ontvangen om steun, ten einde de reis van den heer Nieuwenkamp naar Bali en Lombok dienstbaar te maken aan de verrijking van dat museum met voorwerpen van Hindoe-nijverheid en Hindoe-kunst.

Na beraadslaging, waarbij wordt overwogen dat onze geldmiddelen in de voornaamste plaats moeten dienen tot bestrijding der kosten van de huishouding, de bibliotheek en de uit te geven boekwerken van het Instituut en niet tot verrijking van 's Rijks musea, wordt besloten als bewijs van instemming met het beoogde doel toch eene bijdrage van f 50.— beschikbaar te stellen.

Van Dr. Ph. S. van Ronkel, Commissaris des Instituuts in Indië, is dd. 5 Maart jl. ontvangen de afrekening over het 2° halfjaar 1905. In handen van den Penningmeester.

Door den Minister van Binnenlandsche Zaken is dd. 3 April jl. n". 895 K. W. de vraag gesteld, of door het Instituut prijs wordt gesteld op het bezit van eenige, op een bijgevoegde lijst vermelde uitgaven van het Musee Guimet te Parijs.

Wordt besloten, den Minister mede te deelen welke uitgaven van genoemd museum nog in onze bibliotheek ontbreken, met verzoek zijne medewerking tot de toezending daarvan te willen verleenen.

Door den heer Alb. C. Kruyt is, ter uitgaaf door het Instituut, aangeboden een werk over het animisme.

In handen van de HH. Höevell en Juynboll.

De Secretaris stelt voor, den prijs der Bijdragen tot eene Gorontalo'sche Spraakkunst door J. Breukink te bepalen op f 1.20 per exemplaar.

Goedgekeurd, met last aan den Secretaris, een ex. aan te bieden aan den Minister van Koloniën.

Naar aanleiding van een, van den Adjunct-Secretaris ontvangen schrijven wordt benoemd tot Commissaris van het Instituut voor West-Indië de heer G. J. Staal, benoemd Gouvernements-Secretaris van Suriname.

Behalve het bovengenoemd werk van Heger ontving het Instituut o. a. ten geschenke:

a. van den heer E. J. van Lier, gewestelijk Secretaris van Ter-

nate, een aantal foto's van Ambon, Ternate, Noord-Nieuw-Guinea en de Zuid-Wester- en Zuid-Ooster-eilanden;

- b. van het lid G. J. Staal, een 5-tal foto's van de fumarolen van den Salak bij Buitenzorg en een van de nieuwe mesigit met minaret te Buitenzorg;
- c. door tusschenkomst van Prof. Dr. J. de Louter, het Academisch Proefschrift van den heer C. W. Th. Baron van Boetzelaar van Dubbeldam: De gereformeerde kerken in Nederland en de zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie;

d. van het lid H. E. Steinmetz, de geschriften der Indische Welvaartscommissie betreffende vischteelt en visscherij.

Aan de schenkers zal, voor zoover niet reeds geschied, de dank van het bestuur worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 MEI 1906.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve de HH. Martin (Onder-Voorzitter) en IJzerman, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 21 April jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. mr. J. H. L. Bergsma te Semarang, J. C. J. van Bemmel te Bandoeng, Mr. H. J. Boelen te Semarang, C. J. Hasselman te Buitenzorg, Mr. J. H. van Hasselt te Semarang, E. F. Jochim te Weltevreden, B. ter Kuile te Soerabaja, H. Kuijp te Soemalang, Mr. D. J. Rebel te Pekalongan, Mr. W. de Roo de la Faille te 's Gravenhage en O. A. Uhlenbeck te Buitenzorg.

De heer H. M. E. Hechtermans zond bericht dat hij met het einde des jaars zijn lidmaatschap wenscht te doen eindigen; de donateur Mr. C. Pijnacker Hordijk, benevens de leden P. J. van Houten, S. C. Knappert en G. J. Ondemans gaven kennis van veranderd adres.

Van Prof. P. E. Pavolini werd dd. 30 April eene dankbetuiging ontvangen voor zijne benoeming tot buitenlandsch lid van het Instituut.

Het lid G. J. Staal deelde dd. 23 April mede, bereid te zijn als Commissaris van het Instituut voor West-Indië op te treden.

Notificatie.

Van wege het Ned. Zendelinggenootschap werden dd. 11 Mei eenige afleveringen van de *Bijdragen* aangevraagd, artikelen bevattende over Halmaheira en naburige streken.

De Secretaris deelt mede, bedoelde afleveringen reeds verzonden te hebben, doch vraagt thans beslissing of de afgifte gratis dan wel tegen betaling, en zoo ja tegen welken prijs kan geschieden.

In de hierop gevolgde gedachtenwisseling wordt het onderscheid aangegeven tusschen Bijdragen, die toch voor de leden gedrukt moeten worden en waarvan de overgebleven exemplaren het Instituut slechts zeer weinig kosten, en afzonderlijke werken, waarvan de kosten, althans gedeeltelijk, door den verkoop moeten worden goedgemaakt.

In verband daarmede wordt de Secretaris gemachtigd — ook in verband met het doel waarvoor thans de bedoelde afleveringen worden aangevraagd — de losse afleveringen der Bijdragen, voor zoover de voorraad strekt, kosteloos aan het Ned. Zendeling-genootschap te verstrekken, maar voor de afzonderlijke werken steeds betaling te vorderen.

Door den heer E. W. van Dam van Isselt te Teteringen is dd. 8 Mei jl. ter plaatsing in de *Bijdragen* aangeboden eene levensschets van Mr. Johan van Dam.

In handen van de HH. van Hoëvell en Kielstra.

Door den heer van Höevell wordt, ook namens den heer Juijnboll, verslag uitgebracht over het werk van den heer Alb. C. Kruyt over Het animisme in den Indischen Archipel.

De slotsom is, dat het werk alleszins eene uitgaaf vanwege het Instituut wordt waardig geacht. Dien overeenkomstig wordt besloten, met bepaling dat van het werk zullen worden gedrukt duizend exemplaren, in het formaat der Bijdragen.

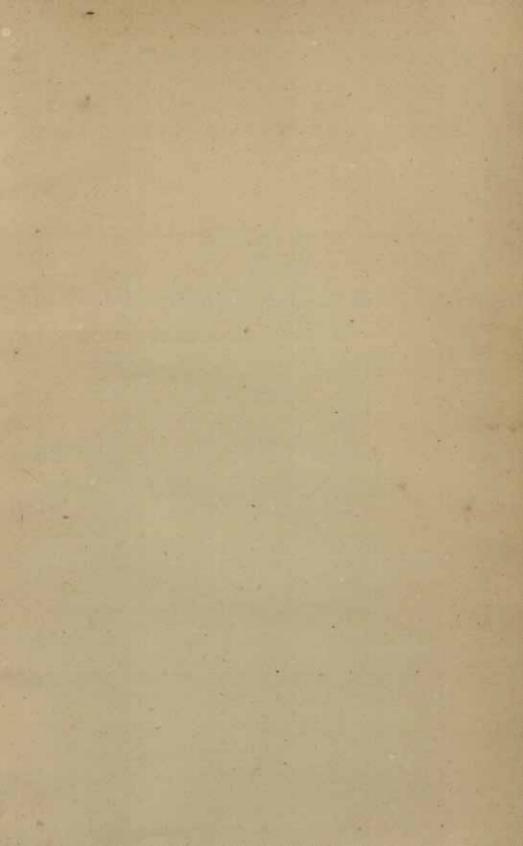
De heer Speijer stelt voor, als regel aan te nemen dat de afzonderlijke afdrukken uit de *Bijdragen* de pagineering van deze behouden, ter voorkoming van verwarring bij het citeeren van een artikel der *Bijdragen* door andere schrijvers.

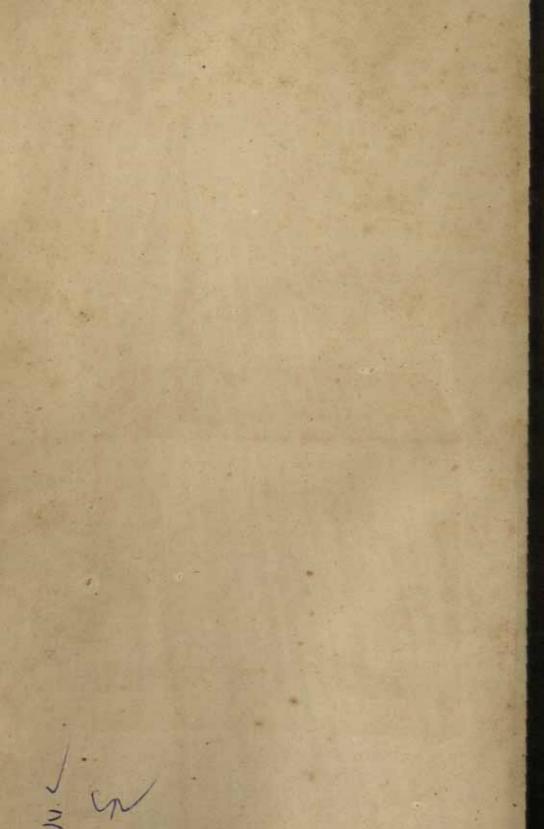
Geene bedenking.

Door het Bestuurslid H. D. H. Bosboom is aan de Instituutsbibliotheek afgestaan een exemplaar van Vues de Java, dessinées sous la direction de M. J. J. van Braam, Amsterdam (1840).

De Voorzitter zegt den heer Bosboom namens de vergadering dank voor zijn geschenk.

"A book that is shut is but a block"

ARCHAEOLOGICAL

ARCHAEOLOGICAL

GOVT. OF INDIA

Department of Archaeology

NEW DELHI.

Please help us to keep the book clean and moving.

S. U., 148. N. DELHI.